

ANNALES

Année 2010-2011
Année 2011-2012
Année 2012-2013

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranee
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 21, 2011, 2

UNIVERZITETNA
ZALOŽBA ANNALES

KOPER 2011

ISSN 1408-5348

UDK 009

Letnik 21, leto 2011, številka 2

UREDNIŠKI ODBOR/ COMITATO DI REDAZIONE/ BOARD OF EDITORS:	Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Milan Bufon, Lucija Čok, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Vesna Mikolič, Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Tomislav Vignjevič, Salvator Žitko
Glavni urednik/Redattore capo/ Editor in chief:	Darko Darovec
Odgovorni urednik/Redattore responsabile/Responsible Editor:	Salvator Žitko
Uredniki/Redattori/Editors:	Simona Bergoč, Jadranka Cergol, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Katarina Šmid, Davorin Dukič
Tehnična urednica/Redattore tecnico/ Technical Editor:	Alenka Obid
Lektorji/Supervisione/Language Editors:	Karolyn Close (ang.), Maša Močnik (sl.), Mojca Pipan (sl.), Polona Šergon (sl.), Vladka Tucović (sl.)
Prevajalci/Traduttori/Translators:	Marco Apollonio (sl./it.), Miloš Bartol (ang./sl.), Petra Berlot Kužner (ang./it.), Darja Betocchi (sl./it.), Breda Biščak (sl./ang.), Sergio Crasnich (sl./it.), Ajda Čakardič (ang./sl.), Devana Jovan Lacovich (sl./it.), Violeta Jurkovič (sl./ang.), Martina Zajc (sl./ang., ang./sl.)
Oblikovalec/Progetto grafico/ Graphic design:	Dušan Podgornik, Darko Darovec
Prelom/Composizione/Typesetting:	Grafis trade d.o.o.
Tisk/Stampa/Print:	Grafis trade d.o.o.
Izdajatelj/Editori/Published by:	Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper / <i>Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche di Capodistria / University of Primorska, Science and Research Centre of Koper</i> ©, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / <i>Società storica del Litorale</i> ©
Za izdajatelja/Per gli Editori/ Publishers represented by:	Darko Darovec, Salvator Žitko
Sedež uredništva/Sede della redazione/ Address of Editorial Board:	Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper/ <i>Capodistria</i> , Garibaldijeva/Via Garibaldi 1, tel.: ++386 5 66 37 700, fax 66 37 710; e-mail: annales@zrs.upr.si, internet: http://www.zrs.upr.si/

Redakcija te številke je bila zaključena 12. 12. 2011.

Sofinancirajo/Supporto finanziario/ Financially supported by:	Javna agencija za knjigo Republike Slovenije, Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Mestna občina Koper, Občina Izola
--	--

Annales - Series historia et sociologia izhaja dvakrat letno.

Letna naročnina je 16 EUR, maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 500 izvodov/copie/copies

Revija Annales, Series historia et sociologia je vključena v naslednje podatkovne baze / La rivista Annales, Series historia et sociologia è inserita nei seguenti data base / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Uvodnik (Darko Darovec & Salvator Žitko)	219	Zorana Medarič: Medkulturalna srečanja v turizmu. Pogledi lokalnega prebivalstva slovenske Istre na turizem in turiste	297
<i>Introduzione</i> (Darko Darovec & Salvator Žitko)	221	<i>Intercultural Encounters in Tourism. Stances of the Local Population of Slovene Istria Toward Tourism and Tourists</i>	
<i>Introduction</i> (Darko Darovec & Salvator Žitko)	223	<i>Incontri interculturali nel turismo. Punti di vista della popolazione locale dell'Istria slovena sul turismo e sui turisti</i>	
Mitja Sardoč: Citizenship and Civic Equality: Tensions, Problems and Challenges	225	Bogusia Temple: Language, identity and integration: findings from research with polish communities in North West England	307
<i>Državljanstvo in državljanska enakost: napetosti, problem in izzivi</i>		<i>Jezik, identiteta in integracija: ugotovitve raziskav o poljskih skupnostih v severozahodni Angliji</i>	
<i>La cittadinanza e l'uguaglianza civica: tensioni, problemi e sfide</i>		<i>Lingua, identità e integrazione: le scoperte di studi delle comunità polacche nell'Inghilterra nordoccidentale</i>	
Suki Ali: Mixed Race Politics	237	Jernej Mlekuž: Burekalism - A Slovenian View of Bureks and Burekpeople	317
<i>Politika mešane rase</i>		<i>Burekalizem – slovenski pogled na burek in burekljudi</i>	
<i>La politica della razza mista</i>		<i>“Burekalismo” – il punto di vista sloveno sul burek e su “quelli del burek”</i>	
Veronika Bajt: Myths of Nationhood: Slovenians, Caranthania and the Venetic Theory	249	Sonja Novak Lukanovič: Jezik in ekonomija na narodno mešanih območjih v Sloveniji	327
<i>Nacionalni miti: Slovenci, Karantanija in venetska teorija</i>		<i>Language and Economy in Ethnically Mixed Areas in Slovenia</i>	
<i>I miti dell'identità nazionale: gli sloveni, la Carantania e la teoria veneta</i>		<i>La lingua e l'economia nelle zone nazionalmente miste della Slovenia</i>	
Mateja Sedmak: Kultura mešanosti. Družbeno in politično prepoznavanje socialne kategorije mešanih ljudi	261	Tina Rožac: O vstopu Slovenije v EU: analiza medijskega diskurza	337
<i>La cultura meticcica. Riconoscimento sociale e politico della categoria sociale di persone miste</i>		<i>On the Accession of Slovenia to the EU: A Media Discourse Analysis</i>	
<i>Culture of Mixedness. Societal and Political Recognition of the Social Category of Mixed People</i>		<i>Sull'ingresso della Slovenia nell'UE: analisi del discorso mediatico</i>	
Ancuta Plaesu: Community Based Migration Strategies of Young Romanians	275	Marija Pirjevec: Periodizacija slovenske književnosti na Tržaškem (od 16. do 20. stoletja)	353
<i>Migracijske strategije mladih Romunov osnovane na bazi skupnosti</i>		<i>Periodization of Slovenian Literature in the Region of Trieste (from the 16th to the 20th Century)</i>	
<i>Strategie di migrazione basate sulla comunità dei giovani rumeni</i>		<i>La periodizzazione della letteratura slovena a Trieste (dal XVI al XX secolo)</i>	
Ana Kralj: Ekonomske migracije in delavci migranti v ogledalu javnega mnenja	285		
<i>Economic Migration and Worker Migrants in the Mirror of Public Opinion</i>			
<i>Le migrazioni economiche e i lavoratori migranti nello specchio dell'opinione pubblica</i>			

- Ana Toroš:** Podoba tujega v slovenski poeziji s tržaško motiviko, od zadnjih desetletij Avstro-Ogrske do prvih let Svobodnega tržaškega ozemlja 363
Images of the Other in Slovene Poetry with Triestine Motifs, from the Last Decades of the Austro-Hungarian Empire Through the First Years of the Free Territory of Trieste
L'immagine dell'altro nella poesia slovena con motivi triestini dagli ultimi decenni dell'Impero austroungarico ai primi anni del Territorio libero di Trieste
- Maja Smotlak:** Modernost osrednjega ženskega lika v romanu Parnik trobi nji skozi vlogo pohajkovalke – flâneuse 369
Modernity of the Main Female Character in the Novel The steamer sounds a horn for her Through the Role of a flâneuse
Modernità della protagonista femminile del romanzo Qui è proibito parlare attraverso il ruolo della flâneuse
- Jadranka Cergol:** Antika in krščanstvo: miselna paradigma Alojza Rebule 379
Antiquity and Christianity: the Mental Paradigm of Alojz Rebula
Antichità e cristianesimo: paradigma del pensiero di Alojz Rebula
- David Bandelj:** (Raz)vrednotenje podobe Trsta v sodobni poeziji Slovencev v Italiji 389
(De)valuation of the Image of Trieste in the Contemporary Poetry of Slovenes in Italy
(S)valutazione dell'immagine di Trieste nella poesia contemporanea degli sloveni in Italia
- Aleksandra Schuller:** Vlado Šav in aktivna kultura 397
Vlado Šav and Active Culture
Vlado Šav e la cultura attiva
- Stefano Piastra:** Studying the Evolution of the Landscape in the Romagna Coastal Zone (Northern Italy): The Contribution of Historical Cartography 413
Preučevanje razvoja obalnih območij Romagne (severna Italija): prispevek zgodovinske kartografije
Lo studio dell'evoluzione del paesaggio nella costa romagnola (Italia settentrionale). Il contributo della cartografia storica
- Robert Lončarić, Damir Magaš, Maša Surić:** The Influence of Water Availability on the Historical, Demographic and Economic Development of the Kvarner Islands (Croatia) 425
Vpliv razpoložljivosti vode na zgodovinski, demografski in ekonomski razvoj Kvarnerskih otokov (Hrvaška)
L'influenza della disponibilità idrica sullo sviluppo storico, demografico ed economico delle isole del Quarnaro (Croazia)
- Nadja Penko Seidl:** Ledinska imena v prostoru in času 437
Field Names in Space and Time
I toponimi nello spazio e nel tempo
- Mitja Guštin et al.:** Arheološka izkopavanja v Kopru: primer Kreljeva 1, arheološka in stavbna dediščina 449
Archaeological Excavations in Koper: Example of Kreljeva 1, Archaeological and Architectural Heritage
Scavi archeologici a Capodistria: il caso di via Krelj 1, patrimonio archeologico ed architettonico
- Zdenka Bonin, Darko Darovec:** The Financial Operations of Urban and Rural Confraternities in the Koper Area as Revealed by Reports from Church and State Officials Between the 16th and 18th Centuries 461
Denarno poslovanje koprskih mestnih in podeželskih bratovščin v luči poročil cerkvenih in državnih uradnikov med 16. in 18. stoletjem
Gestione del denaro nelle confraternite urbane e rurali di Capodistria alla luce dei resoconti di ufficiali della Chiesa e dello Stato tra il '500 e il '700
- Jože Pirjevec:** Tito in Kardelj: od »tovarišije« do sovraštva 501
Tito and Kardelj: From »Comradeship« to Enmity
Tito e Kardelj: da compagni a nemici
- Rok Svetlič:** Dve filozofski potovanji iz Sredozemlja v Evropo: filozofija zgodovine 509
G. W. F. Hegla in bitna zgodovina M. Heidegggra
Two Philosophical Journeys from the Mediterranean to Europe: The G.W.F. Hegel's Philosophy of History and M. Heidegger's History of Being
Due viaggi filosofici dal Mediterraneo all'Europa: la filosofia della storia di G. W. F. Hegel e la storia dell'esserci di M. Heidegger

OCENE	Kazalo k slikam na ovitku	528
RECENSIONI	<i>Indice delle foto di copertina</i>	
REVIEWS	<i>Index to pictures on the cover</i>	
<i>Andreas Gestrich, Lutz Raphael, Herbert Uerlings</i> (ur.): Strangers and Poor People. Changing Patterns of Inclusion and Exclusion in Europe and the Mediterranean World from Classical Antiquity to the Present Day (Dragica Čeč)	Navodila avtorjem	529
<i>Slaven Bertoša: Osebujno mesto avstrijske Istre:</i> <i>Lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku</i> (Samanta Paronić)	<i>Istruzioni per gli autori</i> <i>Instructions to authors</i>	
<i>Jože Pirjevec: Tito in tovariši</i> (Andrej Rahten)		524
<i>Ksenija Vidmar Horvat: Zemljevidi vmesnosti.</i> <i>Eseji o evropski kulturi in identiteti</i> <i>po koncu hladne vojne</i> (Avgust Lešnik)		525

UVODNIK

Letos mineva 20 let od izida prve številke revije *Annales*. Dvajset let je, merljivih v dimenzijah človeškega življenja, relativno kratko obdobje, ki je povezano predvsem z mladostnim zagonom, prvimi spoznanji in izkušnjami. V dosedanjem izhajanju *Analov* pa že lahko govorimo o kontinuiteti, njihovi vpetosti v čas in ožji istrski oziroma širši mediteranski prostor ter ne nazadnje o pomembnem poslanstvu, ki so ga vsa ta leta opravljali in bi ga naj tudi v bodoče.

Njena zunanja podoba, če primerjamo prvo in zadnjo številko, je domala identična: logotip na naslovnici z drobno miško – duhovita in izvirna zamisel dolgoletnega oblikovalca, žal že pokojnega Dušana Podgornika – revijo spremlja že vseh 20 let. A že podnaslova pod poudarjenim imenom *ANNALES* sta se dokaj hitro zamenjala: *Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin* (*Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine*) so že v 5. letniku leta 1995 prerasli v *Anale za istrske in mediteranske študije* (*Annali di Studi istriani e mediterranee*) s tem da sta se že leto poprej razdvojili tudi humanistično-družboslovna in naravoslovna edicija, kar kaže na širitev fokusa in dejavnosti revije.

Začetki so bili volonterski in polni entuzijazma ter sovpadajo s časom osamosvojitve Slovenije, to je časom, polnim upanja. Ko se je skupina komaj diplomiranih mladih pobudnikov pod vodstvom Darka Darovca (glavnega urednika revije) odločila za izdajanje revije, jo je obalna kulturna srenja pospremila s skepsa, saj je veliko podobnih poskusov končalo pri nekaj številkah. Najbrž pa sta prav mladostna zagnanost in vztrajnost akterjev botrovali k temu, da je projekt enako vitalen še po dvajsetih letih izhajanja. Revijo je začelo izdajati Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, ustanovljeno leta 1989, ki je uspelo povezati in pritegniti k projektu vse takratne obalne kulturne in znanstvene ustanove in njihove sodelavce, da so s svojimi prispevki sooblikovali revijo. Pod patronatom takratnega direktorja muzeja, Salvatorja Žitka (odgovornega urednika), smo se lotili zbiranja finančnih sredstev od vrat do vrat. Pri tem je veliko posluha pokazal tudi takratni vodja za družbene dejavnosti na Občini Koper, Leander Cunja, ki je izkazal veliko zaupanje mladim pobudnikom in uvrstil revijo v redno financiranje Občine Koper, za kar smo mu še danes hvaležni. Že izid prve številke je bil vznemirljiv, predstavitev se je udeležilo veliko število obiskovalcev, kar nam je vlilo še dodatnega elana, ki nas ni zapustil vse do danes. Revija je zbrala in povezala širok krog raziskovalcev in raziskovalk, tako iz slovenske in hrvaške Istre kot tudi iz drugih sosednjih držav, ki so sodelovali tudi pri ustanovitvi Znanstveno-raziskovalnega središča Koper. Vseskozi nas je spremljala ideja, da mora revija odražati kulturne specifične prostore, kot sta večkulturnost in večjezičnost, in zagotavljati visoko kakovostno raven prispevkov, ki je primerljiva z mednarodnimi znanstvenimi tokovi. Ob že omenjenih najbolj zaslužnih ne smemo pozabiti tudi odgovornega urednika za naravoslovje, dr. Lovrenca Lipeja z Morske biološke postaje Nacionalnega inštituta za biologijo, ki skupaj z dr. Patricijo Mozetič vseskozi skrbita za naravoslovno edicijo revije. Kot ustanovitelj in izdajatelj *Analov* je vse do leta 1996 nastopalo Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, ko se mu je kot soizdajatelj pridružilo Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije v Kopru, z njegovo vključitvijo v Univerzo na Primorskem pa je revija postala tudi njeno glasilo. Tako v imenu izdajateljev, Znanstveno-raziskovalnega središča Univerze na Primorskem in Zgodovinskega društva za južno Primorsko, nastopa Založba *Annales*, ki je leta 2010 prerasla v Univerzitetno založbo *Annales*.

To je seveda le nekaj osnovnih, formalnih podatkov, ki pa zgovorno pričajo o posameznih etapah, zlasti pa o vsebinski in znanstveni rasti revije. Razmejiti jo moramo vsaj v tri daljša obdobja: prvo, lahko bi rekli nekakšno pionirsko obdobje, je bilo razpeto med letoma 1991 in 1996, ko je izdajateljsko in vse ostalo delo slonelo na Zgodovinskem društvu za južno Primorsko, drugo med letoma 1996 in 2003, ko je delo že potekalo v institucionalnem okviru Znanstveno-raziskovalnega središča v Kopru, in tretje, ko se je integriralo v okvir Univerze na Primorskem in je revija postala edicija Univerzitetne založbe *Annales*.

A vendarle je bilo treba *Analom* že v času, ko so si utirali pot, dati ustrezno vsebino in obliko. Že v 1. številki leta 1991 smo zato zapisali, da bo revija vsebinsko posegala na različna raziskovalna področja tako humanističnih kot družboslovnih in naravoslovnih ved na območju južnoprimorskih občin, zajemala pa naj bi tudi tržaško pokrajino in

bližnje predele hrvaške Istre. Veliko pozornosti naj bi posvečali vprašanjem, povezanim z morjem, pomorstvom in ekologijo, poleg problematike iz preteklosti pa naj bi obravnavali tudi aktualna vprašanja okolja, iz katerega je revija izšla. Izrazili smo prepričanje, da naj bi taka vsebinska zasnova ustrezala čim širšemu krogu sodelavcev in bralcev ter da naj bi Anali izpolnili dobršen del nalog in zahtev, ki nam jih je narekoval tedanji čas in prostor. Seveda smo morali uspešno poslanstvo zbornika pogojevati s pritegnitvijo najširšega kroga sodelavcev in z ustrezno vsebino, ki naj bi jih pritegnila in motivirala ter posledično zajela tudi dovolj širok krog bralcev in poznavalcev tega območja. Z veliko mero prožnosti in interdisciplinarnega pristopa je uredništvu uspelo pritegniti k sodelovanju tako obalne kot druge slovenske in tuje strokovnjake. Verjetno je ravno taka usmeritev revije pripomogla, da je že po 3. številki prerasla lokalni oziroma regionalni okvir in se uvrstila v sofinanciranje tedanjega Ministrstva za znanost in tehnologijo ter Ministrstva za kulturo Republike Slovenije. Ob tem pa smo vendarle poudarili, da so Anali zrasli in se afirmirali s pomočjo in ob podpori obalnega prostora, zlasti tedanje Občine Koper, nekdanje Skupnosti obalnih občin, Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani in številnih sponzorjev, med katerimi je častno mesto zavzemala Zavarovalna družba Adriatic, kasneje pa Banka Koper.

S formiranjem Znanstveno-raziskovalnega središča v Kopru je postalo samo po sebi umevno, da bo v okviru njegovega poslanstva in funkcije multidisciplinarnega javnega raziskovalnega zavoda postala založniška dejavnost v simbiozi z Zgodovinskim društvom za južno Primorsko ena od njegovih prioritet. Šele ta širši, predvsem pa institucionalni okvir, je Analom omogočil hitrejšo znanstveno rast in vstop v mednarodni prostor ter specializirane mednarodne podatkovne baze oziroma t. i. indeksacijske centre, med katerimi gre izpostaviti ugledno mednarodno citatno bazo Thomson Reuters: Arts & Humanities Citation Index, letos pa so nas povabili še v elitno evropsko citatno bazo SCOPUS. To dejstvo je izredno dobro vplivalo na kakovost in število poslanih prispevkov, kar dodatno utrjuje kvaliteto revije.

Ob tem pa kaže poudariti, da je revija spodbudila delovanje obsežnejše znanstveno-raziskovalne izdajateljske dejavnosti, ki se sedaj odvija v okviru Univerzitetne založbe Annales, in sicer z izdajanjem znanstvenih monografij v več zbirkah (doslej izdanih prek dvesto monografij) ter več znanstvenih periodičnih publikacij, med katerimi kaže še zlasti izpostaviti revijo *Acta Histriae*, ki je pričela z izhajanjem prav tako še v okviru Zgodovinskega društva za južno Primorsko (1993) in se je uvrstila v ugledno mednarodno citatno bazo Thomson Reuters: Social Science Citation Index in Arts & Humanities Citation Index, prav tako pa so jo uvrstili še v elitno evropsko citatno bazo SCOPUS.

Vsem, ki ste kakorkoli sodelovali pri nastajanju, rasti in razvoju revije, se iskreno zahvaljujemo.

Darko Darovec & Salvator Žitko

INTRODUZIONE

Si celebra quest'anno il ventennale della pubblicazione del primo numero della rivista Annales. Sono, appunto, vent'anni che, se paragonati all'arco di una vita, sono un periodo relativamente breve e possono esser equiparati agli impetuosi anni giovanili, all'epoca delle prime esperienze e della formazione. Ma, se si considera quanto pubblicato sino ad oggi dagli Annali, non si può non rilevarne la continuità, il loro definitivo consolidamento nel panorama spazio-temporale dell'Istria e del più vasto comprensorio mediterraneo e, non ultimo, l'importante missione svolta in questo primo ventennio che dovrà protrarsi in futuro.

Confrontando l'impostazione grafica del primo numero con quella del numero più recente, si noterà una somiglianza quasi assoluta: ormai da vent'anni appare sulla copertina il logo con un piccolo topolino – simpatica ed originale creazione del grafico Dušan Podgornik, nostro collaboratore per lunghi anni, purtroppo da poco scomparso. Ma i due sottotitoli che appaiono sotto il titolo ANNALES, stampato a caratteri cubitali, sono cambiati piuttosto rapidamente: già al quinto anno di pubblicazione, e cioè nel 1995, il sottotitolo Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine (Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin) fu modificato in Annali di studi istriani e mediterranei (Anali za istrske in mediteranske študije) e, l'anno precedente, l'edizione a contenuto umanistico-sociale venne separata dall'edizione dedicata alle scienze naturali, a dimostrare l'ampliamento del focus e dell'attività della rivista.

Gli inizi furono caratterizzati da collaborazioni volontarie e piene di entusiasmo, avvenute all'epoca della raggiunta indipendenza della Slovenia, cioè in un periodo di grandi attese. Quando, sotto la guida di Darko Darovec (capo redattore della rivista), un gruppo di giovani promotori, da poco laureati, decise di pubblicare la rivista, l'iniziativa fu accolta con scetticismo dagli intellettuali del Litorale, poiché in passato molti tentativi analoghi erano falliti già dopo l'uscita di alcuni numeri. Ma è probabile che l'entusiasmo giovanile e la perseveranza dei promotori siano stati l'elemento trainante che ha fatto sì che il progetto sia ancora vitale dopo ben vent'anni d'attività. La rivista, pubblicata in un primo tempo dall'Associazione per la Storia del Litorale Meridionale, costituitasi nel 1989, seppe conquistare e legare al progetto tutte le istituzioni culturali e scientifiche del Litorale assieme ai loro collaboratori che, con il proprio apporto, contribuirono a dar corpo alla rivista. Sotto la guida dell'allora direttore del Museo, Salvator Žitko (redattore responsabile), s'iniziò la raccolta porta a porta dei mezzi finanziari. In questa fase, l'allora responsabile delle attività sociali presso il Comune di Capodistria, Leander Cunja, dimostrò una grande sensibilità, dando fiducia ai giovani promotori, riuscendo a far erogare alla rivista finanziamenti regolari da parte del Comune stesso, per la qual cosa la nostra gratitudine è viva ancora oggi. Già l'uscita del primo numero fu di per sé emozionante: alla presentazione partecipò un tal numero di persone da darci un ulteriore slancio che, da quel giorno, non ci ha mai più abbandonato. La rivista raccolse attorno a sé e mise in relazione tra loro un'ampia cerchia di ricercatrici e ricercatori, sia dell'Istria slovena che croata, come pure di altri paesi confinanti: gli stessi che ebbero un ruolo importante anche nella costituzione del Centro di Ricerche Scientifiche di Capodistria. Durante tutto il cammino fin qui compiuto, siamo rimasti fedeli al principio che la rivista debba mantenere le caratteristiche culturali della zona, quali la pluriculturalità ed il plurilinguismo, garantendo il livello qualitativo degli articoli, che deve essere almeno pari al livello delle pubblicazioni scientifiche internazionali. Oltre alle persone già citate, meritano una particolare menzione il redattore responsabile per il settore delle scienze naturali, dott. Lovrenc Lipej della Stazione di Biologia Marina dell'Istituto Nazionale di Biologia che, in collaborazione con la dott.ssa Patricija Mozetič, da sempre segue la rivista per quanto riguarda, appunto, la sezione delle scienze naturali. In origine, fondatore ed editore degli Annali fu l'Associazione per la Storia del Litorale Meridionale; nel 1996 si associò, quale co-editore, il Centro di Ricerche Scientifiche della Repubblica di Slovenia di Capodistria. Con l'inserimento del Centro nell'Università del Litorale, la rivista ne divenne l'organo ufficiale. I due co-editori, il Centro di Ricerche Scientifiche dell'Università del Litorale e l'Associazione per la Storia del Litorale Meridionale, diedero origine alle Edizioni Annales che, nel 2010, si trasformano in Edizioni Universitarie Annales.

Fin qui abbiamo fornito un sintetico quadro istituzionale che testimonia in maniera eloquente le singole tappe della crescita della rivista in termini di contenuti e di livello scientifico, crescita che può esser suddivisa in tre importanti fasi: la prima, potremmo definirla una sorta di periodo pionieristico, estesi dal 1991 al 1996, durante la quale tutta l'attività editoriale ed il resto delle attività pesarono sull'Associazione per la Storia del Litorale Meridionale; la

seconda, relativa agli anni fra il 1996 ed il 2003, in cui l'attività si svolse già nell'ambito istituzionale del Centro di Ricerche Scientifiche di Capodistria; la terza, durante la quale l'attività si sviluppò in seno all'Università del Litorale e la rivista divenne una pubblicazione delle Edizioni Universitarie Annales.

Già dall'avvio delle pubblicazioni fu necessario dare agli Annali un contenuto ed una forma adeguati. Sin dal primo numero, uscito nel 1991, dichiarammo che la rivista avrebbe spaziato, per contenuti, in diversi campi appartenenti sia alle scienze umanistiche sia a quelle sociali che a quelle naturali, nell'ambito dei comuni del Litorale Meridionale senza escludere, tuttavia, l'area triestina e le zone limitrofe dell'Istria croata. Molta attenzione sarebbe stata riservata ai temi riguardanti il mare, la marineria e l'ecologia. Oltre agli argomenti legati al passato, si sarebbero trattati i problemi attuali relativi all'ambiente da cui trae origine la rivista. Esprimemmo, inoltre, l'auspicio che una simile impostazione avrebbe appagato un'ampia cerchia di collaboratori e di lettori, che gli Annali avrebbero raggiunto la maggior parte degli obiettivi e dato risposta alle istanze provenienti, all'epoca, dal territorio. Naturalmente, il successo degli Annali fu propiziato dalla capacità d'attrarre un largo numero di collaboratori, di proporre contenuti in grado di motivarli e, conseguentemente, in grado d'attrarre l'interesse di una vasta cerchia di lettori e di conoscitori del nostro territorio. Con una buona dose di flessibilità negli atteggiamenti e d'interdisciplinarietà nell'approccio, la redazione è riuscita a conquistare collaboratori esperti sia del Litorale che da altre parti della Slovenia e dall'estero. E' ormai acquisito il fatto che, già dal terzo numero, la rivista avesse superato i confini locali e regionali in virtù di questo indirizzo, beneficiando così di finanziamenti da parte del Ministero per la Scienza e la Tecnologia nonché del Ministero per la Cultura della Repubblica di Slovenia. Non va, tuttavia, trascurato il fatto che gli Annali sono cresciuti e si sono affermati con l'aiuto ed il supporto del territorio del Litorale, soprattutto del Comune di Capodistria, dell'allora Comunità dei Comuni del Litorale, dell'Istituto Scientifico della Facoltà di Filosofia di Lubiana e di numerosi sponsor, fra i quali occupano il posto d'onore la compagnia d'assicurazioni Adriatic e, successivamente, la Banka Koper.

A seguito della costituzione, a Capodistria, del Centro di Ricerche Scientifiche, fu chiaro che, coerentemente con la propria missione e funzione d'istituto di ricerca pubblico multidisciplinare, l'attività editoriale sarebbe diventata uno dei suoi principali impegni in collaborazione con l'Associazione per la Storia del Litorale Meridionale. L'importanza scientifica degli Annali si è andata accrescendo grazie al più ampio contesto istituzionale di riferimento che ha consentito l'ingresso nelle banche dati internazionali, i così detti database citazionali, fra i quali vale la pena di ricordare il Thomson Reuters: Art & Humanities Citation Index e, da quest'anno, lo SCOPUS. Questa circostanza ha influenzato in modo assai positivo la qualità ed il numero dei contributi affluiti alla rivista, con l'effetto di rafforzarne ulteriormente l'autorevolezza.

E' necessario, infine, rilevare che la rivista ha stimolato lo sviluppo di un'attività editoriale scientifica e di ricerca nell'ambito delle Edizioni Universitarie Annales, tramite la pubblicazione di monografie scientifiche raccolte in diverse collane (ad oggi sono state pubblicate più di duecento monografie) e di varie pubblicazioni scientifiche periodiche tra cui, una delle più importanti, è la rivista *Acta Histriae*, inizialmente pubblicata a cura dell'Associazione per la Storia del Litorale Meridionale (nel 1993) e inserita successivamente anch'essa nel database internazionale Thomson Reuters: Social Science Citation Index in Arts & Humanities Citation Index e nel database d'eccellenza SCOPUS.

A tutti coloro che hanno in qualsiasi modo contribuito alla nascita, crescita e sviluppo della rivista, desideriamo esprimere il nostro più sincero ringraziamento.

Darko Darovec & Salvator Žitko

INTRODUCTION

The journal Annales is celebrating its 20th anniversary. Measured in terms of a human life, twenty years are a relatively short period mostly implying youthful élan, first discoveries and experiences. Yet when it comes to Annales, we can already in the space of twenty years talk about continuity, its reflection of time and the narrow Istrian and wider Mediterranean areas and, last but not least, the mission it has pursued all these years and should pursue into the future as well.

Comparing its first and last issues, one will notice that its outward appearance is virtually identical: its logotype featuring a tiny mouse – a witty and original idea by its long-time designer, the late Dušan Podgornik – has been on the cover for all 20 years. The subtitle beneath the title ANNALES, however, was soon modified: as early as in its 5th year of publication, The Annals of the Koper Littoral and Its Environs (Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine) was replaced by The Annals of Istrian and Mediterranean Studies. Moreover, a year before that the journal was divided into two editions, one in the field of humanities and social sciences, the other in the field of natural sciences, as a result of its broader focus and enlarged scope of activities.

Conceived on an enthusiastic, voluntary basis, the journal was launched during the period when Slovenia declared its independence which was a time full of hope. The decision of the group of young, barely graduated initiators led by Darko Darovec (editor-in-chief) to publish a journal was met with skepticism by local cultural circles claiming that so many similar publications died out after a few issues. It must have been the youthful vigour and persistence of its prime movers that helped the project maintain its initial vitality throughout these 20 years. The journal was launched by the Southern Primorska Historical Society established in 1989, which managed to attract the collaboration of all coastal cultural and scientific institutions and to convince their staff to contribute to the journal. Financial resources were gathered door to door under the auspices of the then Director of the Koper Regional Museum, Salvator Žitko. Vital support was also provided by the then Director of the Social Activities Sector of the Municipality of Koper, Leander Cunja, who put great trust in young initiators by providing the journal constant financial support, for which we are still grateful. Already the publication of the first issue proved to be a thrilling event attended by a huge crowd which only strengthened our enthusiasm and helped it stay strong even all these years later. The journal brought together a wide circle of researchers from not only Slovene and Croatian Istria but also our neighbouring countries, who later participated in the establishment of the Science and Research Centre, Koper. Throughout all these years, we have advocated the idea that the journal has to reflect the special cultural traits of the region, such as multiculturalism and multilingualism, and to publish articles of high quality comparable to international scientific currents. In addition to the above-mentioned individuals, we should also express our gratitude to the editor-in-chief of the natural science edition, Dr. Lovrenc Lipej from the Piran Marine Biology Station of the National Institute of Biology, who together with Dr. Patricija Mozetič has been in charge of the natural science edition of our journal. Since 1996, the founder and publisher of Annales has been the Southern Primorska Historical Society, later joined by the Science and Research Centre of the Republic of Slovenia. When the latter was incorporated into the University of Primorska, the journal became a university publication. The role of the publisher was thus taken over by the Annales Publishing House, which in 2010 developed into the Annales University Press.

These few simple facts form a telling picture of the individual evolutionary phases of the journal, in particular its thematic and scientific growth which can be divided into three periods. The first one, which could be called pioneering, spanned from 1991 to 1996 and was marked by the fact that the publishing activity and all other work were carried out by the Southern Primorska Historical Society. The second lasted from 1996 to 2003 and was characterized by the fact that all the activities were conducted within the institutional framework of the Science and Research Centre, Koper. The third one started when the Centre was incorporated into the University of Primorska and the journal became a publication of the Annales University Press.

Naturally, the journal had to be given appropriate content and form at the very beginning of its ascent. As early as its first issue published in 1991 contained the statement that from the content point of view the journal would deal

with different research topics in the fields of not only humanities and social sciences but also natural sciences and cover the geographical area of not only southern Primorska but also the province of Trieste and the nearby parts of Croatian Istria. Prominence would be given to issues related to the sea, maritime studies and ecology, history, as well as burning issues of the environment in which the journal was rooted. The editorial board also stated that such a concept should match the expectations of as wide a circle of collaborators and readers as possible and that the journal was to fulfill a considerable number of tasks and demands dictated by the time and the environment. Naturally, a prerequisite for a successfully accomplished mission of the journal was not only the attraction of the widest possible circle of contributors, but also appropriate contents that would draw their attention and motivate them and consequently reach a sufficiently wide circle of readers and people familiar with the region. Thanks to its great flexibility and interdisciplinary approach, the editorial board managed to establish cooperation with both local, national and foreign experts. As a result of such editorial policy, the journal outgrew its local and regional framework and won the financial support of the Slovene Ministry of Science and Technology and the Slovene Ministry of Culture. Nevertheless, we have to highlight that Annales developed and affirmed itself owing to the help and support of the local coastal area, in particular the Municipality of Koper, now known as the Urban Municipality of Koper, the former Community of Coastal Municipalities, the Scientific Institute of the Faculty of Arts in Ljubljana and numerous sponsors, with the most prominent being first Zavarovalna Družba Adriatic and later, Banka Koper.

The establishment of the Science and Research Centre, Koper made it clear that given its mission and function of a multidisciplinary public research institute, one of its priorities would become the publishing activity carried out in symbiosis with the Southern Primorska Historical Society. It was only this broader and above all institutional framework that enabled Annales faster scientific growth, participation in the international arena and the inclusion in specialized international databases and citation indexes such as the eminent international Thomson Reuters: Arts & Humanities Citation Index. Moreover, this year we have been invited to enter the elite SCOPUS citation database, which had a very positive impact upon the quality and number of contributions, thus improving the quality of the journal itself.

What should also be stressed is the fact that the journal gave rise to comprehensive scientific and research publishing activity now undertaken by the Annales University Press, which publishes several collections of scientific monographs (their number has exceeded two hundred) and several periodicals, including the journal Acta Histriae initially published by the Southern Primorska Historical Society (1993) and included in Thomson Reuters: Social Science Citation Index in Arts & Humanities Citation Index and SCOPUS.

We would like to express our sincere gratitude to everyone who has participated in the conception, growth and development of the journal.

Darko Darovec & Salvator Žitko

original scientific article
received: 2011-05-09

UDC 342.71

CITIZENSHIP AND CIVIC EQUALITY: TENSIONS, PROBLEMS AND CHALLENGES

Mitja SARDOČ

Slovenian Research Institute, Gerbičeva 62, 1000 Ljubljana, Slovenia
Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Slovenian Migration Institute, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: mitja.sardoc@guest.arnes.si

ABSTRACT

This paper examines the tensions, problems and challenges associated with the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its commitment to civic equality. In particular, it examines the basic objections against this conception of citizenship raised by both traditional and contemporary criticism, each claiming that this concept of citizenship is either too permissive and inefficient on the one hand or too divisive, unfairly discriminatory and oppressive on the other. The paper then delineates the requirement of difference-sensitivity that is consistent with the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its commitment to civic equality.

Key words: citizenship, civic equality, liberalism, multiculturalism, diversity, pluralism

LA CITTADINANZA E L'UGUAGLIANZA CIVICA: TENSIONI, PROBLEMI E SFIDE

SINTESI

L'articolo si propone di esaminare le tensioni, i problemi e le sfide associate con la versione liberale del concetto di cittadinanza basato su diritti e il suo impegno per l'uguaglianza civica. In particolare esamina le obiezioni fondamentali contro la tale concezione di cittadinanza sollevate sia dalla critica tradizionale sia quella contemporanea, le quali sostengono che questo concetto di cittadinanza sia, da una parte, troppo permissivo ed inefficiente o, dall'altra, troppo divisivo, ingiustamente discriminatorio ed oppressivo. In seguito, l'articolo mette in evidenza la necessità della sensibilità alle differenze consistente con la versione liberale della concezione di cittadinanza basata su diritti e il suo impegno per l'uguaglianza civica.

Parole chiave: cittadinanza, uguaglianza civica, liberalismo, multiculturalismo, diversità, pluralismo

THE FOUNDATIONS OF A RIGHTS-BASED CONCEPTION OF CITIZENSHIP

Citizenship as a political conception of the person is both complex and controversial, as holding the status of citizenship includes a number of distinct and interrelated meanings, i.e. sharing a common legal status of civic equality, enjoying the benefits of a formally defined set of basic rights and fundamental liberties and assuming the responsibilities which give effect to the experience of shared membership in a political community. In this sense, citizenship consists of two fundamental dimensions, i.e. [i] the vertical dimension; and [ii] the horizontal dimension. The first dimension refers to citizenship as a status which determines the relationship between a member of a polity and the political community. Citizenship, Kymlicka emphasizes, “refers to membership in a political community, and hence designates a relationship between the individual and the state” (Kymlicka, 2003a, 147). On this understanding, writes Rawls, the role of the citizen is “specified by its political institutions” (Rawls, 1999, 460). The second dimension of citizenship as a political conception of the person is primarily horizontal and expresses the social, cultural and psychological relations between a political community and its members as well as the relationship between members of a polity themselves and their relationship towards those who are not members of their political community. The two dimensions of citizenship as membership in a polity refer to the three basic elements any conception of citizenship is bound to entail, i.e. [i] the status-based element; [ii] the rights-based element; and [iii] the virtue-based element. I turn to these elements in the next part of this paper.

The status-based element of citizenship

The status-based element of citizenship raises the question of membership, i.e. who is a citizen of a polity and what are the qualifications for membership in a political community. As a status, citizenship is conferred upon individuals via a threefold mechanism. The first is by aggregation, i.e. by being born within the territory of a state [*jus soli*], the second by birth, i.e. obtaining the status of citizenship by descent or parentage [*jus sanguinis*]. These two mechanisms show that the acquisition of citizenship as membership in a political community is first and foremost beyond of the volitional power of the individual. As Rawls rightly emphasizes, we do not join society “voluntarily but are born into it” (Rawls, 1999, 397). As citizens, he argues, “we find ourselves in a particular political society at a certain moment of historical time” (Rawls, 2001, 4). In this respect, the status of citizenship is primarily an involuntary personal characteristic. The acquisition of citizenship via this twofold mechanism needs to be contrasted with a volitional mechanism available to those who want to acquire the status of citizenship of a particular political community.

The conferring of citizenship is through an act of conscience-based volition [*volitional allegiance*] and the related process of naturalization. In fact, Samuel Scheffler explains, “actual liberal societies attach far more weight to birth than to choice in assigning citizenship and its associated privileges and obligations” (Scheffler, 2002, 70; Shachar, 2009). Throughout history, the question of membership is associated with the status-based element of citizenship of who is a member of a polity and what the qualifications are for holding the status of citizenship, such as sex, race, ethnicity, religion, property, military service. Also, what the bases are for granting individuals the status of citizenship remains the crucial aspect that define the nature of citizenship as membership in a polity as well as the very character of a political community. As J.G.A Pocock pointed out in his seminal article ‘The Ideal of Citizenship Since Classical Times’, “For Aristotle [...] the citizen must be a male of known genealogy, a patriarch, a warrior, and the master of the labor of others (normally slaves [...])” (Pocock, 1995, 31). In other words, the status of citizenship in ancient Athens was defined by a number of qualifications that any contemporary conception of citizenship would find exclusive, discriminatory and oppressive.

The rights-based element of citizenship

The question of the basic rights and fundamental freedoms that are associated with the rights-based element of citizenship identified above need to be divided further into two distinct questions, i.e. [a] why members of a polity have rights; and [b] what rights are to be associated with the status of citizenship, e.g. civil, political, social, cultural rights. From a liberal interpretation of the first question, two basic functions associated with the question of why members of a political community have rights arise, i.e. (a) the traditional aspect; and (b) the modern aspect.

The first question refers to the basic interests rights as entitlements granted to members of a political community. The traditional aspect of rights is associated with the protective function they primarily perform. From this point of view, rights protect individuals against the risk of the “tyranny of the majority”. In other words, these are rights that members of a polity are entitled to by virtue of their membership in a political community to limit the power of the state as well as the scope of majority decision-making power. This characterisation of the relationship between the individual and the political community upon which the rights-based conception of citizenship is articulated assumes that the basic function of rights and the basic institutional framework of a polity is to protect the individual liberties of its members, not to make its citizens virtuous or to impose upon them any particular concept of good.

On the other hand, the modern aspect of the question why members of a polity have rights is based on

the integrative function of rights, which are to produce a sense of civic unity and social cohesion among members of a political community (Štrajn, 2008). As T.H. Marshall firmly points out, equal rights of citizenship would generate a “direct sense of community membership based on loyalty to a civilisation which is a common possession” (Marshall, 1992, 40). In this respect, the integrative function which rights perform is primarily aimed at the development of a sense of mutual connectedness and unity among members of a political community who differ amongst themselves in terms of race, ethnicity, religion etc. However, we need to contrast the two questions here. On the one hand, the first question of the rights-based element of citizenship identifies the different functions which rights perform for those who hold the status of membership in a polity, such as the protective function and the integrative function. On the other hand, the second question of what rights define the status of citizenship raises a different set of challenges as each of the major theoretical positions outline a different set of entitlements members of a polity should be granted. In this respect, conceptions of citizenship differ among themselves in three separate respects, i.e. [i] what rights should members of a polity have; [ii] what are the priorities between the rights granted to members of a polity; and [iii] what interests should rights as entitlements protect? This leads to a number of different understandings of the nature of citizenship and the nature of the political community itself. For example, the liberal and multiculturalist conception of citizenship are primarily divided over the issue whether cultural rights should be granted to members of ethnocultural minorities.

The virtue-based element of citizenship

Citizenship as a shared political status gives us access to institutions, deliberative arenas and opportunities while at the same time requires us to act in these spheres in accordance with a common set of political values, principles and standards of public reason. In other words, citizens as free and equal membership in a polity appear to be giving way to citizens seen as individuals living in society with other members of their political community, in a variety of situations, conditions and circumstances. The virtue-based element of the liberal version of the rights-based conception of citizenship opens the question of the obligations the status of citizenship poses on those holding this status as the ideal of civic equality also make demands on how citizens behave within the internal and private arrangements of the associative network of civil society. Among the most widely acclaimed achievements bearing this mark is the expansion of non-discrimination from the public sphere into the sphere of civil society. The demand for civility in the sphere of civil society has been one of the effects of the public sphere and its institutional framework, for example the desegregation of US society in the 1960s

and 70s. However, feminist scholars argue, civil society can have a negative effect on citizenship in public. Women and other at-risk members of minority groups can have difficulties in exercising their individual rights and fundamental freedoms due to the possible constraints placed upon them by their membership in the associative network of civil society, through discrimination, oppression and exploitation [reverse spillover]. This extension of common principles and shared public values into the sphere of civil society has both positive and negative effects (Rosenblum, 2000). On the positive side, the extension of the public principle of non-discrimination into the other social spheres does primarily perform a positive function, such as through the spread of non-discrimination on the basis of sex, race and religious belief into other social spheres like education, employment. On the negative side, the extension of shared public values and the congruence of values between the two spheres might involve an [unjust] imposition of civic obligations and responsibilities of the liberal version of the rights-based conception of citizenship upon the associational network of civil society as values and the very structure of an association might be illiberal, undemocratic or both. The liberal conception of citizenship therefore makes demands regarding how citizens behave within civil society. As Will Kymlicka emphasized, the translation of the public principle of non-discrimination from government to civil society involves a “radical extension in the obligations of liberal citizenship” (Kymlicka, 2003b, 50). As Jeff Spinner-Halev claims,

[t]he universal nature of citizenship may triumph over, or at least transform, private identities. Liberalism makes far-reaching demands on how ordinary citizens act toward each other in many different settings. (Spinner-Halev, 1994, 37–38)

This transformative effect of liberal citizenship can have the twofold effect of a gravitational pull towards the mainstream with the melting away of the distinctive features of a cultural group [*the liberal expectancy effect*] and the creation of conflicting diversity and the subsequent distance of the marginalised social group from the mainstream [*the conflicting diversity effect*]. This characterization of the circumstances of the rights-based conception of citizenship also delineates the status and the function of civil society in a liberal and democratic polity.

To summarise: the evolution of the ideal of civic equality which defines the liberal version of the rights-based conception of citizenship is defined by two characteristic features. Historically, the first characteristic feature consisted in the inclusion of those individuals that figure as equal members of a polity and has gradually resulted in the inclusion of those individuals and social groups who were previously excluded from the

status of citizenship. Compared to ancient Athens or the medieval city states, contemporary liberal and democratic societies are much more inclusive. The second characteristic feature of the ideal of civic equality associated with the rights-based conception of citizenship refers to the extension of rights that anyone holding the status of citizenship is entitled to. According to the historical interpretation of the rights-based conception of citizenship examined in Marshall's essay *Citizenship and Social Class* (1992), the rights and liberties granted to members of a polity were gradually expanded to incorporate three sets of rights that are traditionally associated with the liberal version of the rights-based conception of citizenship, i.e. civil rights [in the 18th century]; political rights [in the 19th century]; and social rights [in the 20th century] (Marshall, 1992). In this interpretation, over the last three centuries, the evolution of the status of citizenship as a political conception of the person has therefore witnessed a twofold expansion. The first consisted in the expansion of those who figure as civic equals in a particular political community [*expansion of membership*] whereas the second expansion consisted of the expansion of different groups of rights which members of a polity are entitled to [*expansion of entitlement*]. This twofold expansion associated with free and equal membership in a polity includes an equal distribution of a share of political power and protection from the abuse of this power granted by "a fully adequate scheme of equal basic liberties" (Rawls, 2001, 42).

However, the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its principled commitment to civic equality could not altogether sidestep some of the challenges associated with diversity nor did it eventuate in full social justice for all members of a polity. In fact, both the expansion of membership and the expansion of entitlement which characterise the development of the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its commitment to civic equality raise a number of separate objections that are advanced by both the traditional and the contemporary criticism of the rights-based conception of citizenship. They will be examined in a more detailed manner in the next section of this paper.

CRITIQUE OF THE RIGHTS-BASED CONCEPTION OF CITIZENSHIP

The liberal version of the rights-based conception of citizenship and its normative commitment to civic equality examined in the preceding section of this paper has been criticized from two distinct and opposing directions, i.e. [i] the traditional criticism; and [ii] the contemporary criticism. Both critics forcefully argue that this conception of citizenship is either too permissive and inefficient or too divisive, unfairly discriminatory and oppressive. The traditional criticism of the liberal version of the rights-based conception of citizenship and

its normative commitment to civic equality incorporates four divergent critiques, each targeting a particular element associated with this model of citizenship: the civic republican critique (e.g. Beiner, 2003; Miller, 2000); the communitarian critique (e.g. Sandel, 1982; MacIntyre, 1983; Taylor, 1989; Walzer, 1983); the libertarian critique (e.g. Nozick, 1974); and the social conservative critique (e.g. Scruton, 2002). The contemporary criticism of the rights-based conception of citizenship and its normative commitment to civic equality incorporates three distinct critiques: the deliberative democratic critique (e.g. Brettschneider, 2006; Deveaux, 2009; Talisse, 2005); the feminist critique (e.g. Okin, 1989; Nussbaum, 1999; Shachar, 2001; Song, 2007); and the multiculturalist critique (e.g. Kymlicka, 1995; Modood, 2007; Parekh, 2000; Raz, 1994; Young, 1990). Further on I examine the main objections advanced by the traditional criticism of the liberal version of the rights-based conception of citizenship and then proceed in a more detailed manner with the exposition of the two versions of the multiculturalist critique and its twofold objection against the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its normative commitment to civic equality.

The traditional criticism of the rights-based conception of citizenship

The traditional criticism identified above is composed of three separate objections, each targeting a particular element of the liberal version of the rights-based conception of citizenship identified in Section II of this paper as well as the two characteristic features of the principled commitment to civic equality in general, i.e. [i] the identity-related objection [associated with the expansion of membership]; [ii] the virtue-related objection; and [iii] the effectiveness-related objection [both associated with the expansion of entitlement].

The first objection [*the identity-related objection*] has posed two different challenges to the promotion of citizenship as a shared civic identity (Šimenc, 2011). On the one hand, the expansion of the number of those granted the status of citizenship resulted in the decreasing of civic unity and social cohesion as by creating a more inclusive community where membership in a polity is not predisposed to nor limited by ethnicity, race, language, religion, income or cultural membership, the sense of civic unity and social cohesion among members can be diluted (Kodelja, 2011; Prebilič, Barle, 2011). On the other hand, if more and more individuals are granted full political membership in a polity, those who remain excluded are much more radically marginalised. An inclusive polity can therefore be more polarised and composed disproportionately of a large inclusive minority that may have difficulties in coping with the diversity and the subsequent lack of civic unity and social cohesion as well as a small part of those who are much more

radically marginalized from society's broader social arrangements and its basic institutional framework.

The second objection advanced by the traditional criticism is largely formulated against the consequences of the rights-based conception of citizenship, i.e. the individuals' basic rights and fundamental freedoms [*the virtue-based objection*]. According to this criticism, the liberal version of the rights-based conception of citizenship pays little or no attention at all to the importance of community and shared membership. One of the most persistent criticisms of liberalism and its conception of citizenship, writes Samuel Scheffler, "is that the priority it assigns to freedom and individual rights is not simply disruptive of conventional social norms but also undermines the value of community" (Scheffler, 2002, 18). In particular, the civic-republican and the communitarian critique blame the liberal version of the rights-based conception of citizenship for all major problems contemporary plurally diverse societies are faced with, such as the low turn-out at local, regional or national elections; the disengagement of individuals from the associative network of civil society; the decrease in social capital expressed through low trust in the basic institutional framework of a plurally diverse polity, and the overall disengagement of citizens from active participation in shared public life. According to these criticisms, as Samuel Scheffler points out, the liberal version of the rights-based conception of citizenship bears the responsibility for

a host of social problems, whose source, according to many critics, lies ultimately in a culture of individualism and a breakdown of communal values for which liberal thought itself is responsible. (Scheffler, 1994, 5)

In this sense, the liberal version of the rights-based conception of citizenship has been criticised as being too disruptive as well as not demanding enough because it lacks the necessary means to support the sense of unity among members of a political community. It argues that the presence of different and competing values, beliefs and practices fails to take into account the degree of moral convergence it takes to sustain a plurally diverse polity and therefore contributes to the fragmentation and falling off of unity among citizens. In particular, civic republicans criticise primarily civil rights including freedom of expression and freedom of association as they allegedly undermine the primacy of political rights, such as political participation and community involvement.

The third objection against the liberal version of the rights-based conception of citizenship [*the effectiveness-related objection*] advanced by social conservatives (Scruton, 2002) and libertarians (Friedman, 2002; Nozick, 1974) targets welfare elements of the rights-based element of citizenship such as social rights. Two different criticisms need to be distinguished here, i.e. [i] the *efficiency-related criticism*; and [ii] the *oppression-*

related criticism. On the one hand, according to the efficiency-related criticism, the positive entitlements guaranteed by the state and its basic institutional framework, such as the right to health care, unemployment support and public education, undermine individual responsibility for the choices individuals make. On the other hand, according to the oppression-related criticism, social rights seriously undermine other fundamental rights of other members of a political community, for example property rights. In this sense, redistribution is largely seen as jeopardizing individual liberty.

I turn now to a presentation of the contemporary criticism of the liberal version of the rights-based conception of citizenship, whose various critiques and objections challenge the consistency of this conception of citizenship with its basic foundations and the core normative principles associated with citizenship as free and equal membership in a polity.

The contemporary criticism of the rights-based conception of citizenship

Contrary to the objections raised by the traditional criticism of the liberal version of the rights-based conception of citizenship that it undermines the overall stability of a plurally diverse polity and the maintenance of its basic institutional framework, the objections advanced by modern criticism, question its consistency with the basic principles of citizenship as free and equal membership in a political community. As has been emphasized at the outset of section III of this paper, contemporary criticism of the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its normative commitment to civic equality consists of three distinct critiques including the deliberative democratic critique; the feminist critique; and the multiculturalist critique.

The deliberative democratic critique of the limitations and shortcomings of conflict resolution using the liberal formula (e.g. Brettschneider, 2006; Deveaux, 2009; Talisse, 2005), which weigh different claims in terms of different rights advances the objection that the liberal version of the rights-based conception of citizenship cannot solve the conflicts between equally compelling claims, such as gender justice and cultural coherence. As Monique Deveaux emphasized, "liberal principles set limits to both the form and possible outcomes to such deliberations" (Deveaux, 2009, 24).

In contrast, the feminist critique of the liberal version of the rights-based conception of citizenship has criticized liberalism's alleged indifference to various forms of injustice in the private sphere and the perpetuation of inequality between the sexes in the public sphere and its basic institutional framework (Okin, 1989, 1994). In this sense, the very ideal of citizenship as a free and equal membership in a political community is incompatible with the principle of non-discrimination and its commitment to gender equality.

On the other hand, the multiculturalist critique claims that the liberal version of the rights-based conception of citizenship is insensitive to the various claims for the accommodation of diversity in the institutional framework of a plurally diverse polity and has not redeemed its normative commitment to both civic equality and equal civic respect for diversity. Even with winning full citizenship status, inclusive of equality of status and equal civil, political and social rights, various groups and individuals remain either excluded or marginalised (Lukšič-Hacin, 2004). In this interpretation, the liberal version of the rights-based conception of citizenship remains contested since its twofold expansion of membership and the expansion of entitlement have not resulted in an inclusive, just and stable polity. Members of minority cultures, so the criticism goes, continue to suffer unfair disadvantages compared to those who are part of the mainstream since they do not enjoy the same choice-enabling background conditions as do members of mainstream cultures/religions despite the equal basic rights granted to all members of a polity. What is therefore required, advocates of multiculturalism in general argue is not just equal protection of basic rights, e.g. freedom of association [associative liberty] and freedom of expression [expressive liberty], and toleration of diversity, but the granting of group-specific rights and the recognition of their diversity that would compensate and reduce the asymmetry between the majority and the minority groups.

The multiculturalist critique of the liberal version of the rights-based conception of citizenship is both complex and manifold at the same time. We can distinguish between two different views associated with the multiculturalist critique which need to be distinguished here, i.e. [i] the moderate multiculturalist view (Kymlicka, 1995; Raz, 1994); and [ii] the critical multiculturalist view (Modood, 2007; Parekh, 2000; Young, 1990). I examine each of these two views identified here below, together with an examination of the two models of citizenship advanced by the multiculturalist critique: the multicultural citizenship model; and the differentiated citizenship model.

The moderate multiculturalist view

The moderate multiculturalist view primarily claims that basic rights and fundamental freedoms, including the rights to freedom of religion, expression, thought, association and political participation, are a *necessary* but not a *sufficient* mechanism to match with the obligations of equal civic respect for all citizens in the design of the institutional framework of a plurally diverse polity, including public education. This critique of the liberal version of the rights-based conception of citizenship is best exemplified by two competing claims which characterize its advocates, i.e. [i] the requirement of equal choice; and [ii] the requirement of equal freedom [equal protection of cultural membership].

The first claim advanced by the moderate multiculturalist view, i.e. the requirement of equal choice maintains that individuals should have access to the cultures they are traditionally connected to (Kymlicka, 1995, 2001). Those groups that are traditionally not part of the ethnocultural mainstream, should be given additional rights in order for their individuals to have the same choice-enabling conditions as do individual members of the ethnocultural majority. Contrary to the liberal version of the rights-based conception of citizenship that distributes an equal set of rights to all members of a political community, the model of multicultural citizenship distributes an additional set of rights on the basis of membership in groups which meet the criteria for accommodation.

The second claim advanced by the moderate multiculturalist view is that the requirement of equal freedom limits the effect of the first requirement on individual agency. In this sense, the additional rights given to minority cultures should not override the civil and political rights of its members (Kymlicka, 1995, 2001). This second requirement basically refuses to allow basic rights and fundamental freedoms to be overridden by the interests of subgroups in the maintenance of membership in their groups and the distinctive ethical environment of these groups. Advocates of the moderate multiculturalist view argue that internal restrictions over group members are inconsistent with liberalism's basic premise of free and equal citizenship since they are likely to override individual rights and freedoms and may create the "reverse spillover" of these values into the public sphere.

In this sense, cultural rights perform a twofold function. First, they are designed to ensure the protection of minority groups from the pressures and influences of the dominant society and from outside interference in general [the protection of cultural coherence]. Accommodation and recognition of diversity and granting of group-specific rights or policies which rely on external protection of a particular minority group do not override the individuals' civil and political rights and are therefore consistent with the basic principles of free and equal citizenship. Second, part of the demand for a supplementary set of minority group rights has been argued under the self-respect argument. Self-respect, writes Rawls in *A Theory of Justice*, "includes a person's sense of his own value, his secure conviction that his conception of the good, his plan of life, is worth carrying out" (Rawls, 1999, 386).

However, two challenges related to the model of multicultural citizenship arise here. First, external protections fail to comply with the normative commitment of civic equality in two important respects. On the one hand, they fail to meet the test of internal fairness within groups. On the other hand, they also fail to meet the test of pluralism. While group-specific rights assure the diversity between groups within a particular society, they potentially undermine the pluralism within groups

and therefore undermine the diversity within a society as well as within groups. The moderate multiculturalist view unfairly disadvantages members of a particular minority group that – in one respect or another – does not identify fully with a particular element or marker of group identity, like language, custom, religion or political affiliation. Despite its promotion of between-group diversity within a society, the model of multicultural citizenship advanced by the moderate multiculturalist view puts at risk the internal pluralism within groups. Second, the most troubling premise of the moderate multiculturalist view and the model of multicultural citizenship demand is to treat individuals as a means to the well-being of a group or community, which is contrary to the basic normative commitment of civic equality.

The critical multiculturalist view

The critical multiculturalist view (Modood, 2007; Parekh, 2000; Young, 1990) is much more radical in its critique of the liberal version of the rights-based conception of citizenship and the overall effects of the liberal institutional framework. It forcefully argues that this conception of citizenship as free and equal membership in a polity and its commitment to civic equality is inequalitarian as well as oppressive and unfairly discriminatory. Two criticisms advanced by the advocates of the critical multiculturalist view need to be distinguished here.

The first criticism advances the claim that public institutions [including public schooling] are not neutral. As Iris Young emphasises, ‘rights and rules that are universally formulated and thus blind to differences of race, culture, gender, age, or disability, perpetuate rather than undermine oppression’ (Young, 1995, 267). In her critique of the liberal-egalitarian and the civic republican conception of citizenship and civic equality, she observes that both conceptions of citizenship do not pay adequate attention to the interests of those groups and communities she identifies as oppressed or marginalised. She argues that these two conceptions of citizenship and civic equality

excludes women and other groups defined as different, because its rational and universal status derives only from its opposition to affectivity, particularity and the body. Republican theorists insisted on the unity of the civic public: insofar as he is a citizen every man leaves behind his particularity and difference, to adopt a universal standpoint identical for all citizens, the standpoint of the common good or general will. In practice republican politicians enforced homogeneity by excluding from citizenship all those defined as different and associated with the body, desire or need influences that might veer citizenship away from the standpoint of pure reason. (Young, 1990, 117)

The second, and related criticism claims that even with the extension of the status of citizenship to those groups and individuals that are not part of society’s

broader social arrangements very often remain at the margins of society. As Yael Tamir emphasises,

[m]embers of disempowered minorities soon discovered that being granted a set of formal civic rights was insufficient to ensure equal status, and realised that they had to decide which was the lesser of two evils: remaining estranged and marginalised, or integrating at the price of self-effacement. Members of such minorities thus became increasingly aware that the ideal of a culturally neutral public sphere embodies a dangerous and oppressive illusion. (Tamir, 1995, 164)

According to this critique, both the liberal and the civic republican versions of the rights-based conception of citizenship offer an inadequate response to the problems of contemporary ‘circumstances of multiculturalism’ since they are insufficiently inclusive or even discriminatory. In particular, they does not give equal weight to the different conceptions of the good that are present in a plurally diverse polity.

In contrast, a politics of difference as advanced by Iris Marion Young (1990) requires the cultivation of a shared public space where the basic institutional framework of a polity is sensitive to the various differences amongst individuals and groups. Contrary to the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its basic commitment to civic equality, as Avigail Eisenberg emphasises, a politics of difference ‘recognises that social structures and institutions can only address oppression and domination by making space for difference and by not reducing difference to some impartial, neutral or universal perspective’ (Eisenberg, 2006, 15). However, I maintain, a more inclusive conception of citizenship that recognises the claims of pluralism and diversity faces a twofold challenge. First, accommodating group diversity might create or increase intra-group inequality within different communities. Second, it might also create the risk of social fragmentation between various groups and individuals and therefore undermine both solidarity and social cohesion of the polity itself. The model of differentiated citizenship as elaborated by the critical multiculturalist view therefore brings problems and challenges of its own.

As we have seen in sections *The moderate multiculturalist view* and *The critical multiculturalist view* of this paper, the moderate multiculturalist view and the critical multiculturalist view have advanced a twofold objection to the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its commitment to civic equality. In a moderate view, the liberal version of the rights-based conception of citizenship is incompatible with some forms of identity and personal values and does not pay equal respect to the members of ethnocultural minorities and their culture [*equal civic respect objection*]. It advances the claim that the liberal version of the rights-based conception of citizenship basically reduces individuals’ ethnocultural membership to indi-

vidual preferences and private choices. The moderate multiculturalist view acknowledges the priority granted to individual rights but it points out that this model of the protection of individual interest is insufficient. In this interpretation, the uniform treatment approach associated with an equal distribution of individual rights is insufficient for the preservation of a particular cultural environment as a context of choice for individuals who belong to a particular non-dominant minority community. The critical multicultural view, in contrast, rejects outright the liberal conception of civic equality as inequalitarian in principle and both discriminatory and oppressive in effect. It maintains that the liberal version of the rights-based conception of citizenship actually reflects the norms, values and practices of the majority and is subsequently prejudiced against those groups and individuals who are not part of society's broader social arrangements [*cultural subordination objection*]. In particular, the critical multicultural view argues that the basic institutional framework of a plurally diverse polity is unable to develop a coherent response to cultural and value diversity. In this sense, the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its commitment to civic equality offers an inadequate response to the problems of contemporary 'circumstances of multiculturalism' since it does not give equal weight to the different conceptions of the good present in a pluralist democratic society and is insufficiently inclusive in confronting claims for the public acceptance and accommodation of diversity. In fact, as Sune Laegaard points out "liberalism is incomplete at best, or in itself unjust, at worst" (Laegaard, 2005, 326).

However, the basic question both versions of multicultural citizenship have to answer is whether their group-differentiated model of citizenship is consistent with the basic principled commitment to civic equality. I examine this challenge and the associated problems below. While both models of multicultural citizenship aim to provide a justice-based account of a group-specific model of cultural rights they both fail to capture the pluralism of diversity itself. In this respect, I argue, multiculturalism has itself become another part of the problem.

THE LIMITS OF THE MULTICULTURALIST CRITIQUE

Multiculturalism has been rejected by various scholars as being an unsustainable policy of accommodating diversity; some of whom have been sympathetic and others critical of the liberal version of the rights-based conception of citizenship that has been the motivational foundation for the development of the group-differentiated models of citizenship advanced by the two views of multiculturalism presented in the previous section of this paper. Two groups of critics in particular need to be distinguished here, i.e. [i] the liberal egalitarian critique; and [ii] the feminist critique. Let me expand on both critiques and the main objections they raise against

the limits of the multicultural citizenship model and the model of differentiated citizenship.

The liberal egalitarian critique

In general, the liberal egalitarian critique exemplified most clearly by Brian Barry in *Culture and Equality* (2001) advances a range of different objections against multiculturalism and its group-differentiated models of citizenship. Its primary target was to challenge the emancipatory project of multiculturalism as incoherent at best or discriminatory and oppressive at worst. The justification for its wholesale rejection has been largely based on the inconsistency of cultural rights with the principled commitment to civic equality. Two objections need to be distinguished here. The first is the justice-based objection, which argues that a differentiated distribution of entitlements as in the case of ethnocultural rights is inconsistent with the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its commitment to civic equality. In this interpretation ethnocultural rights impose a discriminatory understanding of the rights-based element of citizenship as a free and equal membership in a polity. The second is the equal respect objection, which argues that multicultural policies and the differentiated treatment of non-dominant minority groups fail to meet the requirement of equal respect and concern between citizens of a plurally diverse polity. Barry's contentious objection is even more radical as he advances the assertion that the claims advanced by advocates of multiculturalism cannot be defended on justice-based premises.

On this interpretation, the moderate multiculturalist view and the critical multiculturalist view raise two problems that might undermine the viability and sustainability of a polity and risk violating the rights of some of its citizens despite their intended positive integrative function. First, conferring minority rights to ethnocultural groups may put some members of these groups at risk vis-à-vis their own group and the broader society by making it considerably more difficult for them to enjoy their individual civil and political rights. Contrary to the assumption shared by the moderate multiculturalist view and different sub-variants of liberalism, such as those holding an autonomy-liberalism position, societal cultures are not internally homogeneous as they can be internally divided across different lines (religious, political, socio-economic etc.). External protections against the influence of majority culture may have the effect of coercively diminishing or reducing the options available within a particular minority group therefore restricting its members to the options available as well as reducing the overall diversity within a society. The liberal egalitarian critique argues that the introduction of minority rights might leave members of these cultural groups uneducated or otherwise disadvantaged and with fewer opportunities to compete in the wider society. Second,

whereas civil and political rights are status-based, with those holding the status of citizenship being entitled to them, cultural rights granted to some non-dominant minority groups fail to comply with the commitment of civic equality and the principle of non-discrimination since only those cultural groups who are internally liberal and democratic would be granted cultural rights. While this certainly avoids the problem of possible in-group discrimination and oppression of at-risk members of these communities, the selective nature of cultural rights is both inegalitarian and discriminatory and therefore inconsistent with the principled commitment to civic equality.

The other source of dispute between the liberal egalitarian and the multiculturalist scholars revolves around the nature of cultural membership and of culture itself (Song, 2007 [ch. 2]). Two distinct and divergent objections can be identified here. On the one hand, liberal egalitarian scholars advocate the uniform treatment approach (Barry, 2001) towards cultural diversity. Its main contention is that – from a liberal egalitarian perspective – minority rights and the associated model of multicultural or differentiated citizenship are not a requirement of justice. On the other hand, advocates of either the moderate multiculturalist view or the critical multiculturalist view argue succinctly that ethnocultural membership and minority status is part of one's circumstance and is therefore entitled to justice-based entitlements such as minority rights or exemptions from otherwise binding norms and laws.

The feminist critique

The feminist critique of multicultural policies (e.g. Enslin, 2003; Okin, 1998; Nussbaum, 1999; Shachar, 2001) is directed against the two views of the multicultural critique of the liberal version of the rights-based conception of citizenship. According to this critique, minority rights discriminate against the least well-off members of those minority groups who are the beneficiaries of a differentiated allocation of rights. Minority rights risk creating in-group discrimination while aiming to reduce between-group discrimination or inequality. In this interpretation, the feminist critique of multiculturalism advances the objection that group-rights will create the "paradox of multicultural vulnerability" (Shachar, 2001), i.e. the creation of within-group inequalities as an effect of group-differentiated rights. It points to the unequal distribution of the benefits of minority rights within a particular community as well as the discrimination against members of a particular disadvantaged or marginalized community who are most at risk (usually women and children). This assertion implies that multicultural policies have a twofold effect, i.e. the *direct effect* and the *indirect effect*. The direct effect of a group-differentiated policy or remedy is to reduce the inequality between groups and contribute to a more egalitarian

and stable society. On the other hand, the indirect effect of a group-differentiated policy consists in the assertion that this policy would contribute to more inegalitarian relationships within the beneficiary community and that most at-risk members of these groups will be considerably worse-off. While the multicultural claims were advanced under a broadly liberal claim for increasing the self-respect of minority ethnocultural groups and other social groups, the feminist rejection of multiculturalism rests on the assertion that multicultural policies are likely to create more harm than good, i.e. that its effects [either intended or unintended] will outweigh the intended positive effects multiculturalism is likely to expect. The feminist criticism of multiculturalism argues that the value of gender equality is an important limit on cultural accommodation which challenges both the justice-based claims of minority groups as well as the integrative function of the claims for accommodation.

The paradox of multicultural diversity

I want to join the critics of multicultural [group-differentiated] policies and the two models of group-differentiated citizenship for a different but related set of arguments. What I find objectionable in the multicultural project in general is the negative side effect of an intended positive policy, which is the recognition and accommodation of diversity in the basic institutional framework of a plurally diverse polity. I argue that the multiculturalist objection against the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its commitment to civic equality creates two important problems. The first problem refers to the possible violation of the individual rights of women and other at-risk members of those minority groups who can claim vulnerability via the system of differentiated citizenship and has been identified as 'the paradox of multicultural vulnerability'. This problem is related to the tension between common principles and shared public values of a particular political community and those values that constitute the ethical environment of a particular cultural group (Haydon, 2006a).

In contrast, the second problem, I maintain, can potentially reduce the overall diversity within a political community as well as jeopardise the individual freedom of some of the individuals who are members of minority groups. Like languages, cultures and practices are diverse and plural in nature as well. By publicly recognising and accommodating a particular minority culture or some of its aspects we risk failing to acknowledge the internal diversity, pluralism and heterogeneity of a particular minority culture and its ethical environment. As Jeff Spinner-Halev emphasises, "[i]nclusiveness does not reinforce distinctiveness, as some multiculturalists seem to think; inclusiveness wears away differences" (Spinner-Halev, 1994, 180). At the same time, a particular multicultural policy could essentialise a particular form

of cultural diversity it aims to protect or accommodate. This creates the *paradox of multicultural diversity*. At the same time, in particular cases group-differentiated rights might violate the basic civil and political rights of the most vulnerable and disadvantaged members of a minority group [*the reverse spillover effect*]. This criticism is premised on the assumption that the basic problem of group-differentiated rights is that members of a particular group do not share equally a particular disadvantage. We can therefore conclude that group-differentiated rights as a compensatory and integrative strategy or policy to reduce the inequalities and disadvantages between groups cannot function as an equalisandum within a disadvantaged community as its members do not share equally a particular disadvantage. The basic problem of any claim for group-specific accommodation of diversity, I maintain, rests on the assumption that members of a particular group bear an equal share of a particular disadvantage. I call this *the fallacy of equal disadvantage*. This paradox together with the paradox of multicultural vulnerability explicated above points to a number of potential perverse side effects of both the theory and the policy of multiculturalism and its inconsistency with the liberal version of the rights-based conception of citizenship and its commitment to civic equality.

CONCLUSION

As I have argued in this article, the difficulty in conceptualizing citizenship as a political conception of the person, originates from its complexity and controversy as any of its existing conceptions entail several distinct and interrelated meanings, i.e. sharing a common legal status of civic equality, enjoying the benefits of a formally defined set of basic rights and fundamental liberties and assuming the responsibilities that give effect to the experience of shared membership in a political community. While both the expansion of membership and the expansion of entitlement associated with the liberal version of the rights-based conception of citizenship have resulted in a more just and inclusive polity and in an egalitarian status of citizenship, its critics forcefully argue that this conception of citizenship is

either too permissive and inefficient on the one hand or too divisive, unfairly discriminatory and oppressive on the other. While both of these criticisms and the related objections against the integrative and the redistributive character of our commitment to civic equality rightly diagnose the foundational tension any conception of citizenship in a plurally diverse polity is faced with, both projects explicated above fail to grasp the complexity of the problem at hand. I maintain that neither traditional nor contemporary critics of the liberal version of the rights-based conception of citizenship in offering a conception of civic equality that would be consistent with the fair terms of engagement with diversity. The difference between various conceptions of citizenship then, is not just a matter of the distribution of entitlements associated with a conception of citizenship as a political conception of the person.

In fact, any conception of citizenship that claim to be consistent with the liberal ideal of free and equal citizenship is therefore left with two major challenges that it needs to take into account: firstly, to see whether it can pay equal civic respect to all citizens in the design of its basic institutional framework [the requirement of equal civic respect]; and secondly, to see whether equality of respect and concern including recognition and accommodation of diversity will increase social harmony, inclusion and a sense of unity among members of a polity [the problem of social unity and stability]. These issues leave us with two fundamental questions which need to be answered. First, what kind of priority do basic rights and fundamental freedoms together with shared public values and basic democratic values require, since respect for diversity and, more particularly, acknowledging the limited claims of liberal public reason, call for certain kinds of restraint with respect to our public agenda? Second, how are accommodation and recognition of diversity in the institutional framework of a plurally diverse polity able to be consistent with our twofold normative commitment to civic equality and equal civic respect for diversity? The difficulties, problems and challenges identified above require an articulation of a conception of difference-sensitivity that would reconcile the requirement of civic equality with the acceptance and respect of diversity.

DRŽAVLJANSTVO IN DRŽAVLJANSKA ENAKOST: NAPETOSTI, PROBLEM IN IZZIVI

Mitja SARDOČ

Pedagoški inštitut, Gerbičeva 62, 1000 Ljubljana, Slovenija
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije,
Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: mitja.sardoc@guest.arnes.si

POVZETEK

Težava pri konceptualizaciji državljanstva kot političnega koncepta posameznika izvira iz kompleksnosti pojma, saj vsaka od obstoječih definicij obsega več različnih in medsebojno povezanih pomenov. Iz obsežne obstoječe literature s področja temeljev, narave in vrednote državljanstva v pluralni raznoliki ureditvi je razvidno, da so nekateri izmed najpomembnejših vidikov, povezanih z državljanstvom kot osebnim političnim konceptom, še vedno predmet debate in je tako vsak koncept državljanstva podvržen različnim interpretacijam. Izraženi so bili številni pomisleki o konceptu državljanstva, utemeljenem na pravicah, in trditve, da je taka koncepcija preveč permissivna in neučinkovita ali preveč razdvajajoča, nepravilno diskriminatorna in zatiralna. Prispevek analizira temelje, naravo in vrednoto normativne zaveze državljanjski enakosti, povezane s konceptom državljanstva, utemeljenem na pravicah. Sestavljen je iz petih delov. Prvi del se prične z razlago na pravicah utemeljenega koncepta državljanstva kot deljenega političnega statusa, povezanega s svobodno in enakopravno pripadnostjo politični skupnosti. Nato določim temeljne razsežnosti državljanstva in raziščem osnovne elemente državljanstva, utemeljenega na pravicah. V drugem delu se osredotočam na številne pomisleke o liberalni različici koncepta državljanstva, utemeljenega na pravicah. Nadaljujem s predstavitvijo tradicionalne in sodobne kritike koncepta državljanstva, utemeljenega na pravicah. Posebej pozorno kritično ocenim oba modela multikulturnega državljanstva. Nato v tretjem delu sledi pregled več različnih kritik multikulturalizma in njegovih modelov diferenciranega državljanstva. Na tem mestu opredelim razne paradokse, ki se porajajo iz multikulturnega razumevanja državljanjske enakosti, tudi paradoks multikulturne raznolikosti, ki kaže na v veliki meri neraziskane učinke politike multikulturalizma. V sklepnem delu prispevka orišem potrebo po razliki-občutljivosti, ki je skladna z liberalno različico na pravicah utemeljenega koncepta državljanstva in njegovo zavezanostjo državljanjski enakosti.

Ključne besede: državljanstvo, državljanjska enakost, liberalizem, multikulturalizem, raznolikost, pluralizem

BIBLIOGRAPHY

- Barry, B. (2001):** Culture and Equality. Cambridge, Polity Press.
- Beiner, R. (ed.) (1995):** Theorizing Citizenship. New York, SUNY.
- Beiner, R. (2003):** Liberalism, Nationalism, Citizenship: Essays on the Problem of Political Community. Vancouver, University of British Columbia Press.
- Brettschneider, C. (2006):** The Value Theory of Democracy. Politics, Philosophy and Economics, 5, 259–278.
- Deveaux, M. (2009):** Gender and Justice in Multicultural Liberal States. Oxford, Oxford University Press.
- Enslin, P. (2003):** Liberal Feminism, Diversity and Education. Theory and Research in Education, 1, 1, 73–87.
- Friedman, M. (2002):** Capitalism and Freedom. Chicago, University of Chicago Press.
- Kodelja, Z. (2011):** Is education for patriotism morally required, permitted or unacceptable? Studies in philosophy and education, 30, 2, 127–140.
- Kymlicka, W. (1995):** Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford, Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2001):** Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship. Oxford, Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2003a):** Multicultural States and Inter-cultural Citizens. Theory and Research in Education, 1, 2, 147–169.
- Kymlicka, W. (2003b):** Two Dilemmas of Citizenship Education in Pluralist Societies. In: Lockyer, A., Crick, B., Annette, J. (eds.): Education for Democratic Citizenship: Issues of Theory and Practice. London, Ashgate, 47–63.
- Kymlicka, W., Opalski, M. (eds.) (2002):** Can Liberal Pluralism be Exported?: Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe. Oxford, Oxford University Press.
- Lukšič-Hacin, M. (2004):** Konceptualne dileme v razpravah o multikulturalizmu in globalizaciji. Dve domovini, 19, 107–120.
- MacIntyre, A. (1981):** After Virtue: A Study in Moral Theory. London, Duckworth.

- Marshall, T. H. (1992):** *Citizenship and Social Class*. London, Pluto Perspectives.
- Miller, D. (2000):** *Citizenship and National Identity*. Cambridge, Polity Press.
- Modood, T. (2007):** *Multiculturalism: A Civic Perspective*. Cambridge, Polity Press.
- Nozick, R. (1974):** *Anarchy, State and Utopia*. New York, Basic Books.
- Nussbaum, M. (1999):** *Sex and Social Justice*. Oxford, Oxford University Press.
- Okin, S. M. (1989):** *Justice, Gender and the Family*. New York, Basic Books.
- Okin, S. M. (1994):** Political Liberalism, Justice and Gender. *Ethics*, 105, 23–43.
- Okin, S. M. (1998):** Feminism and Multiculturalism: Some Tensions. *Ethics*, 108, 4, 661–684.
- Parekh, B. (2000):** Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. New York, Palgrave.
- Pocock, J. G. A. (1995):** The Ideal of Citizenship Since Classical Times. In: Beiner, R. (ed.): *Theorizing Citizenship*. New York, SUNY, 29–52.
- Prebilič, V., Barle, A. (2011):** Domoljubje v slovenskem šolskem sistemu. *Šolsko polje*, 22, 1/2, 175–185.
- Putnam, R. D. (2000):** *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster.
- Raz, J. (1994):** *Ethics in the Public Domain: Essays in the Morality of Law and Politics*. Oxford, Clarendon Press.
- Rawls, J. (1999):** *A Theory of Justice* [rev.ed.]. Cambridge (Mass.), Harvard University Press.
- Rawls, J. (1993):** *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press.
- Rawls, J. (1999):** *John Rawls: Collected Papers*. Cambridge, Mass., Belknap Harvard.
- Rawls, J. (2001):** *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge, Mass., Belknap Harvard.
- Rosenblum, N. L. (ed.) (2000):** *Obligations of Citizenship and Demands of Faith*. Princeton, Princeton University Press.
- Sandel, M. J. (1982):** *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Scheffler, S. (1994):** The Appeal of Political Liberalism. *Ethics*, 105, 1, 4–22.
- Scheffler, S. (2002):** *Boundaries and Allegiances: Problems of Justice and Responsibility in Liberal Thought*. Oxford, Oxford University Press.
- Scruton, R. (2002):** *The Meaning of Conservatism*. Chicago, St. Augustine Press.
- Shachar, A. (2001):** *Multicultural Jurisdictions: Cultural Differences and Women's Rights*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Shachar, A. (2009):** *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press.
- Song, S. (2007):** *Justice, Gender and the Politics of Multiculturalism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Spinner-Halev, J. (1994):** The Boundaries of Citizenship: Race, Ethnicity, and Nationality in the Liberal State. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- Šimenc, M. (2011):** The role of identity in Teaching Philosophy. *Synthesis Philosophica*, 51, 1, 45–58.
- Štrajn, D. (2008):** Adapting educational systems to social changes in post-socialism. *Journal of comparative policy analysis*, 10, 2, 117–131.
- Talisse, R. B. (2005):** *Democracy After Liberalism: Pragmatism and Deliberative Politics*. London, Routledge.
- Taylor, C. (1989):** *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Taylor, C. (1997):** The Politics of Recognition. In: Gutmann, A. (ed.): *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton, Princeton University Press, 25–74.
- Walzer, M. (1983):** *Spheres of Justice*. New York, Basic Books.
- Young, I. M. (1995):** Polity and Group Difference. In: Beiner, R. (ed.): *Theorizing Citizenship*. New York, SUNY, 175–208.
- Young, I. M. (1990):** *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, Princeton University Press.

original scientific article
received: 2010-03-31

UDC 323.1(410)

MIXED RACE POLITICS

Suki ALI

The London School of Economics and Political Science, Department of Sociology, LSE, Houghton Street,
London WC2A 2AE, United Kingdom
e-mail: s.c.ali@lse.ac.uk

ABSTRACT

This article explores the possibilities and pitfalls of a specific mixed race politics in the UK. The paper considers the ways in which critics have discussed the development of 'the mixed race movement' in the US and asks why such a movement has not developed in the UK. It suggests that while the politics of recognition has been important to the development of mixedness in both countries, there is a need for a more rigorous account of historical specificities and social contingencies in the constructions of racialisation and racism in both sites. However, the paper argues for the importance of transnational thinking in order to develop a situated politics of mixedness.

Key words: race politics, multiethnicity, mixed race, multiculturalism, United Kingdom

LA POLITICA DELLA RAZZA MISTA

SINTESI

L'articolo esplora le possibilità e le insidie di una specifica politica della razza mista nel Regno Unito. Il contributo considera i modi in cui i critici hanno discusso dello sviluppo del 'movimento della razza mista' negli Stati Uniti, e si domanda come mai un movimento di questo tipo non sia emerso anche nel Regno Unito. L'articolo suggerisce che mentre la politica di riconoscimento sia stata importante per lo sviluppo della mescolanza in entrambi i paesi, vi è la necessità di una più rigorosa spiegazione di specificità storiche e delle contingenze sociali nelle costruzioni delle identità razziali e razzismo in ambedue le parti. Ciononostante, l'articolo sostiene l'importanza di adottare una prospettiva transnazionale al fine di sviluppare una determinata politica di mescolanza.

Parole chiave: politica razziale, multiethnicità, multiculturalismo, Regno Unito

INTRODUCTION

In 2001, the UK introduced what has come to be known as ‘the mixed category’ to the Census. This move came after some consultation with interest groups and others, about the problems of the existing ‘monoracial’ or ‘monoethnic’ categories which left individuals who claimed some kind of multiple heritage with no option but to tick the box ‘Other’. The results, coupled with other demographic trends, have shown that what is being called ‘the mixed race population’ is one of the fastest growing ‘ethnic groups’. This growth has generated a great deal of attention within the national context, and this has noticeably intensified during the last decade. Interested parties include academics and activists, policy makers and practitioners working in fields such as social care, education, criminal justice and health provision to name but a few. Alongside the more academic concerns about understanding the theoretical and empirical particularities of mixedness and mixing, there have been numerous groups and individuals keen to put mixed race issues and experiences onto the UK’s racial map. While the US has for many years been debating about the potentials of a ‘mixed race movement’, in the UK the term has not really taken off. This paper will briefly explore the developments of the mixed race politics in the US and contrast these with the UK. It will ask what might a ‘mixed race politics’ be, what purpose does it serve, and who might be involved in it? Such questions inevitably invoke issues such as group and individual identities, of affiliation, of collective and individual struggles for recognition, and rights to (self) representation. The article suggests – rather than beginning by assuming that there can and should be a single form of mixed race politics, that we need to be attentive to the situated politics of mixedness. The most important aspect to these politics needs to be an awareness of the ongoing problems of racialisation and cultural and ethnic absolutism which take place within complex social relations of unequal and discriminatory differentiation.

It has always been the case that the ‘modern’ concern with racialisation has been expressed most clearly through the production of racial typologies. While the term race has a history, it is the way in which the meanings attaching to the term have both consolidated and shifted, and taken different forms in different locations, that are of interest to contemporary sociological research. In what has become something of a ‘sound-bite’ of contemporary studies in race and ethnicity, W.E.B. Du Bois (1995, 41) suggested that ‘The problem of the twentieth century is the problem of the color line’. While these words are of course powerful and in many ways prescient, they are most pertinent to particular understand-

ings of race and community in which ‘lines’ are drawn and re-drawn in a public, political sphere. Du Bois ends his sentence ‘– the relation of the darker to the lighter races of men in Asia and Africa, in America and the islands of the sea’ (Du Bois, 1995, 41). Despite a global sensibility and a reference to gradations of racial schema, as an African American writing in the US in 1903, the ‘color’ issue for Du Bois and his contemporaries was often more immediately focused upon struggles between white and black. The US was a country whose racial imaginary was then dominated by the legacy of slavery, Jim Crow and the ‘one drop rule’ which deemed anyone with any kind of Black heritage to be unequivocally Black, and the complete decimation of indigenous peoples through genocide and social containment.

Despite huge changes in the way in which race operates as a marker of social difference in the US and elsewhere, the metaphor of a line was and remains extremely powerful. The line evokes segregation, order, boundaries and territories, warfare and protection, trespass and containment. The line invokes the formation of a nation through borders both internal and external, and therefore invites transnational analysis. It is however, crucial to remember is that *the line* itself is what produces ‘color’. In du Bois’ work that color is non-white, as white is or becomes ‘colorless’, the protection of whiteness by the line not only produces color, but also renders whiteness unremarked and un-noticed. In the UK the ‘line’ was never drawn as clearly or precisely as in the US, primarily because it was not indelibly marked upon the social fabric by legislation. The line was indefinite and thus provided the space itself from which to contend race. Michael Banton suggests that it is more appropriate to speak of a ‘colour scale’ in Britain.

From Victorian times there was indeed a colour line in Britain, yet, because of the empire, it was weaker than the colour scale. Where there is a colour line, individuals are divided into distinct social categories. Where there is a colour scale, individuals are ranked by socio-economic status with complexion as one of the constituent elements that is taken into account. In the USA the colour scale was weak. In Britain it was much stronger. (Banton, 2008, 42).

Regardless of how far one agrees with this conceptualisation, Banton’s main point is important; that is, the power of class identities, the organisation of labour and the political implications of imperialism and colonialism make for different understandings of the meanings and implications of race in the UK and the US.¹ This difference reveals the biggest limitation to understanding (mixed) race politics within imported transnational,

1 My approach to these issues is one of a feminist postcolonial perspective, which sees postcolonial theories and investigations of post-coloniality as useful ways to consider thinking about contemporary issues such as multiculturalism or racialisation (see e.g. Hall, 1996; Rattansi, 1997; McClintock, Shohat, Mufti, 1997).

Anglo-American frameworks. This does not mean that we should retreat into parochial domestic analyses, but suggests that a *critical* transnational approach is needed, one that problematises what Mac an Ghaill (1999) has called the 'Americanisation' of British studies of race and ethnicity.

In the US, as noted above, the discussions of the 'racial formations' of the nation have been dominated by the history of slavery and segregation and the near genocide of the Native American peoples (Omi, Winant, 1987; Todorov, 1992; Goldberg, 2002; Smith, 2005; Hoxie, 2008). As a former British colony, the significance of slavery to the foundation of the modern US state has been dominant in structuring the politics of race in the US which have included formal segregation in all social spheres, and a legal prohibition on inter-racial marriage. Necessarily, political resistance to slavery, oppression and disenfranchisement have been both highly organised and collectivised. The new social movements of the 1960s including the civil rights and black power movements became instrumental in the changes to the rights and responsibilities of minority groups in the US. In addition, the American constitution resulted in the development of complex national, ethnic and racial formations which took diverse geographic, socio-cultural and political forms. For example, racially segregated urban areas developed in the larger cities which led to the need to understand the form and impact of spatial segregation and its relation to broader social and cultural segregation and inequality. Descendants of slaves honoured their ancestors' part in the development of the nation by refuting terms like 'negro' and 'colored', to become advocates of 'Black pride' who became African Americans. The concept of whiteness has been unstable within the formation of the collective and hyphenated 'American' identification. For example, the transformation of European migrants into 'white' Americans such as Polish, Italian and Irish American has been achieved through a process of social and economic assimilation (often at the expense of other racialised minorities), whereas Asian Americans were first considered 'white' and then 'de-naturalised' (see e.g. Roediger, 1994; 1990; Chan, 2002).²

British race politics developed along different lines, with patterns of settlement and integration being more diffuse, and issues of prejudice and discrimination based in more opaque and unregulated social and political practices. In addition, the 'racial landscape' was significantly altered by the end of empire and the mass migration of peoples from the former commonwealth countries encouraged by the British government who needed cheap labour in the post-world war II period.³ Despite

this seemingly liberal approach to subjects from the former colonies, it was not until the 1960s that it became unlawful to discriminate against someone on the basis of their race in housing, employment and other services. The early legislation was significantly strengthened with the 1976 Race Relations Act which tackled the issue of both indirect as well as direct discrimination. The lack of constitutional claims to ethno-national identification has led to a different kind of diverse multicultural Britishness, one that is currently under much scrutiny and pressure. The use of hyphens and listed identities is much less prevalent than in the US, and today the concept of multiplicity encompasses race, culture and religion, and contemporary forms of racism and xenophobia which now often engage with 'Islamophobia' and hostility to 'new migrants' from Eastern Europe (see e.g. Alexander, 2002). However, it is clear that the common thread of these histories is now woven into the fabric of racialised societies which are dominated by the possibilities and failures of multiculturalism. In the US these are further inflected by the election of Barak Obama as the first Black president. In the UK, debates are focused on issues of community cohesion and of citizenship and national identity and the need to manage what is increasingly called, 'hyper-diversity'. In both instances, multiculturalism moves us on from earlier versions of race relations to incorporate concerns with the ways in which heterogeneous communities (and individuals) interact with each other, and how to promote social harmony. These questions of community building and nation building as they relate to mixedness are explored further below.

COMMUNITIES OF MIXEDNESS

It is important to note that while there may have been what people perceive of as an intensification of mobilities, and a speed of change that is unprecedented, migration and movement are not new, and managing racial and ethnic interactions have been ongoing concerns for empires, nations and states. Inter-marriage and race mixing have been recorded in Britain since at least the 1500s (see e.g. Tizard, Phoenix, 1993; Alibhai-Brown, Montagu, 1992; Olumide, 1996), and in 1614 in the US, while Virginia enacted the first law prohibiting interracial marriage in 1662 (Zack, 1993, 78). The reasons for the rise of interest in mixedness in the UK is of course not simply academic. It is in part driven by significant demographic changes during the last sixty years. In the period from 1945 in the UK, many people were recruited to fill shortfalls in labour. But as John Solomos notes:

2 As with most racial terminology, the term Asian American is contested. However, it is most commonly used to refer to what are collectively termed East Asian and South East Asian people such as Chinese Americans and Korean Americans. In the UK the term Asian has been used more commonly to denote people from the Indian sub-continent who are now referred to as South Asian.

3 See for example Solomos (2003) for an overview of race and racism in Britain that links historical and conceptual developments to the present day.

[However] the vast majority of British subjects in the colonies and dominions had the legal right to enter and settle in Britain. This right was confirmed by the British Nationality Act of 1948 which, in response to the granting of independence to India, made formal distinction between British subjects who were citizens of the United Kingdom and its colonies and those who were Commonwealth citizens, although both categories of people had the right to enter, settle and work in Britain (Solomos 2003, 51).

This complex colonial and imperial history which impacted on migration and settlement dominated immigration policy and race relations. However, during the last two decades of the twentieth century this was supplemented by what might loosely be termed an intensification in globalising processes which saw an increase in 'flows' of people, politics and capital across national borders. It therefore may seem inevitable that with increasing racial and ethnic diversity, more people would claim mixed heritage or identity. However, there remains an issue about whether this is 'real' change as opposed to categorical, linguistic and political change and this will be explored further below. Whatever the reasons, there are now significant numbers of people claiming the label 'mixed race' and setting up organisations that are specifically about, amongst other things, their mixed-race identities and which also often aim to develop a sense of 'community' and solidarity amongst mixed race people. These sentiments undoubtedly arise in part arisen from the lack of resources for thinking about mixedness many people have experienced as part of their formative years. But they must also be shaped by the recent UK politics of race which, in the 1980s, insisted that political solidarities often based on 'monoracial' positions were the best way to challenge racism. 'Black' became a political category that had initially referred to Caribbean and Black African people, and expanded to include South Asians and, briefly but notably, Irish settlers in Britain (see e.g. Back, Solomos, 2000). As a student in the late 1980s and early 1990s it was clear to me that mixed race was simply not on the 'racial agenda'. To talk about mixedness was seen as undermining to anti-racist struggle, and a mobilisation of racial privilege that pushed those who could 'pass' as white up the social ladder, which at the same time meant pushing those who were black and brown back down it. As noted above, the upheavals in the political climate were reflected in and by a period of changing race thinking.

The politics of solidarity that split the category of Black resulted in settled groups identifying as Afro-Caribbean, and latterly Black British, whilst other collective identities of the children of migrants have expanded to include British Asians (the wide variety of ethnic, cultural and national groups from South Asia) and British-

-born Chinese to name but three. Alongside this shift and proliferation in forms of identification, the growth of the mixed-race population led to an increase in people claiming mixed identities – however not necessarily at the expense of a political solidarity to blackness and a strong anti-racist politics.

The development of a mixed race movement is tied into the idea of a mixed race community. In the US the mixed race movement has been subject to intense scrutiny. Scholars and activists have debated the relative merits and disadvantages to such a collective. Academics have focused both on the challenges to theories of race that multiraciality offer, as well as on the ways in which multiracial identities need to be understood as distinct from those of monoracial identities (see e.g. Ifekwunigwe, 2003; Zack, 1993, Root, 1992; 1996; Dalmage, 2004).⁴ Yet as British anthropologist Peter Wade has so persuasively argued, '... to see mixture and hybridisation as inherently opposed to racial absolutism and essentialism is quite wrong' (Wade, 2004, 356). Wade looks at the way in which Latin American *mestizaje* is often held up as an antidote to the binaried racial politics of the United States, and an exemplar of racial democracy. He argues that despite the seeming democracy of mixedness as the dominant identity in many Latin American countries, racism and colorism that privileges pale or whiter skins is rife. For Wade, the use of the term *mestizaje* must always reinforce race as it presupposes origin and racial absolutes. Yet this is not the only way of thinking about the way that the term is used either in theory or practice. Maria Root for example states that

multi/biracial/ised identity] provides us with a vehicle for examining ideologies surrounding race, race relations and the role of the social sciences in the deconstruction of race [...] the answers are not to be found in a new system of classification, but in deconstruction, synthesis and evolution (Root 1992, 10–11).

Root is a scholar noted for her work on multiraciality in the US. In her approach, deconstruction of the particularities of the pluralized racial identities allows us to challenge ideas (ideologies) of race more effectively. However, my concern would be that the same kinds of analyses can and should be bought to bear on so-called monoracial positions, and there is nothing then particular to the multiracial here.

In the political movements and communities of mixedness in the US similar conflicts occur as amongst theoretical positions. For many people, the everydayness of their experience as mixed is predicated on understandings of race that are quite simply 'biological'. Jon Spencer's somewhat controversial take on the 'multiracialists' in the US is that they are at best misguided and at worst, racist. He acknowledges that the racial

4 These books contrast with work by writers such as Gloria Anzaldúa's (1987) work on her Latina identity as *mestiza*.

politics of the US has throughout the twentieth century been informed by the 'one drop rule' which states that any one with one drop of black blood was forced to either claim black identity or try to pass as white. This has meant that, paradoxically, many of the black population of the US are 'in fact' multiracial in the first place.⁵ He begrudgingly notes that for many, the impetus to claim mixed identity is not as a refutation of blackness but an often more profound sense that the label 'Black' given its 'monoracial' overtone, simply does not describe the genealogical account of themselves. Of course, what this means is exactly as Wade has argued in relation to *mestizaje*, that such discourses reify an understanding of original races that are mixed. No less interesting to the contemporary climate in the US is the idea which suggests:

'Demographically the nation is becoming less white and the dominant black/white paradigm of race relations is challenged by the dramatic growth of and increasing visibility of Hispanics and Asians' (Omi 2001, 245).

Yet this is not the whole picture. It is true that the estimated Hispanic population of the United States as of July 1, 2005 was 42,687,224 million. This makes those of Hispanic origin the nation's largest minority group in the US at 14.4% above those classified as 'Black or African American' at 12.8% (Source: US Census cited at Information Please 2008). This particular source notes that Hispanics/Latinos may also appear under 'race' categories as well.⁶ In his work on the changing categorisations of whiteness, Charles Gallagher (2004) has noted that paradoxically 'whiteness' as a category is expanding. And studies of the US census show that while Hispanics may claim this name as an 'ethnic category' many of this heterogeneous group chose 'white' as racial category. Even more interestingly while 48% of these respondents identified as white, only 2% claimed a Black identity. Despite 'Hispanic' being seen by many as a category that is founded upon mixedness, it appears that up to 50% of this group might now be claiming it as both a singular ethnic and racial identity.⁷ It is in such a climate that perhaps racial politics is increasingly rather than less polarised, with an acceptable mid-range of Hapa,⁸ Asian, South Asian and Latino identifications to name just a few moving closer to whiteness with African Americans and other black people from Africa and the Caribbean disproportionately occupying the lower rungs of

social and economic achievement. We should be cautious as ever about such statistics, as they tell us nothing about how or why respondents identify in such ways, or whether they keep these identifications (see Song and Hashem 2010), but such changes in formal response are interesting in and of themselves.

Some of this difficult racial politics was evident in discussions about the then Democratic presidential nominee, Barack Obama. Deborah Dickerson wrote a scathing piece entitled 'Colorblind', which is subtitled 'Why Obama is not Black'.

She says

[Also, and more subtly,] when the handsome Obama doesn't look eastern (versus western) African, he looks like his white mother; not so subliminally, that's partially why whites can embrace him but blacks fear that one day he'll go Tiger Woods on us and get all race transcendent (he might well have never been in the running without a traditionally black spouse and kids).

The point about Obama's mixedness is that it is a further privilege. He steps into the benefits that have been borne out of black struggle through the civil rights movement without having paid his dues, thus he cannot ever be black regardless of his mixedness.

»Black,« in our political and social reality, means those descended from West African slaves. Voluntary immigrants of African descent (even those descended from West Indian slaves) are just that, voluntary immigrants of African descent with markedly different outlooks on the role of race in their lives and in politics. At a minimum, it can't be assumed that a Nigerian cabdriver and a third-generation Harlemitte have more in common than the fact a cop won't bother to make the distinction. They're both »black« as a matter of skin color and DNA, but only the Harlemitte, for better or worse, is politically and culturally black, as we use the term. (Dickerson, 2007).

Here Dickerson makes clear links between Obama's non-authentic blackness and his mixedness, particularly difficult as it is a black/white mixedness rather than 'minority' mix. The (self-evident) 'problem' of his white mother is compounded by his not-black-like-us father who absented himself both from his family and his adoptive country. Dickerson is not simply challenging

5 Of course the reverse is also true- that many 'multiracial' people claim to be e.g. Black.

6 I am aware that there is debate and dissent about the use of the terms 'Hispanic' and 'Latino/a' and I use the differing versions in accordance with the materials in which they arise.

7 For an insightful reading of 'Latino/a identities see Alcoff (2006) and on the racial identifications of Latino/a people Golash-Boza and Darity Jr (2008) and the special issue of the American journal Race and Society on the 'Latin Americanization' of Race Relations in the US edited by Eduardo Bonilla-Silva (2002).

8 In the Hawaiian language hapa literally means half or part. It is also most likely to indicate a mixed racial background of which one part is white. However it is now used in the USA to indicate mixed or multiracial Asian heritage (see e.g. Williams-Léon and Nakashima 2001)

Obama. The purpose of her piece is to point out how it is that white guilt can be assuaged by embracing Obama, whilst not having to seriously engage the ongoing trauma of slavery. Despite this, she sees his mere presence as progress of a kind.

The highly public discussions about race (and) politics in this particular U.S. election were extremely complex. While debates raged about Obama's appeal as a Black man (or not) to Black voters, Hillary Clinton won more of the Latina vote. This was 'evidence' for some of the complexity of US multiculturalism, of the limits to ambiguous and vague terms like 'people of color' and most seriously, of Latino 'antipathy to African Americans' (*ibid.*). Again the certainty of the group 'African American' rather than the wider groups of Black migrants is important. Moreover, Clinton almost never had her whiteness questioned as strongly as her gender. Speculation about her success with Latinas was that she was identified with on the basis of gender over and above 'racial' identity (Dickerson, 2007).

Despite strong input from the Hapa voices it is easy to see how the political movement to recognise mixed people in the US remains riven with tensions that have not abated with the political and social recognition of multiplicity in the 2000 Census. The addition of the possibility to 'mark one or more' racial or ethnic identification has produced a disputed set of statistics as to how many people ticked 'two or more' 'races' but the US Census site suggests it was only 2.4% in 2000 and was down to 1.5% in 2005. In May 2009, estimated figures showed a rise from 3.4% of the minority population in the previous year to 5% in this year, bringing the number of mixed race people to 5.2 million. Despite these fluctuating but still comparatively low numbers for the multiracial, interest and controversy on the ideas about bi/multi racial politics continue, the overall trend is of growth and the 'mixed race population' in the US is, as with the UK, a young one.

The political impetus behind the move to gain recognition for mixed-race individuals may not strictly fulfil some academics' criteria for being termed a 'movement' *per se*, but it is a term used in a more quotidian fashion. What is clear is that 'Political activism is the major factor that distinguishes the contemporary [1990s] multiracialist groups from the groups that existed in the earlier part of the [twentieth] century' (Spencer, 1997, 20). In charting the development of the groups that were then politically active, Spencer notes that the range of groups that were interested in political change in the US were campaigning for recognition in the Census of 2000. He compares the multiracial movement in the US to the developments in South Africa that led to the category of 'Coloured' being instituted. Not surprisingly, his basis for comparison has been criticised. But his assertion about political engagement being a key shift is per-

haps valid. Many of the groups that had campaigned for change were only loosely connected, if at all, and might more accurately be described as interest groups. The members of groups who argued for self-definition that incorporated complex affiliations often expressed these in quite personalised ways on the micro-level. Objections to multiracialists ranged from arguments that African Americans have always been mixed and therefore to claim increases in numbers or a biracial baby boom are erroneous (R. Spencer), that they have an individualistic bias (Thompson 2011; DaCosta 2007), to the idea that the 'mark one or more' move would make ethnic monitoring impossible and thus further disadvantage already disadvantaged groups (Small, 2001; Spickard, 1993). It is also claimed that the movement continues to hold problematic alliances with conservative 'color-blind' politics. Thus in a review of Dalmage's (2004) edited collection, Peebles-Wilkins asserts that 'The multiracial movement is comprised of mixed race families who attempt to promote social justice through organised political and other activities which de-emphasises race' (Peebles-Wilkins, 2006, 263). She goes on to suggest that '... the movement's ultimate goal is to alter racial thinking in this country [USA] and to promote color blind world views ...' (Peebles-Wilkins, 2006, 263). This kind of critique seeks to defend a civil rights agenda by arguing that the movement is at heart suggesting that we should not think about race. This shows the tensions in the disparate coalitions that form part of the movement and how they also reflect disparate academic perspectives on race and ethnicity. It mixes an idea that 'race' is not a simple scientific fact, with a desire to engage with the politics of 'race'. It argues that to hope for a 'race' free future, is to argue for 'color blindness' as if 'color' and 'race' were equivalent and the strategy for eliminating the one, is to refuse to 'see' the other. Clearly for those who are struggling to deconstruct ideas of race in all the multitude of ways in which they are thought, practiced and lived, this is at best a misreading of the theory and hijacking of a committed anti-racist politics. Certainly, the election of Obama leading to the much touted idea of the US as 'postracial' would seem like wishful thinking on the part of some, and a deliberate refusal to engage the ongoing racial inequalities and racism that abound. As Bonilla-Silva puts it 'Obama's blackness is becoming whites new weapon of choice for singing their color-blind lullaby' (Bonilla-Silva, 2009, 1076).⁹

In the UK this is also the case. Identity has been at the heart of the establishment of many activist groups such as 'People in Harmony' and 'Intermix'. Using the language of 'rights', and drawing on experience, many of the people involved in these groups are claiming the right to self-identify. Despite their avowed concerns about the positive nature of this challenge to existing terminologies, they might be termed 'defensive' or 'oppositional'

9 See also Brown et al. (2003) on color-blind politics.

identities. To clarify – the right to claim ‘mixed-race’ as an identity stands in opposition to a required tick box that names one ‘black’, Asian or ‘other’. In another sense, they may be perceived by some as defensive positions, in so far as they are often perceived as providing positive responses to attacks on family, history and heritage, which by extension cause damage to health and well-being. The Multiple Heritage Project was set up in Manchester in 2006 to work with young people, allowing them safe spaces in which to talk about their own positions as mixed. Such projects are invaluable in a contemporary climate in which multiculturalism is being presented as entrenching and (re)establishing colour and culture lines. Crucially, the group pointed out that in 2009 it could not be taken for granted that it was possible to openly discuss these issues. Young people are being given the opportunity to explore the meanings that are attached to identity choices and use biographical data to inform and theorise their own lives. Of course, these young people also however draw upon the discourses provided outside of their families, particularly in schools and in the media. Their current preferred terminology is ‘mix’d’ – something which alludes to the artistic and creative potentials of self-production, and they are now using this collective name and continuing to explore these issues with parents, educators and other professionals.

If as Arjun Appadurai suggested the late modern era has been characterised by a shift in what he terms the ‘social imaginary’ then it might be a helpful way to think about the rise in collective mixed race identities in the UK (Appadurai, 1996). If one aspect of the movement is to challenge the idea that mixed identities are somehow inauthentic, another aspect is one which celebrates people who have some kind of mixed heritage. This also is a complex issue, as the exoticisation and objectification of certain types of mixedness continues apace. Some of this may come from the mixed race movement itself. As Jon Spencer and others have noted, many ‘monoracial’ whites have been key activists in the development of the mixed-race movement in the US. It is this that can make the difference between mixed-race individuals and issues of inter-racial, – ethnic and – cultural sociality and kinship seem really important. Jon Spencer and Rainer Spencer both feel angry that many claims to mixedness are not based upon white supremacy but of mixed ‘superiority’; smarter, cleverer and most often – more beautiful than monoracial people. In addition, it is claimed that the collectivisation of these beautiful people is the ‘future’ of race (Ali, 2005). It is true to say that two people who claim different racialised identities who are in a partnership they consider to be familial, whether with children in it or not, can lay claim to being in a mixed race family. But in what ways does this challenge existing racial formations, if at all; and how helpful is this to understanding the complexity of those who are required to negotiate such multiplicity within a singular embodied self?

RECOGNISING MIXED RACE

It is clear that recognition of mixedness as a lived category of experience is fraught with complex and contradictory elements. It has, as outlined above, been at the heart of discussions about the making and shaping of racial and ethnic groups. What is evident is that during the past century in the US and the UK the political recognition of mixedness has become a key issue. The Canadian scholar Charles Taylor’s classical liberal position on multiculturalism and the politics of recognition may be pertinent here. Taylor argues that a liberal model of authenticity requires individuals to be true to themselves, and that this true identity is crucial for self-actualisation. However, identities are dialogic, formed in relation between self and society. In order to be fulfilled, the self must be recognised by others. Building on the work of feminists and postcolonialists he suggests that non-recognition and mis-recognition are forms of harm, or even oppression (Taylor, 1992). But for Taylor the politics of recognition has two elements: 1) the politics of universalism which comes from the recognition of equal dignity of all humans and 2) the rise of the politics of difference. Under the first, we might conclude that all citizens have the right to be recognised, and most importantly, this recognition is central to the achievement of equality and social justice. The recognition of difference might be essential in order to achieve equality, and is not unconnected to the first. In both we see a need to address universal rights in relation to particular identities. Of course, Taylor is most interested in group rights, specifically minority ethnic and cultural group rights. He discusses ‘rights’ in their broadest terms, and considers equality in relation to a wide range of social provisions and outcomes in areas such as poverty, education and health.

In insisting on the right to name oneself ‘mixed race’ or ‘of mixed heritage’, groups and individuals are also blurring the boundaries between public and private spheres in the way that Taylor suggests feminist and postcolonial work has done. It is not enough to be able to narrate a ‘private’ tale of genealogy or kinship, such a position must be acknowledged in the public sphere. In the US, this leads to difficult issues relating to racial categorisation and anti-racism. In the UK, the importance of the political takes a slightly different form. The inclusion of ‘the mixed category’ can be seen as a victory in terms of recognition. However it has raised further questions in relation to the issue of the collectivization of mixedness. For example, ‘the mixed category’ in all its heterogeneity has become a group. So in a 2007 speech, the then head of the Commission for Equalities and Human Rights, Trevor Phillips, cited the speed of demographic change in the UK as one of the major barriers to a workable multiculturalism. In his talk he states:

[But] we are trying to achieve this [multicultural harmony] against a background of extraordinarily rapid

and unsettling change, not just in the social and economic environment but in the very composition of the British people.[...] For the first time, more than half of all ethnic minority Britons are British born. But even more significant is the astonishing rise in the numbers of mixed race Britons. In 2001 they numbered 674,000. New projections based on the census suggest that this number will grow to 950,000 in 2010, and 1.24m in 2020. By the end of that decade they are almost certain to overtake those of Indian origin to become the single largest minority group in the country. I welcome this, but as with all the changes we face it is not an uncomplicated prospect. The mixed race Britons are young, and they show the highest employment rates of any minority group. But they also exhibit the highest rates of lone parenthood and family breakdown, in some cases three times the average. They suffer the highest rates of drug treatment. We don't yet know why this should be so, though many people talk now of identity stripping – children who grow up marooned between communities (Phillips, 2007).

Phillips cannot be said to speak for mixed race Britons, and his statistics have been questioned, but his talk points to the paradoxical effects of recognition. In his talk he invokes the notion of a singular minority ethnic group named 'mixed'. Whether or not we might consider this problematic, he feels it is important because what he is calling mixed race Britons are an unusual group in that they are both particularly successful, but also particularly at risk.¹⁰ And finally, he suggests the problem for many mixed race Britons is one of 'identity stripping', not a common phrase, but one that is as evocative as his pronouncement that these individuals are at risk of finding themselves 'marooned' between 'communities'.

In the first instance we may be concerned that the incredible heterogeneity of individuals who responded to the Census are collectivised into a singular minority ethnic group.¹¹ Secondly, the continued tendency to either idealise or pathologise mixed people is evident in the discussion of achievement in employment and of family forms. Better or worse than others, but not simply equivalent – mixed race becomes a marker of difference. And finally, his comments about identity echo much older concerns about the potential psychic damage to mixed individuals their multiplicity may confer upon them – a form of identificatory outsidersness.¹² But more

importantly, rather than an inside/out model of some kind of inherent psychosis, Phillips alludes to the formative power of racial and ethnic communities. Mixed race people are banished from existing communities and thus have no community. In his formulation, recognition as mixed at the public, macro level of Census data has done nothing to alleviate the problems at the meso and micro levels. At these levels, it is precisely the desire for mixedness that is problematic and is a potential barrier to inclusion in existing communities. Under such conditions, why would mixed people not want to form their own communities? The problems that face many mixed race people are exacerbated by ideas of race that allow 'communities' to define themselves in such exclusive and purist terms. Phillips seems to elide race and ethnicity, and maps them on to cultural communities. What does this mean for an individual who is raised with ethnic, cultural and racial plurality? As Anthias and Yuval-Davis (1993) have suggested, in its broadest terms, belonging to ethnic collectivities requires one to be able to muster the appropriate resources in order to be a member of the group. In the case of many mixed race people, despite being able to do that, they may still be seen as inauthentic in some way. What this points to is an ongoing question about the ways in which all these aspects – race, ethnicity and culture – of identity are invoked such that they continue to assume some kind of prior given 'pure' or 'singular' or certainly definable and bounded 'thing'. Quite simply, both those in favour of, for example, simple understandings of 'the Chinese community' and those who argue for the possibilities for solidarity within 'the mixed race community' are in danger of investing in the 'myths of origins', whether or not they escape charges of ethnic absolutism. The price of recognition might also be a form of representation that is either a glorification or pathologisation of mixedness.

One newer group, Turquoise, has this statement on their web-pages:

WHAT WE DO AND WHY WE DO IT

Turquoise are a group of young adults with a mixed heritage. We are taking a leading role in promoting mixed heritage within Britain. We recognise that there is a growing population of mixed individuals in Britain, and are keen to promote our own experiences born from embracing, celebrating and identifying with our multiple heritages. Our vision is to engage

10 Statistics in the UK show 'the mixed-race population' are more likely to be underachieving at school (Tikly et al., 2004), children are disproportionately represented in the care system (Barn, 2007) and in the prison system (Reza, Magill, 2006) as well as being at greater risk of crime than all other ethnic groups (Salisbury, Upson, 2004).

11 Work in the UK has consistently pointed to the ways in which mixed race identities are experienced as varied and diverse, and are, as with all identities, simultaneously produced through and with a range of other kinds of social differentiation, see below and Song (2010) on the heterogeneity of the 'group' and Bradford (2006) on the Census.

12 This has been a key feature of concerns about mixed race identities and is discussed in the UK context in Tizard, Phoenix, 1993; Ali, 2003; Ifekwunigwe, 1999; Parker, Song, 2002; Tate, 2005; Alibhai-Brown, 2001; and in relation to families in e.g. Olumide, 2002; Caballero et al., 2008. In the US, for example, Root, 1992; 1996; Ifekwunigwe, 2004; Rockquemore, Brunson, 2002.

with and promote the mixed heritage community so we can celebrate who we are by being able to identify with and see the achievements of mixed people in UK society. We are establishing a structured mechanism for mixed heritage people to come together to network, share their experiences, ideas, and have debates and discussions about their achievements (Turquoise Association, 2009).

This group of largely professional young adults seek to inspire a new generation of mixed individuals. They are concerned with including everyone in this group under the heading of community, and under their list of activities request global ambassadors and entrepreneurs. There is a point under their ethical statement at which they note that some people suffer discrimination over race, gender or disability and that this is unacceptable. Clearly the members feel strongly about the need for group recognition, and representation in many different forms. But where is the explicit anti-racist sentiment in this statement? How might we feel about a group who seek to 'promote' mixed race people? In spite of evident good intentions, such a remit might be considered by some as the result of a liberal anti-racist sentiment that fails to fully engage the structured forms of inequality that face *all* minority ethnic groups in the UK. While sympathising with the group's ideal of recognition and self-representation, the form it takes here could be interpreted as apolitical, and veering towards the 'celebratory', at the expense of critical engagement with the diverse representations and experiences of mixedness (particularly classed, geographical contingent, and hetero/gendered) and most importantly the processes of racialisation that form them.

CONCLUSIONS: TOWARDS A SITUATED POLITICS OF MIXEDNESS?

The distinct development of forms and processes of racialisation in the US and the UK have led to different kinds of political struggles for recognition for those who name them selves as variously multiracial, mixed race, biracial, having multiple heritage and so on. The struggles over the names also point to the different histories of race making, and it would seem misguided to attempt to transport models from one site to another. It is more important to consider the extremely complex and contingent discursive sites and practices that produce 'race' and mixed 'race' in their many forms. Specificity does not mean that we might not see points of similarity and patterns of congruence, but the need to understand that the particulars of what forms racialised hierarchies is what matters most to the project of dismantling them. We might better engage understandings of mixed race

by situating them within theoretical frameworks that are engaged with understanding the wider politics of belonging in multiracial, multiethnic and multicultural societies. As Avtar Brah suggests we must continue to problematise both the idea of the 'native' as well as the 'migrant' and to interrogate both how and why imagined origins continue to contribute to borders and boundaries and their crossings (Brah, 1996, 197). In this case, the border crossings that are inherent to a discussion of mixed race require a political engagement with the ways in which mixedness and mixing are produced and managed within sites which consist of multiple time-lines for indigenous, migrant and settler populations.

As outlined above, the mixed race movement in the US was explicitly engaged with a politics of recognition, which required the changes to the Census to allow more flexible and inclusive social identities, with limited success. In the UK similar discussions took place in a less organised fashion, and also resulted in recognition in the Census, again, not to the satisfaction of all (Aspinall 2009). The context for these inclusions are described by social commentators as periods of rapid change, and concerns about the ways in which racial and ethnic relations are managed in multicultural societies. There are fears explicitly expressed in the US about the collectivisation of mixed race which fit with wider concerns about the ways in which identity based movements may weaken the possibilities of coalition politics. Although the UK has not had the same kind of organised claim to recognition, it can also be seen to be guided by similar concerns to the right of self identification as the basis for a form of self actualisation. As Alcoff notes however, 'Strongly felt identities *in reality* do not uniformly lead to the political disasters the critics portend because identities *in reality* are not what the critics understand them to be (Alcoff, 2006, 41). She looks at how identity based interest groups need not inevitably lead to separatism in US race politics. It is the fear of separatism of various groups that underpins the discussions about community formation and multiculturalism in the UK. Yet, I would argue that the mixed race population (if one can call it that), while developing networks and collective forms of identification, does not currently perceive itself as a community *per se*. The most important thing is that even if mixed race people do perceive themselves as a community, this does not inevitably mean that this community is 'separate' from other issue-based groups or more importantly from other minority groups organising on the basis of race, ethnicity and/or culture. What seems to be more of an issue is the position of mixedness *vis a vis* hierarchical organisations of social differentiation. It is the hierarchical nature of social organisation that needs to underpin a politics of mixing, and this in turn that should inform what I am calling a situated politics of mixedness.¹³

13 In this instance I am drawing on Haraway and other feminists such as Alcoff's understandings on the need for all knowledge to be partial and situated, and for a recognition of the need to consider the 'politics of location' (Frankenberg, Mani, 1993; Caplan, 1993). For broader discussion of the 'situated politics of belonging' see Yuval-Davis et. al., 2006.

By considering a situated politics of mixedness we are forced to pay close attention not only to the complexities of contemporary positionalities, but how such positionalities have arisen. In the examples I have drawn upon, the US and the UK, the histories are in some ways intertwined, especially through colonialism and imperialism, and are yet distinct and specific. At the outset of the paper, I alluded to the fact that the term 'European' does not adequately cover the ways in which 'race thinking' developed in the rest of the continent – if at all. We know that the term means different things at different times and in different places, and ethnic and cultural identity are equally complex. The colonial histories of other European countries are often entwined with conquest and control within continental borders, as much as outside of them. In other parts of Europe that have undergone huge forms of upheaval in their more recent history, the notion of borders, of migrant or native, coloniser and colonised are different than those formed through the UK's 'island race' mentality. Where borders have been re-drawn, and ethnic, religious and cultural identities have been formed and re-formed in struggles for national recognition and territorial sovereignty, the issue of 'mixing' may be more fruitfully discussed through the kinds of understanding of multiculturalism as mentioned above which do not always centralise 'race' per se. In addition, postcoloni-

ality itself will need to be thought through the historical and geographic specificities that link to broader projects of control and containment in knowledge, politics and societies.¹⁴ The ways in which identities are mobilised in political debate however, must still be considered through frameworks of social and political justice and equity, and with attention to the social conditions of advantage and disadvantage that attend them. In this case, forms of alignment and refusal, whether named as racial, or ethnic or cultural, still require an analysis of power and privilege, and a critical engagement with the politics of recognition.

I would argue that there is nothing intrinsically problematic about collectivising as mixed race, indeed individuals finding solidarity with others, rather than being defined as 'other', may be crucial for one's sense of self. However, it is as important to recognise the power dynamics in the which kinds of identifications are opened up and which foreclosed in this process, as well as how these processes feed into the perpetuations of racial hierarchies within societies, and how these are intercut by other kinds of inequality. This is as true of mixed identities and politics as it is of any other. Recognition is not necessarily a problematic goal, but cannot be an end in itself nor should be achieved at the expense of a continued engagement with the wider politics of race and racism within any given site.

POLITIKA MEŠANE RASE

Suki ALI

Londonska univerza za ekonomijo in politične vede, Oddelek za sociologijo, UK-London WC2A 2AE, Houghton Street
e-mail: s.c.ali@lse.ac.uk

POVZETEK

Članek obravnava možnosti in pasti razvijanja posebne »politike mešane rase« v Veliki Britaniji. Avtorica v prispevku opisuje, kako so rasne formacije v Združenih državah pripeljale do »gibanja mešane rase«. Upošteva tudi kritike tega projekta v kontekstu spreminjajoče se rasne strukture ZDA in s krajšo obravnavo položaja Baracka Obame kot hkrati »temnopoltega« in »mešane rase« ponazori nekaj težav teh politik. Članek nadalje preučuje način, kako se rasno mešane identitete v Veliki Britaniji trenutno umeščajo v razprave o multikulturalnosti. Medtem ko je premik k priznavanju mešane rase kot družbene identitete moč razumeti kot »politiko« priznavanja, bi morali po avtoričinem mnenju raje vzpostaviti določeno politiko mešanja in mešanosti, v kateri bi skoncentrirali protirasistične politike z razumevanjem za drugačne vrste družbenih razlik, ki so osrednjega pomena za oblikovanje rasnih identitet v Veliki Britaniji.

Ključne besede: rasna politika, multietničnost, multikulturalnost, Velika Britanija

14 See e.g. Bjelić, Savić (2002), Korek (2009) and Huggan, Law (2009) for views on postcolonial approaches to central, eastern and south eastern Europe.

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- Alexander, C. (2002):** 'Beyond Black: Rethinking the Colour/Culture Divide. *Ethnic and Racial Studies*, 25, 4, 552–571.
- Alcoff, L. (2006):** *Visible Identities: Race, Gender and the Self*. Oxford, Oxford University Press.
- Ali, S. (2003):** *Mixed-Race, Post-race: Gender, New Ethnicities and Cultural Practices*. Oxford - New York, Berg.
- Ali, S. (2005):** *Uses of the Exotic: Body, Narrative, Mixedness*. In: Alexander, C., Knowles, C. (eds.): *Making Race Matter: bodies, space and identity*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Alibhai-Brown, Y. (2001):** *Mixed Feelings: The Complex Lives of Mixed Race Britons*. London, The Women's Press.
- Alibhai-Brown, Y., Montagu, A. (1992):** *The Colour of Love: Mixed Race Relationships*. London, Virago.
- Anthias, F., Yuval-Davis, N. (1992):** *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class, and the Anti-racist Struggle*. London, Routledge.
- Anzaldúa, G. (1987):** *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco, Spinster/Aunt Lute Foundation.
- Appadurai, A. (1996):** *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalisation*. Minnesota, University of Minnesota Press.
- Aspinall, P. (2003):** *The Conceptualisation and Categorisation of Mixed Race/Ethnicity in Britain and North America: Identity options and the role of the state*. *International Journal of Intercultural Relations*, 27, 269–296.
- Aspinall, P. (2009): *Mixed race', 'mixed origins' or what?*. *Anthropology Today*, 25, 2, 3–8.
- Back, L., Solomos, J. (eds.) (2000):** *Theories of Race and Racism*. London - New York, Routledge.
- Banton, M. (2008):** *Problem-Finding in Ethnic and Racial Studies*. In: Eade, J., Barrett, M., Floud, C., Race, R. (eds.): *Advancing Multiculturalism, Post 7/7*. Newcastle, Cambridge Scholars, 42–57.
- Barn, R. (2007):** 'Race', Ethnicity and Child Welfare: A Fine Balancing Act. *British Journal of Social Work*, 37, 8, 1425–1434.
- Bjelić, D. I., Savić, O. (2002):** *Balkan as metaphor: between globalization and fragmentation*. Cambridge Mass., MIT.
- Bonilla-Silva, E. (ed.) (2002):** *The Latin Americanization of US Race Relations*. Special Issue of *Race and Society*, 5, 1, 1–114.
- Bonilla-Silva, E. (2009):** Are the Americas 'sick with racism' or is it a problem at the poles? A reply to Christina A. Sue. *Ethnic and Racial Studies*, 32, 6, 1071–1082.
- Bradford, B. (2006):** *Who Are the »Mixed« Ethnic Group?* London, Office for National Statistics.
- Brah, A. (1996):** *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London, Routledge.
- Brown, M. K. (2003):** *Whitewashing Race: The Myth of a Color-Blind Society* (George Gund Foundation Book in African American Studies). Berkeley (California), University of California Press.
- Caballero, C., Edwards, R., Puthussery, S. (2008):** *Parenting 'mixed' children: negotiating difference and belonging in mixed race, ethnicity and faith families*. York, York Publishing Services Ltd - Joseph Rowntree Foundation.
- DaCosta, K. (2007):** *Making Multiracials: State, Family, and Market in the Redrawing of the Color Line*. Stanford (CA), Stanford University Press.
- Dalmage, H. (ed.) (2004):** *The Politics of Multiracialism: Challenging Racial Thinking*. Albany (NY), State University of New York Press.
- Dickerson, D. (2007):** *Colorblind: Why Obama is not Black*. In *Salon*. <http://www.salon.com/opinion/feature/2007/01/22/obama/> (17. 9. 2009).
- DuBois, W. E. B. (1995):** *The Souls of Black Folk*. New York, Signet Books.
- Frankenberg, R., Mani, L. (1993):** *Crosscurrents, cross talk: race, 'postcoloniality' and the politics of location*. *Cultural Studies*, 7, 2, 292–310.
- Gallagher, C. A. (2004):** *Racial Redistricting: Expanding the Boundaries of Whiteness*. In: Dalmage, H. (2004): *The Politics of Multiracialism: Challenging Racial Thinking*. Albany (NY), State University of New York Press, 59–77.
- Golash-Boza, T., Darity Jr, W. (2008):** *Latino racial choices: the effects of skin colour and discrimination on Latinos' and Latinas' racial self-identifications*. *Ethnic and Racial Studies*, 31, 5, 899–934.
- Goldberg, D. (2002):** *The Racial State*. Oxford, Blackwell.
- Hoxie, F. E. (2008):** *Retrieving the Red Continent: settler colonialism and the history of American Indians in the US*. *Ethnic and Racial Studies*, 31, 6, 1153–1167.
- Huggan, G., Law, I. (eds.) (2009):** *Racism Postcolonialism Europe*. Liverpool, Liverpool University Press.
- Ifekwunigwe, J. O. (2004):** *Mixed Race Studies: A Reader*. London - New York, Routledge.
- Ifekwunigwe, J. O. (1999):** *Scattered Belongings: The Cultural Paradoxes of 'Race', Nation and Gender*. London - New York, Routledge.
- Infoplease (2008):** *Population of the United States by Race and Hispanic/Latino Origin, Census 2000 and July 1, 2005*. Infoplease. © 2000–2007 Pearson Education, publishing as Infoplease. <http://www.infoplease.com/ipa/A0762156.html> (28. 9. 2009).
- Kaplan, C. (1994):** *The politics of location as transnational feminist critical practice*. In: Grewal, I., Kaplan, C. (eds.): *Scattered Hegemonies. Postmodernity and transnational feminist practices*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Korek, J. (2009):** *Central and Eastern Europe from a Postcolonial Perspective*. In: *Postcolonial Europe*. <http://www.postcolonial-europe.eu/index.php/en/essays/60-central-and-eastern-europe-from-a-postcolonial-perspective> (1. 12. 2010).
- Mac an Ghail, M. (1999):** *Contemporary Racisms and Ethnicities: Social and Cultural Transformations*. Buckingham, Open University Press.

- McClintock, A., Mufti, A., Shohat, A. (eds.) (1997):** *Dangerous Liaisons: Gender nations and postcolonial perspectives*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Olumide, J. (2002):** *Raiding the Gene Pool*. London, Pluto Press.
- Omi, M. A. (2001):** The Changing Meaning of Race. In: Smelser, N. I., Wilson, W. J., Mitchell, J. (eds.): *America Becoming: Racial Trends and their Consequences Volume 1*. Washington DC, National Academic Press.
- Omi, M., Winant, H. (1986):** *Racial Formation in the United States: From the 1960s to the 1980s*. London - New York, Routledge.
- Parker, D., Song, M. (2002):** Rethinking 'Mixed Race'. London, Pluto Press.
- Peebles-Wilkins, W. (2006):** Review of Heather Dalmeida (ed.): *The Multiracial Movement*. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 33, 1, 262–264.
- Rattansi, A. (1997):** 'Postcolonialism and its Discontents'. *Economy & Society*, 26, 4, 480–500.
- Reza, B., Magill, C. (2006):** *Race and the Criminal Justice System: An overview of the complete statistics*. London, Home Office Publications.
- Rockquemore, K. A., Brunsma, D. L. (2002):** *Beyond Black: Biracial Identity in America*. Thousand Oaks (CA), Sage.
- Roediger, D. (1990):** *The Wages of Whiteness: Race and the Making of the American Working Class*. London, Verso.
- Roediger, D. (1994):** *The Abolition of Whiteness: Essays on Race, Politics and Working Class History*. London, Verso.
- Root, M. P. P. (ed.) (1992):** *Racially Mixed People in America*. New York, Sage Publications.
- Root, M. P. P. (ed.) (1996):** *The Multiracial Experience: Racial Borders as the New Frontier*. New York, Sage.
- Salisbury, H., Upson, A. (2004):** Ethnicity, victimisation and worry about crime: findings from the 2001/02 and 2002/03 British Crime Surveys. London, Home Office Publications.
- Small, S. (2001):** 'Interrogating the Mixed Race Movement in the USA'. In: Parker, D., Song, M. (eds.): *Rethinking Mixed Race*. London - Sterling (VA), Pluto Press.
- Smith, A. (2005):** *Conquest: Sexual Violence and American Indian Genocide*. Cambridge (MA), Southend Press.
- Solomos, J. (2003):** *Race and Racism in Britain*. Basingstoke, Palgrave.
- Song, M. (2010):** Is there a mixed race group in Britain? The diversity of multiracial identification and experience? *Critical Social Policy*, 30, 3, 337–358.
- Song, M., Hashem, F. (2010):** What does "White" mean? Interpreting the choice of race by mixed race young people in Britain', *Sociological Perspectives*, 53, 2, 287–292.
- Spencer, J. M. (1997):** *The New Colored People: The Mixed-race Movement in America*. New York - London, New York University Press.
- Spickard, P. R. (1992):** The Illogic of American Racial Categories. In: Root, M. P. P. (ed.): *Racially Mixed People in America*. New York, Sage Publications.
- Spencer R. (2004):** Beyond Pathology and Cheerleading: Insurgency, Dissolution, and Complicity in the Multiracial Idea'. In: Dalmeida, H. M. (ed.): *The Politics of Multiracialism: Challenging Racial Thinking*. New York, SUNY Press.
- Tate, S. A. (2005):** *Black Skins, Black Masks: Hybridity, Dialogism, Performativity*. London, Ashgate.
- Taylor, C. (1992):** *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton, Princeton University Press.
- Thompson, D. (2011):** Making (mixed-)race: Census politics and the emergence of multiracial multiculturalism in the United States, Great Britain and Canada, *Ethnic and Racial Studies*, Issue: 928094487, 1-18, first article.
- Tikly, L., Caballero, C., Haynes, J., Hill, J. (2004):** *Understanding the Educational Needs of Mixed Heritage Pupils*. London, Department for Education and Skills.
- Tizard, B., Phoenix, A. (1993):** *Black, White or Mixed-race?: Race and Racism in the Lives of Young People*. New York - London, Routledge.
- Todorov, T. (1992):** *The Conquest of America*. New York, Harper Collins.
- Wade, P. (2004):** Images of Latin American *mestizaje* and the politics of comparison. *Bulletin of Latin American Research*, 23, 3, 355–366.
- Williams-L. T., Nakashima, C. (eds.) (2001):** *The Sum of Our Parts: Mixed Heritage Asian Americans*. Philadelphia (PA), Temple University Press.
- Yuval-Davis, N. et al. (eds.) (2006):** *The Situated Politics of Belonging*. London - New York - New Delhi, Sage.
- Zack, N. (1993):** *Race and Mixed Race*. Philadelphia, Temple University Press.

original scientific article
received: 2011-05-05

UDC 323.1:398.22(497.4)

MYTHS OF NATIONHOOD: SLOVENIANS, CARANTHANIA AND THE VENETIC THEORY

Veronika BAJT

The Peace Institute – Institute for Contemporary Social and Political Studies, Metelkova 6, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: veronika.bajt@mirovni-institut.si

ABSTRACT

This paper stems from a theoretical reflection on the concepts of multiculturalism, transculturality and national identity within the perspective of studies of nationalism, situating a particular case study (Slovenia) within a broader academic debate about the construction of national identities in the contemporary world marked by processes of transnationalism, globalisation and regionalisation. Even though humanity has always been a patchwork of multicultural, multilingual and multiethnic co-existence, national states remain secluded in ideals of monocultural national identities, constructing national myths and histories in order to demarcate separate symbolic national memberships. This article contends that both the top-down and bottom-up activities of so-called national elites work on constructing and elevating one selected national culture and history, taking allegedly “ethnic bonds” as a starting point for creating nation-ness that is supposedly unique and separate. This is particularly pronounced in multiethnic environments within similar cultural frameworks, where differences between nations need to be accentuated and constructed as fundamentally diverse. Drawing on the example of Slovenian ethno-national identity construction, the article argues that national myths play a pivotal role in creating difference and promoting national uniqueness.

Key words: nationalism, national identity, national elites, national myths, ethnogenesis, Slovenia, Caranthania, the Venetic theory

I MITI DELL'IDENTITÀ NAZIONALE: GLI SLOVENI, LA CARANTANIA E LA TEORIA VENETA

SINTESI

Il presente articolo nasce da una riflessione teorica sui concetti di multiculturalismo, transculturalità e identità nazionale nella prospettiva degli studi di nazionalismo, e colloca un particolare studio analitico (Slovenia) in un più ampio dibattito accademico sulla costruzione delle identità nazionali nel mondo contemporaneo, segnato da processi di transnazionalismo, globalizzazione e regionalizzazione. Anche se l'umanità è sempre stata un mosaico di coesistenza multiculturale, multilingue e multiethnica, gli stati nazionali rimangono isolati negli ideali delle identità nazionali monoculturali, costruendo miti e storie nazionali al fine di delimitare delle simboliche e distinte appartenenze nazionali. L'articolo sostiene che sia con le attività dall'alto sia con quelle dal basso le cosiddette élites nazionali s'impegnano a costruire ed elevare una cultura e storia nazionale selezionata, prendendo dei presunti “legami etnici” come punto di partenza per creare un'identità nazionale che si suppone unica e distinta. Questo è particolarmente marcato in ambienti multiethnici all'interno di simili contesti culturali, dove le differenze tra le nazioni devono essere accentuate e quest'ultime costruite come fondamentalmente diverse. Attingendo all'esempio della costruzione di un'identità slovena etno-nazionale, l'articolo sostiene che i miti nazionali svolgano un ruolo fondamentale nella creazione delle differenze e nella promozione dell'unicità nazionale.

Parole chiave: nazionalismo, identità nazionale, élites nazionali, miti nazionali, etnogenesi, Slovenia, Carantania, teoria veneta

INTRODUCTION

Ever since the dramatic improvements in infrastructure and technology for transportation and communication, particularly after the Second World War, social sciences have been ripe with analyses of how these processes affect people's interaction, change social values and demarcations of the familiar. Becoming a catchword at the end of the 20th century, "globalisation" was adopted as a concept to explain the new modalities of living, where more people can travel faster and to more distant parts of the world. New technologies and digital media such as the Internet, satellite broadcasts, and mobile phones not only enable interpersonal communication and a connected presence but also bring together a previously unthinkable "global audience" for simultaneously performed global events. Does all this, however, mean that the intensity of cross-cultural exchange and the blurring of ethnic, national, religious, racial, gender, sexual and other differences diminishes the power of community (i.e. in-group) affiliations?

Addressing a gap in existing research, this paper stems from a theoretical reflection on the studies of nationalism and attempts to explain the unabated appeal of national affiliations by associating a particular case study (Slovenia) with a broader academic debate about the construction and promulgation of national identities in the contemporary world that is marked by processes of transnationalism, globalisation and regionalisation. Rather than being surprised at the continuous power of ethnic, national, racial or religious identifications (as well as prejudice, animosity and conflict, cf. Sedmak, 2010), this article attempts to explain the persistence of nationalism and national identity by pointing to their roles as emotional anchors in the contemporary world of increased globalising influences. Put differently, theoretical attempts to diminish negative perceptions of the Other, such as the so-called intergroup contact theory (Pettigrew, 1998), fall short of explaining why national states, as well as ethno-national attachments, continue to hold sway over people's feelings of belonging and loyalty.¹ As one of the key theories in the social sciences for improving intergroup relations, the intergroup contact theory rightly claims that intergroup contact helps to improve attitudes toward different types of often stigmatised groups, such as racial, national and ethnic minorities, homosexuals, the homeless, and people with disabilities

(Pettigrew, Tropp, 2011). My argument is complementary to the hypothesis of intergroup contact, yet instead of engaging in the debate on how increased intergroup contact promotes a cessation of previously existing animosities, it is of relevance for this article that the existence of similarities between groups which claim to be different actually harbours the potential for tensions. Creating difference hence becomes of pivotal importance, particularly in cases where groups are close (e.g. not separated by distinct languages), because the assimilation of one group by the other is feasible (Schöpflin, 2000).

And while ethnicity, like any social identity, is always a product of contact, not isolation, the boundary-creating effects of national myths are examined here as pivotal to both historic nation-building processes, as well as contemporary nationalisms. This paper demonstrates this point by reviewing the myth-making tenets of classical nation-building and by analysing selected examples of recent attempts at retrospective nationalism. By projecting mythical accounts of ethnogenesis, national identity becomes grounded in the primordial confines of blood and belonging, rather than in a civic elective membership in a community of multiethnic and multicultural solidarity. Although ethnicity is an aspect of relationship, not a cultural property of a group (Eriksen, 1993; cf. Kolstø, 2005), both the top-down and bottom-up activities of so-called national elites work on elevating one selected "national culture", using allegedly ethno-cultural components for creating nation-ness which is supposedly unique and separate. These processes are particularly pronounced in multiethnic environments within similar cultural frameworks, where differences between nations need to be accentuated and constructed as fundamentally diverse. The nationalisation of public sphere, institutions and collective memories is a classic trait of all national states, which may adopt banal nationalising practices (e.g. Billig, 1995) or more virulent constructions of nationhood (e.g. Kolstø, 2009).² Even though humanity has always been a patchwork of multicultural, multilingual and multiethnic co-existence, national states remain secluded in ideals of monocultural national identities, constructing national myths and histories in order to demarcate separate symbolic national memberships.

A specific Slovenian national consciousness preceded the formation of the national state, and due to a historic lack of statehood, nobility, military, economic or political elites, it was the formalisation of a distinctive literary

1 I am fully aware of oversimplifying both processes of globalisation on the one hand and social identity formation (e.g. national attachment) on the other. This simplification is purposeful, since dealing with the complexity of globalisation merely in its cultural implications would surpass the scope of this article, let alone addressing the phenomenon's economic, social and political dimensions as well. In the same vein, it is not my aim to engage in the traditional debates surrounding the formation of nations and nationalism, but rather to point at the necessity of contextualising contemporary nationalising practices in both historical trajectories of nationalism as well as in current transnational realities.

2 Nationalisation represents ethnicised ideas of separate nationhood. Though it is beyond the scope of this paper to elaborate more on processes of nation-building and homogenising actions of national states, allow me to simply note that nationalising practices pertain both to historic trajectories of national movements as discussed in classical accounts of nationalism, as well as to processes of contemporary ethnicisation of national states, as exemplified by current European states' migration, integration, citizenship and naturalisation policies.

language that helped elevate a separate Slovenian national identity in the 19th century. While the construction and reproduction of Slovenian national identity needs to be understood with regard to its connection with certain specific pre-existing cultural and linguistic patterns, explorations of nationalism have yet to offer an analysis of the role of mythology for Slovenian nationhood. It is widely established that “ethnic components” have been of vital importance for the nation and its survival. Moreover, regardless of their actual presence in the national past, or their created “invented tradition” (Hobsbawm, Ranger, 1983) with little or no historical relevance, the Slovenians *believe* that they share certain characteristics that *make* them Slovenians and tend to see these national traits as stretching far back into history.

This paper re-examines the position of national elites, seeing their role in the processes of nationalism as not only related to the early stages of nation-building and providing the impetus for the national movements of the 18th and 19th century, but also as essential in terms of the vitality of contemporary nationalist ideas and practices. Using the example of attempts at linking Slovenian nationhood to ancient origins of pre-modern statehood (e.g. Carantania), the cyclical re-emergence of nationalist myths, particularly those addressing the question of ethnogenesis, is argued as having served as a mobilising force for establishing national uniqueness and legitimising the nation’s existence.³ This is frequently juxtaposed by populist political claims to redress historical injustices or divert public attention from an impending crisis. This paper therefore offers a sociological account of the importance of historical continuity for the idea of the nation, arguing that national myths and histories are constructed with the aim of demarcating separate symbolic national memberships.

ELITES AND THE CREATION OF NATION-NESS

The cultural shreds and patches used by nationalism are often arbitrary historical inventions. Any old shred and patch would have served as well (Gellner, 1983, 56).

We should not be misled by a curious, but understandable, paradox: modern nations and all their impedimenta generally claim to be the opposite of novel, namely rooted in the remotest antiquity, and the opposite of constructed, namely human communities so “natural” as to require no definition other than self-assertion. (Hobsbawm, 1983, 14)

An array of mainstream research on nationalism has identified political elites and intellectuals as those who

most commonly initiate national demands, thus representing the key figures in building national identity and forming national myths and rituals. The role of national elites is therefore central to many analyses of nationalism (e.g. Hobsbawm, Ranger, 1983; Hroch, 2000). This specific group of people, whose attributes make them politically or administratively more powerful than the everyman, is singled out due to their specific social position. They may be powerful because of their ascribed title, status or possessions, but often these are well-educated people who do not necessarily occupy any specific positions of prestige or power. John Hutchinson (1987) distinguishes between humanist intellectuals and secular intelligentsia, yet despite a divergence in their interests refers to both as “ethnic revivalists”.

Historically, it was often the dominant power elites who “invited masses into history” (Nairn, 1981), changing themselves only insofar as their new “image” appealed to the broader community of the nation, with which they suddenly came to identify and whose interests they claimed to be representing. From transforming peasants into Frenchmen (Weber, 1976) to “We have made Italy, now we must make Italians”⁴, examples of such top-down state-to-nation historical formations are numerous. Yet the motives behind national “awakening” and agitation are different. Some authors argue that peripheral elites feel deprived and cut off from power centres, thus forming their own separatist nationalisms in order to break loose from suppressing bonds, consequently establishing their own sovereign political entity. Gellner’s Ruritania (1983), Nairn’s peripheral elites (1981), and Anderson’s Creole pioneers (1991) are cases in point. Acknowledging that elites are always associated with and play a pivotal role in determining the expression of nationalism, elite nationalism is, however, not in itself enough for popular nationalism (Whitmeyer, 2002, 324). Supported by empirical evidence where popular nationalism did not develop in spite of elite involvement, Whitmeyer’s argument is that elites create the means for nationalistic expression and take advantage of it, yet are not the direct creators of nationalism. In other words, although the role of the elite and educated classes in national movements is undoubtedly important, the modernists’ emphasis on the role of political elites and institutions should always be complemented by a bottom-up approach that takes into account the non-elite strata of the population. Montserrat Guibernau hence talks about “potential intelligentsia” and defines them as “those educated individuals who, if the nationalist movement succeeds, are likely to become its leaders” (Guibernau, 1999, 91).

The beginning of every national movement depends on the passion of a group of people (Hroch, 2000);

3 These attempts, though quite marginal on the overall, have nonetheless proved to be resilient and thus mark not only the two decades of Slovenian independent statehood but also entail a longer trajectory.

4 Allegedly the statement of Massimo d’Azeglio after the unification of Italy.

whether these are political elites of de-colonising “third world” nationalisms, or intellectuals who ceaselessly work on “discovering” the national past, their aim is the same: they provide the ground on which nationalisms can stand and are thus perceived in national histories as national “awakeners”. The past, namely, is a “powerful source of legitimacy for those who would change the present for a new future” (McCrone, 1998, 52). It is also significant how particular elites shape the expression of nationalism, taking into account that at least to some degree they conflate “national goals” with their own needs. The actual circumstances and the level of elite involvement with politics depend on specific factors, yet what matters most is the fact that behind every nationalism or national movement real people act as purveyors of national identity, promoting the elevation of the nation and employing political action for its success. But for nationalism to be successful it needs to be supported by different social classes; it needs the illusion of the homogeneity of the nation and mass public support. In so-called established nations, of course, this public support ebbs and flows, yet national affiliations remain quite firmly grounded. In order for this to be possible, the *reality* of the nation plays a key role. Though representing only a small portion of the population, without the “national vision” of these nation-builders nations would lack the appearance of the *realness* so significant for emotional identification, and people could not be mobilised for “national goals”, at least not as readily.

The role of elites in the processes of historic nation-formation has been accentuated especially in the modernist theories of nationalism, where the enlightened intelligentsia are recognised as being the first to lead the way into the new world where religious authorities had lost their influence (cf. Gellner, 1983; Hobsbawm, 1983; Anderson, 1991). Due to changes in the political organisation of social life and the consequent emergence of the modern national state, their function was to construct national identities. Sometimes, these were already present in the form of solid ethnic identities and just needed some re-appropriation. Oftentimes though, considerable “re-inventing” was necessary. It has thus been the task of the educated classes to explore the specific history of their nation and provide “maps” of their community (McCrone, 1998, 53). Nineteenth-century Europe’s interest in peasant traditions, folklore and customs serves as an example of the diligence which scholars exhibited in this regard. “Pre-historic” myths, symbols, customs and folklore were the basis on which new national cultures were built. Whether these “descent myths” were the creation of political elites who enlarged their circle of interest to broader masses because they needed people’s support, or the consequence of the romanticist nineteenth-century search for one’s national past, it served the homogenisation and unification that the modern national states needed; putting the one

selected core nation on a pedestal and, if not already granted, demanding political independence.

What the classical theories of nationalism leave out, however, is the contemporary continuation of the nationalist construction of difference. Rather than limiting the theoretical gaze to nation-building processes that are habitually analysed as a matter of the past, they need to be studied as constantly evolving. In the present, national states have far from stopped investing in the myth-making nationalist constructions of separate national histories. And as pointed out by Eric Hobsbawm (1983), what becomes a national tradition is oftentimes partially or even wholly invented, yet always meaningfully constructed in order to enhance national identity and the feeling of togetherness.

THE ETHNICISATION OF NATIONAL IDENTITY

The role of invention and construction in every nation is both clearly evident and, indeed, necessary. Nevertheless, national elites would face a much harder task in inculcating national identities were they not to draw on some sort of pre-existing regional, cultural, religious or other affiliations. Moreover, traditions are not simply inherited, “they have to be reproduced” (Calhoun, 1997, 50). This is why national states invest in educational systems, public symbols and the organised perpetuation of nationhood; and this is why nationalism is much more than just a political principle that supposedly ceases to exist once national states are created. The complex nature of nationalism lies in its exceptional ability to adapt to different socio-political and historical circumstances. It is because nationalisms use the idea of the nation as a community, and of national identity as its most characteristic trait, that they are so powerful. Whether they accentuate the more pluralist civic or the purely ethnic elements of identification, nationalisms’ true power lies as much in their banal invisibility as it does in their chauvinist forms.

It is particularly significant that new and fragile states are anxious to establish themselves as legitimate national communities, and problems have been known to arise when a national state lacks the appearance of being based on only one ethnicity. In such cases, uniting the nation under a sole myth of descent might represent quite a hindrance. One of the most important elements of every successful nationalism is its primary belief in the distinctiveness of its nation. A bond needs to be shared and for many nations this bond has been the language. Legitimised with the national movement of the late 18th century, when *Sprachgeschichte* came to be understood as *Volks-geschichte* (Štih, 2005, 232), the Slovenian case shows that evocations of a “golden age” or collective memories of an ancient homeland have been much less prominent. The symbolic “homeland”, or what would nowadays be termed Slovenian ethnic territory, has always been greater than the area of the present Slovenian state, as is the

case with most nations. It is also a fact that borderland areas have always experienced considerable permeation of different cultures and languages, thus making clear-cut linguistic identifications hard to establish. One such example would be the similarities between dialects along borders between states; a kind of “dialect continuum” making them much closer to each other despite the fact that their states’ codified languages are quite distinct. A continuum of dialects exists “where those people whose villages are physically close to each other have learned to understand each other” (Skutnabb-Kangas, 2000, 9). Moreover, the notion of different *dialects* is essential if the states are to maintain the idea of separate *languages* (Billig, 1995), therefore, the contemporary Slovenians speak the “Slovenian language”, including dialects that are close to languages of the contiguous states.

In 1991, Slovenia wasted no time in attempting to differentiate itself from its predecessor, Yugoslavia, for with independence came the need to change its public symbols and establish itself as a sovereign state. The Slovenian national identity has been renegotiated in the light of changes connected to the collapse of communist ideology, the break-up of Yugoslavia and the establishment of an independent Slovenian state. Post-1991 re-writing of history textbooks, the change of state symbols and the renaming of public places provide an illustration of the change in national memory (Bajt, 2009), yet these official alterations have also reflected a recent popularisation of an ethnicised national mythology.

Moreover, Slovenia was established as a state *of* and *for* (cf. Brubaker, 1999) the Slovenian nation without much difficulty. Or, to be more precise, and this is crucial, without difficulty for those residents who were considered ethnic Slovenians. Namely, the formation of Slovenia as a national state *of* the Slovenian nation resulted in a massive violation of human rights against over 25,000 permanent residents who were not automatically accepted as a part of the new national community. Kept under wraps and out of public debate until 2002, the plight of inhabitants from the former Yugoslavia who were excluded from Slovenian citizenship and, more importantly, who were removed from the register of permanent residents of Slovenia, became known as “the erasure”.⁵ The erasure is paramount to understanding the policies that should address Slovenia’s multiethnic reality (e.g. policies on integration and migration, minorities, naturalisation), yet remain secluded to the ethnicised framework of preferential treatment of the

“core” nation.⁶ The very functioning of the Slovenian state institutions, policies, even public opinion confirms the complex interdependence between the core nation and disprivileged minorities, which are excluded through the nationalist and racist logic of non-belonging. Regardless of dry legalistic official proclamations, Slovenian citizenship has been defined in terms of ethnicity (as *ius sanguinis*). Rather than taking into account the territorial principle, which would imply that permanent residents would have automatically become Slovenian citizens rather than erased residents, the logic underlying the exclusion of the erased people is also manifested in the exclusionary attitudes that Slovenia as a national state and the Slovenians as its majority nation may adopt towards the Roma, Muslims, immigrants, and various other marginalised minorities. That Slovenia was conceived as the state *of* and *for* the Slovenian nation is confirmed, among other, by the Constitution, where the establishment of the state is explained with “the fundamental and permanent right of the *Slovene nation* to self-determination; and from the historical fact that in a centuries-long struggle for national liberation *we Slovenes* have established *our national identity* and asserted *our statehood*”.⁷

ETHNOGENESIS AND MYTH-MAKING IN RETROSPECTIVE NATIONALISM

Nationhood is not something one is born with, despite commonsensical beliefs in the perennial and primordial roots of ethnicity, but rather a cognitive process of recognition through socialisation. It is, therefore, essential for the establishment of coherence that the factors, which lead to members of two groups seeing each other as different rather than as members of a unifying collective, are frequently “mythical” rather than “factual” (Kolstø, 2005, 3). Ethnogenesis should thus be seen as an evolving process of constant transformation (Štih, 2005), reflecting particular socio-political circumstances of any given historical moment when they may be called upon to serve the reification and establishment of a national community.

Nations have to determine the basis of their being, and national myths, as sets of beliefs that a community holds about itself, serve as unifying mechanisms. Consolidating the group inwardly, mythical accounts of what unites “our” nation at the same time distinguish the “us” from outsiders – the Others. Myths are accounts

5 25,671 people were erased from the register of Slovenia’s permanent residents in February 1992. For years the state representatives kept claiming that these people’s status had only been “transferred” from the records of Slovenia’s permanent residents (in times of Yugoslavia) to the register of “foreigners” (once Slovenia became independent). Although the Constitutional Court ruled that no constitutional basis existed for this state’s act, a number of people to this day still remain with their status unresolved. Though it is impossible to adequately discuss all the complex facets of the erasure within the scope of this article, the topic of the erased is immensely important for understanding the Slovenian nationalism and particularly the state-building nationalising practices of post-1991 Slovenia. For more, see Dedić et al., 2003; Zorn, Lipovec Čebon, 2008; Kogovšek, Petković, 2010.

6 For example, special rights and privileges are granted to immigrants who are considered “ethnically” belonging to the Slovenian nation.

7 Preamble to the Constitution of the Republic of Slovenia, 1991, emphasis added.

of how something “began to be” (Eliade, 1964, 6) and because they are always about perceptions rather than historically validated truths, it is the content and not the accuracy of the myth that matters (Schöpflin, 1997, 19). Myths are regarded as dealing with realities because they are perceived as “true histories”, “sacred stories” (Eliade, 1964). Myths of nationhood often draw from territorial attachment to a specific land, frequently related to a golden age, or particular events which supposedly happened *in illo tempore*. In Ukraine and Belarus, for instance, recent attempts to disentangle national myths of descent from traditional Russophile historiography (Wilson, 1997) have resembled similar strivings found in the territories of Yugoslavia’s successor states which try to disengage from sharing Slavic roots.

The symbolic return to the golden age is an important part of nationalism because it mobilises the nation “to meet the challenges of nation-formation through a myth of national history and destiny” (Smith, 1997, 59). In this way, myths develop “a sense of togetherness” that enables people to “become the heirs of their ancestors” (Misāne, Priedīte, 1997, 160). Whether myths are constructed through supposed biological links of the present population with a common ancestor (myths of genealogical ancestry), or via a belief in the “cultural affinity and ideological ‘fit’ with presumed ancestors” (myths of ideological descent), both types are present in every national myth (Smith, 1999, 58).

The Slovenian nation is primarily identified by language and searching for speakers of this particular vernacular in the past as marking the Slovenian history has long remained unproblematised even by historiography. While any direct correspondence between early medieval peoples and modern nations is a myth rather than accurate portrayal of the past, modern national states accentuate the continuity and identification of their core nation with the distant past, i.e. the Early Middle Ages, even Antiquity. The history of Europe thus escapes the confines of academic debate and becomes a constant site of contestation (cf. Geary, 2005). And it is precisely when analysing myths as boundary-making mechanisms which separate social groups that one can understand their potential for nation-building. Myth is thus “a key element in the creation of closures and in the constitution of collectivities” (Schöpflin, 1997, 20) and as such it is vital in turning chaos into cosmos (Eliade, 1957).

CARANTHANIA AS THE MYTH OF SLOVENIAN ANTIQUITAS⁸

It is fascinating how precisely the nationalists are able to locate their ancestry, even though the historical “origins” of nations remain disputable. Any attempt to form a taxonomy of myths reveals how they can overlap and be contradictory at the same time. While “different myths receive emphasis at different times to cope with different challenges”, one of the most commonly spread is the myth of territory (Schöpflin, 1997, 28). In the Slovenian case, the early medieval state Carantania has been portrayed in nationalist myths, mass media, but also occasionally in official teachings of history (cf. Bajt, 2009) as that particular ancient territory where the nation expressed itself in its finest form. Recently as a part of the so-called Venetic theory, in such primordial accounts the Slovenians are argued to have inhabited their present-day homeland already in prehistoric times, while the Slovenian language was formed a long time ago, remaining almost unchanged until the present. Though historians have called on the need to surpass myths in Slovenian historiography (e.g. Štih, 1997, 2005, 2006), conceptions of Slovenian history as commencing in the Early Middle Ages with the state of Carantania remain the hallmark of amateur “historians” with a nationalist agenda and which resonate in popular ideas of the “Slovenian” past.⁹

In the late 1980s, when the situation in Yugoslavia persistently failed to live up to its utopian promises of a better tomorrow, some Slovenians found it comforting to believe that their roots were not of Slavic but of Venetic origin. Distancing themselves from Slavs, from *the other* Yugoslavs, Slovenians were supposedly the descendants of the Veneti, a prehistoric group that allegedly survived the Celtic and Roman rule in the eastern Alpine region. The Venetic theory claims that the Veneti split into several subgroups, one of which was to form the “forerunners” of the Slovenians.¹⁰ Reading Jožko Šavli, an economist and a prominent proponent of the Venetic idea, some believe that his account offers convincing argumentation and “impressive linguistic and topographical evidence” (Požun, 2000, 10). Historians, however, argue that the Venetic theory’s material evidence is far from sufficient to decipher ethnic affiliations to a certain culture (e.g. Vidic, 1999) and highlight that

8 I here adopt Kolstø’s (2005) typology of myths as boundary-making mechanisms, focusing on one of the three types: myths of being *sui generis*, myths of being *antemurale*, and myths of *antiquitas*.

9 See, for example, Felicijan (1967) who writes about “Slovenians” as early as 568, Požun (2000) who adopts the Venetic idea, and Gow and Carmichael (2000, 12) who recognise “Slovene customs, including the ritual of investiture by peasant voting” in the seventh century Carantania.

10 The argument that the Slovenians are of Venetic origin was first made public in 1985 in the form of a news article written by Jožko Šavli and published in Vienna (Skrbiš, 2002). Matej Bor, a poet and a linguist, Ivan Tomažič, a Catholic priest based in Vienna, and Jožko Šavli, an economist, have been the main proponents of the Venetic theory. They joined forces in 1988 to publish a book on the subject. Originally published in German (*Unsere Vorfahren die Veneter*), its English version came out in 1996, entitled *Veneti: First Builders of European Community*. See also Šavli, 1990.

the peoples of the Early Middle Ages “were not communities of shared origin but poly-ethnic communities” (Luthar, 2008, 87).¹¹

In a comparative perspective, similar developments have been noted to accompany the collapse of Yugoslavia also in Croatia (e.g. Pavlaković, 2009), Serbia (e.g. Bieber, 2002; Pantelić, 2011), or Macedonia (e.g. Brunnbauer, 2005), to name just the most often studied examples. Moreover, ideas of the Muslims of Bosnia-Herzegovina being direct descendants of the Bosnian nobility of the Middle Ages, arguments about the eight millennia of Serbian heritage, or recent inclusions of ancient Macedonians in the national narrative of Macedonia (as well as its allusions to Alexander the Great – primarily to vex Greece) all reveal attempts at assisting the nation’s survival. Regardless of their particular content, the national myths are those sacred stories of the nation that “establish, maintain or defend its identity” (Misāne, Priedite, 1997, 158) and as such play a particularly potent role in times of social upheaval – as witnessed by the end of the Cold War and the break-up of multinational countries such as Yugoslavia, Czechoslovakia and the Soviet Union. Myths can be used in order to demonise the enemy at the same time as offering stories of the in-group suffering that “deserves” retribution, as for instance the Kosovo myth (for more, see Bieber, 2002). Such myths of redemption and suffering should be understood as myths of powerlessness that claim a moral superiority for having suffered, demanding compensation for that powerlessness and making a virtue of passivity and fatalism (Schöpflin, 1997). Put differently, defeated nations “invent myths to explain their misfortune and to assist their survival” (Davies, 1997, 141). In essence, the role of national myths is therefore to present history (of a given nation) “as a morality play of national resistance and revival against the main national ‘Other’” (Wilson, 1997, 183).

It is not uncommon that such myths of unjust treatment exist side by side with more self-legitimising myths of ethnogenesis and antiquity, as well as myths of kinship and shared descent (Schöpflin, 1997). Myths – and their interpretations – change, particularly because they are frequently used by political elites to re-create public memories, change values, support selected political projects. The key issue of interest here is how different historical, archaeological or linguistic argumentation can

be used to fit the specific needs of nationalist discourses, depending also on the broader political and social climate. Clearly, if being of Venetic origin, the Slovenians were separated from the other “Balkan” Slavs, a term not popular mostly due to its “imprecise and pejorative designation” (Pavlowitch, 1999, 331). It is not surprising that the Venetic theory was popularised in the late 1980s when the Slovenian nationalist elite started to feel a need for disassociation from Yugoslavia. Similarly, a book titled “Serbians, the Oldest Nation” (Luković-Pjanović, 1990) – a linguistic attempt at proving the pre-ancient Indian origins of the Serbian nation – was published in Belgrade in 1990.¹² A brief excursus into the field of social psychology explains the need of every individual and every social group to establish a positive identity. In the constant search for self-esteem, sometimes situations occur which hinder positive self-categorisation. People then tend to react in different ways, one of them being to select a different in-group of association and identification.¹³ In the case of some Slovenians, switching from being Slavs – a stigmatised and often pejorative designation – to a new identity of being of a more “cultured” Venetic descent, made them believe that their dissatisfactions with other (Yugo)Slavs were in fact firmly grounded in their ancient “Latin” traditions, consequently justifying and giving sense to their presumed “natural” difference. In this way, theories on the absolute autochthonousness of Slovenians have always been an indicator of crisis, emerging especially in the 16th, 19th and 20th centuries, and accompanying watershed political events (the Reformation and Counter-Reformation of the 16th century, the “spring of the nations” of 1848, and dissatisfaction with Yugoslavia in the 20th century).¹⁴

As hypotheses placing the “beginnings” of the nation far back into the prehistoric period, “autochthonous” theories that map a particular people as occupying the same historical place through time thus also construct national myths of possessing a historical right to a given territory. The importance of such “invented traditions” makes the Slovenians no exception in their attempts to establish continuity with the past. Theories propagating “Slovenian European indigeneity” (Skrbiš, 2008, 142) have included ideas of Scandinavian and Etruscan origins of Slovenians and were particularly useful as a tool of national emancipation for the 19th century Romantic nationalists (Štih, 1997). This striving for continuity re-

11 The discussion about the Slovenian ethnogenesis is ongoing, yet with a very moderate public response, only occasionally re-emerging in the media. As an example of more prominent nation-wide media coverage, in October 2003 the national television hosted a late-night debate among invited linguistic and archaeological experts and proponents of the Venetic theory (a theologian and a chemist) titled “Veneti – our Ancestors?” (RTV Slovenija, Prvi program, *Polnočni klub: Veneti – naši predniki?*, 3. 10. 2003). On the Internet, however, the presence of these debates is much more pervasive and several websites include substantive sections devoted to such discussions.

12 It is significant that the first edition was published in the USA, revealing a wider trend of emigrant communities’ ardent support for nationalist ideas that were thwarted by the communist Yugoslav authorities. The various debates on the Slovenian ethnogenesis have also generally encountered a more welcoming approach abroad (e.g. Austria, USA).

13 The cognitive wing of social psychology, notably Tajfel (1993) and Turner (1985), offer explanations of inter-group behaviour and explain why and how people form their social identities. For more, see for instance Augoustinos et al. (1996) and Abrams and Hogg (1990).

14 Similarly, popular media in Croatia have recently reported on a “sensational” discovery that the Bosnian Croats are not Slavs but old Balkanites. The contributions highlighted that a “scientific team” has discovered “the true origin of Croatians” (e.g. Kuljiš, 2011).

flects one of the most important elements of every successful nationalism: its primary belief in the distinctiveness of “its” nation. Whether the emphasis is on shared ancestry, ancient homeland or a more modern political view of a civic community, a bond needs to be shared. In the case of the Slovenians, this bond is the language. Much less prominent have been evocations of a golden age and collective memories of an ancient homeland. Still, the claims of a direct historical bond with the state of Carantania cannot be overlooked, since they echo a wider nationalist revisionist desire. It is crucial not to dismiss such tendencies simply because their appeal has so far remained limited.

The Venetic argumentation hence reflects revisionist attempts of an expanding number of people to supersede the historical association of Slovenians with passivity and serfdom, which stems from the nation’s stateless existence, small numbers, and is also heavily reflected in Slovenian cultural production (e.g. folksongs, poems, novels that are filled with lyrical yearning for freedom or expressions of depression and resignation). At pains to show how Carantania was in fact the first Slovenian state and claiming that Veneti (or rather *Sloveneti*) – not Slavs! – were the indigenous inhabitants of the current Slovenian territory and direct ancestors of contemporary Slovenians, these ideas evolved in opposition to Yugoslav historiography of South Slavic shared origin and their melting together in the “brotherhood and unity” of the Yugoslav community.¹⁵ The Venetic theory challenged this and even though the general consensus remains that Slovenians are Slavs, the seed of doubt appears to be welcomed in allowing a belief in the primordial aspects of the Slovenian nation.

Moreover, masked in the “patriotic” rhetoric, mythologised takes on the past have also entered public collective memory. Ceremonial re-enactments of “Slovenian history” in annual public rituals celebrating the state’s independence frequently use the widely accepted and generally non-problematic literature-related symbolism of the national past, and in official historical depictions the myth of Slovenian ethnogenesis remains downplayed.¹⁶ Nevertheless, at least on two occasions the idea of Slovenian *antiquitas* has entered the public collective memory: in the national coat of arms and in the currency. National states perpetuate selected public memory through official history taught in schools, pub-

lic places, national holidays and symbols such as the flag and the anthem, being helped by historical novels, films, and the rhetoric of political leaders. With their banal presence in people’s lives, numerous daily reminders of nationhood (cf. Billig, 1995) contribute to the specific nationalised Slovenian history.¹⁷ For example, the coat of arms includes a representation of Triglav Mountain, and symbolises the Adriatic Sea and Slovenian rivers. Its third element, however, the three golden Celeia stars, has been adopted from the supposedly Slovenian medieval counts of Celje. This appropriation obviously draws a link between the modern state of Slovenia and medieval nobility. As an even more blatant example of mythologising the national past, the selection of the ducal stone motif for the national side of the Slovenian euro coin caused quite a stir.¹⁸ Meant to indicate the country of issue, the euro coins tend to depict portraits of monarchs or various national monuments and symbols. As such, the decision to select the princely stone for the national side of the 2 cent Euro coin was to reflect “the ancient symbol of the hierarchical organization of power in the Slovenian consciousness”.¹⁹ Yet, the ducal stone is located in Austria, who also stakes a claim to its role in the Austrian national identity.²⁰

Claiming that Carantania was the first Slovenian state is a way of building a territorial myth of an ancient homeland. It is also a myth of ethnogenesis and antiquity that separates the Slovenians from the other Slavs by way of arguing they are the direct ancestors of an ancient autochthonous population that survived all subsequent migrational flows and population mixing. This, moreover, makes Carantania a myth of kinship and shared descent that constructs an idea of the organic nature of ethnic groups (Schöpflin, 1997). Such myths see the nation as a family, excluding all ethnic foreigners from the community of “us”. Finally, it is the supposed democratic nature of Carantania’s political traditions that convinces certain Slovenians of the election of the Slovenian people, legitimating their moral and cultural superiority. The potential for dangerous exclusionary practices based on such national myths is self-evident particularly considering that such historical myth-making gives credence to claims for control over specific territories. And myth-makers will, of course, tend to focus on the period of the state’s greatest expansion, the so-called golden age (Kolstø, 2005).

15 The Venetic theory’s principal aim is to undermine the prevailing migration theory, which claims that Slovenians are the descendants of Slavs who migrated around the sixth century.

16 However, see Simonič (2009) for more on how Carantania is evoked also in official public ceremonies.

17 For more on this point, see Bajt, 2009.

18 The ducal, also known as princely stone bears a particular symbolic value for Carinthian Slovenians in Austria. The stone played a central part in investiture ceremonies of the dukes of Carantania, and later Frankish counts, as well as princes of Carinthia. Traditionally, a peasant would first sit on the duke’s stone and thus lead the ceremony in the local language, ceremoniously transferring the power to the duke (cf. note 21 below).

19 See <http://www.evro.si/o-evru/slovenski-kovanci/> for the full official explanation.

20 The ducal stone has been moved around Austria several times, particularly in 2005 following the proclamation of Slovenia’s intent to use it as its national symbol on Euro coins.

The Slovenians trace their descent through the persistence of their “distinctive cultural” quality, notably their language. At the same time, a biological link with the past is established when the community is seen as descending from a noble and heroic ancestor, like the Venetic theory of ethnogenesis attempts to prove. Caranthania and its symbols represent the Slovenian need for historical continuity. As a nation which did not form an independent state until the late 20th century, having its own customs and institutions embedded deep in history strengthens the idea of its uniqueness, its territorial claims and its inner solidarity. Caranthania provides a source of Slovenian cultural closeness to assumed ancestors and the rich symbolism of this long vanished state’s public rituals still attracts attention today.²¹

The most avid proponents of the Venetic theory and retrospective nationalist beliefs in primordial origins of the Slovenian nation are self-proclaimed “patriotic” associations and movements that have sprung up across Slovenia particularly in recent years. Promoting unmistakably exclusionary and discriminatory policies, these groups draw their membership particularly from adolescent boys and young men. Even though they may profess differing values and aims, which span from open racism to more “subdued” chauvinist nationalism, groups such as *Blood & Honour*, *Slovenski radikali* (the Slovenian Radicals), *Hervardi*, *Tukaj je Slovenija* (This is Slovenia) and *Stranka slovenskega naroda* (The Party of the Slovenian Nation) are nonetheless examples of how patriotism is used to legitimise intolerant xenophobic and racist rhetoric. Moreover, all have eagerly adopted purportedly “ancient Slovenian” insignia, most notably the black panther of Caranthania.

Although these groups remain relatively limited in size and socio-political impact, it is significant that they draw noted public interest and enjoy the support of fringe politicians, but also a nod of approval of some mainstream political parties. Spurred by intolerant nationalist individuals who attempt to use populist rhetoric in order to (re)gain public support, it is particularly worrisome that intolerant, xenophobic and racist rhetoric has been moved from the obscurity of extremist organisations to a problematic accompaniment of certain political actors. While they are at pains to show their avid patriotism, their exclusionary attitudes towards multiethnic, multi-confessional and multicultural co-existence are clearly chauvinist, with frequent racist undertones.

CONCLUSION

Political ideology and theories of nationalism, particularly the so-called modernist stream of thought, antici-

pated the demise of nationalist forms. Political realities, however, indicate that national identities remain. Loyalties that can broadly be described as “ethnic” continue to hold their importance, while also becoming important in new ways (Fenton, 1999). Arguing against the reification of nations or “ethnic communities” and being acutely aware of the danger to naturalise differences as stemming from time immemorial, this article contends that social meanings attributed to national differences are nonetheless sociologically significant. Moreover, relying on selective appropriations of history, the power of nationalisms lies in constructing myths, traditions, symbols, and images as exclusively national traits that then foster claims of national uniqueness. Hence, the nation is claimed to possess a common way of life, a uniting culture and national history that provides a link both to the past and the future, allowing a belief in shared national destiny.

This article avers that both top-down and bottom-up activities of so-called national elites work on constructing and elevating one selected national culture and history, taking allegedly uniting ethno-cultural traits as a starting point for creating nation-ness that is supposedly unique and separate. As exemplified here by the discussion of the question of Slovenian ethnogenesis, the role of “national agitators” or cultural “revivalists” in the emergence of the Slovenian national identity has not stopped but remains an ongoing attempt of nationalist historic revisions. The importance of historical continuity for the idea of the nation is invaluable and recent attempts to adopt Caranthania and its symbols as “Slovenian” reflect the need for historical permanence. A nation without an independent state until the late 20th century, the idea of having a direct link to ancient customs and institutions strengthens the supposed Slovenian uniqueness and the nation’s inner solidarity, but also legitimises territorial claims. Caranthania provides a source of Slovenian cultural closeness to the assumed ancestors and aids the revisionists’ desire to supersede the historical association of Slovenians with passivity and serfdom. Most significantly, it is a sharp break with the Yugoslav past.

Despite the reality of the world being a collage of multilingual, multicultural and multiethnic co-existence, this article argues that national states remain secluded in ideals of monocultural national identities, constructing national myths and histories in order to demarcate separate symbolic national memberships. Situated within the sociology of nationalism and analysing a particular Slovenian example, the article maintains that national myths play a pivotal role in creating difference and promoting national uniqueness. Due to the historical absence of autonomous civic institutions,

21 Some (e.g. Felicijan, 1976; Požun, 2000) even believe that Thomas Jefferson used the ancient custom of the installation of the dukes of Caranthania as his inspiration for the American Declaration of Independence. Namely, Caranthania’s ritualised investiture ceremony of enthroning the duke was rich in the symbolism of social contract. The duke symbolically changed into peasant clothes and accepted his power from a peasant, thereby indicating that the very people he was subsequently to govern awarded him the power.

the Slovenians relied on their presumed descent ties and language as key factors in mobilising a distinct cultural identity. Moreover, this supposedly distinct identity has to be reproduced in order to form a particular tradition of Slovenian-ness, yet, as noted here, it frequently links with populist simplifications and mythicised claims to a

glorious national past. Such claims, particularly when employed by self-proclaimed “patriotic” groups which factually promote cleavages and chasms along the constructs of ethnicity, nation, culture, race, gender, sexuality, and so on, become the problematic emblems of mono-vocal discourses of exclusion and discrimination.

NACIONALNI MITI: SLOVENCİ, KARANTANIJA IN VENETSKA TEORIJA

Veronika BAJT

Mirovni inštitut – Inštitut za sodobne družbene in politične študije, Metelkova 6, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: veronika.bajt@mirovni-institut.si

POVZETEK

Izhajajoč iz refleksije o konceptih multikulturalizma, transkulturnosti in nacionalne identitete v okviru študij nacionalizma, članek umešča izbrano študijo primera (Slovenija) znotraj širših znanstvenih razprav o vzpostavljanju in konstrukciji nacionalnih identitet. Hkrati je raziskovanje nacionalne identitete neločljivo povezano s sodobnimi globalizacijskimi procesi in vplivi (npr. nadnacionalnih povezav in tokov) kot tudi s sočasnimi silnicami lokalizacije, individualizacije in splošnega preseganja nacionalnega. Kljub dejstvu, da svet sestavljajo kompleksne mreže transnacionalnih umeščenosti in da realnost ne odraža nacionalnih držav, ki bi pomenile osamljene otoke enokulturne in monoetnične zamejenosti, se dejanske prakse večkulturnega sobivanja le redko zrcalijo v nacionalnih politikah, ki vztrajajo pri idealih izključevalnih, monokulturnih oziroma etnokulturno definiranih nacionalnih identitet. Prispevek kritično preprašuje zgodovinske in sodobne silnice izoblikovanja in ohranjanja slovenske nacionalne identitete, s posebnim poudarkom na konstrukciji nacionalnih mitov kot tistih elementov, ki legitimirajo obstoj in edinstvenost naroda, in s postavitvijo »narodnih korenin« globoko v preteklost ustvarjajo nacionalistične podlage za argumentiranje vsakršnih sodobnih zahtev »v imenu naroda«. Članek se osredotoča na vlogo nacionalnih elit v vzpostavljanju nacionalne identitete in prepoznava njihovo tradicionalno zgodovinsko »narodnobuditeljsko« vlogo tudi v sodobnem času, kjer prevzemajo funkcijo definiranja in legitimacije »nacionalnih interesov«. Ustvarjanje kohezivnosti navznoter (homogenizacija naroda) in razločevanje od Drugih sta predstavljena kot dve pomembni posledici nacionalnih mitov, katerih vloga zato ostaja pomembna, saj vedno znova poenostavljajo kompleksnost sveta in umeščajo skupnost ter jo definirajo kot edinstveno.

Ključne besede: nacionalizem, nacionalna identiteta, nacionalne elite, nacionalni miti, etnogeneza, Slovenija, Karantanija, venetska teorija

BIBLIOGRAPHY

Abrams, D., Hogg, M. A. (eds.) (1990): Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances. New York, Harvester Wheatsheaf.

Anderson, B. (1991): Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London, Verso.

Augoustinos, M., Walker, I., Donaghue, N. (1996): Social Cognition: An Integrated Introduction. London, SAGE Publications.

Bajt, V. (2009): Postkomunističko obnavljanje slovenač kog kolektivnog pamćenja i nacionalnog identiteta. In: Đerić, G. (ed.): Pamćenje i nostalgija: Neki prostori, oblici, lica i naličja. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 83–114.

Bieber, F. (2002): Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering: The Kosovo Myth from 600th Anniversary to the Present. Rethinking History, 6, 1, 95–110.

Billig, M. (1995): Banal Nationalism. London, SAGE Publications.

- Brubaker, R. (1999):** *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Brunnbauer, U. (2005):** *Ancient Nationhood and the Struggle for Statehood: Historiographic Myths in the Republic of Macedonia*. In Kolstø, P. (ed.): *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*. London, Hurst & Company, 262–296.
- Calhoun, C. (1997):** *Nationalism*. Buckingham, Open University Press.
- Davies, N. (1997):** *Polish National Mythologies*. In: Hosking, G., Schöpflin, G. (eds.): *Myths and Nationhood*. London, Hurst & Company, 141–157.
- Dedić, J., Jalušič, V., Zorn, J. (2003):** *The Erased: Organized Innocence and the Politics of Exclusion*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Eliade, M. (1957):** *The Sacred and the Profane. The Nature of Religion*. London, Harvest.
- Eliade, M. (1964):** *Myth and Reality*. London, George Allen & Unwin Ltd.
- Eriksen, T. H. (1993):** *Ethnicity & Nationalism. Anthropological Perspectives*. London, Pluto Press.
- Felicijan, J. (1967):** *The Genesis of the Contractual Theory and the Installation of the Dukes of Carinthia*. Klagenfurt, Družba sv. Mohorja v Celovcu.
- Fenton, S. (1999):** *Ethnicity. Racism, Class and Culture*. London, MacMillan.
- Geary, P. J. (2005):** *Mit narodov. Srednjeveški izvori Evrope*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Gellner, E. (1983):** *Nations and Nationalism*. Oxford, Blackwell.
- Gow, J., Carmichael, C. (2000):** *Slovenia and the Slovenes: A Small State and the New Europe*. London, Hurst & Company.
- Guibernau, M. (1999):** *Nations without States: Political Communities in a Global Age*. Cambridge (UK), Polity Press.
- Hobsbawm, E. (1983):** *Introduction: Inventing Traditions*. In: Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press, 1–14.
- Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.) (1983):** *The Invention of Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hroch, M. (2000):** *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. New York, Columbia University Press.
- Hutchinson, J. (1987):** *The Dynamics of Cultural Nationalism: The Gaelic Revival and the Creation of the Nation State*. London, Allen&Unwin.
- Kogovšek, N., Petković, B. (eds.) (2010):** *The Scars of the Erasure*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Kolstø, P. (ed.) (2005):** *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*. London, Hurst & Company.
- Kolstø, P. (ed.) (2009):** *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts: Representations of Self and Other*. Farnham, Ashgate.
- Kuljiš, D. (2011):** *Senzacionalno otkriće tima Dragana Primorca: Hrvati nisu Slaveni nego stari Balkanci*. Jutarnji list (on-line edition), 27. 8. 2011. <http://www.jutarnji.hr/hrvati-nisu-slaveni-nego-stari-balkanci--dosli-smo-ovdje-prije-25-tisuca-godina-i-nismo-se-makli/968931/> (11. 9. 2011).
- Luković-Pjanović, O. (1990):** *Srbi – narod najstariji*. Beograd, Dosje.
- Luthar, O. (ed.) (2008):** *The Land Between: A History of Slovenia*. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- McCrone, D. (1998):** *The Sociology of Nationalism: Tomorrow's Ancestors*. London, Routledge.
- Misāne, A., Priedite, A. (1997):** *National Mythology in the History of Ideas in Latvia: A View from Religious Studies*. In: Hosking, G., Schöpflin, G. (eds.): *Myths and Nationhood*. London, Hurst & Company, 158–169.
- Nairn, T. (1981):** *The Break-Up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*. London, Verso.
- Pantelić, B. (2011):** *Memories of a Time Forgotten: The Myth of the Perennial Nation*. *Nations and Nationalism*, 17, 2, 443–464.
- Pavlaković, V. (2009):** *Crvene zvezde, crne košulje: simboli, komemoracije i sukobljene istorije Drugog svetskog rata u Hrvatskoj*. In: Đerić, G. (ed.): *Pamćenje i nostalgija: Neki prostori, oblici, lica i naličja*. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 43–81.
- Pavlowitch, S. K. (1999):** *A History of the Balkans 1804–1945*. London, Longman.
- Pettigrew, T. F. (1998):** *Intergroup Contact Theory*. *Annual Review of Psychology*, 49, 65–85.
- Pettigrew, T. F., Tropp, L. R. (2011):** *When Groups Meet: The Dynamics of Intergroup Contact*. Abingdon, Psychology Press.
- Požun, B. J. (2000):** *Shedding the Balkan Skin: Slovenia's Quiet Emergence in the New Europe*. UK, Central Europe Review.
- Schöpflin, G. (1997):** *The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths*. In: Hosking, G., Schöpflin, G. (eds.): *Myths and Nationhood*. London, Hurst & Company, 19–35.
- Schöpflin, G. (2000):** *Nations, Identity, Power. The New Politics of Europe*. London, Hurst & Company.
- Sedmak, M. (2010):** *Sociologija in medkulturnost*. In: Sedmak, M., Ženko, E. (eds.): *Razprave o medkulturnosti*. Koper, Univerzitetna založba Annales, 53–71.
- Simonič, P. (2009):** *Kaj si bo narod mislil? Ritual slovenske državnosti*. Ljubljana, Zupaničeva knjižnica.
- Skrbiš, Z. (2002):** *The Emotional Historiography of Venetologists: Slovene Diaspora, Memory and Nationalism*. *Focaal: European Journal of Anthropology*, 39, 41–55.
- Skrbiš, Z. (2008):** *The First Europeans' Fantasy of Slovenian Venetologists: Emotions and Nationalist Imaginings*. In: Svašek, M. (ed.): *Postsocialism: Politics and Emotions in Central and Eastern Europe*. Oxford, Berghahn Books, 138–158.

Skutnabb-Kangas, T. (2000): Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights? London, Lawrence Erlbaum Associates.

Smith, A. (1997): The “Golden Age” and National Revival. In: Hosking, G., Schöpflin, G. (eds.): Myths and Nationhood. London, Hurst & Company.

Smith, A. D. (1999): Myths and Memories of the Nation. New York, Oxford University Press.

Šavli, J. (1990): Slovenska država Karantanija: Institutio Sclavenica. Ljubljana, Karantanija.

Štih, P. (1997): Avtohtonistične in podobne teorije pri Slovencih in na Slovenskem. In: Karantanien – Ostarichi 5. Ljubljana, Mohorjeva založba, 25–49.

Štih, P. (2005): Nacionalizem kot zgodovinski nesporazum (spremna beseda). In: Geary, P. J.: Mit narodov. Srednjeveški izvori Evrope. Ljubljana, Studia humanitatis, 221–237.

Štih, P. (2006): Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine. In: Ferenc, M., Petkovšek, B. (eds.): Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 25–47.

Tajfel, H. (1993): Experiments in Intergroup Discrimination. In: Aronson, E., Pratkanis, A. R. (eds.): Social Psychology, Volume III. Elgar Publishing.

Turner, J. C. (1985): Social Categorization and the Self-Concept: A Social Cognitive Theory of Group Behavior. *Advances in Group Processes*, 2, 77–122.

Vidic, M. (ed.) (1999): Ilustrirana zgodovina Slovencev. Ljubljana, Založba Mladinska knjiga.

Weber, E. (1976): Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870–1914. Stanford, Stanford University Press.

Whitmeyer, J. M. (2002): Elites and Popular Nationalism. *British Journal of Sociology*, 53, 3, 321–341.

Wilson, A. (1997): Myths of National History in Belarus and Ukraine. In: Hosking, G., Schöpflin, G. (eds.): Myths and Nationhood. London, Hurst & Company, 182–197.

Zorn, J., Lipovec Čebren, U. (eds.) (2008): Once upon an Erasure: From Citizens to Illegal Residents in the Republic of Slovenia. Ljubljana, ČKZ – Študentska založba.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2011-09-12

UDK 303.4:316.7

KULTURA MEŠANOSTI. DRUŽBENO IN POLITIČNO PREPOZNAVANJE SOCIALNE KATEGORIJE MEŠANIH LJUDI

Mateja SEDMAK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija
e.mail: mateja.sedmak@zrs.upr.si

IZVLEČEK

V članku se soočamo s problematiko družbenega in političnega prepoznavanja socialne kategorije mešanih ljudi. S tem namenom uvajamo izraz kultura mešanosti. Kultura mešanosti vključuje ideje politik rasne mešanosti in gibanja za rasno mešanost (izvirajočega iz anglosaksonskega kulturnega konteksta), vendar jih hkrati presega z vključitvijo teorije Welshovega transkulturalizma. Kultura mešanosti je težnja po vzpostavitvi akademskega, političnega in obče družbenega prostora, dovezetnega za prepoznavanje mešanih ljudi, in vključuje hibridne kulturne identitete migrantov prve, druge in tretje generacije, otrok etnično mešanih družin in vseh nas – realnih ali imaginarnih popotnikov po fizičnih, simbolnih in virtualnih prostorih globalizirajočega se postmodernega sveta. V podporo tezi kulture mešanosti so med drugim predstavljeni tudi rezultati empirične raziskave, izvedene v letu 2010 na štirih slovenskih obmejnih območjih (slovensko-hrvaškem, slovensko-madžarskem, slovensko-avstrijskem in slovensko-italijanskem), ki dokazujejo dejansko transkulturno naravnost prebivalcev obmejnih teritorijev.

Ključne besede: kulturni pluralizem, transkulturnost, politika kulturne mešanosti, pluralne identitete, hibridne identitete, politika rasne mešanosti, kultura mešanosti

LA CULTURA METICCIA. RICONOSCIMENTO SOCIALE E POLITICO DELLA CATEGORIA SOCIALE DI PERSONE MISTE

SINTESI

In quest'articolo ci troviamo di fronte alla problematica del riconoscimento sociale e politico della categoria sociale di persone miste. A tale scopo introduciamo l'espressione cultura meticcica. La cultura meticcica include le idee delle politiche di mescolanza razziale e del movimento per la mescolanza razziale (derivato dal contesto culturale anglosassone), ma, contemporaneamente, le supera, grazie all'inserimento della teoria del transculturalismo di Welsh. La cultura meticcica è un'aspirazione a stabilire uno spazio accademico, politico e sociale generale, per il riconoscimento di persone miste e comprende identità culturali ibride dei migranti della prima, seconda e terza generazione, figli di famiglie etnicamente miste, e tutti noi - viaggiatori reali o immaginari attraverso spazi fisici, simbolici e virtuali di un mondo globalizzato e postmoderno. A sostegno della tesi di cultura meticcica sono tra gli altri presentati i risultati di una ricerca empirica condotta nel 2010 in quattro aree di confine slovene (sloveno-croata, sloveno-ungherese, sloveno-austriaca e sloveno-italiana), che dimostrano l'effettiva posizione transculturale dei residenti frontalieri di questi territori.

Parole chiave: pluralismo culturale, transculturalità, politica della mescolanza culturale, identità plurali, identità ibride, politica della mescolanza razziale, cultura meticcica

UVOD

Članek predstavlja osnovo za družbeno in politično prepoznavanje kategorije mešanih¹ ljudi in poskus senzibilizacije za kompleksna vprašanja dvo- in več-kulturnih identitet. S tem namenom sama uvajam izraz *kultura mešanosti*, pri čemer s tem izrazom označujem vzpostavitev akademskega, političnega in obče družbenega prostora, dovzetnega za prepoznavanje in prepoznavanje socialne skupine mešanih ljudi. *Kultura mešanosti*, kot jo razumem sama, vključuje, vendar hkrati presega »politiko rasne mešanosti« (*mixed race policy*), ki korenini v akademskem miljeju in politični debati anglosaksonskega kulturnega prostora in tudi zahteve »gibanja za rasno mešanost« (*mixed race movement*), ki se razbohoti v 80-ih letih 20. stoletja. *Kultura mešanosti* poleg priznanja večetničnih identitet (otrok rasno, jezikovno, religiozno in kulturno mešanih družin), vključuje tudi idejo, slonečo na Welshovi (1995) teoriji transkulturalizma, skladno s katero so postmoderni posamezniki tako na individualni kot kolektivni ravni kulturni hibridi oziroma kulturno mešani, saj v svoje vsakdanje kulturne prakse, pogosto tudi nevede, vnašajo kulturne in vedenjske vzorce drugih kultur. *Kultura mešanosti* potemtakem vključuje hibridne kulturne identitete migrantov prve, druge in tretje generacije, otrok etnično mešanih družin in vseh nas – realnih ali imaginarnih popotnikov po fizičnih, simbolnih in virtualnih prostorih globalizirajočega se postmodernega sveta.

Prevpraševanje in refleksija *kulture mešanosti* se kaže kot aktualna zaradi (1) končne prekinitve molka o obstoju mešanih ljudi, ki so jih statistika, demografija, politika, pa tudi znanost tekom zgodovine sistematično

ignorirale; (2) zaradi obstoječih statističnih popisov različnih evropskih in ameriških držav, ki izpričujejo, da so mešani ljudje najhitreje rastoča socialna skupina ljudi, prav zato zanikanje jezikovnih, rasnih, religioznih, kulturnih in drugih pluralnosti ni več mogoča. Vse več ljudi se, če le ima to možnost, dejansko izreka dvo- ali večrasno, dvo- ali večkulturno, dvo- ali večjezikovno; (3) zaradi vse večje kulturne hibridizacije, ki jo omogočajo in spodbujajo globalizacijski trendi (uporaba novih tehnologij, visoka stopnja mobilnosti, vpetost v globalne mreže ekonomskih odnosov), pa tudi »Mcdonaldizacija« sveta oziroma ameriški/zahodni kulturni imperializem, ki vpeljuje uniformne, univerzalne vrednote in navade v »vse družbe sveta«. Predvsem mlajše kohorte prebivalstva, kot najbolj množični odjemalci storitev novih tehnologij in večje vpetosti v globalna virtualna in fizična omrežja, se v teh okvirih izpostavljajo kot predstavniki (vendar ne izključni) *kulture mešanosti*, ki zanika tradicionalni pomen izoliranih kulturnih samopercepcij. V članku želim potemtakem spodbuditi refleksijo o mešanih ljudeh, ki je v etničnih študijah slovenskega prostora obrobna.²

Koncept *kulture mešanosti* bo apliciran tudi na slovenski prostor, pri čemer se pri besedišču, uveljavljenem v anglosaksonskem prostoru (tj. večrasne identitete, politika rasne mešanosti, gibanje za rasno mešanost), izpostavi potreba po zamenjavi »rase«³ s »kulturo« in uvedbi »politik kulturne mešanosti«, ki vključujejo tako jezikovne, religiozne kot druge elemente kulturnih mešanosti. Aplikacija *kulture mešanosti* na slovenski kulturni kontekst se zdi med drugim zanimiva tudi zaradi tradicionalno prisotnega prepričanja o (relativni) kulturni homogenosti slovenske države. Prepričanje o kulturni homogenosti je v preteklosti podpirala tudi

1 Izrazi, kot so »mešani ljudje«, »mešanost« itd., izhajajo kot neposredni prevodi iz angleških različic (*mixed people, mixedness, ethnically mixed marriages* itd.) in v slovenskem jeziku zvenijo nekoliko tuje, nerodno, mestoma morda celo slabšno. Glede na to, da se je v slovenski strokovni in znanstveni literaturi, ki se nanaša na jezikovno, religiozno, kulturno, rasno ali etnično mešana partnerstva in družine uveljavil izraz etnično mešane družine ali jezikovno mešane družine in p. sem v svoji razpravi ohranila termin »mešanosti« kot tisti, ki označuje hibridnost, kolažnost, dvojnost ali trojnost kulturnih identitet, ki sobivajo v posamezniku. Nekateri slovenski avtorji se s tem v zvezi raje poslužujejo tujk, kot so hibridnost, pluralnost, heterogenost; lahko bi se poslužili tudi slovenskih različic, kot so sestavljene identitete itd., vendar izpeljanke, kot so sestavljeni ljudje, hibridni ljudje, heterogeni ali kolažni ljudje oziroma kolažnost, sestavljenost ipd. ponovno ne zvenijo ustrezno. Zaradi omenjenega in tudi zaradi siceršnje odsotnosti terminološkega konsenza med družboslovnimi preučevalci etničnih študij se v pričujoči razpravi poslužujem izrazov, kot so mešani ljudje in mešanost.

2 Naj na tem mestu vendarle omenimo nekatere slovenske avtorje, ki se ukvarjajo z raziskovanjem in preučevanjem sestavljenih, hibridnih in transkulturnih identitet in orjejo ledino na področju »mešanosti«. Jurič Pahor (2008) v delu »Transkulturnost kot možna raziskovalna paradigma za re-konstrukcijo (več)kulturne podobe panonskega prostora« vpelje Welshovo teorijo transkulturalizma za razlago kulturnih razmer na večkulturnem Panonskem območju. Avtorja Milharčič Hladnik in Mlekuž (2009) v delu »Krila migracij – Po meri življenjskih zgodb« slikovito, preko opisov življenjskih pripovedi in zgodb žensk – migrantk, z izkušnjo odhoda in življenja na različnih delih sveta opisujeta življenje transkulturnih in hibridnih posameznikov. Podobno so v delu »In-In – Življenjske zgodbe o sestavljenih identitetah« avtorice Milharčič Hladnik (2011) slikovito predstavljene kolažne in hibridne identitete osmih posameznikov in posameznikov, ki so del naše vsakdanje stvarnosti. Ob tem želi avtorica na osebni način pokazati, da so preproste in enoznačne klasifikacije krivične, netočne in nepotrebne. O etnični identiteti, multikulturalnosti, medkulturnem sožitju in medkulturnih odnosih kot oblikah aktivnega državljanstva lahko beremo tudi v nedavno izdanem zborniku »Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo« (Lukšič Hacin, Milharčič Hladnik, Sardoč, 2011) in pa v obsežnem interdisciplinarnem zborniku »Razprave o medkulturnosti«, v katerem se 22 avtoric in avtorjev različnih humanističnih in družboslovnih smeri sooča z vprašanjem multikulturalnosti, medkulturnosti oziroma transkulturnosti (Sedmak, Ženko, 2010).

3 Razprava o konceptu rase je vse prej kot enostavna. Priča smo različnim in nasprotujočim si pristopom in razumevanjem koncepta rase. Po eni strani je rasa in rasna identiteta dojeta kot (prirojena) vidna fizična lastnost in kot splet vedenjskih značilnosti, ki koreninijo v sami morfologiji. Po drugi strani smo priča poskusom ločitve bioloških dejstev od socialnih in psiholoških značilnosti – biologost »rase« potemtakem

uradna statistika, ki do popisa leta 2002 ni dopuščala pluralnega jezikovnega in kulturnega opredeljevanja (posamezniki so bili tako primorani izbrati zgolj enoznačno narodno ali jezikovno opredelitev ali možnost »se ne želim opredeliti«) in pa zanikanje (tradicionalno prisotnih) specifik obmejnih in stičnih območij. O slednjem priča kronično pomanjkanje medijske, strokovne in politične pozornosti (predvsem v preteklosti),⁴ namenjene večkulturnim fenomenom in stvarnostim, ki so tipična za določena območja, kot so prav obmejni teritoriji. Nekateri avtorji o obmejnih območjih zato govorijo kot o pravih multikulturnih ali transkulturnih laboratorijih (glej npr. Čok, L., Mikolič, V., Bufon, M). Končno, *kultura mešanosti*, ki jo želim v članku predstaviti, izpostavlja pravico dvojnih ali večidentitetnih samoopredeljevanj in pravico biti mešan. Izziva podmeno o »čistih« in enoznačno ter enostavno prepoznanih kulturnih identitetah in čistih kulturah, ki so v veliki meri iluzija in družbeni konstrukt v službi nacionalističnih ideologij. V podporo tezi transkulturalizma in kulturnih mešanosti bodo predstavljeni tudi rezultati empirične raziskave, izvedene v letu 2010 na štirih slovenskih obmejnih območjih (slovensko-hrvaškem, slovensko-madžarskem, slovensko-avstrijskem in slovensko-italijanskem stičnem območju), katere namen je bil preveriti transkulturno naravnost prebivalcev obmejnih teritorijev in s tem potrditi dejanski obstoj kulturno mešanih ljudi.

TRANSKULTURNA NARAVA SODOBNIH DRUŽB

V uvodniku knjige *Exploring Transculturalism: A Biographical Approach* avtorja Eigeartaigh in Berg izpostavita v občem imaginariju še vedno močno zasidrano zavest o tesni povezanosti in prepletenosti nacionalnih meja in kulture (Eigeartaigh, Berg, 2010). Povprečen popotnik tako pričakuje, da se bo z obiskom npr. Italije ali Grčije srečal z ljudmi, ki prakticirajo in živijo »italijansko ali grško kulturo«. Pri tem pa je kultura dojeta kot uniformna, enoznačna in nacionalna. Vprašanje povezanosti med državo in kulturo je istočasno tudi v središču vprašanja o nacionalni oziroma narodni

identiteti. Skladno s tradicionalnim nacionalističnim pogledom na državno kulturo, le-ta predstavlja jedro identifikacije in hkratne diferenciacije prebivalcev določene države. Državna kultura naj bi tako omogočala vzpostavitev specifične socialne identitete in specifičnega nacionalnega karakterja. (Nacionalna) kultura ima s tega zornega kota seveda tudi ključno državotvorno vlogo.

Preden osvetlimo problematičnost enostavnega povezovanja in enačenja nacionalnih meja in (nacionalne) kulture, izpostavimo, da ko govorimo o *kulturi*, mislimo kulturo v najširšem smislu, materialno in simbolno, tako vrednote, norme, navade kot produkte in simbole ter obči način življenje; z besedami Bergerja in Luckmanna govorimo o posebnem *pogledu na svet* oziroma o *živlenskem svetu* in *temeljni realnosti vsakdanjega življenja*, ki si jo delijo pripadniki določene kulture (1988).

Kako problematična in neralna so omenjena videnja in iz njih izvirajoča (politična) pričakovanja, izpričuje vsakdanja praksa kulturne heterogenosti evropskih držav – bodisi zaradi migracijskih tokov bodisi zaradi soobstoja različnih avtohtonih (tradicionalnih) etnij, živečih na skupnem teritoriju, pa tudi obstoja obmejnih območij s specifičnimi obmejnimi in prekomejnimi kulturami, prisotnosti mešanih kultur pri potomcih migrantov prve, druge ali tretje generacije ter mešanih kultur otrok etnično mešanih družin. Če izpostavimo zgolj primer Slovenije: v kolikšni meri se vsi prebivalci Slovenije dejansko identificirajo s t. i. slovensko kulturo, konkretno s slovensko *narodno* glasbo, ki se jo pregovorno posluša ob nedeljskem kosilu, s tipičnim slovenskim kosilom ali narodno nošo, ki naj bi posebleljala nacionalno kulturo? Sandkühler s tem v povezavi izpostavi, da je »govoriti o uniformni nacionalni kulturi danes, prav tako nemogoče, kot govoriti o namišljeni kulturi sveta« (Sandkühler, 2004, 81).

Vprašanje kulturne ali narodne identifikacije ni enostavno in ne statično. Nekdo, ki živi v Sloveniji in ima slovenske prednike, se bo npr. vis-a-vi Nemcu pričakovano opredelil za Slovenca. Ta-ista oseba, če živi na primer na Prekmurskem ali Primorskem, se bo, skladno z ugotovitvami nekaterih raziskav (npr.

ne determinira tudi točno določenega vedenja ali socialno-kulturnih vzorcev. Tretjič, smo priča zagovarjanju teze o popolnem neobstoju ras kot bioloških entitet in izpostavljanju rase kot družbenega konstrukta, govor je o t. i. ideologiji rase (Juteau-Lee, 1995). Slednje stališče zagovarja Guillaumin, ko poudari, da je potrebno videnje, da je »rasa konstrukt, temelječ na bioloških razlikah«, pravzaprav obrniti, in sicer kot pravi avtorica, rasa kot taka obstaja, vendar kot ideološki konstrukt, ki se uporablja za identifikacijo skupin, družbeno konstituiranih v kontekstu neenakih odnosov (Guillaumin, 1995). Avtorica tako izraža kritiko razlik, temelječih na rasi: rasa je kategorija, sproducirana v kontekstu družbenih odnosov dominacije in subordinacije. Temu pa sledi posluževanje arbitrarnih znakov (npr. barva kože) za identifikacijo socialno skonstruiranih skupin. Tekom procesa rasializacije se posameznike nato umešča v specifične socialne kategorije. Kakorkoli, te sicer družbeno skonstruirane kategorije (rase) pa so po drugi strani vendarle realne, saj, kot poudarja avtorica, rasa kot taka »ne obstaja in vendarle obstaja«. Kljub temu da je ideološki konstrukt empirično prisotna kategorija, je politična realnost, ki vstopa npr. v zakonodajo. Je operativna in empirično deluje (omogoča izkoriščanje, pa tudi ubijanje). Sama ne zagovarja *umika rase* iz znanstvenega besednjaka, saj bi ta gesta služila k prikrivanju dejanskih neenakih odnosov in odnosov dominacije, temelječih na rasni osnovi (Guillaumin, 1995).

4 Pomanjkanje zanimanja za kulturno pluralnost obmejnih in stičnih območij je bilo pereče predvsem v preteklosti. Z globalizacijskimi trendi, povečanimi migracijami, vključitvijo Slovenije v Evropsko unijo idr., pa smo priča povečanemu zanimanju za vprašanja transkulturnosti, kulturne hibridnosti in medkulturnega ter meddržavnega povezovanja tudi v našem kulturnem prostoru.

Sedmak, 2002; SJM 2003/2), najverjetneje prej kot za Slovence opredelila lokalno oziroma regionalno, torej za Prekmurca ali Primorca. Kompleksnost kulturne identifikacije se izdatno izpostavi pri otrocih etnično mešanih družin, ki se ne morejo in ne želijo opredeliti kulturno enoznačno ali pri potomcih migrantov (Sedmak, 2002). (Kulturna) identiteta tudi ni nekaj statičnega, temveč se spreminja pod vplivom novih izkušenj in v stiku z drugimi kulturami, drugačnimi idejami in podobnim. Posameznik, ki za daljši čas ali trajno emigrira v drugo državo, bo najverjetneje oplemenitil svojo matično kulturno identiteto s kulturnimi elementi kulture, v katero se je priselil, pri tem pa bo transformiral svojo predhodno kulturno identiteto. Na podoben način v globaliziranem svetu, v nenehnem stiku z drugimi kulturami (jeziki, prehranjevalnimi navadami, vedenjskimi vzorci in vzorci oblačenja) svojo matično kulturno identiteto preoblikujemo pravzaprav vsi, četudi ne naredimo nujno premika v fizičnem prostoru, saj drugi fizični prostori preko sodobnih sredstev komunikacije vstopajo kar v naš dom. Prav zato o postmoderni dobi Foucault govori kot o »dobi prostora« (Foucault, 1986, 22; Eigeartaigh, Berg, 2010, 9). In dodaja, da v sodobnem svetu posameznikova identiteta ni rezultat kulturnih in nacionalnih vrednot ter podedovane zgodovine, temveč rezultat različnih prostorov, skozi katere posameznik potuje. Povedano drugače, posameznikova (kulturna) identiteta ni več podedovan konstrukt, temveč fleksibilna in spreminjajoča se kategorija, na katero vplivajo različne kulture, s katerimi se srečujemo v globalizirajočem se svetu (prav tam). Posameznik je tako v postmodernem svetu osvobojen binarnih, jasnih in enoznačnih opredeljevanj, ki so bila značilna in funkcionalna v preteklih obdobjih, in je svoboden, da prevzema multiple in hibridne (kulturne) identitete. O pomenu in vlogi novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij pri kulturnih transformacijah piše tudi Lenarčič in pri tem izpostavi, da sodobno omrežno povezovanje, neodvisno od časovno-teritorialnih ovir, omogoča akterjem različnih kulturnih provenienc medsebojno komunikacijo, kar vpliva na področje medkulturnih odnosov (Lenarčič, 2010). Tradicionalni, neposredni *face-to-face* način medkulturnega komuniciranja se tako vse bolj odmika posrednemu in posredovanemu komuniciranju, ob tem pa Lenarčič zagovarja tezo, da smo v virtualnih skupnostih tako priča procesu prehajanja od medkulturnosti k transkulturni posameznikom in socialnim formacijam (Lenarčič, 2010).

Trenutno eden najprepoznavnejših glasnikov teorije kulturnih prečenj in hibridnih (kulturnih) identitet, Welsh (1995), predstavi nov pogled na kulturno identiteto in v ta namen uvede pojem transkulturalizma (prekokulturnosti). Omenjen koncept predstavi kot nasprotje doslej obstoječim in prevladujočim konceptom, ki so dominirali v teoretičnih razpravah o kulturi in sicer, klasičnemu konceptu obstoja posameznih kultur in sodobnejšima

konceptoma multikulturalizma ter interkulturalizma. Pri tem vsi trije slonijo na (isti) predpostavki o obstoju čistih in jasno prepoznanih kulturah, t. i. kulturnih otokih z vidno začrtanimi mejami. S pojmom transkulturnosti pa Welsh označuje kompleksno prepletenost in povezanost sodobnih kultur, ki so jo povzročili trije makro procesi, in sicer: (1) *notranja diferenciacija in kompleksnost* modernih družb, tj. soobstoj različnih kultur; (2) stare ideje homogenizacije in kulturnega separatizma so presežene preko *zunanjega mreženja kultur*; gre za ekstremno medsebojno povezanost kultur, saj se življenjski stili ne zaključijo na meji nacionalne kulture, temveč jo prečijo (življenjski stil akademika v Franciji, Nemčiji ali na Danskem je zelo podoben, sorodno tudi videnje človekovih pravic, ekološka ozaveščenost ali feministično gibanje preči nacionalne meje); (3) nenazadnje, sodobne družbe opredeljuje visoka stopnja *hibridizacije*. Za vsako kulturo so druge kulture njen potencialni del ali satelit. K temu so pripomogle naraščajoča mobilnost in komunikacijske tehnologije. In kot posledica omenjenega, z besedami Welsha, nič ni več absolutno »tujega« in nič ni več absolutno »našega« (prav tam). Nazadnje Welsh izpostavi, da smo tudi kot posamezniki kulturno hibridni in kot primer navede vpliv ruske, francoske in nemške literature na literate različnih kulturnih provenienc. Kulturne identitete zato ne smemo enačiti z nacionalno identiteto in prav ločevanje med obema se zdi avtorju ključno. Kdor poseduje slovenski potni list, ni nujno kulturno Slovenec. Svoboda kulturnih formacij pa je v tem okviru ena osnovnih človekovih pravic sodobne družbe.

Tudi številni drugi avtorji izpostavljajo, da se v postmoderni družbi meje med predhodno (navidežno ali realno) stabilnimi kulturami razblinjajo, kar vodi v manj stabilne in fiksne oblike življenjskih kompozicij, ki vključujejo elemente različnih kultur. Sandkühler tako poudarja, da je prehodnost kulturnih meja v zahodnem svetu logična posledica vsaj petih procesov, in sicer: (1) kolonializma in dekolonizacije, (2) številnih vojn in lakote, (3) naraščajočih ekonomskih migracij, liberalizacije trga in integracije regionalnih trgov v svetovno trgovino, (4) pojava pretoka brezmejnih oblik informacij in komunikacij in (5) pojava novih oblik struktur ekonomskih, političnih in pravnih transnacionalnih organizacij (Sandkühler, 2004, 81). Po tem pa, podobno kot Welsh, poudari obstoj vseprisotne transkulturnosti, skladno s katero nimamo več danih in predpisan etničnih, religioznih mej ali mej tradicije (pri čemer je na mestu medklic, ali smo jih kdaj dejansko sploh imeli). »[M]eje [se] pojavljajo in spreminjajo skozi dinamiko, kompleksnost in fleksibilnost so-obstoječih omrežij med ljudmi« (Sandkühler, 2004, 82).

Naj na tem mestu omenimo še dodaten primer tipičnih predstavnikov transkulturnega vzorca, in sicer pripadnike tradicionalnih oziroma avtohtonih manjšin. Omenjeno prikažimo na primeru manjšin, živečih

ob slovensko-italijanski meji. Pripadniki slovenske manjšine, živeči na Tržaškem, se tako, po lastni presoji, ne identificirajo z Italijani, pa tudi s Slovenci živečimi v Sloveniji ne. Svojo identiteto opredeljujejo kot specifično, kot nekaj »vmes« med obema kulturama, in sicer kot manjšinsko kulturo in identiteto. Skladno s tem se opredeljujejo kot zamejski Slovenci/ke ali manjšinci/ke (Sedmak, 2009). Podobno velja za pripadnike italijanske manjšine, živeče v Sloveniji, o čemer priča šestindvajsetletna pripadnica italijanske manjšine: »To je problematično. Se počutim pripadnica slovenskega naroda, ampak italijanske narodne skupnosti. Manjšinka no, recimo tako. Se ne počutim Italijanka, ampak nisem niti Slovenka, sem nekje vmes« (Sedmak, 2009, 71). Pripadniki obeh omenjenih manjšin so vsakodnevno deležni diskriminatornih odnosov in praks zaradi svoje »napačne« narodne pripadnosti, ki ni večinska (Medarić, 2009), s strani pripadnikov matične kulture pa tudi zaradi omenjene kulturne hibridnosti in transkulturnosti. O tem priča npr. mačehovski odnos slovenske države in oblastnikov do zamejskih Slovencev, do perečih političnih vprašanj in odločitev, ki zadevajo njihovo izobraževanje, financiranje, kulturno preživetje, pa tudi vsakdanja praksa neprisotnosti problematike slovenske manjšine v slovenskih medijih; povprečni državljani Slovenije o zamejcih ne vedo praktično nič, jih ne percepirajo kot kulturno enake, neredko pa se jim zaradi kulturnih specifik (kot npr. drugačen slovenski dialekt) tudi posmehujejo (Sedmak et al., 2003).

Transkulturna naravnost slovenskih obmejnih območij

Članek zagovarja tezo, da sta kulturna hibridnost in transkulturnost obči in vsesplošno razširjeni značilnosti sodobnih (in v veliki meri tudi preteklih) družb, ki se izražata v pluralnih identitetah otrok mešanih družin, migrantih prve, druge in tretje generacije, predstavnikov manjšin, vseh nas. Sta pa transkulturna narava in

kulturna hibridnost bolj izraženi in lažje ulovljivi pri določenih socialnih kategorijah, med katere nedvomno sodijo tudi prebivalci obmejnih območij, ki jih opredeljujejo intenzivni, pogosto vsakodnevni stiki s prekomejnim prostorom (drugim jezikom, kulturo) zaradi dela, izobraževanja, nakupov, sorodniških in prijateljskih vezi ter drugega. Sovplivanje ob meji živečih kultur je tudi stvarnost slovenskega prostora.

Sloneč na omenjenem izhodišču smo se lotili preverjanja teze o dejanskem obstoju kulturne hibridnosti in transkulturne naravnosti prebivalcev vseh štirih slovenskih obmejnih območij. S tem namenom smo leta 2010 izvedli javnomnenjsko raziskavo⁵ na štirih obmejnih območjih Slovenije, in sicer na slovensko-avstrijskem (n = 247), slovensko-hrvaškem (n = 245), slovensko-italijanskem (n = 243) in slovensko-madžarskem (n = 244) območju. Raziskava je bila izvedena telefonsko, in sicer na naključnih reprezentativnih vzorcih. Ponovno, obmejna območja so bila izbrana s predpostavko, da smo prav na krajih medkulturnega (prekodržavnega) stika priča izrazitejšemu pojavu medkulturnih sovplivanj in prečenj.⁶

Vprašalnik je bil zastavljen mnogo širše in je preverjal tudi druge družbene fenomene. V nadaljevanju pa bodo predstavljeni zgolj tisti deli rezultatov, ki se neposredno nanašajo na obravnavano tematiko.

Vključene v raziskavo smo sprva povprašali o njihovem načelnem stališču do *mešanosti*, in sicer preko strinjanja oziroma nestrinjanja z izjavo, da »ima lahko posameznik dva materna jezika in se čuti pripadnik dveh narodov«. Z omenjeno izjavo se (popolnoma) strinja preko 60 % izprašanih na vseh štirih obmejnih območjih, pri čemer se delež strinjajočih na slovensko-italijanskem območju dvigne celo nad 70 %, kar izpričujejo tabela 1. Prebivalcem obmejnih območij se torej pluralne jezikovne in kulturne identitete zdijo možne. Omenjeno ne preseneča, saj prav obmejna območja opredeljujejo povečani medkulturni stiki in pa najvišji odstotki etnično mešanih družin v državi (Sedmak, 2006).

⁵ Javnomnenjska raziskava je bila izvedena pod okriljem Centra za raziskovanje javnega mnenja UP ZRS.

⁶ Izpostaviti je treba metodološko in interpretativno omejitve, ki izhajajo iz dejstva, da v raziskavo ni bilo vključeno (kontrolno) območje, ki ne sodi med t. i. obmejna območja, s čimer bi omogočili dodatno preverbo izhodiščnih predpostavk. Odprava omenjene pomanjkljivosti se načrtuje v nadaljevanju raziskovanja.

Tabela 1: Posameznik ima lahko dva materna jezika in se čuti pripadnik dveh narodov.
Table 1: One can have two mother tongues and can feel to be a member of two nations.

	Slovensko – Avstrijsko območje		Slovensko – Hrvaško območje		Slovensko – Italijansko območje		Slovensko – Madžarsko območje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Sploh se ne strinjam	21	8,5	32	12,9	15	6,1	31	12,9
Se ne strinjam	21	8,6	18	7,1	30	12,1	15	6,2
Niti niti	42	17,2	41	16,2	28	11,3	41	16,6
Se strinjam	62	25,5	75	30	62	25	69	28,1
Popolnoma se strinjam	99	40,2	84	33,7	113	45,5	88	36,2
Skupaj	245	100	250	100	247	100	244	100

Sledila so vprašanja, s katerimi smo želeli preveriti transkulturno naravnost prebivalstva obmejnih območij, pri čemer smo preverjali samoizpričani vpliv prekomejnih kultur na ljudi, živeče ob meji.

Prejeti odgovori (tabela 2) izpričujejo, da se ljudje, živeči na obmejnih področjih (z izjemo slovensko-hrvaškega), dojemajo bližje in bolj podobni pripadnikom drugih kultur, ki živijo v njihovi neposredni bližini (so jim po načinu življenja in mentaliteti bolj podobni), torej preko meje kot pripadnikom lastne kulture, ki živijo v isti državi, vendar v centralnem delu Slovenije. Razen omenjene izjeme se skoraj polovica vseh odgovarjajočih na ostalih treh obmejnih območjih s tem (popolnoma) strinja, pri čemer so deleži nestrinjajočih precej nižji. Pri odgovarjajočih na območju slovensko-hrvaškega

kulturnega stika mnenja niso odklonilna, temveč deljena, saj se odgovori skoraj enakomerno delijo med strinjajoče in nestrinjajoče.

Če je bilo pri predhodnem vprašanju (tabela 2) zaslediti še nekaj »zadržkov« glede transkulturnih vplivov, so se ti pri naslednjem vprašanju, predstavljenem v tabeli 3 (ki je bilo zastavljeno nekoliko manj radikalno), razblinili. Javno mnenje na vseh obmejnih območjih potrjuje stališče, da ljudje, živeči ob meji, prevzemajo nekatere lastnosti prekomejnih kultur. Odstotki strinjajočih se s tem dejstvom se tako gibljejo od dobrih 50 % pa vse do 70 %.

Welshov koncept transkulturnosti oziroma preokulturnosti izpostavlja, da smo tako na individualni kot skupinski ravni skupek elementov različnih kultur. V vsakdanje kulturne prakse (oblačenje, prehrana,

Tabela 2: Slovenci, živeči ob slovensko-avstrijski/hrvaški/italijanski/madžarski meji, so po splošnem načinu življenja, mentaliteti bolj podobni Avstrijcem/Hrvatom/Italijanom/Madžarom kot Slovencem iz notranje Slovenije.
Table 2: The general way of life and mentality of the Slovenes that live along the Slovene-Austrian/Croatian/Italian/Hungarian border are more similar to those of Austrians/Croats/Italians/Hungarians than to those of Slovenes from central Slovenia.

	Slovensko – Avstrijsko območje		Slovensko – Hrvaško območje		Slovensko – Italijansko območje		Slovensko – Madžarsko območje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Sploh se ne strinjam	36	14,5	46	18,9	33	13,6	49	20,1
Se ne strinjam	35	14,2	49	20,2	28	11,4	30	12,4
Niti niti	60	24,5	61	25	59	24,4	48	19,5
Se strinjam	85	34,4	72	29,4	66	27,2	71	29,2
Popolnoma se strinjam	31	12,4	16	6,5	57	23,4	46	18,8
Skupaj	247	100	245	100	243	100	244	100

Tabela 3: Ljudje, živeči ob meji, imajo nekatere lastnosti, ki so jih prevzeli od Avstrijcev/Hrvatov/Italijanov/Madžarov.**Table 3: The people that live along the border have some properties that they have adopted from Austrians/Croats/Italians/Hungarians.**

	Slovensko – Avstrijsko območje		Slovensko – Hrvaško območje		Slovensko – Italijansko območje		Slovensko – Madžarsko območje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Sploh se ne strinjam	15	6,3	18	7,4	10	4,2	13	5,3
Se ne strinjam	15	6,1	47	19,3	17	7,1	19	7,9
Niti niti	47	19,4	55	22,5	42	17,2	51	20,9
Se strinjam	121	49,9	89	36,1	100	41	102	41,9
Popolnoma se strinjam	44	18,3	36	14,7	74	30,4	59	24,1
Skupaj	243	100	245	100	245	100	244	100

preživljanja prostega časa ipd.) vnašamo kulturne in vedenjske vzorce različnih drugih kultur (Welsh, 1995). Skladno s tem matična kulturna pripadnost oziroma pripadnost določenemu narodu ni več nujno odločilna točka sorodnosti ali identifikacije, saj si ne glede na dejansko narodno/kulturno pripadnost z drugimi (ki so nam podobni po drugih določnicah, kot so npr. spol ali izobrazba) delimo skupne ali sorodne kulturne elemente. Kako svojo transkulturnost vidijo prebivalci obmejnih območij, prikazuje tabela 4.

Povedno je, da se odgovarjajoči v zelo sorodni meri (in z visokimi odstotki) opredeljujejo kot *podobne Slovincem* iz drugih delov Slovenije in tudi kot *podobne drugim ljudem ne glede na narodnost, ki pa so iste starosti, istega spola in izobrazbe, kot oni sami*. Odstotki za prvi odgovor so sicer (z izjemo slovensko-avstrijskega območja) nekoliko višji, vendar je povsem pričakovano, da se ljudje opredelijo kot *podobni po načinu življenja in obči mentaliteti* svojim sonarodnjakom. Na tem mestu se nam zdi bistveno bolj zanimiv

Tabela 4: Komu bi rekli, da ste »glede na način življenja, mentaliteto« bolj podobni?**Table 4: Who, in your opinion, are you more similar to in terms of your "way of life, mentality"?**

	Slovensko – Avstrijsko območje		Slovensko – Hrvaško območje		Slovensko – Italijansko območje		Slovensko – Madžarsko območje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Slovincem iz drugih delov Slovenije ⁷	101	42,6	127	52,2	106	45,5	122	52,1
Avstrijcem, Hrvatom, Italijanom, Madžarom, živečim na drugi strani meje	16	6,8	12	4,9	27	11,7	12	4,9
Na splošno drugim ljudem iste starosti, spola in izobrazbe ne glede na to, v kateri evropski državi živijo	120	50,6	104	43	100	42,8	101	42,9
Skupaj	238	100	243	100	233	100	234	100

⁷ Dikcija odgovora »Slovincem iz drugih delov Slovenije« je sporna, v kolikor odgovarjajoči ni Slovenec/ka, temveč pripadnik druge kulture. Je pa bilo v raziskavo vključenih kar 94,2 % samoopredeljenih Slovinccev.

Tabela 5: Kdo menite, da vam je osebno bližje?**Table 5: Who do you personally feel closer to?**

	Slovensko – Avstrijsko območje		Slovensko – Hrvaško območje		Slovensko – Italijansko območje		Slovensko – Madžarsko območje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Nekdo, ki je isto star kot vi, opravlja isti poklic, je istega spola in podobno, pa četudi je druge narodnosti	176	75,9	161	67,9	168	75,2	167	75,4
Nekdo, ki vam po starosti, spolu in zanimanjih ni nujno podoben, je pa iste narodnosti kot vi?	56	24,1	76	32,1	55	24,8	54	24,6
Skupaj	231	100	237	100	224	100	221	100

odgovor, da se skorajda v enako visoki meri in z nad 40 % opredeljujejo za sorodne ljudem drugih narodnosti (a istih drugih določnic).

Podobno smo tudi z naslednjim vprašanjem (tabela 5) želeli preveriti, kdo je odgovarjajočim bližji: nekdo, s komer si delijo narodno (kulturno) pripadnost, ali nekdo, ki ni iste narodnosti, vendar je iste starosti, spola in poklica. Odgovarjajoči se tudi v tem primeru v očitno večji meri opredelijo za pomembnost drugih določnic (kot so spol, starost, poklic) kot kulturnih.

**»ETNIČNO MEŠANI«, »MEŠANIH OZADIJ«,
»DVOKULTURNI«, »MEŠANIH STARŠEV« ALI KAJ?**

Družbeno in politično prepoznavanje mešanih ljudi (v anglosaksonskem svetu, v katerem se je začelo gibanje za prepoznavanje mešanih ljudi, prevladuje termin »mešane rase«) so spodbudile zahteve po uvedbi novih kategorij multiplih pripadnosti ob uradnih statističnih popisih prebivalstva. Spodbuda za prepoznavanje dejansko obstoječih multiplih in hibridnih etničnih identitet potemtakem ni prišla iz akademskih vrst ali iz sfere politike, temveč se je pričela kot spontan in neorganiziran upor ljudi, ki se, ko so bili postavljeni pred dejstvo identitetne samoopredelitve, niso hoteli opredeliti enoznačno. Razlog za uvedbo možnosti multiplih rasnih, jezikovnih, kulturnih opredelitev v posameznih državah je bil torej naraščajoč delež ljudi, ki se ni mogel ali želel opredeliti zgolj z eno kategorijo (tj. monorasno in/ali monokulturno) in ki se je ob popisih opredeljeval s kategorijami kot so »drugo« ali »ne želim odgovoriti«. Po navedbah Rizmana (2008) je tako ob zadnjem popisu prebivalstva v ZDA kar 54 odstotkov prebivalstva bodisi zavrnilo bodisi ni moglo enoznačno odgovoriti na vprašanje o lastni etnični identiteti. Ali (2011) za Veliko Britanijo podobno navaja, da je

skladno s podatki statističnega urada kategorija mešanih pripadnosti najhitreje rastoča skupina.

Tudi slovenski desetletni popis prebivalstva je šele leta 2002 uvedel možnost pluralnega jezikovnega in kulturnega opredeljevanja, skladno s katerim se je leta 2002 skupno kar 88.230 ljudi opredelilo kot dvojezične (specifikacije jezikovnih samoopredelitev glej v tabeli 6). Pred tem so nosilci dvojnih ali multiplih identitet izbirali različne strategije izogibanja enoznačnim opredelitvam. O tem priča npr. avtobiografska izpoved dekleta, otroka etnično mešane družine, ki je na vprašanje, kako se je narodno opredelila ob zadnjem popisu prebivalstva, odgovorila takole (Sedmak, 2003, 77): »Ne, nič, enostavno se nisi opredelil. Se nisem opredelila. [...] Vem, da je bil možen en odgovor in možnost, da se ne želiš opredeliti, in to sem podčrtala« (hči slovensko-italijanskih staršev, 19).

Tudi ob pregledu narodne homogenosti oziroma heterogenosti družin z otroki ugotovimo, da je bilo ob zadnjem popisu (SURs, 2002) zabeleženih kar 86.545 narodno heterogamnih družin, kar znaša 20,2 % vseh družin z otroki (428.303) v Sloveniji v letu 2002. Pri tem izstopa Obalno–kraška regija s kar 30 % mešanih družin. Otroci teh družin so nosilci več kulturnih tradicij in torej kulturno mešani.

Mešani ljudje predstavljajo izziv prevladujočima sistema monoopredeljevanj in binarnim opredelitvam, saj nazorno in empirično izpričujejo, da je družbeni svet bistveno bolj kompleksen in osebne identitete posameznikov manj enoznačne, kot včasih verjamemo oziroma bi si želeli verjeti. Mešani ljudje izpričujejo zgodbe o sestavljenih, kolažnih identitetah, o nezmogljivosti opredeliti se zgolj z eno jezikovno ali kulturno kategorijo, o nerealnosti pričakovanj, ki se navezujejo na izključujoče opredelitve in identitete.

Prav tako pa pozicija mešanosti spodbuja hierarhično organizacijo družbene diferenciacije, ki temelji

Tabela 6: Prebivalstvo po pogovornem jeziku v gospodinjstvu (družini), statistične regije, Slovenija, popis 2002 (SURs, 2002).**Table 6: Population by language of communication in the household (family), statistical regions, Slovenia, census 2002 (SURs, 2002).**

	Skupaj	slovenski in italijanski	slovenski in madžarski	slovenski in bosanski	slovenski in hrvaški	slovenski in srbski	slovenski in srbo-hrvaški	slovenski in drugi	druga jezika	neznano
SLOVENIJA	88230	4484	3910	17341	15817	15704	16600	14131	243	53309
Pomurska	6915	4	3695	11	477	80	36	2556	56	2171
Podravska	4811	31	z	481	964	728	456	2117	z	8895
Koroška	1073	Z	z	193	255	229	189	200	z	1503
Savinjska	8766	35	12	2055	1933	1655	1975	1098	3	6473
Zasavska	2664	Z	z	1061	412	265	807	103	z	1003
Spodnjeposavska	1734	13	6	148	834	140	160	433	-	1939
Jugovzhodna Slovenija	4631	13	6	526	1781	495	650	1138	22	3050
Osrednjeslovenska	29106	217	92	6807	4466	7193	6996	3312	23	16205
Gorenjska	11598	61	20	3685	1656	2466	2414	1286	10	4136
Notranjsko-kraška	2545	42	5	396	487	649	714	246	6	991
Goriška	3131	260	9	618	349	679	720	491	5	2736
Obalno-kraška	11256	3799	24	1360	2203	1125	1483	1151	111	4207

na jasno ločenih in enostavno prepoznanih kulturah ali rasah. Če smo kot posamezniki (in tudi skupinsko) nosilci različnih kulturnih elementov, ki se pri posameznikih kažejo kot raznolike in unikatne konglomeracije in kolaži, na tej osnovi vzpostavitev kulturne hierarhije ni možna. Iz izhodišča mešanosti prav tako ne moremo govoriti o »čistih rasah« in rasnih pripadnostih, posledično je tudi rasno hierarhično klasificiranje nemogoče. Uvedba možnosti dvojnega ali pluralnega opredeljevanja ob državnih statističnih popisih izpostavi tudi problem ustrezne terminologije in politično korektne ter znanstveno ustrezne opredelitve mešanih ljudi. Kot že omenjeno, je v anglosaksonskem svetu prevladala uporaba termina »mešane rase«, četudi je znotraj socioloških in antropoloških znanstvenih krogov deležna številnih kritik. Omenjenemu terminu se očita fiksacija na »raso«, pri čemer predvideva obstoj čistih ras in spregleda dejstvo, da gre pri rasi za družbeni konstrukt. V tem kontekstu se pogosto predlaga zamenjava z nevtralnijšim in širšim terminom »etničnosti« (etnično mešani). Kraljevi antropološki inštitut se je leta 1994 z izdatno podporo priznanega sociologa/antropologa M. Bantona opredelil za uporabo termina »mešanih ozadij« (Aspinall, 2009). Se pa poleg omenjenega termina pojavljajo še številni drugi kot »mešane dediščine«, pa tudi »dvoetnični«, »dvorasni«, »etnično mešani«, celo »obarvani« in številni drugi.

S tem v zvezi se izpostavi vprašanje ustrezne terminologije v raznolikih političnih kontekstih. Da bi statistični popisi dejansko uspeli zabeležiti dejansko stanje, tj. popis socialne kategorije mešanih ljudi, je nujna ustreza opredelitev. Pri tem pa je treba skladno z Jenkinsom (1997) ločiti med procesom skupinske identifikacije (kako skupina samo sebe identificira) in socialne kategorizacije (zunanja opredelitev). Jenkins s tem v zvezi predlaga model interno-eksterne dialektike identifikacije, ki predvideva skladnost obeh (Glej tudi Jenkins, v Aspinall, 2009, 3). Aspinall (2009) s tem v zvezi logično poudari, da je nejasni, neznani terminologiji, še posebej, če opredeljuje mešane ljudi ob popisih prebivalstva, kaj lahko očitati vprašljivo veljavnost in uporabnost. Da pa znanstvena eksaktnost in ustreznost nista nujno skladni s smiselno uporabnostjo, dokazuje Aspinall (2009), ko predstavi rezultate dveh raziskav, izvedenih med mešanim prebivalstvom v Združenem kraljestvu, pri čemer se je preverjalo ustreznost terminov, ki jih označujejo, oziroma skušalo locirati termine, s katerimi se v največji meri identificirajo (prepoznajo) mešani ljudje. Kot daleč najpopularnejša oznaka je bila v tem okviru izbrana možnost »mešane rase«, četudi je, kot že omenjeno, med znanstveno srenjo deležna številnih kritik. Sledijo oznake: »mešanih ozadij«, »mešanih korenin«, »mešanih staršev« ipd. Najmanj priljubljene so bile oznake, ki predvidevajo pripadnost samo dvema

skupinama, kot npr. »dvoje pripadnosti«, »dvorasen«, »dvokulturn« itd. Najpogostejši očitek slednjim je bil »sem več kot zgolj dvojni« (Aspinall, 2009).

KONTROVERZNOSTI VZPOSTAVLJANJA KULTURE MEŠANOSTI

Kot že omenjeno, razprava o preseganju monokulturnih in monorasnih opredeljevanj korenini (zaradi zgodovinskih okoliščin, ki se navezujejo na kolonializem, sužnjelastništvo in imperializem) v anglosaksonskem svetu (predvsem ZDA in Veliki Britanji). V zadnjih dveh desetletjih pa postaja politično vprašanje prepoznavanja in političnega priznavanja mešanosti kot empirične in družbene kategorije ključno v vseh sodobnih družbah. Politika in gibanje za (rasno in kulturno) mešanost izpostavljata pravico opredeliti se kot mešane rase/kulture ali mešanega porekla, priznavata večrasnost ali večkulturnost, dvo- in večjezičnost tako na individualni kot skupinski ravni. Gibanje za mešanost pa je hkrati mnogo več, je podpora članom etnično mešanih družin in otrokom mešanih zvez, je borba proti rasizmu in tabujem, predvsem pa borba proti sistemu rasne ali kulturne klasifikacije in kategorizacije.

Kljub očitno pozitivnim načelom gibanja za mešanost se je v anglosaksonskem svetu, v katerem imata gibanje in politika za (rasno) mešanost najdaljšo tradicijo, pojavilo kar nekaj kritik, izvirajočih iz akademskih in aktivističnih krogov. Da bi razumeli razsežnost in kontroverznost pojava, navedimo v nadaljevanju najpomembnejše očitke gibanju za (rasno) mešanost v ZDA, kot jih združene navaja ameriški avtor Sundstrom (2001), sicer sam zagovornik gibanja za prepoznavanje in pravice rasno mešanih ljudi. Četudi se v razpravah, ki dominirajo v anglosaksonskem svetu, eksplicitno govori predvsem o gibanju za rasno (in ne kulturno) mešanost, le-ta seveda vključuje tudi vprašanja jezika, religije in obče kulture.

Prva kritika gibanju za (rasno) mešanost očita poskus ubežanja rasno deprivilirani skupini, tj. v primeru ameriškega kulturnega prostora – izogniti se statusu afro-američana, izogniti se »temnosti in črnosti« (Sundstrom, 2001, 287). Biti mešane rase je skladno z omenjeno kritiko nemogoče, saj rasni sistem v ZDA ne omogoča stopenj, poleg tega pa smo v ZDA priča prevladujočemu mehanizmu delovanja rasnega sistema, ki vključuje pozitivno vrednotenje belosti in negativno vrednotenje črnosti, kar je pravzaprav osnova ameriške rasne hierarhije. Takšno videnje pa ključno opredeljuje odnos do mešanosti. Ameriški rasni sistem tako avtomatično pripiše pripadnikom mešane skupine status nižje vrednotene etnične ali rasne skupine (angl. *hypodescent*). Dalje, kdor bi se opredelil za takšno identiteto, je neavtentičen in teži k samoprevari. Mešana identiteta je problematična tudi zato, ker v resnici spodbuja in ohranja rasistične mehanizme. Kdor se izreka za mešano raso, sodeluje v rasistični hierarhiji in skuša vzpostaviti

distanco v odnosu do ne-belcev, ki se nahajajo na dnu hierarhične lestvice. Z drugimi besedami, zase ali za svoje otroke želi premik po hierarhični lestvici navzgor. Izrekati se za mešano rasno identiteto z besedami kritikov pomeni »ne želim biti Azijec, domorodec ali Afričan, raje bi bil belec« (Sundstrom, 2001, 288). Obenem pa naj bi mešana identiteta predstavljala še internalizirani rasizem in samosovražnost. Aplicirano na slovenski kontekst bi opredelitev za mešano identiteto tako pomenila poskus ubežati statusu tujca, priseljenca ali neslovenca in težnjo po premiku na statusni lestvici navzgor ter poskus ubežanja negativnim predsodkom in stereotipom v odnosu do neslovencev.

Druga kritika leti na politično problematične posledice izrekovanja za (rasno) mešano identiteto. Mešana identiteta naj bi namreč spodkopavala pridobitve gibanja za civilne pravice. Opredeljevanje za mešano identiteto tako slabi in ogroža moč skupnosti temnopoltih in zatiranih, zmanjšuje njihovo politično in pogajalsko moč ter onemogoča kolektivno akcijo. Poleg tega pa ogroža predhodne pridobitve boja za civilne pravice. Politična desnica (v ZDA), bi gibanje za (rasno) mešanost kaj hitro lahko uporabila v prid svoji argumentaciji o neobstoju črne rase – črna rasa je z vidika politične desnice zgolj družbeni konstrukt. Cilj negacije obstoja ras in zagovarjanje skupne opredelitve »vsi mi smo zgolj Američani« pa vodi v opustitev programov za spodbujanje kulturne pluralnosti in prepoznavanje različnosti (npr. program multikulturnega izobraževanja ali ohranjanja kulturne dediščine staroselcev idr.).

Tretji sklop kritik očita gibanju za (rasno) mešanost, da kljub zavračanju koncepta rase in enoznačnih rasnih in etničnih opredeljevanj, idej o rasni in etnični čistosti, biologiističnih teorij o rasah ipd. pravzaprav perpetuira prav te ideje. Skozi diskurz mešanosti in hibridnosti reafirmirajo raso kot tako. Končno, mešana rasa naj bi bila povsem redundantna.

Zadnja kritika izpostavlja, da vzpostavitev mešane (rasne) identitete poleg tega, da reificira samo raso in rasni sistem, pomeni oblikovanje identitete, ki jo spremljala »zla usoda«. Posamezniki bi morali oblikovati avtentične identitete, neavtentične identitete pa naj bi bile nujno povezane z negativnimi posledicami. Zagovorniki tega pristopa (Zack, v Sundstrom, 2001, 293) pa se nenazadnje zavzemajo za popolno ukinitvev rasnih identitet, ki so v svoji osnovi rasistične in znastveno neosnovane.

Sundstrom (2001) nasproti omenjenim kritikam zagovarja kategorijo mešanosti in smiselnost mešane (rasne) identitete. Pri tem pa izpostavi, da mešane (rasne) identitete niso nikakršna izmišljena iluzija posameznikov. Kategorija mešane rase v empirični in politični stvarnosti ZDA morda (zaenkrat) res ni nominalna kategorija, je pa v drugih državah, kot npr. v Braziliji ali Južni Afriki, povsem realna kategorija, ki se jo upošteva tako v državnih programih kot v vsakdanjih socialnih praksah. Četudi mešano prebivalstvo v ZDA še

ni prepoznano in priznано v dovoljšni meri, ne pomeni, da le-to ne obstaja ali da ne obstajajo hibridne in pluralne identitete. Le-te obstajajo mimo in brez zunanje politične ali znanstvene potrditve. O tem pričajo npr. že omenjeni popisi prebivalstva in množica ljudi, ki se dejansko opredeljujejo kot mešane rase. Da bi kategorija (rasno) mešanega prebivalstva postala povsem realna in prisotna tudi v ZDA, pa trenutno manjkata tako uradno priznanje kategorije mešanosti kot sprejetje mešanih oseb s strani širše družbe. Sundstrom (2001) s tem v zvezi zaključí, da je »teorija kapljice krvi« v zavesti Amerike (žal) še vedno močno usidrana.

Skupno vsem zagovornikom mešanih identitet je, da v zagovor le-teh poudarjajo, da so mešane identitete realne in temeljijo na realni izkušnji mešanosti. Če mešani ljudje že bežijo pred čim (kar jim pogosto očitajo kritiki), bežijo pred zanikanjem pravice svojega izkustva, pred zanikanjem biti, čutiti in delovati kot mešan. Mešani ljudje nam ne sporočajo »nočem biti afroameričan« ali »nočem biti Neslovenec«, temveč »sem kompleksen«, nisem zgolj Y ali X, sem Y in X, sem oboje, sem mešan.

Kritike mešanih kategorij in hibridnih rasnih, kulturnih ter religioznih identitet je moč razumeti tudi v okviru rasistične ideologije in rasizma, ki ga Balibar (1991) opredeli kot »totalni družbeni fenomen«, ki se kaže v vsakdanjih praksah nasilja, nestrpnosti, poniževanja in izkoriščanja, v socialni in prostorski segregaciji, pa tudi v intelektualnih razpravah (npr. akademski rasizem evolucionističnih antropologov). Zanj je značilna težnja po »čistem družbenem telesu« in ohranjanju »naše« identitete ter izogibanje vsem oblikam mešanja (!) (prav tam).

Problem, s katerim smo na tej točki soočeni, pa je, da (tradicionalno prisotni) rasizem kot tak kljub navidezni liberalnosti postmoderne družbe ni v upadu, temveč se je zgolj preoblikoval v nove oblike. Balibar tako govori o pojavu »rasizma brez ras«, to je o pojavu rasizma, ki ne temelji več na biološki dediščini, temveč na nepremostljivih kulturnih razlikah; govor je o t. i. *kulturnem rasizmu*, ki izpostavlja nekompatibilnost življenjskih stilov in tradicij (1991).⁸ Prav zato je v razpravah o kulturni mešanosti ali rasni mešanosti ločevanje med raso in kulturo ne le nepotrebno, temveč tudi z vidika omenjenega obstoja kulturnega rasizma napačno. Balibar nenazadnje izpostavi čisto konkretne politične posledice v nova oblačila odetega rasizma, in sicer problem destabilizacije obrambe tradicionalnega antirasističnega gibanja in neučinkovitost tradicionalnih antirasističnih pristopov za boj proti novim oblikam neo-rasizma.

V *pro et contra* diskusiji je pravzaprav zanimivo, zakaj je multiplost in hibridnost identitet tako moteča. Zakaj je tako nezaželjena v politiki, v vsakdanji

družbeni izkušnji in občasno celo v krogih znanstvene srenje. Če je ameriški kulturni kontekst možno razumeti skozi vseprisotnost prej omenjenih teorij kapljice krvi, rasnega dedovanja idr., bi za evropski kontinent veljalo izpostaviti pomen nacionalističnih ideologij in nacionalne države, ki se je skozi zgodovino utemeljevala na kulturni uniformnosti, tudi na račun zatiranja pravice do obstoja tradicionalnih manjšin in (nasilne) asimilacije priseljenjskih kultur. Grožnja mešanosti je v okviru takšne tradicije soočanja s kulturno različnostjo enaka grožnji druge in drugačne kulture, jezika, vere.

Nas pa javno prepoznavanje mešanih pripadnosti sooča z dodatnimi dilemami, kot je na primer vprašanje kolektivizacije mešanih ljudi. Četudi je kolektivna, skupinska identiteta lahko koristna, ko gre za skupno akcijo, zagovarjanje skupinskih pravic (v tem primeru do pluralnega opredeljevanja), pa je videnje mešanih ljudi kot homogene skupine netočno. Kot v svojem članku (v pričujoči reviji) izpostavi tudi Ali (2011), ne gre za ekskluzivistične pripadnosti. Tudi pripadniki skupine mešanih se lahko identificirajo z določeno skupino na osnovi rase, kulture ali vere. Doprinos kolektivnega nastopa mešanih ljudi je predvsem uvedba pozicije mešanosti naproti hierarhični organizaciji družbene diferenciacije.

Nenazadnje Sundstrom (2001) opozarja, da se mešane ljudi kot posebno kategorijo ljudi pogosto prikazuje kot drugačne, posebne, kot eksotične, izjeme ali kot anomalijo, pa tudi kot družinsko sramoto. Nanje se navezujejo številni stereotipi, navezujoči se na moralnost, seksualnost ipd. Skladno s Kohnom (1998) so pripadniki skupine mešanih rasnih in kulturnih tradicij tako pogosto označeni kot večvredni, fizično lepši in bolj zdravi, pametnejši; v skrajnosti tega pogleda pa se izpostavlja še eksotičnost in eksotizacija mešanih ljudi.

ZAKLJUČEK

Navarett (v Sundstrom, 2001) za kulturno izkoreninjene migrante, ki se preselijo v nov kulturni kontekst, uvaja pojem kulturno brezdomstvo, pri tem pa izpostavlja, da se posameznik ob opustitvi svoje matične kulture znajde »nekje vmes«, med eno in drugo kulturo in ni pripadnik ne ene, ne druge, je kulturni brezdomček. Mnogi teoretiki še vedno podpirajo tezo o nujnosti (eno-značnih) pripadnosti in nepremostljivih problemih, ki so jih deležni »tisti vmes«, mešani ljudje. Nasproti temu so vseprisotnejša in vseglasnejša pričevanja drugačnih izkušenj. Tako Haghverdian (2010) skozi ugotovitve kvalitativne študije, ki jo je izvedla med mladimi ženskami z Bližnjega vzhoda, ki živijo na Švedskem, povzema, da imigrantske skupine pogosto skonstruirajo tretjo hibridno identiteto, ki presega enostavno združitev

⁸ Da bi bolje razumeli naravo kulturnega rasizma, pogledimo npr. odnos sodobne Evrope in ZDA do Islama in arabskega sveta. Ta odnos ne opredeljuje »rasa kot taka«, temveč nekompatibilnost kultur in vrednot ter civilizacijski razkol.

dveh (kompetitivnih) kulturnih identitet (matične etnije in gostujoče kulture).⁹ V primeru, ki ga navaja avtorica, smo tako priča fluidnemu in spreminjajočemu se procesu pogajanja med tradicionalno muslimansko tradicijo in permisivnimi švedskimi normami. Tudi izkušnje članov etnično mešanih družin podobno izpostavljajo dvojnost in ne kulturnega vakuuma (npr. Caballero, Edwards, Puthussery, 2008). O tem pričajo tudi raziskave otrok mešanih družin v slovenskem prostoru. Naj na tem mestu podam izjavo Slovenke, poročene s pripadnikom italijanske manjšine, ki se je dvomom, povezanih z dvojnimi pripadnostmi svoje mešane hčere, zoperstavila na sledeč način: »[B]ila je stara devet let, ko je ona mene vprašala, kaj sem jaz, ali sem pol Slovenka, pol italijanska. Jaz sem takrat rešila zadevo na nek svoj način, sem rekla, ti nisi nič polovična, ti si cela, ko si v slovenskem okolju, si povsem Slovenka, to pomeni, da si ena cela Slovenka, ko si v italijanskem okolju, si tako suverena italijanskim, da si enakovredna Italijanom in si ena cela Italijanka. Ti nisi polovična, ti si dvojna. In to ji je dalo moč« (Sedmak, 2002, 211).

Medkulturni stiki in transkulturna prepletanja niso noviteta, temveč so prisotna skozi celotno človeško zgodovino v mnogo večji meri, kot si želimo ali upamo priznati. Zaradi težnje po vzpostavljanju namišljene ideje homogenih nacionalnih kultur v Evropi 19. stoletja se je vlagalo sistematičen napor v negiranje zgodovine transkulturnosti. Kljub dolgoletni osredotočenosti politike, znanosti in javnega mnenja k enoznačnim kulturnim opredelitvam pa je evropska (in svetovna) umetnostna zgodovina dokaz sovplivanja različnih kultur, podobno je v literaturi, znanosti, pravzaprav v vseh človeških dejavnostih in stvaritvah. Ameriški in evropski kontinent (pa tudi širše) beležita ne zgolj obstoj, temveč nenehen in v zadnjih letih pospešen porast mešanih

ljudi. Pri tem pa se kot posebno zanimiva izpostavi kontradikcija, da kljub porastu kulturne hibridizacije ali kulture mešanosti sodobne zahodne družbe niso v večji meri naklonjene tujcem, migrantom, ljudem drugačnih kulturnih provenienc ali pripadnikom mešanih družin. Dnevna politična dogajanja pričajo ravno o nasprotnem. Objektivno povečana kulturna hibridizacija torej ne vodi nujno v večjo harmonizacijo odnosov.

Kakorkoli, prizadevanja za prepoznavanje posebne kategorije mešanih ljudi so v slovenskem prostoru noviteta. Pozornost slovenskega raziskovalnega prostora je pri preučevanju etničnih vprašanj tradicionalno usmerjena v preučevanje etničnih (kulturnih, jezikovnih, verskih) skupin kot jasno prepoznanih in medsebojno ločenih otokov. Poudarek je tako na preučevanju tradicionalnih (avtohtonih) manjšin kot na Slovencih v zamejstvu, etničnih marginaliziranih manjšinah, imigrantih. V zadnjih letih je nadvse popularna diskusija o multikulturnosti in multikulturalizmu, vendar se tej problematiki približujemo izključno skozi spekter vprašanj, ki zadevajo vzpostavitev uspešnega sobivanja različnih kulturnih skupin, uspešne integracije tujcev, kršitve človekovih pravic in podobno, medtem ko je vprašanje naraščajoče kulturne hibridizacije in posledični pojav mešanih ljudi obrobno. Podobno je pri študijah (med)kulturnih fenomenov, ki se osredotočajo predvsem na (kulturne) posledice globalizacije in povečanih migracij, na vpliv novih tehnologij na kulturno uniformnost, na izginjanje medkulturnih različnosti in na prisilno »amerikanizacijo« sveta; obenem pa le malo prostora namenjajo razmisleku o vseprisotnem pojavljanju transkulturnih posameznikov in posledično transkulturnih družb. Pričujoči članek je le skromen poskus usmeritve raziskovalne pozornosti in interesa tudi na to področje.

9 Raziskovalni rezultati omenjene študije so podobni in istočasno nasprotni t. i. sestavljeni ali povezani identiteti (ang. hyphenated identity), na katero v svojem delu opozorita Milharčič Hladnik in Lukšič Hacin. Kot primer omenjene sestavljene identitete navajata slovenske priseljence v ZDA in njihove potomce, ki se označujejo kot Slovenian-Americans ali American-Slovenians (Milharčič Hladnik, 32). Termin sestavljene identitete označuje priseljence, ki so čutili pripadnost tako kulturi, iz katere so prišli, kot tudi kulturi in državi, v katero so se priselili. Je pa termin na začetku imel slabšalni predznak, ki ga je z uvajanjem aktivnih politik multikulturalizma izgubil (Milharčič Hladnik, 32).

CULTURE OF MIXEDNESS. SOCIETAL AND POLITICAL RECOGNITION
OF THE SOCIAL CATEGORY OF MIXED PEOPLE

Mateja SEDMAK

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenia

University of Primorska, Faculty of Humanities, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: mateja.sedmak@zrs.upr.si

SUMMARY

The article explores the societal and political recognition of the social category of mixed people. With this objective in mind, the term culture of mixedness is introduced. The culture of mixedness incorporates the ideas of mixed-race policies and the mixed-race movement (deriving from the Anglo-Saxon cultural context) and reaches beyond these through the inclusion of Welsh's (1999) transculturalism. The latter implies the hybrid or culturally mixed nature of postmodern individuals at the individual and collective levels given that the cultural and behavioural patterns of other cultures are (often unconsciously) included into their everyday lives. The culture of mixedness represents an ambition for the establishment of an academic, political, and general social space that would be sensitive to the recognition of mixed people. It entails hybrid cultural identities of migrants of the first, second, and third generations, children born into ethnically mixed families, and all of us – real or imaginary travellers across physical, symbolic, or virtual spaces of the globalizing postmodern world. Next, the concept of culture of mixedness is applied to the Slovene space. Drawing on the terminology used in the Anglo-Saxon space (i.e., multiracial identity, mixed-race policy, mixed-race movement) the term "culture" is used instead of "race", and the term "mixed-culture policies" is introduced. These policies refer to linguistic, religious, and other elements of cultural mixedness. The application of the culture of mixedness to the Slovene cultural context may lead to interesting results also because of the traditional certainty of the (relative) cultural homogeneity of the Slovene state. This conviction has also been supported by official statistics that prior to 2002 did not allow plural linguistic or cultural declaration, and the denial of (traditionally present) specific characteristics of border and contact areas. Finally, the culture of mixedness, as presented in this article, grants the undeniable right of self-declaration of double or multiple identities and the right to be mixed. It challenges the premise on pure and unambiguously distinguishable cultural identities and pure cultures, which are, to a large extent, illusions and a social construct in the service of nationalist ideologies. In order to support the thesis on cultural mixedness, the results of an empirical research study conducted in 2010 in four Slovene border areas (Slovene-Croatian, Slovene-Hungarian, Slovene-Austrian, and Slovene-Italian), which confirm the actual transcultural orientation of the border area population, are presented.

Key words: cultural pluralism, transculturalism, mixed culture policy, plural identities, hibrid identities, mixed race policy, culture of mixedness

LITERATURA

Ali, S. (2011): Mixed »Race« Policy. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 21, 2, 237–248.

Aspinall, P. J. (2009): »Mixed race«, »mixed origins« or what? *Anthropology today*, 25, 2, 3–11.

Balibar, E. (1991): Is There a »Neo-Racism«?. V: Balibar, E., Wallerstein, I. (ur.): *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. London - New York, Verso, 17–28.

Berger, P. L., Luckmann, Th. (1988): *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Caballero, C., Edwards, R., Puthusery, S. (2008): Parenting »Mixed« Children. Negotiating difference and belonging in mixed race, ethnicity and faith families. London, London South Bank University, Joseph Rowntree Foundation.

Eigeartaigh, A. N., Berg, W. (2010): Editors' Introduction: Exploring Transculturalism. V: *Exploring Transculturalism: A Biographical Approach*. Germany. Deutsche Nationalbibliothek.

Guillaumin, C. (1995): *Racism, Sexism and Ideology*. London - New York, Routledge.

Haghverdian, S. (2010): »It's my own stuff«: The Negotiations and Multiplicity of Ethnic Identities among Young Women of Middle Eastern Backgrounds in Sweden. V: Eigeartaigh, A. N., Berg, W. (ur.): *Exploring Transculturalism: A Biographical Approach*. Germany, Deutsche Nationalbibliothek, 19–36.

Jenkins, R. (1997): *Rethinking Ethnicity, Arguments and Explorations*. London - New Delhi, Thousand Oaks - Sage Publications.

Jurič Pahor, M. (2003): Nacionalna identiteta v času globalizacije. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 13, 1, 9–28.

Jurič Pahor, M. (2008): Transkulturnost kot možna raziskovalna paradigma za re-konstrukcijo (več)kulturne podobe panonskega prostora. V: Panonski prostor in ljudje ob dveh tromejih. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v Murski soboti, 9.–11. novembra, 2007. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti - Inštitut za narodnostna vprašanja, 163–173.

Juteau-Lee, D. (1995): Introduction. (Re)constructing the categories of »race« and »sex«: the work of a precursor. V: Guillaumin, C.: *Racism, Sexism and Ideology*. London - New York, Routledge.

Kohn, T. (1998): The Seduction of the Exotic: Notes on Mixed Marriage in East Nepal. V: Breger, R., Hill, R. (ur.). *Cross-Cultural Marriage*. Oxford - New York, Berg, 67–81.

Lenarčič, B. (2010): Omrežna družba, medkulturnost in prekokulturnost. V: Sedmak, M., Ženko, E. (ur.): *Razprave o medkulturnosti*. Koper, Univerzitetna založba Annales, 245–260.

Lukšič Hacin, M., Milharčič Hladnik, M., Sardoč, M. (ur.) (2011): Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo (Zbornik). Ljubljana, Založba ZRC SAZU.

Medarič, Z. (2009): Etnične manjšine in diskriminacija: Primer slovenske manjšine v Italiji in italijanske manjšine v Sloveniji. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 19, 1, 173–186.

Milharčič Hladnik, M., Mlekuž J. (2009): Krila migracij – Po meri življenjskih zgodb. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.

Milharčič Hladnik, M. (2011): In-In – Življenjske zgodbe o sestavljenih identitetah. Ljubljana Založba ZRC SAZU.

Rizman, R. (2008): Globalizacija in avtonomije. Prispevki za sociologijo globalizacije. Ljubljana, Filozofska fakulteta.

Sandkühler, H. J. (2004): Pluralism, Cultures of Knowledge, Transculturality, and Fundamental Rights. V: Sandkühler, H. J., Lim, H.-B. (ur.): *Transculturality – Epistemology, ethics, and politics*. Frankfurt - Berlin - Bern - Bruselj - New York - Oxford - Dunaj, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, 79–101.

Sedmak, M. (2002): Kri in kultura. Etnično mešane zakonske zveze v slovenski Istri. Koper, Založba Annales.

Sedmak, M. (2003): Dinamika kulturnih in identitetnih medgeneracijskih transmisij pri otrocih etnično mešanih družin. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 13, 1, 71–86.

Sedmak, M. (2006): Etnično mešane družine. V: Rener et al. (ur.): *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper, Založba Annales, 191–221.

Sedmak, M. (2009): Identitetne podobe etničnih manjšin. V: Sedmak, M. (ur.): *Podobe obmejnosti*. Koper, Založba Annales, 61–94.

Sedmak, M., Darovec, D., Furlan, M., Mikolič, V., Podovšovnik, E., Rožac-Darovec, V., Medarič, Z. (2003): Mnenja nosilcev družbeno-kulturnega življenja na italijanskem obmejnem območju: rezultati raziskave. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče.

Sedmak, M., Ženko, E. (2010): Razprave o medkulturnosti. Koper, Univerzitetna Založba Annales.

SJM (2003/2): Slovensko javno mnenje 2003/2. Mednarodna raziskava o družini in narodni identiteti in stališča o lokalni demokraciji. Ljubljana, FDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.

Spencer, R. (2004): Assessing multiracial identity theory and politics (The challenge of hypodescent). *Ethnicities*, 4, 3, 357–379.

Sundstrom, R. R. (2001): Being and Being Mixed Race. *Social Theory and Practice*, 27, 2, 285–307.

Welsh, W. (1995): Transculturality – the puzzling form of cultures today. *California Sociologist*, 17–18, 19–39.

original scientific article
received: 2009-11-19

UDC 314.151.6-053.81(498)

COMMUNITY BASED MIGRATION STRATEGIES OF YOUNG ROMANIANS

Ancuta PLAESU

Spiru Haret University, Faculty of Sociology-Psychology, 256 Basarabia, 030352 Bucharest, Romania
e-mail: ancutaplaesu@yahoo.co.uk

ABSTRACT

The paper will focus on temporary migration for work of young Romanians as a phenomenon that involves a significant part of society and creates consistent effects on the community of origin. This study explores the recent widespread culture of emigration, the motivations for leaving and returning, the values and behavioral changes as a result of "living" migration. The qualitative research methodology includes in-depth interviews, focus groups and case studies, taking as subjects, young migrants and families in Romania and the main destination countries and relevant actors in the host communities. The results indicate a complex picture of migration with the individual, the family, the household and the origin and destination communities as multi-acting factors in this phenomenon.

Key words: migration, young people, community, belonging groups, social capital

STRATEGIE DI MIGRAZIONE BASATE SULLA COMUNITÀ DEI GIOVANI RUMENI

SINTESI

Il contributo s'incentra sulla migrazione temporanea per motivi di lavoro dei giovani rumeni come fenomeno interessante un'ampia parte della popolazione e con effetti costanti al livello della comunità originaria. Lo studio esplora la nuova cultura di emigrazione diffusa, i motivi che spingono i giovani a emigrare e ritornare, nonché i cambiamenti di valore e di comportamento causati dall'esperienza della vita di migrante. La metodologia di ricerca qualitativa comprende interviste in profondità, focus group e studi analitici, impostando come gruppi indagati i giovani migranti e le loro famiglie in Romania, i principali paesi di destinazione e i fattori rilevanti nelle comunità ospitanti. I risultati indicano un'immagine complessa di migrazione con l'individuo, la famiglia, e le comunità di origine e destinazione quali fattori con azione complessa e coinvolgente vari livelli di questo fenomeno.

Parole chiave: migrazione, giovani, comunità, gruppi di appartenenza, capitale sociale

INTRODUCTION

While international migration is far from being a new phenomenon, its current scale, characteristics and effects are unprecedented in Romanian society.

Although young people are the main participants of all relevant forms of migration affecting contemporary Romanian society, this paper will focus on temporary migration for work. This type of migration is the phenomenon that draws the greatest number of persons and produces the most consistent effects on the level of the community of origin.

The migration for work of young Romanians has become a consolidated strategy to pass through the problematic post-communist transition of Romanian society, especially after 1996-1997. During the last years, external migration has developed as one of the defining phenomena of Romanian society, becoming at the same time one of the more significant migratory flows on a European level. Estimations based on the Public Opinion Barometer (2003-2007) data have shown that while in 2003, 12% of the households were affected by migration, in 2005, the figure reached 16%, and in 2007, 41% of Romanian households had at least one migrant or former migrant as a member. Temporary emigration proved to be a "total social phenomenon" (Mauss, 1954), affecting the lives of individuals, of their families and communities, both at the origin and the destination. Most research approaches of the phenomenon favor the economic and demographic perspectives, trying to give content to the "hard" variables (Sztompka, 1993) involved in the construction and understanding of emigration and its effects.

This study aims to describe some of the pieces composing the complex world of "soft" variables involved in individual and group emigration strategies. It explores the newly spread culture of emigration, the motivations for leaving and returning, values and behavioral changes as a result of "living" migration. Alongside this process, a special focus will be placed on the social and symbolic ties between migrants and their groups of belonging (of origin and destination) and the inherent resources associated with these relations.

RESEARCH METHODOLOGY

The study is the result of a multi-level analysis using individual and family stories, groups and community strategies on a background structured by economic, social, and political elements.

The field research used a complex qualitative research methodology, including in-depth interviews, focus groups and case studies.

In each of the investigated destination countries (Spain - in Barcelona, Italy - in Milan and Germany - in Munich and Stuttgart) were conducted 10 in-depth interviews and 5 focus groups with young Romanian migrants (age group: 18-35) and 4 in-depth interviews with key Romanian actors in emigrant host communities (Romanian teachers and priests, representatives of Romanian community associations)¹.

Following the research carried out abroad, an investigation of 6 Romanian representative communities of origin was carried out (the villages in question were: Milcov village in Vrancea county, Nicolae Balcescu village in Bacau county, Cordun village in Neamt county, Moisei and Sisesti villages in Maramures county, Certeze village in Satu Mare county). In each village 8 in-depth interviews were conducted with the representatives of local authorities, priests and teachers and 5 focus groups with the family members of migrants.²

Background quantitative data (demographic, behavioral, values) were provided by the Romanian Youth Barometers 2006-2008, (opinion polls nationally representative for the age group 14-35, carried out by the Youth Studies and Research Directorate), the Public Opinion Barometers 2003-2007 (opinion polls nationally representative for the adult population initiated and financed by Open Society Foundation in Romania) and Community Migration Census in Romania 2001 (initiated and financed by International Migration Organization).

THEORETICAL REVIEW FOR THE BUILDING OF PATTERNS OF TEMPORARY ROMANIAN EMIGRATION

The attempt to identify a theoretical frame suitable for the analysis of the external migration of Romanians has led to the conclusion that a large share of international migration theories approach the phenomenon unilaterally, favoring either one of the levels of analysis (individually or socially) or one of the dimensions of this extremely complex social reality.

The role of the economic factors in the explanation of the emergence of migration flows (in the macro - variant) and of the decision to migrate (in the micro - variant) is also indisputable. The neoclassical theory of economy is an important reference in the category of those motivating the significance of economic factors in determining external migration.

1 The field research in Spain, Italy and Germany was carried out in September-December 2007, as part of the Project *Economic Migration of the Young Romanians*, carried out and financed by the Youth Studies and Research Directorate; the study was coordinated by Ancuta Plaesu and Ana-Maria Dalu.

2 The investigation of the Romanian migrants' origin communities was carried out in November-December 2008, as part of the Project *The Effects of the Economic Migration of Young Romanians, on their origin communities*, carried out by the Youth Studies and Research Directorate and financed by Romanian National Authority for Youth. The study was coordinated by Ancuta Plaesu and Ana-Maria Dalu.

The international migration flows become, according to this theory, the mechanisms of the balance of the internal deficiencies of the labor market on a global level. On the individual level, the decision to emigrate is the result of a process by which the individual rationally evaluates the benefits of international migration. Thus, increase in salary, mediated by the probability of obtaining a job at the destination is compared with the earnings under the condition of remaining in their home of origin (the salary of origin mediated by the probability of getting a job in their place of origin). The costs of travel are also taken into consideration: the cost of the trip, survival in the destination country until a job is obtained, the difficulty of adapting to a new labor market, the effort of learning a new language and of adapting to a new culture, the psychological cost of disrupting old relations and establishing new ones.

The favoring of the economic as the sole factor in the start of migration seems to be, in the expression of Joaquin Arango, the “Achilles heel” in the case of neoclassic economy theory (Arango, 2000). The economic difference between the country of origin and that of the destination certainly is a necessary, but not a sufficient condition to explain such a complex phenomenon. Not only that the actual volume of international migration is far from the predictions of the neoclassic economic theory, but also the number of the countries of origin of the flows is smaller in comparison to the number of the possible ones.

On an individual level perhaps, even more than in the case of the macro-social level explanation, the theory itself raises a series of problems and the most important is probably the assumption of individual rationality as principle of human action. Qualitative studies carried out on Romanian emigrants have shown the image of individuals strongly related to their families, part of strong social networks with symbolic bonds to others, being integrated into functional ethnic communities in the host society. All these elements do not appear in the complicated calculus by which a migrant rationally decides to maximize his income.

Even if we assume the economic calculus as the main mechanism of the emigration decision, the possibility of the individual to comparatively estimate the reward against the human capital between the country of origin and that of destination is debatable. This is a problem especially in the case of those migrants possessing an educational capital acquired at the origin, a capital difficult to transfer into the host society. The problem is partly answered by the elements omitted by the neoclassic economic theory and revealed by qualitative studies. The relational capital of the migrants is the resource that makes the migration experience predictable and which offers models to be followed by the individuals drawn into the network. The information given by other migrants or former migrants diminishes the risks and mitigates the shock generated by such a diverse experience for most individuals.

Therefore, the neoclassic theory highlights the significance of the factors of economic nature in emigration, underlines the importance of taking into consideration the elements which simultaneously act at the origin and at the destination, but it works only partially in the explanation of the present Romanian emigration.

The new economy of migration, related especially to the name of Oded Stark (2005) as main promoter, brings important changes into the neoclassic economy theory, offering consistent elements for the analysis of the target phenomenon. The individual who decided by himself is replaced by the much larger unit of the family or household, and the economic, in its form of differences in income level (absolute or perceived between the origin and destination), ceases to play the fundamental role. Within the frame of the new perspective, the migration decision belongs to the family/household and takes into account not only the maximization of income, but also the minimization of risks. The strategy of minimizing the risks (related to the loss of income, unemployment, etc), especially under terms of the absence or poor performance of the social insurance systems (as is the case in Romania), consists of the diversification of income sources through migration. Migration as a solution is meant to help households overcome the deficiencies of the internal labor market and of the governmental support programs, supplying a supposedly continuous flow of money to the members of the family left at home. Household incomes are no longer considered in absolute (as in the neoclassic variant), but by comparison to the level of the community of origin. Migration ceases to be only the effect of the differences of development between the countries as reflected in salary disparity. The household income status within the community of origin can act as a stimulus for migration. As a result, one of the important consequences of the phenomenon at the community level is the increase of the probability of migration within the households without migrants because of the rearrangement of the positions in the incomes distribution and the amplification of relative deprivation.

Although the explanatory and predictive capacity of this theory for the Romanian emigration phenomenon is considerable, there are aspects and stages of this phenomenon that are also omitted by the theory. The rational calculus of diminishing the risk under the terms of the imperfect operation or non-existence of stable markets is difficult to accept as a hypothesis for the migration decision in the initial stage of the process when the risks and costs associated to international migration (especially in its clandestine form) are high. Involvement of Romanian households in a strategy of risks reduction by sending one of its members to work abroad (and integration of the money received as a constant budget source) was made at the moment of reduction of the costs of the migration (as a result of the development of the networks), i.e. is in the maturity stage of the flow. Also in this stage the relative deprivation acts as a stimulus for emigration.

The emigration gradually and cumulatively enhances deprivation of the origin households which do not include migrants, the effects appearing in the advanced stages of the phenomenon. Thus, the new economy of migration offers rather a post factum explanation, leaving unexplained the initial stages when emigration was not a behavioral alternative at the community level. Although the theory has moved the emphasis from isolated individuals to family/household, it no longer follows the family emigration strategies which frequently lead in the advanced stages, to the reunion of the family at the migration destination. Although the self-defined status further remains as a temporary emigrant and the intentions of return to the country of origin exist, the attainment of a financial balance is often followed by bringing the partner and children to the destination country. This fact, as well as the better integration into the host society produces a growth of the consumption and a diminution of the remittances to the main household from the country of origin. These developments in the advanced stages of the phenomenon change the relations of the emigrants with the country of origin and the host one, exceeding the problematic field of reference theory.

A structural perspective on the factors of emigration offers the theory of the segmented labor market, developed at the end of the 70's (Piore, 1979). Focusing exclusively on factors from the area of destination, the theory asserts that international migration is the effect of the labor demand from the developed countries. The essential element is the existence of a dual labor market, including a primary and secondary sector. The primary sector is mainly characterized by stable jobs, good work conditions, generous benefits and the possibility of upward mobility. The secondary sector is characterized by unqualified and unstable jobs, hard or dangerous work conditions and limited possibilities of upward mobility. Native workers avoid employment in the secondary sector due to the instability of the jobs, low salaries, low status and prestige associated with these positions. Transformation of the secondary sector into an attractive one for the indigenous labor by rise of salaries is not a solution for employers while it implies, in spite of the occupational hierarchy that associates salary with prestige and status, increases in chain across this hierarchy. The result would be the general increase of salaries which leads to structural inflation. While the labor demand in the secondary segment was previously done internally by women, teenagers and the rural migrant population, the social and demographic changes related to these categories have substantially reduced their hiring potential in low paid, unqualified and unstable jobs. Within this context, immigrants become the labor force which can successfully solve (from the employer's point of view) the crisis, without entailing the negative consequences of structural inflation. There are many aspects of the immigrant's situation that make even the most unattractive jobs acceptable. Thus, no matter how

small the salaries are, it is probable that they would exceed the level of the ones from the country of origin. Moreover, the immigrant, at least in the first stage of his living abroad, is not inserted into the society of destination as a reference unit. As a consequence, the social prestige and status of reference are those from the society of origin. This theory, without being an authentic theory of migration, supplies interesting explanations for the occupational opportunities of emigrants on the European markets, answering in a certain way the public debate about emigration and the fundamental fear that immigrants become the competitors of natives in taking their jobs. The theory leaves unanswered the questions regarding the motivation for emigration, the individual and family evolution of emigrants as well as their relations to the society of origin and of destination.

The development of economically active ethnic migrant communities, and the studies dedicated to them, have brought shade on the theory of dual labor market by the identification of a third segment: ethnic (economic) enclave associated with the companies, property of immigrants (Portes, 1997). The peculiarity of the enclave consists of the combination of characteristics specific to the primary and secondary sector, creating new opportunities of mobility for immigrants and allowing the use of their previous investment into the human capital (Portes, 1997), both characteristics being absent in the secondary sector, but present in the primary one.

It is difficult to assert the development of such enclaves in Romanian communities in Europe, still, Romanian emigrants with enough capital and entrepreneurial abilities have developed businesses (especially in the field of construction) which employ mostly Romanians. In addition, the community networks activate when needed as informal networks of labor recruiting in local communities from the country so that a renewal of Romanian labor takes place by sustained immigration. Even if the Romanian community from Italy and Spain is consistent from the point of view of volume (in Italy being the most numerous community of immigrants), its recent existence, cultural and linguistic affinity of Romanians with host societies, as well as the socio-demographic structure of temporary Romanian emigration, are not elements leading to future development of such enclaves.

Another frequently cited theoretical model is the cumulative causality, rather more a perspective on migration than a theory. It approaches international migration as a cumulative process on the level of the causes and also of the supporting factors. The works of Myrdal (1987) on dynamic/cumulative causality are at the origin of this idea, further processed and applied in the field of present international migration by Douglas Massey. The key idea is that by its nature, "causality is cumulative by the fact that each act of migration alters the social context in which future (subsequent) decisions are taken, in a typical way that makes additional migra-

tion actions more probable" (Massey, 1990). Therefore, it is a dynamic perspective that places migration in the category of self-sustaining processes, becoming established through the mechanisms they generate.

In Massey's approach, factors involved at combined levels (individual, family, household, community, region of origin and destination) are responsible for the cumulative character of international migration.

The culture of migration is maybe one of the most interesting contributions of the theory of cumulative causality. The main assumption is that migrants' tastes and motivations change as a result of their experience in the industrially developed countries. The individuals assume the "habit" of a life style (including the level of consumption), which is hardly sustained upon returning to their place of origin, increasing the likelihood of a return to the previous destination (the case of circulatory migration).

What are the associated values and what is the relationship between these spread values and the migration growth at community level? These are questions for which this study tries to find answers.

Migrant networks represent one of the favorite themes of literature dedicated to contemporary international migration (and not only international). Ten years ago, within a discussion on the theories used in explaining the migration, Arango remarked: "Few things, if any, are as characteristic for the contemporary way migration is approached, as the central attention granted to the migration networks..." (Arango, 2000).

Migrant networks designate "the sets of cross border interpersonal ties connecting migrants, return migrants, and non-migrants through kinship, friendship, and attachment to share place of origin" (Levitt, 2001, 8).

As a theoretic perspective, this approach tries to integrate the separate elements into a unitary construction based on the centrality of the networks in migration explanation and on pointing out the dynamic and cumulative character of migration. The revealed image is one of the interconnected spaces: the space of origin (most frequently considered in the form of community) and of the destination space (mostly addressed in the form of ethnic community of immigrants). The social and symbolic ties set up the relations, supplying the potential migrant access to information, support in finding the most secure and cheap arrangements to overcome the interdictions of entrance into the destination country, support in finding a job and a dwelling and, eventually, means of living for an initial period of time, plus emotional and social support. The migrant networks which have reached maturity increase the accessibility of migration as a strategy (from the point of view of resources they entail at an individual or household level), diminishing the selectivity of the field. Any event of migration, by inclusion of a new member into the network, increases the probability of the appearance of a new similar phenomenon in the future, widening the circle of those who have access to

the network resources and increasing them at the same time. Some authors assert changes at the level of the individual motivation, migration becoming an imitative behavior or meant to maintain the group's cohesion.

Within the frame of this theoretical model (of migrant networks) there is a distinct institutional approach, more recent, according to which the development of the institutional level of a migratory flow (individuals, companies, NGOs), combined with existence of migrant networks, grants the process independence against the environment. These elements are fundamentals upon which its self-sustaining feature is based. For the phenomenon of Romanian emigration, this direction of study does not seem productive because the formal institutional dimension is less developed, poorly exploited and non-functional for a significant percentage of Romanian emigrants.

The approach of emigrant networks as a form of social capital in emigration (Massey et al., 1998) proved to be the closest theoretical perspective to the specificity of the phenomenon of Romanian emigration for work.

Comparing to other related theories, the benefit of using this model is the consideration of migration as a process developed between two systems (the origin and destination one) interconnected in a dynamic relation. Placing the emphasis at the meso level – so called by Thomas Faist (2000), also provides the model the possibility to overcome the limits of some approaches that reduce everything to individual factors or, on the contrary, to societal structural factors.

A BRIEF HISTORY OF ROMANIAN EMIGRATION

Romania is not a country with a tradition in international migration. Compared to the historic and scientific references of such nations as Jewish, Armenian, Greek, Italian or Irish, Romanian history of migration registers only a few quantitatively limited migration flows.

The end of the Second World War outlined the Romanian political emigration. This first wave, formed almost entirely of vehement opponents of the political regime, was followed by a second one which started in 1960-1970. Taking advantage of the apparent and relative openness shown by Ceausescu regime to the West, individuals with professions valued in the USA or Western Europe (engineers, constructors, doctors, researchers, artists) legally or illegally migrated without returning to Romania until after 1990. After a period of relative prosperity and openness towards abroad, following the apparently pro-west position of Ceausescu's regime, the end of 70's marked a period of physical isolation towards the West. Practically, external migration was limited to isolated cases: departures with work contracts for Arabian states (rarely for Western countries), touristic trips to the member states of the Warsaw pact, short official journeys to neighboring countries for commercial purposes (the so-called frontier traffic). All these forms of

temporary migration were closely regulated and monitored by authorities. The only form of definitive external migration was either the departure with the state agreement (for the persons considered “unwanted” - dissidents or opponents of the regime), or illegal departure (illicit crossing of the borders or demand of political asylum during a visit abroad). Any form would have taken the departure from the origin country, this action was considered to be blamable, having consequences for the individual and his relatives such as stigmatization and also direct repercussions.

After 1989, the Romanian emigration system was affected by structural changes. Opening of the borders with the fall of the communist regime led, at the beginning of the 90's, to the first postcommunist external emigration wave, this time a final one, composed especially of individual of German ethnicity who were willing to join the reunited Germany, being attracted by the policies of support drawn up by the new German state. During the same period, smaller flows of emigration with ethnic determination were to Hungary and Israel, under similar conditions. In the middle of the 90's, the final migration was especially concentrated towards the USA and Canada, countries with specific policies for receiving emigrants – highly qualified specialists. One of the results of the departure of qualified specialists was the fall of Romania's research system and the small payment perspectives as compared to the qualification.

The living conditions in Romania have dramatically fallen during the mid 90's, and temporary emigration as a survival strategy started through short distance moves to border countries like Hungary, parts of former Yugoslavia, but also Turkey and Austria. The main targets of these movements were small trade and temporary work. After 1996-1997, the temporary emigration flows for work became significant, and after the year 2000 they have become a diffuse, mass phenomenon, spread at the level of the entire country. The emigration flows, although unstable, have concentrated upon Italy and Spain - other frequent destinations being Germany, Great Britain, and Portugal.

THE STRATEGIES AND TRAJECTORIES OF EMIGRATION FOR YOUNG ROMANIANS

After 1990 the official external migration registered explosive growth (reaching 4.2‰ of inhabitants), gradually decreasing to the year 2002 (when values of 0.37‰ were registered), and afterwards rising slightly to 0.65‰ for the year 2006.

But temporary migration, the most consistent form of migration, is largely illegal, meaning it is not declared and consequently difficult to measure by traditional means. An important segment of temporary emigrants work an indefinite period, most often without legal status, in the underground labor market of the countries of destination. Employers agree with this form of occupa-

tion because salary costs are lower and emigrants accept these wages, being generally interested only by the level of the effective income, self-defining their status there as a temporary one.

Though the emigration is initially defined as temporary, its duration is difficult to specify. Besides, the characterization of a migratory action as temporary or final is difficult to be made at the moment of its happening. That is generally why a reconstruction of migration is needed after a period of time, beyond which it can be catalogued. A frequent form of the temporary migration of Romanians is the circulatory migration which implies successive departures and returns, in case of which the duration of each cycle varies, depending on the opportunities of occupation (in both the community of origin and that of the destination), accumulated incomes and family strategies.

The emigration volume is therefore impossible to formally register; the limited number of legal emigrants adds a much higher number of Romanian “tourists” in the space of Western Europe. Alternative sources of data are public opinion polls, which, during the period 2003-2007, gathered data regarding external migration among households in Romania.

The community census of migration, carried out in 2003 in villages and small towns (under 20,000 inhabitants) in Romania, showed an incidence of temporary migration at approximately 19‰ for rural communities and of 25‰ for small towns, the numbers showing the ratio between the total number of temporary emigrants and the reference population. If we appraise the evolution of these rates after the evolution of estimations based on the Public Opinion Barometers data, the rates of the actual phenomenon in 2007 are much higher (while in 2003, 12% of households were affected by migration, in 2005, that figure reached 16%, and in 2007, 41% of Romanian households had at least one migrant or former migrant). In order to show the inefficiency of the traditional means of the registration of Romanian migration and subregistration of the phenomenon, we can mention that during the period 1990-2002, the ratio between the number of emigrants estimated by the public opinion polls and the one registered in the official statistics is 10:1 (Voicu, 2005).

It could be assumed that the second half of 2008 brought a slight decrease in the volume of temporary emigration, due to the problems of the labor markets in the main countries of destination. The opinion polls in 2008 also showed a decrease in the intensity of Romanians' intentions to emigrate, as a result of the same unfavorable evolution of the European labor market.

Romanian Youth Barometer 2008 registers convergent data with the polls on the adult population. Approximately one third of young people have in their family a former or current migrant working in a foreign country, and 12% of those polled have worked abroad themselves. As for young people, 30% of them intend

to leave the country for work and another 10% are considering this option, without being decided whether to do it and when. Young people who express the strongest intent of working abroad belong to geographical regions which are significantly affected by poverty, are inactive in the labor market and are not enrolled in any form of education. This profile, together with the main reasons of their intention to emigrate, show as an apparent and obvious cause of emigration, the impossibility to satisfy the material needs within the country. The role of economic factors in the explanation of the emergence of the decision to migrate is therefore indisputable. But the qualitative studies carried out on young Romanian migrants, their families and communities reveal a complex determination that exceeds the individual level of analysis of the phenomenon and a strong community determination of the temporary migration, during the entire development of the process. According to the Romanian migrants both in Italy and Spain, the decision to emigrate was itself fundamentally influenced by the personal relations to other migrants. Having relatives abroad strongly favored the orientation toward emigration. The whole image of "living abroad" was built through the personal, family and community emigration experiences. The core of the phenomenon of Romanian temporary emigration is represented by the community structured social relationships (Sandu, 2006).

Identifying the destination of migration is, in most cases, the result of social network (family, friends, colleagues, neighbors etc.). A possible job is also identified through social relations, the main problem being the transportation cost to the host country and start-up money, which generally comes from acquaintances or relatives.

Romanian migrants usually gather in the same area, at first living together in an apartment or even a room, in order to cut subsistence costs, as well as for the opportunity to have access to the information resources of the other group members.

The main jobs that Romanian migrants can occupy depend on gender: thus, jobs for men are especially related to construction and agriculture, while women work mainly as housekeepers, nurses, maids, baby-sitters, and waitresses. There are also young people who work in computer science, medical nurses, teachers who often work as intercultural mediators.

According to the findings of the representatives of Romanian associations in Italy and Spain, more than half of migrants work without a legal contract, employers being interested in this kind of condition because they pay significantly less taxes.

Links with the family back in the country are quite strong, especially in the first period of adjustment, given the multiple opportunities of communication. In general, those who have left support their relatives who seek to migrate, both financially and relationally.

The savings of migrants are, in most cases, directed

to Romania, initially for supporting the family left behind, and then for investment in the rehabilitation of housing and durable goods.

Free time is very limited; work takes priority, many Romanian migrants acknowledge that they have no free time, as they work on Saturdays and even on Sundays.

The relations with the host community members are usually good but formal, generally of good neighborhood and mutual aid, as long as no financial costs are involved.

Meetings with other Romanian migrants outside the close group are occasional and brought by major events (weddings, christenings, holidays, etc.). Interpersonal relations are particularly linked to relatives who were brought there from the country of origin. Qualitative data show a widespread culture of sociability limited to the groups of belonging (family, relatives, friends, community based relations). The emigrants having successful trajectories are usually well integrated into social networks outside the groups of belonging.

The Romanian Church in the destination communities has an important and complex role, fulfilling not only the spiritual needs but also the needs for information about the host society. Churches have adapted to these needs by setting up facilities for displaying the bids and offers on jobs and housing. Priests and other institution members are involved both in providing general information, support through counseling and organizing school activities and the education of children by teaching classes of Romanian language, history, culture and civilization. Church is the meeting point of Romanians, the place where they can learn both the local news and the news from home.

The study on families with at least one migrant member (The Gallup Organization, 2008) reveals both the positive and negative effects of migration on the family left at home:

1. raising the living standards (families have a better financial situation than before);
2. changing the family structure (separation leads to a break that can result in divorce);
3. changing the roles in family (overload and reversal of roles, such as taking the parent's role by the oldest brother or sister, who in turn will neglect his/her school activities);
4. cultural exchange (the parents come back with a new mentality, which may influence the family environment);
5. emergence of various problems regarding the children.

In 2007, official figures provided by the National Authority for Child Protection indicate a total of 82,464 children whose parents were abroad for work. This figure is significantly underestimated, as the assessment of the survey data reveals a figure two times higher than that of the official statistics, taking into account only the children registered in the classes V-VIII. Thus, at the end

of the 2006-2007 school year, both estimates based on children's statements and those based on statements of principals of the 200 schools in the sample, show that 16-18% of middle school students had at least one parent working abroad, which in absolute figures represents about 170,000 out of the nearly one million students enrolled in V-VIII classes.

Out of these, about 35,000 have both parents abroad, 55,000 have only the mother and 80,000 have only the father abroad.

Qualitative research of migrant families left at home also reveals that the main positive effects of this situation are related to the welfare of pupils whose parents work abroad. In most cases the migration of parents increases the standard of living of the child left at home. As other studies have shown, income from abroad is used mainly to improve housing conditions and home appliance endowment.

Beyond material wealth, children of migrants, particularly those with both parents abroad, tend to have a higher rate of trips abroad as compared to other children.

Although the migration strategy at the time of departure usually involved a period of stay estimated at 1-2 years, the moment of return is always postponed. The original intent of most migrants is to earn money in a short period, enough to achieve certain specific objectives in the country of origin (buying a car, improving living conditions etc.), but after integration into the host system, working abroad is extended on a long-term basis. The migrants acquire the "habit" of a life style which is hardly sustained in the area of origin, decreasing the probability of their returning and increasing the probability of a return to the previous destination (the case of circulatory migration). Local lifestyle leads to changes in the consumption behavior of migrants which lowers their savings. Over time, the new behavior becomes permanent, getting used to the new lifestyle and radically changing the initial plans and strategy of the migrants.

Young people return to their country during holidays, when they have the opportunity to compare the two - departure and destination - environments, thus realizing the benefits offered by the country of destination. Facing local bureaucracy again, the systemic problems in Romania but also the significantly higher prices of commodities, contributes decisively to the permanent postponement of the return.

For those with reunited family, the education and social offer in general, as well as children's perspectives, makes the desire to return to the country to wane significantly.

Integrating children into education systems of the countries of destination is an important barrier to the return to the country. The children, once integrated into the host educational system, find it difficult to readjust to the Romanian system, which is more complicated in

terms of requirements and demands; the facilities offered to children in the destination country (access to sports fields, swimming pools, health care, after-school programs, etc.) is an additional argument in favor of remaining.

The desire to return to the country of origin appears to be stronger among those in the adjustment period, while in time, the return becomes conditioned by important changes to be made in the Romanian social system. The choice of emigration itself is post-factum motivated by the migrants, by their desire to be taken into account by authorities and to live in a civilized and well established environment.

Along experimentation and interaction with the institutions in the country of destination, the requirements towards Romanian authorities crystallize, clarifying the necessary changes in the country. The migrants express significant social criticism as a consequence of their living abroad. They are more aware of their rights as citizens, more critical of the local authorities and more concerned about corruption in the country.

The main result of the qualitative study of the migrants' families is that this emigration culture was diffused to the members of the origin community, sporadically changing the local civic and political culture. The migrants' family members are more critical of the local council representatives, policemen and local authorities in general. They are also more interested in European issues, broadening their area of concern.

CONCLUSION

The general image of the temporary emigration of young Romanians for work is one of interconnected areas: origin area (mostly considered to be family and community) and destination area (as the migrants' host community), both in a functional, permanent relation.

The study carried out on young Romanian migrants, their families and communities, reveals a determination of the migration that exceeds the individual level of analysis of the phenomenon and a strong community background, during the entire development of the process. The whole image of "living abroad" was built through the personal, family and community emigration experience, the study showing a widespread culture of migrant sociability limited to the groups of belonging (family, relatives, friends, community based relations).

The migrants express significant social criticism as a consequence of their living abroad. They are more aware of their rights as citizens, more critical of local authorities and more concerned about corruption in the country, this new emigration culture being diffused to the members of the origin community, sporadically changing the local civic and political culture.

MIGRACIJSKE STRATEGIJE MLADIH ROMUNOV
OSNOVANE NA BAZI SKUPNOSTI

Ancuta PLAESU

Univerza Spiru Haret, Fakulteta za sociologijo in psihologijo, 256 Basarabia, 030352 Bukarešta, Romunija
e-mail: ancutaplaesu@yahoo.co.uk

POVZETEK

Migracije mladih z namenom najti delo v tujini so postale zelo pogosta strategija za prehod iz problematičnega obdobja postkomunistične tranzicije v romunski družbi. Namen te študije je raziskati mehanizme in značilnosti tega obsežnega pojava, ki zadeva mlade, njihove družine in skupnosti. Glavni cilj je opisati zapleteni svet družbenih in simbolnih vezi med migranti in njihovimi pripadajočimi skupinami (v državi izvora in destinacije), prav tako kot tudi s temi odnosi neločljivo povezana sredstva.

Študija je opravljena s pomočjo kompleksne kvalitativne raziskovalne metodologije; zajema poglobljene intervjuje, raziskave fokusnih skupin in študije posamičnih primerov. Raziskovane skupine so: mladi romunski priseljenci v najpogostejših ciljnih državah (Španiji, Italiji, Nemčiji, Združenem kraljestvu in Portugalski), družine migrantov, pomembni akterji v izvorni skupnosti migrantov (romunski učitelji, duhovniki, predstavniki organizacij romunskih skupnosti) in predstavniki lokalnih oblasti tako iz države izvora kot iz ciljnih držav. Osnovne podatke (socialne, vedenjske, vrednotne) so zagotovile javnomnenjske raziskave Romanian Youth Barometer 2006–2008, ki jih je izvedel direktorat za študije in raziskavo mladine v Romuniji.

Rezultati kažejo na kompleksen splet razlogov za izseljevanje: te najdemo na ravni posameznika, a tudi kot družinsko odločitev sprejeti migracijo kot rešitev. Kultura migracije je prav tako vnesena v skupnost izvora preko drugih priseljencev ob njihovi vrnitvi. Poleg tega na odločitev vpliva socialni kapital v ciljni državi, ojačanje relativnega pomanjkanja v gospodinjstvih brez izseljencev in nedoslednost negativnega statusa.

Ta kumulativna vzročnost razkriva posameznika, družino, gospodinjstvo, skupnost izvora in namembne države, kot dejavnike, delujoče na več plasteh pri pojavu migracije. Splošna podoba tega pojava je podoba med seboj povezanih področjih: področje izvora (predvsem se sem uvršča družino in skupnost) in ciljno področje (t.j. skupnosti migrantov v ciljni državi), v stalni medsebojni funkcionalni zvezi. Elementi v ozadju so gospodarske, socialne in politične razmere, ki ustvarjajo kontekst za migracije in vplivajo na vedenje posameznika.

Ključne besede: migracije, mladi, skupnost, pripadne skupnosti, socialni kapital

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

Arango, J. (2000): Explaining migration: a critical view. *International Social Science Journal*, 52, 165, 283–296.

Castles, S. (1993): Migrations and Minorities in Europe. Perspectives for the 1990s: Eleven Hypotheses. In: Wrench, J., Solomon, J. (eds.): *Racism and Migration in Western Europe*. Oxford - Providence, Berg.

Constantinescu, M. (2003): Teorii ale migrației internaționale, *Sociologie Românească*, 3-4, 93–114.

The Gallup Organization (2008): Effects of Migration: Children left at home. Risks and solutions. Field research. Romania, Open Society Foundation Romania.

Faist, T. (2000): Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture. *Ethnic and Racial Studies*, 23, 2, 189–222.

Faist, T. (2000): The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces. Oxford, Oxford University Press.

Gunnar, M. (1987): Gunnar Myrdal on Population Policy in the Underdeveloped World. *Population and Development Review*, 13, 3, 531–540.

Levitt, P. (2001): *The Transnational Villagers*. Berkeley - Los Angeles, University of California Press.

Massey, D. (1990): Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index*, 56, 1, 3–26.

Massey, D. et al. (1998): *Worlds in Motion*. Oxford, Clarendon Press.

Mauss, M. (1997): *Eseu despre dar*. Iasi, Polirom.

Morawska, E. (2007): International Migration: Its Various Mechanisms and Different Theories that Try to Explain It. Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, 1/07.

Piore, M. J. (1979): *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge etc., Cambridge University Press.

Portes, A. (1997): Immigration theory for a new century: some problems and opportunities. *International Migration Review*, 31, 4, 799–825.

Portes, A. (1998): Social capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1–24.

Portes, A., Sensenbrenner, J. (1993): Embeddedness and Immigration: Notes of the Social Determinants of Economic Action. *American Journal of Sociology*, 98, 6, 1320–1350.

Portes, A. (1999): Towards a New World: the Origin and Effects of Transnational Activities. *Ethnic and Racial Studies*, 22, 2, 463–477.

Public Opinion Barometer (2003-2007). Open Society Foundation in Romania.

Romanian Statistical Yearbook (2002-2007). Romanian National Institute for Statistics, Bucharest.

Sandu, D. (ed.) (2006): Locuirea temporara in strainatate. Bucharest, OSF.

Savvateev, A. V., Stark, O. (2005): An Evolutionary Explanation for the Propensity to Migrate. CORE Discussion Paper No. 2005/38 Working Paper Series.

Stark, O. (2005): Inequality and Migration: A Behavioral Link. *Economics Series 178*. Wien, Institute for Advanced Studies.

Sztompka, P. (1993): The Sociology of Social Change. Oxford, Blackwell Publishers.

Voicu, B. (2005): Penuria Pseudo-Modernă a Post-comunismului Românesc. Vol. I. Schimbarea socială și acțiunile indivizilor. Iași, Expert Projects.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2011-06-27

UDK 331.556:316.653(497.4)«2007/2010»

EKONOMSKE MIGRACIJE IN DELAVCI MIGRANTI V OGLEDALU JAVNEGA MNENJA

Ana KRALJ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: ana.kralj@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek obravnava ekonomske migracije in položaj delavcev migrantov v Sloveniji. Avtorica s pomočjo analize rezultatov dveh javnomnenjskih raziskav, opravljenih leta 2007 in 2010 na UP ZRS Koper, raziskuje, kakšen je odnos javnosti do ekonomskih migracij in delavcev migrantov. Stališča večinskega prebivalstva kažejo na prisotnost vsaj delnega občutka nelagodja in ogroženosti, ki se v obdobju negotovih socialno-ekonomskih razmer krepi, obenem ostaja relativno visoka podpora restriktivnim imigracijskim politikam, usmerjenim v nadzorovanje in omejevanje priseljevanja tujcev, v opazovanem obdobju skoraj nespremenjena.

Ključne besede: ekonomske migracije, delavci migranti, migracijske politike, socialna izključenost, javno mnenje

LE MIGRAZIONI ECONOMICHE E I LAVORATORI MIGRANTI NELLO SPECCHIO DELL'OPINIONE PUBBLICA

SINTESI

L'articolo si occupa delle migrazioni economiche e della condizione dei lavoratori migranti in Slovenia. L'autrice, attraverso l'analisi dei risultati di due sondaggi condotti nel 2007 e nel 2010 presso l'UP CRS di Capodistria, esplora qual è la percezione dell'opinione pubblica nei confronti delle migrazioni economiche e dei lavoratori migranti. Le posizioni della popolazione di maggioranza rivelano la presenza di un senso, almeno parziale, di disagio e di minaccia, senso, che nel periodo di incertezza socio-economiche, s'intensifica, contemporaneamente, nel periodo trattato, rimane relativamente alto e quasi invariato il supporto a politiche migratorie restrittive finalizzate a controllare e limitare l'immigrazione degli stranieri.

Parole chiave: migrazioni economiche, lavoratori migranti, politiche migratorie, esclusione sociale, opinione pubblica

»The migrant worker comes to sell his labour power where there is a labour shortage. He is admitted to do a certain kind of job. He had no rights, claims, or reality outside his filling of that job. While he fills it, he is paid and accommodated. If he no longer does so, he is sent back from where he came from. It is not men who immigrate but machine-minders, sweepers, diggers, cement mixers, cleaners, drillers, etc. This is the significance of temporary migration.«

(John Berger, *A Seventh Man*)

UVOD

V zadnjih desetletjih postajajo migracijski tokovi vse bolj globalizirani in diferencirani; poleg kvantitativnih sprememb se značilnosti mednarodnih migracijskih tokov spreminjajo tudi kvalitativno, v vzrokih za migracije in v etnični sestavi migrantov. Mednarodni migracijski tokovi povečujejo etnično in nacionalno raznolikost prebivalstva in spreminjajo demografsko strukturo velike večine t. i. razvitih držav, kar je posebej izrazito v nekdanjem razmeroma kulturno homogenih nacionalnih državah. To velja tudi za države Evropske unije na splošno ter vse bolj tudi za Slovenijo. Oblikovanje in razvoj novih nadnacionalnih povezav, kot je denimo Evropska unija, povzroča tudi nova razmejevanja, pomikanje meja proti vzhodu in jugu. »Pod pritiski globalizacije, pod katerimi se 'evropska identiteta', nadnacionalnost in ustavnost EU začnejo utrjevati po načelu razločevanja 'od' drugih, vzhodnjakov, južnjakov, Balkancev ipd., se politike izključevanja z udejanjanja na globalni ravni prenašajo na lokalno raven« (Pajnik, Zavratnik Zimic, 2003, 6). Seveda pa velja tudi obratno; nacionalni oziroma lokalni interesi se izražajo v javnem mnenju in v skupinah pritiska, ki si prizadevajo za uveljavljanje svojih interesov pri oblikovanju skupne evropske migracijske in integracijske politike.

Upravljanje z migracijskimi tokovi in njihovo nadziranje postaja vse pomembnejše notranjepolitično in zunanjepolitično vprašanje tako na ravni nacionalnih držav kot nadnacionalnih povezav, s tem pa se (re)definirajo tudi percepcije o (pozitivni ali negativni) podobi oziroma vlogi mednarodnih migrantov v tranzitnih in ciljnih državah.¹ V tem kontekstu je posebej pomembno vprašanje ekonomskih migracij oziroma vključevanja imigrantov na trg delovne sile. Analiza evropskih in z njimi tudi slovenske politike ekonomskih migracij izpo-

stavlja dva temeljna cilja: po eni strani prizadevanje za učinkovite strategije privabljanja delavcev migrantov² iz tretjih držav in po drugi strani vzpostavljane mehanizmov za zagotavljanje začasnosti njihovega bivanja in dela, ki naj bi preprečevali, da se le-ti trajno naselijo na območju Evropske unije. Obenem je vprašanju ekonomskih migracij in delavcev migrantov posvečeno vse več prostora v množičnih medijih, kar seveda vpliva na percepcije javnosti o aktualnosti teh tematik.

Študije, ki obravnavajo problematiko delavcev migrantov v Sloveniji, so redke. To področje je nekaj več zanimanja pritegovalo v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so se nekateri avtorji (Klinar, 1976; Mežnarič, 1984) posvečali raziskovanju (ekonomskih) migracij iz ostalih republik tedanje Jugoslavije v Slovenijo. V zadnjem desetletju je bilo opravljenih nekaj študij s področja ekonomije in demografije (Kovač, 2003; Malačič, 2008), ki se osredotočajo predvsem na analizo vzrokov za povečano zaposlovanje državljanov »tretjih držav« v Sloveniji. Študije, ki se osredotočajo na položaj delavcev migrantov in državljanov »tretjih držav« v Sloveniji, so raziskovalno pozornost pritegnile šele nedavno (Medica et al., 2010; Medvešek, Bešter, 2010; Pajnik et al., 2010). »Delavci z območja bivše Jugoslavije so v Sloveniji pravzaprav stalnica. Njihov priliv je številčno največji, obstaja kontinuiteta v navezovanju stikov, so najbližji, kar pomeni, da jih je najbolj enostavno pripeljati, velja pa tudi obratno, ko jih ne potrebujejo več, jih preprosto pošljejo nazaj domov«, realnost položaja delavcev migrantov zgoščeno podaja Medica (2010, 41). Kljub temu da akademska sfera k analizam položaja delavcev migrantov pristopa (pre)pozno, pa je raziskovanje življenjskih in delovnih pogojev delavcev migrantov še kako živo. Dogaja se v krajih, ki jih institucionalna in birokratska mašinerija ne dosega, dogaja se na »lateralah, mejah in marginah«, ³ brez dovoljenj in pogodb, brez subvencij in statusov, v okrilju aktivističnega soraziskovanja Nevidnih delavcev sveta, mreže, ki združuje aktiviste in aktivistke Socialnega centra Rog ter migrantske delavce in delavke, živeče v Sloveniji.

Specifičnih javnomnenjskih raziskav, ki bi načrtno in kontinuirano merila stališča prebivalstva o ekonomskih migracijah in delavcih migrantih, v Sloveniji ni. Te tematike so deloma in občasno vključene v vprašalnike raziskave Slovensko javno mnenje (SJM), ki jo izvaja Center za raziskave javnega mnenja in množičnih komunikacij Fakultete za družbene vede Univerze v Lju-

1 O tem zgovorno priča strateški dokument »Strategija ekonomskih migracij za obdobje od 2010 do 2010?«, ki ga je vlada Republike Slovenije sprejela 30. 12. 2010. Že uvodoma je omenjena vloga migracijskega sistema Slovenije, ki »je pomemben v svoji dvojni vlogi: izraža dobrodošlico *dobronamernim* obiskovalcem in novim priseljencem in hkrati preprečuje vstop v Slovenijo tistim, ki *nimajo dobrih* namenov (poudarila A. Kralj)«.

2 V slovenski pravni ureditvi ni zaslediti pojmov, kakršna sta »delavec migrant« ali »migrantski delavec«, ki označujejo, da gre za delavce, ki so išoč zaposlitev v gibanju, pri čemer se soočajo z delovanjem državnih meja in imigracijske politike. Pravna ureditev uporablja izraz »tujci delavci«, s čimer poudarja njihov status nedržavljanov. Izraz »tujci delavci« označuje delavce, ki so državljani t. i. tretjih držav. Za druge, tj. delavce, ki so državljani članic Evropske unije, Evropskega gospodarskega prostora ali Švicarske konfederacije, namreč velja načelo prostega gibanja oseb (Mozetič, 2009, 31).

3 Za več o tem glej Bezec, 2009.

bljani. Na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper Univerze na Primorskem (UP ZRS), smo v zadnjih petih letih izvedli dve javnomnenjski raziskavi, ki sta se osredotočali na odnos javnosti do (ekonomskih) migracij in delavcev migrantov. Prva raziskava je bila opravljena leta 2007 v okviru ciljno-raziskovalnega projekta »Integracijske politike – vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa«, druga pa leta 2010 kot del temeljnega raziskovalnega projekta »Poklicali smo delovno silo, prišli pa so ljudje: vpogled v socialno strukturo in integracijske strategije tujih delavcev v Sloveniji«. V nadaljevanju so predstavljeni rezultati raziskave, izvedene leta 2010, obenem pa je – kjer so vprašanja to dopuščala – vključena tudi primerjava rezultatov obeh raziskav iz let 2007 in 2010.⁴

DELAVCI MIGRANTI: MED INTEGRACIJO IN MARGINALIZACIJO

Rezultati obeh javnomnenjskih raziskav kažejo, da odnos do delavcev migrantov odraža vsaj delno nelagodje in občutek ogroženosti med lokalnim prebivalstvom. Zviševanje življenjskih stroškov, naraščanje stopnje brezposelnosti in naraščajoča prekarnost zaposlitvenih pogojev vplivajo na percepcije ljudi, ki za negotove ekonomsko-socialne razmere pogosto iščejo krivce tudi med tujimi delavci. To se najbolj kaže v primeru trditve, da se zaradi zaposlovanja delavcev migrantov znižuje cena domači delovni sili (60,4 % respondentov se s trditvijo (zelo) strinja) ter da delavci migranti odvzemajo delovna mesta lokalnemu prebivalstvu (38,1 % se (zelo) strinja). Obe trditvi v nekoliko večji meri podpirajo respondenti s srednješolsko in poklicno izobrazbo, ki se zaposlujejo na podobnih segmentih trga dela in zato v delavcih migrantih vidijo neposredno konkurenco.

Čeprav obstaja precejšnje število empiričnih ekonomskih analiz, ki preučujejo vpliv migracij na brezposelnost in višino plač, rezultati niso nedvoumni, vendar nakazujejo, da je vpliv migracij na brezposelnost domače delovne sile majhen ali celo zanemarljiv (Stalker, 2000; Moses, 2006). V tistih državah, kjer tuji delavci predstavljajo komplementarno delovno silo domačim delavcem, se je konkurenca, ki bi ustvarjala pritisk na zniževanje plač, komaj pojavila, tako da je bil negativen pritisk zanemarljiv ali celo rahlo pozitiven. Visoko-

kvalificirani migrantski delavci denimo lahko pomagajo zapolniti tista delovna mesta, za katera ni domače delovne sile, in tako prispevajo k povečani produktivnosti. Po drugi strani nizko kvalificirani delavci ponavadi zapolnijo tista delovna mesta, ki se jih domača delovna sila izogiba, ker gre večinoma za dela, ki so umazana, težka in nevarna ali slabo plačana, kot so gospodinjstva dela in nekatere druge storitve, kot tudi dela v dejavnostih, ki so tradicionalno odvisna od močne sezone fluktuacije, kot so kmetijstvo, gradbeništvo in turizem. Utilitaristični racionalizem pripoveduje, da v državah s tržnim pomanjkanjem teh delavcev, delavci migranti pripomorejo ne le k preživetju teh dejavnosti, pač pa tudi k njihovu razvoju, vendar taka stališča, posebej v času ekonomskih kriz, niso prepričljiva.

Zanimivo je, da kljub prevladujočemu prepričanju, da delavce migrante potrebujemo za zaposlovanje v deficitarnih poklicih (45,2 % anketiranih se s trditvijo (zelo) strinja), večina respondentov ne soglaša s trditvijo, da delavce migrante potrebujemo, če želimo izboljšati ekonomski položaj in gospodarsko rast v Sloveniji, kar gre verjetno pripisati prepričanju, da so boljše plačana dela namenjena predvsem lokalnemu (slovenskemu) prebivalstvu, medtem ko se delavci migranti zaposlujejo predvsem v delovno intenzivnih sektorjih,⁵ ki ne prinašajo inovacij, razvoja in dodane vrednosti. »Povzame-mo lahko, da je razpoloženje do ekonomskih migracij in delavcev migrantov evropsko, s čimer se nanašamo na dvojnost stališč anketiranih; to je na eni strani pragmatičnost na področju ekonomskih interesov, ki sporoča, da je trg dela potrebno vzdrževati, negovati, po drugi strani pa precejšnja distanco do delavcev migrantov, ki bi utegnili predstavljati 'socialno grožnjo' lokalnemu prebivalstvu« (Zavratnik Zimic et al., 2008, 68). V tej luči lahko interpretiramo tudi prevladujoče mnenje, da bi morala vlada Republike Slovenije še zmanjševati letno kvoto izdajanja delovnih dovoljenj za tujce⁶ (tako meni 52,6 % anketirancev). Statistično značilne razlike v odgovarjanju glede na izobrazbeno strukturo respondentov nakazujejo, da se tisti z osnovnošolsko izobrazbo ali manj bolj zavzemajo za nadaljnje zniževanje kvote delovnih dovoljenj za tujce (tako meni 69,8 % respondentov z osnovnošolsko izobrazbo ali manj, medtem ko med respondenti z visokošolsko ali višjo izobrazbo ta delež znaša 39,7 %). Respondenti, ki prebivajo na po-

4 Obe telefonski javnomnenjski raziskavi sta bili izvedeni na slučajnem reprezentativnem vzorcu prebivalstva Republike Slovenije (numerus raziskave iz leta 2007 je znašal 727, numerus raziskave iz leta 2010 pa 699), kar omogoča statistično sklepanje iz vzorca na populacijo.

5 Po podatkih Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje za leto 2010 je največ tujcev zaposlenih v gradbeništvo, sledi predelovalna dejavnost, promet in skladiščenje, gostinstvo, poslovne dejavnosti, trgovina ter vzdrževanje in popraviljanje motornih vozil.

6 V skladu z migracijsko politiko in ob upoštevanju stanja in trendov na trgu dela vlada vsako leto določi letno kvoto delovnih dovoljenj, s katero omeji število tujcev na trgu dela. Število izdanih delovnih dovoljenj je v zadnjem desetletju postopoma naraščalo, po letu 2008, kar sovpada z začetkom svetovne gospodarske krize, pa se je letna kvota delovnih dovoljenj začela hitro zmanjševati. Letna kvota za leto 2005 je znašala 16.700 delovnih dovoljenj, leta 2006 je znašala 18.500 delovnih dovoljenj, leta 2007 29.500 delovnih dovoljenj, leta 2008 se je povzpela na 32.000 delovnih dovoljenj, nato je v letu 2009 padla na 24.000 delovnih dovoljenj, v letu 2010 pa se je prepolovila na 12.000 delovnih dovoljenj (Ur. l. RS, št. 31/2005, št. 106/2006, št. 8/2007, št. 25/2008, št. 8/2009, št. 8/2010). Leta 2011 vlada ni sprejela uredbe o določitvi kvote delovnih dovoljenj za sezonska dela, zato izdajanje dovoljenj za sezonsko delo ni dopustno, dokler ponudba na trgu dela presega povpraševanje.

deželju, se v primerjavi s tistimi, ki živijo v mestih, bistveno bolj zavzemajo za nadaljnje zmanjševanje kvot delovnih dovoljenj za tujce.

Stališča anketiranih je mogoče oceniti za utilitaristična, pri čemer racionalnim interesom stoji naproti emotivna dediščina populističnih predstav »strahov pred priseljevanjem« in pretirane retorike omejevanja priseljevanja v EU, ki sta vsaj dve desetletji najbolj pogosto posredovani tematiki na področju sodobnih migracijskih politik. Pričakovati je, da imajo tovrstna sporočila, ki prihajajo iz centra političnega odločanja EU, hkrati pa se reproducirajo v nacionalnih okoljih, precejšen vpliv in visoko stopnjo identificiranja s problemom, ki tako postaja tudi »naš« (Zavratnik Zimic et al., 2008).

Kljub vsaj delno izraženemu nelagodju in zaskrbljenosti zaradi vključevanja in sodelovanja tujih delavcev na trgu dela, pa je moč opaziti tudi socialno občutljivost na življenjske in delovne pogoje migrantskih delavcev. 85,0 % anketiranih se je namreč (zelo) strinjalo s trditvijo, da delodajalci pogosto izkoriščajo migrantske delavce. Visok delež odgovorov lahko povežemo tudi s prebojem te problematike v medijske vsebine, saj se je predvsem ob koncu leta 2009 in v začetku leta 2010 v medijih pojavilo več prispevkov, ki so obravnavali položaj migrantskih delavcev v Sloveniji (nevzdržne bivanjske razmere in delovni pogoji, neizplačevanje plač in socialnih prispevkov, nesreče na gradbiščih ...); obenem je ravno v času javnomnenjske raziskave kulminirala problematika delavcev migrantov, zaposlenih v kočevski Prenovi, ki so se zaradi nevzdržne socialne stiske odločili za gladovno stavko.

V nadaljevanju je predstavljena primerjava rezultatov javnomnenjske raziskave iz leta 2010 z rezultati raziskave iz leta 2007, da bi ugotovili, ali in na katerih področjih je prišlo do sprememb v odnosu do delavcev migrantov. Delež respondentov, ki meni, da tuje delavce potrebujemo za zaposlovanje v deficitarnih poklicih, je v primerjavi z rezultati raziskave iz leta 2007 narasel za skoraj 10 % (leta 2007 je tako menilo 36,3 % anketirancev, leta 2010 pa 45,2 %), obenem se je nekoliko povečal delež respondentov, ki menijo, da se zaradi tujih delavcev znižuje cena domači delovni sili (leta 2007 je tako menilo 54,5 % anketirancev, leta 2010 pa 60,4 %).

Nasprotno se je skoraj prepolovil delež respondentov, ki menijo, da tuji delavci predstavljajo breme za slovensko državo in davkoplačevalce: leta 2010 je tako menilo 23,8 % anketiranih, leta 2007 pa 43,2 % respondentov. Delež respondentov, ki menijo, da tuji delavci odvzemajo delovna mesta lokalnemu prebivalstvu, je ostal skoraj nespremenjen (leta 2007 je tako menilo 42,3 % anketirancev, leta 2010 pa 38,1 %).

Rezultati raziskave nadalje kažejo, da javnost v Sloveniji podpira uvajanje restriktivnejših ukrepov na področju imigracijske politike oziroma večji nadzor meja in selekcijo oseb, ki želijo vstopiti v Slovenijo (in s tem tudi na ozemlje Evropske unije). 52,0 % anketirancev podpira restriktivnejšo politiko priseljevanja v Slovenijo, s tem se ne strinja 22,7 % anketirancev, 25,3 % pa je neodločenih. Mnenja so izrazito bolj deljena ob vprašanju, ali bi morala država ustaviti priseljevanje, če želi zmanjšati napetosti v družbi: odgovori se porazdeljujejo bolj enakomerno, pri čemer je tistih, ki ukrepa ne podpirajo, nekoliko več kot tistih, ki so za ustavitev priseljevanja (kumulativno 40,4 % proti, 34,0 % podpira trditev, neopredeljenih je 25,6 % vprašanih). Statistično značilne razlike v odgovarjanju glede na izobrazbo respondentov kažejo, da je podpora restriktivnejši imigracijski politiki oziroma uvedbi nične imigracije višja med osebami, ki imajo nižje stopnje izobrazbe. Glede na to, da je v ozadju vprašanja predpostavka, da so za napetosti v družbi krivi priseljenci oz. priseljevanje, je relativno visoka podpora tako skrajnemu ukrepu, kot je ustavitev (oz. *de facto* prepoved) priseljevanja, zelo zaskrbljujoča. Po drugi strani je moč opaziti, da anketiranci večinoma (75,6 %) podpirajo trditev, da bi si morala Slovenija prizadevati za odprto, strpno in multikulturno družbo, prav tako se večinoma strinjajo s trditvijo, da imigranti prispevajo k oblikovanju multikulturnega okolja in sobivanja v državi (44,5 %), pri čemer je delež tistih, ki se z izjavo ne strinjajo, skoraj polovico manjši (25,5 %). Nekoliko večjo podporo omenjenima trditvama je moč opaziti med respondenti z višjo izobrazbo ter med mlajšimi osebami (od 18 do 39 let). Čeprav je iz zadnjih dveh izjav mogoče razbrati visoko podporo kulturni različnosti in strpnosti, to prihaja v kolizijo z zagovarjanjem restriktivnejših imigracijskih politik. Zdi se, da anketiranci te

Tabela 1: Primerjava rezultatov raziskave, % odgovorov »(popolnoma) se strinjam«.

Table 1: Comparison of research results, % of answers »I totally agree«.

	2007	2010
Delavce migrante potrebujemo, da zapolnijo tista delovna mesta, kjer primanjkuje domače delovne sile.	36,3 %	45,2 %
Zaradi delavcev migrantov se znižuje cena domači delovni sili, ker delavci migranti predstavljajo neojalno konkurenco.	54,5 %	60,4 %
Delavci migranti predstavljajo breme za slovensko državo in davkoplačevalce.	43,2 %	23,8 %
Delavci migranti odvzemajo delovna mesta lokalnemu prebivalstvu.	42,3 %	38,1 %

kontradiktornosti pravzaprav ne zaznavajo. Nemara gre ta razkorak pojasniti z družbeno pričakovanim odgovarjanjem (ko gre za podporo abstraktnim načelom demokratičnosti in strpnosti), ki posameznika nič ne stane, kvečjemu prispeva k njegovi samopodobi modernega, razgledanega in strpnega človeka, ko pa vprašanja nanečajo bolj konkretizirane teme, ki se tičejo izkustev v vsakdanjem življenju (npr. strah pred izgubo delovnih mest), pa se v ospredje prebijejo (osebni) interesi in ideologija.

Podpora zgoraj naštetim, medsebojno nasprotujočim si trditvam, kaže, da je Slovenija dobro ujela shizofreni evropski duh časa, ki ga po eni strani zaznamuje vsaj deklarativno zavzemanje za demokratično, inkluzivno, strpno in multikulturno družbo, po drugi strani pa izražajo podporo izvajanju izrazito represivnih in selektivnih imigracijskih politik, ki pogosto niso v sozvočju s temeljnimi človekovimi pravicami in svoboščinami.⁷ O tem priča tudi večinska podpora trditvi, da imigranti v novih družbenih okoljih ne morejo zahtevati enakih pravic kot prebivalci (Slovenci), ki v določenem okolju živijo že od nekdaj, kar je v nasprotju s pravico do nediskriminatorne obravnave tujcev.⁸ Kumulativni delež tistih, ki se z izjavo strinjajo, znaša 44,1 %. Stopnja strinjanja z izjavo narašča z nižanjem izobrazbene strukture anketiranih. Respondenti, ki živijo na podeželju, se z navedeno trditvijo strinjajo bolj kot tisti, ki živijo v mestnih okoljih. Izključevanje in marginaliziranje imigrantov pogosto temelji na sklicevanju na lastni avtohtonosti, ki jo izpričuje atavistična sintagma »na svoji zemlji«. V primeru zahtev po »osebnem prostoru«, pa tudi zahtev po prostoru nacionalne skupnosti, je treba pojem prostora razumeti v etološkem smislu, se pravi kot zasedanje in budno varovanje ozemlja, ki smo ga bili »prvi markirali« in markiranje je treba nenehno ponavljati. Tisti, ki pride drugi, torej ni več

dobrodošel ali pa se mora sprijazniti vsaj s tem, da mu zaradi umanjkanja »argumenta avtohtonosti« ne pritičejo enake pravice kot »staroselcem«.

Primerjava rezultatov z rezultati raziskave, izvedene leta 2007, kaže, da je delež respondentov, ki podpirajo uvajanje restriktivnejših imigracijskih politik, ostal nespremenjen (v obeh letih je tako menilo 52,0 % anketirancev), delež neopredeljenih se je zmanjšal za 4 %, obenem pa se je za nekoliko povečal delež tistih, ki ne podpirajo uvedbe restriktivnejših imigracijskih politik (leta 2007 se je proti uvedbi restriktivnejših imigracijskih politik izreklo 19,4 % anketiranih, leta 2010 pa 22,7 %). Podpora trditvi, da mora država ustaviti priseljevanje, če želi zmanjšati napetosti v družbi, je ostala skoraj nespremenjena (leta 2007 je tako menilo 33,7 % anketiranih, leta 2010 pa 34,0 %), vendar pa se je nekoliko povečal delež tistih, ki trditvi nasprotujejo (leta 2007 je tako menilo 35,9 % anketiranih, leta 2010 pa 40,4 %). Večje spremembe opazimo pri trditvi, da imigranti kot tujci v novem družbenem okolju ne morejo zahtevati enakih pravic kot »staroselci«: delež respondentov, ki se z navedeno izjavo strinja, se je zmanjšal za 10 % in tako padel pod polovico vseh respondentov (leta 2007 je tako menilo 54,5 % anketiranih, leta 2010 pa 44,1 %), obenem pa se je za 10 % zvišal delež respondentov, ki se z izjavo (sploh) ne strinjajo (leta 2007 je tako menilo 22,4 % anketiranih, leta 2010 pa 32,0 %). Zvišal se je tudi delež respondentov, ki menijo, da imigranti prispevajo k oblikovanju multikulturnega okolja in sobivanja v državi (leta 2007 je tako menilo 37,5 % anketiranih, leta 2010 pa 44,5 %), še nekoliko bolj pa je narasel delež respondentov, ki podpirajo trditev, da bi si Slovenija morala prizadevati za odprto, strpno in multikulturno družbo (leta 2007 je tako menilo 63,3 % anketiranih, leta 2010 pa 75,6 %).

Tabela 2: Primerjava rezultatov raziskave, % odgovorov »(popolnoma) se strinjam«.

Table 2: Comparison of research results, % of answers »I totally agree«.

	2007	2010
Slovenija bi morala zaostri imigracijsko politiko (tj. postaviti strožje pogoje in merila za priseljevanje tujcev).	52,0 %	52,0 %
Imigranti prispevajo k oblikovanju multikulturnega okolja in sobivanja v državi.	37,5 %	44,5 %
Imigranti so priseljenci v novih družbenih okoljih, torej so tujci, zato ne morejo zahtevati enakih pravic kot tisti, ki v Sloveniji živijo že od nekdaj.	54,5 %	44,1 %
Če država želi zmanjšati napetosti v družbi, mora ustaviti priseljevanje.	33,7 %	34,0 %
Slovenija bi si morala prizadevati za odprto, strpno in multikulturno družbo.	63,3 %	75,6 %

⁷ V zadnjih nekaj letih tudi deklarativna podpora evropskih politik do priseljevanja in integracije priseljencev precej slabi, o čemer denimo pričajo splošne tendence po kriminalizaciji priseljencev, prisilni izgoni Romov iz Italije in Francije ali lanska izjava nemške kanclerke Angele Merkel, da je multikulturalizem »povsem spodletel« (BBC News, 17. 10. 2010).

⁸ To določilo se nanaša predvsem na člene Splošne deklaracije človekovih pravic, dopolnjene z Mednarodnim paktom o državljskih in političnih pravicah, po katerih razlikovanje v obravnavi državljanov in tujcev ni dopuščeno.

Izražanje predsodkov do priseljencev je stalnica, ki ji v empiričnih raziskavah v evropskem prostoru posebej izrazito sledimo v zadnjih dveh desetletjih. Gotovo je to sociološko dejstvo povezano tudi s spremembami, ki so se zgodile v tranzicijskih družbah srednjeevropskih in vzhodnoevropskih držav. Ob nastajanju novih nacionalnih držav ali spreminjanju okvirov suverenosti nacionalnih držav običajno prihaja do teženj po ustvarjanju etnično homogenih skupnosti in oblikovanju identitet (političnih) skupnosti, ki se vzpostavljajo in ohranjajo po načelu ločevanja in razmejevanja od »drugih«. Na to opozarja Hafner Fink (2004), ki pravi, da je načelo izključevanja in razmejevanja značilnejše oz. vztrajnejše v tistih evropskih državah, ki so doživljale intenzivnejše strukturne spremembe – to velja predvsem za države, ki so izšle iz socializma, novonastale države in države, ki vstopajo v Evropsko unijo. Vse to velja tudi za Slovenijo. V prehodu iz socializma se je povečalo poudarjanje nacionalne pripadnosti, hkrati pa je tranzicija prinašala tudi nova tveganja in negotovosti, ki so se izražala tudi v odklonilnem odnosu do priseljencev, etnični distanci in ksenofobiji. Nekdaj zaprte socialistične družbe so postale bolj podobne zahodnim evropskim družbam, kjer so se z vprašanji upravljanja z migracijami, vključno z družbenimi posledicami – med katere sodijo tudi vprašanja integracijskih politik, etnične in rasne enakosti, socialnega izključevanja – že dalj časa sistematično ukvarjali številni akterji, od oblikovalcev politik do analitikov in ekspertov iz javnega, zasebnega in nevladnega sektorja. Obenem strokovnjaki (Ule, 1999) opozarjajo, da je prišlo do kvalitativnih sprememb pri izražanju predsodkov – če so nekoč izražali predsodke neposredno v stiku s stigmatiziranimi družbenimi skupinami, pa jih danes predvsem skozi izolacijo teh skupin, torej na način, da do stika sploh ne prihaja, kar vodi k marginalizaciji in getoizaciji določenih družbenih skupin, med katere nedvomno sodijo prav priseljenci oz. delavci migranti.

V tem smislu lahko na primer interpretiramo rezultate raziskave Slovensko javno mnenje, ki že desetletja meri tudi socialno oziroma etnično distanco. Pri vprašanju »Katere od navedenih skupin ljudi ne bi želeli imeti za sosede?«, ena od navedenih skupin zajema priseljenke oziroma tuje delavce. Delež odgovorov, po katerih priseljenci oziroma tuji delavci niso zaželeni sosedje, je z leti sicer precej nihal. Največji je bil v letih takoj po osamosvojitvi, kar obenem sovпада tudi z vojnami na področju Hrvaške ter Bosne in Hercegovine, ko je v Slovenijo prispelo večje število beguncev; podoben trend je zaznati v letu 2000, v obdobju t. i. »prebežniške krize«, ko so uradne statistike zabeležile največje število t. i. ilegalnih prehodov meje in vloženih prošenj za azil po osamosvojitvi. Po zadnjih razpoložljivih podatkih iz leta 2008 ta delež znaša 28,4 %. To je najvišji delež po letu 2000 in hkrati skoraj identičen deležu iz leta 2000 (28,5 %), ko je v javnosti izrazito odmevala »problematika priseljencev«.

Tabela 3 : Ne bi želel/a imeti priseljencev oz. tujih delavcev za sosede, v % (SJM, 1992–2008).

Table 3: I would not want immigrants or foreign workers to be my neighbours, in % (SJM, 1992–2008).

Ne bi želel/a imeti za sosede priseljencev oz. tujih delavcev	%
SJM 92/1	39,6
SJM 93/1	55,6
SJM 94/2	40,5
SJM 95/2	18,1
SJM 98/2	28,3
SJM 99/1	16,0
SJM 00/1	28,5
SJM 01/1	20,6
SJM 02/1	22,6
SJM 05/3+4	17,6
SJM 08/1	28,4

V našem vprašalniku smo merjenje etnične distance oziroma tematizacije »bližine drugosti« vključili na podoben način: zanimala nas je perspektiva lokalnih življenjskih prostorov, sorodniških in prijateljskih mrež ter odnos do priseljencev v delovnem okolju.

Kumulativno je 28,0 % anketiranih odgovorilo, da bi jih (zelo) motilo, če bi v njihovi ulici ali soseski živelo večje število priseljencev, kar je domala enako deležu odgovorov v zgoraj navedeni raziskavi SJM (28,4 % v letu 2008). Obenem pa velja izpostaviti, da v naši raziskavi delež tistih, ki jih sosedstvo s priseljenci (sploh) ne bi motilo, znaša 51,2 %. Nadalje je iz rezultatov naše raziskave razvidno, da večinski delež odgovarjajočih situacije, v katerih bi prišli s priseljenci/priseljenkami v osebni stik (poroka z ožjim družinskim članom ali člani, poroka z osebnim prijateljem ali prijateljico, sodelovanje v službi), ne bi motile. Kumulativni deleži odgovorov »ne bi me motilo« in »sploh me ne bi motilo« se gibljejo med 64,8 % in 81,3 %. Kot najbolj moteča socialna situacija se je pokazala možnost, da bi priseljenec/priseljenka postala nadrejena na delovnem mestu (kumulativni delež odgovorov »(zelo) bi me motilo« znaša 16,8 %, sledi poroka z ožjim družinskim članom (15,2 %), poroka z osebnim prijateljem/prijateljico (8,4 %) in sodelovanje v službi (5,9 %). Statistično značilne razlike v odgovarjanju glede na izobrazbeno strukturo respondentov kažejo, da z višanjem izobrazbene ravni upada delež tistih, ki bi jih navedene socialne situacije motile. Obenem so za respondente, ki živijo na podeželju, navedene situacije bolj moteče kot za tiste, ki živijo v mestnih okoljih. Primerjava odgovorov z rezultati raziskave,

Tabela 4: Ali bi vas motilo, če bi se oseba, ki se je v Slovenijo priselila iz tujine (oz. priseljenec/priseljenka):
Table 4: Would you mind if a person who moved to Slovenia from other countries (immigrant):

	Delež odgovorov »(zelo) bi me motilo«, 2007	Delež odgovorov »(zelo) bi me motilo«, 2010
Poročila z bližnjim družinskim članom/članico	9,8 %	15,2 %
Poročila z osebnim prijateljem/prijateljico	7,8 %	8,4 %
Postala sodelavec/sodelavka	5,4 %	5,9 %
Postala vaš nadrejeni/nadrejena	12,6 %	16,8 %

izvedene leta 2007, kaže, da je delež respondentov, ki bi jih navedene socialne situacije (zelo) motile, nekoliko narasel; največji porast je opazen v primeru poroke z bližnjim družinskim članom (5,4 %) ter tedaj, ko bi priseljenec oz. priseljenka postala nadrejena v službi (4,2 %).

Raziskave kažejo, da je odnos javnosti do priseljencev oz. tujih delavcev v Sloveniji razmeroma odklonilen, predvidevati pa je mogoče, da se stopnja nestrpnosti in ksenofobije v določenih družbenih okoliščinah lahko okrepi. V raziskavi smo predvideli tri časovne prelomnice: osamosvojitve Slovenije leta 1991, vstop Slovenije v Evropsko unijo leta 2004 in začetek svetovne finančne in gospodarske krize leta 2008.

Kot smo že omenili, se je v t. i. tranzicijskih državah, še posebej v novonastalih nacionalnih državah, poudarjanje nacionalne pripadnosti in nacionalizma okrepilo; nacionalne identitete se namreč v veliki meri oblikujejo in utemeljujejo na razločevanju od drugih ter izključevanju drugih, torej tistih, ki ne sodijo v domnevno homogen nacionalni kolektiv. To je bilo v obdobju neposredno pred in po osamosvojitvi Slovenije mogoče razbrati predvsem iz odnosa do pripadnikov narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije, ki so in še vedno tvorijo večinski delež priseljencev v Sloveniji (na tem mestu velja poudariti, da ima večina priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije slovensko državljanstvo). Formiranje »evropske identitete« poteka na podoben način – na realpolitični ravni z utrjevanjem schengenske meje in na ideološki ravni z vzpostavljanjem domnevne kulturno-civilizacijske ločnice med državami Evropske unije in tako imenovanimi »tretjimi državami«. Tretja prelomnica, ki smo jo postavili v leto 2008, je obdobje, ko so se začeli realno kazati učinki svetovne finančne in gospodarske krize (povečevanje brezposelnosti, strah pred izgubo delovnih mest, rast življenjskih stroškov, zniževanje življenjskega standarda, krčenje sredstev za socialne transferje ipd.), posledice negotovih socialno-ekonomskih razmer pa se pogosto kažejo v povečani nestrpnosti do priseljencev.

Videti je, da v primerjavi z obdobjem pred osamosvo-

jitvijo Slovenije anketirani zaznavajo porast nestrpnosti do priseljencev oziroma tujih delavcev – skoraj dve tretjini (60,1 %) sta odgovorili, da je danes nestrpnosti več. Vstop Slovenije v evropske integracije po menju anketiranih ni bistveno vplival na odnos do priseljencev, saj večina (58,7 %) meni, da je stopnja nestrpnosti ostala nespremenjena, slaba tretjina (30,2 %), da je nestrpnosti več, desetina pa, da je nestrpnosti do priseljencev danes manj kot pred letom 2004. Statistično značilne razlike v odgovarjanju glede na spol respondentov kažejo, da je med osebami, ki ocenjujejo, da se je nestrpnost do priseljencev povečala, več žensk. Primerjava z rezultati raziskave, izvedene leta 2007, kaže, da so ocene o vplivu osamosvojitve na stopnjo nestrpnosti do priseljencev skoraj nespremenjene, medtem ko se ocene o vplivu vstopa v Evropsko unijo precej razlikujejo. Leta 2007 so bila mnenja izrazito bolj deljena: 45,5 % anketiranih je menilo, da vstop Slovenije v Evropsko unijo ni vplival na odnos do priseljencev, le nekaj manjši delež (43,9 %) pa je menil, da se je stopnja nestrpnosti do priseljencev povečala. Deljena so tudi mnenja o vplivu svetovne finančne in ekonomske krize na odnos do priseljencev oziroma tujih delavcev. 52,0 % anketiranih je menilo, da je danes nestrpnosti več, kot je bilo pred letom 2008, 41,9 % anketiranih pa je menilo, da stopnja nestrpnosti ostaja nespremenjena. Predvidevamo lahko, da respondenti ocenjujejo, da je imel vstop Slovenije v Evropsko unijo manj vpliva na negativen odnos do priseljencev oziroma tujih delavcev kot svetovna finančna in gospodarska kriza, saj je šlo v prvem primeru bolj za ideološki in identitetni projekt, medtem ko so učinki krize veliko bolj realni in otipljivi na ravni neposrednih izkušenj v vsakdanjem življenju.

Med bistvene značilnosti migracijskih politik Evropske unije sodita preprečevanje t. i. ilegalnih migracij ter omejevanje delovne migracije oziroma regulacija delovnih migracij glede na potrebe posameznih držav članic. Obstajajo različne oblike politik, s katerimi države urejajo odnose med večinsko družbo in priseljenci.⁹ Če

9 Različne politike, ki urejajo vključevanje priseljencev v širšo družbo, s skupnim izrazom imenujemo imigrantske politike (z razliko od imigracijskih politik, s katerimi posamezna nacionalna država določa, kdo se lahko priseli, s kakšnimi nameni, pod katerimi pogoji in za koliko časa). Glede na razlike med imigrantskimi politikami pa lahko govorimo o različnih modelih, kot so denimo model asimilacije, adaptacije, segregacije, multikulturalizma, model etničnih manjšin ...

vzamemo za izhodišče kriterij trajnosti naselitve, lahko tipologijo vključevanja imigrantov delimo na dva pola: model trajnih imigrantov, ki predvideva različne načine vključevanja imigrantov v širšo družbo,¹⁰ in model gostujočih delavcev. V naši raziskavi smo anketiranim na izbiro postavili štiri različne modele: asimilacijskega (priseljenci naj se naučijo slovenskega jezika in navad ter opustijo svoj izvorni jezik in kulturo), adaptacijskega (priseljenci naj se naučijo slovenskega jezika in navad ter v domačem okolju ohranjajo svoj jezik in kulturo) in segregacijskega (priseljenci naj ohranijo svoj jezik in kulturo ter živijo sami zase), ter četrto možnost, model gostujočih delavcev, ki predvideva zgolj začasno bivanje in delo priseljencev, ki bi se po omejenem času morali vrniti v svoja izvorna okolja.

Večinski delež anketiranih zagovarja trditev, da naj se priseljenci naučijo slovenskega jezika in navad ter v domačem okolju ohranjajo svoj jezik in kulturo (76,7 %), sledijo tisti, ki zagovarjajo model gostujočih delavcev (14,4 %), 7,2 % anketiranih zagovarja asimilacijo priseljencev, 1,7 % anketiranih pa meni, da bi morali priseljenci ohraniti svoj jezik in kulturo in živeti ločeno od večinske družbe. Statistično značilne razlike v odgovorjanju glede na starost respondentov kažejo, da starejši (61 let in več) bolj kot ostali zagovarjajo asimilacijo priseljencev, medtem ko mlajši (18 do 39 let) bolj kot ostali zagovarjajo trditev, da bi se morali priseljenci na-

učiti slovenskega jezika in navad, v domačem okolju pa ohranjati svoj jezik in kulturo. Med tistimi, ki menijo, da bi morali priseljenci v Sloveniji živeti in delati le kratek čas, nato pa se vrniti domov, je največ starejših (62 let in več). Primerjava med obema raziskavama (2007 in 2010) kaže, da se je nekoliko znižal delež tistih, ki zagovarjajo adaptacijo priseljencev (leta 2007 je tako menilo 82,8 % anketiranih), obenem pa se je nekoliko povečal delež anketiranih, ki zagovarjajo model gostujočih delavcev (leta 2007 je tako menilo 8,7 % anketiranih), medtem ko sta deleža anketiranih, ki zagovarjajo asimilacijo oziroma segregacijo, ostala skoraj nespremenjena. Čeprav ostaja delež anketiranih, ki zagovarjajo tako ali drugačno obliko vključevanja priseljencev v novo družbo (adaptacija, asimilacija), prevladujoč, pa lahko opozorimo na delež tistih (kumulativno 16,1 % anketiranih), ki menijo, da vključevanje priseljencev v novo družbo ni potrebno. Tako modelu segregacije kot modelu gostujočih delavcev je namreč skupno to, da običajno predpostavljata, da se priseljenci v novi družbi nahajajo zgolj začasno, zato od njih ni treba pričakovati prilagajanja kulturi sprejemne družbe,¹¹ hkrati pa ne predvidevata niti prilagajanja sprejemne družbe. V tem smislu običajno lahko govorimo zgolj o (omejeni) integraciji na trg dela in iz tega izhajajočih (omejenih) socialnih pravic, medtem ko druge ravni integracije (npr. pravna, izobraževalna, bivanjska, kulturna, politična, družbena in identifikacijska) niso predvi-

Tabela 5: »Kako naj po vašem mnenju ravnaajo priseljenci, ki živijo in delajo v Sloveniji? Prosimo, povejte, katera trditev vam je osebno najbolj blizu:«

Table 5: "In your opinion, how should immigrants who live and work in Slovenia behave? Please choose one of the following statements which best matches your personal opinion:"

	2007 (v %)	2010 (v %)
Naučijo naj se slovenskega jezika in navad in jih sprejmejo za svoje ter opustijo svojo kulturo.	7,9	7,2
Naučijo naj se slovenskega jezika in navad ter v domačem okolju ohranjajo svoj jezik in kulturo.	82,8	76,7
Ohranijo naj svoj jezik in kulturo ter živijo sami zase.	0,7	1,7
Naj se začasno prilagodijo slovenski kulturi in življenju in delajo tu za krajši čas, nato naj se vrnejo domov.	8,7	14,4

10 Integracija je v Evropi prevladujoč termin, s katerim se na splošno označuje procese (in njihove posledice) vključevanja priseljencev v novo družbeno okolje, vendar pa kljub splošni razširjenosti in priljubljenosti sam koncept ni neproblematičen, saj pogosto ne opredeljuje niti načinov niti ciljev vključevanja, hkrati pa ne pojasnjuje, kaj je novo družbeno okolje (norme, vrednote, navade ipd.), v katerega naj bi se priseljenci vključili. Integracija je kompleksen koncept, ki vključuje širok spekter spremenljivih procesov in situacij na različnih družbenih področjih in zadeva tako posameznike kot družbene skupine ter družbo kot celoto. Za podrobnejše opredelitve koncepta in dilem, ki se ob tem porajajo, glej Bešter (v Komac, 2007, 106–118).

11 V praksi se načeloma izkazuje drugače; od posameznikov iz marginaliziranih družbenih skupin se pričakuje, da bodo izpolnili pričakovanja dominantnih skupin. O tem denimo priča primer obvestila, ki ga je gradbeno podjetje Vegrad septembra 2008 nalepilo na bivalne kontejnerje za delavce na gradbišču, v katerem je bilo med drugim zapisano: »Prosim, da svoje kulture in obnašanja, ki je pri nekaterih skrajno neprimerno, ne poskušate uveljaviti tudi tukaj. Zavedajte se, da trenutno stanujete v Ljubljani, ki je glavno mesto Republike Slovenije, ki je članica Evropske unije. Tukaj veljajo zakoni in pravila, ki so na višjem nivoju«. Podoben eklatanten primer kulturnega rasizma lahko razberemo iz izjave Hilde Tovšak, predsednice uprave gradbenega podjetja Vegrad, ki je obvestilo na kontejnerjih za dnevnik Finance komentirala z naslednjimi besedami: »Kaj naj, Bosanci so, jih pripeljemo iz tistega sela gor in ne vejo ničesar, nekdo jim mora povedati. [...] Saj moramo te Bosance naučit kulture in poskrbet, da niso moteči« (Mihajlovič, 2008).

dene, zato običajno tudi ne obstajajo specifične politike in ukrepi, ki bi bili namenjeni olajševanju vključevanja tega segmenta prebivalstva v širšo družbo. Ravno na tem mestu se položaj delavcev migrantov izkazuje kot najbolj problematičen, saj pogosto ostajajo na družbeni margini, obsojeni zgolj na golo preživetje.

Izhodiščna predpostavka integracijskih politik je, da priznavajo možnost trajne naselitve priseljencev v sprejemni družbi; zato naj bi omogočale in vzpodbujale enakopravno in celovito vključevanje priseljencev in njihovih potomcev v vse sfere družbenega, ekonomskega in političnega življenja ob hkratnem spoštovanju njihovih pravice do ohranjanja, razvijanja in izražanja njihovih posebnih etničnih, kulturnih, jezikovnih, verskih in drugih identitet. »Integracijska politika v širšem smislu zajema vse politike in ukrepe, ki posredno ali neposredno pripomorejo k integraciji priseljencev. Tako sodijo vanjo tudi splošne politike, ki skrbijo za integracijo celotnega prebivalstva v kohezivno skupnost, na primer: izobraževalna politika, socialna politika, zdravstvena politika, politika zaposlovanja, politika državljanstva idr.« (Bešter, 2007, 116).

Spodaj našeta področja sodijo med glavne prioritete, za katere naj bi po priporočilih skupine za integracijo, ustanovljene v okviru Sveta Evrope, skrbela integracijska politika. Enakopravno vključevanje na trg dela oziroma možnost zaposlitve je eden temeljnih elementov integracije, saj imigrantom omogoča ekonomsko neodvisnost, boljše možnosti interakcije s pripadniki večinske družbe ter nenazadnje dostop do zdravstvenega in socialnega zavarovanja. Izsledki raziskave kažejo, da se večina respondentov zavzema za to, da bi imeli priseljenci omogočen dostop do zdravstvenega in socialnega zavarovanja (84,5 %) ter da bi se lahko enakopravno vključevali na slovenski trg dela (59,8 %), kar v večji meri podpirajo predvsem respondenti z višjimi stopnjami izobrazbe. Pomemben element integracijske politike je tudi zagotavljanje možnosti za stanovanjsko oskrbo priseljencev. Brez ustrezne stanovanjske politike obstaja velika možnost za pojav prostorske segregacije in getoizacije priseljencev, ki ima vrsto negativnih posledic za vso družbo. Pogle-

vitni problem, s katerim se večina imigrantov sooča ob reševanju svojega stanovanjskega vprašanja, je ranljivost njihovega položaja ob vstopanju na stanovanjski trg. S tem ne mislimo zgolj na nizke ali neredne dohodke, ki jih običajno prejema (ali sploh ne), temveč tudi na tiste dejavnike, ki so jim imigranti in druge deprivilegirane oziroma marginalizirane skupine na stanovanjskem trgu podvržene bolj kot druge, torej na pomanjkanje informacij in diskriminatorne prakse, s katerimi se srečujejo. Diskriminatorne prakse, ki so jim imigranti podvrženi ob iskanju nastanitve, so lahko prikrite ali odkrite; med prikrite najpogostejše sodijo predsodki in stereotipi do ljudi drugačne etnične, rasne ali verske pripadnosti ter otežen dostop do pomembnih virov, kot je na primer dostop do informacij. Med odkrite diskriminatorne prakse pa lahko štejemo povsem eksplisitne in formalne ovire, s katerimi se srečujejo zaradi svojega statusa (Kralj, 2006). V skladu s slovensko zakonodajo je namreč eden od osnovnih pogojev za upravičenost do dodelitve neprofitnega najemnega oziroma socialnega stanovanja ter za stanovanjsko posojilo Stanovanjskega sklada državljanstvo Republike Slovenije ali državljanstvo države članice Evropske unije, poleg tega pa mora imeti prosilec stalno bivališče v občini ali na območju delovanja javnega stanovanjskega sklada ali neprofitne stanovanjske organizacije, v kateri je zaprosil za pridobitev neprofitnega stanovanja. Mnenja o tem, ali naj bodo priseljenci upravičeni do socialnih oz. neprofitnih stanovanj ter stanovanjskih posojil, so deljena; anketirani bolj podpirajo možnost koriščenja stanovanjskih posojil (59,2 %), manj naklonjeni pa so temu, da bi priseljenci lahko pridobili pravico do koriščenja socialnih oz. neprofitnih stanovanj (41,3 %). Ena od pomembnih dimenzij integracije je tudi možnost participacije v javnosti oziroma možnost kulturnega in političnega angažmaja. Rezultati raziskave kažejo, da respondenti podpirajo možnost kulturnega udejstvovanja priseljencev (80,7 %), manj naklonjeni (43,8 %) pa so politični participaciji (možnost glasovanja na lokalnih in državnih volitvah, članstvo v političnih strankah ali ustanavljanje novih strank, posebne oblike manjšinskega predstavnštva).

Tabela 6: »Priseljencem, ki legalno bivajo v Sloveniji, bi morali omogočiti:«
Table 6: "The immigrants who have a legal status in Slovenia should be granted:"

Delež odgovorov (popolnoma) se strinjam	2007, v %	2010, v %
enakopravno vključevanje na slovenski trg dela	57,3	59,8
dostop do zdravstvenega in socialnega zavarovanja	75,4	84,5
možnost dodatnega pouka/izobraževanja v njihovem jeziku	/	33,4
dostop do socialnih/neprofitnih stanovanj	34,2	41,3
možnost najema stanovanjskega kredita	45,8	59,2
vključevanje in dejavnost v kulturnem življenju	70,7	80,7
vključevanje in dejavnost v političnem življenju	43,7	43,8

Primerjava z rezultati raziskave, izvedene leta 2007, kaže zviševanje podpore nekaterim pomembnim mehanizmom integracije, kot so denimo dostop do zdravstvenega in socialnega zavarovanja, dostop do socialnih oz. neprofitnih stanovanj in možnost najemanja stanovanjskih kreditov. Kot poseben problem se kaže možnost dodatnega pouka oziroma izobraževanja v maternem jeziku priseljencev, ki ima tretjinsko (33,4 %) podporo, medtem ko nekoliko večji delež respondentov (46,0 %) te možnosti ne podpira. Ta tematika je posebej aktualna v primeru šolanja otrok priseljencev.¹² Obenem je za 10 % zrasla podpora možnosti vključevanja in dejavnosti priseljencev v kulturnem življenju (v letu 2007 je znašala 70,7 %, v letu 2010 pa 80,7 %), medtem ko je podpora trditvi, da bi morali priseljencem omogočiti vključevanje in dejavnost v političnem življenju, ostala tako rekoč nespremenjena in znaša 43,8 %. Različne raziskave kažejo, da je relativno visoka podpora možnosti kulturnega udejstvovanja priseljencev v Sloveniji prisotna že dlje časa, vendar je treba izpostaviti, da gre v tem primeru večinoma za specifično razumevanje kulture v izrazito ozkem in apolitičnem smislu – torej kot umetniško izražanje (npr. glasba in ples) v kulturnih društvih ali kulinarične sposobnosti. Nekatere avtorice (Pajnik, Zavratnik Zimic, 2003, 9) v tem kontekstu opozarjajo na fenomen »folklorizacije imigrantov«, ki priseljence definira zgolj kot kulturna bitja, ne priznava pa jim njihovega delovanja v političnem prostoru. V tem smislu bi morda lahko interpretirali tudi relativno nizko podporo političnemu udejstvovanju priseljencev: ti naj bi tako ostajali zgolj pasivni prejemniki možnosti in pravic, ki so podeljene »od zgoraj«, ne pa tudi aktivni in enakovredni sooblikovalci politik in pravic, norm in potreb, ki jih zadevajo. Na ta način ostajajo izrinjeni na obrobje, omejeni na položaje in vloge, kjer »so komaj opazni, ne smejo pa biti slišani« in kjer so odvisni od »dobre volje« administrativnega aparata nacionalne države.

SKLEP

Širše območje nekdanjih jugoslovanskih republik je za Slovenijo že desetletja najpomembnejši rezervoar tuje delovne sile, predvsem tiste, ki opravlja nizkokvalificirana dela v gradbeništvu, gostinstvu, predelovalnih in skrbstvenih dejavnostih (v angleškem jeziku ta dela pogosto označujemo s kratico 3D – »dirty, degrading and dangerous«, torej umazana, ponižujoča in nevarna dela). Pregled raziskav Slovenskega javnega mnenja od

poznih šestdesetih let dalje kaže, da se odnos večinskega prebivalstva do priseljencev in delavcev migrantov ni bistveno spremenil – strah pred odvzemanjem delovnih mest oziroma nelojalno konkurenco tuje delovne sile in krčevito branjenje mitske nacionalne identitete, ki jo domnevno ogrožajo priseljenci, ostajata stalnica. Podobno ugotavlja tudi Komac (2007), ko pravi, da so izsledki raziskav pokazali podobna stališča večinskega prebivalstva do imigrantov, kot so se izražala v sedemdesetih in v začetku osemdesetih let, torej pred zaostri-tvami medetničnih odnosov.

Vendar se položaj delavcev migrantov v kontekstu realno potekajočih globalizacijskih procesov poslabšuje. Skrajno izkoriščanje migrantske delovne sile v tako imenovanih razvitih državah ni bistveno drugačno od izkoriščanja delavk in delavcev v tovarnah in »potilnicah« držav v razvoju. Izkoriščanje (migrantskega) dela ni le vseprisotno, temveč je strukturni del sodobne kapitalistične ekonomije. Vladne politike na področju urejanja migrantskega dela obravnavajo delavce migrante zgolj kot kar se da ceneno proizvodno sredstvo, katerega količino in kraj dobave določajo potrebe delodajalcev. Pravice (migrantskih) delavcev na njihovi agendi ne kotirajo visoko. Globalna ekonomska in socialna kriza, pritiski po povečanju konkurenčnosti in produktivnosti ob hkratnem zmanjševanju stroškov dela prinašajo nova tveganja za že tako socialno ranljivo populacijo delavcev migrantov. Slabim življenjskim in delovnim razmeram, kršitvam delavskih pravic in delovne zakonodaje je sledilo še množično odpuščanje, zlasti v industrijskem oziroma gradbenem sektorju, ki zaposluje večinski delež delavcev migrantov. »Protikrizne ukrepe je spremljala diskriminatorna retorika vladnih akterjev, po kateri migranti 'odžirajo' delovna mesta domačim delavcem, kar naj bi bilo najbolje preprečiti s prepovedjo migrantskega dela in tudi nasploh s preprečevanjem migracij«, ugotavljajo Pajnik et al. (2010, 152).

Raziskavi, ki smo ju na kratko predstavili v članku, sta bili izvedeni v relativno kratkem časovnem razmiku, zato bi težko pričakovali večje spremembe v javnem mnenju, prav tako (še) ne moremo govoriti o rezultatih longitudinalnega spremljanja stališč do ekonomskih migracij in delavcev migrantov v Sloveniji, morda pa lahko izpostavimo nekaj nakazujočih se trendov. Zdi se, da izkušnje realno potekajoče globalne ekonomske krize, ki se je pričela ravno v obdobju med izvedbo obeh raziskav, oziroma negotove socialno-ekonomske razmere (zviševanje življenjskih stroškov, naraščajoča

12 Slovenska zakonodaja namreč zagotavlja pravico do šolanja in izobraževanja v maternem jeziku zgolj pripadnikom in pripadnicam italijanske in madžarske narodne skupnosti, medtem ko se pripadnice in pripadniki drugih manjšinskih skupnosti lahko zanašajo le na morebitne dvostranske pogodbe in mednarodne sporazume. Na podlagi mednarodnih pogodb in dvostranskih sporazumov je za otroke albanske, hrvaške in makedonske skupnosti, ki obiskujejo osnovno šolo v slovenskem jeziku, na njihovo željo organiziran tudi dopolnilni pouk maternega jezika in kulture, v skladu z 8. členom Zakona o osnovni šoli (Ur. l. RS 12/96; 33/97; 59/01). V Strategiji vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji, ki je bila sprejeta maja 2007 na kolegiju ministra, je med drugimi ukrepi predlagano tudi omogočanje učenja jezikov otrok migrantov (tečaji, »dopolnilni pouk«, izbirni predmet) ter oblikovanje ustreznih normativnih podlag in drugih pogojev za izvajanje pouka (dostopno na internetni strani Ministrstva za šolstvo in šport, 2011).

stopnja brezposelnosti, upadanje življenjskega standarda, krčenje sredstev za socialne transferje ipd.) pričenjajo vplivati na zaostrovanje stališč v smeri naraščanja proti-imigrantskih sentimentov, kar se krepi s pomočjo sporočil o »propadu multikulturnega projekta«, ki jih preko množičnih medijev posredujejo politični akterji Evropske unije.

Dokler bodo v političnem govoru odzvanjale predvsem ideološke in identitetne delitve na prvi in tretji svet, na svetovni center in periferijo, na Evropejce in »vzhodnjake« oziroma »južnjake«, na domačine in tujce, medijski prostor pa bo reproduciral krizološki govor o ogrožanju »naše nacionalne identitete in kulture in naših delovnih mest« in v kolikor se zaostrene gospodarske in politične okoliščine zlorablajo s strani populističnih ksenofobnih diskurzov, se (delavci) migranti ne morejo znajti drugje, kot v skupini družbeno nezaželenih. Zdi se namreč, da se javno mnenje okoli migracijskih tem

mobilizira predvsem ob kriznih situacijah, ob občutkih lastne ogroženosti, ko od države zahteva odločno urejanje migracijskega vprašanja, kot se je zgodilo v času »begunske krize« sredi devetdesetih ali v obdobju tako imenovane »prebežniške krize« leta 2000 in 2001. V obeh primerih je bilo javno mnenje v Sloveniji do prišlekov izrazito nenaklonjeno (Kralj, 2008). Javni izrazi naklonjenosti in solidarnosti do imigrantov, kakršenkoli je že razlog njihovega prihoda, so v Sloveniji razmeroma redki in tudi maloštevilni. Videti je, kot bi bile razmere, v katerih pri nas živijo (delavci) imigranti, nekaj, kar večinskega prebivalstva ne zadeva. In vendar se zdi, da imamo z njimi več skupnega, kot bi si želeli. Vse večja prekarizacija, začasne oblike dela, izkoriščanje na delovnem mestu, nizka stopnja socialne varnosti, razvrednotenje izobrazbe in znanj vse bolj postajajo univerzalne okoliščine, s katerimi se ne soočajo zgolj delavci migranti, čeprav zanje našeto velja v večjem obsegu.

ECONOMIC MIGRATION AND WORKER MIGRANTS IN THE MIRROR OF PUBLIC OPINION

Ana KRALJ

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: ana.kralj@zrs.upr.si

POVZETEK

Based on an analysis of the results of two public opinion surveys conducted in 2007 and 2010, this paper discusses the stances of the Slovene public toward economic migration and migrant workers. The results reveal that the stance toward migrant workers reflects at least partial unease and a sense of endangerment among the local population. Increasing costs of living, growing unemployment rates, and increasingly precarious employment conditions are factors which exert an influence on the perceptions of people who often identify foreign workers as being responsible for unstable economic-social conditions. The results of the study also indicate high support for the implementation of more restrictive immigration policies and a lower number of working permits for foreigners, as expressed by more than half of the respondents. However, some views of respondents are contradictory: on one hand, at least on the declarative level, they support a democratic, inclusive, tolerant, and multicultural society while on the other hand they advocate the implementation of limitations to immigration and do not acknowledge the equal status of immigrants in society. In fact, the exclusion and marginalization of immigrants often is based on advocating one's own autochthonous position: therefore, the individual coming second is no longer welcome or must be reconciled to the fact that because he is not a holder of the "argument of being autochthonous", he is not entitled to the same rights as the autochthonous population. Migrant workers, in particular those coming from the states of former Yugoslavia, have been present in Slovenia for decades. However, the results of the survey reveal that the stance of the majority population toward this group of workers has not significantly changed: the fear of losing jobs or of disloyal competition of the foreign workforce, and the intense defence of the mythic national identity supposedly endangered by immigrants, remain present. In addition, in the context of globalization processes the status of immigrant workers is worsening. Doing the most arduous work, exposed to hyper-exploitation and status with no rights and living in unbearable conditions, they continue to exist on the margins of society as invisible workers of the world.

Key words: economic migration, worker migrants, migration policies, social exclusion, public opinion

VIRI IN LITERATURA

- BBC News:** Merkel says German multicultural society has failed. BBC News, 17. 10. 2010. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11559451> (16. 6. 2011).
- SJM (1992–2008):** Slovensko javno mnenje. Arhiv družboslovnih podatkov. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Ur. l. RS** – Uradni list Republike Slovenije. Ljubljana.
- Awad, I. (2009):** The global economic crisis and migrant workers: Impact and response. Geneva, International Labour Organization.
- Berger, J., Mohr, J. (2010): A seventh man. London - New York, Verso.
- Bešter, R. (2007):** Integracija in model integracijske politike. V: Komac, M. (ur.): Priseljenci. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 106–134.
- Beznec, B. (ur.) (2009):** Horizont bojev: na lateralah, mejah in marginah. Ljubljana, Študentska založba.
- Hafner-Fink, M. (2004):** Državljanstvo, (nacionalna) identiteta in odnos do tujcev. V: Malnar, B., Bernik, I. (ur.): S Slovenkami in Slovenci na štiri oči. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 55–88.
- Klinar, P. (1976):** Mednarodne migracije: sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi. Maribor, Obzorja.
- Komac, M. (ur.) (2007):** Priseljenci. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kovač, B. (2003):** Globalizacija, migracijski tokovi in ekonomski razvoj na obrobju slovenskih migracijskih dilem. V: Pajnik, M., Zavrtnik Zimic, S. (ur.): Migracije – globalizacija – Evropska unija. Ljubljana, Mirovni inštitut, 43–83.
- Kralj, A. (2006):** Priseljenke in priseljenci v mestu. Časopis za kritiko znanosti, 226, 34, 15–28.
- Kralj, A. (2008):** Nepovabljeni. Globalizacija, nacionalizem in migracije. Koper, Univerzitetna založba Annales.
- Legrain, P. (2006):** Immigrants. Your Country Needs Them. London, Little, Brown.
- Malačič, J. (2008):** Migracije in delo tujcev v Sloveniji. Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja: Zbornik 11. Mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2008, 13.–14. oktober 2008: zvezek B. Ljubljana, Inštitut Jožef Štefan, 36–40.
- Medica, K., Lukič, G., Bufon, M. (ur.) (2010):** Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo. Koper, Univerzitetna založba Annales.
- Medica, K., Lukič, G., Kralj, A. (2011):** Delovne in življenjske razmere delavcev migrantov v Sloveniji: zaključno poročilo študije. Koper, Univerzitetna založba Annales.
- Medvešek, M., Bešter, R. (ur.) (2010):** Državljan tretjih držav ali tretjerazredni državljani? Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Mežnarič, S. (1984):** Sociologijski vidiki unutrašnjih migracija v Jugoslaviji. Imigracije u Sloveniji. Doktorska disertacija.
- Mihajlovič, N. (2008):** 600 evrov dobi, pa še bosansko muziko bi poslušal ... Finance, 13. 11. 2008. http://www.finance.si/229491/Hilda_Tov%B9ak_600_evrov_dobi_pa_%B9e_bosansko_muziko_bi_poslu%B9al (16. 6. 2011).
- MDDSZ (2010):** Strategija ekonomskih migracij za obdobje od 2010 do 2020. Ljubljana, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.
- MŠŠ (2011):** Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji. Ljubljana, Ministrstvo za šolstvo in šport. http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/Strategija_ekonomskih_migracij-2010-2020.pdf (16. 6. 2011).
- Moses, J. W. (2006):** International Migration. Globalization's Last Frontier. London - New York, Zed Books.
- Mozetič, P. (2009):** Nevidni delavci sveta: zaposlovanje in delo »neevropskih« državljanov tretjih držav in režim delavskih domov. Časopis za kritiko znanosti, 238, 37, 31–50.
- Njetwork (2011):** IWW – Nevidni delavci sveta. <http://www.njetwork.org/IWW-Nevidni-delavci-sveta> (16. 6. 2011).
- Pajnik, M., Zavrtnik Zimic, S. (ur.) (2003):** Migracije – globalizacija – Evropska unija. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Pajnik, M., Bajt, V., Herič, S. (2010):** Migranti na trgu dela v Sloveniji. Dve domovini, 32, 151–167.
- Shelley, T. (2007):** Exploited. Migrant Labour in the Global Economy. London - New York, Zed Books.
- Stalker, P. (2004):** Workers Without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration. Lynne, Rienner Publishers.
- Ule, M. (ur.) (1999):** Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Taran, P., Geronimi, E. (2003):** Globalization, Labor and Migration: Protection is Paramount. <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/pom/pom3e.pdf> (16. 6. 2011).
- Toš, N. et al. (1997):** Vrednote v prehodu I. Slovensko javno mnenje 1968–1990. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.
- Toš, N. et al. (1999):** Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990–1998. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.
- Varennnes, F. (2003):** Strangers in Foreign Lands: Diversity, Vulnerability and the Rights of Migrants. http://www.unesco.org/most/paper_devarennnes.pdf (16. 6. 2011).
- ZRSZ (2011):** Zaposlovanje tujcev. http://www.ess.gov.si/trg_dela/trg_dela_v_stevilkah/zaposlovanje_tujcev (16. 6. 2011).
- Zavrtnik Zimic, S., Kralj, A., Medarič, Z., Simčič, B. (2008):** Migracije, integracija in multikulturalnost – kontekstualizacije sodobnih migracij skozi javno mnenje: zaključno poročilo ciljno-raziskovalnega projekta »Integracijske politike – vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa«. Koper, Univerzitetna založba Annales.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2011-10-03

UDK 338.48:316.7(497.472)

MEDKULTURNA SREČANJA V TURIZMU. POGLEDI LOKALNEGA PREBIVALSTVA SLOVENSKE ISTRE NA TURIZEM IN TURISTE

Zorana MEDARIĆ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
Univerza na Primorskem, Fakulteta za turistične študije - Turistica, Obala 11a, 6320 Portorož, Slovenija
e-mail: zorana.medaric@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Turistična aktivnost vselej predstavlja tudi obliko medkulturnega srečanja – med kulturo turistov na eni strani in kulturo lokalnega prebivalstva na drugi. Namen prispevka je osvetliti medkulturna srečanja v turizmu oziroma odnose med lokalnim prebivalstvom in turisti – gre namreč za temo, ki ji doslej ni bilo namenjene veliko raziskovalne pozornosti. Pri tem smo se dotaknili medkulturnega stika ter v tem okviru medkulturnih razlik/podobnosti oziroma socialne bližine/distance med kulturami in pomena večkulturnega/transkulturnega značaja nekega kraja oziroma turistične destinacije. Teoretske predpostavke smo povezali z rezultati več empiričnih študij, opravljenih v zadnjem desetletju na področju slovenske Istre. Splošno sprejemanje pripadnikov drugih kultur v njihovem okolju se zrcali tudi v odnosu do turistov, pri čemer domnevamo, da so prebivalci slovenske Istre precej odprti do turistov kot pripadnikov drugih kultur tudi zaradi medkulturnih in transkulturnih stališč in visoke stopnje splošne medkulturne strpnosti.

Ključne besede: medkulturnost, turizem, odnos lokalno prebivalstvo – turisti, slovenska Istra

INCONTRI INTERCULTURALI NEL TURISMO. PUNTI DI VISTA DELLA POPOLAZIONE LOCALE DELL'ISTRIA SLOVENA SUL TURISMO E SUI TURISTI

SINTESI

L'attività turistica è sempre anche una forma di incontro interculturale - tra la cultura dei turisti da un lato e la cultura della popolazione locale dall'altro. Lo scopo di quest'articolo è quello di evidenziare gli incontri interculturali nel turismo ossia le relazioni tra la popolazione locale e i turisti - si tratta di un tema che finora non ha avuto molto riscontro tra i ricercatori. Facendo ciò, abbiamo affrontato i rapporti interculturali e, in questo contesto, le differenze/somiglianze interculturali o sociali ossia prossimità/distanze sociali tra le culture e il significato del carattere multiculturale/transculturale di un luogo o di una destinazione turistica. Abbiamo collegato i presupposti teorici con i risultati di diversi studi empirici condotti nell'ultimo decennio sul territorio dell'Istria slovena. L'accettazione generale di membri di altre culture nel proprio ambiente si riflette anche nella relazione con i turisti, presupponendo che gli abitanti dell'Istria slovena siano piuttosto aperti nei confronti dei turisti come membri di altre culture anche per le loro posizioni interculturali e transculturali e per il loro alto livello complessivo di tolleranza interculturale.

Parole chiave: interculturalità, turismo, rapporto popolazione locale - turisti, Istria slovena

UVOD

Turizem ni zgolj pomembna gospodarska in globalna dejavnost, je tudi dejavnost z medkulturno dimenzijo. Turistična aktivnost namreč vselej predstavlja tudi obliko medkulturnega srečanja – med kulturo turistov na eni strani in kulturo lokalnega prebivalstva na drugi. Tako domačin kot turist sta namreč ob stiku – dialogu, izmenjavi pogledov, mnenj, medsebojnem (ne)sprejemanju – tudi predstavnika in zastopnika svoje kulture.

Namen prispevka je osvetliti medkulturna srečanja v turizmu oziroma odnose med lokalnim prebivalstvom in turisti: dotaknili se bomo *medkulturnega stika* ter v tem okviru a) medkulturnih razlik/podobnosti oziroma socialne bližine/distance med kulturami in b) pomena večkulturnega/transkulturnega značaja nekega kraja oziroma turistične destinacije. Ker je stopnja (ne)sprejemanja turistov in turistične dejavnosti s strani lokalnega prebivalstva ena pomembnejših komponent neke turistične destinacije, se bomo osredotočili zlasti na poglede domačinov in njihov odnos do različnih etničnih skupin in turistov, pri čemer nas bo zanimala morebitna povezava med večkulturnim/transkulturnim značajem okolja in odnosom do turistov in turizma.

Omenjenim temam, kljub razmahu literature na področju turizma v zadnjih desetletjih, doslej ni bilo namenjene večje raziskovalne pozornosti, čeprav velja omeniti, da je bilo v Sloveniji ob letu medkulturnega dialoga (2008) nekaj raziskovalne pozornosti namenjene tudi medkulturnim dimenzijam turizma (Brezovec, Mikolič, 2010). V kontekstu medkulturnosti in turizma so nekoliko bolj raziskane teme, ki se nanašajo na potovalne izbire, motive in podobno pri različnih narodih, pri čemer je narodna pripadnost vsekakor prepoznana kot pomemben dejavnik vpliva na obnašanje turistov oziroma lokalnega prebivalstva (npr. Reisinger in Turner (1997), Thyne et al. (2006), Ng, Lee in Soutar (2006) in številni drugi). Večkulturni značaj nekega kraja v povezavi s turizmom je najpogostejše izpostavljen kot potencialna turistična privlačnost – večkulturnost je predstavljena kot zanimivost, specifika, ki turistu ponuja nekaj kvalitativno drugačnega od običajnih izkušenj neke destinacije (npr. Fanstein, Powers, 2007). Raziskan je bil tudi vpliv turizma z vidika kohezije med različnimi lokalnimi etničnimi skupinami, torej ali turizem vpliva na povečano kompetitivnost ali na večje medsebojno sodelovanje in kohezivnost (npr. Jamison, 1999). Vprašanju povezave med večkulturnostjo nekega kraja in odnosom do turistov pa doslej ni bilo namenjene veliko raziskovalne pozornosti. Pričujoči prispevek tako predstavlja poskus povezave tematike večkulturnosti nekega kraja z odnosom lokalnega prebivalstva do turizma. Odnos lokalnega prebivalstva do turizma/turistov bomo analizirali na primeru slovenske Istre, pri čemer bomo izhajali iz rezultatov več empiričnih študij, opravljenih na tem področju v zadnjem desetletju. Predstavili bomo tako rezultate iz sekundarnih virov kot tudi lastnih raziskav,

ki so bile opravljene v okviru dela na Znanstveno-raziskovalnem središču Univerze na Primorskem. Slovenska Istra je zanimivo področje preučevanja, ker jo zaradi preteklega priseljevanja, v veliki meri ekonomskih migracij z območja nekdanje Jugoslavije ter obmejnega značaja, torej bližine Italije in Hrvaške, zaznamuje večkulturnost, obenem pa je to tudi dobro obiskana turistična destinacija v Sloveniji.

ODNOS DO »DRUGIH« – STIK DOMAČINOV IN TURISTOV KOT MEDIKULTURNO SREČANJE

Medkulturnost je dimenzija, ki je vpeta v samo jedro turizma, saj predstavlja stik domačinov in turistov vselej tudi srečanje dveh kultur – navad, vrednot, (pogosto tudi) jezika in drugih elementov kulture. Stik med lokalnim prebivalstvom in turisti oblikujejo štiri velike skupine dejavnikov: časovni, prostorski, komunikacijski in kulturni – med slednje sodijo kulturne vrednote, stališča, zaznave, kulturna bližina in podobnost (Reisinger, Turner, 2003, 44–50). Nash (1981) turistično srečanje, ki ga ima za samo jedro turističnega sistema, v najosnovnejši obliki opredeljuje kot serijo (kulturnih) prenosov med domačini in turisti. Berger in Luckman (1988) ob stiku dveh kultur govorita o soočenju dveh različnih pogledov na svet oz. o dveh različnih življenjskih svetovih in temeljnih realnostih vsakdanjega življenja. Jagič (2004) pa na primer izpostavlja, da ob srečanju domačina in turista med njima poteka svojevrsten dialog identitet (nacionalnih in/ali kulturnih) – tako je medkulturnost dimenzija, ki je temu odnosu imanentna.

Turistična srečevanja naj bi prav preko tovrstnega dialoga prispevala tudi k boljšemu razumevanju med pripadniki različnih narodnosti/kultur. Tako se poleg ekonomskih koristi turizma nemalokrat izpostavlja tudi njegov doprinos k medkulturnemu razumevanju in celo k svetovnemu miru (npr. D'Amore, 1988; Pizam, 1996; Kelly, 2006a; 2006b), zlasti v času svetovnih napetosti, osnovanih na socialnih, kulturnih, ideoloških in drugih razlikah. Kelly je na primer uvedel koncept »mir preko turizma« (*peace through tourism*), katerega namen je s pomočjo turizma zreducirati okoliščine, ki nakazujejo, da je nasilje (v družbi) neizogibno in »potrebno« (Kelly, 2006a, 3–4). Ideja o turizmu kot promotorju strpnosti in medkulturnega razumevanja pa je prisotna tudi širše v družbi. Generalni sekretar Združenih narodov Ban Ki-moon je v okviru konference, organizirane v okviru UNWTO, Svetovne turistične organizacije, izpostavil, da lahko »turizem spodbuja duhovno in kulturno spoštovanje med narodi, ob ustvarjanju gospodarskih priložnosti v korist prikrajskega prebivalstva« (United Nations, 2007). Nenazadnje pa je tudi tema letošnjega (2011) Svetovnega dneva turizma »Turizem – povezovalac kultur«, kar kaže na prepričanje o potencialih turizma za medkulturno strpnost.

Čeprav imajo lahko stiki med lokalnim prebivalstvom in turisti zelo različne dinamike z zelo različnimi izidi,

ki segajo od popolnega sprejetja do zavračanja turistov s strani lokalnih prebivalcev,¹ pa se tudi mnoge raziskave v turizmu skladajo s pogledi o turizmu kot spodbujevalcu medkulturnega razumevanja. V prispevku se bomo osredotočili na percepcijo turistov s strani lokalnih prebivalcev. V povezavi s preučevanjem tega odnosa bomo izpostavili dve pomembni temi, ki uokvirjata ta odnos: na eni strani idejo socialne bližine/distance med enimi in drugimi ter njenega pomena za sprejemanje pripadnikov druge kulture ter na drugi analizo pomena stika med dvema družbenima skupinama za medkulturno sprejemanje in razumevanje.

Raziskave medkulturnih stikov izhajajo iz etničnih študij in so bile šele kasneje aplicirane tudi na turizem, pri čemer stik med lokalnim prebivalstvom in turisti kot obliko medetničnega odnosa prvi predstavi Van der Berge (1980). Za merjenje odnosa lokalnega prebivalstva do različnih kultur/narodnosti je bil pogosto uporabljen koncept socialne bližine/distance (npr. Park, 1924; Bogardus, 1925, 1933). Z merjenjem socialne distance se je med prvimi pričel ukvarjati sociolog Emory Bogardus, katerega lestvica (in kasneje številne različice) je bila najpogosteje uporabljena za merjenje distance med različnimi etničnimi skupinami. Bogardus socialno distanco opredeljuje kot »različno stopnjo simpatetičnega razumevanja, ki obstaja med posamezniki«, pri čemer izpostavlja socialno distanco kot osebno-skupinsko distanco (268). Distanco med kulturami pa lahko opredelimo tudi kot stopnjo, do katere se deljene norme in vrednote neke družbe razlikujejo oziroma so podobne normam in vrednotam druge družbe (Hofstede, 2001 v Mouffakir, 2011).

Po teoriji socialne distance smo ljudje bolj strpni in bolje sprejemamo pripadnike drugih etničnih skupin, ki so nam socialno ali kulturno bolj podobni (Thyne et al., 2006). Stopnja (zaznane) podobnosti med kulturami igra pomembno vlogo tudi pri odnosu do njenih pripadnikov, saj kulturna podobnost in sorodnost poenostavi interakcije s tem, da zmanjšujeta negotovost (Berger, Calabrese, 1975 v Reisinger, Turner, 2003). Ljudje tako raje razvijemo socialne stike s pripadniki svoje narodnostne skupine ali s tistimi s podobnim kulturnim ozadjem, ki na primer govorijo isti jezik, kot z ljudmi iz drugih držav. Kulturna podobnost je torej tista, ki spodbuja stik med domačini in turisti (Reisinger, Turner, 2003, 50). Predpostavka je torej, da bodo zaradi kulturne podobnosti prebivalci Slovenije na primer bolje sprejeli evropske turiste kot morda azijske.

Da so nam nekatere kulture bolj blizu in tako bolje sprejete kot druge, so različni avtorji ugotavljali tako s

perspektive turistov (npr. Ng, Lee, Soutar, 2006; Basala, Klenosky, 2001) kot tudi z vidika lokalnega prebivalstva (npr. Thyne et al., 2006; Reisinger, Turner, 1997). Ng, Lee in Soutar (2006) ugotavljajo, da na izbor neke destinacije vplivajo: turistova nacionalna kultura, turistova individualna kultura, kultura neke destinacije in pa distanca med domačo kulturo in kulturo na destinaciji, pri čemer obstaja negativna povezava med kulturno distanco in nameni obiskati neko novo državo: večja ko je kulturna distanca, manj verjetno bi obiskali neko destinacijo. V povezavi z jezikom kot konstitutivnim elementom neke kulture Basala in Klenosky (2001) ugotavljata, da je verjetnost obiska neke destinacije večja, če tam govorijo materni jezik turistov, kar prav tako kaže na pomen kulturne bližine.

Študije, ki se v večji meri ukvarjajo z nasprotnim pogledom, torej s pogledom lokalnega prebivalstva, pa ugotavljajo podobno, da je socialna bližina/distanca element, ki je pri analizi stikov med domačini in turisti izredno pomemben. Gudykunst (1983) pri raziskovanju odnosa med lokalnim prebivalstvom in tujci (na splošno, kamor pa umešča tudi turiste) izpostavi pomen preučevanja odnosa, ki ga imajo gostitelji do tujcev. Nanj lahko vplivajo številni dejavniki: štirim dejavnikom, ki jih povzema od Levina (v Gudykunst, 1983, 406), torej a) podobnost med gostitelji in tujci (na ravni etničnosti, jezika, rase), b) obstoj kategorij in ritualov za soočanje s tujci, c) kriteriji, ki jih gostitelji uporabljajo za pripadnost skupini (npr. sorodstvo, religija, državljanstvo) in d) značilnosti skupnosti (kot so velikost, starost, stopnja odmaknjenosti od drugih), doda še pomen prejšnjih izkušenj z drugimi tujci. Skladno z Gudykunstovo tipologijo odnosov med tujci in njihovimi gostitelji lahko turiste uvrstimo bodisi med »goste«, kamor uvrščamo tiste turiste, ki jih neka lokalna skupnost sprejema oziroma si jih želi (zaradi kakršnih koli vzrokov, bodisi ekonomske narave ali zgolj zaradi interakcij), bodisi med »začasnike«, ki jih lokalna skupnost zgolj tolerira, in pa »vsiljivce« – skupine turistov, ki med gostitelji niso zaželeni.

Eden od specifičnih dejavnikov, ki vplivajo na (ne) sprejemanje turistov na neki destinaciji, so prav stališča gostiteljev do narodnosti/kulture turistov (Thyne et al., 2006; Reisinger, Turner, 1997; 1998). Thyne et al. (2006) so k temu dodali še druge osebnostne značilnosti in preko *conjoint* analize ugotavljajo, da je narodnost turista še zmeraj najpomembnejši dejavnik pri določanju preferenc do določenih tipov turistov. Prav tako ugotavljajo, da lokalno prebivalstvo v manjši meri sprejema turiste, ki so kulturno (ali fizično) različni od njih, kar potrjuje teorijo socialne bližine/distance.

1 Reisinger in Turner (2003) v svoji knjigi *Cross-Cultural Behaviour in Tourism: Concepts and Analysis* naredita obsežen pregled raziskav o raznolikih rezultatih medkulturnih stikov. Na eni strani lahko stik med pripadniki različnih skupin tako vodi v medsebojno razumevanje, spoštovanje, strpnost, pozitivna stališča, zmanjšanje etničnih predsodkov, stereotipov, medetničnih napetosti, prispeva k medkulturnemu bogatenju in učenju o drugih. Po drugi strani pa prav ti stiki lahko prispevajo k negativnim stališčem, stereotipom, predsodkom, napetostim, sumničavosti, sovražnosti in nasilju.

Študije v turizmu, ki so se naslanjale na socialno-psihološka izhodišča raziskovanj medskupinskih odnosov, izpostavljajo tudi pomen stika med domačini in turisti. Izhajajo namreč iz raziskav, ki kažejo, da pogostost stikov med dvema družbenima skupinama lahko vodi k zmanjševanju predsodkov in stereotipov (Tropp, 2003; Brown, 1995; Tropp, Pettigrew, 2005; Wagner et al., 2003). Predsodki, ki so po Uletovi (2005, 172) »skupki stališč ali prepričanj o članih kake socialne skupine, izraz čustev in načinov vedenja v odnosu do članov te skupine, ki nastajajo zgolj zaradi pripadnosti teh članov določeni skupini«, se kažejo v tudi v odnosu do turistov. Prav tako se lahko oblikujejo ustaljene sodbe oz. stereotipi o neki skupini turistov ali turistih nasploh. Tako predsodki kot stereotipi pa vplivajo tudi na odnose in obnašanje lokalnega prebivalstva do pripadnikov določenih etničnih skupin. Po tako imenovani hipotezi stika se lahko predsodki in stereotipi med različnimi etničnimi skupinami zmanjšajo preko njihovih pogostejših stikov oziroma s pridobivanjem informacij druge od drugih.

Turizem je lahko priložnost za medsebojno spoznavanje in boljše razumevanje med kulturami. Raziskovalci, ki so teorijo aplicirali na turizem, so preučevali, ali lahko situacije v turizmu, torej stiki oziroma komunikacija, nova znanja in prenos novih informacij med dvema skupinama, ki sta zelo različni, morda celo v konfliktnem odnosu, pripomorejo k spreminjanju stališč do te skupine (zmanjšanju predsodkov in stereotipov) oziroma k bolj pozitivni medsebojni percepciji. Rezultati raziskav s tega področja so raznoliki. Nekateri ugotavljajo, da stiki med domačini in turisti vsaj do neke mere doprinesejo k pozitivnim spremembam v stališčih (npr. Amir, Ben Ari, 1985; Pizam et al., 2000; Pizam et al., 2004), drugi pa ugotavljajo nasprotno – da kljub stikom bodisi ne prihaja do sprememb v odnosu do drugih skupin bodisi so te lahko tudi nasprotne – torej se povečajo negativna občutja in stališča med skupinama (npr. Anastasopoulous, 1992). Vseeno pa velja, da je pri stiku »domačin«-»turist« več pozitivnih kot negativnih sprememb, saj ne glede na vse omenjeno prinaša zavedanje o drugi skupini in možnost za učenje jezika in zgodovine drug drugega (Reisinger, Turner, 2003, 43).

Vsekakor pa se kaže, da povezava medkulturnega stika in spremenjenih stališč ni tako enostavna in enoznačna, saj nanjo vpliva vrsta dejavnikov. V svoji raziskavi Pizam et al. (2000, 405) ugotavljajo, da bolj ko je intenziven stik med gostitelji in (dolgoročnimi) turisti, bolj pozitivna so bila čustva turistov do njihovih gostiteljev in bolj pozitivna je bila sprememba v stališčih do gostiteljev in njihove destinacije. Pri tem igra torej pomembno vlogo tudi intenzivnost stika – bolj ko je stik intenziven, bolj so bili turisti zadovoljni.

Podobno na osnovi pregleda predhodnih raziskav ugotavljajo Pizam et al. (2000): zgolj stik med ljudmi, torej tudi stik med domačini in turisti, ne prinaša nujno sprememb v stališčih do drugih skupin in v odno-

sih. Povzemajo ugotovitve Amirja (1969, 1976) in Co-oka (1970), ki ugotavljajo, da morajo biti za pozitivne spremembe izpolnjeni naslednji pogoji: med pripadniki skupin, ki sta v stiku, mora biti enak status v odnosih, obstajati mora medskupinsko sodelovanje za doseganje skupnih ciljev, stiki morajo biti intimne narave – torej več kot zgolj površinski stiki, medskupinske stike mora podpirati družbena klima in začetni medskupinski predsodki ne smejo biti pretirano negativni. Kljub vsemu igra lahko turizem pomembno vlogo pri spreminjanju stališč do neke skupine, saj so turisti v takem odnosu prostovoljno in so zato lahko močno motivirani za pridobivanje novih informacij (Amir, Ben-Ari, 1985).

Percepcije turistov in lokalnih prebivalcev so ne nazadnje odvisne tudi od okolja, v katerem živijo, saj nanje vpliva tako zunanje (kulturno, socialno, geografsko) kot notranje (demografsko, behavioristično, psihografsko) okolje, v katerem živijo, okolje pa določa tudi, kako bodo izbrani in interpretirani posamezni dražljaji iz okolja (Reisinger, Turner, 2003, 149). V nadaljevanju želimo na primeru slovenske Istre povezati dve temi: specifiko okolja, torej večkulturno in transkulturno naravnost lokalnega prebivalstva in pa njihove poglede na turiste in turizem, pri čemer bomo upoštevali predhodno predstavljena teoretska koncepta medkulturnega stika in socialne distance. Pri tem nas bo zanimalo: kakšen je odnos domačinov do »drugih« živečih v lokalnem okolju (pripadnikov manjšin, priseljeniških skupin), kakšni so pogledi lokalnega prebivalstva na turizem in turiste ter ali lahko ugotovimo povezanost med večkulturno oz. transkulturno naravnostjo ter odnosom do turizma in turistov.

V Sloveniji se z vprašanjem odnosa lokalnega prebivalstva in turistov z vidika medkulturnosti ni doslej še nihče ukvarjal, vendar so se odnosa med domačini in turizmom nekateri dotaknili pri preučevanju socio-kulturnih učinkov turizma (npr. Nemec Rudež et al., 2008; Cigale, 2009). Tudi sicer gre za temo, ki ji doslej ni bilo namenjene veliko raziskovalne pozornosti in pričujoča analiza predstavlja prvi poskus osvetlitve te teme.

VEČKULTURNI ZNAČAJ SLOVENSKE ISTRE

Za slovensko Istro (občine Koper, Izola in Piran) lahko rečemo, da jo zaznamuje večkulturnost. Če Slovenija kot celota velja za relativno kulturno homogeno območje – skladno z zadnjim popisom prebivalstva 2002 (Statistični urad RS) v Sloveniji živi 83,1 % Slovencev in le 7,3 % pripadnikov drugih kulturnih skupin (9,6 % manjkajočih odstotkov je tistih, ki se bodisi niso opredelili ali pa so se opredelili regionalno – kot na primer »Istran«) – pa slovenska Istra v tem okviru predstavlja enega od izrazito multikulturnih območij, ki ga tradicionalno opredeljujejo bližina italijanske in hrvaške meje ter prisotnost italijanske manjšine in imigrantov, večinoma s področja nekdanje Jugoslavije (Hrvatov, Srbov, Makedoncev, Bošnjakov, Albancev, Črnogorcev, ...).

Poleg tega je lokalno prebivalstvo slovenske Istre v vsakdanjem življenju tesno povezano s sosednjima Hrvaško in Italijo, kar se kaže v dnevni delovnih migracijah, prehajanju (v primeru Italije že nekdanjih) meja zaradi nakupovanja, šolanja, preživljanja prostega časa, sorodstvenih in prijateljskih vezi, pogosto v večji meri kot z ostalimi predeli Slovenije (Sedmak, 2009). Prebivalci se torej vsakodnevno srečujejo z različnimi jeziki in kulturami, tako preko medijev kot v pogovoru – v vsakdanji rabi se pogosto mešajo slovenski, italijanski, pa tudi hrvaški jezik. Sedmak (2009, 33) tako lokalno prebivalstvo slovenske Istre opredeljuje tudi kot transkulturno, saj je zanj značilno, da mu je bližje npr. kultura sosednje Italije kot nekoga iz notranjosti Slovenije, obenem pa se med prebivalci kaže tudi zmanjšan pomen etničnosti. Tako se na primer 51,2 % prebivalcev slovenske Istre strinja, da so Slovenci, živeči ob meji, po splošnem načinu življenja in obči mentaliteti bolj podobni Italijanom iz Trsta kot Slovencem z Gorenjske. Večina prebivalcev (73,9 %) tudi izraža, da mu je bližje nekdo, ki je iste starosti, opravlja isti poklic, je istega spola in podobno, pa četudi je druge narodnosti, kot nasprotno, nekdo, ki je iste narodnosti, pa ima druga zanimanja (Sedmak, 2009).

Večkulturnost se kaže tudi v deležu etnično mešanih družin, ki je zaradi prisotnosti različnih etničnih skupin v slovenski Istri razmeroma visok. Delež na ravni Slovenije je 20,2 %, na ravni slovenske Istre pa 34,8 % (Sedmak, 2006). Raziskave kažejo tudi, da je za slovensko Istro značilna visoka stopnja medkulturne strpnosti, kar je razvidno iz omenjene visoke stopnje etnične heterogenosti ter pripravljenosti mladih za poroko s pripadnikom/pripadnico druge etnične skupine, živeče v njihovem okolju, pa tudi iz tega, da se slovenski otroci in otroci drugih imigrantov vključujejo v vrtce in šole z italijanskim učnim jezikom (Sedmak, 2002; 2003; Sedmak et al., 2003). Raziskava, opravljena v letu 2009,² tudi kaže, da večina prebivalcev slovenske Istre zaznava svoje okolje kot večkulturno in ocenjuje, da se v okolju, v katerem živijo, ljudje različnih narodnosti med seboj družijo in prijateljujejo (tako meni 77,5 % vprašanih).

Visoko stopnjo medetnične strpnosti lahko zaznamo tudi v odnosu do italijanske manjšine, živeče na tem območju. Tako je na primer raziskava med pripadniki italijanske manjšine v slovenski Istri (Sedmak et al., 2008)³ pokazala, da se italijanska manjšina, živeča v slovenski Istri, v svojem okolju počuti zelo sprejeto in ga zaznava kot strpnega (le 2,2 % anketiranih je za okolje, v katerem živijo, dejalo, da ni strpno). Pripadniki italijanske manjšine imajo tudi intenzivne, tako prijateljske kot druge stike z lokalnim prebivalstvom. (Sedmak et al., 2008;

Medarič, 2009). Tudi lokalno prebivalstvo izraža pozitivna stališča do pripadnikov italijanske manjšine in, če uporabimo Bogardusovo lestvico socialne distance, pripravljenost za prijateljevanje z njimi (94 %), pripravljenost imeti jih za sosedo (97,2 %) pa tudi za poroko z njimi (83 %) – kar kaže na zelo visoko stopnjo sprejetosti italijanske manjšine med prebivalci slovenske Istre oziroma nizko stopnjo socialne distance med njimi (Sedmak, 2009). O posebnostih skupinskih etničnih identitet manjšin, zlasti italijanske manjšine, živeče v slovenski Istri v primerjavi s slovensko manjšino, živečo v Italiji, več piše Sedmak (2009a), ki izpostavlja pomen obstoječih institucionalnih pravic italijanske manjšine, veliko kolektivno samozavest, pa tudi visoko stopnjo sprejemanja s strani lokalnega prebivalstva. Vse navedeno pomembno vpliva na status italijanske manjšine, ki je v primerjavi z imigrantskimi etničnimi skupinami (s področja nekdanje Jugoslavije) zaradi navedenega nekoliko bolj privilegiran.

Najvišja stopnja etnične bližine/distance do različnih etničnih skupin se izkazuje tudi skozi pripravljenost za poroko s pripadniki različnih etničnih skupin (Štrukelj, 1986). Prebivalci slovenske Istre izkazujejo pripravljenost za poroko s Slovenci (94 % odgovorov »zagotovo« ali »verjetno bi se«), sledijo sosednji Italijani (79,3 %) in Hrvati (77,1 %), nato pripadnik ali pripadnica zahodno-evropske države (66,9 %), Američani (65,1 %), Romuni (47,3 %), Bošnjaki (43,4 %) in nazadnje Albanci (38 %) (Sedmak, 2002). Bližina Hrvaške in Italije torej odseva tudi v socialni bližini, ki jo lokalno prebivalstvo izkazuje do Italijanov in Hrvatov.

TURIZEM V SLOVENSKEI ISTRI – POMEN VEČKULTURNOSTI

Če se preusmerimo na vprašanja, povezana s turizmom in turistično dejavnostjo kraja, je treba najprej postaviti, da je slovenska Istra prepoznavno turistično območje – v letu 2010 je bilo na primer zabeleženih 559267 prihodov turistov, od tega 53,6 % tujih (zgolj za ilustracijo: po podatkih iz leta 2011 je prebivalcev slovenske Istre 86265). Pomembno pa je omeniti, da po številu obiskov prednjačijo tuji turisti iz sosednje Italije (tretjina), sledijo gostje iz Avstrije (petina), nato Nemčije (desetina), Madžarske, Srbije, Ruske federacije, Belgije. Med tujimi turisti prevladujejo torej gostje iz bližnjih, pretežno evropskih držav (SURS, 2011), kar pomeni, da so z vidika prej omenjene socialne distance to gostje, za katere je značilna, predvidevamo, relativna kulturna bližina z lokalnim prebivalstvom (čeprav se, kot smo že omenili, najvišja stopnja bližine izkazuje do sosednjih

2 »Raziskava o večkulturnosti med prebivalci slovenske Istre« (telefonsko anketiranje) je bila izvedena junija 2009 v okviru UP ZRS na reprezentativnem vzorcu 401 prebivalca slovenske Istre.

3 Raziskava je bila izvedena v okviru aplikativnega projekta »Manjšine in obmejne družbene stvarnosti kot dejavniki integracijskih procesov – Študija območja slovensko-italijanskega kulturnega stika«, ki je potekal med letoma 2006 in 2008 na Znanstveno-raziskovalnem središču Univerze na Primorskem (Sedmak et al., 2008).

Italijanov in Hrvatov). Srečanja lokalnega prebivalstva z njimi so seveda medkulturalna, vendar je stopnja socialne bližine razmeroma visoka. Slovensko Istro tako obiskujejo v večini turisti, ki so nam kulturno razmeroma podobni, saj prevladujejo gostje iz evropskih držav.

Čeprav lokalno prebivalstvo zaznava tudi negativne učinke turizma, kot na primer večja prometna gneča, uničevanje naravnih virov in obale, hrup, onesnaževanje narave in podobno (Nemec Rudež et al., 2008), pa so mu v splošnem naklonjeni. O tem pričajo na primer izsledki raziskave o percepciji slovenske Istre kot turistične destinacije, ki je bila opravljena v okviru mednarodnega projekta Srce Istre⁴ med lokalnim prebivalstvom. Rezultati kažejo, da lokalni prebivalci slovenske Istre pozitivno vrednotijo življenje v turistično privlačnem kraju (povprečna vrednost 4,14)⁵ in si želijo nadaljnjega razvoja turizma (povprečna vrednost 4,12) (Brezovec et al., 2007). Podpora lokalne skupnosti turizmu je nenazadnje eden ključnih dejavnikov za njegov učinkovit razvoj (Thyne, Lawson, 2001). Kako pa lokalni prebivalci zaznavajo turiste kot pripadnike drugih kulturnih, religioznih in jezikovnih skupin?

Odnosa lokalnega prebivalstva slovenske Istre do turizma in turistov v povezavi s stališči do večkulturnosti smo se dotaknili v raziskavi, izvedeni v juniju 2010, v okviru katere je bila uporabljena metoda telefonskega anketiranja. Raziskava je bila izvedena med lokalnim prebivalstvom slovenske Istre na reprezentativnem vzorcu 247 oseb.⁶ Anketirani so ocenjevali trditve na 5-stopenjski Likertovi lestvici, pri čemer se je del vprašanj nanašal na splošen odnos prebivalstva do »drugih« ter na odnos do turistov, del pa na bližino/distanco do pripadnikov različnih kultur.

Prebivalci so izrazili visoko stopnjo strinjanja s trditvijo »Prisotnost ljudi drugih ras, vere in kultur me ne moti« (povprečna vrednost odgovorov je 4,32) ter načelno pripravljenost za poroko z nekom, ki ni njihove narodne pripadnosti (4,36), kar kaže na pozitiven odnos do drugačnosti in drugih in nakazuje že prej omenjeno visoko stopnjo medkulturne strpnosti. Anketirani se prav tako v povprečju ne strinjajo z omejevanjem priseljevanja tujcev (2,73), pri čemer pa povprečna vrednost vendarle ni izrazito nizka.

Rezultati raziskave tudi potrjujejo v predhodnih raziskavah zaznano visoko stopnjo zadovoljstva lokalnega prebivalstva z dejstvom, da njihov kraj obiskujejo turisti (povprečje odgovorov je 4,50) in pa nestrinjanje s trditvijo, da turisti iz drugih držav negativno vplivajo na lokalno kulturo in identiteto (1,87) (delež tistih, ki se s

trditvijo strinjajo, je v prvem primeru 81,2 %, v primeru druge trditve pa 16,2 %) .Vse omenjeno kaže na splošno pozitivno naravnost lokalnega prebivalstva do turistov ter pripadnikov drugih kultur nasploh. Cigale (2009), ki preučuje odnos lokalnega prebivalstva do turizma na primeru slovenskih alpskih turističnih krajev, ki v primerjavi s slovensko Istro predstavljajo nekoliko manj turistično in bolj monokulturno okolje,⁷ pa na primer ugotavlja, da skoraj četrtina (24,7 %) anketiranih pravi, da turisti motijo njihov način življenja, 20,4 %, da je turizem prispeval k spremembam in opuščanju običajev, 14 % pa jih ugotavlja, da prihaja do pogostih konfliktov med domačini in turisti. Pri tem pa vseeno ugotavlja siceršnjo pozitivno naravnost lokalnega prebivalstva do razvoja turizma in trdi, da turizem v alpskem svetu še ni na stopnji razvoja, ki bi sprožala negativne odzive lokalnega prebivalstva. V tem kontekstu so deleži precej visoki, še zlasti če jih primerjamo z odzivi v bolj turističnih obalnih občinah.

Zaradi večkrat izpostavljenega pomena socialne bližine/distance smo želeli preveriti naravnost prebivalcev slovenske Istre do turistov s podobno kulturo. Glede tega, ali bi si želeli v svojem kraju imeti predvsem turiste, ki imajo podobno kulturo in navade, so mnenja deljena (povprečje odgovorov je 2,89), vendar bi nezanemarljivih 40 % vprašanih skladno s teorijo medkulturne bližine/distance vendarle nekoliko raje v svojem kraju videlo turiste, ki imajo podobno kulturo in navade, kot so njihove. Preveriti smo želeli tudi rezultate predhodnih raziskav o tem, pripadnike katerih kultur zaznavajo lokalni prebivalci kot kulturno sorodne. Udeleženci v raziskavi so na Likertovi lestvici ocenjevali pripravljenost za poroko s pripadniki oziroma pripadnicami drugih narodnosti, pri čemer smo izbrali pripadnike bližnjih držav (Hrati, Italijani), predstavnika zahodne Evrope, predstavnika novih članic EU in pa predstavnika Azije kot neke popolnoma drugačne kulture. Kot se je izkazalo že pri drugih raziskavah, se najnižja stopnja socialne distance izkazuje v odnosu do sosednjih Hrvatov in Italijanov (povprečje odgovorov je 4,02), sledijo Angleži (3,65), Romuni (3,23) in Indijci (3,15) kot predstavniki neke povsem drugačne kulture. Skladno s konceptom hierarhije sprejemljive tujosti (Breger, 1998), po kateri so družbene skupine, katerih kulture so sorodne kulturnim vzorcem matične skupine in ki izhajajo iz ekonomsko in politično močnih držav, dojete kot nevtralne ali pozitivne, je lokalno prebivalstvo izrazilo večjo pripravljenost za poroko z Angležem/Angležinjo kot na primer z Romunom/Romunko.

4 Raziskava je bila izvedena leta 2007 v okviru Interreg projekta »Srce Istre: Dediščina in umetnost. Razvoj čezmejnih turističnih itinerarijev v urbanih in ruralnih območjih« (UP ZRS, UP TURISTICA) na vzorcu 300 prebivalcev slovenske Istre.

5 Za analizo je bila uporabljena petstopenjska Likertova lestvica (sploh se ne strinjam (1) – zelo se strinjam (5)).

6 Vzorec je bil pripravljen na osnovi Telefonskega imenika 2010 in naknadno utežen po spolu in starosti.

7 Skladno z zadnjim popisom (2002) je delež tistih, ki so se med vsemi narodnostno opredeljenimi opredelili za Slovence, v občinah obravnavanih krajev (Jezerško, Kranjska Gora (z Gozdom Martuljkom in Podkornom), Bovec) med 92,4 % in 97,5 %, v obalnih občinah Piran, Koper in Izola pa med 77,7 % in 83,1 % (SURS, 2011).

Tabela 1: Povprečne vrednosti.**Table 1: Average values.**

	Frekvenca	Povprečje	Standardni odklon
Vesel sem, da moj kraj obiskujejo turisti	247	4,50	0,725
Prisotnost ljudi drugih ras, vere in kultur me ne moti	245	4,32	1,002
Menim, da bi država morala omejevati priseljevanje tujcev	239	2,73	1,372
Turisti iz drugih držav negativno vplivajo na lokalno kulturo in identiteto	244	1,87	1,239
Želel bi si, da bi v mojem kraju prevladovali predvsem turisti, ki imajo podobno kulturo in navade kot je moja	245	2,89	1,499
Iz ljubezni bi se poročil tudi z nekom, ki ni moje narodne pripadnosti	239	4,36	1,032

Tabela 2: Pripravljenost za poroko s pripadniki/pripadnicami različnih narodnosti.**Table 2: Willingness to get married with a member of another nationality.**

	Frekvenca	Povprečje	Standardni odklon
Hrvatom/Hrvatico	236	4,02	1,336
Italijanom/Italijanko	238	4,02	1,252
Romunom/Romunko	235	3,23	1,608
Angležem/Angležinjo	237	3,65	1,486
Indijcem/Indijko	234	3,15	1,588

Ker je bil namen raziskave tudi poskus povezave med večkulturnostjo in turizmom, smo preverjali medsebojno povezanost spremenljivk in ugotovili, da se nakazuje pozitivna povezanost med stališči lokalnega prebivalstva do večkulturnosti in naravnosti do turizma. Tako se je izkazalo, da so tisti anketirani, ki se bolj strinjajo, da jih prisotnost drugih kultur in religij ne moti (in ti so prevladujoči), istočasno bolj zadovoljni, da njihov kraj obiskujejo turisti (z obema trditvama se popolnoma strinja 72,8 % anketiranih), se manj strinjajo, da turisti iz drugih držav negativno vplivajo na lokalno kulturo in identiteto ter bi si manj želeli, da bi prevladovali turisti, ki imajo podobno kulturo in navade, kot je njihova. Prav tako se tisti, ki se bolj strinjajo, da bi morala država omejevati priseljevanje tujcev, manj strinjajo, da jih prisotnost drugih ras, ver in kultur ne moti, da turisti iz drugih držav negativno vplivajo na lokalno kulturo in identiteto in se bolj strinjajo, da bi si želeli, da bi v njihovem kraju prevladovali predvsem turisti, ki imajo podobno kulturo, kot je njihova.

Odnos lokalnega prebivalstva do turistov je za turistično dejavnost kot tako ključnega pomena. Relativno pozitivna (načelna) naravnost lokalnega prebivalstva slovenske Istre do pripadnikov drugih kulturnih skupin in turistov se predvidoma odraža tudi v dejanskem odnosu do turistov. Kakšen je ta odnos, pa izpričujejo odgovori na vprašanje, ki je bilo postavljeno slovenskim in tujim

turistom v raziskavi Srce Istre: v očeh slovenskih in tujih turistov, ki obiskujejo Istro, se je pri ocenjevanju najpomembnejših turističnih privlačnosti izkazalo, da ima odnos lokalnega prebivalstva do turistov velik pomen, saj naravnim privlačnostim (ocenjenim s povprečno oceno 4,32) sledi prijaznost prebivalcev (4,25) in šele nato urejenost okolja, kakovost turističnih in gostinskih storitev ter druge dejavnosti (Brezovec et al., 2007a).⁸

ZAKLJUČEK

Za področje slovenske Istre nedvomno velja, da jo opredeljuje večkulturnost oziroma transkulturnost. Pozitivni pogledi na »druge«, živeče v lokalnem okolju, se kažejo skozi predstavljene rezultate raziskav, opravljenih na tem področju v zadnjem desetletju. Med drugim tudi prebivalci sami svoje okolje zaznavajo kot večkulturno okolje, v katerem se ljudje različnih narodnosti med seboj družijo in prijateljujejo. Nenazadnje pa se splošna naklonjenost pripadnikom drugih kultur kaže tudi skozi rezultate zadnje raziskave, ki kažejo na strinjanje prebivalcev, da jih ne moti prisotnost drugih ras, ver in kultur ter visoko pripravljenost za poroko s pripadniki druge kulture (ob dejansko visoki stopnji etnične heterogenosti).

Splošno sprejemanje pripadnikov drugih jezikov in kultur v njihovem okolju se predvidoma odraža tudi v

⁸ Raziskava je bila opravljena leta 2007 v okviru Interreg projekta »Srce Istre: Dediščina in umetnost. Razvoj čezmejnih turističnih itinerarijev v urbanih in ruralnih območjih« (UP ZRS, UP TURISTICA) na vzorcu 350 turistov – obiskovalcev Istre.

odnosu do turistov, saj predvidevamo, da so prebivalci precej odprti do turistov kot pripadnikov drugih kultur tudi zaradi medkulturnih in transkulturnih stališč in visoke stopnje splošne medkulturne strpnosti. Lokalni prebivalci so namreč v povprečju zadovoljni, da turisti obiskujejo njihov kraj, in se ne strinjajo, da negativno vplivajo na lokalno kulturo in identiteto. Poskus povezave trditev, ki merijo stališča do večkulturnosti in pogleda na turizem pa je pokazal, da je načelna odprtost do drugih kultur pozitivno povezana z zadovoljstvom, da njihov kraj obiskujejo turisti in pa negativno z mnenjem o negativnem vplivu turistov na lokalno kulturo in identiteto. Kaže se tudi, da imajo prebivalci, ki jih prisotnost drugih kultur ne moti, tudi manjšo željo, da bi v njihovem kraju prevladovali turisti, ki imajo podobno kulturo in navade, kot so njihove.

Vendarle velja izpostaviti, da dobra tretjina anketiranih prebivalcev pravi tudi, da bi si želeli, da bi v njihovem kraju prevladovali turisti s podobno kulturo

in navadami, kot so njihove. Ob tem pa ni nepomembno, da je za turiste, ki obiskujejo slovensko Istro, značilno, da večinoma prihajajo iz držav, ki so kulturno dokaj podobne lokalnemu prebivalstvu (za katere je torej značilna relativno visoka stopnja socialne/kulturne bližine), kar ima gotovo pomemben vpliv na splošen pozitiven odnos do turistov in se kaže v omenjenem deležu tistih, ki preferirajo turiste podobne kulture in navad.

Pri tem velja izpostaviti tudi omejitve predstavljenih rezultatov, saj gre v večini za izsledke raziskav, ki so imele širše cilje in domet in so vprašanje odnosa med turisti in turizmom merile le deloma. Predstavljeni rezultati tako predstavljajo predvsem poskus prikaza doslej manj raziskanih tem – medkulturnega stika v turizmu ter prepleta večkulturnega značaja nekega kraja in odnosa lokalnega prebivalstva do turizma in s tega vidika v veliki meri predstavljajo odskočno desko za nadaljnje, bolj poglobljeno raziskovanje.

INTERCULTURAL ENCOUNTERS IN TOURISM. STANCES OF THE LOCAL POPULATION OF SLOVENE ISTRIA TOWARD TOURISM AND TOURISTS

Zorana MEDARIĆ

University of Primorska, Science and Research Center, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
University of Primorska, Faculty of Tourism Studies Portorož - Turistica, Obala 11a, 6320 Portorož, Slovenia
e-mail: zorana.medaric@zrs.upr.si

SUMMARY

The objective of this article is to explore intercultural encounters in tourism or, in other words, the relationship between the local population and tourists. Their encounters are inherently intercultural – in a contact, which may assume the form of dialogue, an exchange of opinions and views, or mutual (non)acceptance, the local population and tourists always are also representatives of their own cultures. Hence, the article focuses on intercultural contact, more specifically on a) intercultural differences/similarities or social proximity/distance between cultures, and b) the importance of multicultural/transcultural nature of a place or tourist destination. Given that the level of (non)acceptance of tourists and tourism activities among the local population represents one of the most important components of a tourist destination, focus was placed on the stances of the local population and their attitudes toward different ethnic groups and tourists, in particular a potential correlation between the multicultural/transcultural nature of the environment and the attitude toward tourism and tourists.

The attitude of the local population toward tourism/tourists was analysed based on the case of Slovene Istria. The starting point for the study was provided by several empirical studies carried out in this territory in the last decade. The results borrowed from secondary sources are compared against the original results from research studies carried out at the Science and Research Centre of the University of Primorska. Slovene Istria represents a relevant area to be explored within a case study: as a result of past immigration, in particular economic migration from the territory of former Yugoslavia, and its location along the borders of Croatia and Italy, it is strongly characterized by multiculturalism. In addition, it is a frequently visited Slovene tourist destination.

The general acceptance of members coming from other language communities and cultures which live in the local environment is reflected in the attitudes of the population toward tourists. It can be assumed that the openness to tourists as members of other cultures is also conditioned by the intercultural and transcultural stances of the local population, and a high level of general intercultural tolerance. On average, the local population is satisfied with the fact that tourists come to visit their region and does not agree with the statement that tourists exert a negative influence on the local culture and identity. An attempt to draw a connection between statements that are used to measure stances toward interculturality and stances toward tourism revealed a positive correlation between open-

ness to other cultures at the principle level and satisfaction that tourists visit their region, and a negative correlation between openness to other cultures at the principle level and the statement that tourists exert a negative influence on local culture and identity. Moreover, the respondents who are not bothered by the presence of other cultures wish less that their town be prevalently visited by tourists coming from a culture which is similar to their own. The results presented in this article represent an attempt to represent less explored issues – intercultural contact in tourism, and intertwining of the multicultural nature of a place with the attitudes of the local population toward tourism. As such, they represent the springboard for further, more thorough research.

Key words: interculturality, tourism, relation local population – tourists, Slovene Istria

LITERATURA

- Amir, Y., Ben-Ari (1985):** International Tourism, Ethnic Contct and Attitude Change. *The Journal of Social Issues*, 41, 3, 105–115.
- Anastasopoulos, P. (1992):** Tourism and Attitude Change: Greek tourists visiting Turkey. *Annals of Tourism research*, 19, 4, 629–642.
- Basala, S. L., Klenosky, D. B. (2001):** Travel-Style Preferences for Visiting a Novel Destination: A Conjoint Investigation across the Novelty-Familiarity Continuum. *Journal of Travel Research*, 40, 172 –182
- Berger, P. L., Luckmann, T. (1988):** Družbena konstrukcija realnosti. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Breger, R (1998):** »Love and the State: Women, Mixed Marriages and the Law in Germany«. V: Breger, R., Hill, R. (ur.): *Cross-Cultural Marriage*. Oxford - New York, Berg, 129–152.
- Bogardus, E. S. (1933):** A Social Distance Scale. *Sociology and Social Research* 17, 265–271. http://www.brocku.ca/MeadProject/Bogardus/Bogardus_1933.html (22.09.2011).
- Brezovec, A., Mikolič, V. (ur.) (2010):** Turizem kot medkulturni dialog. Portorož, Fakulteta za turistične študije – Turistica.
- Brezovec, A., Sedmak, G., Vodeb, K., Simčič, B. (2007):** Vloga kulturne dediščine v turistični ponudbi Istre: rezultati raziskave med prebivalci Slovenije. Koper - Portorož, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče - Turistica – Visoka šola za turizem.
- Brezovec, A., Sedmak, G., Vodeb, K., Simčič, B. (2007a):** Vloga kulturne dediščine v turistični ponudbi Istre: rezultati raziskave med turisti. Koper - Portorož, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče - Turistica – Visoka šola za turizem.
- Cigale, D. (2009):** Odnos prebivalstva slovenskih alpskih turističnih krajev do turizma in njegovih učinkov. Dela, 31, 93–113.
- Cohen, E. (1984):** The sociology of tourism. Approaches, issues and findings. V: Apostolopoulos, Y., Leivadi S., Yiannakis, A. (ur.): *The Sociology of Tourism. Theoretical and empirical investigations*. London - New York, Routledge.
- D'Amore, L. J. (1988):** Tourism: A vital force for peace. *Tourism Management*, 9, 2, 151–154.
- Fainstein, S., Powers, J. C. (2007):** Tourism and New York's ethnic diversity. An underutilized resource? V: Rath, J.: *Tourism, Ethnic diversity and the City*. New York - London, Routledge.
- Gudykunst, W. B. (1983):** Toward a typology of stranger-host relationship. *International Journal of intercultural relations*, 7, 401–413.
- Jamison, D. (1999):** Tourism and ethnicity. The Brotherhood of Coconuts. *Annals of Tourism Research*, 26, 4, 944–967.
- Jagić, S (2004):** Imanentnost interkulturalizma u turizmu. *Sociologija sela*, 42, 163, 1/2, 195–218.
- Kelly, I. (2006a):** Introduction to Peace through Tourism, IIPT Occasional Paper No.1. <http://www.iipt.org/educators/OccPap01.pdf> (06.08.2011).
- Kelly, I. (2006b):** The peace proposition: tourism as a tool for attitude change, IIPT Occasional Paper No.9. <http://www.iipt.org/educators/OccPap09.pdf> (11.08.2011).
- Lawson, R., Williams, J., Young, T., Cossens, J. (1998):** A Comparison of Residents' Attitudes Towards Tourism in Ten New Zealand Destinations. *Tourism Management*, 19, 3, 247–256.
- Medarič, Z. (2009):** Etnične manjšine in diskriminacija. Primer slovenske manjšine v Italiji in italijanske manjšine v Sloveniji. *Annales, Series historia et sociologia*, 19, 1, 173–186.
- Moufakkir, O. (2011):** The Role of Cultural Distance in Mediating the Host Gaze. *Tourist Studies*, 11, 73, 73–89.
- Nash, D.(1981):** Tourism as an anthropological subject. *Current Anthropology*, 22, 5, 461–481.
- Nemec Rudež, H., Vodeb K., Dodič Pegan K. (2008):** Resident's Perceptions of Tourism External Effects on the Slovenian Coast. *Academica Turistica*, 1, 3–4, 4–9.
- Ng, I. S. , Lee, J. A., Soutar, G. N. (2006):** Tourist's intention to visit a country: The impact of cultural distance. *Tourism Management* 28, 6, 1497–1506.
- Pizam, A. (1996):** Does tourism promote peace and understanding between unfriendly nations? V Pizam, A., Mansfeld, Y. (ur.) *Tourism Crime and International Security Issues*. Chichester, Wiley, 203-14.

Pizam, A., Uriely, N., Reichel, A. (2000): The intensity of tourist – host social relationship and its effects on satisfaction and change of attitudes: the case of working tourists in Israel. *Tourism Management*, 21, 395–406.

Pizam, A., Fleischer, A., Mansfeld, J. (2002): Tourism and Social Change: The Case of Israeli Ecotourists Visiting Jordan, *Journal of Travel Research*, 41, 177.

Reisinger, Y., Turner, L. (1997): Cross-cultural differences in tourism: Indonesian tourists in Australia. *Tourism Management*, 18, 3, 139–147.

Reisinger, Y., Turner, L. (2003): Cross-Cultural Behaviour in Tourism: Concepts and Analysis. Amsterdam: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Sedmak, M., Darovec, D., Furlan, M., Mikolič, V., Podovšovnik, E., Rožac-Darovec, V., Medarič, Z. (2003): Mnenja nosilcev družbeno-kulturnega življenja na italijanskem obmejnem območju: raziskava. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče.

Sedmak, M., Kralj, A., Sekloča, P., Škof, L., Lenarčič, B., Medarič, Z., Simčič, B. (2008): Manjšine in obmejne družbene stvarnosti kot dejavniki integracijskih procesov, Študija območja slovensko – italijanskega kulturnega stika (Poročilo aplikativnega projekta). Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče.

Sedmak, M. (2002): Kri in kultura. Koper, Založba Annales.

Sedmak, M. (2003): Stališča mladih slovenske Istre do (med)kulturnih fenomenov okolja bivanja. *Annales, Series historia et sociologia*, 13, 2, 405–424.

Sedmak, M. (2009): Izzivi medkulturnosti. V: Sedmak, M.: Podobe obmejnosti. Koper, Univerzitetna založba Annales, 13–35.

Sedmak, M. (2009a): Manjšine in skupinske (etnične) identitete: primerjalna študija slovenske in italijanske manjšine. *Annales, Series historia et sociologia*, 19, 1, 205–220.

SURS (2011): Statistični urad Republike Slovenije. [Http://www.stat.si/](http://www.stat.si/) (29.09.2011).

Štrukelj, I. (1986): Mešani zakoni – sociološke in socialno-psihološke razsežnosti narodne eksogamije in jezikovne heterogamije (Raziskovalno poročilo). Ljubljana, Inštitut za sociologijo.

Thyne M., Lawson R. (2001): The Design of a Social Distance Scale to be used in the Context of Tourism, *Asia Pacific Advances in Consumer Research Volume 4*. Association for Consumer Research, 102–107. <http://www.acrwebsite.org/volumes> (11.06.2011)

Thyne M., Lawson R., Thodd, S. (2006): The use of conjoint analysis to assess the impact of the cross-cultural exchange between hosts and guests. *Tourism Management*, 27, 201–213.

Tropp, L. (2003): The Psychological Impact of Prejudice: Implications for Intergroup Contact. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6, 2, 131–149.

Tropp, L., Pettigrew, T. (2005): Differential Relationships Between Intergroup Contact and Affective and Cognitive Dimensions of Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 1145–1158.

Ule, M. (2005): Socialna psihologija vsakdanjega življenja. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

United Nations (2007): [Http://www.un.org](http://www.un.org) (25.06.2011).

Van der Berghe (1980): Tourism as ethnic relations: A case study of Cuzco, Peru. *Ethnic and Racial Studies*, 3, 4, 375–392.

Wagner, U., van Dick, R., Pettigrew, T. F., Christ, O. (2003): Ethnic Prejudice in East and West Germany: The Explanatory Power of Intergroup Contact. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6, 22–36.

original scientific article
received: 2010-02-01

UDC 314.151.3-054.72(420=162.1):81'27

LANGUAGE, IDENTITY AND INTEGRATION: FINDINGS FROM RESEARCH WITH POLISH COMMUNITIES IN NORTH WEST ENGLAND

Bogusia TEMPLE

University of Central Lancashire, School of Social Work, GB-PR1 2HE Preston, Harrington 301
e-mail: btemple1@uclan.ac.uk

ABSTRACT

In this article I discuss findings from a research project in a city in the Northwest of England that explored language and identity amongst Polish speakers. The research involved narrative interviews with Polish speakers about their views of being Polish and living in England. The interviews were translated and transcribed and this article focuses on participants' views about integration. The results suggest that participants felt they were integrating into English society. What they meant by this varied from brief everyday encounters with English language speakers through to sustained attempts to mix with people from a variety of backgrounds. English language proficiency was seen to influence but not determine integration. Other factors that influenced the desire or ability to integrate were the availability and cost of English language classes, views about other language speakers that resulted from everyday encounters and their uncertainty about whether their future lie in Poland or England.

Key words: integration, Polish migration, identity, language

LINGUA, IDENTITÀ E INTEGRAZIONE: LE SCOPERTE DI STUDI DELLE COMUNITÀ POLACCHE NELL'INGHILTERRA NORDOCCIDENTALE

SINTESI

L'articolo discute i risultati di un progetto di ricerca eseguito in una città dell'Inghilterra nordoccidentale che investigava la lingua e l'identità tra i parlanti della lingua polacca. Il progetto, eseguito per mezzo di interviste narrative con i parlanti del polacco, investigava le loro opinioni su cosa significhi essere polacchi e vivere in Inghilterra. In base alle interviste tradotte e trascritte, l'articolo focalizza le opinioni dei partecipanti concernenti la loro integrazione. I risultati suggeriscono che i partecipanti al progetto, secondo loro, si stanno integrando nella società inglese, ma la loro interpretazione di cosa significhi intraprendere il processo d'integrazione varia da partecipazione in brevi incontri quotidiani con i parlanti della lingua inglese a tentativi di socializzare con persone di diversi ambienti sociali. La conoscenza della lingua inglese è vista come rilevante ma non decisiva per l'integrazione. Altri fattori che influiscono sul desiderio o l'abilità di integrarsi sono la disponibilità e il costo dei corsi d'inglese, le opinioni di altri parlanti della lingua inglese che gli intervistati hanno formato attraverso gli incontri quotidiani, e l'incertezza sul dove gli intervistati vedono il loro futuro, in Polonia o in Inghilterra.

Parole chiave: integrazione, migrazione polacca, identità, lingua

INTRODUCTION

In this article I discuss how Polish people in a borough in the Northwest of England viewed the role of language in their lives, in forming their own identities and making judgements about the identities of others. I start with policies concerned with migrants from the European Union (EU), discuss relevant literature on language acquisition and present findings from the research. I use relevant literature on what it means to be bilingual as well as on translation to situate the research. I then describe the narrative approach used to situate the findings within the context of the lives of all involved in it, including the researchers/translators and the participants themselves. This approach builds on existing literature within narrative analysis to extend reflexivity within research to the translation process. I suggest that looking at people's views on language may provide some clues as to why numbers of migrants choose to continue using their preferred language whenever they can in spite of the widely recognised benefits of learning to speak the language of the country they are living in. Deciding to use another language, I argue, is not determined solely by instrumental concerns. The implications are discussed in terms of challenging the simplistic assumption behind government policies that learning a language leads to integration.

POLICY BACKGROUND

As Spencer et al. (2007)¹ note, although migrants are being brought within the community cohesion and integration agenda under the remit of the Commission on Integration and Cohesion there is currently no written or comprehensive government policy in the United Kingdom towards new migrants other than for recognised refugees (2007, 10). Of particular concern for the research discussed in this article, many researchers (see for example Alexander et al., 2007) have documented the status of the English language within the British government's policies on citizenship, nationhood and belonging. The ties between citizenship, integration and the English language have been made explicit in the Crick Report (2003) that sets out *'the blueprint for citizenship education'* (Alexander et al., 784) and the citizenship ceremony. A migrant who wants to become a British citizen has to take the 'Life in the UK' test and levels of English fluency form part of the criteria for assessing acceptability as a future citizen. Alexander et al. have noted the desire for a homogeneous culture with *'common values...the common currency of the English language'* and the tensions between this and the diversity of communities within Britain'.

In May 2004 workers from the EU accession states, which included Poland, were given free access to the

UK labour market. The much larger than predicted numbers gave rise to concerns about 'floods' of migrants who were taking British jobs and putting pressure on schools, hospitals and other public services without any guidance or resources from the government on how to meet their needs. Moreover, the growing costs of translation and interpretation services in the UK have fuelled concerns about language and integration. It has been suggested, for example, that providing interpretation and translation services encourages migrants not to learn English (Ruth Kelly quoted in Simpson, 2007). The evidence for this claim is not provided. Moreover, the narrow view of language use that this statement demonstrates focuses on the instrumental aspects of learning a language at the expense of evidence that suggests other issues may be significant in learning a language, including the role of language in self and other identification, the effects of racism and inequality in society and the changing nature of migration after the expansion of the EU since 2004.

Questioning the role of language testing in citizenship Milani (2008, 46) argues that it:

...is based on given norms of Britishness..., it intrinsically forecloses the possibility of re-shaping these norms, and thereby precludes the recognition and acceptance of each person's individual traits, which is the basis of a truly multicultural society.

He argues that such tests can *'contribute to, rather than challenge, the reproduction of social differentiation, thereby legitimising the exclusion of certain groups from both the civic and symbolic domains of Sweden as a nation-state'* (2008, 27). He suggests that this is likely to be the case in other countries in Europe that tie citizenship to English language proficiency. He goes on to argue that policies that tie proficiency in one language to knowledge of one culture view language in a problematic way. That is, they assume that a language can be used as if it is an objective mirror onto one social world rather than viewing it as helping to shape that world in terms of national identity. He suggests that language is embedded in the *'(re)production or contestation of power asymmetries and domination'* (2008, 32). Social and economic factors influence second language attainment and policy makers neglect these when they define immigrants in terms of deficiencies rather than diversity.

In a similar way, Cheong et al. (2007, 28–29) argue that the New Labour communitarian agenda *'privileges homogeneity, cohesion and consensus over approaches that emphasize material and cultural difference, and responsibilities to society rather than rights'* (see also Wetherell, 2007, 8). There is substantial evidence of inequalities in access to services as well as the provision of inappropriate services and the inclusion of people from minority ethnic communities as an afterthought in

1 The complex entitlements of migrants to the UK are discussed in Spencer et al. (2007) and are not discussed here.

service provision (see for example Mir et al. (2001) in relation to learning difficulties and Temple et al. (2008) for an overview and an example in relation to services for disabled children).

This article adds to the evidence on the influences on English language learning and helps to explain why people may not have learnt English, sometimes after many years living in England. It focuses on a sample of Polish people's views of the significance of language rather than on professional or academic views. In relation to services for people who speak little or no English research has shown that asking about their views within the cultural, social and political context of their lives can produce findings that challenge the assumptions of service providers and policy makers (Alexander et al., 2004).

Many migrants would undoubtedly welcome the recommendations of the Goldsmith Report (2008) as these include improvements in the ways English language learning is provided, for example, suggesting easier access to ESOL (English for Speakers of Other Languages) classes in appropriate venues. However, writers have argued that learning a new language involves more than changing the words used to communicate. As pointed out by Milani (2008) above second language acquisition is influenced by a variety of factors, including social and economic (Milani, 2008). Pavlenko (2005; 2006) also shows how people's attachments to languages vary according to, for example, socio-economic and political circumstances and the age at which people learn new languages. Moreover researchers have convincingly demonstrated that language and identity are interwoven (Bourdieu, 1992; Pavlenko, 2005; 2006; Spivak, 1993) and that learning a new language involves re-assessing who we are and how we live and interact with others. This 'self translation' across language can be traumatic and not the simple transfer of meanings between languages:

....the languages speakers choose to learn, speak, or abandon are intrinsically linked to their social, political, gender, and national identities and imagined futures..... cross-linguistic differences in affective repertoires, perceived language emotionality, and emotions linked to particular languages are often-times central in speakers' decisions about which languages they would rather live, write, undergo therapy, argue, or whisper sweet nothings in (Pavlenko, 2005, 234).

The implications of possible language differences in how narratives are constructed and presented in different languages have been explored by a number of writers. Blommaert (2001), for example, shows how narratives in one language can be presented as written texts

in another language in ways that ignore the different expectations from speakers of what constitutes a coherent account. Moreover, Spivak (1992) and Venuti (1998) have argued that translation is a political and ethical process that involves representing others and that the process of translation should not be based on the structures and assumptions of the target language but should include an engagement with other ways of presentation. Venuti (1998) has called for translation not to become a form of 'domestication' of the source language by the target language but an ethical project of engaging with different language use.

THE RESEARCH APPROACH²

The research presented in this article had two overall aims: firstly, to develop conceptual thinking on the place of language in narrative constructions of identity and secondly, to contribute to developments in methodological and epistemological debates on cross language research. The second of these aims is not discussed in this article (see Temple, 2008a; 2008b). The specific research topics included use of Polish and English, social networks, ways of learning English and influences and constraints on learning English.

The researchers adopted a narrative approach. Riessman provides a useful definition of narrative analysis as the investigation of an account and the analysis of '*how it is put together, the linguistic and cultural resources that it draws on, and how it persuades a listener of authenticity*' (Riessman, 1993, 2). This approach involves looking at how people tell their lives as well as what they say and sees narratives as involving processes of identity construction, being context specific and depending on an audience for interpretation. Holstein and Gubrium (2000, 105) argue that narratives of identity are moving away from '*traditional queries into who am I to progressively become questions of when, where, and how am I*'. A narrative approach helped to situate learning another language within the context of people's lives and involved asking for specific examples of experiences of the use of language or attempts to engage with other language speakers. The approach used proved useful in addressing issues of choice and constraint in ways that enabled these to change according to the context being discussed.

THE SAMPLE AND DATA ANALYSIS

A theoretical sampling strategy was used (Mason, 1996). The aim was to include people who identified themselves as Polish in any way. The sample included men and women of different ages, who came at different

2 I would like to thank the ESRC for funding my research with Polish people (Language and Identity in the Narratives of Polish People RES-000-22-2187) and the participants for taking part. I am also grateful to Katarzyna Koterba who was the Research Assistant on the project and who provided her good advice as well as hard work.

periods for different reasons, some alone and some with family or friends. Some were born here. A few were active in Polish organisations whilst others avoided them. They also had a range of religious beliefs. The desired make-up of interviews was achieved by using snowball sampling, that is, asking participants if they know of anyone who would talk to us, for example, who did not attend Polish centres and by selecting people from venues where a lot of Polish speakers were known to visit such as Polish evenings run by the recent arrivals in venues. Ethics approval was obtained from the University of Central Lancashire's Faculty Ethics Committee.

Narrative interviews were undertaken with 30 people over 18 living in the districts that surround a large city in the North West of England. The city itself has the largest number of people from Poland but the districts around it have also seen numbers of Polish people arriving since 2004. All participants were asked about how Polish and English languages (and others if relevant) were used in their everyday lives. For people whose first language was not English, the interviews focused on the process of learning English and the changes they saw in themselves and their lives. For bilingual Polish speakers the interviews covered the place of different languages in their lives and the effects on their identity. Each interview was transcribed/translated.³ Decisions about how much of the detail about translation choices to leave in had to be made as well as how much to 'tidy up' interviews to conform to English grammar structure. This involved moving away from representing participants as if they had described themselves in the same way as English speakers whilst guarding against the danger of presenting them as barely literate foreigners (Temple, 2004). In other words, we negotiated a balance between 'tidying up' narratives in Polish to confirm to English language standards in order to present coherent accounts with the desire to indicate that the participants did not present their narratives using English conventions (Venuti, 1998). The various versions of the translations and a trail of decisions made about word choice have been kept. In effect we produced translation histories for the research and a 'linguistic ethnography' (UK Linguistic Ethnography Forum, 2004).

The data analysis was informed by existing literature on identity and language across disciplines including by writers mentioned above and others, particularly Spivak (1992), Venuti (1998) and Blommaert (2001). The data was analysed using a method successfully applied in previous research (Alexander et al., 2004). General topics for inclusion in a grid for each participant were agreed by the Principle Investigator and the Research Assistant after reading through the interviews. The grids provided cross sample comparisons of participants' views on themes within language and identity whilst allowing for

conceptual and methodological issues of interpretation, translation, representation and narrative structuring to be noted in a way that maintained the integrity of individual cases in line with a narrative approach.

Sixteen men and 14 women were interviewed. Four participants had come to England as refugees after the Second World War, one had come to marry in the 1960s, two were students, 14 had come to find work either before or since Poland joined the EU and nine had been born in England, one of whom was third generation. Many of the recent migrants were highly mobile. They were chosen from all the districts around the city. Only one participant born in Poland definitely wanted to stay in England and three hadn't decided whether to stay or not. Three intended to stay for a long time and considered living in England permanently and one was unsure. All the other migrants intended to return to Poland. The older participants had always wanted to return to Poland.

All but two participants from the second and third generation described themselves as professionals. It was more problematic to classify people who came over from Poland. Eleven out of 16 new arrivals were university graduates, all but four were now working in manual jobs. None of the three participants who were manual workers in Poland worked in the same trade in England.

LANGUAGE, INTEGRATION AND INEQUALITY

Ahmed (2008) has documented the structural barriers that exist in accessing English language classes. These are well documented. All participants expressed willingness to learn/continue learning English but the majority found it difficult. The most common reasons for not attending language courses were lack of time due to work reasons such as shift patterns or long hours or family commitments such as childcare. The cost and lack of classes were also mentioned. Some migrants complained about the lack of opportunities to practice English on an everyday level. Older participants thought their age had an impact on their language ability. When they were younger they had spoken better English. The Goldsmith Report (2008) suggests that:

- ESOL needs to be delivered in a variety of venues;
- ESOL needs to be delivered at times convenient to the learner;
- ESOL should be less classroom based and recognises the role of 'the lived environment' (2008, 122) through mentoring and language supporters;
- ESOL needs to be affordable;
- Language loans should be considered.

Participants recognised, in particular, the importance of 'the lived environment', that is, the need to learn a language in a way that was relevant to their lives and the

3 I use the term translation when discussing changing words from one language to another and transcription to indicate that the language used in the interview was English.

need for classes to be easily available and not expensive.

The research also picked up on the effects of 'cultural and patriarchal structures' (Ahmed, 2008, 15) that meant that within households men took up limited places at classes as it was considered more important for men to get better jobs than for women who had the responsibility of looking after children and passing on Polish traditions that re-enforced those values seen as important to Polish life.

However, some participants suggested that whatever their level of English proficiency they felt they would never be accepted as equals in the UK. Some of these comments were related to the kinds of people they could meet (see below in relation to class and language use). Other comments indicate that the racism Polish people experienced affected their decision about the extent they felt they could or wanted to integrate. Some of the participants described incidents ranging from verbal abuse to broken windows and some mentioned discrimination at work. As Cheong et al. (2007) and others have argued the focus on research with migrants on their social capital neglects such issues of inequality between people.

Pollard et al. have talked of 'turnstile' in relation to migration post EU enlargement (Pollard et al., 2008). Throughout the research it was evident that most recent migrants had not decided about whether to stay permanently in the UK or not. This affected the extent to which they wanted to invest time, effort and money in learning English. It is much easier than for previous generations to travel regularly between Poland and England. Recent migrants can be seen as 'transnational' (Cronin, 2006, 61) in the sense of 'being attached to or experiencing two places simultaneously', rather than being linked solely to England or Poland. Cronin (2006, 61) argues that transnationalism 'strengthens the bonds of association and familiarity with the source language and, arguably, makes migrants even more aware of the fact that they are, in a sense, living in translation'. This suggests limits to the effects of government policies that assume that migrants will choose one country as the basis of their identity.

LANGUAGE AND IDENTITY

I do not focus here in detail on the findings on language and identity as I have discussed this issue elsewhere (Temple, 2008a; 2008b). I give a brief description of participants' views as this is necessary to contextualise the findings on integration and language which are the main focus of this article.

Seventeen participants described their ethnicity as unequivocally Polish. These included including twelve migrants and one person born in England. All but two participants born in Poland, one migrant and one student, described themselves as Polish. For others ethnicity was more problematic and they focused on how the

new arrivals from Poland since 2004 has led them to think again about what being Polish meant to them. Seven out of nine people born in the UK spoke of the effects of recent migration on their ethnicity. They spoke of the differences between the recent migrants and the long established Polish diaspora. Comments such as 'we're of the same community but we're not... I don't feel a hundred per cent English and I don't feel a hundred per cent Polish' (transcribed by B. Temple) exemplified these feelings.

Twenty out of the thirty participants specifically referred to language when discussing being Polish and others mentioned it in relation to integration. Participants recognised the significance of language to ethnic identity and used the Polish language to identify people who were 'like us' in terms of likely values (see below):

For all participants changing between languages involved, in Pavlenko's (2005; 2006) terms 'self translation'. For example, Magda Poznanska noted:

...there are some things you can't say. ...telling someone that you like or love them in English or any other language is unimaginable to me. So I think that I will continue to be a Polish woman (translated by B. Temple).

Language was seen here in terms of Pavlenko's possibly different emotional repertoires and was used to make judgements about speakers' values. These informed decisions about integration (see below). Participants discussed stronger family bonds in Polish culture, a stronger work ethic, better discipline for children and more respect for adults. They expressed concerns about 'anti-social' behaviour when discussing other language speakers. For some, participation in social life with people from other communities was problematic as they ascribed differences in lifestyles and values to them. Belonging also had an emotional aspect and they spoke of bonds with family and friends in Poland and of feeling more comfortable with Polish people, loving Poland and 'feeling' Polish. These narratives were also class narratives and some participants discussed the kinds of people they were prepared to integrate with. Krzysztof Biel came to England about two years ago and lived with his girlfriend. He wanted to return to Poland in a few years and stated that in English culture 'there is all the time shagging (English word used here), boozing, drinking and parties' (translated by K. Koterba). He felt that he wasn't safe in this country. Bartosz Bigaj, also a recent migrant, said: 'They are wild and spoiled whereas Polish people are more disciplined' (translated by K. Koterba). However, some participants preferred 'English' values, defined in terms of multiculturalism, providing financially for vulnerable people and career opportunities. They felt that the English government looked after older people and those who could not look after themselves. This was not the case in Poland. Moreover, for migrants career

projection was seen to result from hard work rather than nepotism.

Polish language was not just used to differentiate between Polish speakers and people who did not speak Polish. It was also used to differentiate between Polish speakers, usually in terms of migration period and 'acceptable' reasons for coming to England. The following comment suggests that the way Polish was being spoken was used to distinguish between the older diaspora and more recent migrants. A man born in England who described himself as Polish and English remarked on how language was being used to distinguish between Polish people: *'They [other Polish people] can analyse who's being polite, what background they come from'* (transcribed by B. Temple). They questioned the assumption of a homogeneous language group.

Government policies around integration have recognised the significance of speaking English for British identity and being one of 'us' with common values and a shared language (see above). The results from the research suggest that the links between integration, language and values are complex, changing and significantly raise questions about policies that link language use to integration in any simplistic way. I now go on to discuss some of the findings in relation to language and integration.

LANGUAGE, INTEGRATION AND VALUES

In this section I focus on the implications of participants' judgements about people based on the language used for policies of integration developed around the assumptions of shared values.

Eight participants had come to England without knowing any English (at different times: two after the Second World War, two in the 60s and four recently since Poland joined the EU in 2004). Eleven participants who had come from Poland decided to learn or continue to learn English in the UK in different education settings. Four respondents have never learnt English. Of those born in Poland only two considered themselves as bilingual. One third of participants born in Poland described their English as good/communicative and one third as poor or very poor.

Participants recognised the need to integrate. What they meant by integration varied. Some felt that they had integrated to some extent by just living in England, usually in the area of employment. Although the English language was discussed in instrumental terms, it was also seen as part of belonging and participating: *'anyone who lives in the country should live their language'* (second generation Polish woman, transcribed by K. Koterba). Some recent migrants were content with a level of English that was enough for getting by as a result of their views of 'English' values. For example, Krzysztof Biel stated he didn't make any effort to integrate because of his views about English values (see above). He felt that even at work

he talked about 'trifles' because he was not interested in football and TV. Benjamin Kwasniak suggested that he would integrate only with people of high culture'.

Some participants felt that their level of language proficiency was not enough to socialise in any meaningful way with people they respected: *'But when we talk to English people we talk about, excuse my language, about not important things (o dupie Maryny literally Mary's ass, slang word for unimportant things'* (translated by K. Koterba). Learning the language helped people to speak about everyday issues but for these participants their level was not enough to bridge the gap.

These findings suggest that decisions about learning and speaking English were made in relation to factors other than instrumental concerns about the need to communicate. They point to the significance for participants of Polish in identification of self and other and suggest that this affected the kinds of social networks people were part of.

SOCIAL NETWORKS

The influences I have discussed above on integration suggest that the role of language is complex and influenced by a combination of factors, including the significance of a language for a person's identity, their views about other language speakers, experiences at home and at work with people from other communities, views about their likely future home and levels of English language proficiency when they arrive in a country. The availability and cost of suitable language classes are not the only concerns. This wider range of factors all influenced the choices they made about how they lived in England and affected the kinds of networks they formed.

The social networks formed can be broken down into four broad groups: Polish networks, limited choice networks, divided networks and mixed networks. These groups are not intended to be definitive and are only used to indicate the complexity of influences at work when discussing who migrants mix with.

Polish networks: There has been previous research showing how some Polish people have chosen to live in ways that enable them to mix as much as possible with other Polish speakers (Alexander et al., 2004). Contact with English speakers would be minimal and usually at work. The geographical location in which the research was carried out has had an established Polish community since the Second World War. It is therefore possible to choose to have a Polish dentist, doctor or plumber and to live completely in a Polish speaking environment. Since 2004 this is increasingly possible. Most of the participants in this group were recent migrants who recognised that their poor level of English affected the kinds of social networks they had. The older people in this group also felt that their age mitigated against learning English. However, other factors such as their uncertainty about where their future lay and their views

about people from other communities affected their desire to mix with other language speakers and to learn English. Aleksandra Burzanska lived with her husband and children and planned to return to Poland. She said: *'the neighbours know that I can't speak (any English) and they are not trying any proper conversation with me because they know we wouldn't be able to communicate'* (translated by K. Koterba). All but one also described their English proficiency as poor or very poor, even those who had been here since the War. This one migrant felt that his English was 'good', he had no intention of staying in England and described English people as living in pubs and shagging (see above). He did not want his children to grow up here and said *'I definitely don't make an effort to go into this society'* (translated by K. Koterba). This group contained the participants who made the most negative comments about 'English' values and everyone in this group had no problem in defining their ethnicity as Polish.

Limited choice networks: These participants had regular contacts with English people, mostly through work. Although they preferred to socialise with Polish people they also occasionally met with English people. Some recent Polish arrivals mentioned that they found it difficult to become friends with English people. Benjamin Kwasniak said *'they seemed not really looking for any contacts with new immigrants'* (translated by K. Koterba). The four professionals from Poland fell into this group. Although their English was described as 'good' or 'very good' they did not want to spend their time with English people. This was a choice that resulted from their views about the differences between Polish and English values and a belief that the kinds of English people they could socialise with only wanted limited contact with them. They had also not made up their minds about whether to stay in England or not. There was no point in putting too many roots down if they were to move on.

Divided networks: Some people spoke about how different Polish and English people were and kept their Polish and English friends separate. They valued the friendship of people from both groups. Second and third generation participants born in the UK mixed with Polish and English people. They tended to work with English people and they socialised with both Polish and English. Ewelina Kowalska, who was born in England said: *'Always a mixture but I always keep them separate because they don't mix.... I don't feel very comfortable if I'm mixing two different er... groups of people and it's not just the language. It's the whole background. It's the thing of conversation, everything. And for me it's Polish English very separate'* (transcribed by K. Koterba).

Mixed networks: A few participants valued mixing with people from a range of communities and made an effort to ensure that social gatherings included this mix. For example, Marta Sacha said that when she went out with Polish friends she tried to take English friends with her.

When looking at the social networks of Polish people Ryan et al. (2008) note that migrants' ability to mobilise social capital and engage with people from different communities may depend upon their cultural capital, which includes language and educational qualifications. Our research suggests that some participants see the cultural capital that they have at their disposal as never being enough for them to be accepted. As Cheong et al. (2007) have pointed out, focusing on social capital can mask structural inequalities. The findings from the research suggest the continued significance of factors such as class on access to networks and employment.

DISCUSSION

The research described in this article suggests that the influences on integration are varied and that the role of language within integration is more complex than suggested by current government policies. Other factors found to be significant in the decision about language use in the research include: recognition of the role of language in identity formation, the context of migration flows, views about other language speakers and experiences of racism.

The research described in this article suggests that participants recognised the language they used as who they were and that changing it was significant in who they would become. This aspect of language has been identified in the literature on bilingualism and translation (see above) but the implications have rarely been acknowledged when considering why people choose to learn or not to learn a language. Polish language is an important aspect of living as Polish people. It can be used to identify those who are likely to be 'like us' in terms of values as well as those who are not. The research findings suggest that decisions about language use and integration are affected by how participants view other language speakers. For those who see English values in negative terms speaking English may not be valued. Moreover, experiences in England of racism may lead to decisions not to integrate. Views of other languages speakers influence the kinds of networks formed. These are not a result of language ability alone.

Research participants also pointed out that until they had decided about their future investing in learning English at a level sufficient for meaningful integration did not make sense. Clarke et al. (2007, 96) argue that people may be less willing to spend time and effort developing links with 'a temporary community'. The majority of participants in our research had made no firm decisions about whether to stay permanently in England or to return to Poland. Since Poland has joined the EU it is easier to travel between the two without the need to make a decision about the longer term. Many who came after the Second World War held onto a belief that they would return, even with the passing of time and development of ties in England. Researchers have described

this as 'the myth of return' (Anwar, 1979; Cohen, Gold, 1997). The myth has been shown as one way of forging a distinct identity that serves both individuals and groups and involves preserving language, cultural symbols, shared biographies and 'us' versus 'them' stereotypes (Cohen, Gold, 1997). More recent migrants can move between countries in the EU and can hold on to the possibility of return as travel between Poland and England is easier and they may be able to keep a foothold in both countries. The myth may have been modified in the sense that they do not necessarily see being Polish in the same way as the older diaspora but it still functions to provide a familiar arena for living in ways that they see as Polish.

Alexander (2007, 120) argues that:

At the heart of the community cohesion project, of course, lies the idea(l) of community, in which Blunkett's shared norms and values provide an overarch-

ing identity lived through at the level of the local and the national (but not the global – diasporic communities are significantly absent).

People who form these diasporic communities increasingly move between countries, live in more than one country and engage with established communities in varying degrees and in different ways. Our research involved a small sample of Polish speakers and possibly attracted those most likely to want to hold onto their Polish language and identity. However, it does provide some evidence both of the need to look at the effects of the changing nature of migration on policies aimed at encouraging integration and on the kinds of social networks that people form. Fluency in English did not necessarily result in the desire to form social networks with people from other language communities. Indeed this research suggests that assumptions about people from other communities may lead to restrictions in interactions.

JEZIK, IDENTITETA IN INTEGRACIJA: UGOTOVITVE RAZISKAV O POLJSKIH SKUPNOSTIH V SEVEROZAHODNI ANGLIJI

Bogusia TEMPLE

Univerza v osrednjem Lancashiru, Fakulteta za socialno delo, GB-PR1 2HE Preston, Harrington 301
e-mail: btemple1@uclan.ac.uk

POVZETEK

Prispevek razpravlja o ugotovitvah raziskovalnega projekta, ki je potekal v mestu na severozahodu Anglije in se je osredotočal na jezik in identiteto med govorci poljskega jezika. Nedavna vladna politika v Veliki Britaniji povezuje uporabo angleškega jezika z državljanstvom, narodnostjo in pripadnostjo, pri tem pa zanemarja napetosti med to povezavo in raznolikostjo skupnosti živečih v Veliki Britaniji. Poleg tega raziskave kažejo, da se, čeprav vselej priznavajo vrednost učenja angleščine, pri migrantih pojavljajo dvomi tako glede razpoložljivosti kot glede cene trenutnega programa tečajev angleškega jezika in njegove primernosti v obstoječi obliki. Raziskovalci iz različnih področij so tudi izrazili dvom nad poenostavljenim pogledom na učenje jezika, ki ga sedanja vladna politika sovseblja na področju družbene kohezije in integracije. Jezik je več kot sporazumevalno sredstvo. Predstavlja namreč tudi del procesa opredelitve samega sebe in okolice. Še več, o statusu različnih jezikov znotraj Velike Britanije je potrebno razpravljati v smislu moči, kot tudi v smislu praktične uporabnosti.

Raziskava je vključevala pripovedne intervjuje s poljsko govorečimi prebivalci o njihovih pogledih na življenje Poljakov v Angliji. Uporabljeni pripovedni pristop se je osredotočal tako na vsebino tega, kar so udeleženci raziskave povedali o vprašanju integracije in kohezije, kot tudi na sam način, kako so svoje mnenje izrazili. To je omogočilo, da je analiza upoštevala kontekst, v katerem so bili komentariji udeležencev zbrani, pri tem uporabljen jezik in vprašanje, kako predstaviti udeležence v jeziku, ki ga morda pri podajanju svojih mnenj niso uporabili. Intervjuji so bili prevedeni in transkribirani.

Rezultati kažejo, da izpraševanci čutijo, da se vključujejo v angleško družbo, pri čemer pa se pomen tega giblje med kratkimi vsakodnevnimi srečanji z angleško govorečimi prebivalci do trajnih poskusov druženja z ljudmi iz različnih okolij. Opaziti je, da jezikovna spretnost v angleškem jeziku sicer vpliva na integracijo, je pa ne določa. Drugi dejavniki, ki vplivajo na željo ali sposobnost izpraševancev za vključitev, so obseg in narava čustvene navezanosti na poljski jezik in na Poljsko, spol, razpoložljivost in cena tečajev angleškega jezika, mnenja o drugih govorcih, ustvarjena na podlagi vsakodnevnega srečevanja, in negotovost o tem, ali je njihova prihodnost na Poljskem ali v Angliji. Stališča o ljudeh iz drugih manjšinskih etničnih skupnosti vplivajo na to, s kom so se udeleženci pripravljali družiti in

koliko so si pripravljeni prizadevati za komuniciranje z ljudmi, ki govorijo druge jezike. Nekateri negativni pogledi na ljudi iz drugih skupnosti so posledica izkušenj z rasizmom kot tudi lastnih rasističnih predsodkov. Nekateri migranti so na primer namignili, da ne glede na to, kako dobro obvladajo angleški jezik, se nikoli ne bi mogli družiti z ljudmi, ki imajo različne vrednote od njih. Ugotovitve kažejo, da udeleženci uporabljajo jezik za presojanje o vrednotah ljudi, kar potem vpliva na njihove odločitve o tem, s kom se družijo in kje živijo.

Poleg tega so dobljeni rezultati pokazali, da zaradi spreminjajoče se narave postevropskih migracijskih tokov nekateri priseljenci morda ne želijo ali ne čutijo potrebe po odločanju o integraciji v Veliki Britaniji. Ti tokovi so namreč bolj kakor zgolj enosmernemu gibanju podobni vrtljivim vratom; podvrženi so vplivom gospodarskih in socialnih razmer na Poljskem in drugod po EU in niso odraz dokončne odločitve posameznikov o tem, kje se bodo ustalili.

Ključne besede: integracija, poljske migracije, identiteta, jezik

BIBLIOGRAPHY

- Ahmed, N. (2008):** Language, Gender and Citizenship: Obstacles in the Path to learning English for Bangladeshi Women in London's East End. In: Sociological Research Online. <http://www.socresonline.org.uk/13/5/12.html> (06. 11. 2009).
- Alexander, C., Edwards, R., Temple, B., Kanani, U., Zhuang, L., Miah, M., Sam, A. (2004):** Access to Services with Interpreters: User Views. York, Joseph Rowntree Foundation.
- Alexander, C., Edwards, R., Temple, B. (2007):** Contesting Cultural Communities: Language, Ethnicity and Citizenship in Britain'. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33, 5. Abingdon, 783–800.
- Anwar, M. (1979):** The Myth of Return: Pakistanis in Britain. London, Heinemann.
- Blommaert, J. (2001):** Investigating narrative inequality: African asylum seekers' stories in Belgium. *Discourse & Society*, 12. London, 413–449.
- Bourdieu, P. (1992):** Language and Symbolic Power. Edited and Introduced by John B. Thompson. Cambridge, Cambridge Polity Press.
- Cheong, P., Edwards, R., Goulbourne, H., Solomos, J. (2007):** Immigration, social cohesion and social capital: A critical review. *Critical Social Policy*, 27, 4. London, 24–49.
- Clarke, S., Gilmour, R., Garner, S. (2007):** Home, Identity and Community Cohesion. In: Wetherell, M., Laflèche, M., Berkeley, R. (eds): *Identity, Ethnic Diversity and Community Cohesion*. London, Sage Publication, 87–101.
- Cohen, R., Gold, G. (1997):** Constructing ethnicity: Myth of Return and Modes of Exclusion among Israelis in Toronto. *International Migration*, 35, 3. Oxford, 373–394.
- Cronin, M. (2006):** Translation and Identity. London, Routledge.
- Crick, B. (2003):** Life in the United Kingdom. London, HMSO.
- Goldsmith Report (2008):** Citizenship: Our Common Bond. <http://www.justice.gov.uk/citizenship-report-full.pdf> (04. 12. 2009).
- Holstein, J., Gubrium, J. (2000):** The Self We Live By: Narrative Identity in a Postmodern World. Oxford, Oxford University Press.
- Mason, J. (1996):** Qualitative researching. London, Sage Publications.
- Milani, T. (2008):** Language testing and citizenship: A language ideological debate in Sweden. *Language in Society*, 37. London – New York, 27–59.
- Mir, G., Nocon, A., Ahmad, W., Jones, L. (2001):** Learning difficulties and ethnicity. Department of Health. <http://www.dh.gov.uk/assetRoot/0401/46/99/04014699.pdf> (20. 11. 2009).
- Pavlenko, A. (2005):** Emotions and multilingualism. Cambridge, Cambridge University Press.
- Pavlenko, A. (ed.) (2006):** Bilingual Minds: Emotional Experience, Expression and Representation. Clevedon, MultiLingual Matters Ltd.
- Pollard, N., Latorre, M. and Sriskandarajah, D. (2008):** Floodgates or turnstiles? Post-EU enlargement migration flows to (and from) the UK. London, Institute for Public Policy Research.
- Riessman, C. (1993):** Narrative analysis. London, Sage Publications.
- Ryan, L., Sales, R., Tilki, M., Siara, S. (2008):** Social Networks, Social Support and Social Capital: The Experiences of Recent Polish Migrants in London. *Sociology*, 42, 4. London, 672–690.
- Simpson, J. (2007):** How English lessons got lost in translation. *Guardian*, 19. 6. 2007. <http://education.guardian.co.uk/egweekly/story/0,,2105621,00.html> (15. 9. 2009).
- Spencer, S., Ruhs, M., Anderson, B., Rogaly, B. (2007):** Migrants' lives beyond the workplace: The experiences of Central and East Europeans in the UK. York, The Joseph Rowntree Foundation.

Spivak, G. (1992): The Politics of Translation. In: Barrett, M., Philips, A. (eds.): *Destabilizing theory: Contemporary feminist debates*. Cambridge, Polity Press, 177–200.

Temple, B. (2005): Nice and tidy: translation and representation. *Sociological Research Online*. [Http://www.socresonline.org.uk/10/2/temple.html](http://www.socresonline.org.uk/10/2/temple.html) (20. 11. 2009).

Temple, B. (2008a): Investigating language and identity in cross-language narratives. *Migrations & Identities*, 1, 1. London, 1–18.

Temple, B. (2008b): Narrative Analysis of Written Texts: Reflexivity in Cross Language Research. *Special Issue on Narrative Analysis. Qualitative Research*, 8, 3. London, 355–365.

Temple, B., Young, A., Bolton, J. (2008): 'They know where to find us...' Service Providers' Views on Early Support and Minority Ethnic Communities. *Disability & Society*, 23, 3. Basingstoke, 223–234.

UK Linguistic Ethnography Forum (2004): UK linguistic ethnography: a discussion paper. http://www.lancs.ac.uk/fss/organisations/lingethn/documents/discussion_paper_jan_05.pdf (02. 02. 2007).

Venuti, L. (1998): *The scandals of translation: Towards an ethics of difference*. London, Routledge.

Wetherell, M. (2007): Introduction: Community Cohesion and Identity Dynamics: Dilemmas and Challenges. In: Wetherell, M., Lafleche, M., Berkeley, R. (eds.): *Identity, Ethnic Diversity and Community Cohesion*. London, Sage Publications, 1–14.

original scientific article
received: 2010-12-24

UDC 316.7:314.151.3-054.7(497.4)

BUREKALISM – A SLOVENIAN VIEW OF BUREKS AND BUREKPEOPLE

Jernej MLEKUŽ

The Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Slovenian Migration Institute, Novi trg 2,
1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: mlekuz@zrc-sazu.si

ABSTRACT

Burekalism is a style of thought based on an ontological and epistemological distinction made between a population and place defined by the burek and a population and place not defined by the burek, or in other words: between “immigrants” and “Slovenians”. And further, burekalism is a style of domination of a population defined by the burek by a population not defined by the burek.

Key words: burekalism, orientalism, immigrants (and their descendans), Slovenia, media, popular culture

“BUREKALISMO” – IL PUNTO DI VISTA SLOVENO SUL BUREK E SU “QUELLI DEL BUREK”

SINTESI

Con la parola burekalismo (burekalism) ci si riferisce a un modo di pensare, riconducibile a una distinzione ontologica ed epistemologica tra la popolazione e l'ambiente definibili come orientati verso il burek e quelli definibili come non orientati verso di esso, vale a dire – grossolanamente e in modo semplificato – tra immigrati e sloveni. Inoltre, il burekalismo identifica lo stile con cui la popolazione non orientata verso il burek esercita, ristruttura e implementa supremazia e potere su quella orientata verso di esso.

Parole chiave: burekalismo, orientalismo, immigrati (e loro discendenti), Slovenia, mezzi di comunicazione, cultura popolare

ABOUT THE BUREK AND BUREKALISM

The burek – a pie made of pastry dough filled with various fillings, well-known in the Balkans, Turkey (bürek), and also in the Near East by other names – probably arrived in Slovenia in the 1960s. Slovenia, industrially the most ambitious of the republics of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), needed a workforce. And with that workforce – immigrants from the former republics of the SFRY – came the burek. To paraphrase Max Frisch: We called for a workforce and we got bureks!¹

However, the subject of this analysis is not the burek itself; the subject of this analysis is burekalism. Burekalism? Burekalism is, in Said's words (1978, 2), "a style of thought based on an ontological and epistemological distinction made between" a population and place defined by the burek and a population and place not defined by the burek. Furthermore, burekalism is, again in Said's words (1978, 14) a "style" of the non-burekalized population "for dominating, reconstructing and having authority over" the burekalized population. To understand the concept of burekalism we will therefore rely on Said's concept of orientalism.² Here of course we have to make it explicitly clear that burekalism can in no way be equated with Said's orientalism. While it is true that we will understand burekalism, similarly to Said's orientalism, as a discourse or a system of representation, this system is however based on quite dissimilar references – historical, geographical, and also conceptual.

But in this paper we will not be searching for the differences between burekalism and orientalism (or the concepts which orientalism evoked, e.g. balkanism)³, but we shall to a great extent focus on the opposite project: using the example of burekalism we shall attempt to underscore the flexibility of Said's conceptual premises and Said's theoretical vocabulary. That is, despite the plethora of modern texts that deal with the issue of the production of the other, i.e. the currently very popular criticism of orientalism, essentialism, and the objectification of the other, Said's thoughts, at least with respect

to the understanding of burekalism, are still fresh and inspirational, surprisingly useful and clearly irreplaceably fundamental. Of course our project is not an attempt to import Said's concept of orientalism wholesale or to explicitly apply Said's critique. While Said was the person who made it possible for us to even conceive of such a discourse as "burekalism", Said's model on its own cannot tell us what that might be.

Burekalism is a specific discourse,⁴ made in the kitchen, as we described very briefly at the beginning of the paper. Of course I am not saying that burekalism has to be understood as an entirely new-age product, merely a consequence of the migrations of inhabitants of the former SFRY to Slovenia starting in the nineteen-sixties. Our project is not so much about the genealogy of burekalism as its ontology.

But why should we even speak about burekalism? Burekalism is a discourse which uses a specific rhetoric, style, objects etc. which is noticeably spiced with burek. But of course burekalism never bites into just a burek. Burekalism can bite into many very different things. But it is particularly fond of anything redolent of bureks, anything which, more studiously put, belongs to the imaginary, symbolic space of the burek, i.e. the Balkans, the "South". However, in this paper we will experimentally set before the hungry maw of burekalism – mostly the burek. And this mostly for one reason: to show that we have named burekalism correctly. So let's take a look at what the burek actually signifies in Slovenia.

* * *

The burek in Slovenia can signify a lot of things. It can be filled with very different contents. It is a kind of hollow dough into which fillings can to some extent or within certain conditions be added at will. What sort of fillings then?

-Bosnians, Bosniaks, as we can read in the story "How a Bosnian Loves" (nm, 2003, 55), which tells of three Bosnians in Slovenia and their three blow-up sex dolls:

1 Originally: "We called for a workforce, but we got human beings!"

2 In his introduction, Said gives not one but three definitions of orientalism, which were shown in detail by Aijaz Ahmad (2007), to be "conflicting definitions". In addition to the two stated above, which we can understand as (1) a mentality or even an epistemology and (2) as a "Western style of dominating /.../ the Orient" (Said, 1978, 14), thus in the Foucaultian sense as a system of representations; Said also understands orientalism as (3) an interdisciplinary field of academic knowledge.

3 Here we shall mention only the regionally tinged and current research on the Balkans, which is characterized by an accumulation of scholarly works concerned with the mechanisms through which the Balkans have been transformed into an "internal other" within the European imagination. Such studies, for example by Larry Wolf (1994), Maria Todorova (1997) and Vesna Goldsworthy (1998) established the basis for the deconstruction of western discourses through which Balkan societies were orientalized, or, to use Todorova's words, balkanized. (For more see also footnote 11).

4 We shall understand discourse – in the words of Michel Foucault (2002, 54), as "practices that systematically form the objects of which they speak". Or, as Ernesto Laclau and Chantal Mouffe (2001, 108) state more didactically: "What is denied is not that such objects exist externally to thought, but the rather different assertion that they could constitute themselves as objects outside any discursive condition of emergence." Things thus acquire meaning and become objects of knowledge only within discourse – they then do not reflect any "natural" essence of things, but only *constitute* them. Again following Foucault (1991, 18), *discourses* shall be treated "as violence which we do to things".

Soon Fikret and Mirza also came from their birthplace. They rented a flat together and created an island of nostalgia, a true Little Bosnia, in the middle of the city neighbourhood. After some hard work it was just right. It smelled of freshly ground coffee, cigarette smoke swirled beneath the ceiling, there was a fresh burek on the tray, and the Bosnian national anthem emanated from the speakers. The heroes' hearts warmed and they perked up their ears. The neighbours, of course. (nm, 2003, 55).

-Albanians, "Šiptarji", as depicted in this image from the weekly magazine *Mladina* (Youth) – in which an "evil" Albanian (the ethnicity of the character is revealed by the "typically Albanian" cap) holds a burek in his hand – published in the humour column Manipulator (Anon., 1989, 12) which uses jokes with Serbo-Albanian motifs which were current at the end of the eighties:

Fig. 1: An "evil" Albanian (*Mladina*, 15 December 1989, 12).
Sl. 1: "Zlobni" Albanec (*Mladina*, 15. december 1989, 12).

Or, as the following amusing tale tells us:

Schollmayer [a well-known Slovenian businessman] was also known to be exceptionally rude. In an interview with the sports magazine *Ekipa* he said: "Some 'Šiptar' bought that company (SGP Galjevica), and doesn't do anything, all he does is sue us for the principal, which amounts to 2.5 million tolar, now it's 30 million." Dragan Lazić, the Commercial Manager of SGP Galjevica, recognised himself in the description of a Šiptar who doesn't do anything. He told journalists: "My business acquaintances have started to ask me when I'm going to bring them bureks." (Praprotnik, 2004, 32)

-Immigrants of the Muslim faith, as we can see in this picture from a humour supplement to one of the political weeklies, with the headline: "We'll trade bureks for a mosque!" and the words on the sign in broken Slovenian: "No mosque for us, no burek for you" (Anon., 2004, 72).

Fig. 2: "No mosque for us, no burek for you" (*Mladina*, 12 January 2004, 72).

Sl. 2: "No džamja za nas no burek za vas" (*Mladina*, 12. januar 2004, 72).

-The Balkans, as we can read in letters to the editor in the most popular Slovenian newspaper *Delo*: "Then he took the role of a paper tiger, although he could easily have prevented the last Balkan war. Perhaps it would even have happened if the Balkans were known for their oil and not for bureks and kajmak!" (Nardin, 2004, 5)

-The continuity of the former Yugoslav political system, as we can read in the humour supplement to a Slovenian daily:

Whoever doesn't read shouldn't eat, said the leader for the life of our republic Milan Kučan in an interview for the Saturday supplement to *Toti* list, when speaking of his cooking skills. 'Čevapčiči with onions, burek & roštilj [barbecue], are more important for communists than the battle for Šentilj [one of the

most significant operations in the ten-day “war of independence” in Slovenia]. (Anon., 1998, 42).

-The Orient, as we can read in the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (*Dictionary of Slovenian Literary Language*) (Anon., 1970, 226): “Oriental cake made of pastry dough with filling: burek with cheese; burek with meat.”

-Etc.⁵

Of course we can ask in each case separately, what strategies, if any, the individual burekstatements⁶ support. For all of the above statements it would be hard to say that they are clearly, explicitly politically or nationally motivated. But for all of them it seems that some kind of implicit strategy of domination is at work. A strategy of naturalisation, the essentialisation of differences and identities. A strategy of symbolic violence, or in short, stereotyping.⁷

In order for an identity to exist there must be a distinction between it and another, and here it seems that it is not even very important what we fill it with. It could be simply a difference in the manner of eating, either with added sugar or without for the same dish, as the Bosnian immigrant Božo, the hero of the film *Kajmak in marmelada* (*Kajmak and Marmalade*), learns in a humorous way. *Kajmak in marmelada* is one of the most popular “Slovenian” film of all time, and tells about the (in)compatibility of the partnership between Slovenian Špela and immigrant Božo. What do you think Božo calls the things the mother of “his” Slovenian Špela cooks, which all Slovenians cook? “Burek sa šećerom” (“burek with sugar”) – a strudel [a pastry which is the product of German cuisine, and an important part of Slovenian cuisine]. (Djurić, 2003)

Of course I am not saying here that there are no differences in the ways of eating, cooking and other material

and non-material practices between ethnic, national, and other groups. In other words, the invention of meanings is not arbitrary; it doesn't occur in a vacuum, it is not without reference, as is naïvely assumed by (too) numerous constructivism-oriented social scientists. But the fact that meanings cannot be invented at will does not mean that the burek has some kind of essential, absolute meaning.⁸

Let's return for a moment to the film, which is (overly) richly structured on stereotypes, as critic Marcel Štefančič tells us in his colourful review:

The Bosnian (Branko Đurić) in *Kajmak* in marmelada finds a Slovenian girl (Tanja Ribič) mainly through romance. Then he loses her. And then gets her back again. Obviously, in between we will get a lecture on comparative ethnology. Before you can say Na planinah [a traditional Slovenian song], they are already telling endless jokes about Mujo [a stereotypical Bosnian figure in Yugoslavian humour] & a Slovenian: Bosnians are lazy, they steal, they don't clean up after themselves, they drink in public places, pick their noses and eat bureks – while Slovenians work two jobs, insist on eating beef soup, sing national folk songs, blow German tourists, commit suicide, and eat burek with sugar (that is, strudel). Wow, good thing they're both atheists. (Štefančič, 2003, 74)

But – somewhat paradoxically – the writer and director of this film is a Bosnian immigrant to Slovenia (Branko Djurić). Pretty complicated, ain't it? Or maybe not. Through induction we can conclude that stereotypes (also) affect the self-recognition of those who are the subjects of stereotyping. This however means that stereotypes (can) have real consequences.⁹ Of course, such induction can be highly problematic. We could conclude all kinds of things from the above example. For in-

5 For more on the burek and its symbolic aspect in Slovenia see Mlekuž (2008a). For more on recent representations of immigrants in Slovenia see Kralj, 2008; Mlekuž, 2008b; Žitnik, 2008.

6 For more on the concept of burekstatement, borrowed from Michel Foucault's concept of statement (2002), see Mlekuž (2008a).

7 In this context I should add that stereotyping generally occurs in places where there is a clear inequality, that is, major differences in the power of groups (cf., for example, Hall, 2002, 258). Stereotypical representation is therefore undoubtedly a place where power intrudes into processes of signification. More than it would appear! Through stereotyping, as Stuart Hall (2002, 258) summarises the great authors, the social and symbolic order are maintained.

8 Here it would perhaps not be amiss to ask why the burek is so often reached for when fleshing out these differences. Is it just its widespread popularity, its conspicuousness? Or is there some more sophisticated, perverse strategy at work here? A strategy which through fixing meaning at the level of nutrition naturalises the essence of immigrants at the level of primary needs, that is, biology? This question was impressed upon me by Frantz Fanon (2002). In his study of (stereotypical) representations of black people he pointed out that the concentration of meaning around their genitalia fixes the essence of blacks at the physical level, in contrast with representations of whites, which are usually focused on intellect.

9 Regarding the issue of the consequences of stereotypical representations we should mention the study by Ayse Caglar (1995), which is especially close to the subject of this paper. The study shows how the “doner kebab” which was brought to Germany by Turkish immigrants played a central role in the recognition of the migrant group. At the places where Turks first sold doner kebabs as an exotic ethnic food (which was mainly bought by Germans) and was used as a positive symbol of cultural connection in multicultural discourse, the effects of the changing attitude towards foreigners led to a loosening of the association between “Turkishness” and the doner kebab. Stands and chains appeared with names like McKebab and Donerburger. At the same time, “doner” became a sobriquet for Turks. A multicultural youth festival in Berlin in 1987 was called “Disco doner”, and the following slogan appeared in controversies about foreigners (Ausländerfrage): “Kein doner ohne Ausländer!” (No kebabs without foreigners!). In this political chaos the doner kebab sold better than ever. But for Turks the continued association with it means a further denial of their increasing social mobility. The final irony is that in the attempts to loosen and move away from the association with the doner kebab, the sellers of this food have moved into selling Italian food.

stance, that Bosnians make rude jokes at the expense of Slovenians, and therefore have to be silenced. However, numerous statements tell us that the burek has become an important element in the self-recognition of immigrants, Bosnians, Albanians, and all the rest. In a profile of academically trained Albanian painter Gani Llallosi, who lives in Ljubljana, we read: "Only through an ironic question do we arrive at the most common Slovenian stereotype about Albanians: 'What would Slovenians be without baklava and burek?'" (Černe, 2003, 24). As Karl Marx (1967, 106) would say: "They cannot represent themselves, they must be represented."

BUREKALISM ON THE BUREK

At this point it would seem fruitful to invite Edward Said to join the debate. With his immeasurable assistance it would be possible to establish some sort of "burekalism", that is, "a style of thought based on an ontological and epistemological distinction made between" (Said, 1978, 2) a population and place defined by the burek and a population and place not defined by the burek. In order not to lose our place in these long sentences, our last paring of definitions will be translated, contracted to the conceptually not completely equivalent categories adapted to the needs of this research: "immigrants" and "Slovenians". To continue with Said's (1978, 5) thoughts and words, the concept of burekalism as I study it here deals principally, not with a correspondence between burekalism and the burek, but with the internal consistency of burekalism and its ideas about the burek, despite or beyond any correspondence, or lack thereof, with a "real" burek.

Therefore, to believe that the burek was created or burekalisied simply as a necessity of the imagination is, I believe, mistaken, or as Said (1978, 5) said, "disingenuous." The relationship between the burek and the non-burek "is a relationship of power, of domination, of varying degrees of a complex hegemony" (Said, 1978, 17). The burek was burekalisied not just because it was established that it is "foreign", "Balkan", in short "burekish", but also because it was possible – that is, that it was forced to the point where it was possible – to make it foreign, Balkan, burekish. The people defined by the burek, that is, immigrants, very rarely speak (about the burek) on their own behalf. And when they do speak, it

seems that they usually speak in a way that is suitable for non-burekalized people, that is, Slovenians. Think back to *Kajmak in marmelada* and the profile of the Albanian academically trained painter. Of course, what most frequently retains is Marx's famous motto, quoted above, that is, that non-burekalized people speak on behalf of burekalized people and also represent them. Just look at the spotty list presented above. It is truly fascinating that in these very colourful and innumerable burek statements in the media, statements which put the burek into the family or wider milieu of immigrant groups in Slovenia almost never appear.¹⁰ Immigrants never or almost never speak burek statements in the media, except in statements which reproduce burekalism (for instance, the jokes by Branko Djurić in the film *Kajmak in marmelada*), that is, statements which are custom made for Slovenians. On the other hand there is a huge pile of various stories published mainly in the print media which discover bureks in foreign countries, and which expose well-known Slovenian individuals and families preparing and eating bureks.¹¹

This brings us to the next qualification. I should add that Said's *Orientalism* (1978, 6) is still of invaluable help to us here. One ought never to assume that the structure of burekalism is nothing more than a structure of lies or myths which, were the truth about them to be told, would simply blow away. We must try to grasp the sheer knitted-together strength of burekalisied discourse, and its redoubtable durability. Burekalism is much more formidable than a collection of falsifications and lies, it is not just an airy Slovenian fantasy about the burek, but a created body of theory and practice in which there has also been considerable material investment. Continued investment made burekalism, as a system of self-evidence, knowledge, and signification, an accepted grid for filtering through the burek into Slovenian consciousness, just as that same investment multiplied the statements proliferating out from burekalism into the general culture.

Burekalism, still following Said's (1978, 7) thought, therefore depends for its strategy on a flexible positional superiority, which puts the non-burekalized person (Slovenian) in a whole series of possible relationships with the burek without his ever losing the relative upper hand. Starting in the second half of the eighties within the umbrella of the domination, hegemony, and superiority of non-burekalized people over burekalized people

10 The only such example that I found is a report on the celebration of Ramadan in Jesenice, which deals to a great extent with fasting and eating during this period of fasting, as indicated by the title of the article ("Fasting and the Abundance of Goodwill During Ramadan"). The description of *iftar* – the supper which follows an all-day fast – (of course) included cheese and meat burek (Mlinarič, 2002, 14).

11 For more on this see Mlekuž (2008a). These examples raise the question of the relationship between orientalism and balkanism, which we have not specifically addressed in this paper. Many authors feel that it is reasonable to draw a distinction between them. Maria Todorova (1996), who among other things introduced the concept of balkanism, e.g. maintains that the Orient is undoubtedly Other, while the Balkans are a part of Europe, and are somehow internal or half Other. This is the source of the difference between the explicit exoticizing of the Orient (the Land of Dreams, escape from civilization) and on the other hand that of the Balkans, as if of the lack of all this abundance. Of course there are also many authors who place the mechanisms of discursive formation of the Other in the Balkans in an orientalist analytical framework (e.g. Močnik, 1998; Bakic-Hayden, Hayden, 2007). For more on the relationship between orientalism and balkanism see Fleming (2009) and Petrović (2009).

there emerged a complex burek, that is, a meta-burek, suitable for the more or less entertainment and metaphorical needs of popular culture, the media, colloquial language, literature, and so on.

According to Said's (1978, 8) thought and words, one must repeatedly ask oneself whether what matters in burekalism is the general group of ideas overriding the mass of material – about which who could deny that they were shot through with doctrines of Slovenian superiority, various kinds of racism, nationalism, and the like, dogmatic views of "burekalism" as a kind of ideal and unchanging abstraction? – or the much more varied work produced by almost uncountable individual writers, whom one would take up as individual instances of authors dealing with, tripping over, touching on the burek.

I think that in the case of burekalism both are true. It is conditioned by both a dogmatic group of ideas and by the creativity and originality of individual authors. But I also think that between dogmatism and productivity, at least on a certain manifest level, there is an important difference, which is also reflected in methodological limitations: that is, they cannot be dealt with by using the same tools. Burekalism thus pretends to be something relaxed, productive, open, and on the other hand, it secretively conceals its strict, closed, orthodox nature. It pretends to be a trifle, but the limitations which are created invisibly indicate its power. A power which should not be underestimated. First of all, this limitation is about the fact that burekalism dictates, as we have already mentioned, which things should be noticed and emphasised, and which should be silenced and unobserved. This analysis of silence is however a problematic, tricky, never completely convincing and consistent task. It is, for example, difficult to say how much substance burekalism contributed to a particular silence, if anything at all. For example? For instance, nowhere, neither in the media nor in everyday speech nor in professional and scientific literature, have I found any mention or even hint of there being a dish or dishes whose shape or style of preparation was very similar to a burek, of course with a different name or names, in the territory of present-day Slovenia before the arrival of immigrants during the time of the SFRY.¹² But it does not seem that all foods keep so silent about their similarities, connections or even relatedness to other foods. For instance, when I asked in pubs in Prekmurje about "retaš" (a pie well known in the Prekmurje region), I often received the categorical response that it is a strudel. A

strudel, which was developed in southern German and Austrian kitchens! These two examples of course suggest a number of other, primarily developmental-historical, contextual questions, which demand specific and precise treatment, and for which therefore there is no time or space in this paper. However, we can pose one question. Did burekalism have anything to do with this avoidance of Slovenian dishes having similarities with the burek in the Slovenian ethnic territory?

Furthermore, burekalism dictates, and it seems, dictates very specifically, where the burek belongs and where it does not, what kind of opportunities bureks are appropriate for and what kind of opportunities bureks are not appropriate for, and in what ways. Where therefore does it not belong?

Clearly it does not belong in the *Slovenski etnološki slovar* (*Slovenian Ethnological Dictionary*) (2004), in which we find slang words such as avtostop (hitchhiking), avtostopar (hitchhiker), disco klub, golf, grafit (graffiti), hitra hrana (fast food), lepotni ideal (the beauty ideal), letovišar (holidaymaker), nakupovalni center (shopping center), nudistični kamp (nudist camp), papiga (parrot), pedikura (pedicure), piknik, Ponterosso, rally, sex shop, sindikalni izlet (trade union excursion), and many other popular culture phenomena. And there are dishes such as grahornjak, krapec, kuc-kruh, kvasenica, kvocnjak, mauželj, mešta, and modnica, which many Slovenians have never heard of. Well, that should be enough to flummox you. You can find them all in the *Slovenski etnološki slovar* (2004), of course next to potica cakes and Carniolan sausage, but as stated above, not next to the burek.

It would seem that it does not belong in Slovenian cookbooks. Of course, we have to be careful here. We can find a relatively large number of recipes for burek on the Internet and in magazines. But on the other hand, burek denial slaps you in the face in both cookbooks that contain the root "Slovenian" in their titles and more general cookbooks, written for or adapted to Slovenian cooks. The place of the burek in Slovenian nutritional ideology is therefore (still) excessively, to put it mildly, marginal. And thus it still waits behind the closed doors which lead to the more hallowed world of cookbooks – that is, the world of (Slovenian) books and not just the plebeian world of magazines and the Internet. In a survey of several dozen cookbooks I found a recipe for burek only in *Kuhinja naše družine* (*Our Family Cuisine*) (Grafenauer, 2002, 195–96).¹³ Perhaps it would not be out of place to mention here that the majority of these

12 Various sorts of cakes and pies made from pastry dough which are similar to bureks in appearance, preparation, and ingredients were popular primarily in the south-western and south-eastern parts of Slovenia (for example, prleška oljovica, presni kolač, pršjača, belokranjska povitica, prosta povitica). These are mainly holiday ritual foods and foods prepared at the end of major farming jobs. Of course, technical and other similarities cannot be an argument for this or any other kind of influence or even for a shared origin of the foods. Filled pies made of pastry dough – including the burek – can also be found in other Slavic nations, while cakes made of short pastry dough or leavened dough are characteristic of other, primarily central European nations (Bogataj, 2007a; 2007b). Of course, a burek is not necessarily a filled pie, as there are also spiral rolled bureks.

13 Recipes for burek could probably be found more easily in various more topical cookbooks, for instance we found one in *Kuhinje Balkana* (*Balkan Cuisine*) (Mrlješ et al., 2005).

cookbooks, which are in one way or another adapted to Slovenian cooks, also do not contain any recipes for immigrant dishes, that is, dishes from the republics of the former SFRY, which could not exactly be said of dishes from the West.

The burek also does not belong in numerous other national nutritional canons. For instance, we could not find it, as was established by newspaper reporter Ervin Hladnik-Milharčič (2007), at the grandiose feast upon Slovenia's adopting of the euro, that is, a sort of gourmet welcome to the euro, which was prepared by 25 cooks, served by 60 waiters, and attended by 1350 guests, including ten prime ministers of European governments, and at which 80 different dishes were served, including ham in dough which contained the banquet's basic message: the symbol for the euro. The journalist in question thus commented on the focal subject, the main course, which was given its own special table, "together with cooks, who with their long knives sliced always equal slices":

The culinary overview of European integrationist culture set at its core a piece of meat, which places Turkey outside the circle of enjoyment. Jewish culture also has nothing to find here. They could console themselves with lamb curry and ratatouille, but when going to get them they would have to give a wide berth to the table laden with prosciutto, and make sure they didn't accidentally brush up against the pork ribs, blood sausage, klobasa sausages, and everything that smells of a delicatessen. If you take the euro as the parameter of European understanding of its own foundations and everything that can be wrapped around it, then the advocates of the principle of exclusivity in the framing of the European constitution could be right. At the core of the European identity is a pig, which is undoubtedly a Christian animal. Despite its frequent appearance in popular culture, the burek did not find its way onto the menu in any of its popular forms. (Hladnik-Milharčič, 2007, 18)

Perhaps even more significant is the burek's role in places where we wouldn't expect it, that is, in places where according to the criteria of nationalist discourse it does not belong.

In the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (*Dictionary of Slovenian Literary Language*), from an edition which requires special treatment, it is described as an "Oriental cake made of pastry dough with filling: burek with cheese; burek with meat." (Anon., 1970, 226) An Oriental cake? The adjective should best be left alone, lest it pose too many unanswered questions. I will deal only with the noun, which degrades the burek – at least traditionally in the Balkans, in Turkey, and at least in some Arabic countries, where the dish is usually known under other names – from a main course in the main meal of the day to the level of a secondary dish, that is, a cake.

The burek also appears in the Slovenian National

Theatre, Drama Ljubljana – the principal Slovenian theatre, which is not at all surprising. What is more surprising is the play in which it appears. In *Smoleto vrt* (*Smole's Orchard*, a Slovenised version of Chekov's *The Cherry Orchard*), which – as it says in the first line of the catalogue – is "utterly saturated with 'Slovenianness'" (Ivanc, 2006, 7), the character Nebojša appears as a sort of inventory of immigrant characteristics and behaviour. Sitting at a table laid for a holiday banquet, he explains how he went into a building with a sign over the door that said "Mestna hranilnica" (City Savings Bank) in order to "nahrani z mesom" (stuff himself with meat).

Inside, all of the waiters were behind windows, like in some sort of bank. I asked one of them where I could get an "odrezak" [Serbo-Croatian for cut of meat]. 'Oh, "odrezek" [Slovenian for coupon or cut of meat],' he said. 'Yeah, a pork chop,' I replied. He looked at me a bit funny and said: 'First you have to fill out a form, take it to the window with your money, and there you will get a coupon.' Ever since then I have known that an "odrezek" is not a "zrezek" [that is, cut of meat]. /.../ Then as usual I went to the train station for a burek and a real Turkish coffee. (Hočevár, 2006, 57)

From these brief analyses of non-statements, heavy with the burek's silence, we move to extremely loud statements. From places where the burek's presence is unexpected to places where its presence is fully expected.

Extreme nationalist representations can be found on the most pluralist of media, as the Internet is often called, more precisely in various on-line chat forums. But here too we quickly realise that the burek appears in its classical role as a signifier of southerners, "čefurji", Bosnians, in short, for a sort of inferior beings or their culture. The following emotional outburst:

Čefurčine should all be killed they all impose their habits [on us] their spitting and cursing and another thing their craze for bureks when they hear it they start to sniff like dogs..and that's what they are!!!! 🤢🤢🤢🤢 and those šiptarji [Albanians] who are all violent they always want to beat somebody up ..and they're useless even shit can be used as manure on a field

they should all be exterminated Italy even boasts about their growing popu...because of immigrants.. pfff ke mone 😞 if it goes on like this SLO will soon be called Slovenska and Hercegovina not to mention mosques oh yeah we should build one round them up from all over SLO and then douse their heads with napalm until they melt 🤢🤢🤢🤢🤢🤢🤢🤢🤢🤢🤢🤢 poor us in 10 years you go into a restaurant it'll be like McDonalds in America burek burek big burek bureks horseburek cheeseburek salatsburek and so

on WE'VE GOTTA DO SOMETHING ABOUT THEM
THERE ISNT ANYONE WHO HASNT HAD BAD EX-
PERIENCES WITH THEM I SEE THEM WHEN THEY
GO THROUGH THE JUNKYARDS TO COLLECT
THINGS AND NEXT TO THEM THE KIDS ARE PULL-
ING ON CABLES YEAH WELL THEYRE GOOD FOR
ONE THING THEY ONLY KNOW HOW TO BUILD
and one day ALL THE HOUSES will be MADE BY
BOSNA

was responded to concisely by an author who used the pseudonym "NIET, the BIG Kahuna", in one of the forums on the "Sloport" website, in a debate titled "ČE-FURJI": "at least someone agrees with me... but I still like bureks anyhow." (Niet, 2006)

Of course, numerous burekalist statements are less explicit; they are not necessarily the direct product of the process of stereotyping and are not connected with the print, electronic, or other media. They can also refer more directly to the unconditional burek. When, in 2003, bureks were served at Cankarjev dom – the main Slovenian cultural and congress centre – at an exhibition upon the centennial of Slovenian graphic artist and painter Nikolaj Pirnat – of course much smaller, therefore more chic and fancy than those served at Slovenian burek stands and shops – there were a lot of comments

among the public as to their appropriateness (Berk, 2005). So we can add one more place where bureks (in burekalism's opinion) don't belong: the house of Slovenian culture, Cankarjev dom.

ON BUREKALISM

Through burekalism, Slovenians emphasise, constitute, and essentialise differentiation and produce complacency.¹⁴ However, the objects of this differentiation and complacency are burekpeople – immigrants and their descendants. Burekalism is therefore a place where power encroaches into processes of typification and signification, it is a discourse, a style with a will to power, which speaks of Slovenians as superior and of burekpeople as inferior.

But burekalism is not merely a political subject matter or a field which is reflected passively by culture, language, or place; nor is it a large and diffuse collection of texts about the burek; nor is it representative and expressive of some nefarious Slovenian plot to keep immigrants, Southerners, and Balkan people in their place. It is rather the dissemination of superiority, dominance, geopolitical and politico-cultural awareness into popular culture, colloquial and other language, entertainment, the media, literature, art, "art" and more.

14 Without differentiation, at least from the perspective of (post)structuralism, there is no meaning; difference is essential to meaning. Burekalism, like all other discourses, therefore does nothing else but continually producing differences. The apparently stable identities which burekalism enshrines are therefore from the perspective of (post)structuralism above all relational, defined and constituted (simply) in relation to others. In order for an identity to exist there must always be a difference with respect to an Other, and as the vulgar radical constructivists (with whom I do not share the same thoughts) would say, it doesn't matter at all what you fill it with.

BUREKALIZEM – SLOVENSKI POGLED NA BUREK IN BUREKLJUDI

Jernej MLEKUŽ

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: mlekuz@zrc-sazu.si

POVZETEK

Burekalizem je način mišljenja, ki sloni na ontološki in epistemološki distinkciji med z burekom opredeljenim in z neburekom opredeljenim prebivalstvom ter prostorom, torej poenostavljeno in grobo rečeno med priseljenci in Slovenci. In nadalje, burekalizem je slog z neburekom opredeljenega prebivalstva pri gospodovanju nad z burekom opredeljenim prebivalstvom, restrukturiranju in izvajanju oblasti nad njim. Naj poudarim, da je pri razmišljanju o burekalizmu vseskozi v neprecenljivo pomoč Saidov orientalizem (1978).

Kakšne ideje torej širi burekalizem o burekljudeh, priseljencih? Nedvomno stereotipne podobe, ki vsiljujejo redukcijo zapletenih, kompleksnih in raznovrstnih fenomenov na poenostavljene, trdne in esencialistične karakteristike. V primeru burekalizma imamo torej opraviti s stereotipnim izjavljanjem – izjavljanjem, ki poudarja, konstruira, esencializira razlikovanje in ki je silovito mesto posega moči v procese označevanja. Preko stereotipiziranja – tega verjetno najbolj uporabnega orožja v izvajanju simbolnega nasilja – se torej vzdržuje socialni in simbolični red ter ohranjajo in utrujejo oblastna razmerja. Zato je verjeti, da so bili priseljenci in njihovi potomci burekalizirani samo zaradi potreb domišljije, po mojem mnenju nerazsodno, naivno, zgrešeno. Razmerje med Slovenci (neburek) in Balkanci (burek) je razmerje moči, dominacije, spreminjajoče se stopnje zapletene hegemonije.

Burekalizem torej vedno črpa strategijo iz prilagodljive superiornosti svojega položaja, ki postavlja z neburekom opredeljenega človeka (Slovence) v cel niz možnih razmerij z burekom, ne da bi kadar koli izgubil svoj prednostni položaj. Pod dežnikom dominacije, hegemonije, superiornosti z neburekom opredeljenih ljudi nad z burekom opredeljenimi ljudmi je zrastel kompleksen imaginativni korpus, primeren za bolj ali manj zabavne in metaforične potrebe popularne kulture, medije, pogovorni jezik, publicistiko, literaturo in še kaj.

Ključne besede: burekalizem, orientalizem, priseljenci (in njihovi potomci), Slovenija, mediji, popularna kultura

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

Ahmad, A. (2007): Orientalizem in čas po njem: ambivalenca in lokacija. In: Jeffs, N.: Zbornik postkolonialnih študij. Ljubljana, Krtina, 37–97.

Bakić-Hayden, M., Hayden, R. (2007): Orientalistične različice na temo »Balkana«: simbolna geografija v nedavni jugoslovanski politiki kulture. In: Jeffs, N.: Zbornik postkolonialnih študij. Ljubljana, Krtina, 441–459.

Caglar, A. (1995): McDoner: Doner Kebap and the Social Positioning Struggle of German Turks. In: Costa, J. A., Bamossy J. G.: Marketing in a Multicultural World: Ethnicity, Nationalism, and Cultural Identity. Thousand Oaks (CA), SAGE Publications, 209–230.

Fanon, F. (2000): The Negro and Psychopathology. In: du Gay, P., Evans, J., Redman, P.: Identity: A Reader. London - Thousand Oaks - New Delhi, Sage - Open University, 202–221.

Fleming, K. E. (2009): Orientalizem, Balkan in balkansko zgodovino. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, 235–236, 16–28.

Foucault, M. (1991): Vednost – oblast – subjekt. Ljubljana, Krt.

Foucault, M. (2002): Archaeology of Knowledge. London - New York, Routledge.

Goldsworthy, V. (1998): Inventing Ruritania: the Imperialism of the Imagination. New Haven - London, Yale University Press.

Hall, S. (2002): The Work of Representation. In: Hall, S.: Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. London - Thousand Oaks - New Delhi, Sage, 13–74.

Kralj, A. (2008): Medijske in politične konstrukcije tujcev v Sloveniji. Dve domovini/Two Homelands, 28, 169–192.

Laclau, E., Mouffe, C. (2001): Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London - New York, Verso.

Marx, K. (1967): The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte. Moscow, Progress publishers.

Mlekuž, J. (2008a): Burek.si!? Koncepti / recepti. Ljubljana, Studia Humanitatis.

Mlekuž, J. (2008b): Čapac.si, or on burekalisim and its bites. An analysis of selected images of immigrants and their descendants in Slovenian media and popular culture. Dve domovini/Two Homelands, 29, 23–37.

Močnik, R. (2007): Balkan Orientalism. In: Baskar, B., Brumen, B.: *Mess: Mediterranean Ethnological Summer School*. Piran, Pirano, Slovenia, 1996. Vol. 2. Ljubljana, Inštitut za multikulturne raziskave, 129–158.

Petrović, T. (2009): Dolga pot domov: reprezentacije zahodnega Balkana v političnem in medijskem diskurzu. Ljubljana, Mirovni inštitut.

Said, E. W. (1978): *Orientalism*. London, Penguin.

Todorova, M. (1997): *Imagining the Balkan*. New York, Oxford University Press.

Toplak, K., Vah, M. (2009): Vpliv družbene dinamike in vrednotenja patriotizma na zaposlovanje v Slovenski vojski. *Dve domovini/Two Homelands*, 29, 53–68.

Wolf, L. (1994): *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, Stanford University Press.

Žitnik, J. (2008): Statistical facts are human fates: Unequal citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34, 1, 77–94.

Archive of statements used:

Anon. (1970): Burek. In: Bajec, A. et al.: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Prva knjiga. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 226.

Anon. (1989): Manipulator. *Mladina*, 15 December 1989, 10–13.

Anon. (1998): [Untitled.] *Večer*, 29 July 1998, 42.

Anon. (2004): Menjamo burek za džamijo! *Mladina*, 12 January 2004, 72.

Berk, K. (2005): Telephone interview, 23 February 2005.

Bogataj, J. (2007a): E-mail, 11 April 2007.

Bogataj, J. (2007b): E-mail, 12 April 2007.

Černe, T. (2003): Le kaj bi Slovenci brez bureka in baklave? *Nedelo*, 9. November 2003, 24.

Djurić, B. (2003): Kajmak in marmelada. *ATA produkcija*.

Grafenauer, S. (2002): *Kuhinja naše družine*. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Hladnik-Milharčič, E. (2007): Šunka v evru, 25 kuharjev, 60 natakarjev 80 jedi in 1350 gostov. *Dnevnik, Objektiv*, 20 January 2007, 16–18.

Hočevar, M. (2006): Smoletov vrt. In: *Meta Hočevar: Smoletov vrt: komedija v treh dejanjih*. Ljubljana, Slovensko narodno gledališče Drama Ljubljana, 37–60.

Ivanc, J. (2006): Slovenija, odkod lepote tvoje ... In: *Meta Hočevar: Smoletov vrt: komedija v treh dejanjih*. Ljubljana: Slovensko narodno gledališče Drama Ljubljana, 7–10.

Mlinarič, U. (2002): Post in obilo dobrot ob ramadanu. *Večer*, 29 November 2002, 14.

Mrlješ, R., Katičič, J., Bogdanič-Đurić, S., Jović, S. (2005): *Kuhinje Balkana: razkošje okusov za vse priložnosti*. Tržič, Učila International.

Niet (2006): <http://www.sloport.net/forum/viewthread.php?tid=5920&page=5#neprebrano>.

Nardin, A. (2004): Zgodovina se ponavlja. *Delo*, 6 May 2004, 5.

nm (2003): Kako ljubi Bosanec. *Hopla*, 21 November 2003, 55.

Praprotnik, N. (2004): Jurij Schollmayer. *Več*, 19 November 2004, 32.

Slovenski etnološki slovar (2004): Avtostop, avtostopar, disco klub, golf, grafit, grahornjak etc. In: Angelos Baš (ed.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana, Mladinska knjiga, various pages.

Štefančič, M. (2003): Kajmak in marmelada. *Mladina*, 17 November 2003, 74.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-07-27

UDK 81'272:330.341(497.4)

JEZIK IN EKONOMIJA NA NARODNO MEŠANIH OBMOČJIH V SLOVENIJI

Sonja NOVAK LUKANOVIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: sonja.novak@guest.arnes.si

IZVLEČEK

V članku je v uvodu opredeljena povezava jezika in ekonomije. Izpostavljen je vpliv jezika na ekonomijo in ekonomije na jezik. Analitično je predstavljena relevantna literatura, ki navaja različne raziskovalne pristope pri obravnavanju povezave jezika in ekonomije. Posebej je omenjena obravnava povezave jezika in ekonomije v preteklosti, ki ima velik simboličen pomen za slovenski prostor. Prikazani so izbrani empirični podatki raziskovanj v jezikovno stičnih območjih v Sloveniji.

Ključne besede: jezikovni procesi, ekonomske spremenljivke, vrednost jezika, jezikovni trg, dodatek za dvojezično poslovanje, jezikovna raznolikost, medkulturna komunikacija

LA LINGUA E L'ECONOMIA NELLE ZONE NAZIONALMENTE MISTE DELLA SLOVENIA

SINTESI

La parte introduttiva dell'articolo definisce il legame tra lingua e economia e mette in evidenza l'influenza della lingua sull'economia e dell'economia sulla lingua. Attraverso l'analisi ragionata è presentata la letteratura più rilevante relativa ai diversi approcci che nella ricerca trattano del legame tra lingua e economia. Particolare attenzione viene dedicata all'analisi del rapporto tra lingua e economia nel passato che per il territorio sloveno riveste un significato simbolico notevole. Nell'articolo vengono illustrati i dati empirici delle ricerche nelle aree di contatto linguistico della Slovenia.

Parole chiave: Processi linguistici, variabili economiche, valore della lingua, mercato linguistico, aggiunta per il bilinguismo nell'amministrazione, varietà linguistica, comunicazione interculturale

UVOD

Empirični podatki raziskovanja o medetničnih odnosih na narodno mešanih območjih v Sloveniji¹ so nakazali soodvisnost povezave jezika z ekonomijo. Rezultati raziskovanj potrjujejo, da ekonomija vpliva tako na izbiro kot na rabo jezika v specifičnih, z ekonomsko kategorijo zaznamovanih situacijah (Novak Lukanovič, 2006). Literatura tudi navaja, da ekonomija vpliva na oblikovanje specifičnega besedišča (Humar, 2004).

Pri obravnavanju povezave jezika in ekonomije se pojavi vprašanje, kaj obsega ekonomija in s katerimi vidiki ekonomije povezujemo jezik. Postavlja se vprašanje, ali jezik obravnavamo v povezavi z ekonomijo v pomenu gospodarstva ali obravnavamo jezik v povezavi z ekonomijo v najširšem pogledu ter v čem je bistvena razlika med njima.

V definiranju ekonomije – v pomenu gospodarstvo – zaobsega to niz človekovih dejavnosti, ki ustvarjajo produkcijo, distribucijo in porabo, izmanjavo izdelkov in storitev, ki imajo vrednost na trgu in ustvarjajo GDP – BDP ter predstavljajo uspeh/rezultat neke države ali pokrajine ali določenega obdobja. Na drugi strani pa je ekonomija kot družbena veda, ki jo zaznamujejo različni faktorji in različni pristopi pri obravnavanju. Kot disciplina je bila ekonomija opredeljena v 30-ih letih prejšnjega stoletja, ko so se avtorji začeli ukvarjati z njeno povezavo z družbo in s posameznikom predvsem z vidika primerjave koristi (Robbins, 1935). Raziskovalci so si enotni, da je ekonomija mnogo širša kot gospodarstvo, kajti obravnava različne vidike človekovega izkustva. Razliko med ekonomijo in gospodarstvom se lahko primerja z razliko med »družbo in sociologijo« (Grin, 2009, 3).

Obravnavanje povezave jezika in ekonomije iščem v primerih, ko sta izbira in raba jezika povezani z različnimi ekonomskimi dejavnostmi ter z ekonomskim uspehom posameznika ali organizacije. V tem kontekstu je mogoče obravnavati dva vidika:

- znanje jezika je za posameznika prednost, ki mu omogoča zaposlitev, ustrezno delovno mesto in boljši zaslužek;

- izbira jezika vpliva na podjetje, ko le-to vstopa na nov trg in izbira ustreznega jezika prispeva k poslovni uspehu.

Ne glede na to, v katerem pomenu obravnavano sintagmo »jezik – ekonomija«, pa je vedno treba izhajati iz osnovnega izhodišča, da ima jezik vrednost. Bourdieu (Bourdieu, 1991, 43–102) v izhodišče o vrednosti jezika vključuje ekonomski vidik, in sicer, da je jezik vedno

del širšega družbenega konteksta, v katerem ekonomski pogoji močno zaznamujejo rabo in izbiro določenega jezika.

POVEZAVA JEZIKA IN EKONOMIJE
V PRETEKLOSTI

Čeprav analiza znanstvene in strokovne literature kaže, da so se znanstveniki v svetu intenzivno začeli ukvarjati s povezavo jezika in ekonomije zlasti v 80-ih in 90-ih letih 20. stoletja, pa je treba izpostaviti, da je že leta 1921 slovenski gospodarstvenik Gosar (Gosar, 1985) ugotovil, da sta jezik in ekonomija povezana in je zapisal: »/ezikovno vprašanje sega globoko na gospodarsko polje /.../ Vprašanje, ali se moramo mi učiti tujega jezika ali se morajo narobe drugi učiti našega, ni samo idealne, temveč tudi velike praktične vrednosti ter je pristno gospodarsko vprašanje /.../«. Družbeno-politični položaj in vloga slovenskega jezika, zgodovinski dogodki ter razmere v začetku 20. stoletja so prispevali k temu, da so bila razmišljanja o ekonomski vrednosti jezika prisotna med slovenskimi intelektualci že v tistem času in brez dvoma lahko napišemo, da je slovenski politik in gospodarstvenik Andrej Gosar² v svojem delu o narodnostnem vprašanju s poglavjem »Jezik v gospodarskem življenju« podal osnovo današnjemu obravnavanju povezave jezika in ekonomije. Žal pa je tudi njegovo pisanje prav zaradi jezika ostalo znano samo ozkemu krogu bralcev. Gosar je o enakopravnosti jezikov na institucionalni ravni oz. o institucionalni vrednosti jezika zapisal:

Ogromen del naroda, čigar jezik se zapostavlja in v javnosti ne priznava, je tako priklenjen na najnižjo stopnjo socialnega življenja, na drugi strani pa se odpira članom vladajočega naroda prosta pot do vseh boljših mest v zasebnem in javnem življenju. Od najvišjega mesta v javni službi pa do najnavadnejšega predelavca v zasebnem podjetju, vse jim je na razpolago, treba jim je za to le potrebnega strokovnega znanja, dočim je članu neenakopravnega naroda pri najboljši strokovni usposobljenosti, brez znanja tujega jezika, nemogoče doseči tudi le najnižje izmed boljših mest. (Gosar, 1985, 116)

V zaključku omenjenega poglavja pa je Gosar zapisal:

Notranja zveza med jezikovnim oziroma narodnim in gospodarskim vprašanjem je jasna, in

1 Pri tem bi omenila longitudinalno in multidisciplinarno zastavljen projekt Inštituta za narodnostna vprašanja nosilke prof. dr. Albine Nečak Lük »Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru« v različnih časovnih obdobjih, in sicer v Lendavi leta 1991, 1994 in 1996 ter v slovenski Istri leta 1994 in 1996, ter raziskavo »Percepcija jezikovne in kulturne raznolikosti v obmejnih mestih«, nosilke dr. Sonje Novak Lukanovič v okviru CRP Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

2 Andrej Gosar je napisal številne članke o družbenem, kulturnem, političnem in ekonomskem položaju Slovencev v začetku 20. stoletja. Je eden redkih avtorjev v slovenskem prostoru, ki je v svojih delih presegel ekonomski/gospodarski vidik narodnega vprašanja. Pri obravnavanju vloge jezika je poskušal dodati jeziku ekonomsko kategorijo, ekonomijo pa obogatiti z jezikom, pri tem pa je izpostavljal vlogo slovenskega jezika.

nobenega dvoma ni, da vodi jezikovna neenakopravnost k splošni narodni neenakopravnosti, iz katere izvira popolna gospodarska odvisnost in socialna zapostavljenost. (Gosar, 1985, 117)

Zgoraj navedeni citati Gosarja, ki imajo tudi velik simboličen pomen, so nas vzpodbudili, da smo se v naših raziskovanjih poglobili in poskušali z empiričnimi podatki poiskati povezavo med ekonomskimi spremenljivkami in rabo oz. izbiro jezika v različnih dejavnostih in različnih družbenih okoljih. Pri tem smo se zavedali, da povezavo lahko obravnavamo na nivoju posameznika, pri katerem izbiro jezika zaznamuje prepletenost motivacijskih silnic (ni nujno, da je ekonomska najmočnejša), ali pa na nivoju družbe, kjer jezik usmerja družbene značilnosti oz. motivacijske silnice.

POVEZA JEZIKA IN EKONOMIJE: RAZLIČNI RAZISKOVALNI PRISTOPI

Obravnavanje povezave jezika in ekonomije ne izhaja iz enotnega teoretičnega koncepta, ki bi povezavo utemeljevalo kompleksno in sistematično. Marschak³ je bil eden prvih, ki je v svojih delih v središče postavil vprašanje – zakaj se raba jezikov spreminja, zakaj se nekateri jeziki bolj ohranjajo kot drugi in kaj pomeni učinkovitost jezika. Jezik je bil zanj objekt izbire, ki je usmerjen v dosego določenega cilja. Izbiro jezika v komunikaciji ali pa izbiro za učenje nekega jezika je apliciral na standarde mikro-ekonomije in jih povezal na isti način, kot so povezane vse ekonomske odločitve posameznika – od nakupa izdelka pa do investicije, ki vedno predstavljajo za posameznika rezultat – najboljšo izbiro v danem trenutku.

Analize številnih jezikovnih gibanj v svetu so dokazovale in potrdila moč ekonomskega faktorja pri izbiri in rabi posameznega jezika (Edwards, 1985). Mnogi avtorji (Grenier, Vaillancourt, 1983; Grin, 1996) na osnovi svojih raziskovanj potrjujejo, da ekonomske spremenljivke prispevajo k zaščiti in promociji manjšinskih jezikov ter vplivajo na strukturne spremenljivke etnolingvistične vitalnosti skupnosti, kot jih je opredelil Giles s sodelavci (1977, 309).

Literatura tudi navaja, da je treba ekonomski vidik jezika upoštevati tudi pri oblikovanju jezikovno-izobraževalne politike države, ki prav z jezikovnim in izobraževalnim načrtovanjem vpliva na vlogo, položaj in status jezika ter s tem tudi na strukturo jezikovnega trga (Wodak, Menz, 1990). Strukturo jezikovnega trga in odgovore na vprašanja, zakaj se nekatere jezike bolj, druge manj poučuje oz. uči v določenih okoljih, pa dajejo odgovori, ki upoštevajo poleg družbeno-ekonomskih faktorjev in jezikovo-izobraževalne politike tudi različne oblike neformalnega izobraževanja. Zlasti o vplivih

različnih oblik neformalnega jezikovnega izobraževanja raziskave ne poročajo.

Lazear (1999a; 1999b) je na osnovi svojega raziskovanja izpostavil vprašanje jezika v večkulturnih okoljih predvsem z organizacijske perspektive in obravnaval, kako globalna podjetja najemajo delavce, ki obvladajo dva jezika. Pri tem podjetja izhajajo iz premise, da je dvojezični delavec veliko bolj atraktiven na trgu delovne sile. Raziskave potrjujejo, da znanje jezikov oz. biti dvojezičen predstavlja posamezniku vrednost, ki mu omogoča prednost na trgu delovne sile (Erreygerss, 2005) in mu prinaša boljši finančni zaslužek (Carliner, 1981). Empirično je potrjeno, da jezikovna spretnost oz. višja stopnja sporazumevalne zmožnosti vpliva na trg delovne sile, zlasti je to mogoče zaznati med migrant-sko populacijo (Dustmann, 1994), medtem ko v večkulturnih območjih – etnično mešanih okoljih – stopnja jezikovne zmožnosti – pri tem imamo v mislih stopnjo znanja manjšinskega jezika – ni statistično pomembna kategorija pri ustvarjanju zaslužka, na primer v Walesu (Henley, Jones, 2001) oz. pri zaposlovanju na različna delovna mesta. O tem poročajo tudi rezultati empiričnega raziskovanja v Sloveniji (Novak Lukanovič, 2002).

Čeprav so pristopi pri obravnavanju vloge manjšinskih jezikov glede na posamezno okolje različni, pa je bilo obravnavanje vloge manjšinskih jezikov v preteklosti največkrat osredotočeno predvsem na dimenzijo ohranjanja kulturne dediščine ter na obravnavanje jezika kot pomembnega simbola identitete posameznika in skupine ter prenašalca kulture, torej obravnavanje jezika manjšine v ne-tržnem pomenu. V kontekstu ekonomskega vidika so jezik obravnavali največkrat le v povezavi s kulturno/jezikovno produkcijo, ki je bila predstavljena v kvantitativnem pogledu in obravnavana kot strošek. Investicija v jezik oz. jezikovno produkcijo, obravnavana v ozkem ekonomskem pomenu, je lahko že v izhodišču obsojena na izgubo in je nespremenljiva. To pomeni, da na primer število izdanih knjig v jeziku manjšine, število bralcev revij oz. časopisov, ki izhajajo v jeziku manjšine, v numeričnem obsegu vedno majhno in prav zato v ekonomskem pogledu največkrat ne pokrije niti stroškov produkcije, kaj šele, da bi ustvarilo dobiček. Z vključevanjem oz. izpostavljanjem ekonomskega faktorja v širšem, ne samo kvantitativnem pomenu, ampak v pomenu, kjer ekonomski faktor vpliva na ohranjanje in promocijo manjšinskih jezikov, se je obravnavanje razširilo in dopolnilo v okviru naslednjih vsebin: jezik kot medkulturna dimenzija; jezik kot pogoj razvoja (mikro in makro) ekonomije; jezik kot javno dobro – jezikovna in kulturna raznolikost je kvaliteta življenja (Čok, Novak Lukanovič, 2004).

Obravnavanje jezika in ekonomije v povezavi z manjšinskim jezikom se je v zadnjih letih močno spremenilo in nadgradilo in postalo pomembno tudi v pove-

3 Pri tem omenjenega avtorja citiramo iz Grina (1991), ki piše, da je Marshak v članku *Economics of language*, objavljenem v reviji *Behavioral Science* leta 1965 (št. 10, str. 135–140) postavil izhodišča pri obravnavi ekonomije jezika.

zavi z jezikovno politiko EU. Dokument EU, na primer Lisbonska strategija⁴ vključuje jezikovno raznolikost v cilju promocije družbene/socialne kohezije in ekonomskega razvoja. Večjezičnost in interkulturalizem postajata kot ključ uspešnega sodelovanja v današnjem svetu, ki je tesno povezan s trgom delovne sile, prav tako pa tudi z enotnim/skupnim evropskim trgom, ki narekuje prost pretok kapitala, proizvodov in delovne sile.⁵ V okviru te dinamike pa prav jezik in kultura igrata specifično vlogo, kajti pomen jezika in kulture v družbi se spreminja in dobiva nove dimenzije. Znanje jezika ni samo akademska vrednost, ampak jezik v najširšem pomenu integrira/združuje tudi druge discipline. Različni družbeno-ekonomski dejavniki vplivajo na spremembe v pomenu znanja enega, dveh ali več jezikov ter na spremembe, ki vplivajo na to, da se jezik ne obravnava samo v okviru ene discipline, ampak je njegovo obravnavanje interdisciplinarno.

Tako lahko ugotavljamo, da globalno gospodarstvo ustvarja novo generacijo študij, ki povezujejo jezik in ekonomijo, kajti v procesih globalne organiziranosti gospodarstva in kapitala se pojavljajo ljudje in organizacije, ki morajo med seboj komunicirati zelo hitro in dobro, da dosežejo uspeh in cilj, ki ju postavlja kapital. V tej komunikaciji pa niso pomembne samo nove informacijske tehnologije, pomemben je tudi jezik, ki se razlikuje od blaga, storitev, sredstev, kajti upravljanje z blagom in storitvami brez jezika ne obstoja. Upravljanje z jezikom pomeni upravljanje z uporabniki (Cameron, 2005). V tej perspektivi postajata vloga in odnos do jezika specifična. Jezik postaja pomembno komunikacijsko sredstvo, ki posamezniku pomaga v tekmovalnem okolju.

Ključne vsebine, ki zaznamujejo jezikovne procese v povezavi z ekonomskimi kategorijami, se v družbi največkrat nanašajo na koristi in na stroške, povezane z različnimi oblikami urejanja medskupinske komunikacije, različnimi pristopi na trgu delovne sile, različno distribucijo jezikovne neenakopravnosti, različno rabo jezika večine in manjšine na delovnem mestu, različno vlogo posameznega jezika v ekonomskem razvoju družbe ter ekonomske prednosti politike poučevanja različnih jezikov.

VREDNOST JEZIKA IN JEZIKOVNI TRG

Pri obravnavanju povezave jezika in ekonomije je v izhodišču treba izpostaviti vrednost jezika in jezikovni trg. V lingvističnem pomenu so vsi jeziki v osnovi enakovredni, toda družbene in politične značilnosti imajo velik vpliv na simboličen in komunikacijski položaj jezika in na njegovo vrednost. Posameznemu jeziku se tako posebnosti oz. vrednosti enostavno dodaja. Raz-

lične posebnosti oz. različno vrednotenje jezika je značilno zlasti tam, kjer obstajajo razlike med večinskim in manjšinskim jezikom. Sama spremenljivka vrednost jezika je večplastna in je obravnavana z vidika posameznika ali družbe. Vrednost zaznamuje pragmatična ali družbeno-kulturna kategorija, je objektivno in subjektivno izmerljiva. Vrednost je za posameznika njegova subjektivna reakcija na sprejemanje okolja, ki ga obdaja. V objektivnem pomenu pa vrednost jezika pomeni, da znanje jezika (razumevanje, govorjenje, pisanje, branje) predstavlja posamezniku proizvod, ki ima ceno in ustvarja prihodek in tudi dobiček, s čimer se vrednost jezika dotakne ekonomske kategorije. Cena, ki jo ima znanje jezika, pa jezik oz. govorca jezika uvršča na odprt in konkurenčen jezikovni trg. Ekonomska vrednost jezika je tako podkategorija družbene vrednosti in se pod določenimi pogoji in specifičnimi okoliščinami lahko tudi spreminja.

Vrednost jezika v večkulturni družbi predstavlja za posameznika in za družbo investicijo, katere učinkovitosti ni mogoče vedno finančno oceniti, kajti jezik ima simbolično vrednost, ki je povezana z identiteto posameznika in skupine. Jezik vsako družbo na nek način zaznamuje, v vseh sferah družbenega življenja pa ljudi ali povezuje ali pa razdvaja. Jezik je del posameznikove osebnosti, jezikovne navade pa so najpomembnejše sestavine družbenih navad. Ker je jezik družbeni fenomen, je tesno povezan z družbeno strukturo in družbenim vrednostnim sistemom. Posameznik prav z jezikovnim sporazumevanjem oz. s svojim jezikovnim obnašanjem odseva družbene norme, ki jih zahteva določen položaj, hkrati pa z njim določa tudi svoj odnos do drugih ljudi in položaj v družbi. Jezik oz. izbira jezika v večkulturnem/večjezičnem okolju kaže, ali posameznik lahko živi v svojem jeziku oz. ima pravico živeti v svojem jeziku ter istočasno odseva tudi odnose med skupinami – ali skupine živijo ena z drugo ali ena mimo druge. Simbolična vrednost jezika je težko izmerljiva, kajti jezik v tem pomenu predstavlja osnovno človekovo pravico (Čok, 2008a; 2008b). Jezik ima tudi prepoznavno vrednost – je znak prestiža ali družbenega statusa. Vrednost rabe pomeni, da se jezik v določenem okolju uporablja in uporaba jezika posamezniku prinaša vrednost – delovno mesto, omogoča šolanje ... Vrednost rabe se nanaša tudi na produkcijo – v kvantitativnem pomenu – knjig, medijev v določenem jeziku. Vrednost izmenjave je zelo odvisna od tipa jezika – razlike glede na status jezika v družbi (uradni – neuradni, večinski – manjšinski) ali glede na klasifikacijo jezika v pomenu mednarodni jezik⁶ oz. manj uporabljen jezik. Skoraj nemogoče pa je ustvariti enotno metodologijo oz. univerzalen pristop, ki bi definiral parametre vsake vrednosti in določil, kako

4 Lisbon Action Plan for growth and jobs, Guideline no. 23

5 Leta 2007 je bil v okviru Evropske komisije ustanovljen Poslovni forum za večjezičnost – Business forum on Multilingualism, ki naj bi ugotavljal, kako znanje jezikov vpliva na trgovino in delovna mesta v Evropski uniji.

6 Pri tem se postavlja vprašanje, kako naj definiramo mednarodni jezik – ali glede na število govorcev ali glede na moč skupine.

pomembna oz. kakšno mesto posamezen parameter zaseda v sintagmi »vrednost jezika«.

Če poskušamo zgoraj omenjene vsebine združiti, lahko ugotovimo, da jezik v povezavi z ekonomijo nastopa kot vrednost, ki jo obravnavamo v kontekstu jezikovnega trga. Jezikovni trg oblikuje družba v najširšem pomenu. Številni družbeni, politični in ekonomski dejavniki v povezavi z jezikovno/izobraževalno politiko države ustvarjajo »produkcijo jezikov«. V primeru večjezične družbe (okolja) se ustvarja tudi hierarhija jezikov, kjer ima posamezen jezik različno mesto v hierarhični piramidi. Družbeno-ekonomski položaj območja, formalna jezikovna politika, neformalno izobraževanje in tudi percepcija posameznikov do različnih jezikov ustvarja strukturo jezikovnega trga, v katerem se promovira določen tip jezikovne prakse oz. jezikovnega vzorca. Jezik v tem kontekstu deluje kot močan instrument v povezovanju različnosti, gradi zaupanje in izboljšuje komunikacijo v najširšem pogledu. Na drugi strani pa lahko ekonomski parametri tudi vplivajo na jezikovno diskriminacijo v medskupinskih odnosih. V različnih družbenih/jezikovnih procesih v večkulturnem okolju ima pomembno vlogo državni jezik. Vsak drugi jezik, tudi če je uradni, je v okolju povezan z državnim. Državni jezik pa je tisti, ki predstavlja neke vrste izhodiščno normo, ki omogoča, da se lahko vse druge jezikovne prakse, ki se v okolju uporabljajo, tudi objektivno merijo. Na ta način se ustvarja jezikovni trg, ki jeziku določa ponudbo in povpraševanje in ustvarja pogoje konkurence, usmerja distribucijo, določa vrednost, ustvarja posreden ali neposreden dobiček.

Izhajajoč iz ekonomske teorije o organizaciji in strukturi trga (Petrin, 1995) se zakonitosti trga v gospodarski panogi lahko prilagodi jezikovnemu trgu in ugotavlja, ali so uresničeni naslednji cilji:

- učinkovita raba jezika (dominantnega, manjšinskega, tujega),
- ustrezna stopnja znanja jezika (jezikovna kompetenca),
- enakost jezikov (enakovreden položaj jezikov),
- omogočene vrednote – kot je svoboda izbire, kulturna raznolikost.

Jezikovni trg je strukturno vezan na ekonomijo in na politiko države, predvsem na moč obeh. Politika države predvsem z jezikovnim planiranjem močno vpliva na stopnjo znanja posameznega jezika, na rabo jezika in na družbeno vrednotenje jezika, torej na vrednost jezika. Znanje jezika v določeni situaciji lahko primerjamo s produkcijo oz. proizvodom na trgu. Jezik na jezikovnem trgu prispeva k:

- odpravi psiholoških mej,
- lažjemu dostopu do drugega/tujega trga,

- uspehu na trgu delovne sile (delovno mesto),
- mobilnosti/fleksibilnosti na trgu delovne sile.

Povezava jezika in ekonomije na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji – prikaz izbranih raziskovalnih rezultatov

Raziskav, ki bi celovito obravnavale povezavo jezika in ekonomije in ki bi ekonomsko teorijo povezale z jezikovnim trgom v Sloveniji, literatura ne navaja, zasledimo le vire, ki obravnavajo vlogo jezika in kulture v gospodarstvu oz. ekonomiji (na primer Pogorelec, 1983; Nečak-Lük, 1993; Osojnik 2004). Slovenija tudi ni sodelovala v evropski raziskavi o vplivu znanja tujih jezikov na gospodarstvo – ELAN (Hagen, 2006), v katero je bilo vključenih 15 držav. Rezultati te raziskave bi nakazali povezavo vpliva znanja in rabe jezika na gospodarsko uspešnost različnih podjetij v Sloveniji in jih primerjali z drugimi evropskimi državami. V pričujočem prispevku izpostavljam samo izbrane raziskovalne rezultate, pridobljene v okviru nekaterih raziskav, ki so se izvajale na stičnih območjih v Sloveniji.⁷ Predstavljeni rezultati nakazujejo prisotnost »ekonomskih« sprememb pri izbiri in rabi jezika na delovnem mestu in predstavljajo osnovo za nadaljnje poglobljeno raziskovanje o vlogi jezika v slovenskem gospodarstvu.

V Sloveniji je na narodno mešanem območju formalno zagotovljena dvojezičnost na institucionalni ravni, kamor sodi tudi dvojezično poslovanje. Jezikovna različnost se v okolju formalno spoštuje, zagotavljajo se tudi finančna sredstva za njeno uresničevanje. Finančno podporo deklarativno zapisanih možnosti zagotavlja Ustava Republike Slovenije. V tem kontekstu ima jezikovna različnost (znanje dveh jezikov) neposredno – direktno vrednost, ki je povezana z dodatkom za dvojezično poslovanje. To velja le za javne ustanove in to na področjih, kjer zaposleni posameznik prihaja v stik s strankami. Znanje jezikov oz. biti dvojezičen predstavlja posamezniku vrednost, ki mu omogoča prednost na trgu delovne sile (Erreygers, Jacobs, 2005). Čeprav mnogi dvojezičnost obravnavajo kot prednost, pa ekonomski učinek dvojezičnosti še ni dovolj raziskan in znanstveno potrjen. Prav tako tudi ni zaslediti raziskav, ki bi z ustreznim metodološkim pristopom obravnavale vpliv dvojezičnosti (znanje dveh jezikov) na zaslužek posameznika.

Možnost izvajanja dvojezičnosti, vsaj v segmentu javnih ustanov, dodatno stimulira dodatek za dvojezično poslovanje. Dodatek za dvojezično poslovanje se pojavlja kot pomemben ekonomski element tako z vidika makro ekonomije kot mikro ekonomije. Z vidika makro ekonomije dodatek za dvojezično poslovanje

7 Naj omenimo samo nekatere raziskave, ki so v analizi jezikovnih procesov zaznale tudi povezavo jezika in ekonomije: a) projekt Inštitut za narodnostna vprašanja »Percepcija jezikovne in kulturne raznolikosti v obmejnih mestih«, CRP, 2004–2006, nosilka Sonja Novak Lukanovič; b) raziskava Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani »Dvojezičnost v Sloveniji«, 2005–2007, nosilka Sonja Novak Lukanovič.

predstavlja finančni strošek v proračunu, ki ga država mora zagotavljati, da se lahko dvojezičnost formalno uresničuje na vseh nivojih. Na mikro nivoju pa pomeni, da je dodatek za dvojezično poslovanje vezan na posameznika in na delovno mesto in ima večplasten pomen – posameznik je motiviran, da se nauči drugi jezik, kajti znanje jezika večine in manjšine mu omogoča zaposlitev in nenazadnje mu znanje in raba dveh jezikov na delovnem mestu prinaša ta finančno stimulacijo. Težko bi odgovorili, ali je finančna stimulacija (dodatek od 3 % do 6 % na osnovno plačo) dovolj za motivacijo posameznikov, predvsem pripadnikov večinske populacije, da usvojijo jezik drugega.

Določbe o enakopravni rabi jezikov obeh narodnih manjšin na narodnostno mešanih območjih vsebujejo zakoni in pravilniki o delovanju uprave in državnih organov ter pravosodnih organov (sodišč, tožilstev, notariata) ter določila o zunanji dvojezičnosti. Oba jezika, slovenski in italijanski oz. madžarski sta enakopravna jezika tudi pri poslovanju upravnih, državnih ter pravosodnih organov. (Zakon o državni upravi – ZDU).⁸

V zasebnih institucijah, ki delujejo na narodno mešanih območjih v Sloveniji je zahteva po znanju manjšinskega – italijanskega oz. madžarskega – jezika prisotna le, če znanje jezika pomeni pogoj, povezan z uspešnim poslovanjem in večjim zaslužkom, na primer ko komunikacija v jeziku manjšine povečuje prodajo. Mnogokrat pa postane prednost »znati italijanski oz. madžarski jezik« tudi zato, ker je manjšinski jezik jezik sosednje države, s katerim ima podjetje poslovne stike. V tem pomeni ima znanje manjšinskega jezika za posameznika dodano vrednost, znanje jezika predstavlja vrednost, ki je izmerljiva z ekonomskimi kazalci (Novak Lukanovič, 2002; 2003). Podjetja, ki delujejo na narodno mešanih

območjih, toda imajo sedež zunaj narodnostno mešanega območja, pa sprejemajo dvojezičnost zelo enostransko. To so pokazali podatki intervjujev⁹ z vodilnimi posamezniki v izbranih podjetjih. Dvojezičnost povezujejo izključno s pripadniki manjšine. Smisla v uresničevanju institucionalne dvojezičnosti ne vidijo, ker menijo, da pripadniki italijanske in madžarske narodnosti dobro govorijo slovenski jezik. Ob tem pa vprašani iz navedene raziskave poudarjajo, da je slovenski jezik na narodno mešanih območjih ne samo uradni, ampak tudi državni jezik.

Tudi raziskava o pomenu dvojezičnosti na narodno mešanih območjih v Sloveniji¹⁰ se je osredno dotaknila povezave jezika in ekonomije. V raziskavi se je tudi preverjalo strinjanje oz. nestrinjanje z dodatkom za dvojezično poslovanje. Pričakovali smo, da bodo vprašani na osnovi lastnih izkušenj podali mnenje o upravičenosti finančnega dodatka za dvojezičnost. Večina vprašanih iz omenjene raziskave¹¹ je menila, da bi moralo biti znanje dveh jezikov – slovenskega in madžarskega oz. italijanskega – pogoj za zaposlitev na narodnostno mešanem območju ne glede na delovno mesto. Uresničevanje te zahteve bi ustvarilo pogoje, da bi se dvojezičnost lahko izvajala na vseh področjih družbenega življenja in v vseh poklicih.

Rezultati omenjene raziskave (predstavljena je v opombi 10) so nam pokazali stališče vprašanih do upravičenosti finančne stimulacije za izvajanje dvojezičnosti na delovnem mestu. Na vprašanje »Ali menite, da morajo biti delavci, ki opravljajo službo v dveh jezikih, v slovenščini in italijanščini oz. v slovenščini in madžarsščini, na narodnostno mešanem območju za to dodatno plačani?« je večina v Prekmurju odgovorila pritrdilno, v slovenski Istri pa niso bili tako prepričljivi (glej Tabelo 1).

8 Zakon o državni upravi – ZDU-1 (Ur. l. RS, 52/02, 14. 6. 2002), Zakon o spremembi Zakona o državni upravi – ZDU-1A (Ur. l. RS, 56/03, 13. 6. 2003), Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o državni upravi – ZDU-1B (Ur. l. RS, 61/04, 4. 6. 2004), Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o državni upravi – ZDU-1C (Ur. l. RS, 123/04, 18. 11. 2004) in Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o državni upravi – ZDU-1D (Ur. l. RS, 93/05, v veljavi z dnem 21. 10. 2005).

9 V tem prispevku omenjamo samo delni rezultat temeljnega raziskovalnega projekta ARRS »Jezik in ekonomija« nosilke Sonje Novak Lukanovič (2008–2011). V vzorec je bilo vključenih 50 podjetij, ki imajo sedež v obmejnem pasu: slovensko-italijanskem, slovensko-avstrijskem, slovensko-madžarskem, podjetja, ki so usmerjena na trge JV Evrope in pa podjetja, katerih večinski lastniki so tujci. Intervju je vseboval 55 strukturiranih vprašanj. Rezultati projekta bodo odgovorili, ali ima raba in izbira jezika vpliv na učinkovitost in uspešnost podjetja.

10 Pri tem navajamo rezultate raziskave »Dvojezičnost v Sloveniji« nosilke Sonje Novak Lukanovič, ki je potekala med 2005 in 2007 na Inštitutu za narodnostna vprašanja. V raziskavo so bili vključeni pripadniki italijanske in madžarske narodnosti. V sodelovanju z manjšinskimi skupnostmi smo na naslove njihovih članov poslali strukturiran vprašalnik, ki je vseboval 28 vprašanj odprtega in zaprtega tipa, ki so se nanašala na komunikacijo v družini, v okolju, oceno znanja jezika in stališča do jezikov ter do dvojezičnosti – individualne in institucionalne. Vprašalnik je bil dvojezičen (v slovenskem in italijanskem jeziku oziroma v slovenskem in madžarskem jeziku). Z vprašalnikom po pošti smo pridobili vzorec: 146 vprašalnikov iz Istre in 145 iz Prekmurja. Podatke smo statistično obdelali in uporabili kvantitativno in kvalitativno ter komparativno metodo analize. Pri statistični analizi smo v prvi vrsti uporabljali neparametrične metode (Mann-Whitney, Kruskal Wallis, Spearmanovo korelacijo), v nekaterih primerih, kjer je bilo možno, pa smo uporabili tudi njihove parametrične metode (ANOVA, regresijski modeli).

11 Glej opombo 10.

Tabela 1: Odgovori na vprašanje o dodatku za dvojezično poslovanje.**Table 1: Answers to the question referring to the addition for bilingual businesses.**

		S.Istra	Prekmurje
Da	Št. %	63 43,8 %	91 62,3 %
Ne	Št. %	67 46,5 %	45 30,8 %
ne vem	Št. %	14 9,7 %	10 6,8 %
Skupaj	Št. %	144 100,0 %	146 100,0 %

Kot argument za upravičenost dodatka navajajo, da je delo bolj naporno in zahteva več angažiranosti in priprav. V že omenjeni raziskavi¹² nas je presenetil relativno visok odstotek vprašanih, ki se ne strinjajo z dodatkom za dvojezično poslovanje (med vprašanimi v slovenski Istri je bilo takega mnenja 46,5 odstotkov, v Prekmurju pa 30,8 odstotkov). Odgovore o nestrinjanju smo povezali s področjem zaposlitve, s starostjo, spolom in stopnjo dosežene izobrazbe.

Rezultati v Prekmurju so pokazali statistično značilno povezavo spola z vprašanjem o dodatku za dvojezično poslovanje. Večina moških se z dodatkom za dvojezično poslovanje ne strinja,¹³ kar je povezano s področjem zaposlitve. Področje zaposlitve zelo zaznamuje strinjanje oz. nestrinjanje z dvojezičnim dodatkom. O tem poročajo rezultati raziskave – na primer Nečak-Lük in sodelavci (2005) –, kjer vprašani, ki so zaposleni v izobraževalnih institucijah, zelo močno podpirajo dodatek za dvojezičnost.

Med vprašanimi v slovenski Istri področje zaposlitve ni povezano z odgovorom o nestrinjanju z dodatkom. Nobeno področje zaposlitve ne izstopa in odgovori »ne« so enakomerno razpršeni med različnimi področji. V Prekmurju je zaznana povezava odgovorov, da se ne strinjajo z dodatkom in s specifičnim področjem zaposlitve. Gre za področja obrti, kmetijstva, industrije, kar se lahko poveže z dejstvom, da ti posamezniki ne dobivajo dodatka za svoje znanje in rabo jezika, zato menijo, da tudi drugi niso upravičeni do njega. Zanimivo pa je, da se tudi posamezniki iz storitvene dejavnosti (zavarovalništvo, trgovina, banka), ki pri svojem delu komunicirajo s strankami in zato uporabljajo oba jezika, ne strinjajo z dodatkom.

Rezultati so pokazali, da stopnja dosežene izobrazbe ne vpliva na odgovore, ki se nanašajo na dodatek za dvojezičnost. Večina vprašanih meni (slovenska Istra

– 85,4 %; Prekmurje – 68,7 %), da bi morale veljati denarne ali druge sankcije, če ni poskrbljeno za dvojezično poslovanje, za ustrezno zasedena delovna mesta, za dvojezične oznake. V tem so v slovenski Istri bolj dosledni kot v Prekmurju, kjer jih kar nekaj odstotkov tudi ne ve, kaj bi bilo v primeru nespoštovanja dvojezičnosti treba storiti (ne vem – Prekmurje: 17 %; slovenska Istra: 7,6 %).

Na osnovi upoštevanja spremenljivk etnolingvistične vitalnosti ugotavljamo, da na narodno mešanih območjih Slovenije oz. v jezikovno stičnih območjih obstaja možnost rabe jezika narodne skupnosti. Možnost pomeni, da jezik ni diskriminiran in da država z ustavo in številno zakonodajo daje osnovo za uporabo dveh jezikov. Dodatek za dvojezično poslovanje predstavlja konkretno obliko mehanizma države za ustvarjanje dodatnih pogojev, ki pospešujejo rabo manjšinskega jezika. To bi lahko poimenovali tudi dodatna stimulacija za posameznika oz. prispevek družbe k promociji rabe manjšinskega jezika. Brez dvoma finančni dodatek prispeva/pospešuje možnost rabe manjšinskega jezika.

O podobnih ukrepih razmišljajo tudi v drugih okoljih – na primer na Finskem, na področjih, kjer živi švedska manjšina. Dodatek za dvojezično poslovanje v javnih ustanovah v etnično mešanih območjih na Finskem sicer ni zakonsko urejen in tudi ni enak v vseh krajih, ampak je to v domeni posamezne občine oz. regije, ki iz svojega proračuna zagotavlja plačilo dodatka (od 3 % naprej). Povečanje plače za aktivno rabo finskega in švedskega jezika je del njihove plačne politike. Za doseganje cilja zagotavljati dvojezično poslovanje so sprejeli številne ukrepe, ki naj zagotavljali večjo uporabo manjšinskega/švedskega jezika – tečaji manjšinskega jezika za uslužbenke in politike, predavanja o pomenu dvojezičnosti, številni neformalni stiki. Izpostavljajo pa tudi povezavo s podjetniško sfero in to zato, da bi se manjšinskemu jeziku dodal tudi ekonomski vidik.¹⁴

Toda ne glede na finančni vložek države, ki ga je treba zagotoviti za uresničevanje dvojezičnosti, pa v krivulji (po predvidevanju – večja finančna investicija, boljši rezultat) dosežemo točko, ko se raba jezika – v različnih domenah – in pa jezikovna kompetenca ne zvišujeta glede na stopnjo vnosa. Lahko zaključimo, da ima učinkovitost mejo. To pomeni, da vsaka politika, tudi če povečuje finančni vložek, doseže določeno točko, ne more pa preseči določene meje. Obstojati morajo številni drugi družbeno-politični faktorji, ki lahko to mejo presežejo in katerih rezultat je veliko bolj kompliciran, zahteven in tudi dolgotrajen. Pri tem ima odločujočo vlogo večinska populacija – njen odnos in njeno sprejemanje manjšine in manjšinskega jezika.

12 Glej opombo 10.

13 Chi-Square Test pokaže, da je $p = 0,002$, kar pomeni, da je povezava statistično značilna ($p < 0,05$).

14 Pri tem velja omeniti projekt »From Act to Action« nosilke Siv Sandberg, Åbo Akademi, Åbo, Finska, ki na zelo sistematičen način prikazuje, kako se v posameznih okoljih uresničuje dvojezičnost in katere mehanizme politika države sprejema, da bi zagotavljala uspešnost. Projekt je bil predstavljen na konferenci Partnership for Diversity, Leeuwarden, 30.–31. oktober 2009, gradivo ima avtorica prispevka.

ZAKLJUČEK

V zaključku lahko izpostavimo, da se vzporedno z globalnim trgom v svetu močno povečuje pomen jezikovne različnosti oz. pomen kulturne diverzifikacije, ki prispeva k prepoznavnosti in uspehu nacionalnih gospodarstev. Če globalizacija odpira meje kapitalu, odpira meje tudi ljudem in v tem kontekstu je jezik pomemben pokazatelj različnosti kultur in sredstvo komunikacije in povezave med ljudmi. Posameznik z jezikom, ki ima komunikacijsko in tudi simbolično vrednost, prestopi bariere in se prilagodi specifični kulturi in poslovnim navadam poslovnega partnerja. Poznavanje različnosti prispeva k uspehu in – izraženo z ekonomsko kategorijo – ustvarjanju dobička, kajti za »razvoj in uspeh gospodarstva je pomemben tudi osebni stik in z njim povezano znanje jezika, pa naj bo znotraj delovne skupine ali med poslovnimi partnerji«, pravi eden izmed pomembnih slovenskih gospodarstvenikov (Bobinac, 2008, 8–11).

Sprejemanje in prepletanje različnih kultur in različnih jezikovnih skupin v družbi se odraža v okviru različnih ekonomskih aktivnostih. Ekonomija v najširšem pomenu posredno in neposredno vpliva na različne jezikovne procese – od ohranjanja do opuščanja jezika ter do različnih strategij jezikovnega prilagajanja. Jezik je povezan s posameznikom in z družbo. Ekonomija je del družbe. Jezik in kultura pa sta dve pomembni sestavini, ki vplivata na ekonomsko rast posameznika in družbe in predstavljata pomemben kazalec zadovoljstva posameznika, vplivata na kvaliteto življenja posameznika. Tako v večkulturni družbi jezikovno planiranje in jezikovna politika služita kot orodje, ki družbo usmerja v družbenem in ekonomskem pomenu.

Na narodno mešanih območjih v Sloveniji se jezik v povezavi z ekonomijo obravnava vedno kot večdimenzionalna vrednost, ki prispeva k ohranjanju jezikovne

raznolikosti območja in ki omogoča medkulturno komunikacijo. Pri tem je treba upoštevati, da so ustavno opredeljena narodno mešana območja v Sloveniji tudi obmejna območja, kar pomeni, da jezik manjšine ne zaznamuje raznolikosti območja samo jezikovno, ampak istočasno nastopa kot jezik sosednje države in s tem se vrednosti posameznih paradigem, ki opredeljujejo povezavo jezika in ekonomije, nadgrajujejo. Čeprav manjšinski jezik močno zaznamuje ne-tržna vrednost, pa je njegova najpomembnejša vrednost v tem, da zaznamuje vrednost jezikovne raznolikosti in medkulturne komunikacije. Ustrezna jezikovna in posebej izobraževalna politika dajeta jeziku manjšine dodano vrednost. Prav tako pa se na narodno mešanih območjih v Sloveniji jezik v povezavi z ekonomijo največkrat omenja v povezavi z motivacijami, in sicer v primerih, ko je posameznik ekonomsko motiviran, da se uči jezik ter da ga tudi uporablja v specifičnih situacijah. V številnih primerih ekonomska spremenljivka vpliva na oblikovanje odnosa posameznika do specifičnega jezika, tudi do manjšinskega. Če povzamemo, to pomeni, da je ekonomski faktor na najrazličnejše načine – posredno in neposredno – povezan z vsemi vidiki, ki vplivajo na jezikovne procese v okolju.

Čeprav se v našem raziskovanju nismo direktno usmerjali v raziskovanje povezave jezika in ekonomije, pa je analiza stališč prebivalcev do učenja in rabe jezikov – državnega, manjšinskega, sosedskega in tujega – pokazala močno povezavo jezika z ekonomskimi spremenljivkami. Prepletanje ekonomskih in jezikovnih procesov tako na mikro kot na makro nivoju pomeni tudi medsebojno sprejemanje ali nesprejemanje različnih jezikovnih skupin v etnično mešanih okoljih. Tako interakcija med jezikom in ekonomijo poteka v smeri posameznika in družbe in ustvarja koristi in prednosti, ki so težko izmerljive.

LANGUAGE AND ECONOMY IN ETHNICALLY MIXED AREAS IN SLOVENIA

Sonja NOVAK LUKANOVIČ

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: sonja.novak@guest.arnes.si

SUMMARY

In the introduction to this paper the association between language and economy is determined. The way in which the language affects economy is emphasised, the influences between the two extend in both directions. The way in which the economy affects language refers to the use or choice of language in specific situations characterised by a certain economic category. The language affects economy in the sphere of economic activities, which means that possessing knowledge of a certain language is an advantage for the individual and enables him or her to get employment, reach an appropriate working position and achieve higher income. The article contains an analysis of relevant literature presenting various research approaches to the link between language and economy. Particularly stressed is the discussion of the link between language and economy in the past, which bears a great symbolic significance in

the Slovene realm. The multidimensional value of language (market and non-market) is emphasised and the structure of the language market is determined, which contributes to the efficient use of language, appropriate level of knowledge, equal position and free choice of language.

Selected empirical results of the research dealing with inter-ethnic relations in contact areas in Slovenia are presented separately. The results of the analysis of lingual processes indicate that economic variables play a role in the choice and use of language. The application of an appropriate instrumentarium and statistical methods in data analysis have confirmed that in ethnically mixed areas and lingual contact zones in Slovenia the economic factor is (directly and indirectly) linked to all aspects that influence lingual processes in the environment in various ways.

Key words: lingual processes, economic variables, language value, language market, addition for bilingual businesses, lingual variety, intercultural communication

VIRI IN LITERATURA

Ur. I. RS – Uradni list Republike Slovenije. Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije.

Bobinac, F. (2008): Medkulturni dialog v gospodarstvu, Pogovor uredništva. V: Glasnik Unesco, marec 2008, 8–11.

Bourdieu, P. (1991): Language and Symbolic Power. Cambridge, Polity Press.

Breton, A. (1978): Bilingualism: An Economic Approach. Montreal, C. D. Howe Research Institute.

Calvet, L. J. (1999): Pour une écologie des langues du monde. Paris, Plon.

Cameron, D. (2005): Communication and commodification. Global economic change in sociolinguistic perspective. V: Erreygers, G., Jacobs, G. (ur.): Language, Communication and the Economy. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 9–23.

Carliner, G. (1981): Wage Differences by Language Group and the Market for Language Skills in Canada. Journal of Human Resources, 16, 3, 384–399.

Colomer, J. (1996): To translate or to learn languages? An evaluation of social efficiency. International Journal of the Sociology of language, 121, 181–197.

Čok, L., Novak Lukanovič, S. (2005): Language as social cohesion and human capital. V: Vodovnik, Z. (ur.): Intellectual capital and knowledge management: proceedings of the 5th International Conference of the Faculty of Management Koper, University of Primorska, 18–20 November 2004, Congress Centre Bernardin, Portorož, Slovenia. Koper, Faculty of management, 79–89.

Čok, L. (2008): Medkulturna uzaveščenost kot osebnostna vrednota. Pedagoška obzorja, 23, 1, 86–100.

Čok, L. (2008): Medkulturna jezikovna vzgoja kot družbena vrednota in osebnostna rast. V: Ivšek, M. (ur.): AASE, Laila. Jeziki v izobraževanju: zbornik prispevkov konference, Ljubljana, 25.–26. septembra 2008: proceedings, September 25–26, 2008, Ljubljana, Slovenia. 1. natis. Ljubljana, Zavod RS za šolstvo, 71–78.

Dustmann, C. (1994): Speaking fluency, writing fluency and earnings of migrants. Journal of Population Economics, 7, 133–156.

Edwards, J. (1985): Language, Society, Identity. Oxford, Basil Blackwell.

Erreygers, G., Jacobs, G. (ur.) (2005): Language, Communication and the Economy. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.

Grin, F. (1996): The economics of language: survey, assessment and prospects. International Journal of the Sociology of Language, 121, 17–45.

Grenier, G., Vaillancourt, F. (1983): An economic perspective on learning a second language. Clevedon, Journal of Multilingual and Multicultural Development, 6, 471–483.

Gosar, A. (1985): Narodnostno vprašanje. Narodno-gospodarski eseji, 1921. V: Pogačnik, J. (ur.): Slovenska misel. Ljubljana, Cankarjeva založba, 110–134.

Hagen, S. (2006): ELAN. Effects on the European Economy of Shortages of Foreign Language Skills in Enterprise. London, CILT/ National Centre for Languages.

Henley, A., Jones, R. E. (2001): Gyflog a gallu iethydol mewn economi ddwyethog/Earnings and linguistic ability in bilingual economy. Research Paper No. 2001–18. Abersystwyth, University of Wales, School of management and business.

Lazear, E. (1999a): Culture and language. Journal of Political Economy, 107, S95–S126.

Lazear, E. (1999b): Globalization and the market for team-mates. Economic Journal, 109, C15–C40.

Nelde, P. (1999): Multilingualism and the economy as issues in European language policy. V: Herberts K., Turi, J. G. (ur.): Multilingual Cities and Language Policies. Vaasa-Vasa, Åbo Akademi University, Social Science research Unit, 251–258.

Novak Lukanovič, S. (2002): Ekonomski vidik jezika v večkulturnem okolju / Economic aspect of language in multicultural setting. Razprave in gradivo, 40. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 98–115.

Novak Lukanovič, S. (2003): Jezikovno prilagajanje na narodno mešanih območjih v Sloveniji. Razprave in gradivo, 42. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 38–62.

Novak Lukanovič, S. (2004): Stališča do jezikovne raznolikosti na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji. Razprave in gradivo, 44. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 66–80.

Nećak- Lük, A., Muskens, G., Novak Lukanovič, S. (2000): Managing the Mix Thereafter: Comparative Research in Mixed Communities in the Three Independent Successor States. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic studies.

Nećak-Lük, A (1993): Materinščina je imetje. Slovenski koledar 1993, 48–52.

Osojnik, I. (2004): Kultura in globalna ekonomija. Revija 2000, 31–38, 168–170.

Petrin, T. (1995): Organizacija in struktura trga: skripta, 1. del. Ljubljana, Ekonomska fakulteta.

Pogorelec, B. (ur.) (1983): Jezik v gospodarstvu. V: Slovenščina v javnosti. Posvetovanje o slovenskem jeziku. Ljubljana, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije, 47–65.

Tomažič, A. (2007): Globalščina na delovnem mestu. Pogovorno orodje, ki izriva slovenščino? Delo, 16. 5. 2007, 18.

Vahčič, A. (2001): Podjetništvo in gospodarska rast. Finance, 17. 12. 2001, 229.

Wodak, R., Menz, F. (ur.) (1990): Sprache in der Politik. Politik in der Sprache. Analysen zum öffentlichen Sprachegebrauch. Celovec, Drava.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-07-02

UDK 81'42:327(497.4:061.1EU)

O VSTOPU SLOVENIJE V EU: ANALIZA MEDIJSKEGA DISKURZA

Tina ROŽAC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, 6000 Koper, Garibaldijeva 1, Slovenija
e-mail: tina.rozac@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek primerja reprezentacijo vstopa Slovenije v Evropsko unijo v treh največjih lokalnih tiskanih medijih na slovensko-italijanskem obmejnem območju: *Primorskem dnevniku*, *Primorskih novicah* in *Il Piccolo*. Z metodami kritične diskurzivne analize poskuša odgovoriti na vprašanje, kako se reprezentacija dogodka v izbranih medijih razlikuje glede na razlike v identiteti ciljnih občinstev izbranih časopisov.

Ključne besede: kritična diskurzivna analiza, medijska reprezentacija, etnična/nacionalna identiteta, Slovenija, Italija, vstop Slovenije v Evropsko unijo

SULL'INGRESSO DELLA SLOVENIA NELL'UE: ANALISI DEL DISCORSO MEDIATICO

SINTESI

L'articolo affronta il tema della rappresentazione dell'ingresso della Slovenia nell'Unione Europea attraverso l'analisi di tre giornali dell'area transfrontaliera sloveno – italiana: *Primorski dnevnik*, *Primorske novice* e *Il Piccolo*. Con il metodo dell'analisi discorsiva critica si cerca di trovare risposta all'interrogativo sulle differenze nella rappresentazione dell'evento nei media prescelti tenendo conto della diversa identità del target dei loro lettori.

Parole chiave: analisi discorsiva critica, discorso mediatico, identità etnica/nazionale, Slovenia, Italia, ingresso della Slovenia nell'Unione Europea

UVOD

Množični mediji imajo že dolga desetletja v rokah prav poseben privilegij: možnost sooblikovanja etnične/nacionalne identitete. S tem orožjem v rokah lahko v različnih situacijah, naj bo to poročanje o vojnih dogodkih, črni kroniki ali le vsakdanjih problemih, odkrito ali prikrito razpolagajo, da bi zavedno ali nezavedno vplivali na ciljno publiko s specifično etnično/nacionalno pripadnostjo. Tokrat nas bo zanimalo, kako je etnična/nacionalna komponenta vplivala na poročanje o vstopu Slovenije v Evropsko unijo (v nadaljevanju EU) oz. o širitvi EU treh izbranih lokalnih tiskanih medijev z obeh strani slovensko-italijanske meje: *Primorskega dnevnika*, *Primorskih novic* in *Il Piccola*. Izbrani časopisi namreč ciljajo pretežno na bralce treh različnih skupnosti, ki živijo na obmejnem območju: *Primorske novice* na Slovence na Primorskem, *Primorski dnevnik* na Slovence v Furlaniji-Julijski Krajini, *Il Piccolo* pa na Italijane v južnem delu Furlanije-Julijske Krajine. Cilj pričujoče raziskave bo ugotoviti, kako je bil vstop Slovenije v EU reprezentiran v izbranih treh lokalnih medijih; katere značilnosti oz. elemente zasledimo v poročanju o istem dogodku na obeh straneh meje in v čem je bilo poročanje treh časopisov specifično.¹ Predvidevamo, da se reprezentacija vstopa Slovenije v EU v izbranih časopisih na obeh straneh slovensko-italijanske meje razlikuje glede na medsebojne razlike v etnični/nacionalni oz. večinski/manjšinski pripadnosti ciljnih občinstev časopisov. V članku bo prikazana analiza izbranega medijskega diskurza, ki je kvalitativna in temelji na obstoječih besedilih. Ukvarjali se bomo z analizo časopisnega diskurza, v katero bodo vključene prve številke vsakega od izbranih lokalnih časopisov po vstopu Slovenije v EU. Tekstualna analiza bo razdeljena na tri sklope: analiza strukture, analiza naslovov in vsebinska analiza.

TEORETIČNA IZHODIŠČA

Pristopi k analizi diskurzov so danes številni in raznoliki; vsak na svoj način obravnava različne diskurze in v njih išče specifične, ki jih želi poudariti.² V članku bomo sledili predvsem pogledom kritične diskurzivne analize (v nadaljevanju KDA), zato v nadaljevanju predstavljamo nekaj ključnih konceptov te metode, s

poudarkom na posebnostih za nas relevantnega medijskega diskurza.

Ideologija: preko jezika do cilja

Med številnimi pogledi na ideologijo, ki so se izoblikovali od časa francoske revolucije do današnjega dne, nam KDA ponuja sintezo z multidisciplinarno opredelitvijo ideologije kot prepleta kognitivnih struktur, socialnih praks in diskurza (prim. van Dijk, 1998; Fairclough, 1995, 70–83; Bergoč, 2008, 28). Nekoliko ožje lahko ideologije definiramo kot družbene in politične sisteme idej in vrednot neke družbene skupine; preko ideologij poskušajo družbene skupine realizirati svoje interese. Če neki družbeni skupini uspe uveljaviti svojo ideologijo, realizirati svoje interese, doseči konsenz širše skupine, postane dominantna; njena ideologija služi kot mehanizem, ki vedno znova opravičuje nadvlado elite, njene ideje in družbeni odnosi, ki se v celotnem procesu vzpostavijo, pa so razumski, sami po sebi umevni. Vsekakor pa ne pridobijo vse ideologije dominantnega položaja; ene so od družbe bolj sprejete, druge – npr. feminizem, ekologija – manj (prim. van Dijk, 1998, 161–185; Bergoč, 2008; Erjavec, Poler Kovačič, 2007).

Ideologija se pomembno povezuje z jezikom oz. z njegovo realizacijo; v jezikovnih pojavih so prisotni nešteti ideološki vplivi, ki pomagajo ohranяти odnose moči v družbi (Fairclough, 1995, 25). Jezik namreč ne deluje kot nevtralno sredstvo sporazumevanja, temveč s seboj v veliki meri prinaša konotativne pomene, ki v komunikaciji na prejemnika delujejo na emocionalni ravni. Tako obstaja velika verjetnost, da prejemnik prikritih informacij razumsko ne zazna, delujejo pa nanj preko čustvenega nivoja (Bergoč, 2008, 28). Ideologija ima tako preko jezika velikokrat prosto pot do posameznika in njegovega dožemanja sveta.

Diskurz: nosilec ideologije

Diskurz v širšem pomenu predstavlja vsako obliko rabe jezika (ali drugih znakovnih sistemov), ki deluje kot družbena praksa, znotraj socialnih in kulturnih okvirov (prim. Blommaert, 2005, 3; Verdonik, 2004, 60). Ožje gledano pomeni diskurz rabo jezika na določenem področju; tako lahko navedemo veliko različnih diskurzov v družbi, npr.

1 Raziskava, ki je predstavljena v članku, se deloma prekriva z raziskavo, ki je bila opravljena v okviru avtoričinega diplomskega dela pod mentorstvom dr. Vesne Mikolič z naslovom *Medijska reprezentacija vstopa Slovenije v Evropsko unijo: diskurzivna analiza izbranega slovenskega časopisa z obeh strani slovensko-italijanske meje* (prim. Rožac, 2008).

2 Pristopi k analizi diskurza (prim. Verdonik, 2004; Titscher, Meyer, Wodak, Vetter, 2000): teorija govornih dejanj (ang. *speech acts*; prim. Austin, 1990) in sporazumevalnih načel (ang. *conversational maxims*; prim. Grice, 1989), etnografija komunikacije (ang. *ethnography of speaking*; prim. Hymes, 1977), interakcijska sociolingvistika (ang. *interactional sociolinguistics*; prim. Gumperz, 2002; Tannen, 1996; Schiffrin, 2002), variacijski pristop (ang. *variation theory*; prim. Labov, 2005), konverzijska analiza (ang. *conversation analysis*; prim. Sacks, Schegloff, Jefferson, 1995), birminghamska šola (ang. *Birmingham School*; prim. Sinclair, Coulthard, 1975), sistemsko funkcijsko jezikoslovje (ang. *systemic functional linguistics*; prim. Halliday, 2004), kritično jezikoslovje oz. kritična lingvistika (ang. *critical linguistics*; prim. Kress, Hodge, 1981; Fowler, 1996) in kritična analiza diskurza (*critical discourse analysis*; prim. Fairclough, 1995; Wodak, Meyer, 2009; Dijk, 1998). Med pristope k analizi diskurza nekateri uvrščajo tudi besediloslovje (*Text-linguistics*; prim. de Beaugrande, Dressler, 1992).

znanstveni, politični, pedagoški, religiozni, kulturni ali nenazadnje tudi medijski diskurz. V vsakem od diskurzov se pojavljajo specifična terminologija, poseben žargon, lasten način reprezentacije idej, lastna logika, predpostavke in argumentacija (Erjavec, Poler Kovačič, 2007, 17).

Kritična diskurzivna analiza razlaga, da diskurzi lahko delujejo ideološko. To se zgodi, ko tipi praks in diskurzov služijo nevtralizaciji, da bi ohranjali in legitimirali neenake odnose moči v družbi. Razlike, npr. med večino in manjšino ali družbenimi razredi, se ohranjajo z načini, kako so stvari reprezentirane in ljudje pozicionirani (Fairclough, Wodak v Erjavec, Poler Kovačič, 2007, 24–25). Družbene prakse znotraj diskurza delujejo po navodilih ideologije, ki jih tudi legitimira in prikazuje kot naravne, univerzalne; ekonomska in politična oblast tako ostaja na svoji – upravičeni – poziciji. Znotraj diskurzov v rokah ideologije vsak pripadnik družbe dobi svojo vlogo, ki se mu zdi logična, o njej ne dvomi. Tako je vzpostavljen nadzor, družbeni odnosi so utrjeni in se reproducirajo. Diskurz torej lahko deluje kot mehanizem za podporo moči, ki je upravičena preko ideologije (prim. Erjavec, Poler Kovačič, 2007).

Znotraj diskurza delujejo tudi t. i. diskurzivne prakse. Koncept diskurzivnih praks uveljavlja Fairclough z razlago, da so govorna dejanja zavestna le delno, saj obstajajo vzorci govornih dogodkov – diskurzivne prakse. »Te so sestavljene iz procesov tvorjenja, posredovanja in sprejemanja besedil ter so znotraj posamezne socialne institucije in znotraj širšega kroga socio-kulturnega okolja, v katerem je institucija, vnaprej določene« (Verdonik, 2004, 64). V okviru socialne institucije posameznik v določeni situaciji³ izbere specifično diskurzivno prakso, ki je vnaprej določena. V različnih situacijah imamo različne cilje in izbiramo specifična jezikovna sredstva. Delovanje diskurzivnih praks pa ne pomeni usklajevanje jezikovne izbire z želenim ciljem, temveč ravnanje v skladu s prikrito ideologijo. V ozadju diskurzivnih praks se odvija boj različnih ideoloških praks za prevlado, zato prihaja do sprememb v diskurzivnih praksah – odvisno od tega, katera ideološka praksa prevlada⁴ (Verdonik, 2004, 64).

Medijski diskurz: gorivo ideologije

Medijski diskurz bi lahko označili tudi kot diskurz sredstev javne komunikacije, torej časopisov, radia in televizije. Mediji v sodobni družbi skrbijo predvsem za oblikovanje javnosti, zlasti politične, čeprav naj bi bila njihova osnovna funkcija posredovanje sporočil, ki nastanejo na drugih področjih javne komunikacije, npr. na političnem področju. Medije bi lahko označili kot kanale, preko katerih se informacije bralcem ponujajo v specifični obliki – opremljene z drugimi znakovnimi sistemi, kot so statične/dinamične slike, glasba ipd. (Škiljan, 1999, 97–99).

Medijski diskurz predstavlja posebno obliko diskurza, saj gre v veliki meri za enosmerno komunikacijo – tudi v primeru govornega besedila, torej radijskih in televizijskih medijev, je komunikacija največkrat enosmerna, pri čemer mediji predstavljajo tvorca, javnost pa prejemnika. Pisma bralcev, klici gledalcev ali poslušalcev ipd. predstavljajo le nadomestek dvosmerne komunikacije, saj je njihov delež v celotni produkciji sporočil zelo majhen, zaradi omejenosti prostora oz. časa pa lahko v taki obliki komunikacije sodeluje le malo bralcev/gledalcev/poslušalcev (Škiljan, 1999, 99). Prejemniki v medijskem diskurzu imajo torej zelo omejeno možnost odziva na prejete informacije. Kljub temu so mediji za jezikoslovne in komunikološke raziskovalce izjemno zanimiva oblika komunikacije, ki je pomembna z več vidikov:

- mediji predstavljajo bogate vire hitro dostopnih podatkov;
- mediji oblikujejo in predstavljajo rabo in odnos ciljne množice do jezika in jezikovne skupnosti;
- mediji so pokazatelj družbenih pomenov in stereotipov, ki se kažejo skozi jezik in komunikacijo;
- mediji odražajo in vplivajo na oblikovanje in izražanje kulturnega, političnega in socialnega življenja (Bell, Garrett, 1998, 4).

Sandra Bašić Hrvatin (2008) v enem izmed svojih člankov medije poimenuje »psi čuvaji«. Zakaj? Avtorica dokazuje tri predpostavke:

- Mediji svoja občinstva informirajo in formirajo. Poleg funkcije informiranja mediji opravljajo tudi funkcijo formiranja družbe, kar pomeni, da sami odločajo, *kaj* bodo povedali, *kako* bodo izbrano informacijo podali občinstvu in *zakaj* je do dogodka, o katerem poročajo, prišlo.
- Mediji pozornost ljudi preusmerjajo tako, da izpostavljajo izbrane dogodke, vprašanja, tako pa reproducirajo obstoječ simbolni red. Dogodke torej občinstvu ponujajo skozi prizmo lastnega pogleda na svet. Svet v vsej njegovi raznovrstnosti mediji poenostavijo in nam omogočijo, da ga »razumemo«, prikažejo nam sliko sveta, ki je dovolj majhna in preprosta, da se nam zdi razumljiva in sprejemljiva.
- Mediji komunikacijo personalizirajo in tako spodbujajo individualno medijsko potrošništvo. Ob poplavi raznovrstnih medijev si posameznik priroji medije, ki mu najbolj ustrezajo, naredi izbor dotoka informacij glede na lastne želje.

Medijski diskurz – v povezavi s političnim, korporativnim, izobraževalnim in znanstvenim – konstrui-
ra »nacionalni konsenz«, torej ga lahko označimo kot državotvornega in kot pomembnega oblikovalca nacionalnih identitet; v posameznikih se preko medijev aktivira občutek pripadnosti neki točno določeni nacionalni

3 Primeri takih situacij: »ustni izpit, razgovor za sprejem v službo, policijsko zaslišanje, obisk pri splošnem zdravniku, klepet sodelavcev ob kavi, pogovor starih prijateljev, telefonski pogovor zaljubljenec, pogovor odraslega s petletnim otrokom /itd./« (Verdonik, 2004, 64).

4 Primer: deformalizacija javnega diskurza – npr. med učitelji in učenci.

skupnosti. V tem okviru je etničnost oz. nacionalnost razumljena kot dinamični konstrukt, ne kot nekaj, kar obstaja samo po sebi že od nekdaj, temveč kot nekaj, kar se veskozi spreminja in oblikuje s pomočjo družbenih akterjev. Identitete so konstrukcije, ki se oblikujejo skozi jezik – z jezikom lahko realnost priredimo in preoblikujemo. Jezik, prav tako kot identiteta, pa je vpet v številne diskurze (Pušnik, 1999, 797).

ETNIČNA IDENTITETA IN CILJNO OBČINSTVO IZBRANIH ČASOPISOV

Obravnava izbranih časopisov – *Primorskega dnevnika*, *Primorskih novic* in *Il Piccola* – zahteva tudi nekaj besed o etnični identiteti njihovega ciljnega občinstva:

- *Primorski dnevnik* velja za najpomembnejši tiskani medij slovenske manjšine v Italiji, ki si prizadeva biti »pluralen in /delati/ v korist slovenske manjšine v Italiji« (Semolič, 2003). Sklepamo lahko, da se ciljno občinstvo *Primorskega dnevnika* istoveti pretežno s slovensko etnično identiteto, ki jo bistveno zaznamuje manjšinski diskurz. Območje, kjer živijo pripadniki slovenske etnične skupnosti v Italiji, zavzema vzhodni, obmejni del Furlanije-Juljske krajine od Milj do Trbiža, zato imata vstop Slovenije v EU in padec meje za *Primorski dnevnik* in njegove bralce še toliko večji pomen, čemur odkrito pritrjujejo tudi sami (prim. Semolič, 2003).
- *Primorske novice* veljajo za regionalni časopis, ki je osredotočen na tri primorske regije: Istro, Srednjo Primorsko in Goriško. V zadnjem času veljajo *Primorske novice* za najmočnejši regionalni časopis na Slovenskem in hkrati za najbolj bran medij na Primorskem; Primorska pa predstavlja kar petino slovenskega ozemlja in osmino prebivalstva Slovenije (Verdnik, 1997, 264). Glede na to, da časopis etnično ni eksplicitno opredeljen, lahko sklepamo, da je njegovo ciljno občinstvo povezano predvsem s slovensko etnično identiteto, ki je v okviru specifičnega regionalnega diskurza večinsko prisotna.
- *Il Piccolo* je prav tako regionalni časopis, ki cilja na populacijo, živečo na južnem oz. jugovzhodnem delu Furlanije-Juljske krajine, natančneje na območju trikotnika Lignano–Milje–Gorica (*Il Piccolo* 2011). Ker tudi v tem časopisu ciljna publika ni eksplicitno etnično opredeljena, sklepamo, da so njegovi bralci predvsem pripadniki večinske italijanske skupnosti.

Identiteta je rezultat interakcije, torej izhaja iz nasprotij si polov Mi – Oni. »Prav nasprotje med enakostjo in drugačnostjo naj bi bilo bistvo vsake identitete, tako kolektivne kot osebne« (Pušnik, 1999, 797). Oblikovanje etničnosti/nacionalnosti poteka preko primerjave z Drugimi, ki so različni od Nas – gre za procesa inkluzivnosti in ekskluzivnosti (Hall, 1997, 259). Nacije lahko interpretiramo kot zamišljene skupnosti, proizvod procesa homogenizacije, ki ga izvaja država, kot posledico interakcije širšega kroga ljudi, kar naj bi omogočil

še tisk. »Z branjem naj bi se torej vsak posamezni bralec zavedel, da se obreda branja časopisa hkrati z njim udeležuje ogromno ljudi, ki jih sicer ne pozna in ostaja – anonimni« (Pušnik, 1999, 799). Posameznik se počuti anonimnega tako znotraj nacije kot tudi ob spremljanju medijev; slednji naslavljajo anonimnega posameznika, ki se ob branju časopisa, poslušanju radia ali gledanju televizije zaveda, da isto počno tudi drugi, kar ga z njimi povezuje v skupnost. Tako mediji sooblikujejo moderno nacionalno državo. Medijski diskurz igra pomembno narodotvorno vlogo tudi z vidika vzdrževanja kolektivnega spomina s prikazovanjem prototipičnih oseb, dogodkov, mitov ipd., s pomočjo katerih se prejemniki identificirajo. Vsaka nacionalna identiteta je pripoved, naracija, sama po sebi ne obstaja. Kreiranje reprezentacij slovenstva, italijanstva itd. je v interesu državne ideologije, saj deluje kot državotvorni faktor z enostavnim ciljem: navezati svoje člane na točno določen teritorij, da so ljudje zanj pripravljeni umirati (Pušnik, 1999, 800–805). Tako oblikovanje nacionalne identitete lahko poimenujemo tudi »vsakdanji nacionalizem« (Billig v Šabec, 2006), ki je navidezno neškodljiv, sam po sebi umeven, zaradi česar ga pripadniki več ne prepoznajo. Deluje namreč tako preko državnih simbolov kot preko kulture, jezika v političnih govorih, množičnih medijih, vsakdanjih diskurzih itd. Prav zaradi tega je vsakdanji nacionalizem vse prej kot neškodljiv, saj lahko hitro vodi v mobilizacijo (Šabec, 2006).

V treh izbranih časopisih imamo opraviti predvsem z dvema nacionalnima identitetama – slovensko in italijansko – v okviru treh različnih diskurzov, od katerih sta dva večinska in en manjšinski. V nadaljevanju zato namenimo nekaj besed slovenski nacionalni identiteti na splošno in njenim posebnostim, ko govorimo o manjšinskih skupnostih izven slovenskih meja, ter italijanski nacionalni identiteti na vzhodnem, obmejnem območju Furlanije-Juljske krajine.

Na elemente slovenske nacionalne identitete bomo prav gotovo naleteli tako v *Primorskem dnevniku* kot v *Primorskih novicah*. Na proces oblikovanja slovenske identitete je poleg identifikacije po načelu podobnosti znotraj skupine in razlikovanja izven nje vplival tudi odnos do pretekle konstrukcije identitete. Vezovnikova konstrukcija slovenske nacionalne identitete povezuje z naslednjimi posebnostmi in značilnostmi slovenske zgodovine (Vezovnik, 2007, 471): *zavedanje o majhnem geografskem območju Slovenije; podjarmljenost Slovenije s strani močnejših in razvitejših politično-ekonomskih centrov; močna kulturna zavest; spodletela modernizacija; vloga krščanskega socializma*.

Šumi razlaga, da se nacionalistična zgodovina pri upravičevanju slovenstva, slovenščine, naroda sklicuje na mitologizirane akterje, kot je Trubar, na enoten jezik, ki je pravzaprav umetna tvorba, na kulturne znake slovenstva, ki so se ohranjali veskozi v zgodovini, z državotvorno zgodovino, ki naj bi segala daleč v zgodovino itd. Slovenski nacionalizem je v tem kontekstu mnogokrat

označen kot uresničenje pravičnosti, kot »dober nacionalizem«. Njegov cilj je mir, sožitje, čemur pa pretijo nevarnosti, ki grozijo tudi nacionalnemu obstoju, kar se velikokrat izraža v ogroženem jeziku in kulturi. Na tej točki je ponovno v ospredju »nacionalna manjšina«, pri kateri je ohranjanje »narodnostne identitete« samoumevno. Tako gledanje na »dober nacionalizem« avtorica zavrača in poudarja, da so tak projekt slovenskega nacionalizma izoblikovale generacije, ki so zanj tudi živele; tako je ta »dober nacionalizem« postal zdravorazumski in samoumeven, družbene prakse v njegovem okviru pa predelane v ideološke podobe (Šumi, 2000, 268–270).

Slovenska nacionalna identiteta ima prav gotovo specifičen pomen, ko govorimo o slovenski manjšini v Italiji, torej o ciljni publiki *Primorskega dnevnika*. Šumi ugotavlja, da je pomen slovenske nacionalne identitete in nacionalizma toliko večji znotraj manjšinskega diskurza. Manjšine v okviru središčnih pojmov slovenstva, slovenščine, naroda, narodne manjšine, slovenskega etničnega ozemlja večina raziskovalcev interpretira kot »'narodnostne' manjšine zunaj svojega državnega teritorija«, ki so kot 'odrezani udi' narodnega telesa, »ki jih je v tak položaj potisnila vrsta 'zgodovinskih krivic'«.

Zaradi teh (»zgodovinskih krivic«, op. av.) manjšina, ki je definirana neproblematično, kot »objektivno« del slovenskega »naroda«, podlega »potujčevanju«, »asimilaciji«, »izgubi jezika in kulture« in »pomankanju slovenske zavednosti« (to je dejavnik, ki je hkrati posledica in razlog »asimilacije«), »matica« pa mora »ob pomoči zavednih elementov v manjšini ali pa obratno) to narodno identitetno afazijo premagovati in si prizadevati za »rast slovenske nacionalne zavesti« (Šumi, 2000, 263).

Na identiteto Slovencev v Italiji prav gotovo vpliva tudi specifičnost slovensko-italijanskega obmejnega območja in njegove zgodovine, na čelu z najbolj travmatičnimi dogodki, ki še danes živijo v razdeljenem kolektivnem spominu: fašističnim terorjem nad slovenskim in hrvaškim prebivalstvom ter njunim eksodusom v Jugoslavijo med obema vojnama, revanšistično partizansko represalijo z metanjem nasprotnikov v fojbe po kapitulaciji fašistične Italije in po koncu vojne ter eksodusom Italijanov iz Istre in Dalmacije v letih 1945–1946; ti travmatični pretekli dogodki še vedno vplivajo na slovensko-italijanske medetnične odnose (Rožac Darovec, 2010, 226), prav tako, kot so sooblikovali italijansko etnično identiteto na Tržaškem, s katero je zaznamovana ciljna publika dnevnika *Il Piccolo*. Konstrukcijo italijanske identitete na Tržaškem skozi zgodovino lahko povezujemo z opozicijo Mi, Italijani – mesto proti Oni, Slovani – podeželje in opozicijo italijanske kulturne superiornosti v primerjavi s slovansko tujerodnostjo in inferiornostjo (Rožac Darovec, 2010, 225). Pomemben element razlikovanja je za tržaške Italijane seveda jezik, ki opredeljuje Nas, ki govorimo čisto, kot nasprotni Njim, priseljencem, Slovanom, Turkom, Sardincem, ki govorijo drugačno mešanico dialektov (prim. Stacul, 2001, 136–137; Chmiel, 2010, 119). Na območju Fur-

lanije-Julijske krajine je močno prisotna tudi regionalna identiteta, ki združuje italijanski sever kot del Evrope v opoziciji z italijanskim jugom kot delom južnega Mediterana. Znotraj tega pojmovanja je podoba moderne, kulturno specifičnega, uspešnega Evropejca povsem drugačna od podobe nazadnjaškega in lenega južnega Mediteranca (Stacul, 2001, 134).

ANALIZA: PRIMORSKI DNEVNIK, PRIMORSKE NOVICE IN IL PICCOLO

Analiza strukture

V prvem delu analize bom pozorna na strukturo poročanja časopisov *Primorski dnevnik* (PD), *Primorske novice* (PN) in *Il Piccolo* (IP) o vstopu Slovenije v EU; zanimalo me bo, kako je vstop Slovenije v Evropsko unijo poudarjen v obravnavanih časopisih: kolikšen delež člankov je tako ali drugače povezan s slovensko pridružitvijo Uniji in kakšna je oblika, v kateri so ti članki objavljeni – kakšno mesto zavzemajo na naslovnica in znotraj izbranih časopisov; tako bom poskušala odgovoriti na vprašanje, kateri od analiziranih časopisov daje vstopu Slovenije v EU večji poudarek oz. za kateri časopis igra vstop pomembnejšo vlogo.

Delež člankov o vstopu Slovenije v EU

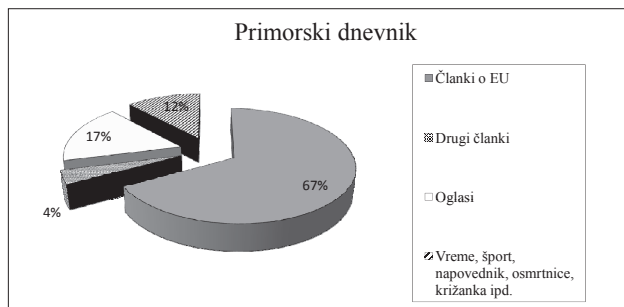
Da bi ugotovila, kakšen delež člankov je v izbranih časopisih namenjen vstopu Slovenije v EU, sem izmerila in izračunala površino celotnega časopisa (v cm²), nato pa površino, ki jo zavzemajo članki o vstopu Slovenije v EU (prav tako v cm²) (prim. Bergoč, 2008); to sem storila za vsakega od obeh časopisov posebej. Ugotovitev, kateri časopis je namenil slovenskemu vstopu v EU večji odstotek površine, bo eden od pokazateljev pomena, ki so ga temu dogodku pripisovali analizirani časopisi.

Celotno površino časopisov, razen imen za rubrike, sem razdelila v štiri kategorije:

- članki, ki se povezujejo z vstopom Slovenije oz. drugih novih članic v EU,
- članki z drugo vsebino, razen športa,
- oglasi (oglaševanje podjetij, pa tudi mali oglasi),
- drugo: vreme, šport, napovednik, osmrtnice, križanke, valute ipd.

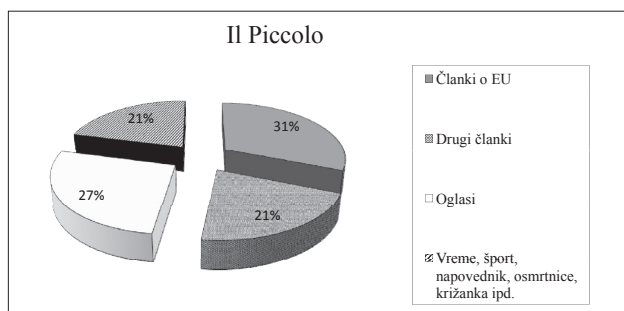
Za vsako kategorijo sem izmerila površino, nato pa vse skupaj pretvorila v relativna števila, ki so mi omogočila medsebojno primerjavo časopisov. Rezultati so bili pričakovani, a vseeno so presenetile precejšnje razlike med *Primorskim dnevnikom* in drugima dvema časopisoma. *Primorski dnevnik* je namreč člankom, ki se navezujejo na vstop Slovenije v EU, namenil kar dobri dve tretjini prostora (Slika 1), medtem ko je takim člankom *Il Piccolo* namenil slabo tretjino (31 %) (Slika 2), *Primorske novice* pa le četrtno vsega prostora (Slika 3); drugim kategorijam sta *Il Piccolo* in *Primorske novice* namenila od 21 do 32 % (kategorija vreme, šport, napovednik, osmr-

tnice, križanke, valute ipd. – PN: 32 %, IP: 21 %; članki z drugo vsebino, razen športa – PN: 22 %, IP: 21 %; oglasi – PN: 21 %, IP: 27 %). *Primorski dnevnik* pa je trem kategorijam, ki niso povezane z vstopom Slovenije v EU, namenil le malo prostora (članki z drugo vsebino, razen športa, 4 %; drugo: vreme, šport, napovednik, osmrtnice, križanke, valute ipd. 12 %; oglasi 17 %; skupaj 33 %).

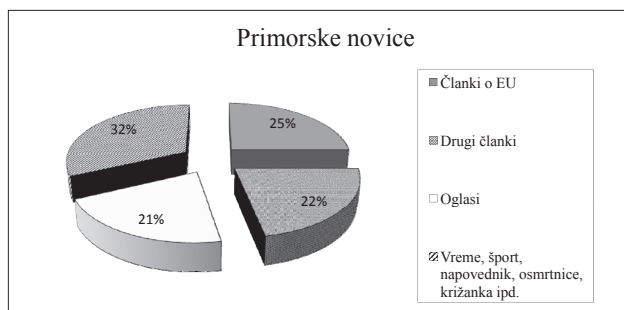

Sl. 1: Delež člankov o vstopu Slovenije v EU v *Primorskem dnevniku*.

Fig. 1: Share of articles on the accession of Slovenia to the EU in *Primorski dnevnik*.

Sl. 2: Delež člankov o vstopu Slovenije v EU v *Il Piccolo*.
Fig. 2: Share of articles on the accession of Slovenia to the EU in *Il Piccolo*.

Sl. 3: Delež člankov o vstopu Slovenije v EU v *Primorskih novicah*.

Fig. 3: Share of articles on the accession of Slovenia to the EU in *Primorske novice*.

Poleg tega ne smemo pozabiti omeniti dejstva, da je analizirana številka *Primorskega dnevnika* ravno zaradi vstopa Slovenije v EU nekoliko daljša kot navadno, kar je tudi na naslovnici posebej poudarjeno z napisom: *Danes 64 strani* (*Primorski dnevnik*, 1. 5. 2004, 1) (Slika 4). To pomeni, da je *Primorski dnevnik* člankom o vstopu Slovenije v EU že absolutno, ne samo relativno, namenil dodatne prostorske možnosti, saj je z dodatnim prostorom omogočil objavo več člankov s to tematiko.

DANES 64 STRANI

Sl. 4: Napis z naslovnice *Primorskega dnevnika*, ki priča o razširjeni številki zaradi vstopa Slovenije v EU (foto: T. Rožac).

Fig. 4: The headline from the front page of *Primorski dnevnik* testifying to the enlarged issue addressing the accession of Slovenia to the EU (photo: T. Rožac).

Nedvomno se je torej pokazalo, da je tako absolutno kot relativno gledano *Primorski dnevnik* vstopu Slovenije v EU namenil veliko več prostora kot *Primorske novice* ali *Il Piccolo*, kar lahko priča o tem, da ima vstop Slovenije v EU za *Primorski dnevnik* in njegove ustvarjalce večji pomen kot za druga dva časopisa oz. da želijo novinarji oz. lastniki *Primorskega dnevnika* svojemu občinstvu sporočiti, da gre za izreden, izjemno pomemben dogodek, ki bo tako ali drugače vplival na življenje slovenske skupnosti v Italiji.

Oblika

Tako kot drugi teksti so tudi teksti v tiskanih medijih multimodalni (Kress, Leeuwen, 1998, 186), saj za sporočanje ne uporabljajo le jezikovnega semiotičnega sistema, temveč so opremljeni z raznovrstnimi dodatnimi znaki, ki besedilo nadgradijo tako, da ustvarjajo dodatne pomene. Članek z majhnim naslovom, brez slik, tabel ipd. prav gotovo ne bo deležen tolikšne pozornosti naslovnikov, kolikšne bi bil deležen, če bi bil postavljen na eno od prvih strani ali na zadnjo stran, opremljen z velikim, odebeltanim naslovom, pomenljivimi in morda celo provokativnimi slikami, uvodnikom na prvi strani itd. V tiskanih (pa tudi drugih) medijih torej ni pomembno le, kaj sporočamo, temveč tudi, kako (v kakšni obliki) nekaj sporočamo.

Naslovnica

Največjo pozornost naslovnika v časopisu večinoma prav gotovo pritegne naslovnica. Če primerjamo naslovnice *Primorskega dnevnika*, *Primorskih novic* in *Il Piccolo* ob vstopu Slovenije v EU, je razlika očitna že na prvi pogled.

Na naslovnici *Primorskega dnevnika* najdemo le eno sliko in prav tako le en naslov, kar le-ta daje izrazit poudarek (Slika 5). Naslov *Odslej skupaj v osrčju Evro-*

pe (Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 1), ki je hkrati tudi slogan celotne številke, tako pridobi na pomembnosti – kot da drugi dogodki sploh ne bi bili omembe vredni. V ospredje tako ni postavljena le priključitev Slovenije EU, temveč tudi dejstvo, da sta Italija (oz. v njej živeča slovenska manjšina) in Slovenija od tistega trenutka dalje članici iste skupnosti – Evropske unije. Ob tem ne gre zamolčati dejstva, da je naslovnica v tej številki *Primorskega dnevnika* izredna, drugačna kot sicer, običajna naslovnica sledi še le na tretji strani, torej prvi lihi. Vendar pa to priča le še bolj v prid dejstvu, da je vstop Slovenije v EU za ta časopis izrednega pomena, glede na to, da gre za izredno naslovnico, izredno dolžino časopisa (ta je poudarjena z zapisom *Danes 64 strani* (Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 1) v okvirčku v spodnjem delu naslovnice) in celo za posebno številko (to je poudarjeno z zapisom *Posebna številka ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo* (Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 1) v okvirčku desno zgoraj; Slika 4).

Sl. 5: Naslovnica *Primorskega dnevnika*, 1. 5. 2004 (foto: T. Rožac; iz arhiva Domoznanskega oddelka Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper).

Fig. 5: The front page of *Primorski dnevnik* of 1 May 2004 (photo: T. Rožac; from the archive of the Local Research Department of the Srečko Vilhar Central Library in Koper).

Sl. 6: Naslovnica *Primorskih novic*, 4. 5. 2004 (foto: T. Rožac; iz arhiva Domoznanskega oddelka Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper).

Fig. 6: The front page of *Primorske novice* of 4 May 2004 (photo: T. Rožac; from the archive of the Local Research Department of the Srečko Vilhar Central Library in Koper).

Na nekoliko drugačno zgodbo naletimo, ko vzamemo v roke prvo številko *Primorskih novic*, ki je izšla po vstopu Slovenije v EU (4. 5. 2004) (Slika 6). Pred seboj imamo en večji naslov – *Slovenija in Primorska razigrano stopili v EU* (Primorske novice, 4. 5. 2004, 1) –, dva manjša in sedem razmeroma zelo majhnih naslovov. Od teh se le največji naslov, torej najbolj izpostavljen, dotika vstopa Slovenije v EU. Naslovu sledijo besedilo in dve sliki, povezani z vstopom Slovenije v EU (poleg teh se v desnem spodnjem kotu nahaja še ena slika, ki je športno obarvana in z Evropsko unijo ni povezana). Na eni je prikazan goriški trg, kjer se je odvijala ena pomembnejših slovenskih slovesnosti ob vstopu Slovenije v EU, na drugi pa je v ospredju dvigajoča se evropska zastava kot simbol vstopa Slovenije v EU.

Podobno kot *Primorske novice* tudi *Il Piccolo* na naslovnici nameni prostor tako vstopu Slovenije v EU kot drugim dogodkom (Slika 7). Na naslovnici so trije različno veliki naslovi, med katerimi je le največji povezan

Sl. 7: Naslovnica *Il Piccolo*, 1. 5. 2004 (foto: T. Rožac; iz arhiva Domoznanskega oddelka Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper).

Fig. 7: The front page of *Il Piccolo* of 1 May 2004 (photo: T. Rožac; from the archive of the Local Research Department of the Srečko Vilhar Central Library in Koper).

s slovensko priključitvijo. Od šestih fotografij največja prikazuje – tako kot v *Primorskih novicah* – že omenjeni goriški trg, druga največja pa – tako kot na naslovnici *Primorskega dnevnika* – Romana Prodi in Antona Ropa, ki v rokah skupaj držita evropsko zastavo; med štirimi manj-

šimi slikami so kar tri povezane z vstopom Slovenije v EU. Na splošno bi torej lahko rekli, da je slikovno gradivo na naslovnici *Il Piccolo* skoraj v celoti tako ali drugače povezano s slovenskim vstopom v Unijo, vendar vseeno ne v taki meri kot na naslovnici *Primorskega dnevnika*.

Razlike med obravnavanimi naslovnici so torej očitne (Tabela 1). Nedvomno je na naslovnici *Primorskega dnevnika* vstop Slovenije v EU bolj izpostavljen kot na naslovnici *Primorskih novic* in *Il Piccolo*, saj na njej praktično sploh ni prostora za ostale novice, dogodke ipd. Poleg tega je v *Primorskem dnevniku* precej bolj poudarjena posledica slovenske pridružitve Uniji, tj. združitve Slovenije in Italije znotraj EU, posledično pa tudi večja povezanost večine naslovnikov *Primorskega dnevnika*, torej slovenske manjšine na italijanski strani meje, s svojimi rojaki v Sloveniji. Slednjega sicer s slike ne moremo razbrati, temveč je na njej prisotno implicitno; do takega zaključka pa glede na zgodovinske in družbene okoliščine najverjetneje pride vsak pripadnik skupnosti naslovnikov. Gre torej za pomen, ki se lahko aktivira znotraj horizonta izkušenj, emocij ..., ki jih ima prejemnik sporočila. Na naslovnici *Primorskih novic* je izpostavljena priključitev Slovenije EU, na naslovnici *Il Piccolo* pa nova, večja Evropa brez meja.

Mesto

Kazalec pomena, ki ga tiskani mediji pripisujejo določeni tematiki, je tudi mesto, na katerem so članki z izbrano tematiko objavljeni. Z drugimi besedami: članek je objavljen na prvih straneh ali na zadnji strani, če želijo ustvarjalci časopisa poudariti njegov pomen oz. če želijo, da ga bralec opazi prej kot druge članke. Zato se nam zastavlja vprašanje, ali so se v obravnavanih časopisih pojavile kakšne razlike v mestu objave člankov, ki so povezani z vstopom Slovenije v EU.

Zadnja stran v nobenem od časopisov ne prinaša članka o vstopu Slovenije v EU, vendar je ta prisoten posredno, preko oglasov ali kako drugače.

Druga stran je v *Primorskem dnevniku* namenjena drugim dogodkom, vendar pa na tretji strani sledi

Tabela 1: Primerjava naslovnici *Primorskih novic* (4. 5. 2004), *Primorskega dnevnika* (1. 5. 2004) in *Il Piccolo* (1. 5. 2004).
Table 1: Comparison of front pages of *Primorske novice* (4 May 2004), *Primorski dnevnik* (1 May 2004) and *Il Piccolo* (1 May 2004).

	<i>Primorske novice</i>	<i>Primorski dnevnik</i>	<i>Il Piccolo</i>
število slik	3	1	6
število slik o vstopu Slovenije v EU	2	1	5
(skupna) velikost slik(e) o vstopu Slovenije v EU	manjša	večja	večja
sporočilo naslova in slik(e)	Slovenija in posledično Primorska vstopili v EU, Slovenija in Primorska praznovali	Slovenija vstopila v EU, kjer bo združena z Italijo	Konec slovensko-italijanske meje; nova, večja Evropa

»prava naslovnica«, taka, kot je običajna za standardne številke časopisa; na njej so le članki, ki so povezani s slovensko pridružitvijo, tako kot tudi na četrti in peti strani. V *Primorskih novicah* in *Il Piccolo* so druga, tretja, četrta in peta stran rezervirane za članke o vstopu. Če torej primerjamo strani od 2 do 5, ugotovimo, da so članki o vstopu Slovenije v EU bolj prisotni na teh straneh v *Primorskih novicah* in *Il Piccolo* kot v *Primorskem dnevniku*, a to le zato, ker je *Primorskemu dnevniku* prvi list nekako dodan, pravzaprav je tretja stran prva standardna stran, ki se pojavlja v vsaki izdaji tega časopisa.

Če povzamem, na prvih straneh za naslovnico ima vstop nekoliko večji pomen v *Primorskih novicah* in *Il Piccolo*, vendar je v *Primorskem dnevniku* ta nekoliko bolj poudarjen na zadnji strani, precej bolj pa na naslovnici, zaradi česar bi lahko zaključili, da igra glede na mesto objave člankov vstop Slovenije v EU enakovredno vlogo v vseh treh časopisih.

Analiza oblike (naslovnice in mesta objave) torej le še potrjuje ugotovitev, da ima vstop Slovenije v EU za *Primorski dnevnik* in njegove ustvarjalce večji pomen kot za *Primorske novice* ali *Il Piccolo*.

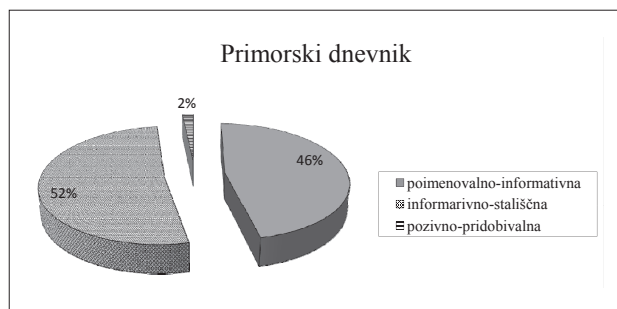
Analiza naslovov

Pri branju časopisov igrajo zelo pomembno vlogo tudi naslovi, ki človeka velikokrat privabijo k branju ali pa ga od njega odvrnejo.⁵ Pri analizi naslovov člankov treh izbranih številke časopisov, povezanih z vstopom Slovenije v EU, bo tako kot pri analizi strukture naše glavno vodilo vprašanje, za kateri časopis igra dogodek pomembnejšo vlogo. Analize se bomo lotili z razvrščanjem naslovov v tri skupine, ki jih omenja Korošec (Korošec v Kalin Golob, 2008, 19):

- naslovi s poimenovalno-informativno funkcijo,
- naslovi z informativno-stališčno funkcijo,
- naslovi s pozivno-pridobivalno funkcijo.

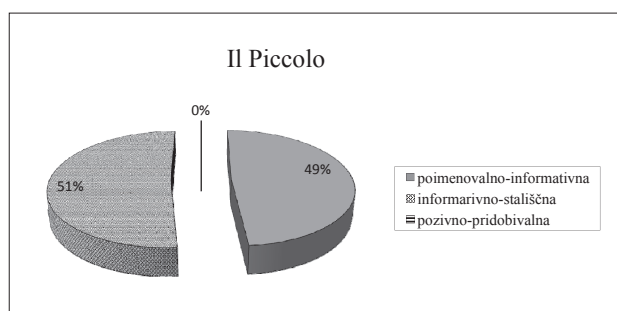
Od prve skupine proti tretji se stopnjujejo stilna znamenovanost in ekspresivna sredstva (Korošec v Kalin Golob, 2008, 19). Pri poimenovalno-informativni funkciji ne izvemo ničesar o piščevem stališču do tistega, o čemer piše. Pri informativno-stališčni funkciji nas naslovi po eni strani informirajo, po drugi pa je v njih izraženo tudi avtorjevo stališče; ta funkcija se bolj povezuje z ideološkim in političnim vplivom. Pri zadnji, pozivno-pridobivalni funkciji pa ponavadi malo izvemo o vsebini; večinoma ta funkcija vsebuje predvsem poziv k branju, želi pritegniti bralčevo pozornost.

Če primerjamo funkcije glavnih naslovov v izbranih časopisih, ugotovimo, da je v vseh treh razmeroma malo naslovov (ali nič) s pozivno-pridobivalno funkcijo, precej več pa tistih z drugima funkcijama, kar je bilo glede na obravnavano temo tudi pričakovati. V *Primorskem*

Sl. 8: Funkcije glavnih naslovov v *Primorskem dnevniku* (1. 5. 2004).

Fig. 8: Function of headlines in *Primorski dnevnik* (1 May 2004).

Sl. 9: Funkcije glavnih naslovov v *Il Piccolo* (1. 5. 2004).

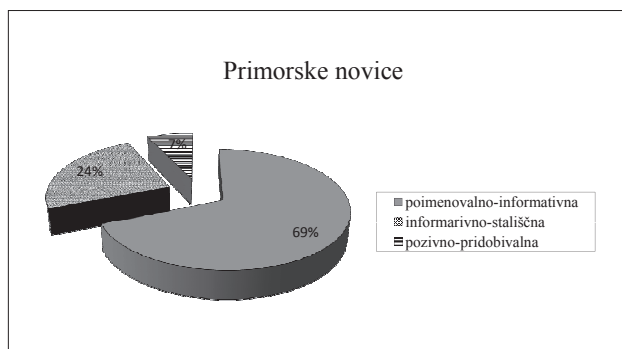
Fig. 9: Function of headlines in *Il Piccolo* (1 May 2004).

dnevniku (Slika 8) in *Il Piccolo* (Slika 9) sta poimenovalno-informativna in informativno-stališčna funkcija v približno enakem razmerju (*Primorski dnevnik*: prva 46 %, druga 52 %; *Il Piccolo*: prva 49 %, druga 51 %), v *Primorskih novicah* (Slika 10) pa prevladuje poimenovalno-informativna funkcija (69 %). Sklepamo lahko torej, da je v glavnih naslovih v izbranih številkah *Primorskega dnevnika* in *Il Piccola* bolj prisotno stališče piscev, ekspresivnost je večja kot v izbrani številki *Primorskih novic*, kar lahko razumemo tudi kot enega od kazalcev ideološkega vpliva oz. v našem primeru kot povezavo z zgodovinsko in sociološko situacijo. Prav zato lahko zaključimo, da ima vstop Slovenije v EU nekoliko večji emocionalni pomen za novinarje in bralce *Primorskega dnevnika* in *Il Piccola*.

Vsebinska analiza

Cilj vsebinske analize je iskanje odgovora na vprašanje, kako so izbrani mediji poročali o vstopu Slovenije v EU, torej, kateri dogodki in vprašanja so bili v ospredju njihovega poročanja; katere informacije so bile zanje

⁵ O njihovi vlogi piše Monika Kalin Golob (2008, 15): Obe prvini, torej prostorska izrazitost, grafičnost, splošno rečeno, videz, in jezikovnostilna uresničitev, sta posledici težnje posebnega sprejemanja poročevalskih besedil, branja po naslovih, kar zadošča za osnovno informiranost posameznika, ko prelista časopis.

Sl. 10: Funkcije glavnih naslovov v Primorskih novicah (4. 5. 2004).

Fig. 10: Function of headlines in Primorske novice (4 May 2004).

relevantne in so jih zato ponudili svojim bralcem; kako so te informacije podali. Konkretnjeje nas bo zanimalo, kako so v izbranih tekstih prikazani: 1) preteklost in sedanjost, 2) pomen padca meje, 3) Mi in Oni, 4) gospodarske posledice širitve EU. Naša opažanja in ugotovitve bomo podkrepili z izseki tekstov iz analiziranih časopisov, ki najbolje ponazarjajo oz. so najbolj tipični pokazatelji naših izsledkov.

Preteklost in sedanjost

Primorski dnevnik je temi preteklosti namenil prav posebno pozornost; ta je prisotna v številnih člankih in v precej večji meri kot v drugih dveh časopisih (prim. Rožac, 2008) in se povezuje s pojmi, kot so meja, etnični konflikti in spopadi (a, b), totalitarni režimi (a, b), različne ideologije (b) ipd. S preteklostjo so prežeti številni članki, nekaj je tudi takih, ki govorijo samo o dogodkih in razmerah, ki so spremljali vsakdanjega človeka v času, ko so se meje spreminjale, s tem pa bistveno (negativno) zaznamovale ljudi, ki so živeli ob njej. Preteklost se vsekozi kaže kot negativna komponenta obmejnega življenja, medtem ko je sedanjost, z osamosvojitvijo Slovenije, predvsem pa z vstopom Slovenije v EU, postala svetla, pozitivna (c). Prav zaradi tega je v *Primorskem dnevniku* precej prisotno stališče, da je spominjanje na pretekle dogodke pomembno, saj lahko prepreči, da bi se dogajanje iz preteklosti ponovilo v prihodnje (d):

- a) *Najprej na dejstvo, da so pred 90-imi leti nedaleč od kraja, kjer se je odvijala včerajšnja slovesnost, potekale bitke ob Soški fronti, ki sodijo med najbolj kr-*

*vave v evropski zgodovini, saj so zahtevale poldrugi milijon žrtev.*⁶

- b) *Sledil je poseg miljskega podžupana Prodana, ki je povedal, da je bila miljska skupnost vedno žrtev spopadov, nasprotujočih si ideologij in etničnih konfliktov. Zdaj je napočilo obdobje vedrin, sodelovanja in razvoja: to je treba prenesti še zlasti na mlade generacije.*⁷
- c) *Sedaj je čas za skupno gradnjo novih odnosov, za normalizacijo življenja, iz katerega je ljudi iztrgalo dvajset let fašizma, nato dolga in krvava vojna ter še dogajanja po njej.*⁸
- d) *Spominjanje je pomembno dejanje še posebej v odnosu do mladih, ki morajo vedeti, zato da bi se dejanja nasilja ne ponovila.*⁹

Podobne negativne vidike preteklosti izpostavljajo tudi *Primorske novice* (a), vendar v precej manjši meri kot *Primorski dnevnik*.

- a) *Po vseh ranah, ki smo si jih prizadejali v preteklosti, po sporih, ki so nas ločevali, po politikah, ki so nas pošiljale drugega nad drugega, je prišel trenutek za sožitje.*¹⁰

Negativna preteklost v nasprotju s pozitivno sedanjostjo in navdušenje nad padcem meje (a) so prav tako prisotni tudi v dnevniku *Il Piccolo*, vendar se pri tem bolj kot na totalitarne režime in različne ideologije novinarji sklicujejo na pojme hladna vojna, poenotena kultura, zmaga demokratičnih načel, človekovih pravic ipd. Izpostavljena je torej negativna »vzhodna« kultura iz preteklosti (b) v nasprotju s pozitivno zmago »zahodne« kulture z vstopom Slovenije v EU (b, c):

- a) *»Ecco perché – conclude il presidente – è tanto importante che l'albero dell'integrazione estenda oggi i suoi rami su questo piazzale, che per tanti anni è stato un simbolo doloroso della divisione e dell'odio tra i fratelli europei.«*¹¹
- b) *Chissà che cosa avrebbe pensato questa sera un vecchio »granicarò«, un militare della defunta Jna, l'Armata popolare jugoslava, che per anni ha dovuto sfidare i gelidi feroli della bora per fare la guardia al »muro di Gorizia«, all'estremo limes occidentale della coriacea Cortina di ferro? Che effetto gli avrebbe fatto vedere la nuova Transalpina. Senza reticolati, senza inferriate? Dov'è Italia? Dov'è Slovenia? Per lui, vecchio guardiano di una storia che non c'è più forse sarebbe stato il caos. Ma d'ora in poi non importa più. D'ora in avanti c'è solo Europa.*¹²

6 Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 13, Na Tromeji prijateljski pozdrav »novi zvezdi Evrope«.

7 Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 11, Odprta vrata na mejnem prehodu Škofije.

8 Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 25, Želimo biti konstruktivni člani družine razvitih držav.

9 Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 9, Tudi slovenska beseda v Narodnem domu.

10 Primorske novice, 4. 5. 2004, 2, Gorici sta v evropsko orbito lansirali slovensko zvezdo.

11 Il Piccolo, 1. 5. 2004, 2, Finalmente è caduto il muro di Gorizia.

12 Il Piccolo, 1. 5. 2004, 2, Finalmente è caduto il muro di Gorizia.

c) *L'allargamento dell'Unione europea per il sottosegretario »sanisce la vittoria dei valori e della cultura dell'Occidente. Celebra l'unificazione del continente nel nome della democrazia, delle libertà fondamentali e del rispetto dei diritti dell'uomo«.*¹³

b) (...) *la statua »Porta aperta« posta sul confine di Raibiese a significare l'amicizia tra i Comuni di Muggia e Capodistria, ma che ieri ha assunto anche un altro significato: aprire le porte alla Slovenia verso l'Ue.*¹⁸

Kaj pomeni padec meje?

Padec meje je tako v *Primorskem dnevniku* (a) kot v *Primorskih novicah* (b) predstavljen s skorajda izključno pozitivnega vidika, kot uresničitev dolgoletnih sanj; največkrat se povezuje z integracijo območij z obeh strani meje, večjim medsebojnim sodelovanjem obeh strani, z večjimi pravicami manjšin, lažjim ohranjanjem lastne identitete, boljšimi meddržavnimi odnosi, lažjim pretokom blaga in ljudi, številnejšimi vsakdanjimi stiki ljudi ipd. (a, b). Zanimivo je, da vstop Slovenije v EU *Primorski dnevnik* izpostavlja kot korak naprej pri uresničevanju svojih pravic kot manjšine, čeprav je slednje pravzaprav absurdno, glede na to, da je bila slovenska manjšina kot del italijanske države v Evropsko unijo vključena že dolga leta (c):

- a) *Slovenske manjšine se nadejajo, da bo z vstopom pod evropsko streho ponovno ustvarjena teritorialna kontinuiteta, ne sicer v politično-upravnem smislu, pač pa v moralno-kulturnem. To pomeni, da nas morebitne idejno-politične razlike ne bodo nikoli več ločevale, pač pa da bodo celo spodbuda za celovito vključevanje manjšin v polnopravno telo naroda, s katerim manjšina čuti trajno kulturno-zgodovinsko zvezo.*¹⁴
- b) *Formalna odprava meja namreč spet odpira vrata enotnemu slovenskemu kulturnemu prostoru in končno ponuja priložnost za odpravo razlikovanj na Slovence tostran meje in zamejce, ki jih je povzročilo zgodovinsko prestavljanje meja.*¹⁵
- c) *V novi Evropi bodo vse manjšine in seveda tudi tukajšnja zaživele v skupnem prostoru, kjer se bodo seveda lahko izražale prosto, svobodno in enakopravno, točno tako, kot vsi ostali člani nove evropske družine.*¹⁶

Medtem pa za *Il Piccolo* padec meje pomeni predvsem združitev obeh narodov znotraj EU (a), v smislu poenotenja in medsebojnega prijateljstva obeh držav (b); le malo besed je namenjenih večjim pravicam manjšin in lažjemu ohranjanju lastne identitete:

- a) *»... E le divisioni cadono in un'Europa che unisce tutti (...).«*¹⁷

Kdo smo mi, kdo so oni?

V *Primorskem dnevniku* sta vseskozi prisotni dvojici Mi – Slovenci proti Oni – Italijani (a) ter Mi – zamejski Slovenci proti Oni – Slovenija (b, d). Kot bistveni elementi slovenstva v nasprotju z italijanstvom se izpostavlja kultura, znotraj katere ima prav posebno mesto jezik, medtem ko je razlikovalni element zamejskih Slovencev v primerjavi s Slovenci iz Slovenije skupna usoda, drugačna, negativna zgodovinska izkušnja, dejstvo, da so bili odrezani od večine, prisiljeni živeti v italijanskem večinskem okolju. Prav v tem kontekstu je na nekaterih mestih močno prisoten t. i. dober slovenski nacionalizem (v primerjavi s slabim italijanskim), ki ga pisci doživljajo kot vsakdanjega in se ga zato niti ne zavedajo (g). Odrezanost zamejskih Slovencev od Slovenije pa je včasih izpostavljena tudi kot pozitivna, v smislu boljših življenjskih razmer in drugačnih izkušenj, kot je boljše poznavanje pozitivnih in negativnih razmer EU (d) – prisotna je torej identifikacija Mi – Evropa v nasprotju z Oni – države izven EU (e). Pridružitve Slovenije EU seveda pomeni korak naprej k brisanju razlikovanja med zamejskimi Slovenci in Slovenijo (c, f), pa tudi razlikovanja med Slovenci in Italijani:

- a) *A ne za vse. Libero Dean je na primer, z italijanskimi zastavami zastrl okna in verando svojega pritličnega stanovanja v bližnji Ul. Michaelstaedter, da ne bi skozi »videl« vstopa Slovenije v Evropsko unijo, in z zeleno-belo-rdečo trobojnico »potrdil italijanskost Gorice«. Bil je eden redkih, sinoči v Gorici ...»¹⁹*
- b) (...) *odslej pa smo tudi Slovenci na italijanski strani meje manj »zamejci«, saj smo vsi skupaj v Evropi.*²⁰
- c) *Zadruga Primorski dnevnik pozdravlja vstop Slovenije v Evropo v prepričanju, da smo Slovenci in Slovenija danes v prostoru in skupnosti narodov, kamor sodimo po svoji zgodovini in kulturi.*²¹
- d) *Zato je naš pozdrav Sloveniji pozdrav Slovencev iz Italije, ki živimo v novi Evropi od začetkov in zato dobro poznamo njene prednosti kot tudi pomanjkljivosti.*²²
- e) *Tu se obnavlja Evropa. Evropa različnosti in bogatih tradicij, tista, ki je bila dolgo razdeljena na dvoje.*

13 Il Piccolo, 1. 5. 2004, 2, Finalmente è caduto il muro di Gorizia.

14 Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 11, Pozdrav Sveta slovenskih organizacij.

15 Primorske novice, 4. 5. 2004, 2, V starem okolju z novo družbo.

16 Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 9, Prodi omenil Bazoviške junake.

17 Il Piccolo, 1. 5. 2004, 8, Primo Maggio, festa del lavoro senza confini.

18 Il Piccolo, 1. 5. 2004, 7, »Che la porta resti sempre aperta«.

19 Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 4, Evropska »fešta« v obeh Goricah.

20 Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 5, Trg pred Severno postajo sinoči v središču Evrope.

21 Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 11, Pozdrav Zadruga Primorski dnevnik.

22 Primorski dnevnik, 1. 5. 2004, 11, Pozdrav Zadruga Primorski dnevnik.

*Danes se vanjo vrača tisti del, ki je bil desetletja žrtvovan na oltarju ravnovesij po drugi svetovni vojni, tisti, ki je plačal vso ceno, da je drugi del užival svobodo in blagostanje.*²³

- f) *Slovenci na italijanski strani meje smo morda nad tem bolj navdušeni, ker to doživljamo kakor končno spojitve z našo domovino.*²⁴
- g) *Nekateri mu sicer priznavajo pomembno vlogo, ki jo je opravil in jo še opravlja s svojo dejavnostjo in pisanjem ter opozarjanjem na nevarnosti, ki bi lahko ogrozile majhen slovenski narod, a mu obenem očitajo preveč ostrine, ki naj bi skoraj mejila na nacionalizem, vendar take bi lahko spomnili, da Gregorič nikogar ne ogroža, niti v sosedstvu niti doma, dela in govori le v korist svojega naroda in države in nikoli v škodo drugih.*²⁵

V *Primorskih novicah* ni toliko izpostavljen odnos Slovencev do drugih narodov, npr. Italijanov, temveč predvsem odnos Mi – Slovenija proti Oni – Evropa²⁶ (a), ki z vstopom Slovenije v EU vedno bolj izginja, kar je razumljeno kot pozitiven proces (b). Pojavlja se tudi že znani konstrukt slovenske identitete, tj. naša majhnost (c). Tako kot v *Primorskem dnevniku* je prisotna tudi dvojica stara Evropa proti novim članicam, pri čemer je pomembno dejstvo, da so se nove članice od nekdaj počutile del »zahodne« Evrope, kar so zdaj tudi postale (d):

- a) *Tudi zato se nam, Slovincem, Evropska unija kaže kot intelektualna priložnost za približevanje standardom razvitih držav, kjer je prenos znanja z izobraževalnih institucij na podjetja bistveno boljši kot pri nas.*²⁷
- b) *Evropa je naša in mi smo del nje, je povedal, vanjo smo prišli samozavestni in enakovredni, s kulturno in narodno identiteto, z organizirano državo in s sistemi, ki omogočajo blaginjo, znanje in napredek.*²⁸
- c) *Dobro je, da vstopamo v EU, saj smo premajhni, da bi lahko sami preživeli. To je bilo skoraj že nujno zlo.*²⁹

- d) *»Deset držav, ki so se po kulturi in tradiciji počutile, da pripadajo Evropi, tej skupnosti sedaj tudi pripadajo.«*³⁰

V *Primorskem dnevniku* in *Primorskih novicah* se vseskozi čuti vzdušje, da je pozitivno, varno, perspektivno, da Slovenija izstopa iz Balkana in vstopa v Evropo (a), kamor naj bi ta že od nekdaj spadala s političnega, ekonomskega in kulturnega vidika (b). Prav tako je prisotno mnenje, da je treba negativnemu Balkanu pomagati, da se spremeni v pozitivno Evropo (c, d, e). Evropa je, v nasprotju z Balkanom, pojmovana kot simbol demokracije in miru (f). Vseeno pa je v *Primorskem dnevniku* zaslediti tudi mnenja, da je za zgodovinske dogodke in delitev Evrope bolj kot vzhodna »kriva« zahodna Evropa (g):

- a) *Tu se obnavlja Evropa. Evropa različnosti in bogatih tradicij, tista, ki je bila dolgo razdeljena na dvoje. Danes se vanjo vrača tisti del, ki je bil desetletja žrtvovan na oltarju ravnovesij po drugi svetovni vojni, tisti, ki je plačal vso ceno, da je drugi del užival svobodo in blagostanje.*³¹
- b) *S tem korakom se Slovenija tudi formalno uvršča v tisti politično-ekonomsko-kulturni prostor, ki so ga Slovenci v preteklosti pomagali ustvarjati in v katerega polnopravno spadajo.*³²
- c) *Politike pa je treba opozoriti, da ne bodo na južni meji s Hrvaško postavljali novega berlinskega zidu.*³³
- d) *Italija in Slovenija imata v Evropski uniji skupno odgovornost, da na Balkanu spodbujata stabilnost, ki bo zasnovana na zavračanju nacionalističnih teženj, na spoštovanju človeka in kulturne različnosti in na pripravljenosti za sodelovanje med balkanskimi državami, ki se na svoji demokratični poti približujejo Evropski uniji.*³⁴
- e) *Upamo, da se bo območje blagostanja, varnosti in stabilnosti kmalu razširilo tudi v našo jugovzhodno sosesčino.*³⁵

23 *Primorski dnevnik*, 1. 5. 2004, 3, Čas ne ostane nikoli dolžnik.

24 *Primorski dnevnik*, 1. 5. 2004, 56, Med mladimi prevladuje pragmatičnost: bo nekaj dobrega in nekaj slabega, sprva brez velikih sprememb.

25 *Primorski dnevnik*, 1. 5. 2004, 53, Počutili smo se kot živali, ki jim omejujejo življenjski prostor.

26 Dvojico slovenskosti in evropskosti je v slovenskem prostoru izpostavila Andreja Vezovnik (2007), ki je obravnavala diskurzivno konstrukcijo slovenske nacionalne identitete ob poročanju medijev o pristopanju Slovenije v EU; avtorica dokazuje, da se v medijih Slovenija prikazuje kot Mi, Evropa pa kot Oni. Slovenska nacionalna identiteta, slovenskost se v slovenskih medijih kaže v odnosu do evropskosti, ki je univerzalna, kot partikularen pojav. Evropa hkrati predstavlja Drugega, vendar le takrat, ko se želi izpostaviti partikularnost slovenstva. Če razmišljamo o Evropi univerzalno, pa se pojavi tretji akter, Balkan, ki v tem primeru prevzame vlogo Drugega. Skratka, Evropa za slovenskost predstavlja po eni strani potencialnega sovražnika, ko pride na dan njena avtoriteta in grožnja, po drugi pa se z njo slovenstvo poistoveti, ko pričakuje od nje koristi in boljšo prihodnost (Vezovnik, 2007, 473).

27 *Primorske novice*, 4. 5. 2004, 2, V starem okolju z novo družbo.

28 *Primorske novice*, 4. 5. 2004, 2, Gorici sta v evropsko orbito lansirali slovensko zvezdo.

29 *Primorske novice*, 4. 5. 2004, 10, V znamenju dežja in Magnifica.

30 *Primorske novice*, 4. 5. 2004, 6, Krščanske korenine celine.

31 *Primorski dnevnik*, 1. 5. 2004, 3, Čas ne ostane nikoli dolžnik.

32 *Primorski dnevnik*, 1. 5. 2004, 11, Pozdrav Sveta slovenskih organizacij.

33 *Primorske novice*, 4. 5. 2004, 15, Ne zidu na jug.

34 *Primorski dnevnik*, 1. 5. 2004, 3, Italija in Slovenija bosta lahko vzor sodelovanja v Evropi.

35 *Primorski dnevnik*, 1. 5. 2004, 5, Trg pred Severno postajo sinoči v središču Evrope.

- f) *Pridružile se nam bodo še druge države in drugi evropski narodi, vse dokler ne bo naša celina združena v miru in demokraciji.*³⁶
- g) *Ko namreč beremo o »železni zavesi« na italijanski vzhodni meji, tudi v ocenah slovenskih komentatorjev zasledimo podmeno, da je »zapiranje« izhajalo predvsem iz jugoslovanskega družbenopolitičnega sistema in hkrati pozabljam, da je NATO črta s podzemnimi bunkerji, navideznimi kopicami koruze in namišljenimi skladišči ANAS potekala na italijanskem ozemlju, medtem ko je na jugoslovanskem na ozki stezi kontrolo izvajal graničar s psom – pa vendar so sredstva obveščanja uspela graničarja mitizirati v skrajno negativni luči.*³⁷

V *Il Piccolo* je zelo prisotno razlikovanje Mi – (pozitivna) Evropa proti Oni – (negativni) Balkan oz. Mi – stara Evropa proti Oni – nove članice; manjšanje razlik med obema poloma, ki ga domnevno povzroča širitev EU, je po eni strani pozitivno, saj gre, kot smo že omenili, za »zmago zahodnih, evropskih vrednot« (a), po drugi strani pa negativno, saj s seboj prinaša manjšo enotnost in večje možnosti konfliktov znotraj že tako na mnogih področjih razhajajoče se EU (b, c):

- a) *Da oggi essere cittadini di uno Stato non sarà più elemento di separazione ma di ricchezza reciproca perché saremo tutti insieme Italiani ed Europei, Europei e Sloveni ed Europei e Croati.*³⁸
- b) *Stiamo velocemente procedendo verso un'Europa meno integrata e meno atlantica. Anche perché quasi tutti i nuovi membri dell'Unione guardano anzitutto oltre atlantico e poi, secondariamente, al di là di quella che una volta era la cortina di ferro.*³⁹
- c) *Ma il problema più grave che ci troveremo ad affrontare nel nuovo corpo europeo sarà l'eterogeneità culturale.*⁴⁰

Gospodarstvo stare in nove Evrope

V pojmovanju "stara Evropa : nove članice" se kot eden ključnih elementov diferenciacije v vseh časopisih pojavlja ekonomska oz. gospodarska razvitost. Vendar je to razlikovanje v *Primorskem dnevniku*, predvsem pa v *Primorskih novicah* interpretirano kot pozitivno (a, b), medtem ko je v *Il Piccolo* prikazano skrajno negativno, kot vzrok novih gospodarskih težav (d) zaradi preteklih razlik v sistemih stare Evrope in novih članic (c). V *Pri-*

morskih novicah je razlikovanje prikazano kot pozitivno za Slovenijo, saj naj bi pospešilo njen gospodarski razvoj (a), medtem ko je v *Primorskem dnevniku* interpretirano kot pozitivno in naj ne bi oviralo gospodarskega razvoja Italije (b):

- a) *»Š/iritev Unije /bo/ povzročila močan pospešek gospodarskega razvoja.*⁴¹
- b) *Slovenija nima visoke stopnje brezposelnosti, cena dela se približuje naši, torej je mogoče izključiti nevarnost, da bi slovenski delavci povzročili motnje na tukajšnjih lokalnih trgih dela.*⁴²
- c) *Inoltre le nuove economie stanno faticosamente compiendo il tragitto dal socialismo di stato a un capitalismo spesso selvaggio, dove parole da noi classiche come welfare e sindacato suonano piuttosto bizzarre.*⁴³
- d) *(...) ma non vorremmo che (...) si dimenticasse i rischi oggettivi per l'economia locale connessi all'ingresso della vicina repubblica nell'Unione europea.*⁴⁴

SKLEP

Etnična identiteta in različni diskurzi, s katerimi se v komunikaciji s svojimi občinstvi srečujejo trije obravnavani mediji – *Primorski dnevnik*, *Primorske novice* in *Il Piccolo* – so prav gotovo sooblikovali njihovo poročanje o vstopu Slovenije v EU. O tem pričata dve dejstvi: 1) dogodek v časopisih ni bil izpostavljen v enaki meri, 2) reprezentacija dogodka se je od časopisa do časopisa razlikovala glede na različno kulturno in zgodovinsko okolje, ki jim časopisi pripadajo, ter glede na različne identitete, ki so se v teh okoljih oblikovale skozi čas.

Vstop Slovenije v EU je bil v največji meri reprezentiran v *Primorskem dnevniku*, kar se je odražalo tako v visokem deležu člankov, ki pričajo o tem dogodku, kot tudi v izjemni pozornosti, ki je je bil dogodek deležen na naslovnici in drugih izpostavljenih straneh časopisa, ter v veliki čustveni nabitosti naslovov, ki se navezujejo na dogodek. Vsebina člankov priča o različnih pogledih izbranih časopisov na preteklost in sedanost obmejnega območja, na pomen padca meje, na vprašanja, kdo smo Mi in kdo so Oni, ter na gospodarske posledice širitve EU. Preteklost kot negativni element v nasprotju s svetlo sedanostjo je po pričakovanjih najbolj izpostavljena v dnevniku slovenske skupnosti v Italiji, saj so negativni dogodki iz zgodovine – »postavitev nepravilne meje«, »odreza-

36 *Primorski dnevnik*, 1. 5. 2004, 5, Trg pred Severno postajo sinoči v središču Evrope.

37 *Primorski dnevnik*, 1. 5. 2004, 52, Za goriške Slovence je sodelovanje ustaljena praksa.

38 *Il Piccolo*, 1. 5. 2004, 6, Terribili confini.

39 *Il Piccolo*, 1. 5. 2004, 3, Sfida decisiva.

40 *Il Piccolo*, 1. 5. 2004, 3, Sfida decisiva.

41 *Primorske novice*, 4. 5. 2004, 5, »Skupen dom evropskih jezikov«.

42 *Primorski dnevnik*, 1. 5. 2004, 40, Širitev v znamenju blažilcev in prehodnih obdobj.

43 *Il Piccolo*, 1. 5. 2004, 3, Sfida decisiva.

44 *Il Piccolo*, 1. 5. 2004, 4, I rischi: trasporti, lavoro, porto.

nost od domovine«, »dolgoletno kruto zatiranje s strani večine«, »ogroženost lastnega obstoja« ipd. – prav v tej skupnosti odigrali največjo vlogo pri gradnji lastne identitete, ki je postavljena v opozicijo tako z Italijani kot tudi s Slovenijo. Izpostavljanje večjih pravic manjšine, ki jih naj bi se vzpostavile z vstopom Slovenije v EU, je prav tako pričakovano domena *Primorskega dnevnika*. Medtem pa je v *Primorskih novicah* najbolj izstopajoče pojmovanje pozitivne Evrope, s katero se njihovo ciljno občinstvo vse bolj istoveti in ki prinaša kulturni napredek, pospešen gospodarski razvoj, večje pravice Slovencev kot majhnega naroda itd., v nasprotju z negativnim Balkanom, katerega del so bili Slovenci še pred kratkim in kateremu je treba zdaj pomagati, da se s kulturo in gospodarstvom vse bolj pridružuje idealu, Evropi. Povsem drugi aspekti so prisotni v *Il Piccolo*, kjer se zgodovina povezuje z negativno,

kulturno in gospodarsko drugačno in nedemokratsko vzhodno Evropo, katere posledice je moč čutiti še danes; zato lahko ob branju tega časopisa poleg navdušenja ob zmagi zahodnih vrednot občutimo tudi bojazen, da bodo prav kulturne in gospodarske razlike med staro in novo Evropo negativno vplivale na življenje v EU.

Elementi diferenciacije treh obravnavanih skupnosti, ki smo jih v analizi izpostavili, so brez dvoma daleč od sovražno nastrojenih govorov ali pozivov k vojni, vendar še zdaleč niso tako nedolžni, kot izgledajo na prvi pogled. Zdi se, da je slovensko-italijansko obmejno območje še vedno prežeto z odprtimi ranami iz preteklosti, medsebojnim nerazumevanjem in tu pa tam še vedno živečimi rasističnimi prepričanji, ki jih niso mogli pokončati ne padec železne zaves ne osamosvojitve Slovenije ne priključitev Slovenije Evropski uniji.

ON THE ACCESSION OF SLOVENIA TO THE EU: A MEDIA DISCOURSE ANALYSIS

Tina ROŽAC

University of Primorska, Science and Research Centre, 6000 Koper, Garibaldijeva 1, Slovenia
e-mail: tina.rozac@zrs.upr.si

SUMMARY

This article compares the presentation of the accession of Slovenia to the European Union by the three largest newspapers in the Slovene-Italian border area: Primorski Dnevnik, Primorske Novice and Il Piccolo. By using methods of critical discourse analysis, it attempts to find an answer to the question how the presentation of the event in the chosen media differs in terms of differences in the identities of their target audiences. As a qualitative method, the analysis of the chosen media discourse is based on the analysis of actual texts, i.e. articles published in the first issues of the chosen local newspapers after the accession of Slovenia to the EU. The textual analysis is divided into three segments: an analysis of structure, of headlines and a content analysis.

The author of this article has established that the issue addressed received the most attention in Primorski Dnevnik, which was reflected not only in a high percentage of articles addressing the subject, but also in outstanding attention paid to the event on the front page and other main pages and in emotionally charged headlines related to the event.

From the point of view of content, the articles reveal different views of the chosen newspapers on the past and the present of the border area, on the significance of the abolishment of the border, on the questions "Who are We?" and "Who are They?", and on economic implications of the EU enlargement. As expected, the antithesis between the past as a negative element and the bright present is most highlighted by Primorski Dnevnik (the daily newspaper of the Slovene community in Italy) since negative historic events played the most important role in the construction of the identity of this community which was formed in opposition to both the Italian community and the Slovene nation. The expectations that the accession of Slovenia to the EU would bring the Slovene minority in Italy greater minority rights is also, as expected, mostly dealt with by Primorski Dnevnik. By contrast, Primorske Novice (the main daily newspaper in the Primorska region in Slovenia) places greatest emphasis on a positive notion of Europe, to which its target audience increasingly subscribes. In contrast to the Balkans, which are seen negatively, such a Europe will bring cultural progress, accelerated economic development and greater rights to Slovenia as a small nation. Completely different aspects are highlighted by Il Piccolo (the Italian daily published in Italy and read by the Italian minorities in Slovenia and Croatia), which associates history with a negative, culturally and economically different and undemocratic Eastern Europe, the consequences of which can still be felt today. Its readers can therefore feel not only the enthusiasm springing from the victory of Western values, but also the fear that cultural and economic differences between the old and new Europe will have a negative impact upon life in the EU.

Ethnic identities and different discourses used by the three media in question when communicating with their audiences have undoubtedly shaped their coverage on the accession of Slovenia to the EU. The event did not gain

the same amount of attention, and its presentation differed from newspaper to newspaper depending on not only the cultural and historical environment of individual newspaper but also the identities formed in these environments over time.

Key words: critical discourse analysis (CDA), media discourse, ethnic/national identity, Slovenia, Italy, accession of Slovenia to the European Union

VIRI IN LITERATURA

- Il Piccolo.** Giornale di Trieste. Trieste, S.P.E, 1881–.
- Primorske novice.** Koper - Nova Gorica, Primorske novice, 1963–.
- Primorski dnevnik.** Trst, Založništvo tržaškega tiska, 1945–.
- Austin, J. L. (1990):** Kako napravimo kaj z besedami. Ljubljana, ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Bašić Hrvatinić, S. (2008):** Kaj počnejo »psi čuvaji«? V: Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji. 44. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 23. 6.-11. 7. Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 133–139.
- Beaugrande, R. A. de, Dressler, W. U. (1992):** Uvod v besediloslovje. Ljubljana, Park.
- Bell, A., Garrett, P. (1998):** Media and Discourse: A Critical Overview. V: A. Bell, P. Garrett (ur.): Approaches to Media Discourse. Oxford - Malden, Blackwell Publishers Ltd.
- Bell, A., Garrett, P. (ur.) (1998):** Approaches to Media Discourse. Oxford - Malden, Blackwell Publishers Ltd.
- Bergoč, S. (2008):** Slovenski jezik v procesih političnega združevanja/pridruževanja. Doktorsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelka za slovenistiko.
- Blommaert, J. (2005):** Discourse: a critical introduction. Cambridge, Cambridge University Press.
- Chmiel, P. (2010):** Un Nuovo Arrivato? L'immagine dello »slavo« negli scritti di autori triestini dell'inizio del Novecento. Treatises and documents, Journal of Ethnic Studies/Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja, 63. Ljubljana, 104–123.
- Dijk, T. A. van (1998):** Ideology. A Multidisciplinary Approach. London - Thousand Oaks - New Delhi, Sage Publications.
- Erjavec, K., Poler Kovačič, M. (2007):** Kritična diskurzivna analiza novinarskih prispevkov. Knjižna zbirka Maklen. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Erjavec, K., Poler Kovačič, M. (2010):** New Divisions – New Exclusions? Slovenian and Croatian News Discourses about the Schengen Border. Annales, Series historia et sociologia, 20, 2. Koper, 495–506.
- Fairclough, N. (1995):** Critical discourse analysis: the critical study of language. London - New York, Longman.
- Fowler, R. (1996):** Linguistic criticism. Oxford - New York, Oxford University Press.
- Grice, H. P. (1989):** Studies in the way of words. Cambridge - London, Harvard University Press.
- Gumperz, J. J. (2002):** Discourse strategies. Cambridge (etc.), Cambridge University Press.
- Hall, S. (1997):** Representation: Cultural Representation and Signifying Practices. London, Sage.
- Halliday, M. A. K. (2004):** An introduction to functional grammar. London, Arnold.
- Hymes, D. H. (1977):** Foundations in sociolinguistics: an ethnographic approach. London, Tavistock.
- Il Piccolo (2011):** I luoghi de Il Piccolo. [Http://ilpiccolo.gelocal.it/2.598/mappa](http://ilpiccolo.gelocal.it/2.598/mappa) (2. 8. 2011).
- Kalin Golob, M. (2008):** Naslovje v slovenskih tiskanih medijih: od izbesedilnih panaslovov do interpretativnih čeznaslovov. V: Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji: zbornik predavanj. 44. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 25. 6.–11. 7. 2008. Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- Kress, G. R., Hodge, R. I. V. (1981):** Language as ideology. London - Boston, Routledge & Kegan Paul.
- Kress, G., Leeuwen, T. van (1998):** Front pages: (The Critical) Analysis of Newspaper Layout. V: A. Bell, P. Garrett (ur.): Approaches to Media Discourse. Oxford - Malden, Blackwell Publishers Ltd.
- Labov, W. (2005):** Principles of linguistic change. Malden - Oxford - Carlton, Blackwell.
- Pušnik, M. (1999):** Konstrukcija slovenske nacije skozi medijsko naracijo. Teorija in praksa, 36, 5. Ljubljana, 796–808.
- Rožac, T. (2008):** Medijska reprezentacija vstopa Slovenije v Evropsko unijo: diskurzivna analiza izbrane slovenskega časopisja z obeh strani slovensko-italijanske meje. Diplomsko delo. Koper, Fakulteta za humanistične študije.
- Rožac Darovec, V. (2010):** Narod, država in identitete v obmejnih prostorih. Acta Histriae, 18, 1–2. Koper, 217–228.
- Sacks, H., Jefferson, G., Schegloff, E. A. (1995):** Lectures on conversation. Oxford - Cambridge, Blackwell.

Schiffrin, D. (2002): Approaches to discourse. Oxford - Cambridge, Blackwell.

Semolič, D. (2003): Mediji. Zaključni simpozij Programске konference SKGZ-SSO, Gorica, 8. novembra 2003. [Http://www.skgz.org/mediji](http://www.skgz.org/mediji) (2. 8. 2011).

Sinclair, J. McH., Coulthard, M. (1975): Towards an analysis of discourse: the English used by teachers and pupils. London, Oxford University Press.

Stacul, J. (2001): When Language Does Not Matter: Regional Identity Formation in Northern Italy. V: C. C. O'Reilly (ur.): Language, Ethnicity and the State. Hampshire - New York, Palgrave.

Šabec, K. (2006): Lahi so sodrga in vi, njihova manjšina, imate to v genih. Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti, 5. Ljubljana, 162–189.

Škiljan, D. (1999): Javni jezik. K lingvistiki javne komunikacije. Ljubljana, Studia humanitatis.

Šumi, I. (2000): Slovensko narod(nost)no vprašanje: akademska tradicija ali ideologija? Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, 28, 198/199. Ljubljana, 257–271.

Tannen, D. (1996): Gender and discourse. New York - Oxford, Oxford University Press.

Tischer, S., Meyer, M., Wodak, R., Vetter, E. (2000): Gender and discourse. London - Thousand Oaks - New Delhi, Sage.

Verdnik, B. (1997): Primorske novice. V: Zbornik Primorske – 50 let. Koper, Primorske novice, 263–264.

Verdonik, D. (2004): Prispevki kritične analize diskurza k proučevanju rabe jezika. Dialogi, 40, 3/4. Maribor, 60–74.

Vezovnik, A. (2007): Diskurzivna konstrukcija slovenske nacionalne identitete: analiza časopisnih političnih komentarjev v obdobju vstopanja Slovenije v Evropsko unijo. Annales, Series historia et sociologia, 17, 2. Koper, 469–483.

Wodak, R., Meyer, M. (ur.) (2009): Methods of critical discourse analysis. Los Angeles (etc.), Sage.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-03-15

UDK 821.163.6(450.361)''15/19''

PERIODIZACIJA SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI NA TRŽAŠKEM (OD 16. DO 20. STOLETJA)

Marija PIRJEVEC

Univerza v Trstu, Visoka šola za tolmače in prevajalce, Ul. Filzi 14, 34132 Trst, Italija
e-mail: mpirjevec@units.it

IZVLEČEK

V tržaški književnosti je mogoče prepoznati štiri razvojne faze. Prva je predliterarna, povezana z verskimi potrebami protestantske reformacije in zatem katolištva (od 16. do začetkov 19. stoletja). S prerodnim gibanjem se začne druga, pretežno narodnoprebudna faza tržaške književnosti (1848–1918). V tem času je ob redkih avtohtonih piscih opaziti močan dotok osebnosti iz Slovenije. Rojstvo umetniške književnosti je mogoče postaviti v čas italijanske zasedbe Trsta in Primorske (1918). Tedaj se pojavijo ustvarjalci večjih zmognosti (Srečko Kosovel, Vladimir Bartol idr.), ki pa so svoj opus ustvarili večinoma v emigraciji. Četrta faza razvite in na domačih tleh nastale književnosti se začne s koncem 2. svetovne vojne. Literarna prebujanje je v drugi polovici 20. stoletja zajela vse zvrsti, še posebej pa se je razmahnila pripovedna proza (Alojz Rebula, Boris Pahor).

Ključne besede: tržaška slovenska književnost, razvojne faze, predliterarna faza, narodnoprebudna faza, literarna faza, literarne zvrsti, jezik

LA PERIODIZZAZIONE DELLA LETTERATURA SLOVENA A TRIESTE (DAL XVI AL XX SECOLO)

SINTESI

Nella letteratura triestina si possono individuare quattro fasi di sviluppo. La prima, preletteraria, è legata alle esigenze religiose della riforma protestante e poi del cattolicesimo (dal XVI al XIX secolo). La seconda prende avvio in concomitanza con il movimento di rinascita nazionale, al quale è prevalentemente legata (1848–1918). In questo periodo, ai pochi scrittori autoctoni si affiancano numerosi personaggi provenienti dalla Slovenia. L'avvento di una vera e propria letteratura triestina può essere collocato invece nel periodo dell'occupazione italiana di Trieste e del Litorale (1918), quando si profilano autori di notevole valore (Srečko Kosovel, Vladimir Bartol ecc.) che possono però realizzare la loro opera per lo più nell'emigrazione. La quarta fase, quella di una letteratura pienamente matura, sviluppatasi a Trieste, ha inizio dopo la Seconda guerra mondiale. La ripresa letteraria nella seconda metà del Novecento interessa tutti i generi, in modo particolare la narrativa (Alojz Rebula, Boris Pahor).

Parole chiave: letteratura slovena a Trieste, fasi di sviluppo, fase preletteraria, fase del risveglio nazionale, fase letteraria, generi letterari, lingua

Ko je Thomas Mann nekoč v pogovoru z Josipom Vidmarjem razmišljal o Sloveniji, je prišel do sklepa, »da so taka ozemlja literarno zelo plodna, ker predstavljajo posebno križanje kultur« (Vidmar, 1962, 127). To velja seveda še posebej za Trst in njegovo okolico, kjer se že od srednjega veka zelo tesno križajo tokovi slovanske, romanske in germanske kulture in kjer se dogaja svojevrsten stik evropskega zahoda z vzhodom in severa z jugom. Zato tudi ni naključje, da se je v kozmopolitskem mestu, kakršen je bil v preteklosti Trst, na tem stičišču različnih jezikov, kultur, religij in narodov, med katerimi sta italijanski in slovenski avtohtona, razvila pomembna italijanska pa tudi slovenska književnost. Književnost kot izraz posebnih družbenih razmer, nacionalnih trenj pa tudi eksistencialnih napetosti in iskanja identitete, tako tipičnih za življenje ob meji.

Slovenska književna dejavnost na Tržaškem je bila sicer obravnavana iz različnih zornih kotov, od historičnorazvojnega do estetsko-stilnega (Lino Legiša, Martin Jevnikar, Jože Pogačnik, Boris Pahor, Miran Košuta, Marija Pirjevec in vrsta drugih), vendar ostaja še zmeraj neizdelan celovitejši pogled nanjo, predvsem pa manjka razvidnejša zamejitev njenih razvojnih faz, se pravi njena zgodovinska periodizacija.

Seveda je pojem periodizacije v znatnem delu sodobne literarne vede tudi močno problematiziran in sledi postmodernističnemu zanikanju linearnega in preglednega zgodovinskega dogajanja. V ospredje se postavlja nekontinuiranost, posamičnost in kompleksnost dejanskega dogajanja, ob katerem naj bi bilo vzpostavljanje nekega jasnega in razvidnega notranjega reda samo literarnozgodovinska konstrukcija pa nič več. Ob vsem zavedanju relativizma znotraj posegov, ki skušajo književno gradivo smotno urediti, je vendar treba vedeti, da nam stvari uidejo docela iz pregleda, če jih pustimo v stanju nepovezanega evidentiranja. Vprašanje periodizacije je pri tem gotovo eno prvih vprašanj pri iskanju razvidne zgodovinske orientacije čez celoto. Toliko bolj je takšna orientacija nujna in tudi možna pri literaturi, ki je sama v sebi manj avtonomna, močnejše odvisna in determinirana s strani družbenozgodovinskih silnic. To je pri tako imenovani »zamejski književnosti« ali književnosti slovenske narodne skupnosti na Tržaškem posebej razvidno. Zato bo tudi naš poskus periodizacije nujno vezan na družbenozgodovinska obdobja in zareze, in ne toliko na stilne formacije, kot so na primer romantika, realizem, simbolizem in tako naprej.

Pojem književnost je zaradi specifičnega gradiva tokrat kulturološko širši in zajema različne pisne dejavnosti: od verskega slovstva, prevajalstva in esejistike do memoarske proze in, seveda, še posebej literature v ožjem pomenu besede. Pomembno je pri vsem tem vprašanje, kdaj se je v našem prostoru pojavila idejno, slogovno in estetsko razvita, avtohtona slovenska literatura, ki bi jo lahko postavili ob italijansko. Ta je, kot vemo, dosegla svoj prvi dozoreli vzpon šele na začetku 20. stoletja s skupino avtorjev, ki so se uveljavili

ne samo v tržaškem, ampak tudi v širšem italijanskem prostoru. Mladi tržaški ustvarjalci Umberto Saba, Scipio Slataper in Italo Svevo, da navedem samo nekaj imen, so ob zatonu habsburške monarhije v zaostalem in provincialnem tržaškem ozračju sprožili pravo kulturno revolucijo. Vse do tedaj je bilo to območje povsem na obrobju italijanskega kulturnega dogajanja, bilo je literarno epigonsko in zamudniško. Za nas je pomembno, da je skoraj vzporedno s tem vzponom potekal tudi opazen vzpon slovenske književnosti.

Ko govorimo o slovenski tržaški književnosti, pojma »tržaški« seveda ne gre razumeti v najožjem, urbanem smislu, temveč širše, tako kakor svojo tržaško književnost razumejo italijanski preučevalci. Naši pisci namreč tudi niso po rodu vsi Tržičani, čeprav je bil Trst za mnoge intelektualno središče, kjer so krajši ali daljši čas živeli ali bili z njim intimneje povezani. Jasno je tudi, da se periodizacija slovenske tržaške književnosti, spričo posebnih zgodovinskih razmer in sožitja z »drugacnimi« ob sebi, ne more povsem ujemati s periodizacijo osrednje slovenske. Razvoj posvetne literature je bil na skrajnem zahodnem robu slovenskega etničnega prostora dolgo še bolj zavrt in zamudniški. V razponu od srede 16. do konca 20. stoletja je mogoče prepoznati štiri razvojne faze, od katerih ima vsaka svoja posebnost in pomen.

PREDLITERARNA FAZA SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI NA TRŽAŠKEM

V času protestantskega gibanja je prav v Trstu prišlo do odločilnih intelektualnih izkušenj Primoža Trubarja, utemeljitelja slovenskega knjižnega jezika in slovstva. V posvetilu drugega dela *Novega testamenta* iz leta 1577 je Trubar ob prikazu svoje življenjske poti poudaril, da se je rodil leta 1508, »ko so Benečani v vojni proti Maksimilijanu I. zavzeli mesto Trst« (Kidrič, 1978, 58). Ta podatek že sam po sebi kaže, kako mu je prav mesto ob Jadranu ostalo v zavesti kot ena pglavitnih postaj njegovega življenja. Zanj je bilo namreč izjemnega pomena, da ga je kot šestnajstletnega mladeniča sprejel na svoj dvor v vzgojo in službo tržaški škof Peter Bonomo, ki je kultiviral njegovo mišljenje v humanistično in reformatorsko smer. Pri tem je treba poudariti, da je tržaški škof v svojem novodobnem, demokratičnem odnosu do vseh jezikov, s knjižno tradicijo ali brez nje, slovenščino spoštoval in gojil kot enakovreden jezik. Iz Trubarjevega pričevanja vemo, da je razlagal svojim sholarjem Vergilija, Erazma Rotterdamskega in Calvina v treh jezikih: v nemščini, italijanščini in slovenščini. Zato ni pretirano reči, da brez njegove podpore Trubar ne bi bil, kar je postal, in ne bi storil vsega tistega, kar je storil. Skupaj z drugimi slovenskimi reformatorji, ki so sledili njegovemu zgledu, je konstituiral organski knjižni jezik, ki je bil opt na živo jezikovno resničnost. Osnovna teološka reformacijska misel, kot jo je zagovarjal sam Luther, ni postavila samo zahteve po nacionalnem knjižnem jeziku, temveč hkrati

tudi po jeziku, ki naj bi bil vsakemu človeku razumljiv. V *Evangeliju svetiga Matevža* leta 1555 je prav prvi in vodilni slovenski protestantski pisec zelo jasno karakteriziral glavno jezikovno smer svojega velikega knjižnega podviga: »Inu mi nesmo le-timu našimu obračanu oli tolmačevanu lepih, gladkih, visokih, kunštnih, novih oli neznanih besed iskali, temuč te gmajnske krajnske preproste besede, katere vsaki dobri preprosti Slovenec lehku more zastopiti, zakaj muč svetiga evangelija inu naše izveličane ne stoji v lepih, ofertnih besedah, temuč v tim duhej, v ti resnici, v ti pravi veri inu v enim svetim krščanskim lebnu« (Rupel, 1966, 65).

Z italijanske strani ni nihče tako pozorno označil našega avtorja in hkrati pomena, ki ga je imel za razvoj slovenskega knjižnega jezika prav Trst, kot je to storil zgodovinar Fabio Cusin. V svoji knjigi *Venti secoli di bora sul Carso e sul golfo* je opozoril, da je bilo to morada najslavnejše obdobje v zgodovini mesta ob Jadranu, ko je italijanska kultura razvila v bližnjem narodu kali njegove religiozne zrelosti in samostojne duhovne dejavnosti (Cusin, 1952, 392–394).

Čeprav je bila pot do razvite književnosti na Tržaškem še dolga, lahko od tedaj govorimo o postopnem, pa vendar kontinuiranem kulturnem življenju slovenskega Trsta. Na začetku 17. stoletja, v obdobju baroka, dobijo Slovenci prvi italijansko-slovenski slovar *Vocabolario italiano e schiauo* italijanskega redovnika G. Alasia da Sommaripa, doma iz Piemonta, ki ga je devinski gospod povabil na svoj grad, da bi vodil redovniško naselbino in zidavo devinskega samostana. Tako se je Alasia, kot je sam zapisal, z lahkoto in kmalu naučil jezika domačinov, ki ga je potreboval pri redovniški službi in sestavi slovarja, natisnjenega v Vidmu leta 1607, da bi tudi s pisno besedo »koristil tukajšnjim narodom«.

Iz 17. stoletja je še nekaj dokazov, da slovenščina na Primorskem nikakor ni bila samo jezik za »nižjo rabo«, se pravi za bolj nujno sporazumevanje s podložniki, temveč da je bila živa tudi v najvišjih krogih tržaške družbe. O tem zgovorno pričajo *Slovenska plemiška pisma družine Marenzi-Coraduzzi*, ki jih je objavil Pavle Merkù (Merkù, 1980, 6–17). Gre za osebno korespondenco med mlado tržaško aristokratinjo, grofico Mario Isabello Marenzi in njeno materjo, baronico Ester Maksimilijano Coraduzzi, vdovo na gradu Koča vas na Notranjskem. Vsebina dopisovanja zadeva zelo vsakdanje stvari njunega družinskega sveta, vendar se v hčerinem spoštljivem nagovarjanju svoje matere beseda včasih povzdigne h gosposkemu tonu in slogu, ki je bil za tiste čase v slovenskem prostoru nekaj nenavadnega (Pirjevec, 2001, 377).

Med verskimi pisci, katerih ime je povezano s Trstom, izstopa Janez Svetokriški, ki je v zadnjih desetletjih 17. stoletja živel in delal v mestu ob Jadranu kot predstojnik kapucinskega samostana. Prihajal je iz Sv. Križa na Vipavskem, kjer se je rodil v plemiški rodbini kot Tobia Lionelli. Izdal je pet zajetnih knjig slovenskih pridig pod naslovom *Sacrum promptuarium*, od katerih

sta dve izšli v Benetkah (leta 1695), tri pa v Ljubljani (1696, 1700, 1707). Knjige pomenijo začetek visoke slovenske homiletike, z močno razvito, vendar poljudno baročno slogovno kulturo. Anekdotična, didaktično ponansirana »novelistika«, ki jo je vnašal v svoja pridizna besedila, predstavlja hkrati prvi vzpon slovenske pripovedne proze. Pridige so vredne pozornosti tudi zaradi svoje transbesedilnosti, saj so z vključevanjem mitoloških, heroičnih, sakralnih in profanih zgodb zgoščeno predstavljale široko polje antične, srednjeveške in kasnejše leposlovne tradicije, ki je bila v slovenščini dotlej zelo skromna. (Juvan, 1989, 175–184)

Vsestranski vzpon, ki ga je v naslednjem, 18. stoletju doživel Trst – kjer se je začel tudi med Slovenci izraziti je oblikovati srednji sloj obrtnikov, uradnikov, učiteljev in duhovnikov, ki se niso bili več pripravljeni odpovedati svojemu jeziku in izvoru – je na poseben način vplival tudi na prebujanje osrednje Slovenije. To se je najbolj očitno zgodilo z osebnostjo barona Žige Zoisa, ki je bil rojen leta 1747 v mestu ob Jadranu kot sin podjetnega veletrgovca retoromanskega rodu. Čeprav je bil vzgojen in izobražen v italijanskih šolah, se je scela obrnil h gojenju slovenskega jezika ter tako postal mentor, mecen in osrednja osebnost slovenskega razsvetljskega preroda v jezikoslovju, zgodovini, književnosti in tudi v naravoslovni znanosti.

Trst torej ni dal samo začetne pobude za oblikovanje slovenskega knjižnega jezika in slovstva v Trubarjevem času, iz tega obmorskega mesta je, kot vidimo, posredno prihajal tudi življenjski impulz za prvo in odločilno poglavje slovenske posvetne književnosti v drugi polovici 18. stoletja, za njen sproščeni korak v razsvetljenstvo.

Zanimiv odmev slovenskega prerodnega gibanja na Tržaškem v času Napoleonovih Ilirskih provinc je bil izid prve slovenske slovnice za Italijane *Saggio grammaticale italiano-cragolino* leta 1811 v visoki nakladi 2000 izvodov, kar daje misliti na nove razmere pod Napoleonovo vladavino. Njen pisec je bil tržaški mestni svetovalac in plemič, notar Vincenzo Franul de Wiessenthurn, doma z Reke. Svoje navdušenje nad slovenskim jezikom je sam izpovedal v prilogi tržaškega lista *L' Osservatore triestino*, pa tudi v uvodu v slovnico, kjer je z neprikritim navdušenjem poudaril, da je »slovenščina eno najslajših in ekspresivnih ilirskih narečij« (Godini, 1989, 221). Svoji slovnici, dosledno sestavljeni po Kopitarjevi, je dodal Linhartovo komedijo *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* v Vodnikovem popravljenem jeziku. Ker se sam v slovenskem jeziku ni čutil dovolj trdnega, se je namreč pisno obrnil na avtorja *Pesmi za pokušino*, da bi mu popravil in pregledal slovensko slovnisko besedilo.

V prvih desetletjih 19. stoletja je mesto premoglo že vrsto kulturno uglednih slovenskih imen. Med njimi velja omeniti Matevža Ravnikarja, reformatorja slovenskega proznega jezika v Kopitarjevem duhu. Leta 1832 je postal škof združene tržaško-kopske škofije in tudi v tej funkciji prizadevno utrjeval položaj slovenskega jezika v tem prostoru. V Trstu pa je od leta 1826 živel

Mihael Verne, kanonik in šolski nadzornik, pa tudi pisatelj, potopisec, zgodovinar in prevajalec, med drugim Chateaubrianda in Montesquieuja. V mesto je istega leta prišel pesnik Jovan Vesel Koseski, ki je postal svetnik pri finančnem ravnanstvu za Primorsko, hkrati pa sredi 19. stoletja žel na Slovenskem, kakor poroča na primer Janez Trdina, vsesplošno priznanje in odobravanje (Grdina, 1989, 272). S svojo patetično retoriko in patriotizmom ter avstrijsko legitimistično miselnostjo je postal primer »visokega« verzifikatorja, nekakšnega slovenskega Schillerja, hkrati pa najboljšega prevajalca. Veselova slava se je razširila tudi čez rob slovenske književnosti. Tako je na primer nemški *Illyrisches Blatt* zapisal, da je Vesel »v znanstvenem kakor umetniškem pogledu izreden pojav« (Paternu, 1960, 49).

NARODNOPREBUDNA FAZA TRŽAŠKE KNJIŽEVNOSTI

Z vznikom prerodnega gibanja se po predhodnih omenjenih pojavih začel druga, že izrazito narodno-prebudna faza tržaške književnosti, ki sega od pomladi avstrijskih narodov do razkroja habsburškega cesarstva. V Trstu se je sredi 19. stoletja začelo organizirano narodno gibanje kot del osrednjega političnega programa *Zedinjene Slovenije*, ki je nastal na Dunaju leta 1848. V tem duhu so tudi tržaški Slovenci prvič v zgodovini oblikovali svoj politični program z zahtevo po jezikovnih in narodnih pravicah: uveljavitev slovenščine v javnem življenju, odpiranje slovenskih osnovnih šol v mestu ipd. Skladno s temi težnjami so začeli leta 1849 skupaj z drugimi Tržičani slovanskega porekla izdajati glasilo *Slavjanski rodoljub* (1849), še prej pa so organizirali Slavjansko društvo (1848), ki mu je sprva predsedoval tedaj že uveljavljeni pesnik Jovan Vesel Koseski.

Na prebujo narodne zavesti pri primorskih Slovencih je italijansko meščanstvo reagiralo z nestrpnostjo in napadalnostjo, ki se je skozi naslednja desetletja močno zaostila, se obračala v iredentizem in celo rasizem, ne da bi zmogla zares preprečiti postopno rast slovenske kulturne, gospodarske in politične navzočnosti v Trstu.

V tem času je na kulturnem in literarnem področju opaziti močan priliv osebnosti iz osrednje Slovenije, kar je pripomoglo k bolj razgibanemu intelektualnemu življenju, posebno od ustanovitve Slavjanske čitalnice naprej (1861). Naj omenimo samo nekaj vidnejših imen: Frana Levstika, tajnika čitalnice (1861, 1862), pisca prvega pomembnega proznega dela, dogajalno postavljene tudi v Trst (Martin Krpan, 1868), literarnega zgodovinarja in teoretika Ivana Macuna, pesnika in publicista Franceta Cegnarja, prevajalca Schillerjevih dram, Janeza Jesenka, geografa in zgodovinarja, prevajalca iz francoske in angleške književnosti (npr. Goldsmithovega romana *Župnik Wakefieldski*, 1876), in ne nazadnje literarnega zgodovinarja Karla Glaserja, avtorja obsežne *Zgodovine slovenskega slovstva* (1894–1900) in prevajalca vrste Shakespearevih dram, ki so ostale neobjavljene.

Med redkimi avtohtonimi tržaškimi intelektualci druge polovice 19. stoletja ni mogoče spregledati pisatelja, pesnika, dramatika in urednika Josipa Godina Verdelškega. Velja lahko kot primer primorskega Slovenca, ki se je iz težkih gmotnih razmer z izjemnim naporom povzpел k višjemu in svobodnejšemu položaju. V mestu je postal zelo dejaven slovenski publicist in je poleg avtobiografije, v kateri je zaslediti vrsto zanimivih podatkov o življenju tržaških Slovencev v 19. stoletju, napisal med drugim tudi obsežno zgodovinsko delo *Opis in zgodovina Trsta in njegove okolice* (1872).

S Trstom je v prvem desetletju 20. stoletja povezano tudi ime pesnika Antona Aškercarja, o čemer priča že naslov njegove pesniške zbirke *Jadranski biseri* (1908). V njej je učinkovito zarisal primorski krajinarski svet od Trsta, Barkovelj in Miramara do Nabrežine, Devina, Barbane pri Gradežu in Ogleja.

Na nov, poseben in intimen način pa je našla stik z mestom ob Jadranu slovenska moderna. Prvi je bil pesnik Dragotin Kette, doma iz Prema, nedaleč od Trsta, kamor ga je po maturi pripeljala obvezna vojaščina. Zaradi hude bolezni pa je bil v začetku aprila 1899 odpuščen in se je odpravil v ljubljansko Cukrarno le še umret. Kette je v obmorskem mestu kazal živahno zanimanje za tukajšnje razmere, občudoval vztrajnost in upornost primorskih Slovencev, njihovo narodno zavest in dosledni odpor proti italijanskemu pritisku. Vključil se je tudi v literarno življenje slovenskih in hrvaških dijakov, med katerimi je kot pesnik užival avtoriteto (Martinović, 1978, 189). Prav v mestu ob Jadranu sta nastala njegova znamenita cikla ljubezenskih izpovedi *Adrija* in *Na molu San Carlo* (danes Molo Audace), ki je v slovensko poezijo prinesel nekakšen »juga sončni vrt«, val krajinarske in ljubezenske eksotike, kakršne na Slovenskem niso bili vajeni.

Tudi Ivan Cankar je imel v prvih dveh desetletjih 20. stoletja prav v Trstu vrsto predavanj o slovenski kulturi, o socialnem in predvsem narodnem vprašanju. Posebno odmevno je bilo njegovo zadnje tržaško predavanje *Očiščenje in pomlajenje* leta 1918, tik pred smrtjo, v katerem je jasno poudaril, kolikšen gospodarski, politični in kulturni pomen ima za Slovenijo Trst. Naslov in glavna vsebina njegovega razmišljanja sta veljala kritiki slovenske socialne demokracije in njene neodgovornosti do vprašanja naroda in njegovega obstoja. Hkrati pa je v nagovoru na tržaške rojake storil vse, da bi utrdil njihovo samozavest in je v bistvu preklical svojo filozofijo *Hlapcev*.

Vzporedno z gospodarsko in politično močjo je ob koncu stoletja v obmorskem mestu nastajalo novo, avtohtono žarišče književne dejavnosti, močno vpeto v dano resničnost. Kot priloga prvega slovenskega tržaškega dnevnika *Edinost* (1876–1928), ki je imel osrednjo vlogo pri narodni prebui mesta, je leta 1897 začela izhajati revija *Slovenka* kot »glasilo slovenskega ženstva«. Najbolj sta njene smernice začrtali urednici Marica Nadlišek Bartol, avtorica prvega tržaškega roma-

na *Fata morgana* (1898), in Ivanka Anžič Klemenčič, ki je revijo odprla v južnoslovanski prostor in okrepila v njej socialno tematiko. *Slovenka* je sčasoma postala bolj odkrito feministična in se idejno priključila takratnim feminističnim tokovom, kot sta jih razvijali berlinska *Die Frau* ali dunajska *Dokumente der Frauen* (Dovič, 2007, 162). Zaradi svoje odprtosti do aktualnih vprašanj, posebej socialnih problemov, je pritegnila tudi vrsto uglednih piscev (npr. Ivana Cankarja, Otona Župančiča, Franca Govekarja, Etbina Kristana, Lojzeta Kraigherja, Zofko Kvedrovo idr.). Prav Kvedrova, prva izvirna slovenska pisateljica, publicistka in prevajalka, ki je nekaj časa živela v Trstu, je v njej objavila več novel, v katerih je predstavila celo galerijo žensk različnih socialnih slojev, od revne okoličanke in delavke do tržaške meščanke. Revija se je sprostila odvisnosti od strank in bržkone tudi zato leta 1902 nehala izhajati.

Trst je v začetku 20. stoletja dobival za Slovenijo osrednji pomen, saj je glede števila Slovencev postal največje slovensko mesto, ki je imelo zelo trdno narodno zaledje. Najvidnejši dokaz njegovega gospodarskega in kulturnega vzpona je bil Narodni dom, ki ga je v središču mesta leta 1904 postavil ugledni arhitekt Max Fabiani. Narodni dom je bil mesto v malem: pod njegovo streho so našli svoj prostor slovensko gledališče, knjižnica, tiskarna, glasbena šola, posojilnica, hranilnica in banka. Posebno pomembno vlogo je imelo gledališče, ki je začelo uprizarjati dramska besedila iz bogatega evropskega in domačega repertoarja. Cankarjeva drama *Hlapci*, ki jo je Ljubljana odklonila, je doživela prav tu krstno izvedbo. Skratka, Trst je postal mesto moderne slovenske kulture, ki je znala včasih preseči tudi svoje središče.

UMETNIŠKO ZRELA FAZA TRŽAŠKE KNJIŽEVNOSTI PRIMORSKIH PISCEV V EMIGRACIJI

S prehodom Trsta in tretjine Slovencev pod Italijo po koncu prve svetovne vojne se je začela doba brutalnega zatiranja in načrtnega raznarodovanja, ki je trajala vse do konca druge svetovne vojne in pomeni najbolj dramatično obdobje v zgodovini primorskih Slovencev. In vendar je prav v času skrajne duhovne in fizične preizkušnje prišlo do prvega velikega vzpona slovenske tržaške književnosti. Ta je bila že od Trubarja naprej povezana z razvojem književnosti v osrednji Sloveniji, vendar je spadala bolj v območje kulturnozgodovinske in narodnoprebudne kot umetniške tvornosti. Rojstvo razvite slovenske književnosti na Tržaškem je mogoče postaviti v prva desetletja 20. stoletja, vendar še zmeraj z nekaterimi pridržki, ki zadevajo njegovo lokacijo. Tedaj so se namreč pojavili ustvarjalci večjih zmoglosti (Srečko Kosovel, Vladimir Bartol, Bogomir Magajna, Igo Gruden idr.), ki pa so zaradi vojnih razmer ostali onstran meja ožje domovine in svoj opus ustvarili v glavnem v Sloveniji, kamor so se zatekli, ne da bi pretrgali vezi z rodnim mestom. Njihovo leposlovno delo predstavlja

tretjo, umetniško zrelo fazo tržaške književnosti, pomeni oblikovanje moderne literature s svojo estetsko funkcijo in sodobno semantiko.

Srečko Kosovel, rojen v Sežani, pred vrati Trsta (1904–1926), je bil s svojim pesniškim delom vezan na Ljubljano, zraven pa je bil zmerom pesnik Krasa, seveda ne samo njegove topografije, temveč mnogo globlje. Iz slovenske prestolnice, kamor so ga starši sredi vojnih let poslali študirat, je še ne dvajsetleten s strahom opazoval, kako se v dušljivem primorskem prostoru krepi italijanski nacionalizem in militarizem. Pretresenost nad nevzdržnimi razmerami, ki so se iz leta v leto stopnjevale, je med drugim izrazil v članku s pomenljivim naslovom *Italijanska barbarstva v Trstu*, objavljenem v *Slovenskem narodu*, neposredno po požigu Narodnega doma (13. julija 1920), pa tudi v pesmi *Italijanska kultura*, ki je nastala nekaj let kasneje, ko so italijanski skrajneži v mestu zažgali slovensko tiskarno *Edinost*.

Spričo tesnobnih povojnih izkušenj in skrb vzbujajočih razmer na zasedenem ozemlju po tudi drugod se mu je položaj v Evropi zazdel kaotičen in brez nadzora, kot da se pogreza v globoko etično krizo, iz katere ni bilo videti izhoda. Tako je v ekspresionistični pesmi *Ekstaza smrti* z vizionarnimi podobami izoblikoval predstavo totalnega propada Evrope, njene duhovne onemoglosti in dekadence, ki jima ni rešitve. Sicer pa gre za temeljno občutje, značilno za širši evropski prostor. Czesław Miłosz, Nobelov nagrajenec, se na primer v svojih ameriških predavanjih spominja lastne literarne mladosti v času pred Hitlerjevim nastopom: »Nič čudnega ni, da je bila v tem ozračju naša skupina levičarska, vendar pa se je pričakovanje revolucije pri nas čudno povezovalo s pričakovanjem apokaliptične katastrofe, ki je bilo intuitivno, preroško /.../. Za občutljivejšega človeka je groza preprosto visela v zraku. Nas iz naše skupine so imenovali katastrofiste /.../« (Miłosz, 2006, 48).

Branje *Ekstaze smrti* bi bilo gotovo pomanjkljivo, če ne bi v nji poleg abstraktne vizije o propadu Evrope, zaznali tudi tragične usode povojnega Trsta in Slovencev v njem. Pritrditi kaže Borisu Pahorju, ki meni, da se stih »komaj rojen, že goriš v ognju večera« neposredno navezuje prav na dogodek, povezan s požigom Narodnega doma (Pahor, 1993, 11).

Za sklep ne moremo mimo ugotovitve, da je Kosovel v resnici prvi veliki tržaški pesnik, polno in dostojno slovensko vzporedje visokemu valu italijanske književnosti v tem mestu na prelomu stoletja in po njem, z njenim vodilnim lirikom Umberto Sabo. Zunanjo, prostorsko in biografsko zarezo med pesnikom in Trstom je naredila prva svetovna vojna in razmere po njej, duhovne ločenosti med njima v resnici ni bilo.

Tudi proza Vladimirja Bartola je filozofsko in psihološko zelo ambiciozna. Z znatnim delom njegovega literarnega opusa, ki je nastalo med vojnami, bi ga primerjalno lahko postavili v židovski krog nekaterih nekonformističnih italijanskih intelektualcev in pisateljev v Trstu, ki so svoje pisanje oblikovali pod močnim vti-

som psihoanalize (Edoardo Wiess, Guido Voghera, Italo Svevo, Bobi Bazlen idr.). Vendar v resnici med omenjenimi pisci in Bartolom ni bilo nobenega sodelovanja in ga spričo razmer tudi ni moglo biti. Pisatelj je psihoanalitično teorijo še posebej populariziral v zbirki vsebinsko in slogovno raznovrstnih novel *Al Araf* (1938), nihajočih od biološkega naturalizma mimo filozofske spekulacije do vsakršne, tudi vesoljske fantastike, novel, ki jih slovenska publika in kritika nista sprejeli z ustreznim priznanjem (Paternu, 2006, 73). Avtorjev skrajni individualizem, ideološka ter etična nevezanost in njegovo večkrat distancirano, intelektualno pisanje – vse to je bilo slovenski kritiki in publiki znotraj tedaj prevladujočega socialnega realizma tuje in nesprejemljivo.

Bartol je kasneje, v osemdesetih letih 20. stoletja, v prevodih prodrl v širši evropski in svetovni prostor, predvsem z romanom *Alamut*. V njem je izpostavil problematiko evropskega nihilizma, vendar tako, da ga je prenesel v daljni islamski svet. Diktatorska volja do moči, ki jo pooseblja protagonist romana Hasan Ibn Saba, demonična in karizmatična osebnost, je v tridesetih letih, ko je roman izšel, zgovorno namigovala na demonijo, cinizem in perfidno manipulacijo z ljudmi takratnih evropskih totalitarizmov. Bil je, kot poudarja pisatelj sam, »prisposoda strašnih diktatorjev dobe, to je Hitlerja, Mussolinija in 'zagonetnega' Stalina«. Današnji uspeh romana na Slovenskem in v Evropi pa je predvsem v aktualnosti islamskega sveta in v psihologiji terorizma, ki ga Bartol opisuje s presenetljivo prerošnostjo.

V obdobju med vojnama je bila zaradi neznosnih razmer skoraj celotna primorska inteligenca prisiljena v izgnanstvo. Iz Trsta je torej odšel v emigracijo tisti razumniški sloj, ki bi v normalnih razmerah omogočil nemoteno rast kulturnega življenja, kar pa se je lahko oblikovalo šele po letu 1945. Tako se je dobro desetletje po vzponu visoke italijanske tržaške književnosti, kakršna se kaže v triadi Svevo-Slataper-Saba, pojavila tudi med tržaškimi in primorskimi Slovenci, poleg Kosovela in Bartola, še vrsta nadarjenih piscev, ki sovplivali na razvoj slovenske kulture tega časa. Vendar, kot rečeno, ne v okolju, iz katerega so izhajali, temveč na oni strani rapalske meje, kamor so se morali spričo fašističnega nasilja zateči. Tisti, ki so vztrajali na domačih tleh (France Bevk, Andrej Budal, Stanko Vuk, Ivo Šorli, Ivan Trinko in še kdo), so se tudi zaradi potreb ogrožene skupnosti, ki je ostala brez slovenskih šol, knjig, časopisov in kulturnih društev, bolj ali manj prilagajali poljudnemu in spodbudnemu pisanju v enostavnem jeziku. Tako je bil v Trstu pretrgan stik z modernizmom, ki je imel prav v mestu ob Jadranu v dvajsetih letih prejšnjega stoletja pomembno središče in v Kosovelu močnega ustvarjalca.

ROJSTVO RAZVITE, NA DOMAČIH TLEH NASTALE KNJIŽEVNOSTI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Konec druge svetovne vojne pomeni veliko zarezo v zgodovini Primorske s Trstom vred. Pomeni začetek nje-

ne sodobne zgodovine, ki se je prav tu pokazala v svojih globinskih protislovjih. Pomeni pa prav tako novo obdobje za primorsko duhovno ustvarjalnost nasploh, tudi za literarno, ki je šele tedaj s polnimi pljuči zaživela na domačih tleh. Kljub generacijskim in individualnim razlikam pa ni mogoče prezreti neke povezujoče lastnosti tržaške povojne književnosti: njene posebne vezanosti v tržaški družbeni in duhovni prostor in obenem njene svojevrstne odprtosti v svet. Prav spojitev med regionalnostjo in univerzalnostjo, ki je bistveni problem našega časa, dela to književnost aktualno in zanimivo.

Literarna prebujanja povojnega Trsta je zajela vse vrste: poezijo, prozo, dramatiko in esejistiko. Še posebej močno pa se je razvila proza. Njena najvidnejša avtorja, danes že klasika sodobne tržaške proze, sta Boris Pahor in Alojz Rebula. Oba sta kljub velikim tematskim premikom v druga svetovna okolja, vsebinsko globoko zasajena v sodobnost in preteklost Trsta, posebno še v obdobje fašističnih krutosti in v tesnobo povojnega časa. Pahorjevo pisanje je neizbrisno zaznamovala tudi izkušnja iz nemških taborišč. Oba pisatelja pa sta šla skozi mladostno jezikovno travmo, doživeto ob skrajnem ponižanju in prepovedi maternega jezika še v otroških letih, iz česar je pognala posebna privrženost prav temu jeziku. Rebula je v svojem dnevniku *Vrt bogov* (1986) zapisal: »Na primer, da sploh pazim na slovenščino. Da je vmes nekakšna ihta, ne vem na koga. Kdo ve, če ne kar na Benita Mussolinija. Ja, on me je oropal za slovensko osnovno šolo in gimnazijo in jaz bi se mu rad maščeval, tako da bi si prav ohceto postregel s slovenščino vseh okusov in barv.«

Kot stilist je Rebula primer, kaj lahko naredi iz jezika zatiranje. Oba avtorja pa povezuje izrazito angažirano razmerje do sveta, vendar v dveh različnih smereh. Pahor je z vsem temperamentom obrnjen v smer liberalnega, socialnega in psihološkega humanizma, piše in živi v svetu imanence. V njegovem obsežnem literarnem delu se od zgodnjih novel do današnjih dni kot rdeča nit vije problem, ki zaposluje pisatelje in mislece vseh časov: človekova svoboda. Pri avtorju *Nekropole* smo pogosto priča spopadu med silami, ki človeka ponižujejo, ki delajo iz njega duševnega pohabljenca, in silami, ki mu vračajo njegovo osebno pravico: biti človek. Vzporedno s tem ne gre prezreti, da Pahorjeve literarne upodobitve na mnogih mestih preraščajo ozke meje osebnega in narodnostnega in zadobivajo večpomensko, univerzalno razsežnost. Prej kot zgodovinska in politična pa so zanj pomembna moralna vprašanja, povezana s preživetjem vsakega posameznika. Eden temeljnih motivov njegove proze je prav proces prebujanja v subjektivnem in kolektivnem smislu, proces dozorevanja iz neozaveščene v osebno suverenega človeka (Pirjevec, 1991, 415). Avtorjeva osredotočenost na izrazito individualne človekove probleme se kaže tudi v tem, da je v njegovem delu na poseben način izpostavljena ljubezenska tematika. Prav ljubezen je zanj vrednota, ki nas lahko reši zla v osebnem in družbenem smislu. O Borisu Pahorju

lahko z gotovostjo rečemo, da velja za enega najbolj vidnih pisateljev sodobne slovenske književnosti in da je v evropsko kulturo razločno vtisnil znamenje svoje osebne pa tudi slovenske usode. V zadnjem času je njegova *Nekropola* doživela v Italiji izredno pozornost in se povzpela med najbolj brane knjige.¹

Tudi Alojz Rebula je podobno kot Pahor globoko zasajen v sodobnost in preteklost Trsta, predvsem v obdobje predvojnega terorja in v tesnobo povojnega časa. Prostor njegovih del, posebej romanov, se močno spreminja in širi od domačega tržaškega sveta do daljnih dežel Vzhoda in Zahoda. In čas dogajanja se razpenja od sedanjosti globoko nazaj v preteklost, v srednji vek, antiko pa še dlje v biblijske čase. V vsej tematski raznovrstnosti pa je vidno zbran v eno samo središče in v tem središču je njegovo tesnobno iskanje Smisla. Rebulovo globinsko mišljenje, vgrajeno v številne romane, novele in eseje, je potemtakem usmerjeno proti glavnemu duhovnemu toku modernega sveta, proti nihilizmu, ki preplavlja sodobno zahodno zavest in kulturo. Človekovo bistvo vseh časov in kultur je po njegovem prav to, da se ne more odpovedati temeljnemu vprašanju, ki je, kot rečeno, vprašanje smiselnosti človekovega bivanja, naravnane v transcendenco (Pirjevec, 2005, 27–32).

Posebno, lahko bi rekli emigrantsko noto, je povojni književnosti na Tržaškem vtisnil pesnik in prozaist Vinko Beličič, razpet med nostalgijo po izgubljenem in protestom zoper vojno in povojno zlo. V svojih delih izhaja večinoma iz lastne izkušnje po krivici zapostavljenega in poraženega človeka, prisiljenega zaradi idejne in značajske pokončnosti na osamljeno bivanje v tujem, razčlovečenem svetu.

Proza mlajših in mladih hodi nova in drugačna, še ne do kraja razvidna pota. Na splošno gre za postopen odmik od predvojnih, vojnih in povojnih travm, za umik iz območij osebne in skupne ogroženosti. Gre za premike k bolj osebnim eksistencialnim vsebinam, tudi za premike tematike v tuja in daljna okolja sveta (Škamperle, Jelinčič). Med opaznejše primere nove tržaške proze sodijo Igor Škamperle, Marko Sosič, Dušan Jelinčič, Ivanka Hergold in še kdo.

V pesništvu povojnega Trsta sta najvidnejši imeni Miroslav Košuta in Marko Kravos, ki sodita v zgodnjo povojno generacijo. Razvoj njune lirike je potekal do neke mere vzporedno z osrednjeslovenskim, vendar je tematika njunih pesmi vezana pretežno na tržaški mestni, obmorski in kraški svet. Iz tesnob tržaškega ambienta in lastne težke izkušnje se Košuta pogostoma obrne k ostremu baladnemu dožemanju stvari in človeških usod. Prastrah, ključna beseda njegove eksistencialne lirike, nosi v sebi osebno, zgodovinsko in občečloveško vsebino. V njegovi poeziji, ki jo odlikuje strogost in askeza v uporabi besed, pa ni mogoče prezreti nenehne skrbi za prihodnost slovenske manjšine kot tudi strahu pred tiho, neustavljivo asimilacijo in zaskrbljenosti za njeno preživetje.

Drugačen je pesniški svet Marka Kravosa. V pesmih, ki jih zaznamuje mediteranska radoživost, odprtost do življenja in svoboda, se zdaj z lahkotnim humorjem zdaj z ironijo upira sindromu žalosti in strahu, ki je iz mnogih razlogov že od nekdaj globoko ukoreninjen v slovenskem in še posebej zamejskem pesništvu (Paternu, 1994, 23). Kravosova globinska povezanost s sodobnim tržaškim prostorom mu tudi ne dopušča, da bi bil do žgočih problemov ožje domovine odmaknjen ali neprižadet. Njegova humorna, včasih ironična besedila o primorski stvarnosti, o »zamejski žalosti« in »kremenitosti« razkrivajo marsikatero trpko resnico o tukajšnjem človeku: njegovo hlapčevstvo, kameleonstvo in nenazadnje izpraznjeno retoriko besed. Svoja spoznanja o duhovni in moralni resnici življenja Kravos pogosto vgrajuje ne samo v lirsko, temveč tudi v epsko zasnovana besedila, v mitske zgodbe iz starodavne Azije in Afrike, iz antičnega ter srednjeveškega sveta, ki pod historično snovjo razkrivajo trajno veljavno resnico o človeku. V obeh pesnikih, Košuti in Kravosu, pa deluje izredna moč osebne vitalizma, morda mediteranskega temperamenta, ki je v primerjavi z osrednjim tokom sočasne lirike na Slovenskem dovolj nenavaden in hkrati opazen.

Med znane tržaške pesnike in pesnice našega časa bi morali uvrstiti še Borisa Pangerca, Bruno Marijo Pertot, Aleksija Pregarca, Aceta Mermoljo, Marija Čuka, Ireno Žerjal, Alenko Rebula Tuta, Majdo Artač Sturman in vrsto drugih.

Povojno slovensko dramatiko, nastajajočo v Trstu, je najprej močno zaznamoval Josip Tavčar s številnimi dramami, ki z realističnimi ali fantazijskimi prijemi portretirajo tržaško malomeščansko življenje, odkrivajo njegovo duhovno praznino, predvsem pa gon po lagodju in gmotnih dobrinah, ki jih tržaški malomeščani istovetijo s srečo. »V resnici sta sreča in lagodje popolnoma različna pojma – piše Tavčar – in se človeku kar čudno zdi, da jih morejo ljudje istovetiti v dobi, ko je Einstein matematično dokazal, da v svetu materije ni nič zanesljivega in stalnega« (Tavčar, 1958, 27, 28).

Drugačne in včasih nove smeri so v dramatici odprli tudi drugi, med katerimi izstopajo Filibert Benedetič, Sergej Verč, Marko Sosič, predvsem pa Boris Kobal s svojo »bridko uspešnico«, kot je njegovo satirično komedijo *Afrika ali Na svoji zemlji* označil Miroslav Košuta (2007, 118, 210).

Če poskušamo za sklep vsaj bežno zarisati tipološke značilnosti tržaške povojne književnosti, ne moremo mimo nekaterih lastnosti, ki dajejo obrise čez celoto. To ni samo njena pripetost v družbeno in duhovno topografijo Trsta, temveč predvsem njena razmeroma trdna hierarhija vrednot. In sicer vrednot, vezanih na jezikovni, narodni, eksistencialni in ontološki etos. Vendar ta etika ni statična, ampak na vseh svojih ravninah – razen ob jeziku in narodu – odprta moderni relativizaciji in destabilizaciji ter v spopadu z njima. To pomeni, da so

1 Corriere della Sera, 9. 3. 2008: Cultura, 4.

vrednostni sistemi tržaške slovenske književnosti kljub svoji trdnosti v bistvu dinamični. Zato njena tipologija ni tipologija zaprte vrste, temveč je duhovno in slogovno odprta v široki evropski in svetovni prostor (Pirjevec, 1992, 63–69). Osebna in skupnostna ogroženost je bila v tem prostoru preveč resna, da bi slovenski književnosti dopuščala notranjo razpuščenost. Iz tega sledi, da modernizem in postmodernizem s svojimi skrajnostmi nikoli nista globlje posegla v tržaški del slovenske književno-

sti. V povojnih letih postajajo idejne in stilne spremembe kljub trajnejšim tipološkim posebnostim v mnogočem vzporedne dogajanju v matičnem kulturnem prostoru.

Na koncu naj še dodam, da ob vseh posebnostih, ki jih je mogoče zaslediti v sodobnem tržaškem literarnem dogajanju, razdalje med »zamejsko« in »matično« književnostjo nikoli niso bile in niso tako velike, da bi se resnično oddaljili od skupnih osnov. Pojem »zamejska literatura« je zato že dolgo neutemeljen in odveč.

*Sl. 1: Molo San Carlo v Trstu, danes Molo Audace (Pahor, 2009).
Fig. 1: Molo San Carlo in Trieste, now Molo Audace (Pahor, 2009).*

PERIODIZATION OF SLOVENIAN LITERATURE IN THE REGION OF TRIESTE (FROM THE 16th TO THE 20th CENTURY)

Marija PIRJEVEC

University of Trieste, Advanced School of Modern Languages for Interpreters and Translators, via Filzi 14, 34132 Trieste, Italy
e-mail: mpirjevec@units.it

SUMMARY

In dealing with Slovenian literature in the region of Trieste there is still no comprehensive overview with clearly defined development phases. The present contribution is directed towards the creation of its historical periodization.

In the literature of Trieste four phases of development can be identified. The first one - crucial for the constitution of literary language - is the pre-literary phase, which is connected with religious needs of the Protestant Reformation and subsequently Catholicism (from the 16th to the beginning of the 19th century). The movement of National Revival can denote the second phase in the literature of Trieste, a phase of a predominantly national awareness-awakening character, continuing from the Spring of Nations until the decline of the Habsburg Empire (1848–1918). During this time, apart from few domestic writers, there is a noticeable influx of personalities from Slovenia, a tendency that contributed to a more diversified cultural life of this territory. The Italian occupation of Primorska marks the beginning of the planned denationalization and cultural genocide. It was precisely at this time that the first great ascent of the literature of Trieste occurred, albeit with strong deviations in terms of its location. Wordsmiths such as, for example, Srečko Kosovel, Vladimir Bartol, Igo Gruden and others created their opuses mainly in emigration. Their work, under specific circumstances, denotes the third artistically ripe phase of literary development and formation of modern literature with relaxed aesthetic function and modern semantics. The new era and with it the fourth phase of the home-emerging literature begins at the end of the Second World War. In the post-war decades, the growth of literature comprised all genres, especially narrative prose, which was in full swing at the time (Boris Pahor, Alojz Rebula). Individual post-war and contemporary development phases of lyrics, prose, drama and essayistic literature, despite all their typological and personal specific features, have been in many aspects parallel to the developments in the home cultural space up to this day.

Key words: Slovenian literature of Trieste, development phases, pre-literary phase, the phase of awakening national awareness, literary phase, literary genres, language

VIRI IN LITERATURA

Corriere della Sera (1876–). Milano, RCS Editoriale Quotidiani.

Cusin, F. (1952): Venti secoli di bora sul Carso e sul golfo. Trieste, Gabbiano.

Czesław, M. (2006): Pričevanje poezije, šest pričevanj o stiskah našega stoletja. Ljubljana, Društvo Apokalipsa.

Dovič, M. (2007): Slovenski pisatelj: razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.

Godini, N. (1991): Franulov Saggio grammaticale italiano-cragolino iz leta 1811 in Vodnikov doprinos. Obdobja, 11, 219–225.

Grdina, I. (1991): Jovan Vesel Koseski – poet in glasnik slovenske meščanske dobe. Obdobja, 11, 271–284.

Juvan, M. (1989): Slovenska baročna pridiga kot transtekstualni pojav. Obdobja, 9, 175–184.

Kidrič, F. (1978): Izbrani spisi, 1. knjiga. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Košuta, M. (2007): Teža sončnega. Odgovori, govori, zagovori. Maribor, Študentska založba Litera.

Martinović, J. (1978): Dragotin Kette. Znameniti Slovenci. Ljubljana, Partizanska knjiga.

Merkù, P. (1980): Slovenska plemiška pisma družin Marenzi-Coraduzzi s konca 17. stoletja.. V: Merkù, P.: Slovenska plemiška pisma. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 3–10.

Pahor, B. (1993): Srečko Kosovel. Pordenone, Studio Tesi.

Pahor, B. (2009): Qui è proibito parlate. Roma, Fazi Editore.

Paternu, B. (1960): Slovenska literarna kritika pred Levstikom. Ljubljana, Univerza v Ljubljani.

Paternu, B. (1994): Šest tržaških pesnikov. V: Pirjevec, M.: Kar naprej trajati. Trst, Devin, 23–31.

Paternu, B. (2006): Književne študije. Ljubljana, Intelego.

Pirjevec, M. (1991): Pisatelj Boris Pahor med etničnim in ontološkim humanizmom. Slavistična revija, 4, 39, 413–419.

Pirjevec, M. (1992): Tipologia della letteratura slovena a Trieste. Letterature di frontiera, 2, 1, 63–69.

Pirjevec, M. (2001): Tržaška zgodba. V: Pirjevec, M.: Tržaška knjiga. Ljubljana, Slovenska matica, 375–385.

Pirjevec, M. (2005): Duhovna os Rebulove proze. V: Bratuž, L. (ur.): Rebulov zbornik. Trst, Mladika, 27–32.

Rupel, M. (1962): Primož Trubar, življenje in delo. Ljubljana, Slovenska matica.

Tavčar, J. (1958–59): Razmišljanje o peklu. Gledališki list. Trst, Slovensko narodno gledališče.

Vidmar, J. (1962): Drobni eseji. Maribor, Obzorja.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2011-02-01

UDK 821.163.6.09-1:316.7(450.361)"19"

PODOBA TUJEGA V SLOVENSKI POEZIJI S TRŽAŠKO MOTIVIKO, OD ZADNJIH DESETLETIJ AVSTRO-OGRSKE DO PRVIH LET SVOBODNEGA TRŽAŠKEGA OZEMLJA

Ana TOROŠ

Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Kostanjeviška cesta 16, 5000 Nova Gorica, Slovenija
e-mail: ana.toros@ung.si

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek raziskuje podobo Drugega v slovenski poeziji s tržaško motiviko, v času od konca 19. stoletja do prve polovice 20. stoletja. Pri tem upošteva dogajalni prostor in časovne koordinate, znotraj katerih se ta podoba pojavlja. Pokaže se, da slovenski pesemski protagonist doživlja Drugega v tržaškem prostoru povečini kot grožnjo slovenstvu.

Ključne besede: slovenska poezija, Trst, imagologija

L'IMMAGINE DELL'ALTRO NELLA POESIA SLOVENA CON MOTIVI TRIESTINI DAGLI ULTIMI DECENNI DELL'IMPERO AUSTROUNGARICO AI PRIMI ANNI DEL TERRITORIO LIBERO DI TRIESTE

SINTESI

L'articolo analizza l'immagine dell'Altro nella poesia slovena con motivi triestini nel periodo che va dalla fine dell'Ottocento alla prima metà del Novecento. Considerate le peculiarità del territorio e delle coordinate temporali che determinano l'emergere del fenomeno si può evincere che il protagonista della poesia percepisce l'Altro all'interno del contesto triestino prevalentemente come minaccia alla slovenità.

Parole chiave: poesia slovena, Trieste, imagologia

PODOBA TUJEGA V SLOVENSKI POEZIJI O TRSTU NA ZAČETKU 20. STOLETJA

Slovenska poezija s konca 19. in z začetka 20. stoletja, ki si je za svoje problemsko izhodišče izbrala tržaški prostor, je kot domačo deželo pojmovala Avstro-Ogrsko, tuji svet pa se je odpiral onkraj njenih meja.¹ Neposredni stik z njim je omogočalo tržaško pristanišče: »Tu ladjam se blago v trebuhe stavi, / kar zraslo ga v deželi je doma, / ob Odri, Visli, Donavi in Savi« (Samec, 1981, 24),² in dalje »/t/am tisoč rok na delu je od davi, // da ladjam vse bogastvo iz trebuha / pobere in na tuje ga odpravi ...« (Samec, 1981, 25). V tem okviru se je »Amerika« vzpostavljala kot tujina, nepoznani prostor, kamor je pesemski lik projiciral upanje v preživetje: »Saj veš, da grem zaradi naju / v Ameriko ... Tam v novem kraju / denarja z delom si prislužim, / da s tabo se čimpreje združim!« (Aškerc, 1989, 168). V tako razmejenem prostoru »Drugi« (Pageaux, 2005, 10),³ njegova prisotnost na Tržaškem, njegov odnos do opazujoče kulture, ni bil nepogrešljivi del upesnjenega sveta. Slovenska poezija s tržaško motiviko se je v tem času omejevala na opisovanje življenja slovenskih ribičev ob tržaški obali in slovenskih kmetov v njenem zaledju, pa tudi na razkrivanje notranjih čustvenih doživetij, predvsem ljubezenskih, ki niso temeljila na narodnostni problematiki, v smislu čustvene vezi med domačinom in tujcem. Dragotin Kette je projiciral čutno ljubezensko izpoved na pomol Sv. Karla, vendar ni izpostavljaj narodnostnega porekla lepe Tržačanke: »No, časi so minuli, / ko sem ljubil blede smrt, / sedaj pa ljubim tebe, / o juga sončni vrt!« (Kette, 1949, 31). Do stika med Slovenci in Drugim (Italijani) ob tržaški obali je najpogostejše prišlo zaradi trgovanja, pri prodaji domačih pridelkov in ulovljenih rib, pri čemer so Slovenci postavljeni v vlogo prodajalcev, Drugi pa v vlogo kupca. Izpovedni lik (Slovenec) v tem primeru ni negativno nastrojen do tuje kulture. V Aškerčevi pesmi *Školjka* iz zbirke *Jadranski biseri* (1908) je zaznati šegavo spogledljivost med slovenskim ribičem in lepo Italijanko iz Trsta: »Takšno lice rožnato imelo / včeraj v Trstu laško je deklè! // Rib je kupila od mene / signorina mlada,

lepa – da!« (Aškerc, 1989, 189). Kljub temu je ravno pri Aškercu, v njegovi *Baladi o Čožotih*⁴, nakazana socialno-nacionalna napetost na Tržaškem, ki se v naslednjih letih izrazito stopnjuje. Srečanje oziroma spopad med slovenskimi in italijanskimi ribiči je v tem primeru locirano na tržaško morje, vendar pri tem še ni izpostavljena nacionalna pripadnost Drugega, saj je tujec s slovenske strani označen zgolj po krajevni pripadnosti (»Čožoti«). Na drugi strani je Drugi že uzavestil nacionalno razliko in se do slovenskih ribičev vrednostno opredelil (»ščavi«). Spopad torej ni samo ekonomske narave, ne izvira zgolj iz nuje po zagotovitvi ribolovne cone za preživetje ribiških družin: »Prišli so Čožoti / čez široko morje / od obali laške / s pisanimi jadri, / s praznimi čolnici /.../ z lačnimi želodci, / z drznimi očmi. // Pa lovili ribe / so Čožoti lačni / v morju našem krasnem, / sinjem, plodovitem« (Aškerc, 1989, 176), temveč je spodbujen z zmerljivkami Čožotov: »Čožoti, / kazali nam osle, / pitali nas s »ščavi«, / kadar so veslali / drzni mimo nas« (Aškerc, 1989, 176).

Čožoti se nekaj let za tem pojavijo v Grudnovi pesmi *Božja pot v Barbano* (1920), ki opisuje romanje v priljubljeno versko središče pri Gradežu, katerega so se udeleževali tako Slovenci kot Italijani in Furlani: »Devinčani, Križani in Istriani / in kar jih na naši še obali, / iz vseh vasi so verni priveslali, / Čožoti ž njimi, Brici in Furlani« (Gruden, 1920, 29). Nacionalna pripadnost Drugega pri Grudnu prav tako še ni predmet pesemske obravnave, saj je v pesemskem središču romarsko doživetje, ki povezuje pripadnike različnih narodnostnih skupin. Srečanje z Drugim torej tako kot v primeru Aškerčevih ribičev ni intencionalno. To obenem pritruje domnevi, da je v preučevani pesniški produkciji opazujoča kultura osredotočena nase in ne reflektira večkulturnosti tržaškega prostora.

PODOBA TUJEGA V SLOVENSKI POEZIJI O TRSTU V MEDVOJNEM OBDOBJU

V Grudnovi zbirki *Primorske pesmi*, iz katere je vzet romarski motiv, se sicer odstirajo tudi drugačni odnosi. Drugi je namreč v tem medvojnem obdobju⁵ zavestno

1 Prispevek je nastal na podlagi raziskave *Podoba Trsta in Tržaškega v slovenski in italijanski poeziji prve polovice 20. stoletja* (Srečko Kosovel, Umberto Saba), ki jo je v študijskem letu 2009/2010 štipendiral Consorzio per lo Sviluppo Internazionale dell'Università degli Studi di Trieste.

2 V pričujočem prispevku analizirane pesmi Janka Samca (Trst, 1886–Ljubljana, 1945) so v knjižni obliki izšle šele po njegovi smrti (1981). Nastale naj bi med leti 1926–1945, po pesnikovem odhodu s Tržaškega v Kraljevino SHS.

3 Pričujoča raziskava metodološko izhaja iz literarne imagologije, ki preučuje podobe tujega v književnosti, ob predpostavki, da vsaka podoba nastane, ko se Jaz (opazujoča kultura) zave svojega odnosa do Drugega (opazovane kulture). Takšna perspektiva zahteva ne le upoštevanje literarnega besedila, temveč tudi silnic, ki oblikujejo družbo, njen literarni sistem in socialni imaginarij (Pageaux, 2008, 17–52).

4 Italijanski ribiči iz Chioggie, mesteca blizu Benetk (Volpi Lisjak, 2010, 93).

5 Poezija s tržaško motiviko medvojnega obdobja se osredotoča na nekatere zgodovinske dogodke in spremembe na Tržaškem, ki so zaznamovali usodo Slovencev v tem prostoru. Mednje najprej sodi požig Narodnega doma v Trstu leta 1920. Naslednja tematika, ki je vpeta v obravnavano pesništvo, je socialna stiska slovenskega prebivalstva, ki je pogosto posledica nacionalne. V kontekstu socialno-nacionalne problematike zasledimo v delih slovenskih pesnikov posebno skrb za slovenski jezik, saj je v tem času prišlo do uzakonjenega poitalijančevanja krajevnih imen, priimkov in osebnih imen. Poleg beleženja tovrstne represije je slovenska poezija ovekovela poskuse upora proti tovrstnim političnim ukrepom. V sklopu teh sta se v pesništvu posebej močno zasidrala motiva prvega in drugega tržaškega procesa (Kacin Wohinz, 2000, 29–79).

vpeljan v pesemsko dogajanje, pri čemer sta s perspektive slovenskega pesemskega protagonista oziroma opazujoče kulture pri Drugem izpostavljena predvsem njegov zaničevalen odnos do slovenstva in njegova prisvojitve slovenskega ozemlja, ki si ga prizadeva nasilno potujčiti. Posledično v dvajsetih in tridesetih letih dvajsetega stoletja ne zasledimo več slovenskih pesmi, ki bi spregovorile o Drugem s pozitivnega ali vsaj z vrednostno nevtralnega gledišča. Pesemski prikazi so tako začrtani v črno-beli tehniki, med narodnozavednim slovenskim protagonistom in njegovim nasilnim, tudi amoralnim antagonistom, ki je močnejši in zmaga na politični ravni.

V tej optiki moramo brati sonet Janka Samca *San Antonio*: »Na trgu Ponte Rosso / razpenjajo že štante brhke starke / da ujele z jutrom bi ,l'affare grosso'« (Samec, 1981, 20), ki po eni strani obnavlja motiv ekonomskih vezi med domačo in tujo kulturo iz Aškerčevih verzov (*Školjka*; Aškerc, 1989, 189), po drugi morda nakazuje represijo nad slovenskimi mandrierkami, ki so morale po letu 1920 na tržnici govoriti italijansko, sicer bi izgubile mesto na trgu (Čermelj, 1965, 87).

Poleg tovrstnih pesemskih relacij med Jazom in Drugim zasledimo znotraj slovenske poezije upornega pesemskega subjekta, ki je spregovoril v imenu zatiranih Slovencev in poudarjal pomen slovenske kulture in jezika. Pri Karlu Široku (1889–1942) se pesemski predstavnik slovenstva zaradi »nekronanega kralja«, ki se je sam oklical za vladarja in ga ljudstvo zaradi krivic ne sprejema, obrača k Bogu in ga prosi odreditve (Širok, 1935, 56).

Kljub občasnim poskusom preseganja vsiljene vloge »sužnja« je slovenski pesemski subjekt sprejemal položaj žrtve in šibkejšega povečini pasivno, z obupom in bolečino zaradi nemoči pred krivico. Janko Samec je v tem kontekstu spregovoril o »viharnih dneh« in težkih razmerah, ki spreminjajo ljudi v »sušnjev črede, / ki jim za vse na svetu duša umrla / je sredi težkih dni trpljenj je in bede« (Samec, 1981, 35), saj Kraševci uspejo izustiti le še »plašen zvok nekdanjih dni besede, / ko so njih srca v lepša sonca zrla« (Samec, 1981, 35).

Drugi je torej predvsem element, ki spodbudi opazujočo slovensko kulturo k samorefleksiji. Na teoretični ravni je takšno možnost relacije med opazujočim in opazovanim predvidela Nora Moll, saj je ugotovila, da se neka skupnost lahko identificira v podobi (pozitivni ali negativni), ki so jo o njej oblikovali njeni sosede, ali pa se želi od nje namenoma diferencirati (Moll, 1999, 221).

Obenem lahko ugotovimo, da se kot pesemski prostori srečevanj med opazujočim in opazovanim pogosto vzpostavijo kraji najhujših obračunov s slovenstvom. Srečko Kosovel je v pesmi *Ej, hej* izpostavil tragičnost požiga uredništva slovenskega političnega časopisa *Edinost*, s katerim je bil po mnenju avtorskega subjekta prizadet celoten slovenski narod (»dežuje na sive ljubljanske hiše«; Kosovel, 1974, 54; Ocvirk, 1974, 604–605). H Gandiju se je pesnik nadalje obračal glede požiga slovenskega Narodnega doma in delavskega

doma v Trstu, v pesmi s povednim naslovom *Italijanska kultura* (Kosovel, 1974, 605). Številni slovenski pesniki so v tridesetih in štiridesetih letih spregovorili o prvem in drugem tržaškem procesu, predvsem o njunih sklepnih dejanjih v Bazovici in Opčinah, s katerimi je bil izoblikovan pesemski simbol upora Primorskih Slovencev proti zatiranju njihove osebne in narodne integritete. V pesniških zbirkah, izdanih v Kraljevini Jugoslaviji, tržaških ilegalnih publikacijah medvojne dobe ter tržaških časopisih prvih povojnih let, so namreč o teh dogodkih spregovorili tako tržaški pesniki (Igo Gruden, Danilo Benčina) kot njihovi goriški sonarodnjaki (Ljubka Šorli, Karel Širok).

V prikazu tovrstnih medvojnih dogodkov je bil Drugi zaradi slovenskim bralcem poznane neugodne politične klime imenovan posredno, s pomočjo zgodovinske in biblične motivike ter s projiciranjem Drugega v negativne like. Ljubka Šorli je v spominski pesmi bazoviškimi žrtvam povzročitelja zla nad »primorskimi junaki« poimenovala »črna tolpa« (Šorli, 1973, 84–85). Paleta oznak za Drugega je uporabila »Rodoljubka«, verjetno Marica Gregorič Štepančič (1876–1954). V njeni pesmi na obletnico požiga Narodnega doma, objavljeni v *Jadranski glasili zavednega ženstva* (1921–1923), je Drugi prikazan kot »tujec« in »Neronov potomec«. S slednjim je »tujcu« priznala rimski izvor, vendar ga je opredelila zgolj z negativnimi dejanji rimskega cesarja Nerona, ki mu legenda pripisuje požig Rima (Dando-Collins, 2010, 99–110). V obravnavani pesmi »Neronovi potomci« upeljuje Narodni dom, simbol slovenstva. Pesniško misel Srečka Kosovela v pesmi *Blizu polnoči*: »Srce-Trst je bolno. / Zato je Trst lep. / Bolečina cvete v lepoti« (Kosovel, 1974, 55) je možno med drugim razumeti kot spoznanje lirskega subjekta, da občutimo pravo vrednost stvari šele v trenutku, ko nam je ta odvzeta. Tudi v tem primeru se pesnik izogne neposredni označitvi vzrokov za »tržaško bolečino«. Redka so neposredna imenovanja Drugega, kot se to zgodi v Grudnovem sonetnem distihu *Devin*, kjer se lirski subjekt sprašuje, komu lahko izpove svojo bolečino, saj je njegov narod najprej trpel pod tujimi fevdalci, sedaj pa »v robstvu gine« (Gruden, 1920, 77), ter nadaljuje, da »Taljan / podčrtala A. Toroš/ naj grad le zida! – mi molčimo ... / a ko čez Kras nam prvi zubelj sine, / na meji Furlanije ga zdrobimo« (Gruden, 1920a, 77).

V manjši meri je za slovensko poezijo s tržaško motiviko medvojne dobe značilna delavska problematika, ki postavlja razredna nasprotja nad nacionalna, s čimer se pesemski konflikt oblikuje med revnim protagonistom (pogosto prvoosebni množinski subjekt, ki spregovori v imenu delavcev) in bogatim družbenim slojem. Takšno pesemsko zasnovo pojasnjuje enotnost delavskega gibanja treh narodnosti (slovenske, hrvaške in italijanske) v Julijski krajini (Kacin Wohinz, 2000, 45). V tako imenovanem »rdečem dvoletju« (1919–1920) je namreč v Italiji »politično sceno obvladovalo revolucionarno delavsko gibanje, ki se je izražalo v nenehnih stavkah, zasedbi tovarn in ustanavljanju delavskih sve-

tov. /.../ Slovensko prebivalstvo se je po vojni množično vključevalo v socialistično gibanje, ker je od revolucionarnega prevrata v Italiji pričakovalo rešitev tako socialnih kot narodnostnih vprašanj» (Kacin Wohinz, 2000, 45–47). V ta kontekst lahko postavimo predvsem pesmi Stana Kosovela, brata Srečka Kosovela (Mahnič, 1981, 10; Bernik, 1984, 9), pa tudi pesem Janka Samca *Trst*: »Na daljnem vzhodu dneva rdeči smeh / kipi v vsemir, in gričkov dolga vrsta / se prebudila je ... /.../ V pristanu tisočerihih vesel šum / in vrisk vetrov, ki uprti v jadra bela / ne morejo preupiti /sic!/ pesmi dela / širokih prsi milijonskih trum« (Samec, 1923, 65).

Zunaj teh okvirov so manj zaostreni odnosi med pripadniki obeh narodnostnih skupin upodobljeni zgolj v satiričnih pesmih, ki bazirajo na stereotipni relaciji med Italijanom – lomilcem ženskih src – in lahkomišelnostjo Slovenko. V pesmi Rojanska »Geiska«⁶ moški lirski subjekt pojasnjuje, da se rojanska dekleta »lišpajo« in v »sergente – ufficiali se zaljubljujejo« (N. N., 1924, 6), pri čemer se privlačnost »tujca« povečuje zaradi močnega ekonomskega in političnega položaja.

PODOBA TUJEGA V SLOVENSKI POEZIJI O TRSTU V ČASU DRUGE SVETOVNE VOJNE

Do premika v podobi Drugega znotraj slovenske poezije s tržaško motiviko je prišlo v času druge svetovne vojne, po kapitulaciji Italije in prihodu nemške vojske, predvsem v pesmih, ki so jih zapisali slovenski taboriščniki v tržaških zaporih, ko so čakali na premestitev v tujino (Nemčijo). Ta se je v pesmih izrisovala kot neznani prostor, prepreden z grožnjo trpljenja in smrti: »Dekleta primorska v Coroneo gredo, / žvižgajo in pojo, srce je žalostno /.../ Dekleta pisala so pisemce žalostno: / Očka in mamca, mi v Nemčijo gremo« (N. N., 1996, 26). Podoba Nemcev se je v skladu s tem odločilno oblikovala na podlagi stikov z nemškimi vojaki in konotirala s predstavo vojnega nasilja in deportacij. Kljub temu je med opazujočim (Slovencom) in Drugim (Nemcem) običajno opazna nizka stopnja čustvene vpletenosti, saj je težišče pesemske pripovedi v poročanju o dogodkih, manj pa v prikazu nasilja, ki je prizadelo pesemske protagoniste na osebni ravni, kakor je razvidno iz pesmi *Trst* Filipa Riharja, ki se spominja noči na kolodvoru v Trstu leta 1944: »Beguncev poln, Primork in cul. / German se je močno učvrstil, / povsod težak korak patrolj ...« (Rihar, 1997, 98).

Morebiti je bila manj obremenjena podoba o Nemcih v spominskem okviru medvojnega obdobja na Tržaškem odločilna pri izbiri nemškega lika kot tujega protagonista znotraj slovenske pesmi *Marjuča* Vinka Šumrade – Radoša Ivanova (1916–1990), ki je kot funkcionar komande ilegalno prebival v Trstu (Paternu, 1995, 68). Na pesemskem prizorišču, lociranem v Trst, se namreč spletje ljubezen med slovenskim dekletom z imenom Marju-

ča in nemškim vojakom Fricem. Vojak Marjučo zasnubi, vendar ga na poti v domovino, kamor odpotuje, da bi se poslovil od umirajoče matere, ubije angleška bomba (Šumrada, 1995, 71). Boris Paternu je zaradi ljubezenskega stika med domačo in tujo kulturo ugotavljal, da »ta partizanski pesnik zmore razumeti tudi ljubezen na sovražnikovi strani in v zgodbi začutiti kos skupne vojne tragike« (Paternu, 1974, 223–233).

PODOBA TUJEGA V SLOVENSKI POEZIJI O TRSTU V PRVIH POVOJNIH LETIH

Konec druge svetovne vojne ni spremenil pesemske relacije med opazujočo in opazovanimi kulturami v smislu pozitivno naravnanih, prijateljskih srečevanj. Pač pa je spremenjeni politični položaj povojnega obdobja pesemskega subjekta postavil v vlogo glasnika o usodi slovenske skupnosti, o kateri so odločale domače in tuje politične sile. Peter Levec (1923–1999) je v času mirovnih pogovorov v Partizanskem dnevniku objavil z optimizmom prežeto pesem Edvardu Kardelju (K odhodu na mirovno konferenco v Pariz): »Vi greste, z vami grejo milijoni / živečih, palih, silnih in jeklenih. /.../ Vi greste nove staviti nam mejnike / in z roko v roki – silna, svetla vrsta / čez Rézijo, Trbiž, Kanin, do Trsta« (Levec, 1946, 3). Na drugi strani se je tržaško področje v pesemskem prostoru začelo na podlagi ideološkega prepričanja ločevati na domače in tuje. Kot zapiše Lev Svetek – Zorin (1914–2005) v pesmi *Pozdravljena, Rdeča Armada!* (ob 27-letnici ustanovitve), objavljeni v Partizanskem dnevniku, izpovedni lik spregovori o Trstu kot o »domačem« mestu, zaradi prepričanja o vzpostavitvi »domače« ideologije v njem: »A Rdeči Armadi vse dalje mudi se / do Trsta in do Korotana«⁷. Prvotni optimizem v pesmih se je zaradi neugodnih političnih razpletov hitro prelevil v razočaranje in občutek, da je bilo zaman vse medvojno in vojno trpljenje Slovencev na Tržaškem. Dora Gruden (1900–1988), sestra Iga Grudna, je v Beograjskih pismih (1–8) (Razgledi) iz leta 1949 z grenkobo ugotavljala, da »/n/a meje zremo, v zmede novih spletk: ni zmagi vse v zasmeh?«, tako da se ji je zdelo, »da milijoni padli so zastonj, za prazen nič« (Gruden, 1949, 463).

Posledično se je v slovenski poeziji s tržaško motiviko še naprej ohranjala pesemska podoba zaprte slovenske skupnosti na Tržaškem, temelječa na strahu pred narodnostnim zatiranjem. Stiki z Angleži in Američani na Tržaškem so bili v pesemskem prostoru prikazani kot grožnja slovenstvu, tudi če so se vzpostavili na ljubezenski ravni. S tega posttravmatskega vidika naslika Črtomir Šinkovec (1914–1983) ogrožajočo erotično vez med angleško govorečim tujcem in Slovenko v *Melanholiji*, objavljeni v *Koledarju Osvobodilne fronte za Svobodno tržaško ozemlje*. Nekdanja ljubezen avtorskega subjekta se namreč v Trstu spreha »s tujci, / angleško

6 Čuk na pal'ci, 1. 5. 1925, 6. Rojanska »Geiska«.

7 Partizanski dnevnik, 23. 2. 1945, *Pozdravljena, Rdeča Armada!*, 3.

se bo sin učil ...» (Šinkovec, 1949, 45). Lirski subjekt se zaradi te ljubezenske vezi sprašuje, ali bo njen sin »dal srce slovenski zemlji, / se bo za nove dni boril« (Šinkovec, 1949, 45) ali bo celo zatajil svoje slovensko poreklo.

Prav skrb za ohranitev slovenstva je bila torej prevladujoči vzgib pri pesemskem oblikovanju podobe Drugega na Tržaškem pri sicer zaprti slovenski skupnosti. Pri tem je edino ljubezenska tematika občasno premostila prepad med domačo in tujimi kulturami.

IMAGES OF THE OTHER IN SLOVENE POETRY WITH TRIESTINE MOTIFS, FROM THE LAST DECADES OF THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE THROUGH THE FIRST YEARS OF THE FREE TERRITORY OF TRIESTE

Ana TOROŠ

University of Nova Gorica, School of Humanities, Kostanjeviška cesta 16, 5000 Nova Gorica, Slovenia
e-mail: ana.toros@ung.si

SUMMARY

This article examines the image of the Other in Slovene poetry with Triestine motifs from the late 19th century through the first half of the 20th century, taking into consideration the narrative space and temporal coordinates within which the image of the Other appears. In Slovene poetry from the late 19th and early 20th century, the contact between Slovenes and the Other (Italians) most frequently occurred during the sale of produce and fish, where Slovenes assumed the role of sellers and the Others the role of buyers. In this case the attitude of the narrative character (a Slovene) toward the foreign culture is not negative. Different relations emerge in the poetry of the inter-war period. Here, the Other is consciously introduced into the poem so that the narrative character can draw on his contemptuous attitude toward Slovenehood. Thus, in the 1920s and 1930s no Slovene poems were written that spoke of the Other with a positive or neutral tone. Instead, the interest in the Other is limited to the representation of his violent actions. Accordingly, the technique adopted by the poet to depict the nationally conscious Slovene protagonist and his antagonist is black and white. Another shift concerning the image of the Other within Slovene poetry with Triestine motifs occurred during World War II, in particular in poems written by Slovenes in Triestine prisons while waiting to be transferred abroad (to German concentration camps). In their poems, the foreign land is described as unknown space imbued with the threat of agony and death. The image of Germans was formed based on contacts with German soldiers and connotated with the concept of war violence and deportation. Another threat to the subsistence of Slovenehood in the Triestine area as presented in the poetry written in the period of the Free Territory of Trieste was contacts with the English and Americans.

Key words: Slovene poetry, Trieste, imagery

VIRI IN LITERATURA

Aškerc, A. (1989): Zbrano delo, četrta knjiga. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Čuk na pal'ci (1922–1926): Gorica, Narodna tiskarna.

Gruden, D. (1949): Beograjska pisma (1–8). Razgledi, 461–464.

Gruden, I. (1920): Primorske pesmi. Ljubljana, Zvezna tiskarna.

Kette, D. (1949): Zbrano delo, prva knjiga. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Kosovel, S. (1974): Zbrano delo, druga knjiga. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Levec, P. (1946): Edvardu Kardelju (K odhodu na mirovno konferenco v Pariz). Primorski dnevnik, 27. 7. 1946, 3.

Levec, P. (1996): Naša pesem. V: Paternu, B. (ur.): Slovensko pesništvo upora. 1941–1945. Zaledne. Tretja knjiga. Novo mesto - Ljubljana, Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba - Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 26.

Partizanski dnevnik: Glasilo Osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko. [S. l.], Propagandni odsek IX. Korpusa, 1943–1945.

Samec, J. (1923): Življenje. Ljubljana, Zvezna tiskarna in knjigarna.

Samec, J. (1981): Sen morja: soneti in druge pesmi. Trst - Ljubljana, Založništvo tržaškega tiska - Cankarjeva založba.

Šinkovec, Č. (1949): Melanholija. Koledar Osvobodilne fronte za Svobodno tržaško ozemlje, 45.

Širok, K. (1935): Kapelica. Ljubljana, Akademsko založba.

Šorli, L. (1973): Bazoviškimi žrtvami v spomin. V: Šorli, L.: Izbrane pesmi. Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 84–85.

Šumrada, V. (1995): Marjuča. V: Paternu, B. (ur.): Slovensko pesništvo upora. 1941–1945. Partizanske. Druga knjiga. Novo mesto - Ljubljana, Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba - Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 71.

Bernik, F. (1984): Trst v slovenski poeziji. V: Bernik, F. (ur.): Trst v slovenski poeziji. Trst - Koper, ZTT - Lipa, 5–13.

Čermelj, L. (1965): Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnami. Ljubljana, Slovenska matica.

Dando-Collins, S. (2010): The great fire of Rome: the fall of the emperor Nero and his city. Cambridge (MA), Da Capo Press.

Kacin Wohinz, M. et al. (2000): Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Zbirka Korenine. Ljubljana, Nova revija.

Mahnič, J. (1981): Uvodna beseda. V: Kosovel, S.: Zrcala. Koper, Lipa, V–XVII.

Moll, N. (1999): Immagini dell'«altro». Imagologia e studi interculturali. V: Gnisci, A. (ur.): Introduzione alla letteratura comparata. Milano, B. Mondadori (Sintesi), 211–248.

Ocvirk, A. (1974): Opombe. V: Kosovel, S.: Zbrano delo II. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 551–718.

Pageaux, D. (2005): Uvod v imagologijo. V: Smolej, T. (ur.): Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti: imagološko berilo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 9–20.

Pageaux, D. (2008): Uvod v imagologijo. V: Pageaux, D.: Imagološke razprave. Ljubljana, Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 17–52.

Paternu, B. (1974): Poglavlje iz slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva. V: Paternu, B.: Pogledi na slovensko književnost: študije in razprave. II. knjiga. Ljubljana, s. n., 217–247.

Volpi Lisjak, B. (2010): Tržaško morje: kraška obala, mesto in vasi: prezrti del zgodovine Slovencev. Zbirka Morje. Koper, Libris.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2011-01-21

UDK 821.163.6.09Pahor B.

MODERNOST OSREDNJEGA ŽENSKEGA LIKA V ROMANU *PARNIK TROBI NJI* SKOZI VLOGO POHAJKOVALKE – *FLÂNEUSE*

Maja SMOTLAK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: maja.smotlak@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Prispevek analizira razmerje, ki ga protagonistka romana Borisa Pahorja Parnik trobi nji razvije v odnosu do prostora, zlasti do Trsta, po katerem se giblje v večjem delu pripovedi. Omenjeni odnos se pokaže za posebno zanimivega zlasti zaradi vloge flâneuse oziroma pohajkovalke po tržaških ulicah, ki jo avtor nameni osrednji figuri omenjenega literarnega dela, s pomočjo česar ustvari nadvse moderen ženski literarni lik in preko tega tudi svojevrstno upodobitev Trsta znotraj slovenske književnosti.

Ključne besede: Boris Pahor, *Parnik trobi nji*, ženski lik, pohajkovalka [flâneuse], flâneur, Trst

MODERNITÀ DELLA PROTAGONISTA FEMMINILE DEL ROMANZO *QUI È PROIBITO* *PARLARE ATTRAVERSO IL RUOLO DELLA FLÂNEUSE*

SINTESI

Il presente contributo verte sull'analisi del rapporto che la protagonista del romanzo di Boris Pahor Qui è proibito parlare (Parnik trobi nji) instaura con l'ambiente, soprattutto Trieste, in cui si trova a muoversi per gran parte della narrazione. Tale rapporto appare di particolare interesse soprattutto in virtù del ruolo di flâneuse della protagonista, che trascorre buona parte del suo tempo andando a zonzo per le vie della città. Ed è proprio il ruolo di flâneuse a conferire a questa figura femminile un'aura di estrema modernità, permettendo altresì all'autore di dare una rappresentazione di Trieste del tutto peculiare nel panorama letterario sloveno.

Parole chiave: Boris Pahor, *Qui è proibito parlare*, figura femminile, bighellona [flâneuse], flâneur, Trieste

UVOD

V romanih Borisa Pahorja nemalokrat naletimo na ženske figure, ki so predstavljene kot karizmatične osebnosti, večidel postavljene v vlogo spremljevalnih figur osrednjih likov, moških intelektualcev. V romanu *Parnik trobi nji* (1964) se zgodi ravno nasprotno, in sicer kot glavno osebo pripovedi pisatelj postavi ženski lik, mlado tržaško Slovenko Emo. Protagonistko izriše kot psihološko dodelano in kompleksno osebnost, kot moderno žensko literarno figuro, ki se razvija in živi skozi osebno, erotično in družbeno razsežnost, zavzema različne zasebne in družbene vloge – hčere, partnerice, ilegalke. Skozi roman lahko sledimo Eminemu razvoju od dekliskosti do ženskosti preko njenih notranjih meditacij in psihičnih stanj, ki se nenehno prepletajo in dopolnjujejo z doživetji ob stiku z družbo, mestom in naravo. Še posebno zanimiv je prikaz Eme kot popotnice skozi fizični prostor. Odnos, ki ga vzpostavi do Trsta, svojega rodnege mesta, namreč v marsičem spominja na lik *flâneurja* oziroma *flâneuse*, tj. pohajkovalke, s katero Pahor tudi v tem svojem romanu prispeva k sooblikovanju idejne in semantične podobe Trsta.

TRST KOT STALNICA PRIPOVEDNE PROZE
BORISA PAHORJA

Za roman *Parnik trobi nji* lahko z gotovostjo trdimo, da se pisatelj tudi v tem delu ne izneveri svoji vsebinski samosvojesti. Ta se pokaže že ob poskusu opredelitve okoliščin, v katere avtor umešča literarne like omenjenega romana. Odgovore na vprašanja, v kateri prostor in čas so umeščeni osrednji literarni liki, kdo jih obkroža in kako so okarakterizirani, dobimo znotraj štirih poglavitnih jeder,¹ ki predstavljajo konstante tudi v Pahorjevem opusu nasploh. To so Trst s svojo okolico (stalnica 1), Slovenci na Primorskem (stalnica 2), totalitarizmi dvajsetega stoletja (stalnica 3) in humanistične vrednote (stalnica 4).

Če se torej vprašamo zgolj po kronotopu romana *Parnik trobi nji*, najdemo odgovor v Trstu z njegovo okolico v drugi polovici tridesetih let dvajsetega stoletja. Ta je najbolj razviden v prvem delu romana, ko poleti leta 1939, v času fašistične oblasti, tržaška Slovenka Ema po vrnitvi iz Milana v rodni Trst med mučnim iskanjem službe tava po tržaških ulicah. Ob tem jo spremljajo strahovi iz preteklosti, spomini na izgu-

bljene starše in sestro, ki se je izneverila slovenstvu ter prestopila v fašistične vrste. Pesimističnemu začetku romana, zaznamovanemu predvsem z notranjo stisko protagonistke, vnašajo svetlobo le prizori, vezani na pokrajino, geografski prostor, mesto Trst in njegovo morje, medtem ko se v ozadju odvija fašistično nasilje, ki skozi pripoved vse bolj stopa v ospredje. Trst tako v romanu *Parnik trobi nji* najde eno svojih najbolj prepričljivih upodobitev, saj zaživi skozi raznolike in kontradiktorne aspekte mesta, ki odbija, a obenem vsakič znova usodno privlači svojega človeka, da se od njega ne more nikdar resnično ločiti in se zato neprestano vrača vanj. Kot pravi Igor Škamperle (2010, 14): »Trst je lep, vendar ga ni lahko razumeti« in kot tak se stalno pojavlja tudi v Eminem osebnostnem, ljubezenskem in družbenem razvoju.

Skozi pripoved Pahor mestoma razširi svoje obzorje dlje od tržaškega okolja, tako da prek vložene zgodbe, ki jo Ema narekuje prijateljici za nelegalni tisk, spregovori o koprskem škofijskem zavodu in opredelitvi Cerkve v odnosu do fašizma in Slovencev na Primorskem. Poleg tega pospremi Emo na kratkotrajne oddaljitve od Trsta, na izlet z Danilom, ljubljnim moškim, v Gradež in Barbano, na obisk prijatelja v Padovo in Danila na jug Italije, ko mora ta služiti v italijanski vojski. Kljub omenjenim Eminim kratkotrajnim oddaljitvam od Trsta njegova pomembnost vseskozi izrazito prevladuje ostale kraje romana.

LIK POHAJKOVALKE
V LITERARNEM USTVARJANJU

Pahor nameni Emi v razmerju do Trsta odnos, ki v marsičem spominja na lik *flâneurja*, tj. pohajkovalca. Ta se je prvič pojavil v devetnajstem stoletju v besednem ustvarjanju Charlesa Baudelaira. Prvi je ta izraz teoretsko obravnaval Walter Benjamin leta 1929 v literarni kritiki *Flânuerjeva vrnitev* (*Die Wiederkehr des Flâneurs*) (Rignall, 1989, 112). Označeval je »pesnike in intelektualce, ki se sprehajajo med množico potrošniških meščanov in kritično opazujejo njihovo obnašanje« (Nuvolati, 2006, 7), s časom pa se je pomen tega razširil. Ravno zaradi raznolikih upodobitev,² ki jih je do danes *flâneur* prevzemal, postaja določitev tega lika vse bolj zapletena.

Pri liku *flâneurja* se za problematičnega izkaže tudi spol. *Flâneur* je izvirno figura moškega spola, ki izhaja

1 Oblikujemo jih lahko na podlagi predhodnih razvrstitev in študij Evgena Bavčarja (1989), Marije Pirjevec (1992), Denisa Poniža (1993), Helge Glušič (2002), Dušana Jelinčiča (2006), Elvia Guagninija (2006), Tatjane Rojc (2006; 2010) in Mirana Košute (2008), ki so že opozarjale na nekatere izmed njih.

2 V sodobnosti je govor o izginjanju klasičnega lika *flâneurja*, kar je pogojeno z nezmožnostjo čudenja v času, ko se zdi, da ni več kaj odkriti. Nekdanjega *flâneurja* nadomešča t. i. »cyberflâneur« (Nuvolati, 2006, 18), ki se umešča že v čas post-postmoderne družbe. Ta se anonimno, skrito in izjemno hitro premika po virtualnem svetu, teži k vzpostavljanju vse večjega števila stikov, ne da bi jih zaživel v konkretni obliki, čeprav je dejansko izjemno željan komunikacije.

iz ene od hierarhičnih binarnih opozicij,³ in sicer: javno življenje naj bi bilo stvar moških, medtem ko naj bi ženskam pripadalo mesto v zasebnosti. Takšna miselnost se je še posebno utrdila v devetnajstem stoletju, ko je z industrializacijo in množičnim zaposlovanjem moških zunaj družinskih gospodinjstev prišlo do ostre delitve na javno in zasebno (Wolff, 1989, 151). Ti družbeni dejavniki so sooblikovali mentaliteto, ki je skoraj do polovice dvajsetega stoletja ženski onemogočala izkušanje *flâneurstva*. Lik pohajkovalke je obstajal, a je bil zelo redek (Nuvolati, 2006, 121). Premikanje ženske po mestu je bilo namreč vezano predvsem na delo, nakupovanje in spremljanje drugih družinskih članov. To je pomenilo, da ženski ni bila dana možnost oddaljitve in razbremenjenosti, ki sta nujen pogoj *flâneurstva*. Poleg tega naj bi bilo obiskovanje nekaterih četrti za žensko, ki je sama, posebno nepriporočljivo zaradi možnih nevarnosti in mimoidočih, za katere je ženska brez družbe lahko pomenila le eno. Ženske, ki se gibljejo po mestu, so bile za *flâneurja* tako največkrat zgolj predmet zanimanja. Zanimivo pa je, da so v mestnem vrvežu prevzemale *flâneurjevo* pozornost največkrat tiste, ki so »inkarnacija skušnjave in greha« (Nuvolati, 2006, 121), torej ustrezajo predstavam t. i. demonske ženske,⁴ medtem ko sta bili ženskam, upodobljenim znotraj doma, zagotovljeni lastnosti skrbnosti in materinskosti, značilni za angelske ženske. Mestna ženska, ki je zanimala *flâneurja*, je nastopala predvsem v dveh vlogah. Bila je nakupovalka v velikih trgovinah ali prodajalka svojega telesa.

Nekatera feministična gibanja so zaradi tega kritizirala lik *flâneurja*, v kolikor je bil zasnovan kot izključno moški lik. Kot alternativo temu so oblikovala pojem horastra [*choraster*], ki naj bi označeval drugačen pristop opazovanja mesta, kot velja za *flâneurja*. *Flâneur* opazuje kraj z določene razdalje in s hladnostjo, ne da bi sodeloval v njem, kar naj bi veljalo za moško perspektivo, medtem ko naj bi bil horaster kot nosilec ženskega principa tisti, ki se izpostavi in stopa v stik z okoljem, razumljenim kot hor [*chor*]. V Platonovi filozofiji je to prostor med bitjo in nastajanjem, poln pomenov, ki mu jih pripišejo tisti, ki v njem delujejo. Manj skrajni feminizmi, ki so se ukvarjali s tem vprašanjem, pa zagovarjajo stališče, da lik pohajkovalke lahko zasledimo v vseh obdobjih in različnih oblikah. Iskati bi jih morali že v figurah preteklosti, kakršne so bile ženske srednjega družbenega sloja devetnajstega stoletja, ki so se udeleževale čajank, obiskovale velika nakupovalna središča,

okrepčevalnice in druge javne prostore. Bile pa so v literaturi največkrat prikazane v negativni luči v obliki predhodno omenjenih stereotipnih negativnih ženskih likov. Nuvolati (2006, 124) trdi, da čeprav se je število pohajkovalk s časom povečalo, še danes nastopa v dejavnosti *flâneurstva* pogostejše moški kot ženska, pri čemer prisotnost žensk na ulici danes nima več nekdanje negativne konotacije, temveč predstavlja trenutek osvoboditve in modernizacije družbe.

Ema kot pohajkovalka po tržaških ulicah

Če se glede na povedano poskušamo ozreti po liku Eme v prvi fazi njenega razvoja, ko je njen pogled uprt vase, prepoznamo, da je ta v marsičem blizu *flâneurju*. V njej lahko razberemo malodane vse lastnosti *flâneurstva*, čeprav avtor meni, da se Ema razlikuje od tradicionalnega *flâneurja* po tem, da njeno pohajkovanje sprožijo zunanje okoliščine, medtem ko je pohajkovanje tradicionalnega *flâneurja* samo sebi namen. Kljub temu Emino stanje osamljenosti, lenarjenja, neobremenjenosti s časom, vzpostavljanje intenzivnega stika s kontekstom, opazovanje in interpretacija, ki je enkrat skorajda znanstvena, spet drugič poetična, dovoljujejo, da jo lahko uvrstimo v tip domače pohajkovalke. Za slednjo je značilno, da se giblje po svojem rodnem mestu, obenem pa nanj gleda z določeno distanco, ki ji omogoča opaziti detajle. Značilno je, da živi v najetem stanovanju, ne potuje veliko in ob opazovanju mesta čustva prevzamejo pomembnejšo vlogo kot pri pohajkovalcu, ki odhaja v oddaljene kraje. Pri domači pohajkovalki gre bolj za izvirno doživljanje, dekonstrukcijo in rekonstrukcijo že znane realnosti kot za odkrivanje resnično novega.

Ema zavzema še posebno zanimiv položaj, saj kot otrok živi v Trstu. Zaradi očetove premostitve, ki jo določi fašistična oblast za slovenske železničarje in druge državne uslužbenke, dolgo časa s starši in sestro biva v Milanu. Po očetovi smrti se z materjo in sestro vrne na Kras. Ta za Emo ni zatočišče pred mestom, varen in pristen kraj, v katerem je v tradiciji slovenske književnosti v Italiji slovenskemu človeku najlepše. Pahor priznava pomembnost Krasa za Slovence v Italiji, saj naj bi iz tega mlade slovenske moči dotekale v mesto in ga držale pri življenju. Obenem pa v pokrajino borov vnese tudi negativne prvine. Zlasti skozi Emino perspektivo je Kras vezan na čas sestrinega moralnega izmaličenja in

3 Ena izmed stičnih točk sicer razdrobljenih in raznovrstnih pogledov snovalk študij ženskih podob v okviru feministične literarne vede je domneva, da je tudi literarno misel zaznamovalo konceptualno mišljenje Zahoda, za katero je že Jacques Derrida trdil, da naj bi izhajalo iz para moško-žensko, pri čemer je v splošnem pojmovanju zahodnih kultur prvi princip, ki izhaja iz prisotnosti falusa kot simbola oziroma označevalca moči, povezan s pozitivnim vrednotenjem, drugi pa temelji na simbolu vagine, ki naj bi simbolizirala izgubo in odsotnost, povezano z negativnim in nemočnim. To naj bi po Derridaju kazalo na falologocentrizem Zahodne misli, ki naj bi bila potemtakem usmerjena k zatiranju in obvladovanju žensk, iz česar izhajajo različne teoretičarke, ko menijo, da so ženski liki v delih piscev stereotipni, neresnični in prevečkrat marginalni.

4 Mary Ellmann, Kate Millet, Julia Kristeva kot tudi Sandra M. Gilbert in Susan Gubar (Moi, 1999) so bile med prvimi teoretičarkami in raziskovalkami, ki so eksplicitno izrazile opazko, da se v književnosti pojavlja največkrat prikaz žensk kot freudovskega nedostopnega in neznanega »temnega kontinenta«, in sicer preko izrazito angelskih ali pošastnih figur.

materinega trpljenja ob sestrinem verbalnem nasilju in grožnjah, zato se ji zdi, da v njem človek ni nič bolj obvarovan pred zlomom kot v mestu. Zvesta tradiciji osrednjih Pahorjevih literarnih likov je Ema mestni človek, ki v mestu prepozna mnoge pasti, a obenem tudi okolje, v katerem lahko polno zaživi. Dolgotrajna oddaljenost od rodnege mesta pri Emi povečuje »občutek ranljivega brezdomstva« (Pahor, 2009, 279), oddaljeno držo do kraja, ki ga opazuje, a hkrati njeno opazovanje ni nikdar resnično neprizadeto, brez čustev ali spominov.

Ema se po mestu giblje svobodno, samostojno po različnih mestnih predelih in ob vseh urah, tako da priča o spremembah, ki se dogajajo v mestu glede na čas in specifičen prostor. S tega vidika je zelo blizu moški interpretaciji *flâneurstva*, toda pisatelj prikaže, da tržaška družba tridesetih let dvajsetega stoletja še ni pripravljena sprejeti take ženske figure, saj se mora Ema na svojih večernih sprehodih pogosto soočiti z neprijetnimi namigovanji in opazkami moških. Običajno je med svojimi večernimi sprehodi sama, na ulici se zdi, da so edine ženske poleg nje le še prostitutke. Tako se ji na primer pripeti, da ujame pogovor delavcev v gostilni, ki med kartanjem trosijo opazke na njen račun, še bolj neprijetno pa je srečanje s skupino vojakov, ki jo zvečer na ulici nadlegujejo.

»*Ei, bionda!*«

To je vzklík prvega, a hitro mu sledi spremljava žeb-ljev drugih podplatov.

»Kam se ti, hudiča, tako mudi!«

»Nismo pijani.«

Spet žvenket žeb-ljev na skrli.

Razburjeno jemlje ključ iz torbice in ga vtika v ključavnico; pri tem jo je sram, da se jim ne postavi po robu, obenem se obsoja, ker jo tako ogovarjajo. In sunkovito rožlja s ključem.

»*E fermati!*« pravi glas že tik ob nji.

»Ne mara za vojake, vlačuga.«

»*E sta'zitto.*« Ta je tik za njenim hrbtom, in zdi se ji, da čuti tudi drsljaj prstov na rami, a tisti trenutek že stopi v vežo, že potisne vrata pred sabo.

/.../

In ne ve, zakaj ne odide, morebiti ima vtis, da je bolj zanesljivo njeno koleno, ki ga tišči v vrata, kakor ključavnica.

Zdaj so se koraki že vsi oddaljili; a ta trenutek je čutiti rahel pritisk ob les.

»Odpri, odšli so.« In sliši njegovo dihanje, ki prihaja skozi ključavnico; najbrž ve, da ni izdrla ključa.

»Samo tukaj v veži mi naredi,« pravi z zarotniškim naglasom. »Odpri no.«

Ona pa počasi obrača ključ, da bi ga neslišno izvlekla; potem potihoma stopa proti stopnicam.

»Pet minut izgubiš. Daj odpri hitro,« še sliši, a se počasi vzpenja po stopnicah. (Pahor, 2009, 70)

Kljub temu da jo okolica dojema kot počestno dekle, ki s pohajkovanjem izziva, in kljub občutenju strahu negativne izkušnje Eme ne odvrnejo od nadaljnjih samostojnih pohajkovanj po mestu, ki jo privlači, kot je za *flâneurja* značilno, s svojimi ljudmi, arhitekturo in naravnimi elementi. In ravno ti delci tržaške stvarnosti so tisti, ki največkrat sprožijo Emino analizo in pretehtanje lastnih čustev, občutij ter spominov.

Kot pri pravem *flâneurju* tudi njena pozornost zastaja v mnogih vsakodnevnih prizorih, med drugim tudi pri mnogoterosti verskih in narodnostnih identitet mesta.

Samo okoli poldne se gneča pred cerkvijo zgosti, tedaj pa prihajajo verniki tudi iz srbske pravoslavne cerkve ob Kanalu in so že odzvonili zvonovi tudi grške pravoslavne cerkve zraven pristaniškega poveljstva. (Pahor, 2009, 103)

Četudi *flâneurjeva* hoja običajno ni usmerjena k drugemu in želi ostati v mejah anonimnosti, ustvarja možnosti srečevanja. S tega vidika je *flâneur* kontradiktoren lik, saj se ne odvrta od naključnih srečanj, obenem pa se ne podaja v globlja razmerja, ker želi ohraniti svojo samoto. Tako se tudi Ema v prvem delu romana ne spušča v intimnejši odnos z nikomer. Kljub temu vzpostavi stik z ljudmi različnih narodnosti, z Grkinjo, vdovo trgovca, pri kateri stanuje za kratek čas, in Judom, lastnikom trgovine s pohištvom, pri katerem se zaposli. Pahor skozi pripadnike neslovenskih narodov prikaže preteklost mesta, a ne zapada v stereotipe, kot je običajno za trivialno literaturo. Dokaz za to lahko vidimo tudi v dejstvu, da Ema čuti povezavo z znancem judovskega rodu zaradi zgodovine naroda, ki mu ta pripada, čeprav so bili »med prvimi, ki so v Trstu finančno podprli gibanje fašistov /.../ še pred Mussolinijevim pohodom na Rim leta 1922 /.../ ne navadna mešanica podjetnikov in tvrdke, ki so jih vodile judovske družine« (Škamperle, 2010, 15). Kljub temu se Emi zdi, da Trst ni več resnično multikulturno mesto,⁵ kot je bil nekdanj. Z Italijani v Trstu skorajda nima stikov, razen ko gre za nečaka stare Grkinje Ferruccia, s katerim doživi slabo izkušnjo, saj jo ta nadleguje. Poleg tega se z Italijani v Trstu поблиže sreča le, ko gre za fašistične predstavnike oblasti, ki so kot karabinjerji ali spremljevalne sence pričujoči na skorajda vsaki slovenski javni prireditvi. Večinoma pa Italijani zanjo ostajajo le mimoidoči sprehajalci ali drugačni neznanci, kar nakaže problematičnost vzpostavljanja stika med Slovenci in Italijani, značilno za tržaško okolje. Ko se namreč Ema oddalji od Trsta, z večjo naklonjenostjo dojema italijanske ljudi.

⁵ Zdi se, da je vprašanje večkulturnosti Trsta že dolgo aktualno, saj tudi v sodobnem času glede tega veljata dva nasprotna si pogleda. Nekateri zatrjujejo, da je svetovljanskost Trsta zgolj mit, ki so ga ustvarili intelektualci, drugi pa trdijo, da je Trst bil in je še vedno multikulturn (Tomažič, 2010).

V prvi fazi Eminega razvoja je njen svet napolnjen predvsem z ženskimi figurami, z nobeno pa ne razvije zaupljivega prijateljstva. Še vedno je vezana predvsem na preteklost svoje družinske zgodbe. Takšna je na primer figura pokojnega očeta, ki ga spoštuje in ima občutek, da ves čas hodi ob njej in jo spodbuja. Moški, s katerim vzpostavi stik na začetku svoje »preobrazbe«, je Robert Prelog, ki ga ceni zaradi njegove izkušnje konfinacije, s katero je moral »odplačati« nelegalno deljenje slovenskega tiska. Od njega jo hkrati odbija vzdušje žalosti, poduhovljenosti, ki ga obkroža, Ema namreč predvsem od moških pričakuje zbrano hladnost in strogo odločnost.

Nekaj duhovniškega je bilo v tem njegovem načinu, zato je sprejemala njegovo priznanje, a se je obenem vendar zavedala tistega nerazpoloženja, katerega čuti zmeraj ob dobroti, ki ima v sebi odtenke trpkosti in zatajevanja. (Pahor, 2009, 63)

Na ulici je Emina pozornost namenjena predvsem ljudem, ki so zapostavljeni zaradi svoje pripadnosti specifičnemu družbenemu sloju. S prikazom delavcev, ribičev, branjev, brezdomcev, prostitutk posredno izpostavi mestne socialne probleme. Nema lokrat nje- no zanimanje prevzamejo tudi kategorije ljudi, ki na splošno veljajo za ranljivejše zaradi starosti ali družbene vloge – tako so mnogi prizori namenjeni otrokom, starejšim osebam in materam. Ema si z zapostavljenimi deli položaj dvakratno, saj jo v fašističnem Trstu marginalizira najprej dejstvo, da je Slovenka, poleg tega pa še brezposelna.

Ženica je sedela za nizko mizo z okroglimi luknjami, v katere so bile vtaknjene vrečke iz časopisnega papirja kakor narobe obrnjeni stožci. A golobi se držijo daleč od sedeče žene, ker vejo, da daje zrna samo za denar.

/.../ Na Hortisovem trgu pa je vrt zaspan, zimzelen, prašen. Zelene klopi nimajo sence in so prazne, samo na eni sedi brezdomec, ki si je opral robec in si ga vtaknil pod kapo na teme, da mu zdaj visi na tilnik in mu dela senco, medtem ko se suši in postaja skorjast. (Pahor, 2009, 26)

Privlačijo jo *flâneursko* tipične »vmesne« situacije in prostori, kraji meditacije in spominjanja, kakršni so cerkev, pokopališče, knjižnica, mestni parki pa tudi prostori čakanja, kot je tramvajška postaja. Nenavadno pozornostna je na odtenke v človeškem obnašanju, na drobne gibe, poglede in na tisto, kar ostaja neizrečeno.

Vračala se je po Korzu. Opoldan. Zdi se ji, da se procesije na pločnikih premikajo na mestu, da nikamor ne grejo. Kakor, da jih je omamila vročina, vendar obrazi niso nič zaspani, oči so celo koketne, oči so predrzne ob širokih odprtinah oblek brez rokavov, pa spet oči, ki so videle predrzne oči, a ne pokažejo,

da so jih videle. Draži jo takšna hoja skozi gneče, ki se jim ne mudi, da bi kam prišle. (Pahor, 2009, 21)

Poleg tega je zanimiva perspektiva, skozi katero Ema opiše strukturo zgradb, mestnih stanovanj, ki pove veliko tudi o odtujenem odnosu med ljudmi, ki v njih bivajo.

Nadstropja nimajo nobene zveze eno z drugim, vsako je plast zase, popolnoma ločena od druge, potem pa so te plasti razdeljene z navpično črto od spodaj navzgor spet na dvoje. In človek lahko mirno živi v enem od teh predelov, tudi če v sosednjem godrnja starka, ki jo vzdržujejo dekleta na posteljah starega mesta; njena sprejemnica se počasi umakne, tako ni več onkraj zidu tvoje sobe, ampak nekje daleč, v neki zelo oddaljeni kašči, kamor sproti odnašaš obrabljene polomljene predmete. (Pahor, 2009, 69)

S sten mestnih stavb spregovori tudi fašizem, z žaljivimi napisi in fašističnimi simboli, ki v Emi vzbujajo nelagodje in strah. V bralcu, seznanjenem s sodobnim Trstom, pa takšni prizori vzbudijo nenavaden občutek in spoznanje, kako močno sled je fašizem pustil v tem mestu vse do danes.

Velike, povezane črke *W*, katerim sledi beseda *scia-vi*. V tretjem nadstropju je namesto obrnjene črke *W* napisano *A morte*, pred besedo *sciavi* pa *quei porchi*. Vsepovsod, kakor ponavljanje istega uroka, pa risbe, ki so po navadi na zidovih javnih straniščih; eliptična figura z žarki vse naokoli in majhen top na dveh kolesih, ki je naperjen v žarke. (Pahor, 2009, 40)

Emo najbolj prevzamejo tisti naravni elementi, ki so obenem simboli Trsta, in sicer morje s svojimi jadri- camami in parniki, burja, ki kot zaveznica slovenskega človeka s svojim ropotom zakriva nedovoljeno petje v slovenskem jeziku, sončna svetloba, ki oživilja Emino telo in jo oddaljuje od zatohle sobe.

Pahor običajno ne vzpostavlja neposredne soodvisnosti med naravo in človekom, zanj narava ostaja navzočnost, ki se ne meni za človeške nesreče. Kljub temu njegovi osrednji literarni liki pogosto navezujejo tesen stik z morjem. Tako je tudi Ema v odnosu do morja intimno navezana nanj. Zanj je več kot le prisotnost, na katero je večina Tržačanov vajena in jo sprejema kot nekaj naravnega. Zanj je simbol neskončnosti in svobode, tolažba, »pribežališče nesrečnikov« (Pahor, 2009, 122), vir telesnega in duhovnega ugodja, kraj, kjer se odvijajo ljubkovanja z ljubljanim moškim. Njen notranji svet je pogosto izražen z uporabo metaforike, ki se navezuje na morje in morsko okolje.

Da bi tako trajalo. Da se ne bi bilo treba nikamor vrniti. Združiti se z zrakom in s prozorno vodo, postati galeb, srebrna riba, travnik alg, skozi katere potujejo

družine bisernih telesc, biti samo čist vonj po soli, samo sol in jod in biti raztopljena v vsem in povsod, da ti nihče ne more do živega, da ti ni treba več iskati dela. (Pahor, 2009, 36)

Po drugi strani se simbioza med Emo in morjem izpolni, ko njen pogled morju pripiše človeške lastnosti.

Ob stopnicah se je morje pogovarjalo z nočjo, prijateljsko zašumelo in hitro potem nespodobno zakolcalo, ko je butnilo preveč vode naenkrat v kot ob stopnicah. (Pahor, 2009, 8)

Podobno se antropomorfizira tudi mesto, ki na trenutke pridobi človeško podobo in prevzame nase Emine tesnobne občutke, povezane s fašizmom, Ema pa v zameno nosi misel na Trst povsod s seboj, tako da ta postane pogosto merilo in primerjava vsakemu drugemu kraju, ki ga obišče.

/A/ tisti trenutek je imelo mesto v pristanišču res skazen obraz, čepelo je ob vznožju kraških gričev kakor bogatin, ki začuti, da se mu bliža konec, in se oplete z vsemi biseri ter pride leč na prod, od koder je nekoč pošiljal ladje v vse smeri sveta. (Pahor, 2009, 54)

Poleg tega je na tem mestu vredno izpostaviti pomen parnika, ki ga zasledimo tudi v naslovu. Trobljenje tega za Emo simbolizira naznanitev sprememb v njenem življenju. Prvič, ko se odloči iti na zmenek z Danilom, in drugič, ko se v jetnišnici, čisto na koncu romana, sprašuje, kaj ji bo prinesla prihodnost. Odgovora ne najde, zaznava le bližino vojne.

Svetloba na zamreženem okencu je še sivkasta, a dan se že poraja, v pristanišču pa se je pravkar oglasil globok in zagrljen bas parnika; zdaj zadržuje dih, da ga ne bi preslišala, če se bo spet oglasil. Zakaj ta glas ji je priklical v spomin trobljenje obrežnega parnika v popoldnevu, ko je samevala v najeti sobi in se zavoljo njega odločila, da je šla na pomol, kjer jo je pred veslaškim društvom čakal Danilo. In razločno čuti, da je to njeno ujetost ležanje začasno in da se bo zagotovo spremenilo, kakor se je tisto popoldne razvezalo njeno klavrno poležavanje. (Pahor, 2009, 309)

Emino občasno opuščanje *flâneurstva*

S časom, ko se začnejo Emine erotično dozorevanje, vzpostavitev ljubezenskega razmerja s tržaškim Slovincem Danilom in prehod v odraslost, se Pahor odloči prebrati najožje tržaško okolje in predstaviti Emo še v druge kraje, kot sta Gradež in Barbana. Tja se odpravi, da bi preživela nekaj časa z moškim, v katerega se zaljublja, zato se v tem delu kot ključni figuri pojavljata le Ema in Danilo, ki sta »združena /.../ sredi ljudi in hkrati ločena od njih« (Pahor, 2009, 121). Nadalje se v tretjem delu

razvoja, tj. odraslosti, prostor Eminega delovanja in premikanja nadalje širi, a tokrat z drugačnim namenom. V Padovo in Neapelj se odpravi tudi zaradi svoje družbene dolžnosti ilegalke.

V Trstu ostaja pohajkovalka, a k temu se pridruži občasna vloga izletnice, turistke v drugih krajih. Kljub temu da ostaja tudi v novi vlogi pozorna in radovedna opazovalka okolice ter ljudi, ne moremo več govoriti o pravi *flâneuse*, kakršno smo določili na začetku, čeprav v odnosu do tujih krajev in v premikanju po njih ohranja samostojnost in samozavest. Njena pozornost do krajev, ki niso Trst, je pogosto zastavljena kot primerjava z rodnim mestom, tako da v resnici v sebi še naprej ostaja usmerjena k opazovanju tržaške realnosti. Lep primer takšnega doživljanja okolice je mogoče prepoznati v Eminem dožemanju Pompejev ob obisku Danila na jugu Italije. Zdi se ji, da je Danilo preveč očaran nad italijanskim stavbarstvom in umetniškim bogastvom, ker medtem »s svojim obnašanjem spreminja razmerje domačega kraja do rimskega gospostva« (Pahor, 2009, 272). Ema ostaja zvesta svojemu mestu, tako da pušča med sabo in tujim okoljem določeno razdaljo, ki jo delno omili šele, ko najde v njem referenčno točko, povezujočo z usodo primorskih ljudi.

»Otok Ventotene je prav v zalivu pred nama. Ponza je malo bolj proti severu, pod Gaeto.« In bilo je, kakor da ga je spomnila na bolečino, ki jo je prav njena bližina izključevala. Da, ker ona se do zdaj ni domislila, kako blizu je krajem, kjer plačujejo kazni za svoj ponos moške, ki jih je občudovala zaradi njihovega junaštva. A hkrati je hvaležna Danilu, da je s to omembo povezal njun obisk uničenega mesta z usodo zaprtih primorskih ljudi. Ker tako se ji zdi, kakor da sta bila doslej vse preveč samo turista, ki sta prišla občudovat razvpite starine. (Pahor, 2009, 273)

Ema tudi v drugem in tretjem delu svojega razvoja najbolj intenzivno doživlja Trst, spremeni se le njen odnos, ki postane v oblikovanju mnenj in sodb prijaznejši do mestnih ljudi in zgradb. Posebno izrazita je sprememba v opisu mesta: potem ko prvič preživi skupno noč z Danilom, opazuje mestne stavbe, saj sama pri sebi ugotavlja, da se zdi, kot bi njeno življenje imelo nek smoter, kar se še bolj stopnjuje z njeno angažiranostjo v nelegalnih dejavnostih mladih Slovencev in Slovenk, ki se borijo proti fašizmu.

In sluti, kako zelo so procelja poslopj s premenjena in na poseben način izrazita zanj, ki jih je imel za priče v svojem upornem dozorevanju, ko se že nji zdi, da so stare hiše nekoliko pomladile svojo barvo in se skušajo nasmehniti skozi resni sivi omet. (Pahor, 2009, 180)

Kljub tej divergenci s klasičnim likom *flâneurja* se Ema skozi razvoj nikoli v celoti ne oddalji od Trsta, temveč se njen svet sčasoma napolni z vse več ljudmi in do-

godki. Lahko bi trdili, da je zveza z Danilom odločilna, da se Emin odnos do moških omehča ter nakaže spremembo, ki se zgodi v odraslosti, ko je njen svet naseljen predvsem z moškimi liki, ki so predstavljeni večidel v vlogi družbeno angažiranih mladeničev. Za Emo so ti poleg Danila razlagalci in posredovalci zgodovine ter svetovne politike. V mešani družbi ženskih in moških ilegalcev so tako moški tisti, ki govorijo, pripovedujejo in se šali, ženske pa poslušajo.

»Rajniki so napisali na pokopališki zid svojo ljubezen do vodje!«

»Rajniki?« In Jadran se je premaknil, da bi šel in se tako rešil praznih marenj; a njegov gib je bil hoten. »Čakaj, saj ti Kontovel ne uide.« In Pepi je vzdignil z razprtimi prsti svetla polmesca s čela, še zmeraj pa je držal Jadrana za komolec. »Prav kakor sem rekel, moj dragi. Davi grejo miljski meščani mimo dolgega zida in zagledajo velike mastne črke, ki so jih ponoči narisali pokojniki:

VODJA, IMETI TE HOČEMO V SVOJI SREDINI!

»Ha-ha,« se je zarežal Srečko in ožil že tako ozka ramena, Pepi pa je izpustil Jadrana komolec in stegoval roko k Srečkovi lakti. »Fino, kaj?« je rekel. »Fino, kaj?« (Pahor, 2009, 198)

V teku zgodbe je Ema kot aktivna ženska, ki jo zanimata zgodovina in politika ter se pogovarja z moškimi in izraža svoja mnenja, videti kot izjema, ki izstopa med ostalimi ženskimi figurami. Z moškimi splete neke vrste tiho zaveznitvo, tovarštvo, ki se pokaže, ko jo fant iz nelegalne družčine na plesu loči »od tistih, ki so prišle samo zaradi nagnjenja svoje ženske čudi, da bi se razdale v ritmičnih zvokih, v zmagoslavju in šumenju plesnih oblek« (Pahor, 2009, 233).

S tem ko v odraslosti Ema postane aktivna članica družbe, se ne oddalji od mesta, nanj ne gleda več odtujeno kot na začetku romana in v času svojega razvoja. Mesto postane polno asociacij na preteklost, dogodke, ki so se ji pripetili med razvojem, in predvsem na Danila. Stik z mestom ostaja živ in za Emo pomemben celo, ko se naposled znajde v jetnišnici. Njena misel opravi tisto, česar sama kot jetnica fizično ne more. Skozi predmete, ki so ji prineseni iz zunanjega sveta, miselno prehodi mestne poti in s tem tudi svoj razvoj, ki jo je spremljal v odraslo osebo, in tako najde vsaj delno uteho.

Pri sestavi njenega osebnega zemljevida se je začelo s perilom, ki ga je prinesla Danilova mama, in čeprav je

ona ni videla, so jo lepo zlikani kosi perila povezali z njeno potjo iz Barkovelj, iz domače kuhinje v staro mesto in nazaj. Potem je prišla Verina razglednica s podobo Kanala, tako da je lahko šla mimo vrste čolnov, mimo stojnic in gledala cene, se nasmehnila ženi, ki jo je nagovorila: »No, mlada, kaj vam bom dala?« (Pahor, 2009, 301)

ZAKLJUČEK

Ema je tako skozi svoj notranji razvoj kot tudi skozi zunanje popotovanje moderen in sodoben ženski literarni lik. Zanimivo je, da Pahor uspe preseči stereotipno, trivialno in enoplastno prikazovanje ženske, ne da bi posegal po potujitvenih pripovednih perspektivah, kakršne so grotesknost, parodija, ironija, cinичnost ali nevedno-naiven pogled. Pisatelj se, zvest svojemu klasičnemu slogu, odloči za manj skrajno potezo, tako da vrednost Emine individualnosti in samostojnosti raje poudari skozi njeno upodobitev kot *flâneuse*, ki je ljubezensko razmerje in vključevanje v družbo nikdar povsem ne izniči.

Na takšen način z likom, ki globoko kognitivno in emotivno doživlja Trst,⁶ Pahor uspe prenesti mesto iz vloge prizorišča in ozadja v vlogo enega osrednjih, za Emo odločilnih protagonistov pripovedi, zlasti v prvem delu romana. Pahor v omenjenem romanu in z Emo kot *flâneuse* z občudovanjem in empatijo posreduje svoj pogled na dušo mesta in obenem posebno vrednost, ki jo ima Trst za Slovence, zlasti za tiste v Italiji.⁷ Prikaže ga na način zavračanja globalizacijskih shem in dopolnjevanja predstav dominantne kulture, za kar je lik *flâneuse* še posebno pripraven, poleg tega pa pove marsikaj o sijajni preteklosti kraja in njegovi multikulturni sestavi, za katero je še danes vprašljivo, ali je kdaj zaživel tudi kot medkulturnost.

Šla je mimo Verdijevega spomenika proti križišču; pod oboki se je za hip pomudila pred izložbo z dragulji. Saj je prav nič ne mikajo, a odkar je brala, da je bila ta palača nekoč last Kalistra, bogatega trgovca in posestnika ladij, si ne more kaj, da ne bi zadržala koraka. Zdi se ji, da jo objame šum mesta iz tistih časov, ko so slovenski in hrvaški trgovci in ladjarji imeli svoje ladje in banke, ko so si Srbi sezidali cerkev v kanalu, pa Grki na obrežju, in še potem ko so si Slovenci postavili Narodni dom, ko je Cankar predaval prav tukaj v središču mesta. In tisti dragulji v izložbi so ji kakor otipljivo znamenje posmeha, mrzla svetloba, ki se brezčutno reži. (Pahor, 2009, 52)

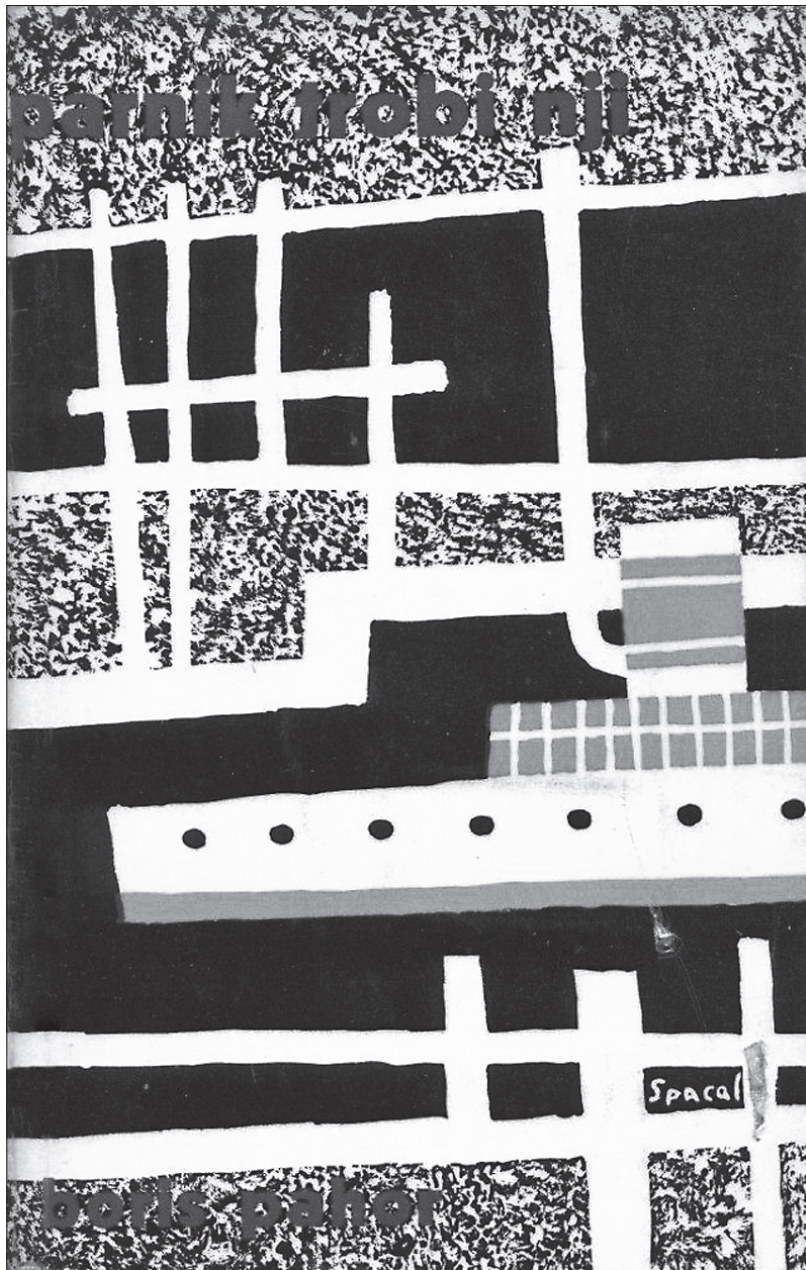
Na takšen način avtor ne prenese ideje slovenskega mestnega človeka v Trstu le v zavest osrednjeslovenskih

⁶ V italijanski književnosti sta skozi prizmo *flâneurstva* največkrat upodobljena Neapelj in Benetke.

⁷ Po Nuvoletijevem (2006, 67) mnenju naj bi prikazi mest v književnosti vplivali tudi na sooblikovanje njihove realne podobe, *geniusa loci* in obratno. Pahorjevo prikazovanje mesta preko *flâneuse* je še posebno aktualno za tistega sodobnega bralca, ki reagira na globalizacijo in homogenizacijo življenjskih stilov z iskanjem kulturnih in zgodovinskih specifik posameznih mest. Pahor dokazuje, da je mesto lahko interpretirano kot vir poetičnosti in neizmerne števila pripovednih besedil.

bralcev, temveč je s prevodi njegovih knjig v sodobnosti ta dostopna tudi neslovenskim bralcem.⁸ Ravno zato se lahko strinjamo z Zoro Tavčar, ko zapiše, da imamo lahko Pahorja za »ambasadorja tržaške slovenske pri-

sotnosti« (Tavčar, 1993, 104) in ne le te. V Pahorjevih delih je namreč vselej navzoča »živo pričujoča misel, da Trst z morjem pripada vsem tržaškim prebivalcem« (Barbarič, 1966, 66).

Sl. 1: Naslovnica prve izdaje romana *Parnik trobi nji* (1964), opremil akad. slik. Lojze Spacal (Cankarjeva založba).
Fig. 1: The front cover of the first edition of the novel *Parnik trobi nji* (1964) designed by the painter Lojze Spacal (Cankarjeva založba).

8 Doslej je bil roman *Parnik trobi nji* preveden v tri tuje jezike in enkrat ponatisnjen v slovenščini. V francoščino je bil prestavljen leta 2008 kot *L'appel du navire* in izšel pri založbi Phébus. Leta 2009 ga je izdala italijanska založba Fazi z naslovom *Qui è proibito parlare*. Leta 2009 je bil po petinštiridesetih letih od prve izdaje ponatisnjen tudi v slovenskem jeziku pri Cankarjevi založbi, leta 2010 pa je Mohorjeva založba Celovec izdala nemški prevod *Geheime Sprachgeschenke*.

MODERNITY OF THE MAIN FEMALE CHARACTER IN THE NOVEL *THE STEAMER SOUNDS A HORN FOR HER* THROUGH THE ROLE OF A *FLÂNEUSE*

Maja SMOTLAK

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: maja.smotlak@zrs.upr.si

SUMMARY

The spacetime of the novel *The Steamer Sounds a Horn for Her* (1964) by Boris Pahor is Trieste and its surroundings during the second half of the nineteen thirties. The pessimistic beginning of the novel is illuminated only by the scenes portraying the landscape, geographical space, city of Trieste and the sea, which take place against the background of the Fascist age of violence. In the novel *The Steamer Sounds a Horn for Her* Trieste received one of its most convincing depictions conceived by the author through Ema, the protagonist and a traveller through physical space. The relationship that Ema establishes with Trieste, her home town, is reminiscent in several ways of the *flâneur* or the *flâneuse*, the city wanderer that was originally conceived as an exclusively male character and which first emerged in literature of the nineteenth century. In contemporaneity as well, the *flâneur* is usually a man, however, the *flâneuse* no longer carries a negative connotation but rather represents the moment of liberation and modernisation of society.

In the novel *The Steamer Sounds a Horn for Her* Pahor portrays Ema as a modern and contemporary female figure, an independent individual who experiences Trieste in a profound cognitive and emotive manner. Like a typical *flâneur*, she is attracted to everyday city scenes, observing people, architecture and natural elements. Emma's attention is devoted primarily to people who are marginalised because of their affiliation to a specific social class, their age, or their social role. She focuses on »intermediate« situations and spaces, individual nuances of human behaviour. It is the pieces of the Trieste reality that usually trigger her analysis and reevaluation of her own sentiments, emotions, and memories. With time, as she begins to mature in an erotic sense, Pahor decides to expand the narrow area of Trieste and transfers Ema as a traveller or a tourist into other environments. Her attention towards places other than Trieste is often set as a comparison with her home town, which retains a certain distance between her and the foreign environment. Then Ema's actions and movements start to expand, but with a different purpose associated with her social duty of an illegal agent countering Fascism, while in Trieste she remains a *flâneuse*. After her first erotic experience her attitude changes, it becomes gentler in terms of forming opinions and judgements concerning city folk and buildings. At the same time her relationship towards men softens, they begin to inhabit her adulthood in an increasing manner as socially engaged young men. Most often they play the role of interpreters and narrators of history, while next to them, Ema stands out among other female characters as an active and equal woman.

Key words: Boris Pahor, *The Steamer Sounds a Horn for Her*, female character, *flâneuse*, *flâneur*, Trieste

LITERATURA

Barbarič, Š. (1966): Tema morja v novejši slovenski prozi. Jezik in slovstvo, 11, 3, 59–67.

Bavčar, E. (1989): O pisatelju in delu: spremni esej. V: Pahor, B.: Mesto v zalivu. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 313–322.

Glušič, H. (2002): Slovenska pripovedna proza v drugi polovici dvajsetega stoletja. Ljubljana, Slovenska matica.

Guagnini, E. (2006): Pričevanja – Razmišljanja. V: Zen, A.: Boris Pahor: Biografia per immagini / Biografija v slikah. Trst, Mladika, 34–35.

Jelinčič, D. (2006): Pričevanja – Razmišljanja. V: Zen, A.: Boris Pahor: Biografia per immagini / Biografija v slikah. Trst, Mladika, 42–43.

Košuta, M. (2008): E-mejli: eseji o mejni literaturi. Maribor, Litera.

Moi, T. (1999): Politika spola/teksta: feministična literarna teorija. Ljubljana, Literarno-umetniško društvo Literatura.

Nuvolati, G. (2006): Lo sguardo vagabondo: Il *flâneur* e la città da Baudelaire ai postmoderni. Bologna, Il mulino.

Pahor, B. (2009): Parnik trobi nji. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Pirjevec, M. (1992): Na pretoku dveh literatur. Trst, Založništvo tržaškega tiska.

Poniž, D. (1993): Romani Borisa Pahorja (Poskus vsebinske opredelitve). V: Pirjevec, M., Ban-Tuta, V. (ur.): Pahorjev zbornik: spomini, pogledi, gradiva. Trst, Narodna in študijska knjižnica, 149–158.

Rignall, J. (1989): Benjamin's *Flâneur* and the Problem of Realism. V: Benjamin, A. (ur.): The Problems of Modernity: Adorno and Benjamin. London - New York, Routledge, 112–121.

Rojc, T. (2006): Boris Pahor, pisatelj onkraj senc. V: Zen, A.: Boris Pahor: Biografia per immagini / Biografija v slikah. Trst, Mladika, 79–80.

Rojc, T. (2010): Zalivi Borisa Pahorja. V: Pahor, B.: Zalivi: čitanka / Boris Pahor. Ljubljana, Cankarjeva založba, 187–196.

Smotlak, M. (2010): Ženski liki v romanu Borisa Pahorja *Parnik trobi nji*. Diplomsko delo. Koper, Oddelek za slovenistiko Fakultete za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem.

Škamperle, I. (2010): Trst je lep, vendar ga ni lahko razumeti. Pogledi: umetnost, kultura, družba, 1, 8–9, 14–15.

Tavčar, Z. (1993): Večnemu mladeniču za visoki jubilej. Pirjevec M., Ban-Tuta V. (ur.): Pahorjev zbornik: spomini, pogledi, gradiva. Trst, Narodna in študijska knjižnica, 103–106.

Tomažič, A. (2010): Lagodje kot stanje duha. Pogledi: umetnost, kultura, družba, 1, 8–9, 13–20.

Wolff, J. (1989): The Invisible Flâneuse: Women and the Literature of Modernity. V: Benjamin, A. (ur.): The Problems of Modernity: Adorno and Benjamin. London - New York, Routledge, 141–156.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2011-07-07

UDK 821.163.6.09Rebula:27-1

ANTIKA IN KRŠČANSTVO: MISELNA PARADIGMA ALOJZA REBULE

Jadranka CERGOL

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: jadranka.cergol@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek analizira filozofski in verski preplet med antiko in krščanstvom v izbranih odlomkih literarnih, esejističnih in tudi neliterarnih del Alojza Rebule, enega najbolj prodornih in plodnih slovenskih pisateljev, po izobrazbi klasičnega filologa, po verskem prepričanju pa zavzetega katoličana. Avtorica najprej predstavi Averincevo utemeljevanje te povezave in dokazuje, da temelji Rebulova koncepcija stikov med antiko in krščanstvom na mislih nekaterih krščanskih apologetov.

Ključne besede: Alojz Rebula, antika, krščanstvo

ANTICHITÀ E CRISTIANESIMO: PARADIGMA DEL PENSIERO DI ALOJZ REBULA

SINTESI

L'articolo analizza l'intreccio filosofico e religioso tra antichità e cristianesimo nei brani prescelti di opere letterarie, saggi e anche di lavori non letterari di Alojz Rebula, uno dei più profondi e fecondi scrittori sloveni, filologo classico e fervente cattolico. L'autrice illustra in primis il pensiero di S. Averincev sulla cristianità per dimostrare come Rebula abbia fondato la propria concezione del contatto tra antichità e cristianesimo sul pensiero di alcuni apologeti cristiani.

Parole chiave: Alojz Rebula, antichità, cristianesimo

... Bilo mi je, ko da sem pri vzponu na neki hrib
še le na vrhu spoznal, kam sem pravzaprav prišel:
v grško-rimski antiki vidim previdnostno pripravo na
edinstveni Prihod.
(Alojz Rebula)

UVOD

V zgodovini humanističnih študij je marsikateriga raziskovalca zamikala tema o stiku med antično miselnostjo in krščanstvom. Krščanstvo se je namreč rodilo v dobi največjega razmaha rimskega cesarstva in je v kasnejših stoletjih tudi vplivalo tako na družbeno, socialno kot tudi na politično podobo takrat največjega imperija na svetu. Stik med antičnimi politeističnimi verami in monoteistično vero je doživel že več interpretacij iz raznih zornih kotov, mnenja v zvezi s tem pa so zelo različna. Tematiki se je poglobljeno posvetil Sergej Averincev, ki je v svoji *Poetiki zgodnjebizantinske literature* povzel in poglobil teze, s katerimi je povezal kulturno dediščino vzhodne in zahodne Evrope ravno na podlagi njune skupne, antične in krščanske dediščine. V omenjenem delu Averincev predstavi srečanje med grško literaturo, filozofijo in kulturo ter krščanstvom v pozni antiki oziroma zgodnjem bizantinskem obdobju.¹ Prevod tega dela v slovenščino iz leta 2005 je dal povod za organizacijo mednarodnega znanstvenega sestanka z naslovom *Antika in krščanstvo: spor ali sprava?*, ki se je odvijal maja leta 2007 v Ljubljani, v organizaciji Oddelka za primerjalno književnost in literarno teorijo, Oddelka za klasično filologijo ter Oddelka za filozofijo Filozofske fakultete v Ljubljani ter KUD Logos, Društva za antične in humanistične študije Slovenije ter Inštituta Nove revije. Na znanstvenem sestanku so se tako zbrali teologi, filozofi in literarni zgodovinarji, ki so izbrano tematiko analizirali iz različnih zornih kotov. Referati so nato izšli v zborniku, ki nosi isti naslov. Zborniku bi radi dodali še drug pogled, ki je bil na sestanku sicer nakazan, a po našem mnenju premalo poglobljeno. Cilj tega prispevka je namreč analizirati filozofski in verski sistem ob kontinuiteti oziroma diskontinuiteti med antiko in krščanstvom, ki ga ima Alojz Rebula, eden najbolj prodornih in plodnih slovenskih pisateljev, po izobrazbi klasični filolog, po verskem prepričanju pa zavzet katoličan.

ZNANSTVENA IZHODIŠČA

O odnosu med antično filozofsko miselnostjo in novim krščanskim pristopom do življenja so razpravljali že v času pozne antike. Ravno v razburkanem obdobju, ki sega od Dioklecijanovega preganjanja kristjanov do Konstantinovega dokončnega sprejetja krščanstva kot veroizpovedi rimskega cesarstva, so se krščanski apologeti in poganški protikrščanski pisci zapletli v oster

spor, o katerem nam pričajo nekateri ohranjeni teksti, ki govorijo o včasih napetem vzdušju bojazni in negotovosti (Maver, 2007, 65). Tako gre nedvomno omeniti diatribo med platonističnim filozofom Porfirijem iz Tira ter njegovimi krščanskimi sodobniki Laktancijem, Evzebijem, škofom iz Cezareje, ter rimskim cesarjem Konstantinom, iz katere je mogoče razumeti, kako bi se v ključnih trenutkih stika med poganstvom in krščanstvom s težavo oblikovala nova krščanska identiteta brez temeljev grško-rimskega kulturnega sveta (Schott, 2008). Krščanstvo je dolga stoletja sobivalo z antičnim kulturnim svetom: včasih je bilo to sobivanje težavnejše in izključujoče, kot priča npr. sveti Gregor Palamas, ki je zapisal, da sta vse Platonovo vedenje in sloves sata-novega izvora (Gregor Palamas, Triada, 1, 1, 15). Spet drugič pa je bil odnos med antiko in krščanstvom pozitivnejši, če je lahko sveti Ciril Aleksandrijski imenoval Platona za božanskega in enakega Mojzesu (Ciril Aleksandrijski, Pedagog, 3, 11). Skratka, antika in krščanstvo sta nekaj stoletij prehodila skupno pot tudi tako, da sta se opirala eden na drugega (Grandi, 2007, 13). Tako je npr. zgodnji apologet Melitos iz Sard v pismu Marku Avreliju trdil, da je vzpon rimskega cesarstva tesno povezan z nastankom krščanstva. Kot dokaz za to navaja dejstvo, da od Avgustovega nastopa in od nastanka krščanstva ni prišlo do nobene velike nesreče, nasprotno, vse se je odvijalo sijajno in slavnostno zaradi molitev pripadnikov krščanske vere (Melito iz Sard v Eus. Zgodovina Cerkve, 4, 26). Tudi drugi apologeti so sprejeli in razvijali ta pogled na odnos med krščanstvom in antiko; Tertulijan je npr. šel še dlje, ko je trdil, da so samo kristjani dodelili cesarju njegovo pravo mesto, in sicer drugo mesto takoj za Bogom. Še več: cesar pripada bolj kristjanom kot poganom, ker je bil postavljen na svoje mesto od Boga (Maver, 2007, 69) (Tertulijan., Apol., 23). To temo je pozneje povzel tudi Orozij, ki je pisal o še dodatnem dokazu, češ da je Avgust doživel tri pomembne mejnike (in sicer: dokončno podjarmljenje Partov na Vzhodu, zaprtje vrat Janusovega templja in sprejetje naziva Augustus) ravno na dan 6. januarja leta 29 pred Kr., to je dan Kristusove epifanije, ko je bil Jezus sprejet kot kralj s strani modrecev z Vzhoda, zato ima po Oroziju ta datum izredno velik pomen (Orozij, Zgodovina, 6, 20). Nekateri od teh omenjenih mislecev so vplivali in zaznamovali tudi delo slovenskega pisatelja Alojza Rebule, ki se je v svojih esejih, romanih in dnevnikih večkrat izrazil glede svojega odnosa do obeh miselnih svetov.

REBULOVO POSTOPNO PBIŽEVANJE KRŠČANSTVU

Antični svet in z njim povezana klasična kultura po eni strani ter krščanska mistika na drugi strani sta močno zaznamovala opus in bios slovenskega pisatelja Alojza

¹ Podobna stališča je Averincev opisal tudi v članku *Athens and Jerusalem*.

Rebule. Svet antike je avtorja prevzel že v mladih srednješolskih letih, kot sam potrjuje:

Svet antike me je opil že v mladih letih. /.../ Brez dvoma prevzame človeka že sam izrazni čar antičnih pisateljev: majestetičnost latinščine in tista suverena eleganca grščine. Ko sem se poglobljaj v antiko, me je prevzemala ta edinstvena genialnost antičnega sveta, predvsem grškega. Še danes sem prepričan, da vsa zahodna civilizacija nosi na sebi pečat svoje grške matice. (Rustja, 1971, 9)

Antična tematika pa se v Rebulovem literarnem opusu pojavlja šele z romanom iz leta 1960, *Senčni ples*, kljub temu da je avtor že prej začel svojo ustvarjalno pot v črticah, novelah in proznih sestavkih, objavljenih v osrednjih ljubljanskih revijah. V teh delih pa še ne zasledimo markantnejših antičnih elementov, čeprav je avtor vsakodnevno prihajal v stik z antično kulturo, saj jo je najprej spoznaval na ljubljanski univerzi ter z njo tesno sobival ob poklicu profesorja grške in latinske literature. V tistih letih so Alojza Rebulo namreč bolj mikale tematike nacionalnega ali eksistencialnega značaja. Šele šestdeseta leta predstavljajo za avtorja duhovni preobrat. Odtlej lahko trdimo, da je antična miselnost podtalno prisotna v vseh ostalih delih, začevši s *Sibilinim vetrom* pa vse do zadnjega romana *Četverorečje*. Razlog za ta premik v Rebulovem umetniškem svetu je skušala podati tudi Katarina Šalamun-Biedrzycka v delu *Umetniški vzpon Alojza Rebule*. Avtorica interpretira tu s specifično metodo, osnovano na znanstvenih temeljih, zlasti Rebulova zgodnja dela, objavljena v glavnem v revijah. Zaključki, do katerih prihaja Šalamunova, so sicer nekoliko nenavadni, a znanstveno temeljiti in dokazani. Kriteriji, katerih se avtorica poslužuje, se osredotočajo na proces alienacije avtorja oziroma njegovega uteleševanja v literarnem junaku. Avtorica ugotavlja, da je Rebula začel svojo literarno pot v znamenju izstopanja iz sebe ter inkarnacije v nekoga drugega, pri čemer je skušal reševati problem alienacije tako, da je stopil v osebo, ki mu je bila zelo oddaljena. Po Šalamunovi je takšna pripovedna tehnika v bistvu »neantropocentrična«², saj pisatelju omogoča, da se popolnoma odtuji samemu sebi, da se sprosti in začuti v sebi klic pisateljavanja. Avtorica meni, da je umetniška veličina nekega avtorja odvisna prav od uspešnosti takšne »neantropocentrične« inkarnacije. Vrhunec Rebulovega »neantropocentrizma« in torej tudi njegovega umetniškega vzpona je v tej luči zbirka novel *Vinograd rimske cesarice* (1954). Šalamunova analizira nato še druge Rebulove zgodnje novele, v katerih se avtor najprej življuje v osebe, ki so mu blizu (npr. *Klic v Sredozemlje*), kasneje pa postopoma prehaja v analizo lastne duševnosti. Rezultat tega poglobljanja vase je roman *Senčni ples*, s katerim doseže Rebula

višek alienacije in obenem postopni odmik od »neantropocentrizma« ter približanje njegovemu nasprotju – »antropocentrizmu«. Iz tega sledi, da so vsa njegova kasnejša dela prežeta z razumskim ustvarjanjem, zato pa umetniško manj pristna, saj »samo razumsko, samo z voljo ne more v umetnosti ničesar velikega nastati« (Šalamun-Biedrzycka, 1995, 183). Ob posredovanju te teze se avtorica večkrat zaustavlja ob življenjskih krizah, ki so Alojza Rebulo bremenile v petdesetih letih. Raziskovalka je torej izpostavila, da je ob koncu petdesetih let prišlo v Rebulovem življenju do temeljnega preobrata, ki je pisatelja takrat privedel bodisi na breg antičnega sveta bodisi z njim povezanega krščanskega etosa. Ta dva svetova sta mu kasneje ostala dve svetli zvezdi, ki mu kažeta pot in mu nudita rešitve na stalno prisotna temeljna vprašanja niča in smrti v življenju. Pisatelj je, če povzamemo ugotovitve Katarine Šalamun-Biedrzycke, začel z odkritim »neantropocentrizmom« in se v začetku šestdesetih let, ko je pisal roman *Senčni ples*, preusmeril k »antropocentrizmu«. Hkrati se v *Senčnem plesu* že kaže umik v antični svet, ki ga pooseblja bivši Kandorjev profesor De Martinis. Približevanje antiki se nato še stopnjuje in doseže svoj vrh z romanom *V Sibilinem vetru*, katerega dogajanje je postavljeno v rimski poganski svet 2. stoletja po Kristusu. Če je torej res, da se je Rebula oddaljil od »neantropocentrizma« in s tem izgubil po mnenju Šalamunove svojo ustvarjalno silo ter se po drugi strani bolj približal umetnosti z razumom, je gotovo tudi res, da je v razumu in iskanju nekega reda, ki ga je odkril v antičnem svetu, avtor našel rešitev iz osebne, človeške krize. V trenutku, ko v svojih delih prikazuje samega sebe in se ne skuša poosebiti v nekom drugem, bližnjem ali popolnoma oddaljenem, najde avtor najprej v grškem miselnem svetu, nato še v krščanskem, tisti logos, ki mu pravzaprav osmišlja življenje. In če je zato umetniško šibkejši, so njegova dela bivanjsko toliko bolj osmišljena. Podobno ugotovitev je mogoče zaslediti tudi pri Arnaldu Bressanu, ki zatrjuje, da Rebula,

poslušen sporočilu svoje Sibile, jih bo [klasiike, op. avtor] obiskal samo zato, da bo lahko podelil smisel svoji usodi. /.../ Skloniti glavo, zadržati dih, ne pustiti se temačnemu obupu, verjeti v Boga, študirati, se zateči h klasikom in Krasu ... (Bressan, 1985, 25)

Da se pisatelj ni strinjal s tezo o »antropocentrizmu«, je jasno povedal v intervjuju:

Katarina Šalamun-Biedrzycka je spregledala bistveno dimenzijo v mojem delu, namreč iskateljsko-religiozno, zato je ne bi pritegoval v diskusijo. /.../ V prvem obdobju mojega pisanja se moja zaljubljenost v antiko ni odražala v novelah čisto slučajno, mo-

2 Katarina Šalamun-Biedrzycka pojmuje »neantropocentrizem« kot poskus »premagovanja alienacije človekovega jaza preko njegovega vključevanja v nekaj izven njega (nekateri govorijo o samopreseganju človeka) (Šalamun-Biedrzycka, 1995, 90).

goče ker sem hotel narediti skok v sodobnost, hotel sem podoživeti razgibano vojno in povojno dogajanje: nemška okupacija, partizanstvo, prihod v Trst, najprej partizanov, nato Novozelandcev, potem pa tista strašna napetost: kaj bo s Trstom? Strah pred Italijo. Čakati na Italijo je bilo kot pričakovati smrt. Vse to je preveč bombardiralo mojo občutljivost, tako da sem se zaradi tega pustil absorbirati od sodobnosti. (Cergol, 2003, 47)

Iz analize pisateljevega opusa je torej jasno razvidno, da je Rebula v prvih letih svojega pisanja doživel globalno eksistencialno krizo, ki jo je po njegovih besedah delno pogojevala tudi politična situacija Slovencev v Italiji, delno pa še druge življenjske dileme. V Rebulovem opusu se kaže večni strah pred nesmisлом in absurdom, ki vladata v človekovem življenju v tolikšni meri, da bi pisatelja na začetku njegove pisateljske poti lahko imeli celo za ateista in privrženca filozofiji Niča. Tako stanje se zelo jasno kaže v romanu *Senčni ples*, v katerem se med drugim tudi prvič pojavi antična misel kot eno možnih življenjskih vodil. Gre za De Martinisovo stoiško filozofijo, ki je na Kandorja močno vplivala, posebno v trenutku, ko se je znašel v življenjskem razcepu med smislom in absurdom. De Martinis je Kandorja vpeljal v antični prostor in mu svojo miselnost takole razlagal:

Vidite, v stoični filozofiji, ki svojega občudovanja do nje nisem prikrival niti v razredu, nisem nikoli mogel razumeti tega, da svojemu privržencu samomora ne prepoveduje. (Rebula, 1960, 136)

De Martinisova etična nagnjenost k stoicizmu izstopa tudi v njegovem nagrobnem epitafu, ki se glasi: »Pilada De Martinisa ni več. Skušal je biti človek. Ne roditi se: to je beseda vseh besed (Sofokles)« (Rebula, 1960, 321). V besedah bivšega profesorja grške literature in v njegovem prepričanju o pravilnosti stoiškega nauka je Kandor poskušal najti izhod iz svoje krize. Pravzaprav dobiva v romanu globalje razsežnosti življenjska kriza pisatelja samega, saj gre za bivanjski občutek popolne nemoči in absurda. Kandorjevo stanje najverjetneje predstavlja zrcalo takratnega Rebulovega doživljanja sveta. Beg v antični svet bi lahko Kandorju predstavljal eno od možnih rešitev, druga bi lahko bila nova ljubezen, ki pa je romaneskni junak ne more izživeti. Tako kot mu je ta ljubezen nedosegljiva, mu tudi ponovno odkrivanje antičnega sveta še ne more nuditi dovolj šne potešitve. Da je v svetu nemogoče odkriti smisel, luč, potrjuje tudi dejstvo, da se roman zaključí z besedo: tema. Do iste ugotovitve je prišel tudi Jože Hočevár:

Ob stiku z De Martinisom poskuša [Kandor, op. avtor] najti zadoščenje in potrditev svojega intelektualnega nemira. Zanimivo pa je, da niti tega miru ob klasiki ne najde in zato ostaja junak slejkoprej nepomirjen sam s seboj, zavedajoč se, da je pot do

poslednje resnice še vedno odprta in da se za hribom skriva še neznana planjava. (Hočevár, 1969, 19)

Pisateljevo približevanje veri je bilo zelo postopno, težavno, neprestano se je spopadal z globokimi dvomi. Da je bil pisatelj v neki večni dilemi med Biti in Nebiti, je tudi sam spet izjavil v intervjuju ob svoji osemdesetletnici, ko je na vprašanje, ali je sploh kdaj doživel krizo, odgovoril: »V nekem smislu sem v nenehni krizi vere od trenutka, odkar sem jo sprejel, se pravi več kot štirideset let« (Rustja, 2004, 9). Ravno v tistih šestdesetih letih, po romanu *Senčni ples* (v katerem prevladuje občutek brezupa) in pred začetkom pisanja *Sibilinega vetra*, je prišlo v Rebulovem doživljanju sveta do nekaterih pomembnih premikov. V teh letih je pisatelj doživel postopen prehod iz ateizma, tako verskega kot nacionalnega, v krščanstvo kot svetovni nazor in klasično antiko kot estetsko-idejno izhodišče njegove literature. V že omejenem intervjuju je izjavil, da ga je

h krščanstvu pritegnilo samo življenje, in sicer ne v svojem intelektualnem, ampak v svojem bivanjskem poteku, v prvi vrsti s trpljenjem. Ja, h Kristusu sem tako rekoč prišel razbit in krvav. Kažipot so mi bila tudi srečanja z nekaterimi vzornimi kristjani. Tako je name napravil nepozaben vtis bivši tržaški škof Luigi Fogar, čeprav sem ga srečal samo enkrat, in to slučajno in ne za več kot polurni pogovor. Tam pri štiridesetih pa sta bili odločilni dve doživetji: misijon na Opčinah (dan po spovedi sem začel pisati roman *V Sibilinem vetru*, in sicer z religioznim začetkom, ki sem ga potem iz estetskih razlogov opustil) ter romanje z ženo v Lurd v bolniškem vlaku. Tik pred odhodom mi je žena rekla, naj se grem okopat v lurško vodo. Tista pirenejska voda, ko da se do danes na meni še ni posušila ... (Rustja, 2004, 8)

Roman *V Sibilinem vetru* tako predstavlja začetek novega iskanja smisla, ki ga je Rebula našel delno v krščanstvu, delno pa v antičnem svetu in verjetno ni slučaj, da je ravno ta roman ambientiran v antičnem Rimu po Kristusovem prihodu, in torej v obdobju, ko se krščanstvo in antika – dve svetli Rebulovi zvezdi – prepletata.

Rebula je pisal roman celih osem let. To so bila šestdeseta leta, v katerih je iskal svojo duhovno pot in jo končno vendarle našel v krščanstvu, v veri. Njegov protagonist Nemezian sicer krščanstva ne sprejme do konca in se v delu predstavi kot ateist, to pa zato, ker je Rebula po ženinem nasvetu spremenil uvod v roman. Prvotno se je namreč začel z besedami: »V imenu Očeta in Sina in Svetega duha«, kar bi simboliziralo (tako Nemežijanovo kot Rebulovo) sprejetje krščanskega nauka kot življenjskega vodila. Ker pa bi takšen predlog najverjetneje odvrnil nevernega bralca od romana, ga je pisatelj predrugačil. Prvotno predvideni začetek vsekakor dokazuje, da je Rebula v tistih letih že prebredel svojo eksis-

stencialno krizo in prešel na drugi breg vere, na katerem je odkril smisel življenja: »Roman V Sibilinem vetru sem pisal v /.../ doživljajski polnosti verskega odkritja« (Rebula, 1971, 206). Zagledal je luč sveta, ki jo je našel v krščanstvu. Na tej poti pa mu je nudila pomembno oporo prav antična miselnost, predvsem stoiška, ki jo v romanu učinkovito in jasno poosebljata Furij Apulej in cesar Mark Avrelj.

Čeprav se Nemezijan bralcu predstavi kot ateist, živi po mojem mnenju po krščanskih naukih, kar se vidi po tem, da ga ne zanima zunanja slava, poskuša biti dober in pravičen do vseh tistih, ki ga obdajajo; krščanski nauk ga priteguje, predvsem od trenutka, ko ga sprejme njegov gospodar Apulej, ki se iz preganjalca kristjanov spremeni v vernika in sprejme zakrament sv. krsta. Literarni lik pa, ki Nemezijana še najbolj očara s svojo »milostno ljubeznijo do življenja« (Rebula, 1968, 84), je Endimijan, knjižničar pri Furiju Apuleju, »ki se je sklanjal k meni (Nemezijanu, op. avtorice) s svojo toplo naklonjenostjo« (Rebula, 1968, 84). Nemezijana očarajo kristjani predvsem s svojo delavnostjo, s svojim čutom za mysticizem in gorečnost, s svojo odprtostjo, nekoli-ko pa ga moti »njihova žaltava vdanost« (Rebula, 1968, 84). Pravzaprav se ima tudi Nemezijan za vernika, a le v estetskem doživljanju, ko pravi:

Saj sem postajal tudi jaz vernik. To je bila vera, ki ji je bila v središču Mnemozine, mati Terpsihore in Uranije, Talije in Polihimnije, svetla roditeljica Muz. Ko sem bral, se mi je zdelo, da slišim njen sprelet v roju krilatih Ur – bral sem Homerja in hipokavst je odmeval od njegovih bitk kakor iz same luči ... (Rebula, 1968, 41)

Antična miselnost in krščanska mistika se skozi ves roman prepletata v Nemezijanovem dojemanju sveta, zdaj prevladuje prva, zdaj druga, obe pa mu predstavljata vodilo v njegovem etičnem doživljanju. Če mu krščanstvo nudi jasnejše odgovore na moralna vprašanja, pa mu klasika nudi globlji estetski užitek. V določenem trenutku pa se le odloči, da krščanski nauk prekaša antičnega:

Popravlil sem svoje nekdanje gledanje: rojstvo v Betlehemu je prekašalo Afroditino.

»In smrt ne prekaša Prometejeve?«

»Jo.«

»Mit nad nami?« je rekel

»Mogoče.« (Rebula, 1968, 243)

Roman *V Sibilinem vetru* predstavlja torej pravo sintezo Rebulovega Weltanschauunga, saj se tako v dramaturgiji zgodbe kot v idejnem smislu neprestano prepletata dva nauka, krščanski in antični, ki pa si skoraj nikoli nista v nasprotju, temveč drug drugega dopolnjujeta.

Rebula pa je v intervjuju zatrdil, da je bilo njegovo približevanje krščanstvu postopno; tudi v nadaljnjih

proznih delih je čutiti, da je senca Niča, Smrti in dokončnega izginotja v njegovih mislih še vedno prisotna. V zbirki *Snegovi Edena*, objavljeni leta 1977, naletimo tudi na novelo *Pogled na Helespont*, v kateri je opisan trenutek, ko poskuša perzijski kralj Kserkses prekoračiti Helespont s svojimi četami, ki vneto gradijo most čez ožino. Ob tem pogledu se strese ob misli:

»Kaj bo od vsega tega čez sto let?« /.../ Jaz pa sem videl vse te stotisoče čez sto let: konjenike in pešce in pračarje, vse v vodoravni legi, vse vznak v temi, vse negibne. /.../ »Tudi ribe v Helespontu takrat ne bodo več iste. Tudi oljke in ciprese na obalah bodo druge. To je pač izmenjava, ki mora biti v stvarih!« /.../ »Naj se tam doli izmenjavajo rodovi rib, kaj me briga, naj se tudi posušijo vse te oljke na obali in naj namesto njih zrastejo druge. Ne prenesem pa, da mora to veljati tudi za človeka, razumeš?« (Rebula, 1977, 135)

Strah pred smrtjo, strah pred ničem, pred izginotjem: vsakega človeka prej ali slej presune preblisk tega čustva, ki je nedvomno zajel tudi Rebulo, ki pa ga je znal tudi umetniško izraziti in s tem osmisлити svoje življenje, o čemer pričajo njegovi kasnejši romani, med katere spada tudi *Zeleno izgnanstvo*, v katerem se nazorno in smiselno prepletata krščanski in antični svet. Protagonist romana je namreč tržaški škof Enej Silvij Piccolomini, kasnejši papež Pij II., ki je zaljubljen v klasično literaturo in se večkrat prepušča prebiranju klasikov. Tako naletimo v romanu na pogovor med škofovim slovenskim tajnikom Tilnom in Enejem o veličini grškega in rimskega duha. Enej Silvij grščine ni poznal, čeprav je v svoji knjižnici hranil številne, tudi redke grške zvitke. Tilna je poskušal prepričati o veličini rimskega genija z opevanjem Katulove krvi, Lukrecijeve teme, Vergilijevih solza, Horacijeve soli, Tacitovega mozga ...

»Zakaj ne bi širokosrčno priznali, da tudi rimstvo, pa naj še tako diši po skednju in kasarni, sprega človeški glagol v vsem aktivu in pasivu bivanja?« »Konjugacija pa mu je dal Grk pa amen, celsitudo,« je pribil Tiln. (Rebula, 1981, 104)

Bralec lahko v tem pogovoru začuti avtorjevo simpatijo do Tilna, ki mu Rebula polaga v usta svoje misli. Ob razmišljanju o tem, ali je njegov nazor bližji poganskemu pogledu ali krščanskemu, se v Piccolominiju spontano porodi vprašanje:

Ali se je bil on, Enej Silvij, sploh kdaj zares preselil s Partenona? Ali ni v njegovi krvi še naprej plal pogan? Pogan, ki mu Stara obala bistveno zadostuje? (Rebula, 1981, 272)

Na to dilemo nimamo jasnega odgovora, lahko pa iz njegovega postavljanja tovrstnih vprašanj sklepamo, da je škof Enej Silvij gotovo čutil v sebi močno naveza-

nost na Partenon in na vse, kar so rodila antična grška tla. Enej Silvij piše antiki prave hvalospeve, imenovali bi jih lahko tudi ljubezenske izpovedi antiki. Tej »sanji, ki je ne bo nikoli izsanjal«, namenja pravcate ljubezenske izpovedi, tako da se celo vpraša: »[o]d ženske je bilo možno ozdraveti, a od antike?« (Rebula, 1981, 272).

V *Zelenem izgnanstvu* torej pritegnejo pozornost metaliterarna razmišljanja o antiki, in sicer ne samo o njenih avtorjih, temveč o sporočilnosti celotnega antičnega duha. V njih lahko začutimo močno pisateljevo prisotnost, saj polaga v usta izbranih likov svoje misli:

Izvajati iz antike kakršno koli pijano sporočilo, bi pomenilo zavreči njeno temeljno kategorijo, njeno *sophrosyne*, njeno modrost. To bi bilo toliko kot seči ne po njenem vinu, ampak po njenih tropinah. Antika je predvsem iskanje iz kaosa, je iskanje v treznosti, je skromnost pred neznanskim pogorjem biti ... /.../ »Le da se Grkom od njihovega vina ni vrtelo, prav v tem je razlika,« je rekel Enej Silvij. »Grki se niso delali, ko da smrti ni. Grki se niso delali, ko da imajo prihodnost sveta v mezincu. Puščava bivanja je bila zanje brez fatamorgan. Orali so jo v soju zvezde Končnosti. V tem je njihova neprekosljivost. (Rebula, 1981, 376)

Dobo grškega klasicizma pojmuje Rebula kot višek človeške modrosti (*sophrosyne*). Z njo je človek osmišljal svoje bivanje na tej zemlji, preprečeval kaos in s pokončno racionalno držo urejal svoj miselni svet. Rojstvo, življenje in smrt so v antiki sprejemali z vdano stjo v usodo, v tem začaranem krogu pa so stremeli po smislu svojega obstoja. Stari Grki so živeli ravnodušno, predajali so se volji bogov, pri tem pa so se poskušali izmikati tako imenovani *hybris*, sili, ki vleče človeka, da bi vladal sebi in svetu. *Hybris* je greh napuha, predrznosti, zaradi katere bi človek hotel postati bog. To pa so Grki ostro zavračali, saj so tiste, ki so bili prežeti s *hybrisom*, hudo kaznovali.

Grštvo, to je otožna nespravljalnost z danim in s spoznanim. Grštvo, to je upajoče odplutje proti obalam nadčloveškega! (Rebula, 1981, 279)

Tesno povezavo med antičnimi pesniki in krščanskim naukom je zaslediti tudi v zadnjem romanu Alojza Rebule, *Četverorečje*. Že v prvem poglavju se protagonist Norbert pogovarja s svojim takrat že bivšim profesorjem latinščine in francoščine Winckelgardom, ki daje občutek, da s svojo navezanostjo na antiko nagovarja sodobnega bralca, kljub temu da se zgodovinsko roman odvija v obdobju francoske revolucije. Tako npr. pravi:

Antika zame ni bila muzejska snov. Bila je vir duha za vse čase, danes, sredi objesti razuma, še posebej. Antični človek ve za svoje mere. Zaveda se svoje končnosti. (Rebula, 2011, 6)

Citat nedvomno dokazuje, da pisatelj živi antični nauk, v tem primeru nauk o Aristotelovi zlati sredini, v svojem vsakdanjem življenju in črpa iz antike smernice za svoj obstoj, tako da mu antična snov ni zgolj predmet proučevanja, temveč veliko bolj vir etičnega in estetskega navdiha, kot dokazuje nekoliko kasnejši citat:

Enkrat vam je ušla misel, da je Francija verjetno največji dedič stare Grčije, kar zadeva ljudsko genialnost, smisel za mero in lepoto. (Rebula, 2011, 8)

Rebula pa se vedno v istem pogovoru spusti tudi na raven stika med antično miselnostjo in krščanskih duhom, kar je bilo opaziti že v romanu *Zeleno izgnanstvo* v pogovoru med tržaškim škofom Piccolominiem in njegovim pomočnikom, Slovencem Tilnom. Očitno tematika srečanja med tema dvema miselnima svetovoma pisatelja Alojza Rebule zelo mika in si večkrat postavlja vprašanja, kot npr.:

»Horacij...« je povzel Winckelgard. »Prav te dni sem imel opraviti z njim. Italijanski zgodovinar iz Benetk, s katerim pisno prijateljujeva, mi je postavil zanimivo vprašanje: 'Kaj mislim o tem, kakšno stališče bi bil zavzel Horacij do evangelija, ko bi se srečal z njim?'«

»Z drugo besedo: ali bi sprejel Kristusa?«

»Natanko tako,« je potrdil profesor.

»Ste italijanskemu prijatelju odgovorili, če mi dovolite vprašanje?«

»Pismo je odšlo pred dnevi, zato imam odgovor živo v spominu.«

»Kako rad bi ga bral tudi sam,« je rekel Norbert.

»Dobesedno: Dvomim, da bi bil sprejel Kristusa. Cristo è terribilmente serio – Kristus je strašno resen, Horacij pa je nagnjen k ležernosti, ironiji, če ne cinizmu. Velikega pesnika pa najdem v prvi knjigi njegovih Od.«

»Kako se ne bi spominjal te vaše preference, gospod profesor.«

»Po drugi strani pa občudujem njegovo srčno prijateljstvo z Vergilijem, kar je med literati strašansko redko. Z Vergilijem, krščanskim prerokom, kakor tega pogana imenujejo nekateri.« (Rebula, 2011, 8)

Rebula se v tem odlomku poigra z zgodovinskimi »če-ji«, ki pa nakazujejo željo po zbliževanju antičnega in krščanskega etičnega sporočila. Pisatelj je prepričan, da bi latinski pesnik Horacij, znan po svojem umirjenem in nekoliko uživaškem življenjskem stilu, ne sprejel Kristusovega nauka, ponovno pa potrjuje večkrat izraženo misel o preroški naravi Vergilijevih del, o kateri pa bo govor v nadaljevanju. Ob navedenih odlomkih iz Rebulovih romanov pa je bilo dokazano, da so tematike antičnega sporočila in krščanskega etosa ter seveda stikov in prepletanja med tema dvema svetovoma, pri slovenskemu krščanskemu piscu zelo pogoste.

Zelo nazorno je svojo pot »na božji Triglav – na Triglav vere« (Rebula, 1994, 135) opisal s ciklusom razmišljanj o veri, objavljenim v zbirki esejev *Skozi prvo zagrinjalo*. Na začetku tega razmišljanja pisatelj pripoveduje, da nekatere redke srečne ljudi pripelje na sam vrh božjega Triglava helikopter, večini so namenjene urejene in markirane poti, ostalim pa ne preostane nič drugega kot vzpon po Severni steni. Svoj vzpon je Rebula začel od vznožja kot popoln ateist, ki se je najprej približal Bogu, nato Kristusu, počasi je začel odkrivati in sprejemati Katoliško cerkev, ki jo je pojmoval zelo nacionalistično, nakar je končno le došel do vrha, na katerem je kraljeval Kristus s svojo Cerkvijo, ki pa ima svetovne razsežnosti.³

Jasno je torej, da sta antika in krščanstvo pri Alojzu Rebuli poglobilna miselna svetova, ki dajeta smisel njegovemu življenju in pisanju. V mojem prispevku pa bi želela tudi analizirati, v kakšnem odnosu sta ta dva miselna svetova. Raziskovalci so namreč mnenja, da antika ni bila samo miselni svet ali način elegantnega in uglednega izražanja, temveč je iz nje Rebula črpal nekatere filozofske kategorije in nauke, ki so mu postali vodilo v njegovem bivanju; Rebula je splošno znan po svojih koreninah v antiki, prav tako, kot je splošno znan po svoji pripadnosti Katoliški cerkvi: Rebula je pravzaprav eden od stebrov slovenske Katoliške cerkve (Kač, 2007, 206).

KRŠČANSTVO KOT NARAVNI NASLEDEK ANTIKE

Alojz Rebula pojmuje krščanstvo kot naravni nasledek antike. S tem v zvezi omenja tudi svoje približevanje krščanskemu nauku prav s pomočjo antike, ko opisuje svojo pot s prispodobne hoje na goro: vedel je sicer, kam se je vzpenjal – na goro antike –, a je šele na vrhu dognal, kam je prišel – v krščanstvo (prim. Rustja, 1989).

Rebula je prepričan, da je zgodovinsko gledano bila glavna povezovalna nit med krščanskim in poganskim grško-rimskim svetom gotovo stoiška filozofija. Stoiki so v času vojaškega, predvsem pa moralnega propadanja rimskega imperija predstavljali pozitivno plat takratne etike. Njihova moralna drža jim je narekovala čut za dolžnost in etične vrednote. Rebula vidi prav v »stoicizmu z njegovo vzvišeno moralnostjo že uverturo v klasično etiko Govora na gori« (Rebula, 1989, 15). Že drugi raziskovalci Rebulovega ustvarjanja so večkrat poudarili, da je bil prehod iz antičnega sveta v krščanski možen na tako naraven način le zaradi globokih etičnih vrednot, ki so jih premogli stoiki (Kozmus, 2003; Žagar, 2008). Tudi Kajetan Gantar opaža v romanu *V Sibilinem vetru* avtorjevo osrednje prizadevanje, da bi dokazal spontano prelivanje antične filozofije v zgodnje krščanstvo (Gantar, 1969, 19). Ta prehod je izrazito prikazan v podobi glavnega junaka – pogana, vzgojenega v rimski družini, ki se začenja počasi soočati z mladim krščan-

stvom. Prav v Palestincih (kot pisatelj imenuje kristjane) odkriva pisatelj lik človeka, oblikovanega po moralno-etičnih principih, ki pa v polnosti sledijo in uresničujejo grški modrostni odnos do sveta in človeka.

Izmed vseh antičnih grških filozofov pa je bil tisti, ki je najbolj prevzel Alojza Rebulo, Platon. Rebula ob misli na Platonov filozofski svet najprej razgrne spektrum njegovih idej: to je idealen svet, v katerem obstajajo popolne podobe vsega, kar je na svetu. To, kar svet premore, pa je le blede senca idej. Obstaja torej neka druga, višja dimenzija, v kateri je vse izoblikovano v svoji popolnosti, naš zemeljski svet je le nekaj povprečnega, minljivega. In ta misel nas ponovno vodi v svet krščanstva in v Kristusovo obljubljeno kraljestvo: »Vstajenje torej ni nikakršna podvojitve, ampak poustvaritev v novo nadčloveško izvirnost. Kopija – blede, umazana, tragična kopija – je le tostranstvo. Ali ni tega doumel že poganski mislec Platon, in to štiristo let pred Kristusom?« (Rebula, 1996, 12). Rebula je torej povzel misli krščanskega apologeta Cirila Aleksandrijskega, ki je videl v Platonu Kristusovega preroka. Na moralnem nivoju je Rebulo pritegovala njegova etična veličina, ko je razpravljal o dobrem in zlu: »Da je zlo svobodne volje hujše od zla narave, ni izključno krščanski uvid. Pol tisočletja pred Kristusom je to zaznal – česa ni zaznal ta mož! – Platon. Zapisal je namreč: bolje je biti tudi po krivici kaznovan kakor biti kriv. To se pravi: bolje je trpeti kakor delati zlo« (Rebula, 1991, 237).

Pojmovanje Platonovega filozofskega sistema kot predhodnika Kristusovega nauka pa že nakazuje korak, ki ga je Alojz Rebula naredil v svojem pojmovanju prehoda iz antike v krščanstvo. Naslanjajoč se še vedno na apologete Justina, Laktancija in Tertulijana vidi v antiki predhodnico Kristusovega nauka. Gre torej za aposteriorno pojmovanje zgodovinskega dogajanja, v kolikor se je krščanstvo razvilo časovno po antiki in zato lahko govorimo le o nekem nadaljevanju oziroma prehodu iz antike v krščanstvo. Rebula pa, opirajoč se na patristiko in na zgoraj omenjenega Averinceva, razmišlja o prehodu iz antike v krščanstvo z aposteriornim gledanjem na omenjeno obdobje.

Alojz Rebula je tako strnil svoje pojmovanje odnosa med krščanstvom in antiko: »Kdor verjame, da se je v letu 0 zgodovina usodno prelomila, da je v sredozemski bazen vdrla Praluč v osebi Jezusa iz Nazareta, ta vidi v grško-rimski antiki več kot nepresegljiv vzgon človeškega duha. V njej vidi edinstveno propedeutiko zgodovine: previdnostno pripravo na edinstven Prihod. In tako so zanj Homer, Heziod, veliki tragiki, Platon, pa tudi Vergilij in Ciceron utiralci poti k Pričakovanemu« (Gantar, 1969, 10).

Antični čas je za Rebulo torej tisti, v katerem se je človeški duh povzpел do svojega najvišjega možnega duhovnega razvoja in obenem pripravil prihod edinega, ki bi človeku pokazal smisel vsega: grštvo brez kr-

3 O Alojzu Rebuli in njegovem odnosu do krščanske vere so pisali Kovač (1994), Kozmus (2003), Žagar (2008).

ščanstva ostaja brez smisla, krščanstvo brez grštva pa ne bi bilo tako zemeljsko, ampak bi ostajalo izven meja človeških zmogljivosti. Spoj med antično in krščansko kulturo je bil torej naraven in spontan. Po Rebulovem mnenju se tudi v grški klasiki izraža volja Boga, ki je imel v svojem načrtu prav to, da je dosegel vrh človekovega duhovnega razvoja tik pred prihodom svojega sina. »On je govoril po Homerju, očetu razuma, in po Sofoklu, pripovedniku večnega zakona, in po Platonu, arhitektu nevidnega, po Vergiliju in Marku Avreliju ...« (Rebula, 1996, 118).

Rebula je torej prepričan, da so antični misleci posredniki med Bogom in človekom, čeprav se sami tega niso zavedali. To si slovenski pisatelj razlaga tudi z branjem četrte Vergilijeve ekloge: v njej so raziskovalci videli oznanilo prihoda nekoga, ki bo spreobrnil ustaljeni red in vzpostavil novega, bolj pravičnega. V rimski dobi so sicer interpretirali eklogo kot napoved zlate Avgustove dobe, ko je rimska republika prešla iz rok senatorjev v roke enega cesarja. Prvi cesar je bil prav Avgust, ki je dejansko vzpostavil v rimskem imperiju nov red, uvedel *pax augustea*, obdobje miru, in uredil cesarstvo. V tej zlati dobi rimskega imperija se je rodil tudi Jezus Kristus, tako da so si kasneje Vergilijevo eklogo razlagali v znamenju Kristusovega prihoda. Enako meni tudi Alojz Rebula: »Iščem s spominom po literaturi, pa ne najdem izrazitejšega profetizma kakor v Vergilijevi četrtri eklogi.« (Rebula, 1971, 206)

Kot zadnji dokaz tega, da Alojz Rebula vidi v antiki predhodnico Kristusovega nauka, bi lahko navedla zadnje strani pisateljevega eseja *Padec, zaznan od vseh potresomerov*, objavljenega najprej v esejistični zbirki *Smer nova zemlja*, nato pa še v knjigi *Skozi prvo zagrinjalo*. Na teh straneh Rebula razmišlja in niza vrsto »adventnih razpoloženj« v grško-rimski literaturi: tako pri Heziodu odkriva krščansko sporočilo pravice na svetu, pri grških dramatikih občutek človeške tragičnosti, pojem *hybris* kot temeljnega greha, zrenje v transcendenco pri Platonu, glavne moralne vrednote ipd. Vse te značilnosti antičnega sveta so zanj »propedeutika k evangeliju«. (Rebula, 1994, 159). Dalje Rebula omenja tudi druge avtorje, ki so v antiki skušali zaznati poteze krščanstva (Simone Weil, Theodor Haecker, Charles Péguy). Zaustavi se še pri že omenjeni Vergilijevi eklogi in svoje razmišljanje zaključi z mislijo, da »za kristjana ne more biti dvoma, kam so se stekale vse dotedanje reke zgodovine. Za koga je dotlej delal teološki genij Izraela, miselni genij Helade in državniški genij Rima. /.../ Kristjan bo rekel s Péguyem: Tudi konji Aleksandra Velikega so peketal v Njegov prihod ...« (Rebula, 1994, 159).

ZAKLJUČEK

Rebulovo pojmovanje stika med antičnim filozofskim svetom in krščanstvom je anahronistično, saj pisatelj trdi, da je bila antika načrtna predhodnica Kristusovega prihoda. Tako anahronistično pojmovanje antike je možno le z vidika kristjana, ki veruje v božji načrt. Po Rebulovem mnenju in po mnenju apologetov je namreč Bog pripravljaj prihod svojega sina na svet in usmerjal zgodovinski tok dogajanja k zaželenemu cilju. Nekaterim nadarjenim Grkom in Rimljanom je vdahnil svojo voljo, tako da je lahko že v teh piscih zaznati božji navdih, ki pripravlja antičnega človeka na sprejem Kristusovega prihoda.

Grška kultura je torej predstavljala na vseh področjih, predvsem na etičnem, pripravo na Kristusov prihod. Kristusovo sporočilo se je sicer razodevalo že prej, v najvišjih grških modrecih, saj se glavni Kristusov nauk: »Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe!« prepleta z grškim sporočilom kalokagathije in rimskega *verum-bonum-pulchrum*.⁴ Kljub vsem moralnim in drugim vrednotam, ki so jih stari Grki postavili kot temelj evropski kulturi, pa so se tudi sami spraševali: čemu življenje? Ali ne bi bilo bolje, da bi se sploh ne rodili? Rebula zatrjuje, da na to temeljno bivanjsko vprašanje stari Grki niso znali odgovoriti. Naučili so se sicer sprejemati voljo bogov in se jim klanjati, spoznali so in spoštovali ustaljeni red v svetu, ki ga niso skušali sprevreči ali vanj poseči, vendar tega reda niso znali osmisлити. Smisel je za pisatelja prišel šele s Kristusovim prihodom, ki je torej osmisлил človekovo in tudi Rebulovo bivanje na tem svetu, grški človek pa je bistvo tega sporočila že zaznal v nekaterih svojih temeljnih filozofskih pojmi. Oznanjenje nebeškega kraljestva daje vsemu človekovemu bivanju in prizadevanju za dobroto tudi smisel: odrešenje od smrti in izničenja ter novo rojstvo. Na vprašanje grškega tragika: Ali ni bolje umreti, kot pa roditi se? Rebula odgovarja s Kristusovim sporočilom, da je vsak človek prišel na svet z določenim ciljem: biti dober. Cilj vseh človekovih dobrih dejanj pa je v Rebulovi misli nebeško kraljestvo. Tja bo lahko prišel vsakdo, ker je Kristus rešil človeka smrti, izničenja in mu podelil večno življenje. S tem je vprašanje Absurda in Niča v navidezno minljivem človeškem življenju rešeno.

Alojz Rebula zato vidi v antični kulturi in v krščanskem sporočilu čudoviti spoj, ki človeku lahko ponudi odgovore na najbolj vznemirljiva eksistencialna vprašanja. Pisec obenem zaznava božji navdih v številnih antičnih avtorjih, ki so po njegovem mnenju že naznanjali Kristusov prihod.

4 O antičnih filozofskih kategorijah glej Cergol, 2006.

ANTIQUITY AND CHRISTIANITY:
THE MENTAL PARADIGM OF ALOJZ REBULA

Jadranka CERGOL

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenia

University of Primorska, Faculty of Humanities, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: jadranka.cergol@zrs.upr.si

SUMMARY

This article presents and analyses selected extracts from literary and non-fiction texts of the Slovene writer Alojz Rebula based on the initial assumption of an intertwining ancient and Christian mentality. In the introductory section, the beginnings of Christian patristics and the various interpretations of apologists regarding the transition from an ancient conception of the world to the Christian mentality are presented. The main focus of the article is placed on the analysis of Rebula's conception of the contact between antiquity and Christianity. In the opinion of the author, his conception is anachronistic given the writer's stance that antiquity was a designated predecessor of the coming of Christ. In the culture of antiquity and the message of Christianity, Rebula saw a marvellous union, one that can provide man with answers to the most exciting existential questions. In addition, the author perceived divine inspiration in numerous ancient authors who, in his view, were foretelling the coming of Christ.

Key words: Alojz Rebula, antiquity, Christianity

BIBLIOGRAFIJA

Averincev, S. S. (2005): Poetika zgodnjebizantinske literature. Ljubljana, Kud Logos.

Averincev, S. S. (1994): Atene e Gerusalemme. Roma, Donzelli Editore.

Bressan, A. (1985): Rebula ali negibni Sibilin veter. V: Bressan, A.: Pustolovščina besede. Trst - Koper, ZTT - Založba Lipa, 108–135.

Cergol, J. (2003): Antika – srčno področje: »antični« intervju s pisateljem Alojzom Rebulom. Zvon, 6, 6, 45–52.

Cergol, J. (2006): Percepcija klasično grško-rimskih filozofskih kategorij v delih slovenskega pisatelja Alojza Rebule. Jezik in slovstvo, 51, 6, 67–79.

Gantar, K. (1969): Alojz Rebula: V Sibilinem vetru. Živa antika, 43, 4, 10.

Grandi, G. (2007): Atene e Gerusalemme: vie del dialogo. V: Snoj, V. (ur.): Antika in krščanstvo: spor ali sprava? = Antiquity and christianity conflict or conciliation? Ljubljana, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Oddelek za klasično filologijo, Oddelek za filozofijo - KUD Logos, Društvo za antične in humanistične študije Slovenije - Inštitut Nove revije, 13–27.

Kač, M. (2007): Antiquity and Christianity in the Slovenian Writer Alojz Rebula. V: Snoj, V. (ur.): Antika in krščanstvo: spor ali sprava? = Antiquity and christianity conflict or conciliation? Ljubljana, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Oddelek za klasično filologijo, Oddelek za filozofijo - KUD Logos, Društvo za antične in humanistične študije Slovenije - Inštitut Nove revije, 203–211.

Kovač, E. (1994): Krščanski paradoks v meditacijah Alojza Rebule. V: Rebula, A.: Skozi prvo zagrinjalo. Celja, Mohorjeva družba, 25–34.

Kozmus, R. (2003): Rebulova hoja za smislom: teološke kreposti vere, upanja in ljubezni v delih Alojza Rebule: doktorska disertacija. Ljubljana, Teološka fakulteta.

Maver, A. (2007): The Paganism of Latin Christian Historical Apologetics. V: Snoj, V. (ur.): Antika in krščanstvo: spor ali sprava? = Antiquity and christianity conflict or conciliation? Ljubljana, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Oddelek za klasično filologijo, Oddelek za filozofijo - KUD Logos, Društvo za antične in humanistične študije Slovenije - Inštitut Nove revije, 65–75.

Rebula, A. (1960): Senčni ples. Ljubljana, Slovenska matica.

Rebula, A. (1968): V Sibilinem vetru. Ljubljana, Slovenska matica.

Rebula, A. (1971): Gorje zelenemu drevesu. Maribor, Obzorja.

Rebula, A. (1981): Zeleno izgnanstvo. Ljubljana, Slovenska matica.

Rebula, A. (1989): Slovenska klasična gimnazija v Trstu: ob 40-letnici obstoja. Tretji dan, 43, 8, 15.

Rebula, A. (1991): Na slovenskem poldnevniku. Maribor, Obzorja.

Rebula, A. (1994): Skozi prvo zagrinjalo. Celje, Mohorjeva družba.

Rebula, A. (1996): Previsna leta. Trst, Mladika.

Rebula, A. (2011): Četverorečje. Celje, Mohorjeva družba.

Rustja, B. (1971): Pogovor s pisateljem Rebulo. Ognjišče, 7, 7/8, 9.

Rustja, B. (1989): Oko ni videlo ... (pogovor s profesorjem Alojzom Rebulo). Celovski zvon, 7, 23, 57.

Schott, J. M. (2008): Christianity, Empire, and the Making of Religion in Late Antiquity. Pennsylvania, University of Pennsylvania Press.

Snoj, V. (2008): Antika in krščanstvo: spor ali sprava? = Antiquity and christianity conflict or conciliation? Ljubljana, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Oddelek za klasično filologijo, Oddelek za filozofijo - KUD Logos, Društvo za antične in humanistične študije Slovenije - Inštitut Nove revije.

Šalamun-Biedrzycka, K. (1995): Umetniški vzpon Alojza Rebule. Koper, Založba Lipa.

Žagar, T. (2008): Rimokatoliško krščanstvo romanskih junakov Alojza Rebule: diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2011-03-17

UDK 821.163.6.09-1:316.7(450.361=163.6)

(RAZ)VREDNOTENJE PODOBE TRSTA V SODOBNI POEZIJI SLOVENCEV V ITALIJI

David BANDELJ

Ul. Palladio 19, 34170 Gorica, Italija
e-mail: dbandelj@yahoo.it

IZVLEČEK

Članek obravnava pet pesniških podob Trsta, ki jih je ustvarilo prav toliko sodobnih slovenskih pesnikov iz Italije (Miroslav Košuta, Marko Kravos, Atilij Kralj, Jurij Paljk in Nadja Švara) in se zaustavlja ob involuciji vrednotenja vloge mesta Trst ter ugotavlja zanjo možne vzroke, ki izhajajo predvsem iz družbenega konteksta razumevanja Trsta in njegovega pomena za slovensko kulturno, literarno in socialno zgodovino.

Ključne besede: književnost Slovencev v Italiji, sodobna poezija, podoba Trsta, Miroslav Košuta, Marko Kravos, Atilij Kralj, Jurij Paljk, Nadja Švara

(S)VALUTAZIONE DELL'IMMAGINE DI TRIESTE NELLA POESIA CONTEMPORANEA DEGLI SLOVENI IN ITALIA

SINTESI

L'articolo analizza cinque immagini poetiche di Trieste create da cinque poeti contemporanei sloveni d'Italia (Miroslav Košuta, Marko Kravos, Atilij Kralj, Jurij Paljk in Nadja Švara), soffermandosi sull'involuzione che si registra nella valutazione del ruolo della città di Trieste indagandone le possibili ragioni, derivanti in primis dal contesto sociale di comprensione di Trieste e della sua importanza per la storia culturale, letteraria e sociale slovena.

Parole chiave: letteratura degli Sloveni in Italia, poesia contemporanea, immagine di Trieste, Miroslav Košuta, Marko Kravos, Atilij Kralj, Jurij Paljk, Nadja Švara

UVOD

Podoba Trsta v literaturi Slovencev v Italiji je od leta 1945 doživela zanimivo literarno usodo. Slednja je razvidna skozi pesniško besedo nekaterih avtorjev, ki so Trstu dali poseben pomen in ga obravnavali kot mnogopomenski simbol te ali one vrednote. Da je bil Trst živo vpisan v slovensko kulturno zavest, nam pričajo že različni poskusi njegove celovite obravnave v antologijah Franceta Bernika (*Trst v slovenski poeziji*) in Marije Pirjevec (*Tržaška knjiga*). Obe antologiji sta skozi mrežo tekstov o Trstu in njegovi širši odmevnosti v slovenskem prostoru prepletli razne avtorje v mozaik podob, ki je ustvaril presenetljivo zanimivo sliko o različnih pomenih Trsta v slovenski literaturi in slovenski kulturni zavesti. Trst ni bil namreč nikdar le topografski pojem, ampak predvsem duhovni. France Bernik (1984, 13) ugotavlja, da je v podobo Trsta vedno vraščeno tudi doživljajsko čustvo, ki je lahko filozofsko, ljubezensko ali socialno.

Iz motiva Trsta gotovo veje tematizacija njegove vloge v slovenski nacionalni zgodovini, ki je predstavljala za vse Slovence kompasovo iglo v njihovi narodotvornosti. Trst kot vprašanje slovenske zgodovine je torej globoko zaznamoval tudi literaturo, še posebej poezijo. Ana Toroš (2010, 267) pri tem pravi, da se v času pred drugo svetovno vojno Trst pojavlja povečini kot estetsko ozadje ljubezenskih in drugih izpovedi, kot sidrišče slovenstva pa je v literaturi prikazano le po koncu druge svetovne vojne, čeprav se že med obema vojnama pojavljajo zametki tematizacije posameznih prostorov in dogajanj, ki povezujejo Trst s slovensko nacionalno usodo.

Kronotopsko konstanto, ki jo torej obravnavamo v tem članku, gre torej razumevati v luči tega, da je šele po drugi svetovni vojni Trst dobil – s hrepenenjsko deziluzijo ob Londonskem memorandumu (1954), po katerem je mesto dokončno pripadlo Italiji – status simbolnega toposa, o čemer pričajo različni teksti, ki so bili napisani o Trstu. O njih prinaša *Tržaška knjiga* Marije Pirjevec nekaj odlomkov iz literarne in splošne kulturne zgodovine Trsta, kjer je status simbolnega mesta zaznati npr. v odlomkih iz del Srečka Kosovega, Joža Vilfana, Borisa Pahorja, Jožeta Pirjevca idr.

Namen te razprave je orisati razvoj, ki ga ima motiv Trsta v poeziji tistega literarnega sistema,¹ ki je z njim usodno zvezan bodisi geografsko bodisi kulturno, to je literatura Slovencev v Italiji, čigar Trst je dolgo let veljal za duhovno in fizično središče. Preteklik je tu obvezen, saj trenutna policentrična razseljenost Slovencev v Italiji (in posledično njihovega ustvarjanja) med Trstom, Gorico, Čedadom, Kanalsko in Rezijansko dolino go-

vori zoper sodobno veljavnost Pogačnikove ugotovitve (1972, 48), da je Trst »naravno gospodarsko, družbeno in kulturno stikališče, kamor se stekajo moči s celotne dežele«. Treba pa je povedati, da je Trst še vedno stereotipno močno prisoten v zavesti ljudi kot središčna krajevna referenca za slovensko manjšino v Italiji, saj je Trst sedež nekaterih pomembnih manjšinskih institucij, poleg tega pa tudi upravno središče dežele Furlanije Julijske-Krajine.

V poeziji, ki nastaja med Slovenci v Italiji, je podoba Trsta prepoznavna kontinuiteta, ki se sicer sporadično pojavlja pri različnih pesnikih in vzpostavlja pogled v razvoj usode mesta v očeh ljudi, ki v njem, z njim ali ob njem tesno živijo. O njegovi posebnosti so pisali tudi italijanski tržaški intelektualci, od Scipia Slataperja prek Guida Voghere in Bobija Bazlena do Claudia Magrisa in Angela Are. Domala vsi so ugotavljali »tržaško« posebnost kot mesta več in več identitet ali celo mesta s shizofreno, patološko identiteto.

V zavesti povprečnega slovenskega človeka je Trst ob Ljubljani veljal za najpomembnejše slovensko mesto, ki se je s krilatico Ivana Tavčarja (usidrano v kolektivni spomin skozi predavanje Ivana Cankarja *Očiščenje in pomlajenje*), da je namreč »Ljubljana srce Slovenije, Trst pa njena pljuča«, (Cankar, 2001, 92) močno povzpел v narodno zavest in postal podoba neuresničenih slovenskih hrepenenj po celovitosti slovenskega ozemlja.

Toda kar izraža sodobna poezija Slovencev v Italiji, je v bistvu involucija z vidika vpogleda v zgodovinski razvoj podobe mesta. Če je na začetku šestdesetih letih XX. stoletja Trst idealiziran (verjetno kot posledica deziluzije ob Londonskem memorandumu), je njegova sedanjost postavljena na trdna realna tla in se hrepenenjska razsežnost v njej razblini. Pesniki, ki jih obravnavamo, to so Miroslav Košuta, Marko Kravos, Atilij Kralj, Jurij Paljk in Nadja Švara,² pišejo o Trstu z različnimi toni, različnimi pričakovanji in različno paleto podob, s tem pa oblikujejo motiv Trsta v zadnjih petdesetih letih na presenetljivo aktualističen način in zarisujejo njegovo razvojno pot, ki poteka v obratno smer od pričakovanega pozitivnega razvoja – evolucije. Od podobe Trsta kot mesta, ki leži na zanimivem geopolitičnem položaju stikališča, bi se od druge svetovne vojne pa do današnjih dni hipotetično pričakoval razvoj v smer vedno večje odprtosti, kozmopolitskosti in svetovljanstva. Toda tega pri pesnikih ne vidimo. Če gre torej po eni strani za razvoj ali evolucijo v slogovnem ali tematskem smislu, gre po drugi strani za razkroj oz. involucijo v smislu vrednot, ki jih Trst kot mesto lahko danes izrazi. S to držo pa pesniki vseeno upajoče opozarjajo na možni literarni položaj Trsta v prihodnosti.

1 Književnost Slovencev v Italiji razumem kot literarni sistem z lastnimi zakonitostmi, ki mu omogočajo obstoj kot samostojen sistem, čeprav ne nujno ločen od sistema slovenske literature (Gl. Bandelj, 2010, 432).

2 Slednje obravnavanih pesnikov ni naključno in sledi precej široko zasnovanemu kronološkemu toku. Pesniki so obravnavani v zaporedju njihovega prvega vstopa v slovensko literaturo, ki je rahlo različen od pojavljanja oz. objave v članku obravnavanih pesmi.

»ODPRTI« TRST MIROSLAVA KOŠUTE

Po mnenju Borisa Paternuja (1999, 190) je Miroslav Košuta (r. 1936) kot pesnik razpoznaven prav po tem, da v sodobno tržaško poezijo vpisuje živo scenerijo tržaškega mesta. Njegova motivika je topografsko dobro prepoznavna, podobe metaforično predstavljajo človekovo življenje in njegovo občutje zgodovine. Pesmi, ki jih je Košuta namenil Trstu, je veliko, za našo obravnavo pa se zdi najbolj značilna pesem *Ta Trst*:

Ta Trst je kot mesto na robu sveta.
Obreden in star gre pod stojnico hiš,
na grla kakor na flavte igra,
ko mu v srebrnino obraze loviš.

Cesarsko odpada nekdanji sijaj.
Po ulicah ladje na vetru drse.
Kot ženska odpira se na stežaj.
Grenkejši ko pelin so mrtvi ljudje.

Opasan z jeziki, ki pesmi pojo,
pijan od požara in strog od soli,
okraden za jutri, ob čast in nebo –
ta Trst je kot vera, ki ne dogori.
(Košuta, 1976, 82)

Opazovalčev zorni kot pogleda na mesto kaže na Košutovo močnejšo opredelitev za opis, ki spominja na slikarsko veduto (prim. Paternu, 1999, 191). Toda kmalu se literarni čopič ustavi in se lirski jaz zatopi v meditacijo o usodi mesta, ki je že na začetku definirano kot mesto »na robu sveta«. Rob, o katerem piše Košuta, pa ima že dvojno oznako. Gre za »rob sveta«, ki se izraža v tržaški identiteti. Ta je za vsak narod, ki živi v Trstu, samosvoja in se drugih v bistvu ne dotika. Angelo Ara in Claudio Magris, v zadnjem času tudi Tatjana Rojc, poudarjajo, kako so vse kulturne silnice različnih narodov v Trstu potekale povečini druga mimo druge (Rojc, 2010, 263; Ara-Magris, 2007, 43). To je imelo katastrofalne posledice tudi za sedanost, kakor ob zgodbi požiga Narodnega doma ugotavlja Jože Pirjevec v (Pirjevec, 2001, 130). Prav tako pa ima Košutov »rob« tudi geopolitično konotacijo, saj je tržaška fizična mejnost med vzhodom in zahodom dolgo veljala za enega izmed pomembnejših identitetnih dejavnikov mesta.

Toda Košuta se kot spreten pesnik izogne enoznačnemu pojmovanju in mu je podoba le primerna uvertura za poosebljanje mesta skozi njegovo zgodovinsko spremembo. Trst je za Miroslava Košuto svetlo in veliko mesto, glasnik mogočnih časov avstro-ogrske večkulturnosti, ki pa počasi izgublja »cesarski sijaj«. Močni naci-

onalistični poskusi na slovenski in italijanski strani, da bi Trst zadržali v celoti zase, so znani ne le iz kulturne zgodovine XX. stoletja, tudi tržaški prebivalci različnih narodnosti večinoma različno osmišljajo iste dogodke iz zgodovine mesta.³ Internacionalizem, ki je Trstu usojen, čeprav ga sam nerad priznava, je Košuti največji dar, ki ga mesto premore. Trst mu je simbol toposa, ki izraža kozmopolitizem in čeprav je tudi Košutovemu lirskega jazu jasno, da mesto umira (»grenkejši ko pelin so mrtvi ljudje«), ga – v tej pesmi – ne opisuje z melanholičnim tonom, ampak z vitalnostjo, ki jo Paternu (1999, 191) imenuje »južnjaška«, a ki bi jo brez težav lahko pripisali Košutovemu *sredozemskemu* občutenju sveta, lastnemu večini avtorjev iz književnosti Slovencev v Italiji. Trst mu postane »vera, ki ne dogori«.

Toda podoba Trsta, ki je kljub razpadu vitalna vera, ni za Košuto splošna (v svojem opusu se v naslovu druge pesmi, *Trieste triste*, npr. asonančno poigra s tržaško žalostjo), temveč je podoba za »ta« Trst. Trst, ki je odprt »na stežaj« in »opasan z jeziki, ki pesmi pojo«. »Ta« Trst, ki je dom za vsakogar, je za pesnika izrazito *odprti prostor*.

Čeprav je njegova vizija razpada občutena z noto strahu, je zaključek pesmi upajoč in prinaša vizionarski pogled v prihodnost, ko bo Trst, ki ga Košutov lirski jaz sanja kot vero preteklosti, postal realnost prihodnosti.

Značilna drža Košutovega lirskega subjekta, ki ob zaznavanju propadanja ostane pokončna, je močna znanilka neomajne vere v prihodnost Trsta, ki ji Košuta ostaja vseskozi zvest. Tudi ko se v drugih pesmih s še bolj barvito subjektivno perspektivo dotika podobnih tem (npr. v pesmi *Mesto z molom San Carlo*), je fantazijsko vraščen v brezčasnost in spaja preteklost in sedanost:

Naročil sem nekaj vlakov, da opremim postajo,
primerno število parnikov za pristanišče,
pomol Audace sem znova prekrstil v San Carlo.
(Bandelj, 2009, 43)

»Kettejev« pomol San Carlo iz njegove istoimenske pesmi *Na molu San Carlo* iz leta 1900, ki je bil prekrščen v Molo Audace po izkrcanju prve italijanske ladje »Audace« po koncu prve svetovne vojne v polnem razmahu iredentizma, Košuta znova povrne v nekdanji čas ter nato prikaže zanimiv tržaški *melting pot*:

Grki se petelinijo, težkajo Židje račune,
Dalmatinci mežikajo v prapor avstrijskega Lloyda,
Kranjcem ob Čehih Mihec in Jakec kujeta ure.
(Bandelj, 2009, 43)

Zaključek pesmi preteklost zopet poveže s sedanostjo oz. z brezčasnostjo, ko vplete podobo Dragotina

3 Pri tem velja omeniti tržaški že dolgo na dva načina razumljeni prihod partizanov IX. korpusa v mesto, dne 1. maja 1945, ki ga italijanski prebivalci povečini razumejo kot okupacijo, slovenski pa kot osvoboditev. Take zgodovinske »dileme« bi bile v Trstu težko rešljive prav zaradi zgodovinske mimobežne vloge, ki so jo odigrale različne med sabo nikdar povezane kulture. Scipio Slataper je že leta 1909 v florentinski reviji *La voce* pisal o tem, da Trst »nima kulture«, misleč na to, da ni kulturno enovit (Ara-Magris, 2003, 8).

Ketteja (tudi s spretno uporabo njegovega pesniškega jezika), ki iz nekdanjih časov popelje lirski jaz s seboj:

Od Miramara čolnič hiti ko labod belogrudi,
v njem z ljubico lepo mladi pesnik z bradoj:
moral je priti, da nerazdružljivo spet združi,
z mola San Carlo pa mene odpelje s seboj.
(Bandelj, 2009, 43)

Melanholija pa je tu le navidezna. V podtekstu je čutiti veliko vero v ponovno renesanso Trsta, ki ga Košuta ne pojmuje le kot kronotop, temveč kot posebno vrednoto, ki zajema zgodovinsko, narodno in osebno podobo stvarnosti. V njej je – kljub načelni krutosti življenja – treba najti vero za boljše dni, ki bodo šele prišli.

Taka podoba Trsta, ki jo postavljamo na naš raziskovalni začetek, postaja sčasoma zaradi zgodovinskih premikov ali stanj, pa tudi zaradi osebnih in kolektivnih deziluzij, drugače vrednotena.

»ZAPRTI« TRST MARKA KRAVOSA

Marko Kravos (r. 1943) se s svojim vstopom v slovensko literaturo izpostavi kot pesnik, ki Trst, kakor ga pozna npr. Košuta, popolnoma predrugači. Podoba, ki veje iz njegovih pesmi, je pretežno realistična, toda njegov verzem ni v diametralnem nasprotju z »idealnim Trstom« Miroslava Košute. Pri Kravosu gre za znamenje deziluzije, ki naznanja prihod novega pogleda na mesto. In kljub temu da France Bernik (1984, 12) Marka Kravosa označuje kot pesnika, ki se s svojimi pesmimi večidel osredotoča na »senčne strani resničnosti« in do »realne resničnosti vzdržuje distanco«, je treba povedati, da je sicer omenjena distanca le navidezna. Pesniški doživljaj je okleščen nepotrebnih metafizičnih kvalitete in je zato samo gola pripoved, primerna za izražanje globokega občutka razpada vrednote, kakršna je (bil) v vsej svoji mnogopomenskosti mesto Trst:

Trst

Ta bedna krtina zemlje,
sivo umazano morje,
dlani vse zatohle in potne
prosilke sonca.

Zaprte okna:
vlaga večerna
in topo listje v zraku
grizeta misli,
zdihata v prsi strup.
(Kravos, 1969, 68)

Če si pobližje ogledamo pridevnike, ki sestavljajo pesem (*bedna, sivo, umazano, zatohle, potne, topo*), bomo brez večjih težav zaznali, da so vsi pridevniki čustveno nabiti in izražajo veliko vpletenost lirskega subjekta v opis. Nostalglična podoba Trsta prti Kravosu

razpade, mesto postane le »krtina«, označba za zaprt, temen prostor, v katerem se ni dano gibati.

Kravosov lirski subjekt pa je tu opisovalec novega doživljanja prostora, ki je *zaprt*, kar ponazarja tudi z *incipitom* druge kitice z velelnikom »zaprite okna«. Ta drža v svojem bistvu napeljuje na nasproten način spopadanja s stvarnostjo, kot jo izraža Košutov subjekt. Če je pri Košuti rešitev v vzpostavljanju odnosov med različnimi tvorci različnih kultur, gre pri Kravosu za *individualizacijo*, osamitev pred »strupom« stvarnosti, ki je pozabila na svojo mnogotero identiteto.

Prav na isti način lahko razumemo tudi potrjevanje enosmerne identitete Trsta, ki ga pesnik zelo ironično in z značilno besedno igrivostjo podaja v pesmi *Na molu Audace*:

Po vodi se prikazujejo
morski dežniki –
ženske prsi, ženske riti.

Na molu so fantiči
s svojimi palicami –
ribo nataktni, ribo uloviti.

Na nebu je čadasto sonce –
je lina svetlobe,
ko gledaš iz riti.
(Bandelj, 2009, 68)

Tu se je treba najprej pomuditi ob naslovu, ki kliče spet na referencialno primerjavo z Miroslavom Košuto. Če je Košuta v svoji pesniški vznesenosti prekrstil Molo Audace nazaj v Molo San Carlo, ga Kravos razvezuje od stanja idealizacije. Tudi podobe v pesmi izgubljajo žlahtno patino časa in se predstavljajo v surovi in sarkastični mesnatosti: favna (morski dežniki), telesa brez obliča (ženske prsi, ženske riti), atavistična primitivnost (ribo nataktni, ribo uloviti) in vremenska funkcionalnost (sonce – lina svetlobe), ki je čudovita, a grenka metafora za zaprti Trst, ki mu pesnik daje celo surovo, a učinkovito oznako »riti«.

Kravos želi s tem ironičnim početjem izraziti jasno distanco do povedanega, a vendar ne z držo, ki je pasivno pripovedovalna, temveč aktivno razmišljujoča. Njegov lirski subjekt, ki je življenjski, realističen in vitalističen, spoznava brezizhodnost in razvrednotenost realnosti in se z njo spopada na isti način. Podobe, ki jih niza, skušajo v svoji artikulirani govorici nalašč odgrniti patino nostalgčnosti, ki se je nabirala ob idealistični podobi Trsta, ki je sicer v zavesti ljudi še vedno kontroverzna. Miran Košuta (2010, 147) pravi, da je še danes Trst vsakogaršnja in nikogaršnja zemlja, polna različnosti, izjemnosti in protislovnosti, bogastva in gorja. Kravos se raje odloči, da bo v svoje pesništvo sprejel tisti Trst, ki je najbolj uboren, ker je zaprt vase in spušča v eter le sapico svoje zatohle in preživete (malo)meščanskosti. Pesnik v svoji poeziji Trstu odvzame blišč preteklosti in mu obleče podobo vsakdanjosti. Opiše pa jo s pretanje-

no miselno distanco, ki ustvarja v bralcu zavest, da se je podoba cesarsko sijočega Trsta definitivno prelevila v mentalno zatohel prostor.

Taka podoba mesta bo ostala v zavesti pesnikov močnejše zapisana in bodo v svojem ustvarjanju izhajali iz nje, ker se bo pri nekaterih dotaknila tudi politično-zgodovinskega dejavnika odnosov med Slovenci in Italijani v Trstu, ki je v večini primerov boleč in travmatičen.

»IZGUBLJENI« TRST ATILIJ KRALJA

Narečni pesnik Atilij Kralj (1929–2008) je v svoji viziji Trsta izkoristil podobo večnarodnosti, toda v negativnem pogledu. Naslov njegove pesmi *Tujc dama'* (*Tujec doma*) implicira in uvaja pomensko nasprotje kozmopolitizmu ali načelno apolidskost tržaškega človeka, pravzaprav pa aludira na nezmožnost lastniške enoznačnosti. Trst Atilija Kralja je torej v motivno še bolj zaprt kot Kravosov, po ideji pa bolj odprt od Košutovega. Če prikrimo izpovedi Mirana Košute (2010, 147–148), ki pravi, da Trst nima poguma in volje, da bi presnoval svojo bolečino, travme preteklosti in samopomilovanje, da bi pokukal čez utesnjujoče plotove obmejnega nacionalizma ali ideološkega manihejstva, se znebil prisilnega jopiča italijanskega branika pred grozečo »slovansko nevarnostjo« in zadihaval z evropsko polnimi pljuči, lahko takoj izmerimo klimo, ki veje v sodobnem Trstu in ki jo tudi Atilij Kralj poskuša ubesediti prek scene iz gostilniškega življenja:

Z anim m'tkam s'n piju kafe
une dan u bar pr France
k'r slučajno pride uan
an diškorš uat minorance!

Ja! Da kaj? Da tu ... da uno ...
čujte Viii ... Vi ste med tisti
ki ne zna da muj prenuono
jemo je grunt na Via Battisti!

In t'n dual u Campo Marzo
k'mr uabni tranvaj
obdelavo suaje trte
in si rihto suj tokaj!

Ma ... la sa?! Mi, no savevo!
Zdej ki znste lohko greste
naše mesto je biu prej Trst
puatle Triest in ... zdej Trieste!!!
(Kralj, 1996, 18)

Poceni politična vizija, ki prihaja na dan iz teh verzov, ki zvenijo sicer ironično, toda mejijo na sarkazem,

je le produkt pet desetletij dolgega propada večplastne tržaške duše v prid italijanski kulturi, ki je Trst naredila za svojega in mu odrekla večstoletno multinacionalno prisotnost in pripadnost. Za Kralja je italijanska avtarkija nad Trstom nesprejemljiva in postavljena na raven stereotipa italijanske kulturne ignorance, kar ljudsko preprosto izraža v italijanskem *intermezzu* verzov s pregovornim »Ma ... la sa?! Mi, no savevo!« (»Saj veste ... Nisem vedel ...«), kjer je pa odgovor prav tako ljudsko preprost in poveden in bi ga lahko v zborni slovenščini prepisali takole: »Zdaj, ko veste, lahko tudi greste, naše mesto je bil prej Trst, nato Triest, šele zdaj je Trieste!«

Pesnik se sicer v teku celotnega besedila obregne ob v podtekstu izražene žaljive misli italijanskega sogo-vornika in zgodovinsko dokazuje slovensko prisotnost v Trstu v okviru prednikov lirskega subjekta (ali avtorja samega?). Pesem se torej dotakne travme neizživetega narodnostnega oblikovanja mesta Trst, ki je tako ostal pri Kralju le *izgubljeni* prostor preteklosti, ki v sedanjosti ni premeren za nič drugega kot za obujanje starih travm, ki se iz generacije v generacijo prenašajo na ravneh obeh močnih tržaških narodnosti, italijanske in slovenske. Bitka med temi travmami pa je že stalnica v slovenski tržaški literaturi, saj je zaznavna v marsikaterem tekstu, ki ni le pesniški.⁴

Postopoma se tako Trst prelevi v urbano pokrajino, ki izgublja idealistični naboj in lastno večplastno identiteto in postaja vse bolj prostor spopadanja ali pozabljanja, kjer je njegov prebivalec obsojen na narodno apolidskost ali preprosteje na to, da je »tujec doma«.

»URBANI« TRST JURIIA PALJKA

Z Jurijem Paljkom (r. 1957) in njegovo pesniško zbirko *Soba 150* (1986) se podoba Trsta v književnosti Slovencev v Italiji radikalno preobrne. Od nostalgije po sloviti preteklosti in ironije nad sedanjostjo se zavest pesnikov zaustavi ob urbani realnosti in mesto dobi popolnoma drugačno vlogo. Paljk je svojo prvo zbirko naslovil *Soba 150* po številki sobe v tržaškem študentskem domu, kjer se je na začetku osemdesetih let zbiral generacija ustvarjalcev in intelektualcev, ki so takrat študirali v Trstu. Gre torej za izrazito študentsko doživljajsko poezijo, ki Trst razume kot okvir prizadevanj peščice mladih, da bi v njegovo urbano vsakdanjost prinesli nekaj kulturnega ozračja. Tudi njihova neuspešna pot je zaobjeta v tekstu Paljkove pesmi *Trst by night*:

Trst by night.
Par lovač v ulici Roma.
Nekaj slovenskih kulturnikov okrog trga Oberdan.
O novih knjigah govore.
Trst by night.

4 To je predvsem razvidno iz dramskih, predvsem dramsko satiričnih besedil. Bogomila Kravos se pri tem podrobneje zaustavlja v članku *Tržaški tekst in Kobalova drama Afrika ali na svoji zemlji* (Kravos, 2010, 147–150).

»Avtobus na Opčine?«

»Ob 24.30.«

»Hvala!«

»Nič.«

Da, nič.

Trst by night.

In motne, ribje oči pijanih, vojaških dni.

Slovenska kultura pa sploh!

Trst by night.

Greetings!!!

(Paljk, 1986, 37)

»Razgledniška« vsebina modernistično zasnovane lirike goriškega pesnika je popolnoma različna od refleksij njegovih predhodnikov. Pridevniška skromnost (ki je sicer za Paljka značilna), dialoška direktnost in urbana pokrajinska obarvanost dajejo tej pesmi in podobi mesta Trst čisto samosvoj značaj. Urbanost, ki jo opisuje Paljk, ni le topos ali označba prostora, ampak je predvsem vezana na kulturno ozadje. Predvsem ironična (morda nehotena, a učinkovita) zaporedna sopostavitev motiva med »par lovačami v ulici Roma« v drugem verzu in »nekaj slovenskimi kulturniki okrog trga Oberdan« v tretjem verzu, učinkuje kot zanimiva parafraza kulturnega dogajanja, ki je v bistvu – v dikciji lirskega subjekta – le poceni prostitucija.

Navidezna banalnost, ki jo izžareva omenjeni sliki sledeči dialog, pa je le potrditev, da je tržaško kulturno vprašanje le domena neke čudne oligarhije, ne pa identitetna naravnost mesta. Zgovorni so zato podudarki na besedilu »Nič.« / Da, nič«. Ob poudarjanju *niča* se namreč z avtorjem sprašujemo, ali je kulturna barvitost in angažiranost Trsta sploh kdaj bila resničnost. Vsakdanjost, ki jo oriše Paljk, je namreč le »pozdravna razglednica« (»Greetings!«) oz. banalizacija mesta, ki mori celo mlado generacijo iskalcev smisla kulture in literature.

Čeprav je Paljk v teksturi pesmi najmanj sporočilno direkten in najbolj jezikovno oklešččen, gre v upodabljanju Trsta najdlje, saj je njegov simbolni propad povezal tudi s propadom kulture. In to ne le na splošno, temveč specifično. V verzu »Slovenska kultura pa sploh!« je namreč rezimirana občutljivost celotne generacije do nemoči slovenske kulture v Trstu, ki ni le zavest o ubornosti (slovenskega) kulturnega potenciala v sicer že pošteno italijansko obarvanem mestu, ampak tudi zavest o tem, da je kultura nezadostno estetsko dopolnilo temu, kar bi morala biti etična rešitev tržaške identitetne dileme. Toda, ker tega ni in noče biti, je zaključek pesmi z angleškim pozdravom ponovno oblikovanje podobe razsrediščenega Trsta. Treba je povedati, da se Jurij Paljk kot goriški pesnik postavlja tudi v vlogo zunanjega opazovalca – vsi doslej obravnavani pesniki so namreč bivanjsko usodno vezani na mesto Trst, medtem ko je Paljkov fokus delovanja mesto Gorica – in v nekaterih svojih kasnejših pesmih (predvsem v zbirki *Nedorečene-mu* iz leta 1997) obravnava Gorico kot možno alternati-

vo Trstu (»Skoraj bi napisal Trst / a je le Gorica«) s svojo manjšo in zato tudi zgodovinsko mirnejšo pokrajinsko in medkulturno označenostjo.

»POZABLJENI« TRST NADJE ŠVARA

Med manj znane pesnike iz literarnega sistema Slovencev v Italiji prištevamo Nadjo Švara (r. 1967), ki je v zborniku *Burja in kamni* (1987) v soavtorstvu z Ireno Žerjal in Marijo Mislej objavila večje število pesmi, ki razodevajo mladostno iskanje pesniškega subjekta na poti v odraslo življenjsko dobo. Po tej objavi se Nadja Švara kot pesnica ni več oglasila. V sklopu vseh objavljenih pesmi pa najbolj prihaja v ospredje tista z naslovom *Trst*:

Staro mesto.

Oblaki ležijo v večerni jati starih misli.

Žalostno morje pljuska ob že obrabljeno obalo.

Trst.

Zapuščene duše v še bolj zapuščenih ulicah in trgih.

Na tlakovanih cestah se ulije krvav smeh, ki je takoj zatrt.

V melanholičnem zraku zadonijo streli.

Prvi strel.

Krvave oči se ozrejo po mozaiku starega neba.

Trst, preveč si ljubil svoje ime.

Drugi strel.

Prelomljeni molk spet odpira otrple ustnice.

Trst.

Zakaj rušiš svet, ki ti pripada?

Tretji strel.

Plameni roparske krutosti so se vneli po ulicah in trgih.

Zakaj zatiraš mlada življenja?

Kdo bo danes žrtev?

Te samo ta uganka razveseljuje?

Trst.

Pozabljeno mesto?

(Švara, 1987, 56)

Jezik, ki ga avtorica izbere za predstavitev svojega motiva, je bolj pripoveden. Okoli Trsta zgradi figuro trojnega strela in prikaže mesto kot fagocitirajočo pošast, ki se obrne proti svojemu sebstvu in proti otrokom, ki jih rojeva. Trije streli, ki »zadonijo v melanholičnem zraku«, nosijo s seboj tudi tri temeljna identitetna vprašanja, ki si jih poosebitev mesta Trst upravičeno zastavlja.

Prvo vprašanje je sicer postavljeno kot trditev, vendar z jasnim ciljem, da prebudi v bralcu razmišljanje. »Trst, preveč si ljubil svoje ime« lahko namreč pomeni le ugotovitev, da je stanje trenutka le posledica samozadostnega odnosa do preteklosti, ki je mesto zvezalo z zaprtostjo, o kateri govorijo že prej obravnavani pesniki. Švarova te ugotovitve strne v obsodbo egocentrične in vase zagledane usode Trsta, ki se je toliko ukvarjal z vprašanjem sebe, da je prav vprašanje o sebi postalo njegova identiteta.

Drugo vprašanje je že posledica: »Zakaj rušiš svet, ki ti pripada?«

Zaradi obnašanja preteklosti je Trst v sedanosti postal mesto, ki ruši lastno identiteto. Izjava je jasna, če jo primerjamo s pesniškimi podobami Trsta starejših pesnikov. Egocentrična podoba mesta se je obrnila proti sami sebi in začela gniti od znotraj.

Tretje vprašanje pa je obrnjeno navzven: »Zakaj zatiraš mlada življenja?«

Generacijski pesimizem in deziluzija dosegata tu najvišjo točko. Najmlajše generacije, ki so pregovorno odgovorne za nov pogled na družbene, kulturne in posledično tudi literarne silnice, so v Trstu obsojene na neizbežen propad, ker jim mesto ne nudi svežine prihodnosti, ampak le notranjo gnilobo vrednot preteklosti, ki so preživete, prešle ali v najboljšem primeru neuresničene ali neuresničljive. Nadja Švara postane s svojo pesmijo glasnica celotne generacije, ki pripravlja prihodnost Trsta z vprašanjem o njegovem smislu. Retorična vprašanja, ki se pojavljajo na koncu pesmi (»Kdo bo danes žrtev? / Te samo ta uganka razveseljuje? / (...) / Pozabljeno mesto?«) želijo obuditi prihodnost Trsta, ki zaenkrat ostaja *pozabljeni* prostor.

Toda njena na skrito izražena želja po odgovoru je ostala brez odziva. Literarno gledano je Trst v poeziji Slovencev v Italiji popolnoma izgubil smisel obstoja in se niti kot nostalgija preteklosti ne pojavlja več.⁵ Ostaja le odprto vprašanje, ki ga Švarova skupaj s celotno generacijo dvajsetletnikov (izpred dvajsetih let ...) postavlja negotovi prihodnosti. Morda se bo odziv nanj kdaj pa le od nekod pojavil.

SKLEP

Skozi poezijo slovenskih pesnikov in pesnic, ki delujejo oz. so delovali v sistemu književnosti Slovencev v Italiji, je razvidno, da se je vloga Trsta počasi, a nezadržno postavljala v ozadje. Od začetnega idealiziranja in postopnega izgubljanja simbolne zavesti Trsta se v

generacijah pozna soočanje z realnostjo in protiidealistično razmišljanje, ki pripelje mesto Trst od Košutove multikulturalnosti do vprašanja smisla njegovega obstoja pri Nadji Švara.

Vrednotenje Trsta se tako spremeni v njegovo razvrednotenje, ki pa ima zelo močno funkcijo. Gre namreč za razvrednotenje, ki spregovori o zgodovinski podobi Trsta, ne samo o njegovi namišljeni simbolni vrednosti. Zdi se, kot da je v mišljenju pesnikov in njihovih lirskih subjektov Trst v teku časa, predvsem v zadnjih petdesetih letih, izgubil edinstveno priložnost, da bi postal mesto v stičišču kultur, narodov in svetov. Deziluzija, ki prihaja na dan iz pesniških tekstov, je namreč posledica realnega idejnega spopada tržaškega mesta s svojo dvojno oz. večplastno kulturnostjo, ki je prišla do izraza le literarno ali kulturno zgodovinsko, vendar brez učinka za politiko in vsakdanjo kulturo. Ker je Trst izgubil svoje temeljno poslanstvo mesta na stičišču, se je njegova vloga spremenila in je iz *odprtega* prostora postal *pozabljeni* prostor. Pesniki, ki smo jih obravnavali, so črpali navdih iz kolektivne zavesti in ustvarili nekaj presenetljivo močnih podob, ki so ovekovečile razvoj mesta Trst v poeziji Slovencev v Italiji. Bolj kot za razvoj oz. evolucijo pa gre v tem primeru za involucijo, ki je sama po sebi dovolj povedna, saj gre za razvrednotenje, ki obenem tudi vrednoti. Skozi poezijo namreč lahko razumemo težko situacijo Trsta kot simbola ali Trsta kot toposa, v katerem je človeku dano živeti in preživeti.

Najbolj pa bode v oko dejstvo, da se Trst v poeziji Slovencev v Italiji ne pojavlja več kot samostojna podoba, kar lahko govori o resnici, ki jo izraža njegova nazadnje uporabljena podoba »pozabljenega« mesta. Če pa na situacijo gledamo s pozitivnega vidika, lahko razumemo, da je to, kar imamo za idealno podobo Trsta, dejansko še neuresničeno in lahko še pričakujemo realnost tistega večkulturnega Trsta, mesta v stiku, ki morda ni Trst preteklosti, temveč Trst svetle, verjetno daljne, a – nadejamo se – bližnje bodočnosti.

5 Tu gre poimensko navesti sodobne goriške in tržaške pesnike, ki so se s prvo zbirko pojavili pozneje od obravnavanih. To so Ivan Tavčar (1943), Vesna Primožič (1969), David Bandelj (1978), Antonia Vončina (1943), Majda Artač Sturman (1953), Andrej Kralj (1977), Aleksander Furlan (1934) in Zora Tavčar (1928). Pri njih se podoba Trsta včasih pojavlja le kot neimenovano geografsko ozadje. Šele leta 2011 srečamo pri Zlatki Obed Lokatos v zbirki *Ob vodi in kruhu* 2 pesem z naslovom *Morda Trst*, ki implicira ponovno prebujenje Trsta kot »objemajočega« mesta in kar pritrjuje možnosti, da se bo podoba Trsta v prihodnosti morda le obrnila v pozitivno smer, vezano na večkulturno realnost mesta.

(DE)VALUATION OF THE IMAGE OF TRIESTE IN THE CONTEMPORARY POETRY OF SLOVENES IN ITALY

David BANDELJ

Via Palladio 19, 34170 Gorizia, Italy

e-mail: dbandelj@yahoo.it

SUMMARY

The aim of this article is to depict the development of the motif of Trieste in the poetry of Slovene authors in Italy. Its image represents a distinctive continuity which sporadically appears in the poems of different authors. The hypothesis that the article puts forward is based on the expectation that the development of the image of Trieste since the end of World War II through the present day would be marked by increasing openness and cosmopolitanism. However, after an examination of the poems of these authors who have been publishing since approximately the 1960s, the expected dimension of the image of Trieste vanishes. In the last fifty years, Miroslav Košuta, Marko Kravos, Atilij Kralj, Jurij Paljk, and Nadja Švara have drawn the motif of Trieste in a surprisingly contemporary manner and depicted its path of development in a manner that runs contrary to the expected positive portrayal. In Košuta's nostalgic ideal of an "open" Trieste, Kravos' realistic "closed" Trieste, Kralj's Trieste with its "lost" identity, Paljk's banally "urban" Trieste, and Švara's "forgotten" Trieste we can find the origins of involution and devaluation of the image of the city and its role in Slovene cultural consciousness and consequently, Slovene history. Trieste has lost its primary mission as a city at the intersection of routes and its role has changed: from open space it has become forgotten space. The inspiration of these authors, which has been drawn from the collective consciousness, shows that over the course of time (in particular in the last fifty years) Trieste has missed the unique opportunity of becoming a city at the intersection of cultures, nations, and worlds. The disillusion which breathes from these poetic texts is a consequence of a real conflict of the city of Trieste with its twofold or multifaceted cultural character that only emerged in literary texts and cultural history but never had any real effect on politics or quotidianity.

Key words: literature of Slovenes in Italy, contemporary poetry, image of Trieste, Miroslav Košuta, Marko Kravos, Atilij Kralj, Jurij Paljk, Nadja Švara

VIRI IN LITERATURA

Ara, A., Magris, C. (2007): Trieste. Un'identità di frontiera. Torino, Einaudi.

Bandelj, D. (ur.) (2009): Rod lepe Vide. Antologija sodobne poezije Slovencev v Italiji. Ljubljana, Študentska založba - JSKD.

Bandelj, D. (2010): Literature of Slovenians in Italy: A Subsystem of Slovenian Literature or a Supranational System? *Interlitteraria*, 15, 432–441.

Bernik, F. (ur.) (1984): Trst v Slovenski poeziji. Koper, Lipa.

Bogaro, A. (2010): Letterature nascoste. Storia della scrittura e degli autori in lingua minoritaria in Italia. Roma, Carocci.

Cankar, I. (2001): Očiščenje in pomlajenje. V: Pirjevec, M.: Tržaška knjiga. Ljubljana, Slovenska matica.

Košuta, M. (1976): Pričevanje. Koper, Lipa.

Košuta, M. (2005): Slovenica. Trieste - Reggio Emilia, EST-Diabasis.

Košuta, M. (2008): E-mejli. Eseji o mejni literaturi. Maribor, Litera.

Košuta, M. (2010): Mikrofonije. Trst, ZTT.

Kralj A. (1996): Še druge pagrantane na risalne mize. Trst, samozaložba.

Kravos, B. (2010): Tržaški tekst in Kobalova drama Afrika ali Na svoji zemlji. V: Zupan Sosič, A. (ur.): Sodobna slovenska književnost 1980–2010. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

Kravos, M. (1969): Pesem. Maribor - Trst, Obzorja - ZTT.

Paljk, J. (1986): Soba 150. Gorica, SMREKK.

Paternu, B. (1999): Od ekspresionizma do postmoderne. Ljubljana, Slovenska matica.

Pirjevec, M. (1992): Na pretoku dveh literatur. Trst, ZTT.

Pirjevec, M. (ur.) (2001): Tržaška knjiga. Ljubljana, Slovenska matica.

Pogačnik, J. (1972): Slovensko zamejsko in zdonsko slovstvo. Trst, Zaliv.

Rojc, T. (2010a): Slovenski literarni Trst in njegov dvojnik: Trieste. Nemogoč dvogovor? V: Koledar 2011. Gorica, strani.

Rojc, T. (2010b): Razmik Trst/Gorica/Čedad – Ljubljana v književnosti Slovencev v Italiji: železna pregrada? V: Novak Popov, I. (ur.): Vloge središča. Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije.

Švara, N., Žerjal, I., Mislej, M. (1987): Burja in kamni. Trst, samozaložba.

Toroš, A. (2010): Podoba Trsta v slovenski poeziji prve polovice 20. stoletja. V: Novak Popov, I. (ur.): Vloge središča. Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-03-30

UDK 792.03Šav V.

VLADO ŠAV IN AKTIVNA KULTURA

Aleksandra SCHULLER

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: aleksandra.schuller@fhs.upr.si

IZVLEČEK

Razprava v primerjalni perspektivi obravnava pojmovanje aktivne kulture pri Jerzyu Grotowskem in njegovem slovenskem učencu Vlado Šavu (1945–2008), čigar uprizoritvene prakse bodo s tem prvič predstavljene širši javnosti. Uvodoma predstavim prakse aktivne kulture pri Jerzyju Grotowskem, v osrednjem delu študije pa obravnavam delo treh Šavovih skupin: Vetrnica (1973–1980), Ljudje z reke (1981–1995) in Performans Studio (1996–2008). V analizi Šavovih uprizoritvenih praks izpostavim tiste prvine, s katerimi je nadgradil temelje, ki jih je pridobil pri delu s svojim poljskim mentorjem in tako avtonomno razvil svojo obliko aktivne kulture kot specifične bivanjske ter ustvarjalne drže.

Ključne besede: Vlado Šav, aktivna kultura, dolina reke Dragonje, Vetrnica, Ljudje z reke, Performans Studio, dramska terapija, gledališče in ritual

VLADO ŠAV E LA CULTURA ATTIVA

SINTESI

Il saggio tratta in prospettiva comparativa la concezione di cultura attiva presso Jerzy Grotowski e presso il suo allievo sloveno Vlado Šav (1945–2008), le cui pratiche performative saranno, così, per la prima volta presentate ad un largo pubblico. Nella parte introduttiva presento le pratiche della cultura attiva in Jerzy Grotowski, nella parte centrale dello studio analizzo il lavoro di tre gruppi di Šav: Vetrnica (1973–1980), Ljudje z reke (1981–1995) e Performans Studio (1996–2008). Nell'analisi delle pratiche performative di Šav, metto in rilievo quegli elementi con i quali ha implementato i rudimenti ottenuti lavorando con il suo mentore polacco e che poi ha sviluppato autonomamente in una personale forma di cultura attiva come specifica attitudine creativa ed esistenziale.

Parole chiave: Vlado Šav, cultura attiva, la valle del fiume Dragogna, Vetrnica, Ljudje z reke, Performans Studio, dramaterapia, teatro e rituale

UVOD

Študija obravnava pojmovanje *aktivne kulture*, kot ga je skozi svoje uprizoritvene projekte, literarno ustvarjanje, dejavno ozaveščanje o pomenu varstva naravne in kulturne dediščine v slovenski Istri ter vsakdanjo življenjsko prakso razvijal koprski ustvarjalec Vlado Šav.¹ V razpravi se bom osredotočila na tisti del njegovega ustvarjanja, ki je izšlo iz dramskega gledališča in skozi svoj razvoj ohranilo stik z uprizarjanjem kot umetniško prakso: predstavila bom Šavove uprizoritvene projekte in izkustvene delavnice, v katerih je raziskoval različne tehnike (samo)uprizarjanja kot estetske (uprizoritvene umetnosti), kreativno-terapevtske (dramska oziroma integrativna umetnostna terapija) in potencialno duhovne prakse (uprizoritvena akcija kot obredno dejanje za posameznika in sodelujočo skupnost).

Navkljub štirideset letom neprekinjenega ustvarjanja Šavove uprizoritvene prakse za časa njegovega življenja niso bile deležne obravnav, ki bi nadgradile krajše kritične zapise ob posameznih uprizoritvah, intervjuje in najave dogodkov v dnevnem oziroma revijalnem tisku. Prve bolj poglobljene in sistematične poskuse pozicioniranja njegovih ustvarjalnih praks v kontekst evropske gledališke neoavantgarde oziroma (post)modernih uprizoritvenih umetnosti je v svojih strokovnih člankih podal sam (Šav, 1998; 1999a; 1999b; 1999c). Navedeni teksti so (poleg osebnih pogovorov z Vladom Šavom in njegovimi sodelavci, moje soudeležbe pri nekaterih izmed njegovih projektov ter različnega arhivskega gradiva) tudi izhodiščna referenca pričujoče študije.

K temu, da njegovo delo širši slovenski kulturni javnosti ni poznano, je zagotovo prispevalo to, da se je večji del Šavovih uprizoritvenih dejavnosti razvijal izven tradicionalnega konteksta uprizoritvenih umetnosti: to velja že za njegovo prvo skupino (*Vetrnica*, 1973–1981), sploh pa za njegovo drugo ustvarjalno obdobje v letih

1981–1995, ko je s skupino *Ljudje z reke* v praksi najbolj dosledno realiziral svoje razumevanje *aktivne kulture*. V njihove izkustvene delavnice, ki so večinoma potekale v obliki tedenskih umikov v naravo, so se lahko vključevali udeleženci brez posebnih veščinskih predznanj, saj niso bile usmerjene k ustvarjanju predstav, temveč k (samo) raziskovanju skozi voden ustvarjalni proces. Skupina *Ljudje z reke* je sicer večkrat gostovala na (para)teatralnih srečanjih v drugih evropskih državah, doma pa so bili njihovi projekti največkrat javno predstavljeni izven slovenskih gledališč; v njihovem studiu ob Dragonji ali na alternativnih prizoriščih. Udeleženci teh dogodkov so bili pogosto le znanci ter redki umetniški in strokovni kolegi, ki so sledili Šavovemu delu. V letih 1996–2007 je Vlado Šav samostojno in skupaj z različnimi sodelavci pod imenom *Performans Studio* ustvaril tudi nekaj projektov, s katerimi je ponovno iskal stik z dramskim gledališčem, toda njegova osrednja pozornost je ostala pri paragledališkem delu, ki se je začelo zblíževati z dramsko terapijo.

Šavov odnos do uprizarjanja kot umetniške prakse je bil rahlo protisloven: zaradi ustvarjalnega izhodišča v dramskem gledališču je svoje delo želel umestiti v okvire (post)modernih uprizoritvenih umetnosti, hkrati pa je izpostavljal, da ga bolj kot ustvarjanje gledaliških predstav zanimajo različni potenciali ustvarjalnega procesa, npr. preučevanje vpliva naravnega okolja in specifičnih telesnih/vokalnih tehnik na stanje zavesti posameznika ter izkustveni študij transformacijsko-terapevtskih razsežnosti ustvarjanja v različnih umetnostnih medijih. Njegova prioriteta ni bilo uprizarjanje kot estetska (umetniška) dejavnost, temveč »iskanje neke oblike globlje resničnosti ob aktivnem sodelovanju prisotnih« (Šav, 1999a, 234).

Zaradi teh ustvarjalnih usmeritev, geografske oddaljenosti njegovega istrskega studia od večjih kulturnih centrov ter redkih javnih prikazov dela njegovih skupin, so Šavove raziskave ostajale v ozadju² sočasnih gleda-

1 Vlado Šav (1945, Sveti Križ pri Trstu–2008, Koper) je živel v zaselku Zankoliči ob reki Dragonji in v Kopru, kjer je deloval kot samostojni ustvarjalec na področju kulture ter civilno-družbeni aktivist. Na teh dveh prostorih so potekale njegove izkustvene delavnice; tu je ustvaril večino svojih uprizoritvenih projektov, literarnih in strokovnih besedil. Bil je diplomirani dramski igralec, čigar uprizoritvene prakse so presegale okvire (post)dramskega gledališča in se bližale dramski terapiji. Četudi se v tej študiji ne bom ukvarjala z njegovim literarnim ustvarjanjem, je pomembno opozoriti, da številni Šavovi eseji, publicistični zapisi in strokovni članki izražajo ista iskanja kot njegove uprizoritvene prakse: kako v vsakdanjem življenju čim bolj polno udeležiti idejo *aktivne kulture* in se zavezati razvijanju avtentičnega ustvarjalnega izraza, čigar predpogoj je odkrit, odgovorno dejaven odnos do samega sebe, svoje družbene skupnosti in naravnega okolja. Njegov literarni prvenec je roman *Žeja* (1973), sledila mu je zbirka misli *Samorodnice* (1988), nekaj let kasneje pa sta izšli pesniški knjigi, *Stopinje v molku* (1990) in *Popotovanje* (1991). Šav je bil avtor odmevnih kolumn v prilogi *Književni listi* slovenskega časnika *Delo*, svoje literarne in strokovne tekste je objavljaval v revijah *Dialogi*, *Didakta*, *Sodobnost*, *Primorska srečanja*, *Revija 2000*. Njegovi esejistični zapisi, v katerih s subtilno neposrednostjo izrisuje svoja bivanjska in z ustvarjanjem povezana vprašanja, so zbrani v treh knjigah: *Romanja domov* (Šav, 2002), *Vrelec* (Šav, 2009a) in *Jutranja premišljevanja* (Šav, 2009b).

2 Tudi naslova dveh njegovih performansov, *Forešt* (1998, istrski zaselek Hrpeljci) in *Zadaj* (1999, Gledališče Koper) je mogoče brati v perspektivi dejstva, da se je Vlado Šav navkljub dolgoletnemu sobivanju v odnosu do koprskih someščanov kakor tudi do Istranov pogosto opredeljeval kot tujec, *forešt*. Tudi med kolegi iz vrst umetnikov je ostajal na robu, *zadaj*: medtem, ko je sam pogosto odhajal v Ljubljano na ogled domačih in gostujočih predstav, na potovanjih in mednarodnih festivalih pa vzdrževal stik z aktualnimi dogajanjem na področju uprizoritvenih umetnosti, za njegovo delo ni bilo tolikšnega zanimanja, kot si ga je želel. Težko je našel ustvarjalne somišljenike ter sodelavce, ki so bili dlje časa pripravljeni bivati in ustvarjati v rustikalnih pogojih njegove istrske doline. Čeprav te obrobosti nikoli ni povsem voljno sprejemal, jo je hkrati razumel in živel kot možnost za dotik bistvenega: »Res, nisem naredil velikih kulturnih projektov kot kak Grotowski, a zato sem se ognil mašineriji institucij, tajnikom in računovodjem. Ni se potrebno in ni se dobro primerjati z drugimi. Na svetu so različna bitja, od slonov do ameb. Jaz sem nekaj malega vmes, a v glavnem živega. In pogosto srečnega. Si nisem že dolgo nazaj zapisal slutnjo: 'Majhen bom postal, / sedel bom na vejici, v senci ciprese, / in mugal s tipkalkami.' In tako zdaj tudi zares je. Biti zadaj in biti majhen – to je nemara edini način, da pošteno preživiš pa da se stikaš s tistim ogromnim, ki je vsekoli pred nami« (Šav, 2009b, 65).

liških dogajanj v Sloveniji. V razpravo o njegovem delu tako vstopam s poudarkom, da Šavovih uprizoritvenih praks ni mogoče preprosto stisniti v območje (post)modernega gledališča, saj se nam v svoji večplastnosti lahko razkrijejo le skozi paradoks njihove (ne)pripadnosti polju uprizoritvenih umetnosti.

O paragledaliških dejavnostih Vlada Šava obstaja mnogo več ustnih kot pisnim poročil, zato sem bila že na začetku raziskave soočena z dejstvom, da bo bolj celovito podoba o tem, kako mu je v praksi uspelo realizirati koncepte, o katerih je razpravljal v svojih strokovnih besedilih (gl. predvsem Šav, 1999a; 1999b), mogoče oblikovati le s pomočjo tistih, ki so imeli možnost neposrednega, večletnega stika s tovrstnim delom. Pričevanja Šavovih bližnjih sodelavcev so mi pomagala zapolniti mnoge podatkovne vrzeli, pojasniti nekatere nedoslednosti v njegovih tekstih ter kvalitativno nadgraditi moje osebne izkušnje in iz njih izhajajoče raziskovalne hipoteze. Študija je nastala z zavedanjem močno subjektivne raziskovalne perspektive oziroma metode opazovanja s soudeležbo (mojo lastno in drugih poročevalcev), zato Šavov uprizoritveni opus analiziram tudi v dialogu z ustvarjalnim delom njegovega podiplomskega mentorja Jerzyja Grotowskega,³ ki je razvil koncept *aktivne kulture*.

Vpliv Grotowskega na življenjsko in ustvarjalno pot Vlada Šava je bil presoden: slednji je leta 1970 diplomiral iz dramske igre na ljubljanski *Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo*, leta 1973 pa uspešno opravil selekcijo za polletno specializacijo na *Igralskem inštitutu Grotowskega Teatr Laboratorium* v Wroclavu. Že septembra 1973, le nekaj mesecev po vrnitvi s študijskega izpopolnjevanja na Poljskem, je Šav ustanovil skupino *Vetrnica*, s katero je postopoma začel razvijati različne (življenjske in uprizoritvene) prakse *aktivne kulture*.

GROTOWSKI IN AKTIVNA KULTURA

S pojmom *aktivna kultura* je Jerzy Grotowski poskušal opredeliti bistvo raziskovalnega dela prvih dveh, delno prekrivajočih se obdobji svojega postgledališkega ustvarjanja: *Paragledališče* (1969–1978) in *Gledališče Izvirov* (1976–1982).

Že v letih 1957–1969, ko je v polnosti razvil poetiko *revnega gledališča*, je Grotowski v središče svojega zanimanja postavil *odnos igralca-režiser oziroma igralca-gledalca*, ki naj se realizira kot neke vrste duhovno-transformacijsko *srečanje*, kot *soočenje* s seboj in sočlovekom: »Bistvo gledališča je srečanje. Človek, ki ustvarja dejanje samo-prebujenja, če naj tako rečem, je tisti, ki ustvarja stik s samim seboj. To se pravi, skrajno soočenje, iskreno, disciplinirano, natančno in dokončno – ne samo soočenje s svojimi mislimi, ampak tako, da vključuje celotno bitje od instinktov in podzvesti do najbolj jasnega stanja« (Grotowski, 1973, 51). Igralčev osebni proces na vajah je razumel kot postopek doslednega in discipliniranega samoraziskovanja, ki se v predstavi *utelesi kot totalno dejanje*: »Ko se nekdo popolnoma razkrije, postane to darilo njega samega, ki meji na prekoračenje barier in na ljubezen. To imenujem vse obsegajoče dejanje. [...] Govorim o metodi, govorim o preseganju meja, o konfrontaciji, o procesu samospoznanja in v določenem smislu o terapiji« (Grotowski, 1973, 123). Odstiranjju najintimnejših plasti igralčevega bitja pričuje gledalec, ki je (ne)posredno pozvan, da postane akter sorodnega, duhovno-transformacijskega procesa v njem samem (Grotowski, 1973, 33–34).

Po letu 1969 se je Grotowski posvetil izključno parateatralnih raziskavam, v njegovih opredelitvah lastnega dela pa so se še bolj eksplicitno pojavljali pojmi, ki nazorno odražajo njegovo tendenco po vzpostavitvi (samo)uprizorjanja kot mistične, duhovno-transformacijske prakse: *samoraziskovanje*, *preseganje mej*, *pričevanje*, *srečanje*, *soočenje*, *razprtost za drugega*, *(samo)transformacija*. Četudi so njegove izjave o tem obdobju zelo redke in ne povsem jasno definirane, je njegov Igralski inštitut poskrbel, da so se v interni publikaciji *On The Road to Active Culture: The Activities of Grotowski's Theatre Laboratory Institute in the years 1970–1977* (Kolankiewicz, 1978) ohranila izbrana pričevanja mednarodne skupine udeležencev, ki so sodelovali v projektih *aktivne kulture*.⁴

Grotowski sam v omenjenem zborniku (Kolankiewicz, 1978, 95–97) pravi, da je *aktivna kultura* drugo ime za

3 Režiser in raziskovalec poljskega rodu Jerzy Grotowski (1933, Rzeszów–1999, Pontedera) je v letih 1957–1969 s svojo skupino *Teatr Laboratorium* ustvaril niz antologijskih predstav, ki so ga v zgodovino zahodnega gledališča zapisale kot enega najvplivnejših ustvarjalcev druge polovice 20. stoletja: najbolj znane med njimi so *Kordian* (1962), *Akropolis* (1962), *Doktor Faustus* (1963) *Stanovitni princ* (1965) in *Apocalypsis cum figuris* (1968–1969). V tem obdobju je izšla knjiga *Revno gledališče* (Grotowski, 1968; slovenski prevod 1973), izbor njegovih člankov in intervjujev, ki je pripomogla k temu, da je Grotowski že v času, ko je bilo njegovo ustvarjalno raziskovalno delo še v domeni gledališča in preko številnih mednarodnih gostovanj dostopno tudi širši svetovni javnosti, dobil status »gledališkega guruja«. Toda, Grotowski je v območju gledališča deloval le do leta 1969, zadnjih trideset let njegovega dela je bilo posvečenih izključno paragledališkim raziskavam: od javnih dogodkov, ki so vključevali veliko število aktivnih soudeležencev (obdobji: *Paragledališče* 1969–1978, *Gledališče Izvirov* 1976–1982) do poglobljenega študija fizičnih in vokalnih akcij, ki je potekal v majhnih skupinah sodelavcev (*Objektivna drama* 1983–1986 in sklepno obdobje *Umetnost kot sredstvo* 1986–1999), njihovo delo pa je bilo le občasno predstavljeno ozkemu krogu zainteresiranih posameznikov. Francoski teatrolog Georges Banu (1996, 245) je simbolno pozicijo Grotowskega v gledališču druge polovice 20. stoletja poimenoval Velika Odsotna Osebnost, saj je njegovo (post)gledališko delo ne(posredna) referenca, s katero svoje delo utemeljujejo številni praktiki na področju uprizoritvenih umetnosti (prim. Schechner, 2008, 7–13). Pregledno predstavitev njegovih raziskovalnih razdobij podaja zbornik *The Grotowski Sourcebook*. (Schechner; Wolford, 2001).

4 Vlado Šav je sodeloval pri treh projektih: leta 1975 na paragledaliških srečanjih v okviru beneškega Bienala; poleti 1977 in 1979 pa se je udeležil delavnic *Gledališča Izvirov*, ki jih je ekipa Grotowskega vodila v svojih dveh gozdnih bazah, delovnih centrih Ostrowina in Brzezinka.

ustvarjalno delovanje, ki ni domena peščice posameznikov in ni usmerjeno k produkciji umetniških del, temveč služi temu, da se človek skozi avtentičen stik s seboj in drugim bivanjsko osmisli. Tovrstna izkustva so po Grotowskem dostopna vsakomur, ki se je brez varoval, *tak, kakršen je*, pripravljen soočiti z vsemi dostopnimi plastmi lastnega bitja ter čim bolj neposredno vstopati v odnos s sočlovekom. Zato je v svoje raziskave začel vključevati večje število udeležencev, ki so bili pripravljeni sprejeti osnovna pravila sodelovanja, *srečevanj in soočanj*, ki so se pod vodstvom sodelavcev Grotowskega izvajala v skupinah *aktivne kulture*, največkrat v naravnem okolju.

Srečevanja so pri Grotowskem potekala v obliki svojevrstnih *obredno-uprizoritvenih aktivnosti*: to so bila skupinska nočna bdenja; zahtevne senzorne in gibalno-vokalne vaje v naravi (npr. večdnevni intenzivni pohodi po samotnih pokrajinah in gozdovih, na katerih so se udeleženci povsem konkretno soočali s svojimi psihofizičnimi omejitvami, s senzorno hiperstimulacijo in deprivacijo ipd.). Takšna *romanja* so bila običajno sestavljena iz niza arhetipskih situacij oziroma preizkušenj: npr. težaven vzpon na goro, po njem pa »očiščenje« v jezeru; sodelovanje skupine pri vzdrževanju ognja in pripravi hrane, v obrednih plesih in pesmih. Iz pričevanj v Kolankiewiczovem zborniku je razvidno, da so se v takšnih okoliščinah številni udeleženci intenzivno soočali z osebnimi ter obče bivanjskimi vprašanji. Vlado Šav (2001, 49) poroča, da je Grotowskega zanimalo predvsem *raziskovanje izkustvene duhovnosti*: telesne tehnike, uporabljene v projektih *aktivne kulture*, so imele funkcijo doseganja spremenjenih stanj zavesti; zaznavanja in delovanja. Same dejavnosti pa so bile zasnovane kot posvetni in po Grotowskem (1995, 122) tudi *objektivni rituali*, kar pomeni, da so bile telesne tehnike in iz njih izhajajoče individualne ali skupinske akcije razumljene ter prakticirane kot *sredstvo za delo na sebi*⁵ kakor tudi kot podstat potencialnega mističnega izkustva. Šav namen in neposredne učinke teh vaj pojasni takole:

Zelo v grobem rečeno, bi lahko ponujene tehnike opisal kot zavestne in obenem organske strukture izkustev, ki so docela drugačne od vsakdanjega doživljanja sveta, sebe in sočloveka. In to brez slehernega ideologiziranja in filozofiranja. [...] Torej ne 'duhovna' pridiga, ampak zgolj 'spremenjeno gibanje, gledanje, poslušanje ...'. Njihova prva naloga je bila sprememba tvoje vsakodnevne *pragme*, tvoj 'deconditioning', in pri tem so terjali vztrajnost in natančnost. Rezultat doživetij v tvoji zavesti je bil potem tvoja zasebna zadeva. (Šav, 1999b, 152)

Posamezna dogajanja v projektih *aktivne kulture* so bila tako po vsebini kot po svoji zunanji formi sorodna iniciacijskim oziroma tranzicijskim obredom: udeleženci so bili preko pripravljalnih vaj uvedeni v drugačne načine delovanja in zaznavanja, kot jih običajno uporabljajo v vsakdanjem življenju; sledila je vmesna faza (izpostavitve »neznane«), začasna izguba poprejšnje identitete, raznovrstna *srečanja* in *soočanja*; poskusi preseganja fizičnih, miselnih ter čustvenih avtomatizmov ipd.); po vrnitvi z nekajdnevnih ali nekajtedenskih delavnic pa je vsak udeleženec pridobljena izkustva bolj ali manj uspešno prenašal v svoj vsakdanjik. Seveda ob tem ne gre prezreti širšega družbenega in kulturnega konteksta s konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let,⁶ ki se kaže tako v dikciji Grotowskega kakor tudi v obrednem vračanju *aktivne kulture* k vsemu, kar je razumljeno kot bolj *naravno, primarno, izvorno*.

Kot bom pokazala pri analizi Šavovega dela, ki je v tem aspektu še nadgradil svojega učitelja in njegovo – za gledališke (neo)avantgarde nasploh značilno – ideologijo *primitivizma* (Innes, 1993, 1–5), je bila *aktivna kultura* Grotowskega zgrajena na alternativni lestevici vrednot v odnosu do sočasne kulture in družbe: bistven je bil *povratak k naravi in sočloveku*, od intelekta *k telesnemu in instinktivnemu*; v ustvarjanju pa *k koreninam, k izvorom*; značilen je bil izraziti antimaterializem, usmerjenost v *duhovnost* (zanimanje za religije in druge duhovne prakse neevropskih kultur; eksperimentiranje s tehnikami za doseganje spremenjenih stanj zavesti, težnja po ustvarjanju obrednih skupnosti oziroma brisanje meje med izvajalci in gledalci) in vera v transformacijsko oziroma terapevtsko moč tovrstnega obrednega (samo)uprizorjanja.

Jerzy Grotowski v svojem osrednjem tekstu o paragledališču z naslovom *Holiday [Swieto]: the day that is holy*. skuša bistvo svojih raziskav posredovati preko metafor, a hkrati poudarja, da dejansko misli na povsem konkretne stvari, ko pravi, da *srečanje človeka s človekom* postane *Swieto (Svetek, Praznik, nekaj svetega)* takrat, ko si dva posameznika povsem razprto stopita nasproti *takšna, kot sta; predano in razorožujoče*. *Svetek* je *praznovanje* pristne duhovne bližine, ki se vzpostavi med dvema ali v skupini ljudi. To, kar je po njegovem mnenju pomembnejše kot ustvarjanje gledališča, je »preseči meje med tabo in mano; narediti korak, da te srečam, da se ne izgubiva v množici – ali med besedami, med izjavami, med čudovito natančnimi mislimi« (Grotowski, 2001a, 223).

Poljski raziskovalec je s parateatralnimi eksperimenti začel okoli leta 1970 v skupini desetih sodelavcev, ki

5 Zadnje ustvarjalno obdobje Grotowskega se je v tem duhu tudi imenovalo *Art As Vehicle* (1986–1999).

6 Vlado Šav (1999b, 149) komentira: »V zraku visi obluba novega, korenitih sprememb v posameznikovi zavesti in njegovem odnosu do socialne organiziranosti in narave. Po vsem planetu se razlivajo reke mladih popotnikov, iščočih temeljnega 'izkustva' – pri učiteljih, drogah, sodobnih in tradicionalnih tehnikah osebnostnega razvoja. [...] Tako bi lahko rekli, da je Grotowski ulovil v svoja jadra 'veter časa', vendar ne po manipulativnem premisleku, ampak v smislu presenetljive harmonije med razvojem njegovega ustvarjalnega procesa in istočasnimi globokimi premiki v družbi.«

se je postopoma odpirala in v delo vključevala zmeraj več novih udeležencev. Število sodelujočih se je v največjem mednarodnem projektu aktivne kulture (*Raziskovalna Univerza*, ki se je odvijala poleti 1974 v Wrocławu in okolici) povzpelo na več kot štiri tisoč ljudi.⁷ Med njimi so bili tudi znani gledališki režiserji (Eugenio Barba, Peter Brook, Luca Ronconi, Joseph Chaikin, Jean-Louis Barrault idr.), ki so imeli predavanja in delavnice; sodelovali pa so tudi številni posamezniki, ki niso imeli nikakršne povezave z gledališčem, »srečanja so bila odprta vsem, ki so bili pripravljeni aktivno sodelovati« (Kolaniewicz, 1978, 46).

Grotowski (1995, 120) svoje paragledališke raziskave opredeli kot »gledališče soudeležbe, sodelovanja« med voditelji vaj in zunanjimi udeleženci; med tistimi z več in tistimi z manj izkušenj s tovrstnim delom. Pravi, da so se v prvih letih parateatralnega obdobja, ko je dolge mesece delal le z majhno skupino dolgoletnih sodelavcev, »dogajale stvari, ki so bile na meji čudežnega.« Ko so kasneje vključevali več in več ljudi, ki so v delo vstopili brez poprejšnjega večmesečnega treninga, so »nekateri fragmenti funkcionirali dobro, toda celota je razvojenela in se do neke mere spremenila v nekakšno animacijo sodelujočih.« Iz želje po ponovni vzpostavitvi discipliniranega raziskovanja, ki se ne zaustavi pri naključnih »presežnih izkustvih«, ki občasno vzniknejo v spontani improvizaciji, se je iz paragledališkega *praznovanja* razvilo drugo obdobje aktivne kulture, *Gledališče Izvirov*, kjer so se ukvarjali »z izvori različnih tradicionalnih tehnik, s tem, »kar je bilo pred razlikami«.

To delo se je fokusiralo na dve temi: »kaj lahko naredi človek s svojo samoto, kako jo lahko preobrazi v vir moči« in na raziskovanje subtilnih plasti odnosa človek-narava. Raziskave je vodil Grotowski skupaj z mednarodno ekipo strokovnjakov iz Evrope, Indije, Balija, Haitija in Severne Amerike: udeleženci so bili najprej uvedeni v tradicionalne telesne in vokalne tehnike, ki so sestavni del obrednih praks različnih kultur; na tej osnovi pa so samostojno razvijali preproste in transkulturno učinkovite (v smislu telesne tehnike kot duhovne tehnike) gibalne/vokalne vaje oziroma tehnike povečane pozornosti, čuječnosti.

Grotowski (2001b, 261) je poudarjal, da skozi študij in prakso izvornih tehnik išče to, kar je pred razlikami, in da ne ustvarja transkulturne zbirke veščin. Vlado Šav kot dvakratni udeleženec *Gledališča Izvirov* takole poroča o funkciji zahtevnega psihofizičnega treninga in izkušnjah preseganja lastnih mej:

Dolgi pohodi, komarji, rustikalna ležišča, sušenje oblačil po nevihtah in nemogoči urniki dela pa so

predstavljali neizbežno plat stare iniciacijske situacije 'izstopa iz znanega', preizkušnje in trpljenja 's smislom in radostjo'. Tudi, ko si spoznaval, z neskončnim ponavljanjem niza prevailov in skokov, *meje osebne energije* (za njo je tista druga, resnična, nadosebna, 'sveta'), naj bi se namesto boleznega kremženja smehljal in naskokoval svoje meje s pogledom, odprtim v drevje in oblake. (Šav, 1999b, 151)

Obdobje *Gledališča Izvirov* se je zaključilo leta 1982. Po izjavah Grotowskega (1995, 121) iz dveh razlogov: proces dela je bil prekinjen zaradi vzpostavitve vojnega stanja na Poljskem leta 1981; leto dni kasneje Grotowski emigrira v ZDA, v Evropo se vrne leta 1986, ko v toskanskem mestecu Pontedera ustanovi svoj zadnji raziskovalni center, v katerem deluje vse do svoje smrti leta 1999. Drugi razlog za opustitev *aktivne kulture* pa je bilo spoznanje, da prakticirane ustvarjalne aktivnosti največkrat niso presegle tega, kar Grotowski imenuje *horizontalni plan* ali *fiksacija na vitalne sile, telesno in instinktivno raven*. S *horizontalno* tako zaznamuje veliko število sodelujočih, odprtost in tendenco k impovizaciji ter posledično razpršenost, površnost izkustev. Zato se povrne k raziskovanju *vertikale*, v znamenju katere je bilo že njegovo laboratorijsko gledališko delo. *Vertikalna os* mu pomeni delo v intimnosti majhne skupine, brez potrebe po javnih predstavitvah ter s peščico sodelavcev, ki posedujejo odlična veščinska znanja in delovno oziroma duhovno disciplino, ki je predpogoj za poglobljeno raziskovanje *presežnega* skozi skrbno strukturirane gibalne in vokalne akcije. *Vertikalna* je za Grotowskega torej pot, ki lahko vodi do utelešenega mišičnega izkustva.

Medtem ko je bil Grotowski povsem ekspliciten v svojem spoznanju, da se skozi njegovo raziskovanje *aktivne kulture* ni izoblikovala praksa, v kateri bi se na zanj zadovoljiv način združevale kvalitete uprizarjanja kot *estetske* in *obredne dejavnosti*, je Vlado Šav zagovarjal idejo, da je sinteza možna.

ŠAV IN ZAČETKI AKTIVNE KULTURE: VETRNIC (1973–1981)

Vlado Šav je podobno kot njegov poljski učitelj izhajal iz uprizoritvenih umetnosti: po maturi na koprski gimnaziji leta 1965 se je vpisal na *Akademijo za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani*, kjer je leta 1970 diplomiral iz dramske igre. Med študijem je pod režijskim vodstvom Marka Marina igral v produkcijah *Mestnega odra Koper* (1964–1968). V okviru koprskega Kulturnega kluba *Mandala* pa je v letih 1970–

⁷ Pomembno pričevanje o *aktivni kulturi* pri Grotowskem je podal Andre Gregory (1934–), ameriški gledališki režiser in igravec, v filmu *My Dinner with Andre* (Malle, 1981a; 1981b). Gregory izpostavlja, da se je *Raziskovalne univerze* udeležil zato, ker je »kot človek in kot umetnik začel postajati hladen, mrtev, agresiven. In prestrašen. Prišel sem, da bi spet našel življenje. In pogum. In stik z ljudmi [...] Kar se je dogodilo v Wrocławu ima razsežnost Woodstocka – toda upam, da to ne bo zamrlo [...] Zdi se mi, da je to neke vrste revolucija – ne politična, ampak ustvarjalna. Neke vrste revolucija zato, ker pravi »ja« življenju in »ne« smrti ...« (Kolaniewicz, 1978, 45).

Sl. 1: Večer skupine Vetrnica, okoli leta 1980. (Zasebni arhiv Milana Kristana).

Fig. 1: Evening of the group Vetrnica, approximately 1980. (Personal archives of Milan Kristan).

1973 vodil eksperimentalno gledališko skupino *Beli krog*,⁸ katere poetika je brez neposrednega izkustvenega stika z delom Grotowskega že napovedovala usmerjenost k temu, kar bo šele nekaj let kasneje poimenovano *paragledališče* oziroma *aktivna kultura*.

Njihova predstava *Pot* iz leta 1970 je že vsebovala nekaj elementov, značilnih tako za *revno gledališče* kot za *aktivno kulturo*, ki ju je Šav izkustveno spoznal šele nekaj let kasneje: prizorišče dogodka je bil travnik, gledalci in izvajalci so bili razločeni le z risom belega kroga; poudarek je bil na fizičnih in vokalnih akcijah izvajalcev, ki so izražale različna notranja stanja, povezana s temo treh življenjskih obdobj; edini rekviziti

pa so bili koščki kruha in glasbila. Izvajalci niso igrali neke vloge, temveč so skušali izraziti »to, kar so« skozi arhetipsko zgodbo treh življenjskih ciklov.

Od 1. januarja do 25. junija 1973 se je Vlado Šav v okviru kulturnih izmenjav med Poljsko in Jugoslavijo udeležil podiplomskega študija na *Igralskem inštitutu Teatr Laboratorium* v Wrocławu na Poljskem. Njegov neposredni mentor je bil Zbigniew Teo Spychalski, bližnji sodelavec in asistent Grotowskega; slednji je bil bolj v funkciji občasnega supervizorja (Šav, 1999c, 41), saj se je v tem času že posvečal paragledališkim raziskavam, s katerimi Vlado Šav v času šestmesečne specializacije ni imel neposrednega stika.

8 Člani skupine *Beli krog*, Slavica Čok, Nada Marčič, Franci Slak in Vlado Šav, so s predstavo *Pot* (*Otroštvo, Zorenje, Zrelost*) 31. julija in 2. avgusta 1970 gostovali v ljubljanskem študentskem naselju Rožna dolina. V kritičnem zapisu Janeza Povšeta (Mladina, 15. september 1970, 20–21) beremo, da so projekt uprizorili na prostem, z minimalno uporabo scenskih rekvizitov in s poudarkom na fizičnih akcijah izvajalcev. Avtor ugotavlja, da je skupina »našla svoj vzor tako pri Living Theatre kot tudi pri laboratorijskem, vase obrnjenem igralskem izrazu Grotowskega« in zaključuje, da je predstava »prinesla svoj odnos do sveta, ki je bil verjetno za marsikoga nekoliko preprost, premalo problemski in premalo kritičen«, a jo vseeno oceni kot »vzpodbuden start uspešno zastavljenega dela tako v gledališko-formalnem kot tudi v specifično-izpovednem smislu, v širšem smislu pa dokaz, kako je mogoče z zares minimalnimi materialnimi sredstvi organizirati gledališki dogodek«.

Po vrnitvi s Poljske je zasnoval skupino *Vetrnica*,⁹ katere prva javna predstavitev spomladi 1974 je bil t. i. večer *Srečanje*. Po Šavovi izjavi v enem izmed njegovih prvih intervjujev je *Srečanje* temeljilo na »spontanih improvizacijah posameznikov, ki so skušali s svojo ekspresivno močjo vključiti vse prisotne v enotno sodelovanje«¹⁰. V promocijski brošuri *Vetrnice* (Šav, 1976) je skupina podala razlago, zakaj svoje dogodke imenujejo *večeri*: »To torej ni predstava, ker ljudje iz skupine ničesar ne predstavljajo, ampak so, kar so. To je torej nekaj drugega, nekaj kar še nima imena. Pomagamo si z izrazi: soočenje, večer, srečanje«. Ti uprizoritveni dogodki so bili sestavljeni iz niza dejanj, v katerih so sodelujoči vstopali v odnose z različnimi predmeti kakor tudi med seboj; to so bile povsem ali delno odprte improvizacije. Večeri so doživeli naklonjene reakcije tudi v prvih časopisnih kritikah in revijalnih zapisih, v katerih so kot posebno kvaliteto njihovega ustvarjanja izpostavljali:

[N]e gre za gledališče niti v tradicionalnem niti v modernem razumevanju, temveč za nekaj novega, svojevrstnega. To vidimo že v tem, da svoje »predstave« imenujejo s r e č a n j e, srečanje med obiskovalcem in skupino, srečanje določenih ljudi v prostoru, tesen stik med njimi, trenutek sprostitve, trenutek, ko se popolnoma tuji ljudje združijo v za človeka najlepšem, najintimnejšem. Gre za skupno psihično in fizično aktivnost vseh navzočih. Vsak iz skupine se spopade s to nalogo, poskuša ustvariti tak trenutek, razkriti tisto najgloblje v sebi in v to doživetje samega sebe potegniti vse prisotne ter na ta način izzvati v njih enako doživetje. Srečati se z njimi kot človek s človekom.¹¹

Nadaljnja stopnja v njihovem raziskovanju je bilo t. i. *Soočenje* (1974): pri tem projektu so člani *Vetrnice* delali s fragmenti različnih literarnih tekstov, iz katerih so ustvarili nekakšno skupinsko »zgodbu«. Pri *Soočenju* fokus ni bil več na tem, da bi se posameznik čim bolj avtentično izrazil v danem trenutku, temveč na raziskovanju, *kako se izraziti v odnosu do drugega, ki prav tako izraža svoje bistvo, in na kakšne načine je mogoče soobstajati v tej relaciji*. Tukaj pa je *Vetrnica* vstopila v skupinsko delo z vnaprej dogovorjeno okvirno strukturo akcij oziroma dramaturgijo dogajanja. Posamezniki, ki so se udeleževali teh dogodkov, v svojih pričevanjih pogo-

sto izražajo navdušenje, da gre za neko čisto posebno, novo obliko gledališča ali celo nečesa, kar »gledališko« tudi presega.

Tako o svojem prvem vtisu poroča Milan Kristan (2009), ki je sodelovanje s Šavom začel leta 1974 pri *Vetrnici* ter ga s krajšimi vmesnimi prekinitvami nadaljeval tudi v času skupin *Ljudje z reke* in *Performans Studio*: »Spomnim se improvizacij, predstavitev posameznih članov. Pretresla me je preprostost, zbranost izvajalcev pa tudi obiskovalcev, ki smo sedeli v krogu po tleh. V nekaterih trenutkih je iz tega posebnega stanja zasijala svetloba; zazdela se mi je, da vidim Lepoto. Takrat mi je bilo jasno, da moram s to skupino sodelovati.«¹²

Leta 1975 sta Milan Kristan in Vlado Šav prvič izvedla večer *Kopanje*, ki je prejel dva navdušena kritiška odziva, iz katerih je mogoče razbrati, da je takratna strokovna javnost delo *Vetrnice* sprejela in razumela kot avantgardno (para)gledališko prakso:

Najprej smo v krogu sedli na tla, povabljeni na skodelico čaja, nato pa se umaknili do zidov in omogočili gostiteljema – igralcema, da sta postavila 'sceno', obešila pod obokani strop nekaj vej, jih prekrila s klasjem, ličjem ... Potem pa se je začelo – s svojima glasovoma in telesoma sta upodabljala pojme, pretočene v dogajanje kot so ljubezen, sovraštvo, boj, sprava, napetost, sprostitve, tu in tam zapela nekaj drobcev kakšne narodne ali pa povedala iver mita [...] Večer *Kopanje* v *Vetrnici* je torej s svojo zasnovno, nakazano, obetajočo obliko šele temelj za bodočo stavbo nekega novega gledališča. (Lojze Smasek, Večer, 16. 2. 1976, 4)¹³

»Odpiranje človeka človeku, enkratno in neponovljivo, izpostavljanje človeka, ko stoji sam pred sabo in pred drugimi gol, ne da bi se lahko skrival za tuje besede (literaturo), vlogo, odrsko situacijo, kostum – človek sam kot posoda, instrument, ki se oblikuje vsakokrat znova, da bi se vanj napolnilo in skozenj zazvenelo njegovo in človeško bistvo nasploh; neznano in neopredelljivo, a vendar tu, pred nami, da ga sprejmemo vase. Gledališče se vrača k svojemu izvoru – telo v naponu in mirovanju, prvinsko; človek vzpostavljen v celoto.« (Tanja Premk, Dnevnik, 27. 12. 1975, 5)¹⁴

9 *Vetrnica* je bila ustanovljena v Ljubljani septembra 1973 pod okriljem Študentskega kulturnega društva Forum, ki je skupaj z Ljubljansko in Republiško kulturno skupnostjo tudi sofinanciralo njihove aktivnosti (Šav, 1976; Korda, 2008, 40–57). Skupina je decembra 1973 v okviru Foruma dobila tudi svoj prvi delovni prostor, in sicer v središču takratnih alternativnih umetniških praks, v kleti IV. bloka Študentskega naselja v Rožni dolini. O njihovih projektih in sodelujočih članih je le malo arhivskega gradiva: po pričevanju Milana Kristana (2009), dolgoletnega Šavovega sodelavca, je *Vetrnica* delovala v letih 1973–1981, sestava njenih članov pa se je spreminjala. V letih 1973–1976 so jedro skupine sestavljali: Vesna Dvornik, Milan Kristan, Jani Osojnik, Slavica Rukavina, Vlado Šav, Zdena Virant in Andrej Žumer. S svojimi projekti so gostovali po nekdanji Jugoslaviji, v Avstriji, Italiji, Kanadi in Izraelu (Šav, 1993, 2).

10 Dnevnik, 20. december 1974: Gledališče kot intenzivno življenje. Iz razgovora z vodjem *Vetrnice* Vladimirjem Šavom, 4.

11 Mladina, 5. december 1974: Študentsko gledališče *Vetrnica*, 20.

12 Pričevanje Milana Kristana (2009). Ta in vse nadaljnje izjave Šavovih sodelavcev Alenke Fifolt, Irene Vujanovič in Milana Kristana so avtorizirane.

13 Večer, 16. februar 1976: Revno gledališče. Ob tretji produkciji, *Kopanju*, gledališke skupine *Vetrnica*, 4.

14 Dnevnik, 27. december 1975: Razodetje novega gledališča. Večer s skupino *Vetrnica*, 5.

Sl. 2: Milan Kristan in Vlado Šav v večeru Kopanje (foto: Smiljan Šiška, 1976; zasebni arhiv Milana Kristana).

Fig. 2: Milan Kristan and Vlado Šav in the evening Kopanje (photo: Smiljan Šiška, 1976; personal archives of Milan Kristan).

Prvi neposreden stik s tehnikami *aktivne kulture* je Vetrnica vzpostavila jeseni leta 1975, ko sta se Vlado Šav in Milan Kristan udeležila paragledaliških delavnic, ki jih je Grotowski s sodelavci vodil na beneškem Bienalu. Šav poroča, da so se teh »praznovanj, srečanj« udeleževali tudi Grotowski in njegovi sodelavci ter nazorno opiše, kako težko mu je bilo, ko se je »v samotnem kotu nočnega parka« v improvizaciji soočil s svojim nekdanjim mentorjem Teom Spychalskim, ki ga je »poznal do dna, jaz pa sem njegovo bistvo, ki se zmeraj pokaže šele v tišini in primarnem, 'telesnem' jeziku gibanja in dejanj, odkrival prvič. Le v taki luči lahko razumemo besede o 'razorožitvi, obojestranski in popolni', in o tež(avnost)i takega dejanja. Aktivna kultura torej pomeni tudi srečanje vseh, brez izjem, na istem izpostavljenem platu razgaljene človečnosti« (Šav, 1999b, 150).

Milan Kristan pravi, da ju je prav izkušnja z ekipo Grotowskega v Benetkah spodbudila, da sta leta 1976 na samotni kmetiji v notranjskih gozdovih, v Petkovcu pri Logatcu, zasnovala ustvarjalno komuno: v hiši sta uredila preprost studio, pogosto pa sta delala tudi v naravi. Istega leta sta s *Kopanjem* gostovala v Kanadi in ZDA, leta 1977 se Kristan posveča drugim obveznostim, Šav pa se udeleži prve delavnice *aktivne kulture* na Poljskem. Po tej izkušnji se mu v Petkovcu pridruži majhna mednarodna ekipa, sestavljena iz ljudi, s katerimi se je Vlado srečal pri Grotowskem. Po pričevanju Milana

Kristana (2009) je bilo skozi njuna redka srečanja v tistem času slutiti, da je bil Petkovec ena »težavnejših, bolj mračnih in samotnih Šavovih življenjskih etap«, z veliko osebnih in ustvarjalnih prevpraševanj, ki so ostala po izkustvih, doživetih pri Grotowskem. Tudi Vlado Šav sam je izpostavil petkovsko komuno kot »odgovor na postgrotowski travmo in dilemo«:

Naj so bila ta izkustva z vidika možnega in Grotowskemu znanega še tako 'horizontalna', iz obnašanja in besed udeležencev je bilo razbrati globoko pretresenost, svežino in srečo, vendar tudi tisto, kar najbolje označuje mnogopomenski izraz 'razrahljanost'. Na tej točki se človek začne spraševati, kako živi, kje, s kom, od česa – in kako bi lahko bilo to ali ono drugače. Seveda se to ni dogajalo pri vseh, mnogokrat pa sem v dolgih nočnih razgovorih pri takih zasebnih 'reprogramiranjih' tudi prisostvoval. Ne nazadnje se je iz njih razvila tudi naša mednarodna kulturniška komuna v Petkovcu pri Logatcu. (Šav, 1999b, 152–153)

Komuna v Petkovcu v letih 1976–1980 je bila za Šava neke vrste tranzicijsko obdobje, ob koncu katerega je sprejel odločitev za selitev nazaj na Obalo, kjer je našel možnost za najem ruševine starega mlina v dolini reke Dragonje in tam začel graditi novo življenjsko poglavje.

LJUDJE Z REKE (1981–1995)

V obdobju skupine *Ljudje z reke* je Vlado Šavu s sodelavcema Ireno Vujanovič in Milanom Kristanom uspelo realizirati kar največ vidikov *aktivne kulture*: tako v ustvarjalni kakor tudi vsakdanji življenjski praksi. V tej optiki se je učenec morda še najbolj odmaknil od učitelja: medtem ko se je Grotowski po obdobju *aktivne kulture* posvetil predvsem studijskemu delu, je Šavu v dolini reke Dragonje leta 1981 uspelo ustvariti bivanjsko-ustvarjalno skupnost, ki je sicer bila zasnovana kot komuna, a kot taka ni za dlje časa nikoli polno zaživela. So pa Zankoliči postali srečevališče številnih umetnikov, ekologov, umetnostnih terapevtov in naključnih popotnikov. Lepota vase zaprte istrske doline je bila eden izmed pomembnih atributov, da so se raznovrstne aktivnosti, predvsem delavnice za zunanje udeležence in različni uprizoritveni projekti skupine, tam neprekinjeno izvajale več kot četrto stoletja.

Vlado Šav pa se v Dragonji ni soočal le z romantično-naivnimi aspekti avantgardnega *primitivizma*, temveč tudi s povsem praktičnimi težavami življenja brez raznoterih civilizacijskih dobrin in z včasih zelo

napornim usklajevanjem ustvarjanja ter drugemu delu namenjenega časa. Njegova dolgoletna partnerka Irena Vujanovič, ki je v letih 1983–1995 tudi živela v Zankoličih, o njihovem takratnem vsakdanjiku¹⁴ »brez elektrike in z vodo v reki«, pravi:

V marsičem je bilo podobno življenju kmeta, ki si zvečer zaradi fizične utrujenosti želi predvsem spanca ali pa sprostitve: pogosto smo se zbudili ob dveh zjutraj, nato je sledilo delo v studiu; vaje za ogrevanje telesa in glasu ter improvizacije ... Obiskovalci iz Slovenije in tujine so prihajali na delavnice ali zaradi dela na projektih (tako smo uspeli zgraditi mlin, kositi ter pripraviti seno in drva za zimo), a v Dragonji niso živeli dlje časa ... Drobnica se je množila, pridelovali smo sir, strigli ovce in ročno barvali volno z naravnimi barvili. Glede hrane smo bili precej avtonomni, nekaj denarja smo pridobili preko razpisov za kulturne ter ekološke projekte kot tudi iz delavnic. Jaz sem tkala na statve in prodajala svoje izdelke, Vlado je urednikoval pri *Primorskih srečanjih* in pisal članke, nekaj let sva sezonsko obirala jabolka v Italiji. (Vujanovič, 2009)

Sl. 3: Irena Vujanovič in Vlado Šav v večeru Onkraj /Tenka črta (foto: Božidar Dolenc, 1992; zasebni arhiv Irene Vujanovič).

Fig. 3: Irena Vujanovič and Vlado Šav in the evening Onkraj /Tenka črta (photo: Božidar Dolenc, 1992; personal archives of Irena Vujanovič).

¹⁴ Regionalni studio RTV SLO Koper-Capodistria je njihovo življenje predstavil tudi v kratkem dokumentarnem prispevku *Commune della Valle della Dragogna*, avtorice Lorene Chirissi (1989). Kopijo posnetka v svojem arhivu hrani Irena Vujanovič.

Ljudje z reke so poleg alternativnih načinov samoskrbe (to velja predvsem za Šava in Vujanovičeva, Milan Kristan ni stalno živel v Dragonji) razvili tri osnovne oblike svojih uprizoritvenih praks: vse do leta 1995¹⁵ so kontinuirano izvajali *izkustvene delavnice*, vzporedno pa pripravljali svoje uprizoritvene projekte (imenovane *dogodek, večer, srečanje*); od leta 1994 pa tudi t. i. *participatorne projekte*, največkrat enodnevna srečanja, ki so jih oblikovali z aktivnim sodelovanjem zunanjih udeležencev. Delavnice so sledile osnovnemu modelu, ki ga je skupina z leti dograjevala v smeri integracije elementov *aktivne kulture*, dramske terapije in izkustvene ekologije.

Po izkušnji z ene izmed tovrstnih delavnic v Zankoličih februarja 1993 lahko zapišem, da so bile predstavljene tehnike identične ali zelo sorodne vajam, ki sem jih kratko opisala v povezavi z dogajanjem na delavnicah *Gledališča Izvirov* na Poljskem. S to razliko, da je bil v Dragonji večji poudarek na celoviti izkušnji *aktivne kulture*, kar pomeni, da smo udeleženci sodelovali v vseh dejavnostih, ki so zadevale naše življenje v istrski dolini. Dnevi so se začeli zgodaj, ko se je skupina v tišini odpravila na jutranji pohod do točke, kjer smo pričakali sončni vzhod; sledile so senzorne vaje v naravi in delo v studiu. Slednje je bilo sestavljeno iz vodenih vaj in improvizacij; udeleženci smo sodelovali tudi pri pripravi hrane, čiščenju skupnih prostorov in pri manjših delih v okolici. Dnevi so bili strukturirani tako, da smo imeli čas tudi za samostojne sprehode po dolini; branje, pisanje in druge ustvarjalne aktivnosti.

Na osnovi poročila Irene Vujanovič o procesu nastajanja večera z naslovom *Onkraj/Tenka črta*, ki ga je skupaj s Kristanom in Šavom izvajala v letih 1991–1993, je mogoče kratko predstaviti delovno metodologijo skupine: projekt je bil zasnovan na fragmentu njenih sanj, iz katerega je potem zgradila svojo uprizoritveno strukturo. Sodelavci so kontinuirano razvijali kratke akcije, t. i. *samopredstavitve*, ki so imele jasno izraženo samoraziskovalno oziroma dramaterapevtsko konotacijo; v nadaljevanju ustvarjalnega procesa so te individualne strukture skozi improvizacije postavljali v medsebojne interakcije, v različne kontekste in prostore; jih spreminjali, dodajali različna besedila ipd. V končni montaži večera je bila še zmeraj razvidna izhodiščna tema, a pogosto preoblikovana tako, da je vsebovala tudi delce mitskih zgodb in z njimi povezanih arhetipskih situacij, ljudskih pesmi in avtorskih tekstov.

Iz *izkustvenih delavnic* in dela na večerih so *Ljudje z reke* razvili tretjo obliko, t. i. *participatorne dogodke*, za katere je bil Šav prepričan, da predstavljajo tisto sintezo, ki je njegovemu učitelju Grotowskemu v razpršeni horizontalnosti *aktivne kulture* ni uspelo realizirati:

Združitev predstave in *objektivnega rituala* je torej možna. [...] Srečanje izvajalcev in ostalih udeležencev se tako odpre v novo kulturno obliko, ki predstavlja središče križanja horizontalnih in vertikalnih performativnih dimenzij. Ta kultura je možna le ob določenih vnaprejšnjih pogojih: v ustreznem in zaščitenem prostoru, ob vnaprejšnji dobri volji in ustrezni informiranosti udeležencev ter ob celovitih pripravah, izkušenosti, človeški toplini in trajni ter vsakršni pozornosti s strani izvajalcev. [...] Projekti v dolini Dragonje predstavljajo artikuliranje enega od odgovorov na vprašanje o možnosti sinteze omenjenih ključnih performativnih oblik, v katerem so tako elementi umetnosti kot obreda, družabnosti kot angažirane participacije, varnost znanega in tveganje neznanega, tako narava kot kultura. (Šav, 1999c, 43)

V *participatornih dogodkih*¹⁶ naj bi se enakovredno udeležali dve uprizoritveni praksi: gledališče (estetsko izkustvo, po Grotowskem (1995) opredeljeno s sintagmo *umetnost kot predstavljanje*) in obred (mistično, duhovno izkustvo; *umetnost kot sredstvo*). Šav v navedenem tekstu izpostavi tudi *pogoje* za to, da bi se tak skupinski dogodek lahko realiziral v obliki *objektivnega rituala*: udeleženci se morajo najprej uvesti v t. i. vaje povečane pozornosti; vzpostaviti stik z naravo in drug z drugim, sledijo *samopredstavitve* članov skupine ter povabilo k sodelovanju pri pripravi skupnih obrokov, nazadnje pa so sodelujoči pozvani tudi k samostojni izvedbi določenih vaj oziroma ustvarjalnih predlogov.

Takšna struktura dogajanja seveda odpira številne možnosti, da udeleženci skozi sodelovanje v enodnevnem srečevanju (ki večinoma poteka v tišini) s seboj, naravo in drugimi doživijo tudi izkustva, ki *presejajo* estetski užitek ob ogledu *samopredstavitve* članov skupine, ki v tem kontekstu delujejo kot nekatrške mini predstave ali performansi. Udeleženci so se kdaj srečali tudi s transpersonalnimi izkustvi kot je npr. posameznikovo občutje enosti, zlitja z naravnim okoljem. Toda: ne glede na relevantnost teh individualnih izkustev tudi Šavovi *participatorni projekti* niso zaobšli *problema površinske*, ki ga kot nepremostljivo oviro, zaradi katere je prenehal s projekti *aktivne kulture*, navaja Grotowski. Razlika med njima je v tem, da Šav (1998, 19) kot *objektivni ritual* opredeli »sleherno dejanje, kjer posameznik ali skupina ljudi aktivno išče globljo resničnost sebe ali sveta«. Grotowski (1995, 2001c) pa se ne zadovolji z dobronamernim »iskanjem« in izpostavi problem realizacije »objektivne obrednosti«, ki se neizogibno pojavi navkljub delu z »izvornimi tehnikami«, saj avtentičnih *presežnih izkustev* v okviru tehnik *aktivne kulture* ni mogoče predvideti niti načrtno vzpodbujati, ker so pogoje-

15 Takrat se je Vujanovičeva odselila iz Dragonje in skupina *Ljudje z reke* je prenehala obstajati. Vlado Šav je naslednje leto ustanovil *Performans Studio*, kjer pa ni imel konstantnega jedra sodelavcev: Kristan in Vujanovičeva sta z njim občasno še sodelovala; vzporedno z večjim številom posameznikov, ki so se Šavu pridružili v posameznih projektih.

16 Za podrobnejše opise posameznih *participatornih dogodkov* gl. Šav 1999a; 1999b; 1999c; 2009b, 195.

na s subjektivnimi zaznavami in reakcijami. Podobno je s pojmom *animacije udeležencev*, ki ga je Šav s sodelavci pogosto uporabljal kot sinonim za vodenje delavnice ali celo kot oznako aktivnosti, ki naj bi vodile k postopni senzibilizaciji zaznavanja in re/agiranja udeležencev; Grotowski (1995, 120) pa o *animaciji* razmišlja kot o nekakšni novodobni *razčustvovanosti* in nadomestku za to, kar bi naj bilo globinsko izkustvo.

Šava je, podobno kot številne druge (ne)posredne učence Grotowskega, vodila želja po hkratni realizaciji umetniškega in obrednega v enem uprizoritvenem dogodku. Do dejanskih učinkov svojega dela pa ni uspel vzpostaviti tako brezkompromisne distance kot njegov mentor, zato je spregledoval očitno dejstvo, da intenca ustvarjalcev še ne zadostuje, da se bo med izvedbo katere izmed njihovih uprizoritvenih praks (delavnic, participatornih srečanj ali drugih dogodkov) med udeleženci dejansko uspela oblikovati obredna skupnost, povezana v skupnem izkustvu »globlje resničnosti«. Zato je bila prav tendenca po združitvi dveh raznovrstnih in težko soobstajajočih domen, obrednega in estetskega, najšibkejši vidik Šavovih javno uprizorjenih dogodkov ter participatornih srečanj; medtem ko se je v kontekstu izkustvenih delavnic vsaj delno lahko udeležala. Njegovo (pre)ohlapno pojmovanje *aktivne kulture* potrjuje tudi Irena Vujanovič, ko poroča:

Oba z Vladom sva aktivno kulturo precej široko pojmovala, saj se je po najino v takšni ali drugačni obliki pojavljala na različnih področjih (ne nujno samo na področju gledališča in kulture). Ključne osebe pri

aktivni kulturi so nama predstavljali akterji, bolje rečeno animatorji, ki so spodbujali aktivno/ustvarjalno/avtentično druženje in sodelovanje prisotnih udeležencev v skupnem dogodku ... Glede naše skupine bi lahko rekla, da je bila vsaka naša javna predstavitev primer aktivne kulture, saj je bilo povsod pomembno (aktivno/participatorno) druženje ljudi, avtentična medčloveška komunikacija, vzpostavljanje ustvarjalnega dialoga/interakcije, spodbujanje ustvarjalnosti, širjenje ustvarjalnega potenciala posameznika in avtentično izkustvo, kar so vse pomembne značilnosti aktivne kulture. (Vujanovič, 2009)

Na tej točki razprave se srečamo z vprašanjem t. i. *grotowskijanstva*, kot je ameriški režiser in pionir uprizoritvenih študijev Richard Schechner (2008, 7–13) opredelil skorajda nepregledno množico praktikov na področju uprizoritvenih umetnosti, ki se od sedemdesetih let prejšnjega stoletja v svojem delu sklicujejo na ideje in (para)gledališko delo Jerzyja Grotowskega. Schechner (2008, 11) s tem poimenovanjem označi »globalni stereotip grotovskijanske predstave«, ki ga je bilo mogoče prepoznati tudi v estetiki Šavovih dogodkov: izvajalci so oblečeni v preprosta oblačila iz naravnih materialov, takšni so praviloma tudi scenski rekviziti; uprizoritve se dogajajo v zapuščenih gospodarskih poslopih, starih hišah, sakralnih prostorih ali v naravi; za osvetlitev se velikokrat uporabljajo sveče, ki potrjujejo »poglobljeno resno in duhovno atmosfero«; uprizoritveno dogajanje pa je zasnovano kot nekakšna transkulturna ritualna mešanica oziroma obredna (re)invencija, sestavljena iz

Sl. 4: Vlado Šav med vodenjem ustvarjalne delavnice v Zankoličih (foto: Božidar Dolenc, 1989; zasebni arhiv Irene Vujanovič).

Fig. 4: Vlado Šav while leading a creative workshop in Zankolič (photo: Božidar Dolenc, 1989; personal archives of Irena Vujanovič).

Sl. 5: Senzorne vaje v naravi. Zgodnje jutro v dolini reke Dragonje (foto: Božidar Dolenc, 1989; zasebni arhiv Irene Vujanovič).

Fig. 5: Sensorial exercises in nature. Early morning in the Dragonja River Valley (photo: Božidar Dolenc, 1989; personal archives of Irena Vujanovič).

visoko simbolnih fizičnih akcij, odlomkov religioznih besedil ali/in drugih klasičnih literarnih del, zborovskega petja ipd.

Obiskovalci tovrstnih dogodkov, slednji imajo največkrat tudi »arhetipske« naslove,¹⁷ se najpogosteje znajdejo v enem izmed treh načinov prisotnosti: 1. *distancirani opazovalci – gledalci, ki dogodek vrednotijo v kontekstu uprizoritvenih umetnosti*; 2. *pričevalci*, ki se sami neposredno fizično ne vključujejo v uprizoritevno dogajanje, ki ga ne dojemajo niti skozi umetniški niti obredni kontekst, ampak ga preprosto doživljajo; 3. *aktivni (so)udeleženci*, ki v uprizoritvenem dogajanju dejansko zaznavajo obredno in/ali estetsko dimenzijo in se čutijo pozvane k aktivnemu sodelovanju (za grotowskijance je to idealni tip publike, *obredna skupnost*).

Schechner (2008, 12) odkrito pove, da kot udeleženec tovrstnih obrednih dogodkov ob njihovi apriorni »slovesni resnosti« pogosto začuti potrebo, da bi se smejal navkljub razumevanju in spoštovanju ustvarjalnih iskanj avtorjev. Podobno sem se tudi sama odzvala v nekaterih trenutkih zadnjega participatornega projekta, poimenovanega *Gozd*, ki so ga Šav, Kristan in Vujanovičeva 4. avgusta 2007 izvedli v Zankoličih ob Dragonji. Takoj ko se skuša v takšnih dogodkih vzpostavljati, usmerjati in skorajda pedagoško nadzorovati neka skupinska »obredna atmosfera«, se po moji izkušnji to, kar bi lahko dejansko bilo avtentično (če bi se porodilo samo od sebe in seveda dopuščam tudi možnost, da se to sinhrono zgodi v več udeležencih hkrati), lahko hitro spremeni v svoje nasprotje. V tej povezavi navajam

razmišljanje Alenke Fifolt, ki je s Šavom sodelovala v različnih projektih *Performans Studia*:

Pri delu z Vladom je bilo tako, da so bile nekatere reči svete in da se ni smelo iz njih hecat. In včasih se je odprlo vprašanje, koliko smo predani oz. zvesti iskanju 'globlje resničnosti' ... Medtem ko je bila večina delovnih principov smiselna, so bile nekatere reči zelo toge. Slovesna tišina in blazna resnost. Zdi se, da so bila določena gibanja, impulzi in stanja razumljeni kot bolj avtentični. Skozi lasten proces sem prišla do tega, da se z nekaterimi pogledi nisem mogla strinjati. Kar je sicer klasična pot procesa odnosa med učiteljem in učencem. (Fifolt, 2009)

Zanimiv komentar poda tudi Šavov znanec, pisatelj in literarni urednik Mare Cestnik (2009, 50–51), skozi katerega se posredno razkriva (so)odvisnost izvajalcev in udeležencev dejavnosti *aktivne kulture*. Prvi za svoje raziskave namreč potrebujejo »specifičnega uporabnika«; posameznika, ki se vsaj delno identificira z njihovimi idejami in je pripravljen slediti podanim ustvarjalno-raziskovalnim predlogom, saj se v nasprotnem primeru »izvirne tehnike« aktivne kulture lahko izkažejo za nekaj docela odvečnega:

Hudo in neopravičljivo bi se sprenevedal, če bi trdil, da me je njegova receptura ustvarjalne duhovnosti prepričala. [...] saj me že od malega ni strah noči, gozda, brezpotij, samote, čim bolj preproste pre-

17 Šavovi projekti med drugim nosijo naslednje naslove: *Onkraj/Tenka črta*, *Popotovanje*, *Pot k meni, pot k tebi*, *Ognjena noč*, *Dežela za vrati*, *Pozabljena pot*, *Romanje k mali vodi*, *Forešt*, *Dioniz*, *Romanje Grala*, *Ot(r)ok*, *Zadaj*, *Gozd* itd.

živetja, hoje, surovosti stvari – on pa je vse to izbiral, gojil, kultiviral, spreminjal v zavestno vedenje ter hitro domišljene poskuse, z navdušenjem, že kar z zanosom posredoval, razmišljal o načrtnosti izzivanja ustvarjalne podzvesti, torej o šoli, domala malikoval, iskal dostope z nekakšnimi bukolničnimi ceremonijali [...] vendar sem prepričan in sem vedno bil, da Vlado kljub svojemu diplomiranemu igralskemu poklicu ni bolehal za sprenevedanjem; mogoče me je na rahli, a očitni razdalji držalo prav to, da je principe, s katerimi je živel, da bi se v njih uresničil, strogo resno tudi mislil.

Vlado Šav je z odprtimi vprašanji, pred katere ga je postavljala lastna ustvarjalna praksa, vztrajno iskal svojo pot preko in s to opredelitvijo dejansko mislim, da ni ostal ujet v omejitvah *aktivne kulture*, saj je ustrezno okolje za optimalno realizacijo svojih praks odkril na področju dramske oziroma integrativne umetnostne terapije, kjer je aplikacija tovrstnih tehnik zaželjena, mogoča in strokovno kontekstualizirana.

PERFORMANS STUDIO IN DRAMSKA TERAPIJA (1996–2008)

V svojem zadnjem ustvarjalnem obdobju je Vlado Šav sam in z različnimi sodelavci ustvaril več uprizoritvenih projektov, ki jih je imenoval *performansi*. Šav v svoji, večinoma po Grotowskem povzeti terminologiji, s katero je v času *Vetrnice* in *Ljudi z reke* opisoval njihove uprizoritvene dogodke, ni bil dosleden: za istovrstne aktivnosti je do druge polovice devetdesetih let izmenično uporabljal izraze, kot so *večer*, *srečanje*, *soočenje*, pa vendar tudi *predstava* ali *participatorni projekt*. Po letu 1996, ko je svojo skupino preimenoval v *Performans Studio*, pa je za iste dogodke retrospektivno začel uporabljati izraz *performans* preprosto zato, ker se mu je ta oznaka zdela bolj »(post)moderna« in aktualna v kontekstu sodobne slovenske uprizoritvene umetnosti; nenazadnje pa tudi pomensko ustrezna (s čimer se je mogoče delno tudi strinjati) za opredelitev njegovih uprizoritvenih praks.

Ob tem je zanimivo, da so bili nekateri njegovi *performansi*, nastali v letih 1996–2007, javno predstavljeni v relativno klasičnih gledaliških kontekstih in da so se tudi sicer zbliževali z dramskim gledališčem: ulični performans *Dioniz* (1996) je bil v programskem okviru *Primorskega poletnega festivala* uprizorjen na ulicah koprškega mestnega jedra, nekateri drugi projekti pa so bili

premierno izvedeni v Gledališču Koper (*Potovanje Grala*, 1998; *Zadaj*, 1999) in v palači Armerija na Titovem trgu v Kopru (*Ognjena noč*, 2001; *Dežela za vrati*, 2002–2003). Predvsem v svojih samostojnih projektih tega obdobja, zadnji med njimi je bil *Ot(r)ok* iz leta 2006, se je Šav nekako povrnil k dramski igri oziroma gledališču: besedilo in fizične akcije so bile strukturirane v linearno zgodbo, gledalci smo bili razločeni od odrskega prostora in med predstavo nismo bili pozvani k aktivni soudeležbi; on sam kot izvajalec pa je bil bliže igralcu, ki v monodrami interpretira neko dramsko osebo kot performerju, ki dela z avtobiografskim materialom.

Šav je občasno še zmeraj izvajal delavnice in participatorne projekte v Zankoličih; v tem obdobju je izšla tudi večina njegovih strokovnih člankov o Grotowskem in lastnih uprizoritvenih praksah. V kontekstu uprizoritvenih umetnosti ni razvil novih pristopov oziroma načinov in oblik dela, je pa bil zelo aktiven na področju civilno-druženih dejavnosti. Leta 1996 je ustanovil *Društvo za kulturne raziskave in ekologijo*, ki je imelo tri sekcije: *Performans Studio Koper* (okvir za vse njegove uprizoritvene aktivnosti), *Družbena pobuda Obale* (predvsem iniciative, povezane z zaščito, obnovo in kulturnim oživiljanjem starega mestnega jedra Kopra), *Ekološka koordinacija Obale* (ozaveščanje o pomenu zaščite naravnega okolja, organizacija prostovoljnih akcij čiščenja obalnih klifov in zgornjega dela doline reke Dragonje).

V obdobju 1994–98 se je specializiral iz dramske oziroma integrativne umetnostne terapije ter izkustvene ekološke vzgoje,¹⁸ leta 1998 je postal tudi predavatelj in nosilec modula dramska terapija na podiplomskem študiju *Pomoč z umetnostjo – umetnostna terapija* na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani. Neposredno srečanje z interdisciplinarno teorijo in različnimi izkustvenimi praksami dramske terapije je Šavu odprlo novo perspektivo na lastno delo.

V dramski in integrativni umetnostni terapiji¹⁹ sta primarni funkciji ustvarjalnega procesa samoraziskovanje ter razvoj specifičnih potencialov in socialnih kompetenc posameznika (npr. kadar gre za uporabo principov umetnostnih terapij v vzgoji, (ne)formalnem in vseživljenjskem izobraževanju, na področju socialnega dela ter različnih oblik svetovanja/pomoči z umetnostnimi izraznimi sredstvi), v kliničnih okoljih pa je proces ustvarjanja v izbranem umetnostnem mediju še bolj neposredno (psiho)terapevtsko strukturiran.

Vlado Šav je v Zankoličih deset let redno izvajal dramaterapevtske praktikume za svoje podiplomske študente in ob tem ugotavljal, da v specifičnem okolju malih

18 Od marca do maja 1994 se je iz *kreativne terapije in skupinske komunikacije* izpopolnjeval na Oddelku za kreativne terapije Univerze HAN (Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, Nizozemska), od aprila do junija 1995 pa iz *kreativne terapije v ekološki vzgoji* na Oddelku za umetnost in umetnostne terapije Univerze Hertfordshire (Hatfield, St. Albans, Velika Britanija). Vlado Šav se je izobraževal tudi iz globinske ekologije oziroma ekozofije: novembra 1998 se je udeležil seminarja na slovitem Schumacher College (Dartington, Totnes, Velika Britanija), kjer je med njegovimi mentorji bil tudi utemeljitelj globinske ekologije, norveški filozof Arne Naess (1912–2009).

19 Šav (2003, 12) izpostavlja naslednje pozitivne učinke dramske oz. vseh umetnostnih terapij (glasbene, plesno-gibalne, likovne itd.): 1. razvijanje osebne ustvarjalnosti; 2. ozaveščanje in možnost strokovno podprte konfrontacije, transformacije, integracije vsebin/problemov, s katerimi se v ustvarjalno-terapevtskem procesu sooča posameznik; 3. dejavno in čim bolj celovito samouresničevanje človeka.

Sl. 6: Vlado Šav v performansu *Zadaj*, Gledališče Koper, 1999 (foto: Radovan Čok).

Fig. 6: Vlado Šav in the performance *Zadaj*, Koper Theatre, 1999 (photo: Radovan Čok).

izkustvenih skupin (kjer se udeleženci počutijo dovolj varni in zaupno povezani med seboj, da svojo skupino in njen ustvarjalno-terapevtski proces dojemajo kot dejanski in simbolni prostor, ki lahko zaobjame, sprejme, zdrži in podpre vse, v danem trenutku za posameznika pomembne vsebine) pogosto spontano vznikajo vse tri razsežnosti (samo)uprizorjanja, ki so bile predmet njegovega zanimanja že vrsto let: *ustvarjalno-terapevtska*, *estetska* in *objektivno-obredna ali duhovna*. Alenka Fifolt, njegova raziskovalna in ustvarjalna sodelavka v obdobju 1996–2003, je podala natančen prikaz aplikacije metod *aktivne kulture* na področje umetnostno-terapevtske prakse. Navedeni opis se nanaša na izkustveno-raziskovalni projekt *Pot k meni, pot k tebi* (Zankoliči, avgust–december 1996), ki je potekal v mali skupini pod Šavovim vodstvom:

Namen projekta je bil s pomočjo kreativnih oblik izražanja globinsko predstaviti sebe ter s pomočjo skupine razvijati bodisi svoje potenciale ali narediti korake naprej pri ozaveščanju in odpravljanju določenih težav. Vsak udeleženec naredi kratko samopredstavitve,

skupini se lahko predstavi z besedami, gibanjem, slikanjem, glasbo ali že bolj celovito oblikovano uprizoritveno akcijo. Nato se z drugimi člani skupine pogovori o problemih; potencialih, na katerih želi delati. Sodelavci mu lahko postavljajo vprašanja o čemerkoli, seveda pa vsakdo sam določi, kje so meje njegove zasebnosti. Med člani skupine velja načelo zaupnosti. V naslednji fazi procesa, ki smo jo poimenovali *delo na drugem*, se skupina v odsotnosti izbranega posameznika pogovori o vsem doživetem in pripravi zanj situacijo ter določene akcije, v katerih sodelujejo vsi. Sledi pogovor skupine o tem, kako so se počutili med delom; o morebitnih novih uvidih, izkustvih. Spoznano je podlaga za nadaljnje samopredstavitve in akcije, ki jih skupina pripravlja za posamezne člane. Vsak izmed udeležencev pripravlja samopredstavitve, se udeležuje akcij, ki so zanj pripravljene in hkrati spremlja samopredstavitve ostalih članov ter sodeluje pri pripravi akcij za druge. (Fifolt, 2009)

Iz poročila je razvidno, da je Šav v kreativno-terapevtski kontekst prenesel metode, po katerih je delal že v svojih skupinah za *aktivno kulturo*: izhodišče so posamezne osebne »zgodbe«, ki so predstavljene v obliki uprizoritvenih akcij, na katere se skozi pripravo novih uprizoritvenih struktur odzivajo drugi člani skupine. Ta pristop udejanja osnovne principe skupinskih oblik terapije navkljub temu, da je bil Šav kot vodja procesa v dveh vlogah, saj je bil hkrati aktivni član in facilitator skupine (temu se ni bilo mogoče izogniti, ker je posedoval največ izkušenj in znanj). Ne glede na to se je mogoče strinjati z Alenko Fifolt, ko pravi, da je šlo za obliko »samopomočne skupine, v kateri so vsi člani v vlogah klientov in terapevtov«, in povzame:

Skupina je lahko močan vir podpore in spodbude. Hkrati pa je omejitev tega pristopa v tem, da je način *dela za drugega* povsem prepuščen skupini, tj. njihovi zrelosti in sposobnosti pripraviti umestne predloge. Skupinska dinamika ima svoj proces in znotraj tega je zelo pomembno zavedanje medsebojnih relacij in zaznav drugega, ki so povezane z lastnimi projekcijami ter drugimi obrambnimi mehanizmi. Menim, da bi bil tak način dela lahko zelo primeren za intervizijsko, ob določenih spremembah pa tudi supervizijsko delo umetnostnih terapevtov. (Fifolt, 2009)

Vladu Šavu je v njegovem zadnjem ustvarjalnem obdobju, v katerem se je strokovno izpopolnjeval iz dramske terapije in hkrati tudi deloval v praksi, uspelo najbolj dosledno realizirati tisto razsežnost (samo)uprizorjanja, ki jo imenuje »iskanje neke oblike globlje resničnosti ob aktivnem sodelovanju prisotnih« (Šav, 1999a, 234). Na svoj način se je, podobno kot Grotowski, povrnil k *vertikalni osi*, saj umetnostno-terapevtsko delo poteka v intimnosti in zaupnosti dveh ali skupine, z osredotočenostjo na ustvarjalni proces ter terapevtski potencial izkustev,

ki jih udeleženci izražajo skozi izbrane kreativne medije oziroma svoj odnos s terapevtom in skupino. Estetska razsežnost teh aktivnosti je seveda prisotna in pri posameznikih lahko vodi tudi do ustvarjanja umetniških del, toda primarni fokus tovrstnega ustvarjalnega dela je nedvomno bližji temu, kar bi lahko imenovali osebnostno-razvojna ali celo duhovna (in ne umetniška) praksa.

Zadnja Šavova dela niso bili performansi ali gledališke predstave, temveč *participatorni projekt Gozd* (Zankoliči, 2007) in dve *izkustveni dramaterapevtski delavnici*, ki ju je prav tako izvedel v Zankoličih, leta 2007 in 2008. Ti dve obliki njegovih uprizoritvenih praks sta se hkrati najbolj oddaljili od *uprizorjanja v domeni umetnosti* in najbolj približali idealom *aktivne kulture*, ki jih je Vlado Šav skušal čim bolj celovito udeležiti v svojem življenju in ustvarjanju.

SKLEP

V orisu uprizoritvenega dela ustvarjalne poti Vlada Šava so postale razvidne tri glavne oblike njegovih uprizoritvenih praks v letih 1970–2008: 1. *paragledališki dogodki* (*srečanja, večeri, soočanja, participatorni projekti*) so bili glavna os njegovega dela in so potekali v vseh ustvarjalnih obdobjih; 2. *izkustvene delavnice* so bile v obdobjih *Vetrnice* in *Ljudi z reke* imenovane *delavnice aktivne kulture*, v zadnjem desetletju pa (tudi strokovno nadgrajene) *dramaterapevtske*; 3. nekateri projekti,

večinoma imenovani *performans* ali *predstava*, ki jih je ustvaril predvsem v obdobju *Performans Studia*, po svojih značilnostih bližji uprizoritvenim umetnostim kot projektom *aktivne kulture*.

Z vsemi temi praksami je Šav raziskoval možnost sinteze obrednih in estetskih razsežnosti uprizoritvenega dejanja: za razliko od svojega mentorja Jerzyja Grotowskega se ni nikoli povsem oddaljil od uprizoritvenih umetnosti, čeprav se je v svojem zadnjem ustvarjalnem obdobju soočil s tem, da si je po svojih osnovnih usmeritvah bližji z dramsko oz. integrativno umetnostno terapijo. Navkljub trem desetletjem (ne)odmevnih poskusov, da bi svoje uprizoritvene prakse premestil z margine v notranjost okvirja slovenskih uprizoritvenih umetnosti (čeprav je vedel, da so njegove dejavnosti v svoji esenci paragledališke), je s svojim mnogoplastnim udeležanjem *aktivne kulture* (ne)posredno nagovoril številne: skozi vodenje izkustvenih delavnic, družbeni in naravovarstveni aktivizem, svoje literarno ustvarjanje in strokovne tekste.

Ta študija skuša predstaviti in tako vsaj delno ohraniti tisti del njegove ustvarjalnosti, ki je pripadal *neposrednemu izkustvu*, številnim uprizoritvenim akcijam in se je oblikoval skozi *srečanja, soočanja, sodelovanja* – preden se porazgubimo tudi pričevalci in se uprizoritvene prakse, ki morda predstavljajo bistveni del njegovega ustvarjalnega življenja, skupaj z Vladom Šavom spremenijo v istrski mit.²⁰

VLADO ŠAV AND ACTIVE CULTURE

Aleksandra SCHULLER

University of Primorska, Faculty of Humanities, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: aleksandra.schuller@fhs.upr.si

SUMMARY

The study presents the author Vlado Šav, who has been developing a variety of practices of active culture in the Slovene space (mainly coastal Istrian) for more than three decades. Moreover, it analyzes his activities in a dialogue with the work of his teacher, Jerzy Grotowski. Three of Šav's creative periods or three groups that he headed in 1973–2008 are presented in detail: Vetrnica (Vane), Ljudje z reke (River People), and Performans Studio. Šav is uncovered as an original author whose creative development started in dramatic theatre, continued through active culture, and reached new opportunities for synthesis that opened as a result of his activities in the field of drama/integrative arts therapy.

Key words: Vlado Šav, active culture, the Dragonja river valley, *Vetrnica/The Vane*, *Ljudje z reke/The River People*, *Performance Studio*, dramatherapy, theatre and ritual

20 »Veste, za koga me imajo stari Istrani? Za krstnika, za belega, a vseeno čarovnika, ki dela ravnotežje črnemu, štrigonu, rojevalcu zla. No, tudi folklorno se da razumeti vprašanja medčloveških odnosov. Kar nekaj štigonov je na tem svetu in vedno malce premalo krstnikov, ki se s prvimi pulijo za dušice 'tistih vmes'. Mitskih oseb torej samih po sebi ni, so nekaj v duši rojenega. So močan notranji vrelec, ki ga očitno vsi potrebujemo, vprašanje je le, kdaj in kako ga pijemo. Vsekakor pa ni dobro, če se dela mit 'pri živem telesu' in če prebivalec tega telesa to mitologijo še razpihuje. Vse se plača. Označen bo za 'veliko zver', 'great big something', ki pa se ga bo ob vsej spoštljivosti najbolj ogibali. In tako bo nazadnje ostal sam, kar pa celo zverem ni vselej prijetno, ob vsej njihovi potrebi po svobodi in samoti« (Šav, 2009b, 42–43).

VIRI IN LITERATURA

- Dnevnik.** Ljubljana, Dnevnik, 1991–.
- Mladina.** Ljubljana, Mladina, 1943–.
- Večer.** Maribor, Večer, 1952–.
- Chirissi, L. (1989):** Commune della Valle della Dragogna. Dokumentarni prispevek. RTV SLO Koper-Capodistria, 17. avgust 1989.
- Banu, G. (1996):** Grotowski – the Absent Presence. V: Pavis, P.: The Intercultural Performance Reader. London - New York, Routledge, 242–246.
- Cestnik, M. (2009):** Človek z reke. Revija 2000: V spomin Vladu Šavu, 40, 207–208, 49–54.
- Grotowski, J. (1973):** Revno gledališče. Ljubljana, Mestno gledališče ljubljansko.
- Grotowski, J. (1995):** From the theatre company to art as vehicle. V: Richards, T.: At work with Grotowski on physical actions. London - New York, Routledge, 115–135.
- Grotowski, J. (2001a):** Holiday [Swieto]: The day that is holy. V: Schechner, R., Wolford, L.: The Grotowski sourcebook. London - New York, Routledge, 215–225.
- Grotowski, J. (2001b):** Theatre of Sources. V: Schechner, R., Wolford, L.: The Grotowski sourcebook. London - New York, Routledge, 252–270.
- Grotowski, J. (2001c):** Performer. V: Schechner, R., Wolford, L.: The Grotowski sourcebook. London - New York, Routledge, 376–380.
- Innes, C. (1993):** Avantgarde theatre. 1892–1992. Revised and updated edition of Holy theatre 1981. London - New York, Routledge.
- Kolankiewicz, L. (1978):** On the Road to Active Culture. The Activities of Grotowski's Theatre Laboratory Institute in the years 1970–1977. Editorial arrangement and press documentation Leszek Kolankiewicz, translation Boleslaw Taborski. Wrocław, Instytut Aktora-Teatr Laboratorium.
- Korda, N. (2008):** Alter zore. V: Škrjanec, B., Grafenauer Krnc, P., Jeffs, N., Korda, N.: FV Alternativa osemdesetih: FV Alternative Scene of the Eighties. Ljubljana, Mednarodni grafični likovni center.
- Malle, L. (1981a):** My Dinner with Andre, Part 2. [Http://www.youtube.com/watch?v=AHP7glpTSOs](http://www.youtube.com/watch?v=AHP7glpTSOs) (6. 2. 2010).
- Malle, L. (1981b):** My Dinner with Andre, Part 3. [Http://www.youtube.com/watch?v=-xugu7sj](http://www.youtube.com/watch?v=-xugu7sj) (6. 2. 2010).
- Schechner, R., Wolford, L. (2001):** The Grotowski sourcebook. London - New York, Routledge.
- Schechner, R. (2008):** Grotowski and the Grotowski-an. TDR-The Drama Review, 52, 2, 7–13.
- Šav, V. (1973):** Žeja. Koper, Lipa.
- Šav, V. (1976):** Eksperimentalna skupina Vetrnica. Ljubljana-Forum. Promocijsko gradivo. Osebni arhiv Milana Kristana.
- Šav, V. (1988):** Samorodnice: misli. Koper, samozaložba.
- Šav, V. (1990):** Stopinje v molku. Koper, samozaložba.
- Šav, V. (1991):** Popotovanje: pesmi. Koper, samozaložba.
- Šav, V. (1993):** Ljudje z reke/The River People. Prvin-skost bivanja. Koper, Ljudje z reke.
- Šav, V. (1998):** Ritualno gledališče. Od svetega v profano in nazaj. Dialogi, 34, 1–2, 11–20.
- Šav, V. (1999a):** Obred in gledališče. Annales, Series Historia et Sociologia, 9, 1 (16), 231–242.
- Šav, V. (1999b):** Grotowski in naš čas. V: Svetina, I.: Sodobno poljsko gledališče. Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja, 35, 72–73, 133–163.
- Šav, V. (1999c):** Grotowski in mi. Dialogi, 35, 7–8, 27–43.
- Šav, V. (2001):** Gledališka transgresija Jerzya Grotowskega ali zahodna duhovna iniciacija med Elevzino in Vroclavom. Dialogi, 37, 3–4, 39–56.
- Šav, V. (2002):** Romanja domov. Ljubljana, Društvo 2000.
- Šav, V. (2003):** Oris osnov dramske terapije. Didakta, XII, 68–69, 11–13.
- Šav, V. (2009a):** Vrelec. Koper, Kulturni klub.
- Šav, V. (2009b):** Jutranja premišljanja. Ljubljana, Društvo 2000.

Ustni viri

- Fifolt, A. (2009):** Alenka Fifolt, r. 1976, psihologinja in specialistka za pomoč z umetnostjo. Šavova sodelavka v letih 1996–2003. Ustno izporočilo. Pisni dokument z avtorizacijo izjav (Dragomer, 15. november 2009) hrani avtorica prispevka.
- Kristan, M. (2009):** Milan Kristan, r. 1953, literarni komparativist in umetnostni zgodovinar. Šavov sodelavec v letih 1974–2008. Ustno izporočilo. Pisni dokument z avtorizacijo izjav (Radovljica, 14. november 2009) hrani avtorica prispevka.
- Vujanovič, I. (2009):** Irena Vujanovič, r. 1961, sociologinja in specialistka za pomoč z umetnostjo. Šavova sodelavka v letih 1981–2008. Ustno izporočilo. Pisni dokument z avtorizacijo izjav (Koper, 10. november 2009) hrani avtorica prispevka.

STUDYING THE EVOLUTION OF THE LANDSCAPE IN THE ROMAGNA COASTAL ZONE (NORTHERN ITALY). THE CONTRIBUTION OF HISTORICAL CARTOGRAPHY

Stefano PIASTRA

Alma Mater Studiorum University of Bologna, Via Guerrazzi 20, 40125 Bologna, Italy
e-mail: stefano.piastra@unibo.it

ABSTRACT

This article focuses its attention on the key-role of historical cartography in the study of landscape evolution and man-environment interactions, in particular in the framework of fast evolutionary and natural/man-induced processes sensitive areas, such as sandy coastal systems. In the case-study of the Romagna Coastline (Northern Italy), facing the Adriatic Sea, a step-by-step reconstruction of littoral trends during the last four centuries has been possible thanks to historical maps. On the basis of these visual sources, the progressive transition from a coastal zone under sedimentation to the present-day one under erosion is recognizable. Other landscape-related themes visible on the maps are coastal woods deforestation and large land-reclamation programs aimed at creating new lands for agriculture and mitigate the demographic growth according to a malthusian view of problems.

Key words: Romagna coastal zone, landscape evolution, coastline evolution, historical cartography

LO STUDIO DELL'EVOLUZIONE DEL PAESAGGIO NELLA COSTA ROMAGNOLA (ITALIA SETTENTRIONALE). IL CONTRIBUTO DELLA CARTOGRAFIA STORICA

SINTESI

L'articolo focalizza la propria attenzione sul ruolo chiave rivestito dalla cartografia storica nello studio dell'evoluzione del paesaggio e dei rapporti uomo-ambiente, in particolare nell'ambito di aree a rapida evoluzione e fortemente reattive a processi naturali o indotti dall'uomo, come i sistemi costieri sabbiosi. Nel caso della costa romagnola (Italia settentrionale), affacciata sul mare Adriatico, grazie alla cartografia storica è stata possibile una ricostruzione delle dinamiche dei litorali negli ultimi quattro secoli. Tali fonti visive permettono infatti di riconoscere la progressiva transizione da una zona costiera soggetta a sedimentazione alla situazione odierna caratterizzata dall'erosione. Il taglio dei boschi litoranei e i grandi interventi di bonifica sono altri temi legati al paesaggio desumibili dalle mappe, connessi allo scopo di creare nuove terre per l'agricoltura e di mitigare, in una visione malthusiana del problema, l'incremento demografico.

Parole chiave: costa romagnola, evoluzione del paesaggio, evoluzione della costa, cartografia storica

INTRODUCTION

Romagna (fig. 1) represents the southern part of the Emilia-Romagna Region (in northern Italy, it is a region made up of Bologna (in part), Ravenna, Forlì-Cesena and Rimini Provinces), being circumscribed to the west by the Apennines chain and facing eastward to the Adriatic sea. This sub-region, with a surface of approx. 6500 km² (Gambi, 1950), is located on a transition latitude between the Mediterranean bio-geographical area to the south and the continental area, here constituted by the Po plain, to the north (Cencini, 1996).

Differing from eastern Adriatic shorelines, the Romagna Coastal Zone is characterized by very straight and regular sandy beaches (130 km in length), partially due to the alluvia of the prehistoric and historical configurations or the Po river, the largest Italian watercourse (hydrographical basin surface: 70,000 km²; approx. 4 millions m³/year of solid transport). This coastline is considered a Quaternary coastal area due to sedimentation processes, while *rias*, cliffs or rocky coastal landforms connected to Holocene marine transgression are absent.

Thanks to this geomorphology and to the large availability of land and beaches, »Sun & Sea« tourism grew

almost year by year mostly during the 20th century, changing the Romagna Coastal Zone into a tourism-based economy region (Campi, Menegatti, 1995). Unfortunately, with such high human impact influenced by a neo-classical view of economic growth caused speculative urbanization processes and a decrease of the quality of water and the ecology in the region (for example, in particular during the '80s where marine waters underwent eutrophication: Curzi, Tombolini, 1989). From the '50s to the '80s only a few programs were in place to mitigate anthropogenic impact on Romagna coastal system; the institution of the Emilia-Romagna Po Delta Regional Park, founded in 1988, occurred very late, when most of the natural values had already been lost.

This article, skipping current issues and problems related to coastal systems management and sustainable development, will deal with the historical evolution of the landscape of the area, analysing in a chronological perspective trends and patterns and using historical cartography as the main source for such an approach.

Final consideration will be given to comparing old maps with the contemporary situation.

THE EVOLUTION OF THE ROMAGNA COASTLINE THROUGHOUT THE CENTURIES. TRENDS, THEMES, STUDY SOURCES

Similar to other sectors of the western Upper Adriatic shores, several factors both natural and man-made play an important role in modelling the Romagna coastal landscape (Ciabatti, Veggiani, 1990).

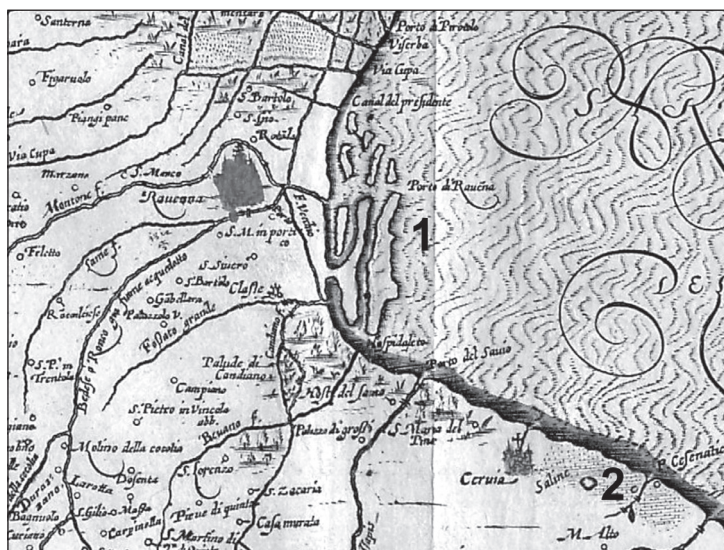
Concerning the natural factors, the first one has to be identified in the relationship between sediments brought to the sea by watercourses and their distribution and transport made by waves and marine streams. In the case that alluvia could not be dispelled by marine action, a littoral progression will be in action (this is the natural trend); instead, a decrease in solid transport via watercourses usually related to anthropogenic factors will produce coastal erosion because sediments will be not enough to warrant beach nourishment. In the case of the Romagna region, the balance between sediments and waves must be considered a delicate one: in fact, the rivers of Romagna show irregular regimes and a low solid transport, due to large clay outcrops and small rocky ones in the framework of their hydrographical basin; a solid transport alteration can endanger such a balance.

A second landscape-related factor is wind, which drives the waves and models sand dunes. In particular, dunes are located following coastal sedimentation, in parallel-to-the-coastline stripes in a chronological order from inland to the seafront. Currently, anthropogenic works activity has altered the littoral physiognomy and erased sand dunes (Cencini, 1980). The impact of winds on the Romagna coastal landscape is negligible.

Fig. 1: Location of the study area: the grey line circumscribes the Romagna Region (northern Italy), facing the Adriatic Sea.

Sl. 1: Lokacija obravnavanega območja: siva črta zarišuje deželo Romagno (severna Italija) ob Jadranskem morju.

Legend: North is on the top. Sector between Ravenna and Cesenatico: 1 – Sedimentation processes east of Ravenna; 2 – Cervia and Cesenatico salt pans.

Fig. 2: Section of Romagna olim Flaminia by Giovanni Antonio Magini, 2nd edition dating to 1598 (Biblioteca comunale di Forlì, Raccolte Piancastelli, Sez. Stampe e Disegni, Album Topografia »Toscana Polesine Stato Pontificio« (I), f. 19, Cass. 20; Authorisation no. PG 93207/10).

Sl. 2: Del zemljevidu Romagna olim Flaminia Giovannija Antonia Maginija, druga izdaja iz leta 1598 (Biblioteca comunale di Forlì, Raccolte Piancastelli, Sez. Stampe e Disegni, Album Topografia »Toscana Polesine Stato Pontificio« (I), f. 19, Cass. 20; Dovoljenje št. PG 93207/10).

Legend: North is on the top, but diverted to the left by 44 degrees. 1 – The Po di Primaro river mouth, extending towards the Adriatic Sea; 2 – Ravenna pinewoods; 3 – Cervia salt pans.

Because of its shape, in written and cartographical sources dating to the 16th–17th centuries part of the Po di Primaro mouth complex is frequently indicated as »Testa d'asino« (literally, »Donkey's head«).

Fig. 3: Section of Aque, Fiumi, e Scoli principali della Romagna by Pietro Maria Cavina (1678) (Piastra, 2009).

Sl. 3: Del zemljevidu Aque, Fiumi, e Scoli principali della Romagna, katerega avtor je Pietro Maria Cavina (1678) (Piastra, 2009).

Legend: North is on the right. 1 – The original Fiumi Uniti river mouth; 2 – Artificial diversion to the south, completed in 1739, in order to prevent floods in the city of Ravenna during the so-called »Little Ice Age«.

Fig. 4: Section of the map attached to *Ragguaglio storico della diversione dei due fiumi il Ronco ed il Montone della città di Ravenna* by F. D. Bellardi (1741) (*Biblioteca comunale di Forlì, Raccolte Piancastelli, Sez. Stampe e Disegni, Album Topografia »Toscana Polesine Stato Pontificio«* (I), f. 15/11, Cass. 20; Authorisation no. PG. 93207/10). Sl. 4: Del zemljevida, priloženega delu *Ragguaglio storico della diversione dei due fiumi il Ronco ed il Montone della città di Ravenna*, avtorja F. D. Bellardija (1741) (*Biblioteca comunale di Forlì, Raccolte Piancastelli, Sez. Stampe e Disegni, Album Topografia »Toscana Polesine Stato Pontificio«* (I), f. 15/11, Cass. 20; Dovoljenje št. PG. 93207/10).

A further geomorphological element in action is subsidence: in the last decades there has been an increase in its progression because of inland or off-shore drillings for waters or natural gas, which emptied underground deposits and induced a sinking; a subsidence aggravation could bring to submersions and marine waters ingressions.

Moreover, in the future, eustatism could be a further landscape-modelling agent here: global warming-related marine transgression could, in a short time, cause a significant coastal withdrawal (Gabbianelli, 2007).

Instead, tides, different from oceanic littorals, but similar to the Mediterranean, play a negligible role in the dynamics of the Adriatic Sea.

Regarding human factors, in the last 150 years man has altered the régime of the watercourses. A significant intervention must be identified in hydraulic land-reclamation: wetlands and lowlands, located in depressions

below the sea level, have been filled-up thanks to river alluvia, conveyed there on the basis of anthropogenic river diversions. Such a system requires just a few projects (fluvial diversions; construction of banks to canalize the sediments; etc.), but it runs only over a very long period (decades, sometimes centuries, depending on the solid transport of the rivers). This approach was frequently used during medieval and modern times in the Po Plain in general and in the Po Delta in particular, until the beginning of the 19th century; the most important hydraulic land-reclamation project in the Romagna Region was the »Lamone land-reclamation« in the Ravenna district (7000 hectares; 1840-1950 approx.). But »the reverse of the medal« of hydraulic land-reclamations consists in the fact that the sediments used to reclaim here are withdrawn to the natural nourishment of the beaches.

Legend: North is on the top. 1 – Residual pinewoods; 2 – Coastal wetlands; 3 – Reclaimed areas.
In comparison with previous maps (fig. 3), Ravenna pinewoods have undergone a drastic reduction in surface.

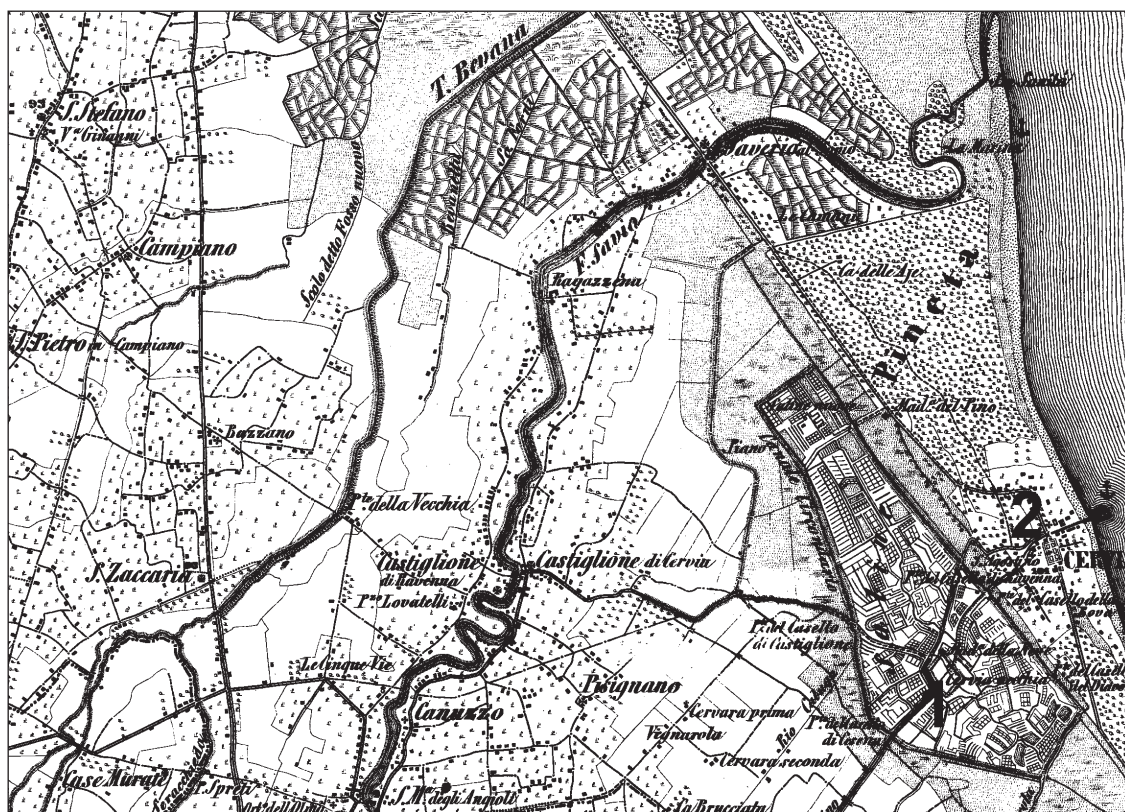
Fig. 5: Section of *Carta Topografica dello Stato Pontificio e del Granducato di Toscana*, drafted by the Austrian Imperial Army Geographical Institute (1851), Scale 1:86,400. (*Carta storica regionale (Regional historical map)*, image use authorised by the Emilia-Romagna Region).

Sl. 5: Del zemljevida *Carta Topografica dello Stato Pontificio e del Granducato di Toscana*, ki ga je pripravil Geografski inštitut avstrijske cesarske vojske (1851), merilo 1:86.400 (*Carta storica regionale (Območni zgodovinski zemljevid)*, objavljen z dovoljenjem dežele Emilie-Romagne).

Other human alterations in the régime of water-courses are the constructions of dams both for irrigation and hydropower: similar to hydraulic land-reclamations, dams stop solid river transport and do not allow the sediments to reach the sea.

Further human impact on coastlines, in particular that of the last century, is connected to the construction of new ports (moles can stop marine sands transport along the shorelines) and to shingle quarries, which could decrease river solid transport and slow beach nourishment.

In conclusion, the reciprocal influence and action of these factors on sandy beaches like those of Romagna produces fast and large-scaled geomorphological processes more greatly than in rocky coastlines; sedimentation and erosion alternated through the centuries, both for natural and anthropogenic reasons, however, if in the more distant past natural factors were predominant, human impact has become more and more relevant starting from the second half of the 19th century, in particular after the second Industrial Revolution. Nowadays, in the Romagna Coastal Zone, man must be considered the main geomorphological agent.

Legend: 1 – «Cervia vecchia»: the original location of Cervia, surrounded by salt pans; 2 – «Cervia»: the re-foundation site facing the Adriatic Sea.

Fig. 6: Section of Carta Topografica dello Stato Pontificio e del Granducato di Toscana (1851) (Carta storica regionale (Regional historical map), image use authorised by the Emilia-Romagna Region).

Sl. 6: Del zemljevid Carta Topografica dello Stato Pontificio e del Granducato di Toscana (1851) (Carta storica regionale (Območni zgodovinski zemljevid), objavljen z dovoljenjem dežele Emilie-Romagne).

Thanks to historical maps, a medium-resolution reconstruction of littoral trends is possible, but only starting from the late 16th century. In fact, previous late-medieval or early modern age maps are unscientific, more similar to drawings than to geometrical representations without any scale or legend and are characterized by a stereotyped symbolism. Moreover, printed cartographical representations are available for this region only starting from the end of the 16th century.

16TH CENTURY CARTOGRAPHY

The oldest representation useful to this study is *Flaminia* (Latin name, as well as *Romània*, of Romagna), drafted by Egnazio Danti (1536–1586), professor at the University of Bologna between 1580 and 1582 under Pope Gregorius XIII (Gambi, Pinelli, 1994). It is something more than just a map: it is a colour fresco on the walls of the Gallery of Maps in the Vatican in Rome, being a part of a cycle representing the whole of the Pope's possessions; besides artistic and scientific aims, ideological and celebrative purposes are also present in the map. *Flaminia* has to be considered a masterpiece, being the first

large-scaled scientific representation of the Romagna Region, at that time under the Pope's rule; it is also important because it underlines main territorial vocations. On the map, north is on the top, but diverted to the left by 44 degrees, while the scale is about 1:27,500.

A sector of *Flaminia* represents the coastline north of Ravenna. From the Adriatic Sea towards the inland, three «belts» are visible: sandy beaches, pine-woods and wetlands. Sandy beaches are related, as previously discussed, to river sedimentation while pine-woods here date to the Medieval Age: it is an artificial forest mainly composed of stone pines (*Pinus pinea*) which monks from Ravenna seeded in order to fix old dunes and to provide timber for building and heating as well as resins for pharmacopeia (Fabbri, Missiroli, 1998). In Danti's *Flaminia*, pine-woods are depicted in their original surface, without any interruption between the mouth of the Po di Primaro river to the north (a senescent arm of Po river, currently renamed Reno river) and Cervia to the south. Wetlands, in this region known as «valli», (sing. «valle», from the Latin word «vallum»: wall, in this case a dune-bar) are located in depressions below the sea level, due to subsidence phenomenon.

Legend: 1 – Cesenatico salt pans have been converted to new agrarian fields, because unprofitable.

Fig. 7: Section of Carta Topografica dello Stato Pontificio e del Granducato di Toscana (1851) (Carta storica regionale (Regional historical map), image use authorised by the Emilia-Romagna Region).

Sl. 7: Del zemljevid Carta Topografica dello Stato Pontificio e del Granducato di Toscana (1851) (Carta storica regionale (Območni zgodovinski zemljevid), objavljen z dovoljenjem dežele Emilie-Romagne).

In the same part of *Flaminia*, the mouth of the Primaro river is lengthening towards the Adriatic Sea: this is evidence of high solid transport at that time. Because of its shape, in written and cartographical sources, part of this peninsula is frequently indicated as »Testa d'asino« (Donkey's head) (Novara, 2000).

Another sector of *Flaminia*, south of Ravenna, shows two salt-pans: Cervia and Cesenatico. Marine salt production (in the Late Medieval-Early Modern Age sources called »White Gold«) held an important role in the regional economy because as opposed to Austria or Germany, northern Italy is bereft of fossil salt deposits (Halite). The Cervia salt-pan dates back to the Early-Medieval Age and it has been preserved up till now; even the toponym »Cervia« is linked to salt production, deriving from Latin word »Acervus«, that is »heap«, in this case made of salt. The Cesenatico salt-pan was smaller and was closed during the 18th century (Tassinari, 1969). Both of the salt-pans were settled here because along the Romagna Coastal Zone marine water salinity is high, as the inflow of fresh waters from the Apenninic rivers is negligible.

Regarding the Romagna shoreline, a second map dating back to the 16th century is called *Romagna olim Flaminia* by Giovanni Antonio Magini (1555–1617), Eg-

nazio Danti's successor at the University of Bologna (1st edition, in black & white, 1597; 2nd edition, in colour, 1598; north at the top) (Faini, Majoli, 1992). Magini's representation, clearly influenced by Danti's work but less evocative in comparison with its prototype, is not a fresco: it is the first printed map of the region. In the sector devoted to the Romagna coastline (fig. 2) just 15 years after *Flaminia* by Danti, an increase of sedimentation processes is recognizable (Turchini, 2003, 176) (fig. 2, no. 1); between Cervia and Cesenatico, the salt-pans are also represented (fig. 2, no. 2).

17th–18th CENTURY CARTOGRAPHY

During the Modern Age, cartographical technique was improved: the representations dating to this period are fully scientific from a geometrical point of view.

At the same time, cartography from modern times, in particular that of the 18th century, shows an increase of the human footprint on the territory based on an improvement of technological progress and hydraulic knowledge.

Aque, Fiumi, e Scolì principali della Romagna by Pietro Maria Cavina (1641–1691) (fig. 3), an eclectic scholar from Faenza, is one of the most relevant works

Fig. 8: Section of Carta Topografica dello Stato Pontificio e del Granducato di Toscana (1851): a comparison with the 17th century map (fig. 3) shows that the Primaro river mouth underwent an erosive process, linked to a decrease in riverine solid transport (Carta storica regionale (Regional historical map), image use authorised by the Emilia-Romagna Region).

Sl. 8: Del zemljevida Carta Topografica dello Stato Pontificio e del Granducato di Toscana (1851): iz primerjave z zemljevidom iz 17. stol. (sl. 3) je razvidno, da je bilo ustje reke Primaro podvrženo procesu erozije, povezanem z zmanjšanjem rečnega transporta (Carta storica regionale (Območni zgodovinski zemljevid), objavljen z dovoljenjem dežele Emilie-Romagne).

of the period. This printed map, dating back to 1678, was attached to an essay concerning a new navigable canal from the city of Faenza to the Adriatic Sea (Piastra, 2009); under the influence of *Flaminia* by Danti, the representation has north at the top, but diverted to the left by 44 degrees. Cavina's cartography shows a reduction in the surface of wetlands, linked to the hydraulic land-reclamations of the Modern Age; created about a century later than Danti's representation, the map presents the mouth of the Po di Primaro still lengthening towards the Adriatic Sea (fig. 3, no. 1). Further landscape elements recognizable on the map are the pine-woods, characterized by the same surface as in *Flaminia* map by Danti (fig. 3, no. 2) and the Cervia salt-pan (fig. 3, no. 3).

Regarding the Romagna coastline, another significant map of the Modern Age is attached to *Ragguaglio storico della diversione dei due fiumi il Ronco ed il Montone della città di Ravenna*, a report by F. D. Bellardi dating back to 1741 (fig. 4). This cartography, in which north is on the right, must be put in relation with a hydraulic pro-

gram, concerning the diversion to the south (fig. 4, no. 2) of the so-called »Fiumi Uniti« (literally, »United Rivers«), watercourse originated from the confluence between the Montone and Ronco rivers (Fontana, 1979; Tavoni, 1981). The goal of such an ambitious operation, finished in 1739, was to direct these rivers away from the city of Ravenna in order to prevent floods. In fact, during this period floods were very common in Romagna because of the Little Ice Age (1550–1850 approx.), a period of climate deterioration (Grove, 1988).

The successful realization of such a huge hydraulic project is clear evidence of the new and more effective attention to the territory and new capabilities of governance by local authorities after the end of the economic and cultural crisis of the 17th century in Italy.

19th CENTURY CARTOGRAPHY

When the Napoleonic era came to an end, Romagna went back to being under papal power.

Fig. 9: Lido Adriano (Ravenna), located north of Fiumi Uniti river mouth: the 18th century mouth complex (fig. 4) has been eroded; currently, the sandy beaches, which are here truly endangered, are artificially renourished. The image displays speculative processes dating to the 1960s and 1970s, related to a new urbanization for the sun & sea tourism in the Romagna coastal zone (photo: S. Piastra, 2009).

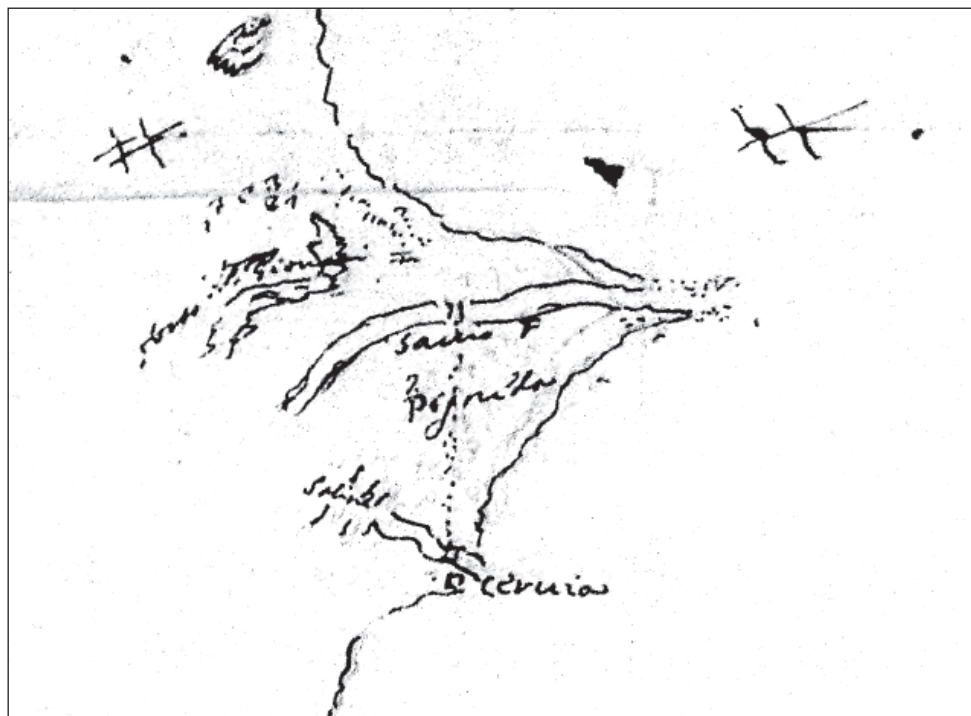
Sl. 9: Lido Adriano (Ravenna) severno of rečnega ustja Fiumi Uniti: kompleks rečnega ustja iz 18. stoletja (sl. 4) je bil erodiran; peščene plaže, ki so tukaj resnično ogrožene, so umetno vzdrževane. Iz slike so razvidni spekulativni procesi iz 60ih in 70ih let, povezani z reurbanizacijo obalnega predela Romagne za namene turizma sonca in morja (foto: S. Piastra, 2009).

A map dated 1814 of the Ferrara territory and kept in the archive of a cartographical institute originally based in Milan, depending from Austria-Hungary Empire, could be considered the masterpiece of 19th century regional cartographical representations. This large-scale colour map (1:15,000 approx.) presents a very modern symbolism, allowing us to understand landforms, land-uses, and rural settlements. It depicts only the northern sector of the Romagna Coastal Zone, in the neighbourhood of the Primaro mouth. The mouth complex, in comparison with 16th–17th century maps, has undergone a slight erosive process, to be linked to hydraulic works (immission of the Reno river into Primaro) that, during the 18th century, caused a decrease of the riverine solid transport to the sea; in the inland (on the left of the figure), regular division of land is connected with hydraulic land-reclamations; north and south the river arm are visible some fresh and brackish water wetlands; next to the shoreline, coastal woods and several dune-bars are represented. Human settlements are very rare; just some fortifications facing the sea are depicted.

Besides landscape and cartographical issues, this map also holds a political and ideological dimension: at the dusk of Napoleonic period, the Habsburg Empire,

one of the main players in the defeat of Napoleon, had at that time settled in the so-called Lombardo-Veneto and had strategic interests in the region, perhaps due to the fact that the Po river is the main navigable water-course in Italy.

A second map dates back to the second half of the 19th century: *Carta Topografica dello Stato Pontificio e del Granducato di Toscana*, 1851, drafted by the Austrian Imperial Army Geographical Institute (Regione Emilia-Romagna, 2007). This cartography, regarding the Papal State and the Grand Duchy of Tuscany (for Romagna, the last one printed before the origin of Italian Kingdom), presents a scale of 1:86,400 (the same as the famous map of France by Cassini, dating back to the 18th century); north is at the top. In the sector concerning Ravenna, pine-woods (*»Bosco detto la Pineta«*), once extending without any interruption between the mouth of the Po di Primaro river and Cervia (fig. 3, no. 2) has undergone a drastic reduction in surface (fig. 5, no. 1) and it has separated into two woods, *»Pineta S. Vitale«* to the north and *»Pineta di Classe«* to the south. Continuing the trend of the modern age, wetlands experienced a reduction in surface (fig. 5, no. 2) being partially replaced by new agrarian fields, in particular, thanks to the

Legend: North is on the top. On the map, the Savio river, north of Cervia, shows a mouth complex extending towards the Adriatic Sea; at present, it is completely eroded.

Fig. 10: Section of an 18th century handwritten map, drafted by scientist Luigi Ferdinando Marsili (BUB, ms. Marsili, 72F (*Giornali e memorie per la ricognizione delle spiagge pontificie all'Adriatico*, ms. cart., sec. XVIII); image use authorised by the Bologna University Library; Authorisation no. 3155 VI/3.1).

Sl. 10: Del ročno izrisanega zemljevida iz 18. stoletja znanstvenika Luigija Ferdinanda Marsilija (BUB, ms. Marsili, 72F (*Giornali e memorie per la ricognizione delle spiagge pontificie all'Adriatico*, ms. cart., sec. XVIII); objavljeno z dovoljenjem Univerzitetne knjižnice v Bologni; Dovoljenje št. 3155 VI/3.1).

large availability of fresh water, rice fields (fig. 5, no. 3). Such an important change in land-use seems to be put in relation with human deforestation and extensive land-reclamation (in the following decades strengthened by the introduction of dewatering pumps) as a Malthusian inspired response to a regional increase of population during this age.

In the case of the deforestation of the pine-woods, the reduction in surface was inset in the first decade of 19th century, during Napoleonic rule: in fact, Napoleon abolished monastic orders, which were since the medieval age the owners of the Ravenna pine-woods, nationalized the forest and began to exploit it.

The same map makes also possible a large resolution analysis of the evolution of human settlement in Cervia territory (fig. 6): the originary city of Cervia, located some kilometres inland and depicted in the previous cartography (fig. 2–3), at the end of the 17th century was abandoned, and re-founded, with a new rational plan, on the Adriatic Sea shores, both for environmental and economic reasons (Gardini, 1998; Giovannini, Torresani, 2001). The 1851 map drafted by the Austrian Imperial Army Geographical Institute represents both the

originary location of Cervia (fig. 6, no. 1, «Cervia vecchia») and the re-foundation site (fig. 6, no. 2, «Cervia»).

Moreover, the *Carta Topografica dello Stato Pontificio e del Granducato di Toscana* shows also, for that time (1851), the total disappearance of Cesenatico salt-pan, now converted to new agrarian fields (fig. 7, no. 1).

CONCLUSION

As this case-study demonstrates, historical cartography plays a key-role in analysing the evolution of the landscape in sandy coastlines.

From a methodological point of view, fast evolutionary trends in sandy beaches such as those of Romagna, necessitate an interdisciplinary integration between scientific (physical geography, paleo-climatological studies, hydrology, etc.) and the humanities (human geography and history) more than other coastal geomorphologies. Such an integrated approach implicates for geographers, multidisciplinary skills (toponymy; historical maps; field research; historical documents sometimes written in Latin or archaic Italian with a difficult paleography; etc.).

Concerning the scientific issues of the paper, comparing historical with contemporary cartography or satellite images, the erosion of river mouths is the most impressive recognizable process. Besides the case of the erosion of the mouth of the Primaro, inferable by comparing 16th–17th century maps (fig. 3) with those of the 19th century (fig. 8) (Stecchi et al., 2005), also, the Fiumi Uniti mouth complex, once lengthening to the Adriatic as visible in the 1741 map (fig. 4) has, in the last century, been completely erased by sea action. Nowadays, seaside resorts are protected from erosion through artificial rocky cliffs and sandy beaches are artificially renourished (fig. 9). The same situation arises in the case of mouth of the Savio river north of Cervia: comparing an 18th century handwritten map drafted by the scientist Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730) during his field-trips in Romagna and Marche coastlines (fig. 10) with present-day satellite images, a peninsula-shaped mouth has been completely eroded.

Coastal erosion was indirectly inset by anthropogenic hydraulic projects (dams, new canals, river di-

versions, hydraulic land-reclamations) carried out mainly during the second half of the 19th–20th century: rivers solid transport was stopped and natural coastal nourishment was arrested.

The reduction in surface of pine-woods and wetlands is another long-term trend rising from the maps to be linked to the overexploitation of forests, to population growth and to the necessity to create new lands for agriculture.

ACKNOWLEDGEMENTS

The Author wants to express his gratitude to A. Imolesi Pozzi (Forlì Municipal Library) and to the personnel of the University of Bologna Library (BUB), for their kind assistance and help.

Many thanks also to the Cartographical Office of the Emilia-Romagna Region Authority and to P. Gianessi (Carta Bianca Editore), for the authorization to reproduce maps previously published.

PREUČEVANJE RAZVOJA OBALNIH OBMOČIJ ROMAGNE (SEVERNA ITALIJA). PRISPEVEK ZGODOVINSKE KARTOGRAFIJE

Stefano PIASTRA

Alma Mater Studiorum Univerza v Bolonji, Via Guerrazzi 20, 40125 Bologna, Italija
e-mail: stefano.piastra@unibo.it

POVZETEK

Poleg geoarheologije, pisnih virov in toponomastike predstavlja zgodovinska kartografija enega najpomembnejših virov za preučevanje območij, kjer so dejavni hitri evolucijski procesi, kot so to peščena obalna območja. V primeru jadranske obale Romagne v severni Italiji, ki se razteza med ustjem reke Primaro-Reno na severu in rtom Focara na jugu, gre za naravno ali umetno povzročeno obalno sedimentacijo in erozijo, ki sta se, kot je to značilno za peščene plaže, skozi stoletja izmenjevali in močno vplivali na poseljevanje, pristanišča in rabo zemljišč. Zgodovinska kartografija nam omogoča rekonstrukcijo teh trendov v zadnjih 400 letih in analizo človeškega odziva nanje. Zemljevidi iz 16. stoletja (Flaminia avtorja E. Dantija, 1580–1582; Romagna olim Flaminia, G. A. Maginija, 1597) prikazujejo daljšanje rečnih ustij do Jadranskega morja ter pasova borovih gozdov in mokrišč, ki ležita tik za obalo. Kartografija iz 17. in 18. stoletja (npr. Aque, Fiumi, e Scoli principali della Romagna avtorja P. M. Cavine, 1678; zemljevid, priložen delu Ragguaglio istorico della diversione dei due fiumi il Ronco ed il Montone della città di Ravenna avtorja F. D. Bellardija, 1741) beleži zmanjševanje mokrišč, kar je povezano s hidromelioracijo zemljišč in antropogenimi preusmeritvami rek, da bi ublažili poplave, povezane s malo ledeno dobo (1550–1850). V zemljevidih 19. stoletja se krčenja borovih gozdov in obsežna melioracija zemljišč odražajo kot odgovor na regionalno povečanje prebivalstva v tem obdobju. Primerjava zgodovinske kartografije s sodobno kartografijo in s satelitskimi posnetki kaže, da je najizrazitejši proces v zadnjem času erozija obale in rečnih ustij zaradi jezov in antropogenega vodnega gospodarstva.

Ključne besede: obalno območje Romagne, razvoj pokrajin, razvoj obale, zgodovinska kartografija

BIBLIOGRAPHY

- Campi, C. A., Menegatti, B. (1995):** La Riviera emiliano-romagnola. Territorio, Popolazione, Economia. Bologna, Lo Scarabeo.
- Cencini, C. (1980):** L'evoluzione delle dune del litorale romagnolo nell'ultimo secolo. *Rassegna Economica della Camera di Commercio, Industria, Artigianato e Agricoltura di Forlì*, 6–7. Forlì, 3–43.
- Cencini, C. (1996):** Il Delta meridionale, evoluzione di un territorio tra urbanizzazione e parco naturale. In: Cencini, C. (ed.): *Emilia-Romagna, una regione di transizione*. Bologna, Pàtron, 55–100.
- Cencini, C., Piastra, S. (2007):** L'evoluzione del litorale ravennate tra processi naturali ed interventi antropici: una prospettiva geografica. In: Ferrari, C., Bassi Angelini, C. (eds.): *La «selva antica» di Ravenna a cento anni dalla Legge Rava*. Ravenna, Longo, 23–33.
- Ciabatti, M., Veggiani, A. (1990):** Caratteri ed evoluzione del litorale emiliano-romagnolo. In: *Il Mondo della Natura in Emilia-Romagna. La pianura e la costa*. Bologna, Federazione delle Casse di Risparmio e delle Banche del Monte dell'Emilia e Romagna, 77–94.
- Curzi, P. V., Tombolini, F. (eds.) (1989):** L'eutrofizzazione nel Mare Adriatico. *Proceedings of the National Conference held in Ancona, 4th April 1989*. Ancona, Anibaldi.
- De Nicolò, M. L. (1998):** La costa difesa. Fortificazioni e disegno del litorale adriatico pontificio. Fano, Grapho 5.
- Fabbri, P. (1994):** Le trasformazioni della costa tra il Po e l'Appennino sulla base della documentazione cartografica d'età moderna. Bologna, Clueb.
- Fabbri, P., Missiroli, A. (1998):** Le pinete ravennati. *Storia di un bosco e di una città*. Ravenna, Longo.
- Faini, S., Majoli, L. (1992):** La Romagna nella cartografia a stampa dal Cinquecento all'Ottocento. Faenza, Luisè.
- Fontana, V. (1979):** Note e considerazioni sull'inalveamento dei fiumi Ronco e Montone e la creazione del nuovo porto di Ravenna. In: Berardi, D., Fabbri, P., Giovannini, C., Pirazzoli, N. (eds.): *Il Settecento a Ravenna e nelle legazioni. Fabbrica, progetto, società*. Faenza, Faenza Editrice, 92–112.
- Gabbianelli, G. (2007):** Possibili assestamenti e criticità delle «Pinete Storiche Ravennati» in risposta alle previste variazioni climatiche. In: Ferrari, C., Bassi Angelini, C. (eds.): *La «selva antica» di Ravenna a cento anni dalla Legge Rava*. Ravenna, Longo, 175–189.
- Gambi, L. (1950):** Confini geografici e misurazione areale della regione romagnola. *Studi Romagnoli*, 1. Faenza, Fratelli Lega, 191–196.
- Gambi, L., Pinelli, A. (eds.) (1994):** La Galleria delle Carte geografiche in Vaticano. Modena, Panini.
- Gardini, G. (1998):** Cervia immagine e progetto. Ravenna, Longo.
- Giovannini, C., Torresani, S. (2001):** Le vicende urbane e la fondazione di Cervia nuova. In: Bolognesi, D., Turchini, A. (eds.): *Storia di Cervia*, 3, 1. L'età moderna. Rimini, Bruno Ghigi Editore, 63–93.
- Grove, J. M. (1988):** *The Little Ice Age*. London – New York, Routledge.
- Mangani, G., Mariano, F. (1998):** Il disegno del territorio. *Storia della Cartografia delle Marche*. Ancona, Il lavoro editoriale.
- Novara, P. (2000):** Il territorio a nord di Ravenna in età moderna. In: Novara, P. (ed.): *Alle origini di Sant'Alberto. Materiali per una ricerca*. Ravenna, Danilo Montanari, 73–77.
- Pezzoli, S., Venturi, S. (eds.) (1987):** Una carta del Ferrarese del 1814. Ferrara, Amministrazione provinciale.
- Piastra, S. (ed.) (2009):** Reprint and Introduction to Cavina, P. M. (1682): *Commercio de due mari Adriatico, e Mediterraneo per la più breve, e spedita strada dell'Italia occidentale considerato nell'antichissima strada per l'Apennino, e sopra il pensiero di un novo Canale navigabile dà Faenza all'Adriatico*. Faenza, Carta Bianca.
- Regione Emilia-Romagna (2007):** *Uso del Suolo Storico*. Carta Storica Regionale. DVD.
- Regione Emilia-Romagna (2010):** *Regione Emilia-Romagna. Servizio Geologico, Sismico e dei Suoli*. http://www.regione.emilia-romagna.it/wcm/geologia/canali/cartografia/sito_cartografia/web_gis_costa.htm (15. 11. 2010).
- Stecchi, F., Minchio, A., Del Grande, C., Gabbianelli, G. (2005):** Historical and Recent Evolution of the Reno River Mouth and Adjacent Areas. In: Gabbianelli, G., Sangiorgi, F. (eds.): *MEDCOAST 03, Volume 4 of Proceedings of the Sixth International Conference on the Mediterranean Coastal Environment*. Ankara, Technical University Ankara, 55–67.
- Tassinari, S. (1969):** La soppressione delle saline camerali del Cesenatico nel sec. XVIII. *Studi Romagnoli*, 20. Faenza, Fratelli Lega, 57–61.
- Tavoni, M. G. (ed.) (1981):** *L'uomo e le acque in Romagna. Alcuni aspetti del sistema idrografico nel '700*. Bologna, Clueb.
- Turchini, A. (2003):** *La Romagna nel Cinquecento. Istituzioni, comunità, mentalità*, 1. Cesena, Il Ponte Vecchio.

original scientific article
received: 2010-09-25

UDC 911.3:556(497.572)

THE INFLUENCE OF WATER AVAILABILITY ON THE HISTORICAL, DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE KVARNER ISLANDS (CROATIA)

Robert LONČARIĆ

University of Zadar, Department of Geography, Ulica dr. Franje Tuđmana 24i, 23000 Zadar, Croatia
e-mail: rloncar@unizd.hr

Damir MAGAŠ

University of Zadar, Department of Geography, Trg kneza Višeslava 9, 23000 Zadar, Croatia
e-mail: dmagas@unizd.hr

Maša SURIĆ

University of Zadar, Department of Geography, Ulica dr. Franje Tuđmana 24i, 23000 Zadar, Croatia
e-mail: msuric@unizd.hr

ABSTRACT

The general development of the Kvarner Islands has been closely connected to water resources. Unlike most of the Croatian archipelago, the Kvarner Islands possess a relatively well developed surface hydrology due to their unique climatic and geological features. The abundance of water assured the early development of a versatile economy. Up to the end of the Second World War, the economy was dominated by agriculture, while after the war tourism took over the leading role. The onset of mass tourism in the 1960's and 1970's could not have been possible without an appropriate water supply system which was developed simultaneously with the economic growth. Today, the Kvarner Islands are one of the best known tourist regions in Croatia, especially popular among German, Slovenian and Italian tourists. It should be pointed out that there is a huge discrepancy in the development of the large and small inhabited Kvarner Islands. Such a discrepancy is caused solely by the lack of water resources on the small islands, which in turn has a deep economic as well as demographic impact on those islands.

Key words: islands, water, economy, tourism, Kvarner, Croatia

L'INFLUENZA DELLA DISPONIBILITÀ IDRICA SULLO SVILUPPO STORICO, DEMOGRAFICO ED ECONOMICO DELLE ISOLE DEL QUARNARO (CROAZIA)

SINTESI

Lo sviluppo generale delle isole del Quarnaro è stato sempre strettamente collegato alle risorse idriche. A differenza della gran parte dell'arcipelago croato, le isole del Quarnaro possiedono un'idrografia di superficie abbastanza sviluppata grazie alle loro caratteristiche climatiche e configurazioni geologiche singolari. L'abbondanza dell'acqua ha assicurato un progresso veloce ad un'economia versatile, fino alla fine della seconda guerra mondiale dominata dal settore agricolo, poi dal turismo. L'inizio del turismo di massa negli anni Sessanta e Settanta del secolo scorso non sarebbe stato possibile senza un sistema di rifornimento d'acqua adeguato che si andò sviluppando contemporaneamente con la crescita economica. Oggi, le isole del Quarnaro sono una delle regioni turistiche più conosciute in Croazia, particolarmente gradite ai turisti tedeschi, sloveni e italiani. Va sottolineato che dal punto di vista dello sviluppo esiste una differenza sostanziale tra le isole del Quarnaro maggiormente estese, e quindi con un numero di abitanti più elevato, e quelle più piccole. Il divario è dovuto esclusivamente alla mancanza di risorse idriche nelle isole piccole, aspetto che a sua volta esercita un profondo impatto economico nonché demografico sulle stesse.

Parole chiave: isole, acqua, economia, turismo, Quarnaro, Croazia

INTRODUCTION

The Croatian archipelago consists of 1,246 islands, islets and rocks with a total area of 3,259.57 km² (Duplančić Leder et al., 2004), and a population of 119,605 according to the 2001 census (Statistical Yearbook, 2003). It is an area of unique historic, economic, and cultural development deriving from the specific geographical position and various natural characteristics such as its geology, geomorphology, climate, hydrology, vegetation, etc. Those elements enabled an early settlement, particularly of the larger islands,¹ and the establishment of a distinctive island society and economy somewhat different from that of the mainland. Size, position, and natural resources dictated the intensity and pace of the islands' economic progress. Generally, larger islands, especially those closer to the mainland, experienced a faster economic development, while smaller and more distant islands lingered behind.

The Kvarner Islands are located in the northernmost Croatian archipelago with the exception of the small uninhabited islands off the west coast of Istria (Fig. 1). Due to such a position, the Kvarner Islands have a specific climate and hydrology in comparison to the rest of the Croatian islands. Also, a geographical position close to Central Europe determined their specific social and economic development characterized by the early appearance of tourism as a significant factor in the islands' economy.

Demographic processes on the Kvarner Islands through a historical perspective were discussed by Lajić (2006), while Podgorelec (1999) explored the influence of migration on demographic processes on the Kvarner Islands. Bonacci (1993; 1995), Ožanić, Rubinić (1995) and Rubinić, Ožanić (1998) dealt with particular hydrological problems on Cres and Krk Islands, and the most comprehensive study on hydrology and hydrogeology of the Croatian islands, including Kvarner Island, was done by Terzić (2006). Mesić (2004) analyzed the anthropogenic influence on the geochemical properties of the Vransko Jezero Lake, the most important water source on the Kvarner Islands. Lončarić (2010) systematically analyses the development of an insular society in the frame of water availability throughout history, the latest demographic and economic changes caused by growing tourism and the possible responses of the water supply systems to those changes.

This study was mainly based on the analysis of demographic and economic data from the Croatian Bureau of Statistics and from various published and nonpublished data of the local municipal services of the Kvarner

Islands. The most useful information was obtained through personal communication with local authorities and through field work.

GEOGRAPHICAL SETTINGS

The Kvarner archipelago consists of 40 islands, islets and rocks with a total area of 1,044.27 km² and a population of 38,422 according to the 2001 census (Statistical Yearbook, 2003). Compared to some other groups of islands (e.g. the North Dalmatian archipelago with over 500 islands, islet and rocks) the Kvarner archipelago is more homogenous, containing the two largest Croatian islands. Details about the area and the population of the inhabited Kvarner Islands are given in Table 1.

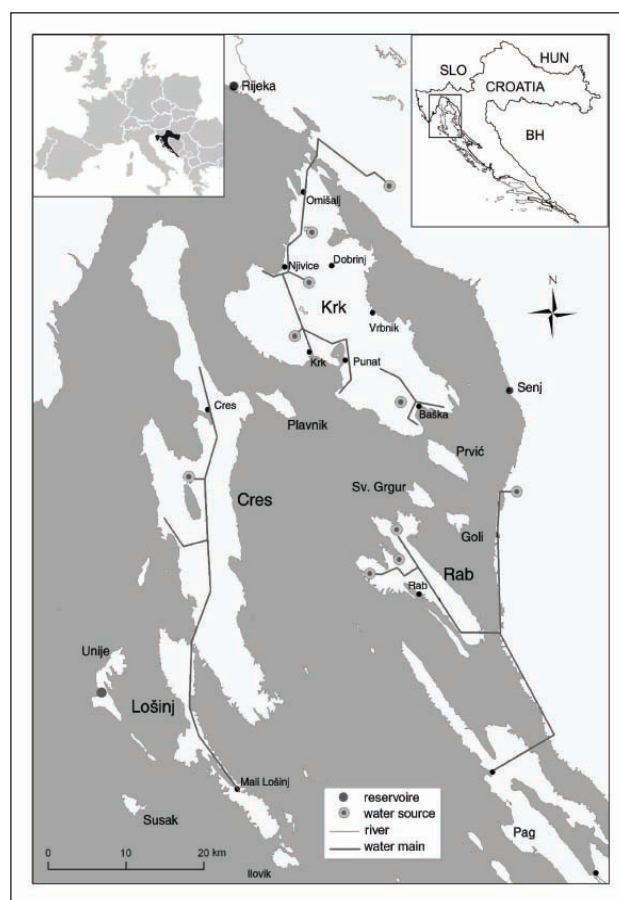

Fig. 1: Geographical position of Kvarner Islands and their water supply system.

Sl. 1: Geografski položaj kvarnerskih otokov in njihovega sistema za oskrbo z vodo.

¹ According to Beller (King, 1993; Royle, 2001) small islands have an area smaller than 10,000 km², and a population under 500,000. But, in terms of such definition, even the two largest Croatian islands, Cres and Krk, would be well under the size of a large island. Therefore, King (1993) questions such a definition, regarding it inappropriate for the smaller Mediterranean archipelagos. According to Magaš (1996; 1998) small Croatian islands are those with three settlements or less.

Table 1: Area and population of the inhabited Kvarner Islands.**Tabela 1: Površina in prebivalstvo naseljenih kvarnerskih otokov.**

	Island	Area* (km ²)	Population**
LARGE	Cres	405.70	2,959
	Krk	405.21	17,860
	Rab	86.11	9,476
	Lošinj	74.36	7,775
SMALL	Unije	16.87	90
	Ilovik	5.50	104
	Susak	3.77	188
	Vele Srakane	1.18	8
	Male Srakane	0.60	2

* according to Duplančić Leder et al. (2004).

** 2001 census (Statistical Yearbook, 2003).

Geologically, the Kvarner Islands are characterized by the prevalence of carbonate rocks, from Lower Cretaceous limestone and dolomite to the foraminiferal limestone of the Eocene (Mamužić et al., 1973; Šušnjar et al., 1973; Hećimović, 2009; Marinčić, 2009; Vlahović, Velić, 2009). On the islands of Krk and Rab, there are significant areas of Eocene flysch, while quaternary sediments such as *terra rossa* can be found on most of the Kvarner Islands. Loess sediments cover most of the Susak Island and parts of Unije, Vele Srakane and Male Srakane Islands. Flysch, *terra rossa* and loess have an important role in the islands' economy being the areas most suitable for intensive agriculture.

The Kvarner Islands are in the border zone between a mediterranean (Csa type, according to Köppen), and submediterranean climate (Cfa) (Šegota, Filipčić, 2003). The Cfa type is prevalent while the Csa type is restricted to the southernmost parts of Lošinj Island, western parts of Rab Island, some smaller regions on Krk and Cres Islands and to Susak, Unije, Ilovik, Vele Srakane and Male Srakane islands. The key difference between the two climate types is the amount of rainfall in the driest month (July), which is ≤ 40 mm for the Csa type (Šegota, Filipčić, 2003). Generally, the Kvarner Islands have larger annual amounts of rainfall than the rest of the Croatian islands, ranging from 900 mm (Lošinj Island) to almost 1,500 mm (the highest parts of the Krk Island). Mean annual temperatures are around 15 °C; January and February are the coldest, and July and August the warmest months, with temperatures of 6 °C and 24 °C, respectively (Stražičić, 1975; Šegota, Filipčić, 1996). Predominant winds are the *bora* – a mainly north-easterly wind with the highest occurrence in the winter months, and the *sirocco* – a south-easterly wind which

occurs mostly during autumn and spring. The *bora* usually brings cold and dry weather, while the *sirocco* brings clouds and heavy rains. Both of the winds regularly reach gale force (Penzar et al., 2001). During the warm part of the year, sea-land breezes blow daily, easing the heat. Such a favourable climate was one of the important factors for tourism development which consequently affected the overall development of the islands.

HYDROLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE KVARNER ISLANDS

Due to high precipitation combined with the occurrence of relatively impermeable sediments, the Kvarner Islands have a relatively well developed surface hydrology. Surface water appears in the form of lakes, permanent and periodical water courses, springs and pools. Vransko Jezero Lake on the Island of Cres is the largest permanent lake on the Croatian islands. It has an area of 5.5 km², with the volume of 220 million m³ at the mean level, which makes it the largest reservoir of fresh water on the Croatian islands. The lake is a typical crypto depression; the mean level of the lake is 13.73 m above mean sea level (m.s.l.) while the bottom of the lake lies 61.5 m below sea level; the maximum depth of the lake is 74.4 m (Biondić et al., 1995). Water temperatures range from 4 °C during the winter to 25 °C during the summer. The average annual amplitude of the water level in the lake is 81 cm. The highest recorded water level was 295 cm above mean level in 1960, while the lowest level of 198 cm below mean level was recorded in 1938 (Ožanić, Rubinić, 1995). The lake has been intensively used in the water supply system of Cres and Lošinj Islands since the late 1950's, and the amounts of water pumped from the lake have been constantly increasing due to the growing demands of households and economy (tourism). The usage of lake water has had a substantial effect on the lake's water level, but the exact effects are a matter of debate among scientists. In the beginning of the 1990s, extensive research was conducted on the lake to understand its hydrographic mechanism and the rate of water exchange. Those studies were partially sparked by the abrupt drop of the water level of the lake from the 1985 to 1990. During that period, water level decreased at an annual rate of 48 cm (in contrast to 4.2 cm average annual decrease recorded in the period from 1929 to 1995). The causes for such a decrease were several unusually dry years combined with the raised consumption of water due to intense tourism development (Bonacci, 1995). Research also proved that the hydrological balance of the lake is very fragile and that the amounts of pumped water cannot be significantly increased without disturbing the lake's hydrological balance.

Krk Island is the second largest Kvarner Island with the most extensive surface hydrology. The island hosts two lakes and Vela Rika Creek, the only permanent watercourse on the Croatian islands. Ponikve Lake is an

artificial lake situated in the central part of the island. It was formed in a karst depression 2.2 km long and 50 to 300 m wide, built in carbonate rocks of the Upper and Lower Cretaceous, mostly limestones, limestone breccias and dolomites. The depression is covered with up to a 44 m thick layer of Quaternary sediments. During the period of intensive rains, a seasonal lake appears within the Ponikve depression, and disappears during the hot and dry summer months. Average annual precipitation is 1,255 mm while average annual evaporation is 1,043 mm and depression's catchment area covers around 33 km² (Rubinić, Ožanić, 1998). Water from springs in the Ponikve depression has been used for supplying water since 1936. However, the growing population and economy required larger amounts of fresh water and in 1983 a 300 m long dam was built in the depression which separated the spring from ponors (swallow holes) preventing the drainage of surface water and creating an artificial lake. In 1987, a new longer dam was constructed enlarging the volume of the lake from 500,000 m³ to 1.86 million m³. In 2005, a new pump station began to operate with a theoretical capacity of 2,000 l/s. Today, about 2/3 of the water in the water supply system on Krk Island comes from Ponikve Lake (Lončarić, 2010). However, increased pumping during the summer months causes a rapid drop of the water level in the lake, as well as problems with water quality.

Jezero Lake near the town of Njivice is a crypto depression with lowest point at 7 m below m.s.l. while the mean water level is 1.5 m above m.s.l. The lake has a surface of 0.37 km² with volume of 1.5 million m³ and a mean depth of 4.05 m. The lake is surrounded by a wide peat zone covered with thick vegetation (Rubinić, Ožanić, 1998). Because of the intensive eutrophication processes, the quality of the water is very low and it is primarily used as industrial water for a nearby chemical plant in the town of Omišalj.

Vela Rika Creek flows through the south-eastern part of the Krk Island. Its full length is 12 km, but the water flows throughout the year only in the upper part of the creek (Novosel - Žic, 1987). The catchment area encompasses surrounding limestone hills up to 550 m above m.s.l. During the heavy rains, the creek turns into a torrent with a maximum recorded flow of 130 l/s. When such events take place the creek regularly floods the coastal town of Baška (Lončarić, 2010).

On other Kvarner Islands the surface water appears only in the form of springs, pools, waterholes and periodical torrents. Numerous artificial and natural pools have been used in agriculture for watering crops and cattle but many of them have not been used for a long time and are now mostly overgrown with dense vegetation. Pools are often the only source of surface water on the small Kvarner Islands (Fig. 2).

Fig. 2: Artificial pool on the Island of Rab (photo: R. Lončarić).
Sl. 2: Umetni bazen na otoku Rab (foto: R. Lončarić).

Due to permeable carbonate rocks which are prevalent in the geological structures of the Kvarner Islands, most of the rain water rapidly infiltrates the underground where it is confined within aquifers. Those aquifers present substantial fresh water reservoirs on many Kvarner Islands, and play a vital role in the water supply, especially on smaller inhabited islands (Susak, Unije, Ilovik, Vele Srakane and Male Srakane). However, the quantity of the water in such aquifers is very limited and since the aquifers on the small islands lay close to the sea, there is always a risk of sea-water intrusion in case of excessive water pumping.

WATER SUPPLY ON THE KVARNER ISLANDS – PRESENT STATE

One of the basic preconditions for the Kvarner Islands' economic development was the establishment of the local waterworks systems. In the past, water consumption was extremely rationed since the main source of fresh water was the rain. Most of the water was used for agriculture, which meant that only small amounts were left for personal use. In the last few decades, the demand for water has been rapidly increasing with tourism and industry becoming the leading consumers of the fresh water. Since tourism is mostly limited to summer months, the consumption of water during the tourist season increases on some islands by six fold (Fig. 3) (Lončarić, 2010). Such an increase creates enormous pressure on the islands' aquifers and in extreme cases can cause water shortages. As a result, local authorities were forced to invest additional funds in upgrading the waterworks in order to secure regular water supply. Income from tourism enables the islands' communities to

invest money in building and maintaining larger waterworks.

The water supply on the Kvarner Islands is somewhat different than on most of the other Croatian islands. Large bodies of water on some of the Kvarner Islands have enabled the development of waterworks which are not dependant on water from the mainland (Fig. 1). The Islands of Cres and Lošinj rely almost completely on water from the Vransko Jezero Lake, and the water supply on Krk Island is also based on local water sources. Additionally, Krk is connected to the mainland's waterworks as well, but that water is used only if the local sources fail to deliver enough water. Rab Island relies mostly on water from the mainland, but it also has local water sources which appear to be very useful during the peak of the tourist season.

In contrast to the large islands, the small inhabited Kvarner islands suffer constantly from water shortages. As previously mentioned, those islands have very limited local water sources and are not connected to the waterworks of large islands. Any further economic development of these islands is dependent on how quickly and how efficiently the problem of the water supply will be solved.

THE IMPACT OF WATER AVAILABILITY ON DEMOGRAPHICS AND ECONOMY

Demographic processes and water availability

Demographic trends on the Kvarner Islands have been closely connected to their economy. During times of economic rise, the population grew significantly, and during times of crisis, the islands' population rapidly de-

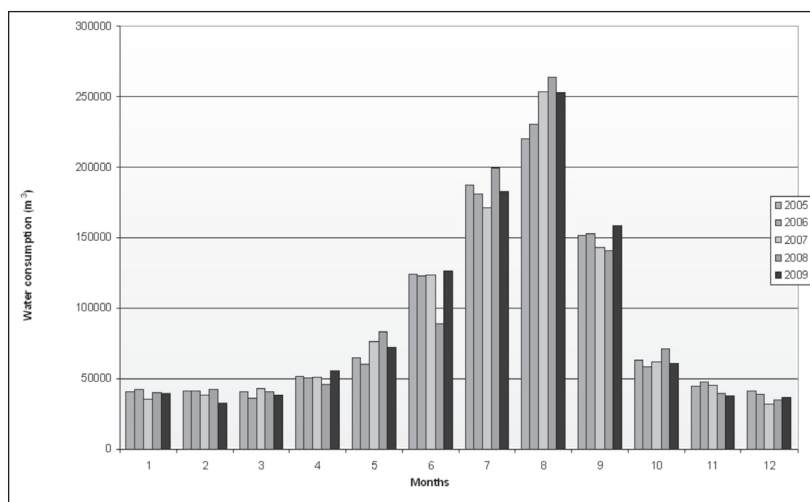

Fig. 3: Discrepancy in the water consumption between summer and winter months – example from the Island of Rab in period 2005–2009 (Rab, 2010).

Sl. 3: Razlika v porabi vode med poletnimi in zimskimi meseci – primer otoka Rab v obdobju med 2005 in 2009 (Rab, 2010).

clined. Emigration processes were more intensive than on the mainland because of a very fragile and inflexible economy which often depended on a single form of the agricultural production (e.g. vineyards).

Demographic trends on the large Kvarner Islands showed relative population stability from the first census in 1857 until the Second World War (Fig. 4). During that period, only the population of Krk Island changed significantly. The population of Krk Island rapidly grew up to 1910 and then started to decrease shortly after the First World War. That process continued up to the 1970's when the number of the inhabitants began to rise again. The rise was caused by the expansion of mass tourism and industry which provided jobs for the islanders and thus stopped emigration and even attracted new inhabitants from the mainland. Such an economic rise was possible because Krk had adequate local water resources which could back up the growing economy (Lončarić, 2010).

The modern demographic processes on other large Kvarner Islands were somewhat different. The islands of Cres and Lošinj started to experience a decrease in population between the world wars because of the changed geopolitical situation. Namely, those islands were annexed by Italy in 1920 after the signing of the Rapallo Agreement which caused many Croats to leave the islands. The opposite process occurred after the Second World War when those islands joined the newly formed Yugoslav state and when many Italian citizens were exiled from the islands. Because of the emigration of both Croats and Italians, the population of Cres and Lošinj islands decreased after the end of the Second World War (Lajić, 2006). Lošinj Island experienced a quicker recovery which was evident from the 1953 census onwards, while Cres Island continued to experi-

ence population loss up to 1980, and until the 2001 census its population did not rise but rather remained more or less stable. The population of Rab exhibits a steady growth throughout the shown period. Unlike Cres and Lošinj, Rab had a more constant economic and political development, so the emigration processes were less pronounced.

Demographic trends on the small Kvarner islands were in many ways different than on the large ones. From the first census in 1857 until 1921, the population of the small islands slowly but steadily increased (Fig. 5). But the natural resources of the small Kvarner islands were limited and could not sustain the population growth. Also, vineyards, which were the base of the islands' economy, were heavily affected by a series of diseases (phylloxera, downy mildew, powdery mildew) in the late 19th century (Podgorelec, 1999; Lajić, 2006). The population of the small Kvarner Islands started to decrease shortly after the end of the First World War mainly in response to the emigration of the islanders overseas. The real exodus on the small islands, however, happened after the Second World War. For example, the population of Susak was most affected by emigration since the island lost about 3/4 of its population in the period between the 1948 and 1971 censuses. The population of Ilovik and Unije also rapidly declined, as well as the population of the smallest inhabited Kvarner Islands, Vele and Male Srakane, which were almost completely depopulated by the 2001 census. The remaining population on the small Kvarner islands is very old on average, and therefore possesses no possibility for natural recovery (Podgorelec, 1999). The only way to revive the islands is to stimulate repopulation which is impossible without the development of a modern infrastructure with an emphasis on the water supply systems.

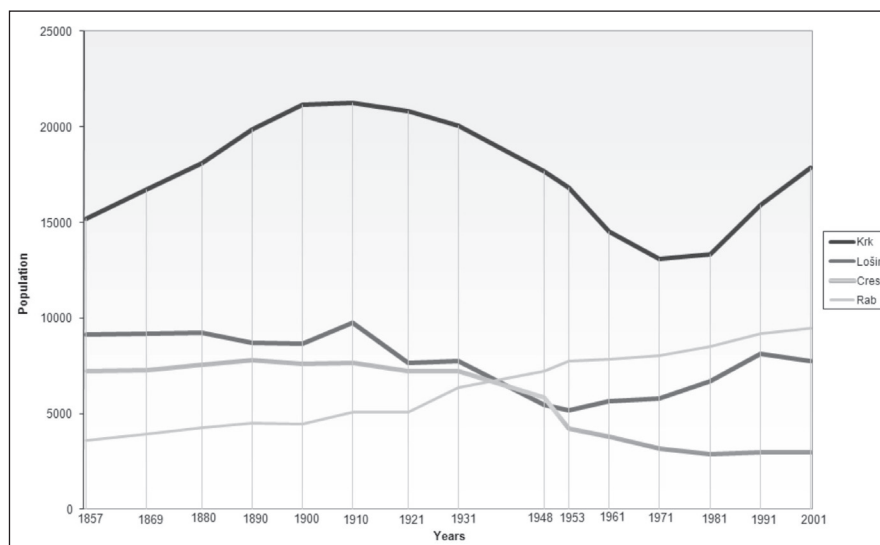

Fig. 4: Population of the large Kvarner Islands from 1857 to 2001 census (Lajić, 2006).

Sl. 4: Prebivalstvo velikih kvarnerskih otokov 1857–2001 (Lajić, 2006).

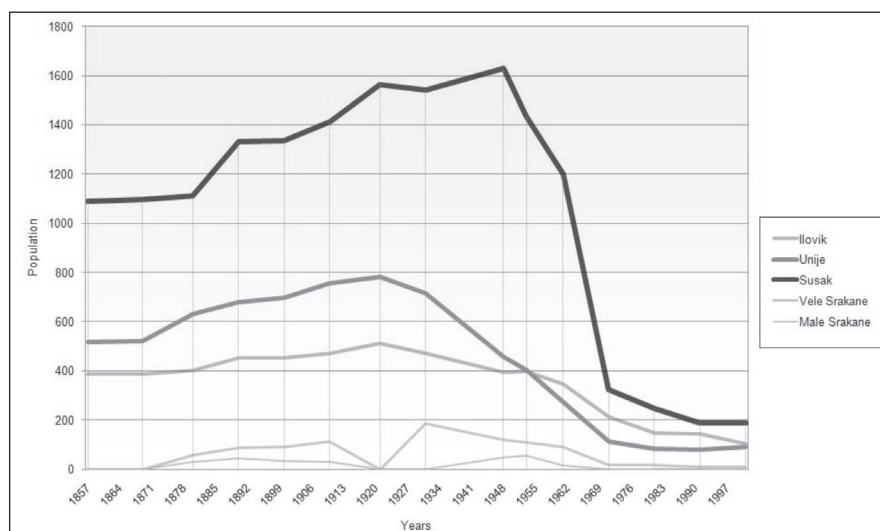

Fig. 5: Population of the small Kvarner islands from 1857 to 2001 census (Lajić, 2006).

Sl. 5: Prebivalstvo malih kvarnerskih otokov 1857–2001 (Lajić, 2006).

Influence of water on the islands' economy

The traditional economy of the Kvarner Islands was based on agriculture, mostly on vineyards and olive growing, as well as livestock farming. Naturally, water sources played a vital role in the development of such an economy. Intensive agriculture was only possible in the areas with substantial amounts of water and with favourable pedological conditions, but on the most of the Kvarner Islands, intensive agriculture existed only in small areas. Rocky karst terrain with almost no soil covers much of the islands and the only form of agriculture that could have existed in such terrain is extensive livestock farming, mostly goats and sheep. The exceptions are the islands of Krk and Rab with relatively large valleys covered with fertile sediments. In combination with the abundance of water sources, those areas provided good conditions for somewhat intensive agriculture production. Flourishing agricultural conditions were able to secure enough food for the local population while surpluses of agricultural products led to the development of trade. The booming economy also positively affected the demographic trends and the islands of Krk and Rab became the most populated among the Kvarner Islands.

In the second half of the 19th century, the once self-sufficient economy of the Kvarner Islands was slowly turning into a market economy. The islanders could export their products abroad and make more money; it also meant that they became dependant on the prices of their goods on the international market. In the event of an economic crisis, such economy could not have transformed quick enough to secure regular incomes, leaving the islanders with no option but to leave the islands and migrate to the mainland or, more frequently, overseas (Lajić, 2006).

Very limited natural resources represented a major setback for the economy of the islands. Water shortages were in fact, one of the leading push-factors of emigration over the last century (Magaš, 1999). The islands' growing population in the early 1900's faced the issues of a lack of both arable land and fresh water. The large islands had more abundant natural resources, most importantly water, which provided a more stable base for economic development. The economy on the large islands was not so heavily dependant on agriculture. Tourism appeared on the Kvarner Islands in the late 19th century, and along with transportation and industry, it created a new economic base for the large islands, making them more resistant to crisis.

The modern economy of the Kvarner Islands depends almost exclusively on tourism. Economic transformation of the Kvarner Islands started a lot earlier than on the rest of the Croatian islands. In the late 19th century, the Island of Lošinj was already well known among travellers in the Austro-Hungarian Empire and few hotels and restaurants were built in the town of Mali Lošinj (presently the largest settlement on all the Croatian islands with a population of 6,296). It was not long before the rest of the Kvarner islands were also discovered by tourists and by the beginning of the 20th century Kvarner became the tourist centre of Croatia. Presently, the Kvarner Islands are very popular among foreign tourists, especially Germans, Slovenians and Italians (Kerma et al., 2009).

Intensive tourism, similar to agriculture, could develop only on the islands with sufficient water resources, thus the issue of water availability began to play an even larger role with the development of mass tourism in the 1960's and 1970's. During that period, numerous hotels, camps and tourist settlements were built on the large

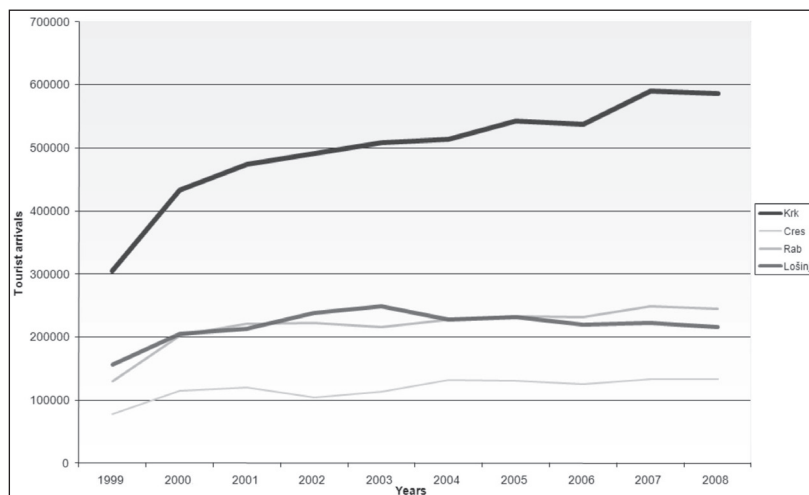

Fig. 6: Numbers of tourist arrivals on the large Kvarner islands from 1999 to 2008 (CBS, 2000–2009).
Sl. 6: Število prihodov turistov na velike kvarnerske otoke 1999-2008 (CBS, 2000–2009).

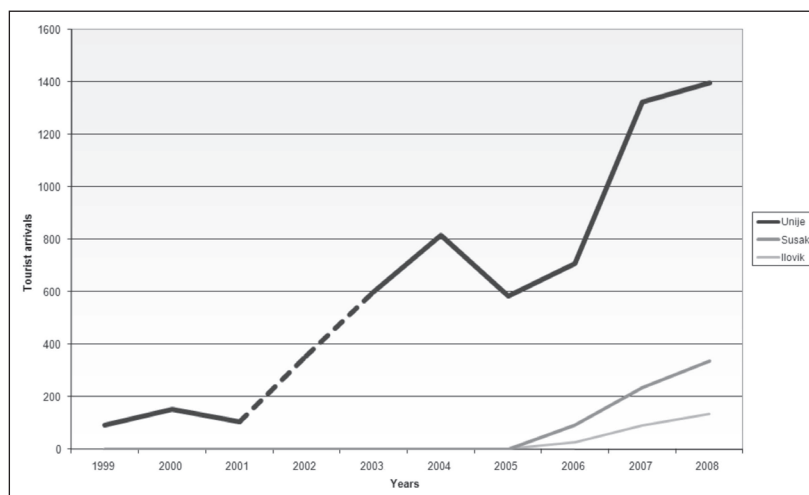

Fig. 7: Numbers of tourist arrivals on the small Kvarner islands from 1999 to 2008 (CBS, 2000–2009).
Sl. 7: Število prihodov turistov na male kvarnerske otoke 1999-2008 (CBS, 2000–2009).

Kvarner islands, resulting in a significant increase in the number of tourist arrivals. Such an increase continued until the early 1990's and the outbreak of the Homeland War in Croatia, which brought tourism on the Kvarner Islands almost to a standstill. After the end of the war in 1995, the numbers began to increase at a slow but steady rate, especially after 1999 when the whole region was politically stabilized (Fig. 6).

Tourism on the small Kvarner islands is still in the initial phase. The islands' tourism infrastructure is very much lacking because there are no hotels, camps or apartment complexes. These islands also have a very small and on average a very old population which limits economic growth due to the labour shortage. Natural water sources on the islands are very limited, so

they often depend on the transportation of water from the large neighbouring islands (i.e. the Island of Lošinj). In such conditions, the small Kvarner islands can only receive a very small and limited number of tourists, although the figures are showing growth in recent years (Fig. 7).

Presently, water supply capabilities of the large Kvarner islands are able to provide sufficient amounts for the local economies while the future demands for the water will depend entirely on the rate of tourism growth. Nevertheless, according to the local water distributors, the water sources of the large Kvarner islands can easily keep up with a current steady growth of tourism (ca 2–5% a year), thus there is no immediate danger of a water shortage on those islands.

The alternative sources of fresh water on the Kvarner Islands

Although water resources of the Kvarner Islands are rather abundant, they are exposed to numerous threats, both natural and man-made. Since some large Kvarner Islands depend on a single water source, and small ones were not connected to the waterworks of the neighbouring large islands or the mainland (mostly due to the high expense), non-conventional (alternative) methods should be introduced, in order to provide sufficient quantity of water in the case of increased demands or any unexpected event. Alternative water supply systems range from relatively simple usage of rainwater to the complex and expensive processes of desalination and waste-water treatment.

One potential non-conventional method for obtaining fresh water is recycling waste water. This method is used extensively in arid and semi-arid areas in the developed countries (e.g. Gulf countries, and the south-western states in the USA). Through a series of mechanical and chemical processes, waste water can be purified to the level where it is suitable for irrigation and for use in industry (Tedeschi, 1998). In extreme cases, even drinking water can be obtained through the process of waste water recycling, but such a process is very expensive and it is only used in regions with no alternative water sources. Waste water recycling could be used on the small Kvarner islands, but the costs by far exceed the benefits due to the fact that the construction cost of efficient treatment system is very high, especially for small and medium size communities (e.g. in Cyprus, Turkey, Jordan and Morocco, Fatta et al., 2005; Haruvy, 1997). Moreover, the small Kvarner islands have no public sewage system which could collect waste water. That water is regularly disposed of in private septic tanks. Such tanks, if built improperly, become a threat for the islands' aquifers.

Desalination of the brackish water or sea water has been often considered as one of the possible methods for the production of fresh water on the Kvarner islands. But, as in the case of waste water recycling, desalination is still a very expensive process (Buljan et al., 2006) which is not likely to be used in the near future. The only Croatian island with a functional facility for desalination is Lastovo Island in southern Croatia. The cost of production is relatively small (0.65 € per m³ of water), but the cost of construction of such facility significantly raises the commercial price of water (Sekulić, 1998; Bujan et al., 2006). Desalination should not be the primary water source on the islands, but it can be used as a back-up system in case of emergency (Falkland, 1991).

Another non-conventional method of water supply includes extensive usage of rainwater which has been traditionally used as a source of fresh water on islands worldwide. However, upon development of modern

waterworks, being far more reliable source of water than the local reservoirs, rainwater lost its importance (Falkland, 1991; Margeta, 1998). With an average annual precipitation from 950 mm to 1,500 mm, the Kvarner Islands have excellent preconditions for the usage of rainwater in households. Furthermore, many households on the islands, especially the older houses, already have their own reservoirs for rainwater storage. Besides, there was often at least one large public reservoir in the centre of each settlement from which the water was distributed to households. Hence, there is no need for large investments in infrastructure. Rainwater is considered to be of high quality, especially if collected from clean surfaces; any mechanical pollution that may occur during the collection of the rainwater can easily be removed by simple and cheap filters. Such water is ready for use in households even as a drinking water.

Accordingly, the use of rainwater is the only non-conventional method of water supplying that has development potential on the small Kvarner islands. In fact, even large islands should not neglect the development of non-conventional water supplying methods because present water resources are not unlimited. Also, the risk of pollution of the aquifers is constantly present, particularly in the peak of the tourist season. In the case of pollution, islands would be left with no alternative sources of fresh water. Such an event is very possible on the islands of Cres and Lošinj where the Vransko Jezero Lake is the only source of fresh water. The islands of Krk and Rab are not so threatened because of their connection to the mainland's waterworks. Rainwater collected during the wet season could be used during the summer season primarily in agriculture and industry thus relieving the pressure on the conventional water sources which, in turn, can be used only for public purposes.

Potential threats to the water sources on the Kvarner Islands

Generally, karst aquifers are very complicated and sensitive hydrogeological systems which quickly react to changes within its surroundings. Due to the groundwater circulation through the complex systems of fissures, catchment areas of some karst aquifers can be very large, thus making them exposed to various threats (Ford, Williams, 2007). Those threats are mostly of human origin, but certain natural processes can also have a negative impact on the quantity and quality of water in karst aquifers (Bonacci, 1987).

The biggest natural risk for the islands' aquifers comes from a potential rise in sea-level which would cause flooding of the coastal zones, intensified erosion of the coasts, and most importantly, the intrusion of sea water in the coastal aquifers (Barić et al., 2008). Although a slow long-term regional tectonic uplift was recorded in the Krk Island region (Surić et al., 2009), the sum of recent global and local processes have resulted

in a relative rise in sea-level within the Kvarner region. Also, there are several short-termed processes with a significant impact on sea level. Those processes are capable of inflicting massive damage to coastal regions, including aquifers, in a very short period of time. The most pronounced short-term processes include storm surges and extreme waves (Pasarić, Orlić, 2001).

Although natural risks cannot be neglected, human impact is by far more dangerous for the islands' aquifers. The major threats are urban, touristic, and industrial zones, as well as intensive agriculture and traffic. Also, a considerable amount of pollution comes directly from households. Islands, especially the small ones, often have very ineffective sewage systems, and the groundwater is usually contaminated by wastewaters from the poorly constructed septic tanks. Furthermore, inadequate disposal of household garbage in sinkholes, pits or abandoned quarries can easily pollute surface and groundwater (Falkland, 1991). Due to a relatively high concentration of population and various economic activities, the Kvarner islands are considered a high-risk zone of water pollution, especially the coastal zones because of tourism.

Potential risks do not include only chemical, biological or mechanical pollution, but also an excessive pumping of water which can cause a serious decline in the quality of water or, in extreme cases, the destruction of the aquifer. Protection of the water sources should be top priority for local communities on the Kvarner Islands. Any disturbance in the water supply, especially during the tourist season, would cause a serious money loss and a general slowing down of the islands' economic development.

All water resources on Kvarner Islands, including their catchments as well as the groundwater retentions, are protected in forms of water supply reserves. Monitoring of the groundwater quality is conducted 6 to 12 times every year, and measurements show that most of the time groundwater is of exceptional quality. A decrease in water quality appears only after long periods of drought followed by heavy rains. In the case of sudden pollution, the local government applies a *State Plan for Water Protection* which provides a series of measures for quick response to pollution.

Further protection of the water resources is secured through the state legislative on protected areas. In the Republic of Croatia, there are 9 categories of protected areas. Their main aim, regardless of the level of protection which they grant, is to preserve the nature in its initial state. The highest level of legal protection is provided for Vransko Jezero Lake, Jezero Lake near the town of Njivice, and Ponikve Lake which are all special reserves. Some water resources are protected as natural monuments (e.g. Pidoka Spring and Mlinica Spring on the Island of Rab), while some are located within areas protected as a significant landscapes (e.g. Vela Rika Creek in the Bašćanska Draga Valley). In all the afore-

mentioned protected areas, any human activity which could endanger the present state of nature is strictly forbidden.

CONCLUSION

A lack of water has often proved to be the factor of limitation of economic development on the Croatian islands. However, in contrast to the most of the Croatian archipelago, the Kvarner Islands contain significant water sources which simplifies water supply of the islands thus creating favourable conditions for economic growth based on mass tourism. On the other hand, the seasonality of tourism has put huge pressure on the water supply infrastructure because water consumption on the islands is several times higher during the summer months than in the winter. But, given the current trends in demographic and economic progress on the Kvarner islands, the present water supply systems can secure more than enough water for the local communities in the near future. The situation on the small inhabited Kvarner islands is completely the opposite. Since those islands are not connected to the waterworks of the neighbouring large islands, water is provided from the scarce local water sources as well as from supply ships. Such conditions undermine any serious economic activity, especially the development of tourism, which in turn has a negative impact on the demographic trends since those islands suffer from heavy depopulation. Any future attempts for the islands' economic and demographic revival should start from solving problem of the water supply.

Mostly due to their relatively small size, the Kvarner Islands are very fragile ecosystems, with the water sources being especially vulnerable. Karstic terrain, which prevails on the Kvarner Islands, is highly permeable so any pollution that occurs on the surface can very quickly infiltrate and reach the groundwater. The risk of water pollution is growing with the development of tourism and, in some cases (i.e. the Island of Krk), industry. Most of the Kvarner Islands depend on one or two water sources, which means that pollution of even a single water source could seriously endanger or even halt the water supply on an island. In the case of such events, the islands' communities should be able to use alternative water sources, such as rainwater or processed waste water to compensate the losses. But, the alternative water sources are rarely used, despite being sometimes cheaper and easier to use (i.e. collecting rainwater) in comparison to the conventional water sources.

Availability of water has been a key factor of the demographic and economic development of the Kvarner Islands throughout history. In the conditions of a modern tourism-based economy, only those islands with significant water resources can expect future progress, providing that the principles of sustainable development are applied.

VPLIV RAZPOLOŽLJIVOSTI VODE NA ZGODOVINSKI, DEMOGRAFSKI IN EKONOMSKI RAZVOJ KVARNERSKIH OTOKOV (HRVAŠKA)

Robert LONČARIĆ

Univerza v Zadru, Oddelek za geografijo, Ulica dr. Franje Tuđmana 24i, 23000 Zadar, Hrvatska
e-mail: rloncar@unizd.hr

Damir MAGAŠ

Univerza v Zadru, Oddelek za geografijo, Trg kneza Višeslava 9, 23000 Zadar, Hrvatska
e-mail: dmagas@unizd.hr

Maša SURIĆ

Univerza v Zadru, Oddelek za geografijo, Ulica dr. Franje Tuđmana 24i, 23000 Zadar, Hrvatska
e-mail: msuric@unizd.hr

POVZETEK

Razpoložljivost vodnih virov je vedno predstavljala temelj gospodarskega in socialnega napredka kvarnerskih otokov. Konec 19. in v začetku 20. stoletja je bilo tradicionalno gospodarstvo podvrženo procesu preoblikovanja. Vloga vodilne gospodarske moči je s kmetijstva počasi prehajala na turizem, ladjedelništvo in trgovsko prevoznništvo. S preseljevanjem prebivalstva iz vasi in notranjosti otokov proti obali pa je novo gospodarstvo sprožilo tudi demografske spremembe.

Po drugi svetovni vojni je vlogo gonilne sile otoškega gospodarstva prevzel masovni turizem. Gospodarski napredek je bil mogoč le na velikih otokih, saj manjši otoki zaradi omejenih naravnih virov, zlasti vode, niso mogli izpolniti zahtev rastočega gospodarstva. V drugi polovici 20. stoletja se je prebivalstvo manjših otokov Kvarnerja začelo množično izseljevati, tako na celino kot tudi v tujino.

Množični turizem je spodbudil naložbe v infrastrukturo otokov. V šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je bila na velikih otokih zgrajena vodovodna mreža, medtem ko so manjši otoki morali še naprej shajati s svojimi lokalnimi vodnimi viri in so pogosto trpeli pomanjkanje vode. Sedanji sistem oskrbe z vodo na kvarnerskih otokih lokalnemu prebivalstvu in gospodarstvu zagotavlja zadostne količine vode. Prav tako se na otokih zaradi izredno počasne rasti prebivalstva in gospodarstva v bližnji prihodnosti ne pričakuje znatnega povečanja potreb po pitni vodi. Manjši kvarnerski otoki lahko demografsko in gospodarsko oživitev pričakujejo šele, ko in če bo problem oskrbe s pitno vodo ustrezno rešen.

Otoki Kvarnerja predstavljajo območje visokega tveganja za onesnaženje vode. Čeprav glavno grožnjo predstavlja turizem, pa ne smemo zanemariti vpliva gospodinjstva. Otoški vodonosniki so zelo krhki in vsakršno dolgoročno onesnaževanje bi za gospodarstvo pomenilo velik korak nazaj. Prednostna naloga lokalnih skupnosti je zato zmanjšanje možnih tveganj in zagotavljanje rezervnih vodnih virov za nujne primere.

Ključne besede: otoki, voda, gospodarstvo, turizem, Kvarner, Hrvatska

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

CBS (2000–2009): Tourist arrivals in the coastal cities and municipalities. Croatian Bureau of Statistics. Zagreb, Republic of Croatia, CBS.

Rab (2010): Data from the municipal Service of the City of Rab.

Barić, A., Grbec, B., Bogner, D. (2008): Potential implications of sea-level rise for Croatia, *Journal of Coastal Research*, 24, 2. Fort Lauderdale, 299–305.

Biondić, B., Ivičić, D., Kapelj, S., Mesić, S. (1995): Hidrologija Vranskog jezera na otoku Cresu. Prvi hrvatski geološki kongres. Zbornik radova. Opatija, Hrvatsko geološko društvo, 89–94.

Bonacci, O. (1987): Karst Hydrology, with special reference to the Dinaric Karst. Berlin – Heidelberg, Springer – Verlag.

Bonacci, O. (1993): The Vrana Lake hydrology (Island of Cres - Croatia). *Water Resources Bulletin*, 29, 3. Urbana, 407–414.

- Bonacci, O. (1995):** Investigations in karst hydrology of Croatia: The Vrana Lake on the Island of Cres. *Acta geologica*, 25, 1. Zagreb, 1–15.
- Buljan, R., Marković, T., Zelenika, M. (2006):** Vodonosnik zapadnog dijela Prgovog polja na Lastovu. *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, 18. Zagreb, 15–27.
- Duplančić Leder, T., Ujević, T., Čala, M. (2004):** Coastline lengths and areas of islands in the Croatian part of the Adriatic Sea determined from the topographic maps at the scale of 1:25 000 *Geoadria*, 9, 1. Zadar, 5–32.
- Falkland, A. (ed.) (1991):** Hydrology and water resources of small islands: a practical guide. Paris, UNESCO.
- Fatta, D., Arslan Alaton, I., Gokcay, C., Rusan, M. M., Assobhei, O., Mountadar, M., Papadopoulos, A. (2005):** Wastewater reuse: Problems and challenges in Cyprus, Turkey, Jordan and Morocco. *European Water*, 11/12. Athens, 63–69.
- Ford, D. C., Williams, P. (2007):** Karst Geomorphology and Hydrology, 2nd ed. New York, Wiley.
- Haruvy, N. (1997):** Agricultural reuse of wastewater: nation-wide cost-benefit analysis. *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 66. Amsterdam, 113–116.
- Hećimović, I. (2009):** Kopneni (a-IQ1) i barski (b-jblQ1) les (pleistocen – Q1). In: Tumač geološke karte Republike Hrvatske 1:300 000. Zagreb, Hrvatski geološki institut, 98–99.
- Kerma, S., Koderman, M., Salmić, S. (2009):** Slovene tourists in the Croatian littoral – spatial pattern of tourist traffic and internet tourism offer. *Geoadria*, 14, 2. Zadar, 249–272.
- King, R. (1993):** The development process in small island states. In: Lockhart, D., Drakakis-Smith, G., Schemmri, J. (eds.): The development process in small island states. London, Routledge, 13–37.
- Lajić, I. (2006):** Kvarnerski otoci – demografski razvitak i povijesne mijene. Zagreb, Institut za migracije i narodnosti.
- Lončarić, R. (2010):** Litoralizacija kvarnerskih otoka – hidrogeografska osnova. PhD thesis. Zadar, University of Zadar, Department of Geography.
- Magaš, D. (1999):** Vode malih hrvatskih otoka i principi održivog razvoja. In: Gereš, D. (ed.): Hrvatske vode – od Jadrana do Dunava, 2. hrvatska konferencija o vodama collection of papers. Dubrovnik, Hrvatske vode, 471–478.
- Magaš, D. (1998):** Osnove geografije Hrvatske. Zadar, Filozofski fakultet u Zadru.
- Magaš, D. (1996):** Croatian Islands - Main Geographical and Geopolitical Characteristics. *Geoadria*, 1, 1. Zadar, 5–16.
- Mamužić, P., Sokač, B., Korolija, B., Borović, I., Majcen, Ž. (1973):** Osnovna geološka karta SFRJ 1:100 000, list Rab, L 33-114. Beograd, Institut za geološka istraživanja Zagreb, Savezni geološki zavod.
- Margeta, J. (1998):** Vodoopskrba korištenjem kišnice. Zbornik radova Voda na hrvatskim otocima, 2. Hvar, Hrvatsko hidrološko društvo, 63–82.
- Marinčić, S. (2009):** Flišne naslage (srednji i gronji eocen – E_{2,3}). In: Tumač geološke karte Republike Hrvatske 1:300 000. Zagreb, Hrvatski geološki institut, 77–78.
- Mesić, S. (2004):** Antropogeni utjecaj na geokemijski sastav holocenskog sedimenta Vranskog jezera na Cresu. PhD thesis. Zagreb, Faculty of Science.
- Novosel-Žic, P. (1987):** Otok Krk – od trajekta do mosta (socijalno-geografska transformacija). Krk – Zagreb, Savez geografskih društava Hrvatske.
- Ožanić, N., Rubinić, J. (1995):** Hidrološki koncept funkcioniranja Vranskog jezera na otoku Cresu. In: Gereš, D: Zbornik radova 1. hrvatske konferencije o vodama. Dubrovnik, JVP Hrvatska vodoprivreda, 159–167.
- Pasarić, M., Orlić, M. (2001):** Long-term meteorological preconditioning of the North Adriatic coastal floods. *Continental Shelf Research*, 21. Oxford, 263–278.
- Penzar, B., Penzar, I., Orlić, M. (2001):** Vrijeme i klima hrvatskog Jadrana. Biblioteka Geographica Croatica, Knjiga 16. Zagreb, »Dr. Feletar«.
- Podgorelec, S. (1999):** Utjecaj migracija na starenje stanovništva cresko-lošinjskog otočja. *Migracijske teme*, 15. Zagreb, 515–530.
- Royle, S. A. (2001):** A Geography of Islands – small island insularity. London – New York, Routledge.
- Rubinić, J., Ožanić, N. (1998):** Hidrologija akumulacije Ponikve na otoku Krku. *Građevinar*, 50, 2. Zagreb, 81–89.
- Sekulić, B., (1998):** Potrebe za vodom otoka Hrvatske. Zbornik radova Voda na hrvatskim otocima, 2. Hvar, Hrvatsko hidrološko društvo, 45–62.
- Statistical Yearbook (2003).** Zagreb, Republic of Croatia, Croatian Bureau of Statistics.
- Stražičić, N. (1975):** Cresko-lošinjska otočna skupina. Otočki ljetopis Cres-Lošinj, 2. Mali Lošinj, Katedra Čakavskog sabora, 143–190.
- Surić, M., Richards, D., Hoffmann, D., Tibljaš, D., Juračić, M. (2009):** Sea level change during MIS 5a based on submerged speleothems from the eastern Adriatic Sea (Croatia). *Marine Geology*, 262. Amsterdam, 62–67.
- Šegota, T., Filipčić, A. (2003):** Köppenova podjela klime i hrvatsko nazivlje. *Geoadria*, 8, 2. Zadar, 17–38.
- Šegota, T., Filipčić, A. (1996):** Klimatologija za geografe. Zagreb, Školska knjiga.
- Šušnjar, M. et al. (1973):** Osnovna geološka karta SFRJ 1:100 000, list Crikvenica, L 33-102. Beograd, Institut za geološka istraživanja Zagreb, Savezni geološki institut.
- Tedeschi, S. (1998):** Ponovna uporaba vode. Zbornik radova Voda na hrvatskim otocima, 2. Hvar, Hrvatsko hidrološko društvo, 199–210.
- Vlahović, I., Velić, I. (2009):** Karbonatna platforma Krških Dinarida. Tumač geološke karte Republike Hrvatske 1:300 000. Zagreb, Hrvatski geološki institut, 63–65.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-07-28

UDK 911.53:81'373.21(497.471)

LEDINSKA IMENA V PROSTORU IN ČASU

Nadja PENKO SEIDL

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Jamnikarjeva 101, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: nadja.penko@bf.uni-lj.si

IZVLEČEK

Ledinska imena so eden temeljnih gradnikov kulturne krajine. Namen predstavljene raziskave je bil preveriti, ali imajo ledinska imena na izbranem območju obdelave lastnosti, o katerih pišejo raziskovalci, ki so se poglobljali v njihovo proučevanje. Ledinska imena so bila zbrana s pomočjo štirih virov: grafičnega in opisnega dela franciscejskega katastra, temeljnega topografskega načrta in lokalnih informatorjev. Raziskava je imela štiri glavne poudarke: proučevanje poimenovalnih motivov, značilnih ledinskih imen, vezanih na obliko poljske razdelitve, lokalne rabe ledinskih imen in njihovega ponavljanja. Njen glavni namen je bil preveriti njihovo vedenje v prostoru in času. Rezultati analize so pokazali, da so nekatera ledinska imena trajno prisotna v prostoru, čeprav smo na območju obdelave pričali spreminjanju tako fizične podobe krajine kot gospodarjenja in družbe. Rezultati bodo uporabljeni pri nadaljnjem raziskovanju možnosti uporabe toponimov za načrtovanje in upravljanje krajine.

Ključne besede: zemljepisno ime, toponim, ledinsko ime, kulturna krajina

I TOPONIMI NELLO SPAZIO E NEL TEMPO

SINTESI

I toponimi rappresentano una delle componenti essenziali che formano il paesaggio culturale. La ricerca si pone l'obiettivo di verificare se i toponimi dell'area prescelta per riflettono le caratteristiche descritte dai ricercatori che si sono dedicati al loro studio dettagliato. I toponimi sono stati scelti con l'aiuto di quattro fonti – la parte grafica e testuale del Catasto Franceschino, il piano topografico di base e gli informatori locali. La ricerca è focalizzata su quattro aspetti fondamentali: lo studio dei motivi che determinano la denominazione, le caratteristiche dei toponimi associati alla forma di divisione del terreno, l'uso locale dei toponimi e la loro ripetitività in quanto si è voluto verificare il loro comportamento nel tempo e nello spazio. I risultati dell'analisi confermano che alcuni toponimi registrano una presenza costante sul territorio, sebbene nel tempo si siano modificate non solo l'immagine fisica del paesaggio ma anche la gestione del territorio e la società stessa. I risultati saranno utilizzati in future ricerche legate all'utilizzo di toponimi nella pianificazione e nella gestione del territorio.

Parole chiave: nome geografico, toponimo, paesaggio culturale

UVOD

Eden prvih zapisov človeka v prostoru je njegovo poimenovanje. S procesom poimenovanja prostor postane kraj, slednji pa dobi pomen in identiteto znotraj družbene skupnosti. Prostor, ki ni poimenovan, je kaotičen, celo strašljiv, saj nima znanih referenčnih točk, piše Relph (1976, 17). Ko človek prostor poimenuje, mu pripiše določen pomen in ga na nek način udomači.

Kulturna krajina je preprejena z imeni, izmed katerih jih je večina nastala iz utilitarne nuje, iz potrebe, da se določeno zemljišče loči od sosednjega. Imena omogočajo komunikacijo o prostoru oz. njegovih točno določenih delih med člani posamezne družine ali širše skupnosti, omogočajo orientacijo v prostoru, obenem pa označujejo kraje, ki imajo za posameznike, še pogosteje pa za celotno skupnost poseben, simbolni pomen.

V članku so obravnavana ledinska imena, mikrotoponimi, ki označujejo najmanjše dele obdelovalnega sveta in so poleg fizičnih struktur – predvsem reliefa, površinskega pokrova in rabe zemljišč, eden temeljnih gradnikov kulturne krajine. Najprej sem skozi pregled obstoječih raziskav ledinskih imen oblikovala osnovne hipoteze o njihovih značilnostih, ki sem jih v drugem delu prispevka preverjala na izbranem območju obdelave. To obsega štiri katastrske občine: Juršče, Palčje, Parje in Zagorje, ki ležijo na planotastem svetu Zgornje Pivke. Površje je tipično kraško, z izjemo dolinskega dna reke Pivke je teren povečini skalovit. Prisotna sta trenda zatavljanja in zaraščanja, povsod pa je ohranjena tradicionalna parcelna struktura.

Predstavljena raziskava je del širše študije, katere glavni poudarki so: (1) s pomočjo različnih virov izdelati inventar ledinskih imen na izbranem območju, (2) ugotoviti, kako se ledinska imena spreminjajo oz. ohranjajo skozi daljša časovna obdobja, (3) ugotoviti, kakšen je odnos med fizičnim prostorom in njegovim poimenovanjem, ter (4) preveriti, ali je mogoče ledinska imena uporabiti pri prihodnjem urejanju krajine. V članku predstavljam analizo časovne dinamike ledinskih imen, nekoliko pa se dotikam tudi njihovega odnosa do fizičnega prostora, ki ga opisujejo.

TOPONIMI IN LEDINSKA IMENA V PISNIH IN KARTOGRAFSKIH VIRIH

Toponim je lastno ime topografskega pojava na Zemlji ali drugem nebesnem telesu, npr. na Luni, planetu ali satelitu (Kadmon, 2000, 13). Zemljepisna imena se poleg osebnih in stvarnih uvrščajo med lastna imena. Zanje je značilno, da omogočajo identifikacijo predmeta poimenovanja v smislu njegove vrstnosti in tudi njegovo individualizacijo v smislu konkretnega objekta (Furlan et al., 2000). V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (Bajec, 1994, 1409) je toponim opredeljen kot »lastno ime kraja ali kakega drugega dela zemeljskega površja.« Kot sinonim je naveden pojem zemljepisno

ime. Kladnik (1999, 62) zemljepisno ime opredeli kot »zvrst lastnega imena, ki je po definiciji ustaljeno in nedvoumno identificira ter individualizira določeno osebo, objekt ali pojem. V nadaljevanju jih razdeli na (1) naselbinska in (2) nenaselbinska, slednja pa razdeli na (a) ledinska, (b) vodna – hidronime, (c) višinska – oronime in (d) druga zemljepisna imena. Juvančič (2000, 250) navaja nekoliko drugačno razdelitev zemljepisnih imen – na: (1) imena krajev – toponime, (2) vodna – hidronime, (3) višinska – oronime in (4) horonime oz. imena posameznih pokrajinskih delov. Matas (2001, 122, 123) toponime razdeli glede na njihov prostorski okvir na (1) makrotoponime, (2) mezotoponime in (3) mikrotoponime. Med makrotoponime se uvrščajo tista imena, ki se pojavljajo na zemljevidih v merilu 1 : 300.000 ali celo manjšem. Mezotoponime najdemo na zemljevidih v merilu 1 : 25.000 do 1 : 300.000, medtem ko so mikrotoponimi zapisani na zemljevidih v merilu, večjem od 1 : 25.000. Med mikrotoponime uvrščamo tudi tista imena, ki niso nikjer zapisana in so poznana le prebivalcem enega naselja oz. lokalne skupnosti. Največji delež med slednjimi pa zasedajo prav ledinska imena.

Ledinsko ime Kladnik (1999, 62) opredeli kot: »zvrst zemljepisnega imena, ki se največkrat uporablja za označevanje posameznih delov vaškega zemljišča, kjer označuje njegove temeljne značilnosti in lastnosti. Poimenovanja so že zelo stara in so bila prvič sistematično prikazana na kartah franciscejskega katastra«. V Etimološkem slovarju slovenskih zemljepisnih imen (Snoj, 2009, 16) je ledinsko ime definirano kot »ime manjšega nenaseljenega kraja«. Čop (2002, 98–102) jih deli na: (1) imena ledin (polja travniki, njive), (2) imena pašnikov, (3) gozdna imena, (4) imena dolin, sotesk, tesni, (5) imena kraških jam, (6) imena poti in njihovih delov in (7) gorska ledinska imena, Šekli (2008, 37) pa zgoraj naštetim kategorijam doda še (8) vodna ledinska imena (vodne površine).

Toponimi se v pisnih virih pojavijo že zelo zgodaj – v egipčanskih spisih iz 15. stol. pr. n. št. so omenjena številna imena z Bližnjega in Srednjega Vzhoda, v Bibliji (Jozuetova knjiga) je naštetih stotine zemljepisnih imen Izraela v 12. stol. pr. n. št. Mnogo jih je – pogosto sicer v nekoliko spremenjeni obliki – v rabi še danes, bodisi za poimenovanja naseljenih krajev bodisi arheoloških najdišč. Najbolj znan dokument iz antičnih časov je gotovo Ptolomejeva *Geografija* iz 2. stol. V knjigah II do VII Ptolomej poda seznam 8100 toponimov – naseljenih krajev, gora, hidrogrfskih pojavov tedaj znanega sveta. Kartografsko gradivo, ki naj bi spremljalo seznam, se žal ni ohranilo. Vendar se toponimi pojavljajo že na prvih kartah – npr. na 4500 let starih glinenih ploščah iz Mezopotamije (Kadmon, 2000).

Tudi ledinska imena so kljub dejstvu, da opisujejo zelo majhna območja, našla svoje mesto v uradnih dokumentih in na zemljevidih. »V upravni praksi so se ledinska imena uporabljala v zapisih v urbarje, z nastajanjem zemljiške izmere in katastrske dokumentacije

pa tudi v posestne liste, zemljiške knjige in sodne spise», piše Unuk (2004, 195). Terezijanski, jožefinski in franciscejski kataster so tako vsebovali sezname z imeni krajev, zemljišč, vodnih virov in drugih objektov, ki opredeljujejo prostor, čeprav vseh ni mogoče uvrščati v skupino ledinskih imen. Franciscejski kataster vsebuje tudi poseben dokument *Sommarion* ali register zemljiških parcel in hiš s seznamom imen, zabeleženih v katastrskih mapah (Klemše, 1997). Od polovice prejšnjega stoletja se ledinska imena v uradnih dokumentih ne uporabljajo več, identifikacijsko vlogo posamezne parcele v katastru in na zemljiških listih so popolnoma prevzele parcelne številke. Kljub temu je precej ledinskih imen zapisanih na temeljnih topografskih načrtih v merilu 1 : 5.000, vendar so številčnejša tista, ki se ohranjajo le z ustnim izročilom.

PREGLED RAZISKAV

Z raziskovanjem toponimov¹ se ukvarjajo številni raziskovalci z različnih področij: geografije, etimologije, zgodovine, arheologije, etnologije itd., zaradi tega so tudi vidiki obravnave toponimov zelo različni. Tako v Evropi kot po svetu obstajajo številne raziskave, ki ugotavljajo povezavo med:

- (1) toponimi in rabo prostora (npr. Sousa, García-Murillo, 2001; Sweeney, Jurek, Bednar, 2007; Condera et al., 2007),
- (2) toponimi in tipom tal (Siderius, deBakker, 2003),
- (3) toponimi in družbeno organizacijo, razumevanjem prostora in ustnim izročilom – te študije so pogoste predvsem pri Inuitih in severnoameriških Indijancih (Jett, 1997; Thornton, 1997a; 1997b; Stewart, Keith, Scottie, 2004; Basso, 1996; Afable, Beeler, 1996, cit. po Jett, 1997),
- (4) toponimi kot sredstvom političnega dokazovanja o lastništvu ozemlja (Azaryahu, Golan, 2001; Herman, 1999; Urbanc, Gabrovec, 2005; Marušič, 1999),
- (5) toponimi in pripadnostjo prostoru oz. lokalno identiteto (Lynch, 1972; Južnič, 1993),
- (6) toponimi in arheološkimi najdišči ter zgodovino nekoga kraja nasploh (Truhlar, 1975, 1979; Štih, 2001; Bezljaj, 1956).

Za ledinska imena oz. mikrotoponime nasploh njihovi raziskovalci ugotavljajo:

- (1) ker so običajno v rabi znotraj majhne in relativno zaprte družbene skupnosti, so znana precej ozkemu krogu prebivalstva,
- (2) njihovi zapisi na zemljevidih so nepopolni in povečini se prenašajo z ustnim izročilom,
- (3) ker opisujejo najmanjše dele obdelovalnega prostora so izrazito vezana na poljsko oz. zemljiško razdelitev.

Čeprav se raziskav ledinskih imen lotevajo tudi drugod po svetu (npr. Field, 1993; Siderius, deBakker, 2003), se prav zato v nadaljevanju osredotočam na domače raziskave ledinskih imen². Predstavljene so glede na ugotovitve, do katerih so raziskovalci prišli pri njihovem preučevanju.

(a) Značilni poimenovalni motivi

Številni raziskovalci (Titl, 1998; 1999; 2000; 2006; Merku, 1995; 1999; Klemše, 1997; Dapit, 2003; Unuk, 2004; Majdič, 2004; Koletnik, 2004; Škofic, 2004) se lotevajo razlage poimenovalnih motivov. Če povzamem njihove ugotovitve, so najpogostejši med njimi: (1) poimenovanje po oblikah zemeljskega površja oz. reliefu, (2) po mikroklimatskih razmerah, (3) po legi v prostoru, (4) po kamninah, (5) po vodnih pojavih, (6) po značilnostih zemljišča ali značilnostih njihove obdelave, (7) po rastju, (8) po kmetijskih kulturah, (9) po živalih, (10) po naravnih ali antropogenih objektih, (11) po naseljih, (12) po pravnih navadah, (13) po zgodovinskem dogajanju, (14) po lastništvu, (15) po prometu, (16) po parcelaciji itd.

(b) Ponavljanje ledinskih imen, značilna ledinska imena

Eden prvih, ki so se posvečali raziskovanju ledinskih imen pri nas, je bil gotovo Ilešič (1950). V svojem delu *Sistemi zemljiške razdelitve na Slovenskem* je opozoril na povezavo ledinskih imen in posameznih poljskih skupin. Čeprav ledinska imena obravnava zgolj obrobno, pri nekaterih oblikah poljske razdelitve navaja tudi značilna ledinska imena. Tako pri razdelitvi na delce piše: »Osrednje, morda najstarejše in najplodnejše polje se pogosto imenuje *Velike njive* ali *Dolge njive* /.../. Njive za plotovi sadovnjakov pogosto imenujejo *Ogradi*, *Za ogradi*, *Oplot* in podobno, njive tik za vasjo pa *Zavrtnice* ali *Za vrtmi*. Ostala značilna imena so še: *Devci*, *Delci*, *Male njive*, *Srednje njive*, *Stare njive*, *Široke njive* itd. (Ilešič, 1950, 38). Pri zemljiščih v celkih se pogosto vsa dolina, včasih pa celo gora, če je imel zemljišča tudi tam, imenuje po kmetu, medtem ko se drugod kmetija imenuje po dolini, kjer ima v lasti zemljišča (Ilešič, 1950, 85–86). Za ostale oblike poljske razdelitve Ilešič ne navaja ledinskih imen, kar napeljuje k domnevi, da se značilna imena ne pojavljajo tako pogosto ali pa sploh ne.

Na ponavljanje ledinskih imen opozarja tudi Titl (1998), ki je raziskoval toponime na Krasu in v Istri. V severozahodni Istri je evidentiral 8538 imen (s podvajanjem 8794), od tega 7359 ledinskih in 1179 krajevnih. Pogosto ima več parcel isto ime – v razpravi našteva 4427 parcelnih imen, medtem ko je na območju obdelave registriranih 212672 parcel. Zanimiv je primer k. o. Truške, kjer se pojavlja 524 parcel z imenom Hrib, 95 parcel z imenom Soline, ter k. o. Boršt, kjer je 206 parcel z imenom Martinje čelo.

¹ Med temi so številni posvečajo prav ledinskim imenom.

² Na razliko med zahodno- in srednjeevropskimi sistemi zemljiške razdelitve in posledično na previdnost pri proučevanju agrarne krajine je opozoril Ilešič (1950, 15–16).

(c) Lokalna raba ledinskih imen

Ledinska imena se pojavljajo sicer že v vseh treh historičnih katastrih (Ribnikar, 1982), še pred tem pa tudi v urbarjih in različnih sodnih spisih (Unuk, 2004). Kljub temu je bila njihova raba – in je še vedno, v glavnem omejena na območje domače in morda bližnjih skupnosti. Klemše (2005) piše, da je to je tudi razlog, da imena, razen redkih izjem, niso našla mesta na zemljevidih, namenjenih širokemu krogu uporabnikov. Imena so se ohranjala v glavnem po ustnem izročilu, njihova vloga pa se je spreminjala s časom in načinom rabe prostora. Številna ledinska imena so se ohranila do danes, nekatera so izginila ali se spremenila, nastala so in še nastajajo pa tudi nova. Podobno ugotavlja Unuk (2004, 195), ki piše: »Za razliko od občnih poimenovanj se zemljiška imena³ nanašajo na rabo poimenovanj samo v določeni majhni in relativno zaprti družbeni skupnosti. Gre za sorazmerno zaprto in omejeno komunikacijo med člani take skupnosti, vendar pa za stabilizirano rabo mikrotoponimov oz. zemljiških ali ledinskih imen, tj. časovno stabiliziranost skozi izročilo in stalnosti, ki jo zagotavlja enotni prostor rabe. Ustalenost rabe je vezana samo na pomembnost poimenovanega (npr. orientacija na zemljišču, zamejenost in izraba zemljišča) /.../«. V nadaljevanju poudarja tudi, da raba poimenovanj izraža socialno pripadnost isti skupnosti, ki jo vežeta skupni življenjski prostor in skupna dejavnost (npr. gospodarska). Opozarja pa tudi na dejstvo, da vsi člani skupnosti ne poznajo vseh imen – pri tem naj bi šlo predvsem za generacijske razlike – mlajši imen ne obvladajo več funkcionalno, kar je v svoji raziskavi ugotovila tudi Škofic (2004), in razlike med spoloma, ki so posledica tradicionalne delitve opravil na moška opravila v gozdu, na polju, na travniku in v vinogradu ter ženska, omejena na omejena na dom in ohišnico oz. specifična opravila, npr. na polju.

(d) Ohranjanje ledinskih imen

Titl opozarja na dejstvo, da se ledinska imena kljub starosti po večini ne spreminjajo: »Nanje ni mogel vplivati in jih spreminjati noben okupator, ki je lahko spreminjal vsa druga imena in priimke, ledinskih pa ne, zato so ostala v glavnem nedotaknjena /.../« (Titl, 2000, 10). Do podobnih ugotovitev je prišel tudi Klemše (1993), ki za ledinska imena v Števerjanu ugotavlja, da so se ohranila skoraj vsa, ki so bila zabeležena pred skoraj 200 leti (čeprav takrat zapisana v italijanski ali nemški obliki). Koloini (1991) za okolico Vipavskega Križa piše, da so ledinska imena celo bolj stalna od hišnih imen, ki so včasih z novim lastnikom dobila tudi novo ime.

Za razliko od ostalih raziskovalcev pa Merku (1995) trdi, da naj bi mikrotoponimi, med njimi še posebej le-

dinska imena, z izjemo nekaterih, imeli »kratko življenje«. To naj bi veljalo predvsem za tiste, ki so sestavljeni iz svojilnih pridevnikov.

(e) Imena pogosto niso zapisana na kartah, prenašajo se z ustnim izročilom

Večina ledinskih imen je na voljo le na osnovi ustnih pričevanj. To so v svojih raziskavah ugotovili Unuk (2004), Klemše (1997, 2005), Koletnik (2004) in Dapit (2003). Škofic (2004) pa pri tem opozarja celo na dejstvo, da so nekatera imena, ki so zapisana na zemljevidih zapisana napačno, nepopolno ali celo na nepravilnih mestih.

RAZISKAVA**Izhodišča**

Raziskava ledinskih imen na območju katastrskih občin Juršče, Palčje, Zagorje in Parje je bila zastavljena kot celostna analiza ledinskih imen, s katero sem želela najprej preveriti, ali ledinska imena tudi na omenjenem območju izkazujejo vse tiste značilnosti, o katerih pišejo zgoraj omenjeni raziskovalci. To je:

- (a) Kateri poimenovalni motivi se pojavljajo?
- (b) Ali se tudi na tem območju pojavljajo ledinska imena, značilna za razdelitev polj v delce⁴, o čemer piše Illešič?

Glavni namen raziskave pa je bil preveriti, kako se imena »vedejo« v prostoru in času. Pri tem bom skušala raziskati predvsem:

- (c) Ali sta raba in poznavanje ledinskih imen vezana na posamezno lokalno skupnost? Ali se v sosednjih lokalnih skupnostih pojavljajo enaka ledinska imena?
- (d) Kako so se ledinska imena ohranjala oz. spreminjala v zadnjih 200 letih na območju, kjer smo priča izrazitim spremembam lastništva, načina in intenzitete gospodarjenja (ter posledično površinskega pokrova), pa tudi družbenim in političnim spremembam – med drugim so se na tem območju v obdobju od nastanka franciscejskega katastra zvrstili kar trije uradni jeziki – nemški, italijanski in slovenski⁵.

Kot je bilo že uvodoma omenjeno, so v nadaljevanju predstavljeni rezultati del širše raziskave, katere glavni namen je preveriti možnost aplikacije ledinskih imen upravljavsko in načrtovalsko prakso. To pa je seveda nemogoče brez podrobnega poznavanja njihovih lastnosti, ki so predmet predstavljene raziskave.

3 Unuk za ledinska imena uporablja izraz zemljiška imena.

4 Za območje obdelave je namreč značilna razdelitev na delce.

5 Območje obdelave je v zadnjih 100 letih spadalo pod tri oz. štiri različne države: Avstro-Ogrsko monarhijo do 1918, Republiko Italijo med leti 1918 in 1945 ter bilo po 2. sv. vojni spet dodeljeno Jugoslaviji in kasneje prešlo v Slovenijo. Različne države pa pomenijo tudi različne uradne jezike, kar ima lahko nedvomno velik vpliv na poimenovanje.

Za zbiranje ledinskih imen sem uporabila štiri različne vire – dva zgodovinska in dva sodobna:

- zapisnik zemljiških parcel franciscejskega katastra oz. t. im. *Protokoll der Grundparzellen der Gemeinde ...*,
- kartografski del franciscejskega katastra – pri pregledu obeh virov sem namreč ugotovila, da se na obeh virih ne pojavljajo popolnoma enaka imena,
- temeljni topografski načrt (v nadaljevanju TTN) v merilu 1 : 5.000 ter
- lokalne informatorje – povečini lokalne prebivalce, ki se ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo in dobro poznajo prostor. Zadnji vir sem uporabila tudi za preverjanje hipoteze, da ledinska imena v večini primerov niso zapisana na kartah. V raziskavi predpostavljam, da bodo imena, zbrana s pomočjo lokalnih informatorjev številčnejša od tistih, ki so zapisana na temeljnem topografskem načrtu.

Metoda dela

V prvem koraku sem zbrala imena⁶ s pomočjo vseh štirih zgoraj omenjenih virov. Območje obdelave obsega štiri katastrske občine, ki ležijo v jugovzhodnem delu občine Pivka.

Imena sem zapisala v enaki obliki kot na viru, s katerega so bila zajeta. V primeru četrtega, ustnega vira sem imena zapisala v poknjiženi obliki.

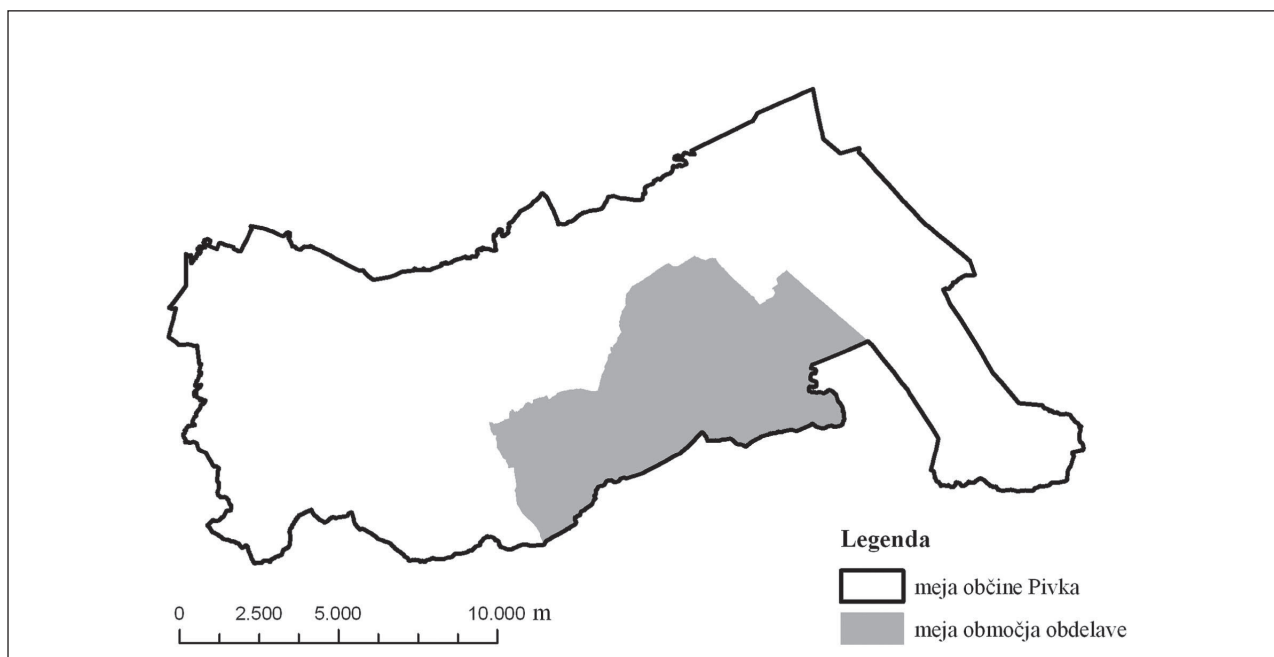
Sledila je analiza ledinskih imen. Meje katastrskih občin na Franciscejskem katastru se ujemajo z današnjimi mejami katastrskih občin v treh od štirih primerov. Katastrska občina Juršče (na franciscejskem katastru *Jursitsch*) je danes večja, kot je bila v 19. stoletju. Njen skrajni vzhodni (povečini gozdnati) predel, v obdobju, ko je bil izdelan Franciscejski kataster, to je, v 20. letih 19. stoletja, ni spadal pod to katastrsko občino. Zaradi lažje primerjave sem iz nadaljnje analize izpustila imena, ki se pojavljajo na območju, ki ga ne pokrivajo vsi viri.

Rezultati

(a) Poimenovalni motivi

Na območju obdelave se pojavljajo skoraj vsi poimenovalni motivi, o katerih pišejo v predhodnih poglavjih omenjeni raziskovalci ledinskih imen. Večina ledinskih imen je vzeta prav iz opisov fizičnega sveta. Tako zasledimo poimenovanja po:

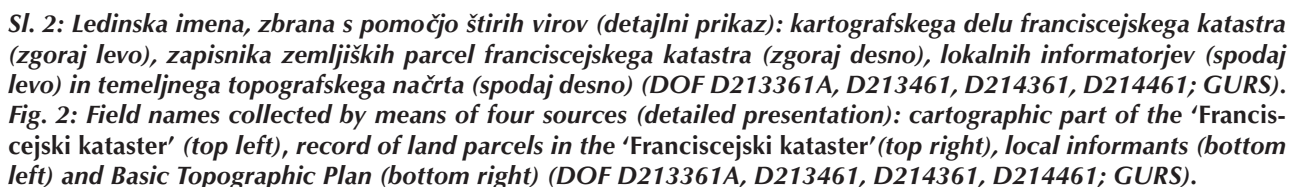
- oblikah zemeljskega površja in reliefu: *Breg, Pod Bregi, Za Bregi, Dol, Doli, Veliki Dol, Jagnje Doli, Dolina, Doline, Cerkvena dolina, Ježinova dolina, Ra-*

Sl. 1: Območje obdelave (Meje občin, Digitalni katastrski načrti k.o. Juršče, Palčje, Parje in Zagorje; GURS).

Fig. 1: Area under consideration (Meje občin, Digitalni katastrski načrti (Municipalities' borders, Digital Cadastral Map) k.o. Juršče, Palčje, Parje and Zagorje; GURS).

⁶ Poleg ledinskih imen so bila zapisana tudi imena krajev, antropogenih objektov (npr. cerkva) ter vodnih pojavov, izpuščena pa so bila imena nekaterih cest in poti, ki se pojavljajo na grafičnem delu franciscejskega katastra in označujejo smer ceste (npr. von Fiume nach Laibach).

- (b) Značilna ledinska imena**

Prav tako se na analiziranem območju pojavljajo ledinska imena, o katerih Ilešič piše, da so značilna za poljsko razdelitev na delce. To so: *Dolge njive*, *Velike*

njive, Male njive, Široke njive, Srednje njive, Ogradi, Za Ogradi, Za vrti, Devci, Devci pred gozdom, Devci pod korom, Devci pri Sv. Pavlu, Devci proti Knežaku, Devci v Pivšcah, itd.

(c) Ponavljanje in lokalna raba ledinskih imen

Med intervjuji s posameznimi informatorji sem ugotovila, da povečini zelo dobro poznajo ledinska imena na območju svoje lokalne skupnosti oz. znotraj meja vaškega zemljišča. To gre verjetno pripisati dejstvu, da je lastništvo parcel posamezne kmetije razdrobljeno na posamezne poljske skupine – vsaka kmetija ima tako v lasti parcele po skoraj celotnem vaškem zemljišču. Nasprotno pa ledinskih imen, ki opisujejo zemljišča sosednjih vasi, informatorji povečini niso poznali oz. so poznali samo nekatera.

Čeprav se nekatera ledinska imena ponavljajo, zaradi njihove lokalne rabe ne prihaja do nesporazumov pri komunikaciji znotraj članov posamezne skupnosti. Na območju štirih katastrskih občin je bilo s pomočjo lokalnih informatorjev⁷ zbranih 306 toponimov – od tega 295 ledinskih imen, 6 krajevnih imen (od teh se eno ime pojavlja v dveh k. o.) in 4 imena cerkva. Pri tem je treba poudariti, da število 295 ne predstavlja nujno vseh imen, ki so dejansko v rabi. Zaradi njihove hierarhične strukture ima pogosto tudi vsaka parcela svoje ime, ki je običajno sestavljeno iz imena poljske skupine in svojilnega pridevnika. Vendar ta imena na kartografskih virih niso zapisana, medtem ko jih lokalni informatorji dokaj dobro poznajo in uporabljajo za natančnejšo identifikacijo posameznega zemljišča (npr. *Pulinov Konc, Krajgarjevo jezero, Cerkevno jezero, Steletova Primožca, Jurjeva meja*, itd.). Za potrebe raziskave sem zbrala ledinska

imena, ki označujejo posamezne poljske oz. gozdne skupine. Od 295 ledinskih imen se jih kar 25 pojavlja v vsaj dveh katastrskih občinah v popolnoma enaki obliki⁸ – ledinsko ime *Senožet* kar v vseh štirih k. o., imena *Dolina*, *Zevnik(i)* in *Žleb(i)* pa v treh k. o. Kar 20 ledinskih imen se pojavlja v popolnoma enaki obliki v dveh k. o.: *Bregi, Boršt, Cerkvenica, Dol(i), Devci, Golobina, Gradišče, Grmada, Hrib, Pod Hribom, Klančič(i), Kot, Loka/Loke, Plahute/Plehute, Plešivec/Plešivica, Kraška reber/Kraške rebri, Rebrnice, Ulovka/Ulovke, Vrtovi* in *Za vrti*. Poleg omenjenih imen, so še številčnejša tista, ki v različnih k. o. ne nastopajo v popolnoma enaki obliki, pač pa je ime običajno sestavljeno iz samostalnškega jedra, ki tudi nastopa kot samostojen toponim in se pojavlja v več k. o., temu pa je najpogostejše dodan pridevniški prilastek, v nekaj primerih pa tudi desno predložnozvezno dopolnilo. Takšna imena so: (1) *Dol: Veliki doli, Jagnje doli, Mrzli doli, Mali kačji dol, Veliki kačji dol, Medvedji dol*; (2) *Devci: Devci pred gozdom, Devci pod korom, Devci pri Sv. Pavlu, Devci Rešelke, Devci v Drskovšem jezeru, Devci v pivšcah, Dovci*; (3) *Dolina: Cerkevna dolina, Ježinova dolina, Pirčja dolina, Dolga dolina, Frictove doline*; ter (4) *Senožet: Cunarjeva senožet, Štancleova senožet, Penkcova senožet, Sajeva senožet, Klenske senožeti in Palške senožeti*. Poleg teh so številna tudi imena, katerim so osnova samostalniki, ki se samostojno ne pojavljajo kot toponimi. Najpogostejši so: (1) *vt, ki se pojavlja kar v 16 imenih: Križni vrti, Maslovi vrti, Pulinovi vrti, Ravni vrti, Za vrti (v dveh k. o.), Vrtovi (v dveh k. o.), Vrtovi na Volariji, Drgašev vrt, Macov vrt, Srednji vrti, Vrtovi pod Klančičem, Vrtovi pri debelem kamnu, Birtov vrt, Marendov vrt, Mali vrti, Veliki vrti*; (2) *njiva, ki se pojavlja v 13 imenih: Male njivce, Velike njivce, Njive*

Tabela 1: Ledinska imena, zbrana s pomočjo štirih različnih virov in pogostost njihovega ponavljanja.

Table 1: Field names collected by means of four sources and the frequency of their occurrence.

k. o.	informatorji	TTN	franciscejski kataster – opisni del	franciscejski kataster – zemljevid	različnih toponimov skupaj	pogostost pojavljanja toponimov			
						enkrat	dvakrat	trikrat	štirikrat
Juršče	40	23	9	46	89	68	14	4	3
Palčje	103	89	15	70	179	98	68	9	4
Parje	92	72	20	55	147	86	45	4	12
Zagorje	71	56	27	77	154	102	34	11	7
skupaj	306	240	71	248	569	354	161	28	26

⁷ V nadaljevanju je interpretiran ta vir, saj se je izkazal za najpopolnejšega.

⁸ Pri tem so bila upoštevana tudi imena, ki se v eni ko pojavljajo v edninski, v drugi pa v množinski obliki (primer: *Dol/Doli, Senožet/Senožeti*).

Tabela 2: Oblike zapisa ledinskih imen na vseh štirih virih – nekaj primerov.**Table 2: Forms of field name records in all four sources – a few cases.**

k. o.	informatorji	TTN	franciscejski kataster – opisni del	franciscejski kataster – zemljevid
Juršče	/	/	Per Borsti	Per Borsti
Juršče	Klančič	Klančič	/	Klantzhez
Juršče	Kršičevcevec	Kršičevcevec	Krasizouz	Kraschizovatz
Juršče	Plenkuni	Plenkun	/	Plankaini
Juršče	Štajnrajhov laz	Štrajhov laz	/	/
Juršče	Ulovke	Ulovka	Ulake	Ulake
Palčje	/	/	Jessernize	Iesernische
Palčje	Jaklovka	/	Jaklouka	Iakluka
Palčje	Jerusi	Jerusi	/	Ieruse
Palčje	Jezerščak	Jezerščak	/	Iesertschak
Palčje	Krištanca	Krištanca	/	Kristanza
Palčje	Plešivica	/	/	Plisiviza
Palčje	Pod Hribom	Pod Hribom	Pod Hribom	Pod Hribom
Palčje	Primožca	Primožca	Primasche	Primasche
Palčje	Seljivec	Seljivec	/	Seleuz
Palčje	Sušjak	Sušjak	/	Sisiak
Palčje	Škrnjaki	Škrnjaki	/	Schrinak
Palčje	Vrh Boršta	Vrh Boršta	/	Verch Borsta
Parje	Kamence	Kamence	Kamenze	Kamenze
Parje	Kraške rebri	Kraške rebri	O Kraske Reber	o Krasker Rebar
Parje	Lokavščice	Lokavščice	Lokauza	Lokauze
Parje	Malo (drskovško ¹) jezero	Malo drskovško jezero	Mala Isira	mala Isira
Parje	Pod grižo	/	Pod Grischo	pod Grischo
Parje	Prašnice	Prašnice	Prasenza	Prasenza
Parje	Rosopasi	Rosopas	Resopas	Resopas
Parje	Snočice	Snočice	Snotzhizhe	Snozhide
Parje	Topelca	Topelca	Tupelza	Tupelzo
Parje	Žlebi	Žlebi	/	Schlebi
Zagorje	/	Draga	Draga	Draga
Zagorje	Boršt	Boršt	/	Borsta
Zagorje	Dolnje Pivke	/	Dolni Piuke	Dolni Piuke
Zagorje	Gradišče	Gradišče	Gradische	Gradischtsche
Zagorje	Grmada	Grmada	/	Gromada
Zagorje	Lokavnik	/	Lokaunik	Lokaunik
Zagorje	Malo (zagorsko ²) jezero	Malo zagorsko jezero	Mali Isero	Mali Isero
Zagorje	Njivice	Njivice	Nivize	Nivize
Zagorje	Podlaz	/	Pod Lasam	Pod Lasam
Zagorje	Prekopnice	Prekopnice	Prekopenze	Prekopeze
Zagorje	Škrlevci	Škrlevci	/	Skerljevizh
Zagorje	Zadovc	Zadolc	Sa Douzam	Sadouzam
Zagorje	Zevniki	Zelniki	Selnike	Selnike

9 Kadar gre za sporazumevanje med domačini se uporabljata le imeni Malo jezero in Veliko jezero, brez pridevnika drskovško. Slednjega uporabljajo po potrebi le pri komunikaciji s člani sosednjih vasi, da natančneje opredelijo poimenovano lokacijo.

10 Glej opombo 9.

nad jezerom, Njive v jezeru, Njive v malem jezeru, Njive za Jerinovo hišo, Široke njive, Dolge njive, Male njive, Njive pri Sv. Pavlu, Njive proti Knežaku, Njivice, Dolenje njive; in (3) jezero, ki se pojavlja v 11 imenih: *Med jezera, Malo (drskovško) jezero, Veliko (drskovško) jezero, Parsko jezero, Malo (zagorsko) jezero, Veliko (zagorsko) jezero, Mala jezera, Velika jezera, Palško jezero, Nad jezerom, Jezerca*.

Glede na to, da je velika večina ledinskih imen vzeti iz opisov fizičnega sveta in pa dejstvo, da se nekatera imena pojavljajo v različnih k. o., navaja k domnevi, da ta imena opisujejo prostore s podobnimi fizičnimi značilnostmi – npr. reliefom, rabo, lego, parcelacijo, itd. Enako bi lahko veljalo za ledinska imena, značilna za zemljiško razdelitev na delce. Vendar so to le predpostavke, ki bi jih bilo treba preveriti s primerjavo prostorskih značilnosti območij, ki jih posamezna ledinska imena opisujejo.

(d) *Ledinska imena od začetka 19. stol. do danes*

Na območju štirih k. o. sem s pomočjo vseh štirih virov zbrala 569 različnih toponimov (Tabela 1): 89 v k. o. Juršče, 179 v k. o. Palčje, 147 v k. o. Parje in 154 v k. o. Zagorje. Pri tem je treba poudariti, da so zapisi toponimov na posameznih virih zelo različni. Na obeh dokumentih franciscejskega katastra so toponimi zapisani v ponemčeni obliki, pogosto pa se celo zapisa istega toponima na obeh dokumentih franciscejskega katastra razlikujeta. Npr. ledinsko ime *Pod grižo* je zapisano kot *Pod Grischo*, ledinsko ime *Snočice* kot *Snotzhizhe* oz. *Snozhize*, *Topelca* pa kot *Tupelza* oz. *Tupelzo*. V vseh omenjenih primerih je bilo kljub različnemu zapisu upoštevano, da se isto ime pojavlja na vseh virih. Nekaj primerov je navedenih v Tabeli 2.

Največ toponimov, kar 306 je bilo zbranih s pomočjo lokalnih informatorjev, 248 jih je zapisanih na kartografskem delu franciscejskega katastra, 240 na TTN in le 71 v opisnem delu franciscejskega katastra. Slednje je verjetno posledica dejstva, da v opisnem delu franciscejskega katastra na številnih polah ledinska imena niso zapisana.

Večina izmed zbranih toponimov – 354, se pojavlja le na enem izmed virov. 161 toponimov se istočasno pojavlja na dveh virih, 28 na treh in 26 na vseh štirih virih. Nekateri toponimi tako izkazujejo trajno prisotnost v prostoru – to lahko trdimo za vse tiste, ki se pojavljajo vsaj na enem historičnem in na enem sodobnem viru. Takih toponimov je 62 – poleg 54 toponimov, ki se pojavljajo na treh oz. štirih virih, najdemo še 8 takih, ki se pojavljajo na dveh, od tega na enem sodobnem in na enem historičnem.

RAZPRAVA

Rezultati raziskave so pokazali, da imajo ledinska imena na izbranem območju lastnosti, o katerih pišejo tudi številni drugi raziskovalci, ki so se lotili njihove

obravnav. Med temi velja v prvi vrsti omeniti značilne poimenovalne motive, ki izhajajo iz opisov reliefa, rastja, živalstva, pa tudi gospodarskih in družbenih razmer, kamor lahko štejemo poimenovanja po značilnostih obdelave, kmetijskih kulturah in lastništvu.

Pestrost razgibanega kraškega sveta je narekovala drobno členjeno parcelno strukturiranost, skromne naravne razmere pa potrebo po poimenovanju tudi najmanjših delov obdelovalnega sveta. Ker so poimenovalni motivi najpogostejše vzeti prav iz opisov fizičnega okolja, je pričakovati, da se znotraj posameznih lokalnih skupnosti pojavljajo enaka imena. Med najpogostejšimi poimenovalnimi motivi so prav reliefne oblike. Tako številna ledinska imena izhajajo iz opisov reliefnih in geomorfoloških pojavov, kot so: breg, dol, dolina, golobina, gora, gorica, hrib, jama, klanec, kucelj, podmol, ravan, reber, žleb. Ker gre za površje, preprejeno s presihajočimi jezeri, so pogosta tudi ledinska imena, ki vsebujejo ta termin, med drugimi pa ledinska imena pogosto vsebujejo tudi termine: boršt, devci, gmajna, griža, meja, mlačka, njiva, senožet, vrt, itd. Dejstvo, da so imena v rabi znotraj posamezne relativno zaprte družbene skupnosti pa onemogoča, da bi pri medsebojni komunikaciji prišlo do nesporazumov.

Na obravnavanem območju lahko v obdobju zadnjih 200 let (od nastanka franciscejskega katastra do danes) na eni strani sledimo tako spremembam fizične krajine, ki se odraža predvsem v zatavljanju in zaraščanju, kot tudi političnim in družbenim spremembam: naj omenim le zemljiško odvezo, gospodarjenje na skupnih vaških gmajnah, razdelitev le-teh in kasneje njihovo poddržavljenje, pa ponovna vrnitev v zasebno lastništvo. Nena zadnje je obravnavano območje v tem obdobju spadalo pod štiri različne države – Avstro-Ogrsko, Italijo, Jugoslavijo in Slovenijo, posledično pa so se zamenjali trije uradni jeziki – nemški, italijanski in slovenski. Kljub temu lahko opazimo, da se posamezne strukture v prostoru – obenem pa tudi v načinu, kako ta prostor zaznavajo prebivalci, ohranjajo. Pri tem gre v prvi vrsti za značilno poljsko razdelitev, ki se od časa nastanka franciscejskega katastra praktično ni spremenila. Posledično so se ohranila tudi številna ledinska imena – celo na območjih, kjer se je raba korenito spremenila. Nekdanje *gmajne*, *laze* in *senožeti* v večini primerov prerašča gozd, *njive*, *vrtovi* in *zevniki* so danes travniki, medtem ko na *zgonih* ni več nikakršnega sledu o zganjanju živine.

Čeprav se le slaba petina (natančneje 62 od 354) imen pojavlja hkrati na vsaj enem historičnem in enem sodobnem viru, lahko trdimo, da ledinska imena izkazujejo kontinuirano prisotnost v prostoru. Ponovno je treba poudariti, da sem upoštevala le toponime, ki se pojavljajo na vseh virih v enaki obliki. Če bi upoštevala še toponime, katerih zapisi se na posameznih virih nekoliko razlikujejo (npr. *Krase/Krase* – *Na Krassi/Na Kraf-si* ali *Ločice* – *Pod Losizo* – *Per losizi*), bi bil ta seštevek znatno večji. Glede na to, da informatorji poznajo več imen, kot jih je zapisanih na TTN, lahko sklepamo, da

tudi v obdobju, ko je nastajal franciscejski kataster, niso bila zapisana vsa imena, ki so jih v tistem času uporabljali lokalni prebivalci za poimenovanje zemljišč – nenazadnje so bili prebivalci v tistem obdobju veliko bolj odvisni od svojih zemljišč in na njih pridelane hrane, zemljišča so bila intenzivneje obdelana, človekova prisotnost v kmetijskem prostoru pa veliko pogostejša kot danes. Prav tako so številčnejša imena, zapisana na kartografskem, ko tista na opisnem delu katastra. Iz tega lahko sklepamo, da bi bilo v primeru popolnejših zapisov na francisejskem katastru, število toponimov, ki so v rabi že od tistega obdobja, večje.

Vse zgoraj zapisane ugotovitve na eni strani odkrivajo le droben delček v mozaiku ledinskih imen, s katerimi je prepletena in neločljivo povezana kulturna krajina, vendar nam obenem ponujajo izziv za nadaljnje proučevanje odnosa med kulturno krajino in poimenovanjem njenih najmanjših delov.

SKLEP

Ledinska imena skupaj s poimenovanimi območji odkrivajo vpogled v človekovo konceptualno organiza-

cijo krajine, predvsem prostora, namenjenega kmetijski proizvodnji. Utilitarna nujna, ki je bila povod za – bolj ali manj pravično – razdelitev obdelovalnega sveta in racionalno organizacijo kmetijske proizvodnje, je v večini primerov usmerjala tudi njegovo poimenovanje. Človek, ki je intenzivno gospodaril s prostorom, je tega tudi podrobno poznal, zato ne preseneča dejstvo, da so bili zgledi za številna imena vzeti prav iz značilnosti poimenovanih območij ali njihove neposredne bližine. Raba v majhni in relativno zaprti družbeni skupnosti ter povezanost s samim kmetijsko-proizvodnim procesom pa omogoča, da se imena v prostoru ohranjajo tudi skozi dolga časovna obdobja. Mesto, ki ga zasedajo ledinska imena, je namreč nekje med fizičnim in zaznavnim, med persistentnim in spreminjajočim se. Kot taka so ledinska imena lahko vir številnih informacij o preteklem razvoju krajine.

Ali so lahko ledinska imena in z njimi povezana organizacija prostora lahko tudi vir informacij za prihodnje urejanje krajine? Iskanje odgovora na to vprašanje pa gotovo zahteva podrobnejšo raziskavo tako prostorske pojavnosti, kot tudi človekovega razumevanja in interpretacije ledinskih imen.

FIELD NAMES IN SPACE AND TIME

Nadja PENKO SEIDL

University of Ljubljana, Biotechnical faculty, Jamnikarjeva 101, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: nadja.penko@bf.uni-lj.si

SUMMARY

Field names are one of the basic components of a cultural landscape. The attitude of people toward space is recorded in these names which are the subject matter of research in numerous scientific disciplines which approach the study of field names from different aspects.

The purpose of this study was to gain as comprehensive as possible an insight into field names in the selected area under consideration: cadastral communities Juršče, Palčje, Parje and Zagorje in the municipality of Pivka. The first part of the research involved the examination of numerous sources dealing with field names – as well as toponyms in general – from a number of very different aspects. On the basis of the findings presented in these research studies, the basic hypotheses were formed which were subsequently verified by a specific research study: (a) there are characteristic naming motifs for field names, most frequently taken from descriptions of the physical world, (b) these names are usually associated with the land division system in within which characteristic field names also appear, (c) as the names are in use within small and relatively closed communities, their repetition does not cause any misunderstandings in communication, (d) field names exhibit a permanent presence in space - they are still preserved in areas where the physical appearance of the landscape is changing. The main focus of this study was placed on verifying the behaviour of field names over space and time, i.e., what are the features of their spatial distribution and how have the names been preserved and/or changed over time.

The research method used consisted of three basic steps: (1) to review the existing research studies in order to form hypotheses, (2) to collect field names, and (3) to conduct a comparative analysis of these field names. Field names were collected with the aid of four different sources: the graphic and the textual part of the 'Franciscejski kataster' (Land Cadastre of Franz II), the Basic Topographic Plan, and local informants. The names collected were used as the basis for a comparative analysis of names by means of which I wished to verify my initially defined hypotheses.

(a) The majority of naming motifs listed by researchers mentioned in the introduction appear in the area under consideration. (b) Also appearing are field names characteristic for land distribution into particles. (c) The same field

names appear within neighbouring local communities – in four cadastral communities I collected (with the aid of local informants) 306 toponyms, 295 of which were field names, with as many as 25 of them appearing in at least two cadastral communities in identical form: one of these names appears in all four cadastral communities, three names in two communities and 20 names in two cadastral communities. (d) Two historical and two contemporary sources provided insight into the historical dynamics of field names. Using all four sources, 569 different toponyms were collected. The majority of these toponyms – as many as 354 – appear in only one of the sources, 161 in two sources, 28 in three, and 26 names appear in all four sources. As many as 62 toponyms appear simultaneously in at least one historical and one contemporary source – even in areas where land use and the appearance of landscape changed significantly during the period of study. We can state that field names exhibit a considerably permanent presence in space even in cases when we can follow changes in the physical features of the landscape, cultivation technologies, as well as large-scale social changes including changes of official languages, social order and ownership.

Key words: geographical name, toponym, field name, cultural landscape

VIRI IN LITERATURA

ARS, AS 176, ZZPKO – Arhiv republike Slovenije (ARS), AS 176 – Franciscejski kataster za Kranjsko, Zapisnik zemljiških parcel katastrskih občin (ZZPKO): Juršče (A065), Palčje (A118), Parje (A119), Zagorje (A151) – v originalu: Protokoll der Grudnparcellen der Gemeinde: Jursitsch (A065), Paltschie (A118), Parie (A119), Sagurie (A151).

ARS, AS 176, KG – ARS, AS 176 – Franciscejski kataster za Kranjsko, Kartografsko gradivo (KG): A119A01, A119A02, A119A03, A119A04, A119A05, A118A01, A118A02, A118A03, A118A04, A118A05, A118A06, A118A07, A118A08, A118A09, A118A10, A118A11, A151A01, A151A03, A151A04, A151A05, A151A06, A151A07, A151A08; http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htql-cgi/arhiv/enos_isk_kat.htm (24. 1. 2008).

Bajec, A. (ur.) (1994): Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Čop, D. (2002): Gorska, terenska (ledinska) in vodna imena v Sloveniji. Jezikoslovni zapiski 8, 2, 93–108.

DOF – Digitalni ortofoto načrti (DOF), Listi D212561, D212661, D212761, D212861, D213361A, D213461, D213561, D213661, D213761, D213861, D214361, D214461, D214561, D214661, D214761, D214861, D220361, D220461. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije. <http://www.gu.gov.si>.

Furlan, M., Gložančev, A., Šivic-Dular, A. (2000): Pravopisna ustreznost zapisa lastnoimenskega gradiva v registru zemljepisnih imen in registru prostorskih enot. Geografski vestnik. 72-I, 73–86.

Ilešič, S. (1950): Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana, Inštitut za geografijo.

Juvančič, M. (2000): Geodezija za gozdarje in krajske arhitekte. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire.

Kadmon, N. (2000): Toponymy. The Lore, Laws and Language of Geographical Names. New York, Vintage Press.

Kladnik, D. (1999): Leksikon geografije podeželja. Ljubljana, Inštitut za geografijo.

Klemše, V. (1993): Krajevna, ledinska in vodna imena v Števerjanu. Gorica, Slovensko planinsko društvo v Gorici.

Klemše, V. (1997): S Poklona do Toplice: Krajevna, ledinska, vodna in druga imena v Štmaru, Pevmi in na Oslavju. Gorica, Kulturno društvo Sabotin, Rajonski svet za Pevmo, Oslavje in Štmar.

Klemše, V. (2005): Lucinis Podgora Štandrež: Krajevna, ledinska, vodna in druga imena v katastrskih listinah. Gorica, Rajonski sveti za Podgoro, Ločnik, Štandrež s prispevkom Fundacije Goriške hranilnice.

Koloini, B. (1991): Toponimi – substrat spominjanja. Primorska srečanja, 23, 621–623.

Lynch, K. (1972): What Time Is This Place? Boston, MIT Press.

Marušič, B. (1999): O krajevnem imenoslovju romansko-slovanskega jezikovnega stičišča. Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod (posebni odtis). Ljubljana, ZRC SAZU, 531–538.

Matas, M. (2001): Toponimija dijela Splitske zagore. Hrvatski geografski glasnik, 63, 121–142.

Meje občin. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije. <http://www.gu.gov.si>.

Merkur, P. (1995): Toponomastika občine Zgonik. Gorica, Občina Zgonik.

Relph, E. (1976): Place and placelessness. London, Pion Limited.

Ribnikar, P. (1982): Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. Zgodovinski časopis 36, 4, 321–337.

Snoj, M. (2009): Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen. Ljubljana, Modrijan - Založba ZRC SAZU.

Šekli, M. (2008): Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.

Škofic, J. (2004): Zemljepisna lastna imena na Dobravah med dolinama Lipnice in Save. V: Jesenšek, M. (ur.): Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika. Slovenska zemljepisna imena. Ljubljana - Pišce, Slavistično društvo Slovenije - Društvo Pleteršnikova domačija, 60–73.

Štih, P. (2001): Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku. Osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.

Temeljni topografski načrti. (Merilo 1 : 5000.) Pivka 25, 33, 34, 35, 36, 37–47, 43, 44, 45, 46; Ilirska Bistrica 3, 4. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije. [Http://gu.gov.si](http://gu.gov.si).

Tilley, C. (1994): *A Phenomenology of Landscape*. Oxford - Providence, Berg Publishers.

Titl, J. (1998): Geografska imena v severozahodni Istri. Koper, Založba Annales.

Titl, J. (2000): Toponimi Koprškega primorja in njegovega zaledja. Koper, Založba Annales.

Unuk, D. (2004): Zemljiška imena v Črešnovi grabi in Strmcu (Stoperce v Halozah). V: Jesenšek, M. (ur.): *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika*. Slovenska zemljepisna imena. Ljubljana - Pišce, Slavistično društvo Slovenije - Društvo Pleteršnikova domačija, 194–201.

Azaryahu, M., Golan, A. (2001): (Re)naming the landscape: The formation of the Hebrew map of Israel 1949–1960. *Journal of Historical Geography*, 27, 2, 178–195.

Basso, K. (1996): *Wisdom Sits in Places: Landscape and language among the Western Apache*. Albuquerque, University of New Mexico.

Bezljaj, F. (1956): Slovenska vodna imena I. Ljubljana, SAZU.

Condera, M., Vassere, S., Neff, C., Meurer, M., Krebs, P. (2007): Using toponymy to reconstruct past land use: a case study of 'brüsáda' (burn) in southern Switzerland. *Journal of Historical Geography*, 33, 4, 729–748.

Dapit, R. (2003): Krajevna imena vzhodne Rezije v luči materialnega in duhovnega izročila. Doktorska disertacija. Ljubljana, Filozofska fakulteta.

Field, J. (1993): *A History of English Field-Names*. New York, Addison Wesley Longman.

Herman, RDK (1999): The Aloha State: Place Names and the Anti-conquest of Hawai'i. *Annals of the Association of American Geographers*, 89, 1, 76–102.

Jett, S. (1997): Place-Naming, Environment and Perception among the Canyon de Chelly Navajo of Arizona. *Professional Geographer*, 49, 4, 481–493.

Južnič, S. (1993): Identiteta. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Koletnik, M. (2004): Ledinska imena v Rogašovcih. V: Jesenšek, M. (ur.): *Besedoslovne lastnosti slovenskega*

jezika. Slovenska zemljepisna imena. Ljubljana - Pišce, Slavistično društvo Slovenije - Društvo Pleteršnikova domačija, 181–193.

Majdič, V. (2004): Ledinska imena zahodnega dela občine Šentjur pri Celju V: Jesenšek, M. (ur.): *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika*. Slovenska zemljepisna imena. Ljubljana - Pišce, Slavistično društvo Slovenije - Društvo Pleteršnikova domačija, 163–169.

Merkur, P. (1999): Krajevna imena v občini Zgonik. V: Košuta, M. (ur.): *Zgonik, narava in ljudje*, zbornik. Zgonik, Občina Zgonik, 115–126.

Siderius, W., de Bakker, H. (2003): Toponymy and soil nomenclature in the Netherlands. *Geoderma* 111, 3–4, 521–536.

Sousa, A., García-Murillo, P. (2001): Can place names be used as indicators of landscape changes? Application to the Doñana Natural Park (Spain). *Landscape Ecology*, 16, 5, 391–406.

Stewart, A. M., Keith, D., Scottie, J. (2004): Caribou Crossing and Cultural Meanings: Placing Traditional Knowledge and Archaeology in Context in an Inuit Landscape. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 11, 2, 183–211.

Sweeney, S., Jurek, M., Bednar, M. (2007): Using place names to interpret former floodplain connectivity in the Morava River, Czech Republic. *Landscape Ecology*, 22, 7, 1007–1018.

Thornton, T. F. (1997a): Anthropological studies of Native American place naming. *American Indian Quarterly*, 21, 2, 209–228.

Thornton, T. F. (1997b): Know your place: The organization of Tlingit geographic knowledge. *Ethnology*, 36, 4, 295–307.

Titl, J. (1999): Ledinska imena na Komenski planoti. *Kras*, 35, 30–33.

Titl, J. (2006): Kraški toponimi. Koper, Založba Libris.

Truhlar, F. (1975): Krajevna imena Gradišče, Gomila, Groblje, Žale. V: Bolta, L.: *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana, SAZU - Inštitut za arheologijo, 106–112.

Truhlar, F. (1979): Toponomastika v službi arheologije. *Arheološki vestnik*, 30, 498–506.

Urbanc, M., Gabrovec, M. (2005): Krajevna imena: poligon za dokazovanje moči in odraz lokalne identitete. *Geografski vestnik*, 77, 2, 25–43.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-11-08

UDK 904:711.4(497.4Koper)

ARHEOLOŠKA IZKOPAVANJA V KOPRU: PRIMER KRELJEVA 1, ARHEOLOŠKA IN STAVBNA DEDIŠČINA

Mitja GUŠTIN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: mitja.gustin@zrs.upr.si

Maša SAKARA SUČEVIĆ

Pokrajinski muzej Koper, Kidričeva 19, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: masa.sucevic@pokrajinskimuzej-koper.si

Neža ČEBRON LIPOVEC, Zrinka MILEUSNIĆ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: neza.cebronlipovec@zrs.upr.si; zrinka.mileusnic@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Predvidena prenova stanovanjske stavbe na naslovu Kreljeva 1 v Kopru je sprožila temeljito arheološko raziskavo, ki je razkrila dragocene podatke za rekonstrukcijo geneze mesta. Stavba leži na jugovzhodnem robu ožjega mestnega jedra in je značilen primer anonimne arhitekture Kopra, obenem pa z detajli in zapuščenimi dokumenti priča o meščanskem značaju stavbe v začetku 20. stoletja. Arheološki sloji v notranjščini pričajo tako o poznoantični kot o srednjeveški poselitvi na tem mestu. Slika o stalni poselitvi, o lokalni proizvodnji in o povezavi s širšim italijanskim prostorom pa dopolnjujejo številne novodobne najdbe keramike. Obenem z raziskavami na kapucinskem vrtu ter v palači Baseggio na Kreljevi 6, rezultati izkopavanj na Kreljevi 1 soustvarjajo pripovedno sliko o urbani morfologiji Kopra.

Ključne besede: Koper, urbana morfologija, anonimna arhitektura, arheologija

SCAVI ARCHEOLOGICI A CAPODISTRIA: IL CASO DI VIA KRELJ 1, PATRIMONIO ARCHEOLOGICO ED ARCHITETTONICO

SINTESI

Il progetto di ristrutturazione dello stabile di via Krelj 1 a Capodistria ha richiesto un'approfondita indagine archeologica, che ha portato alla scoperta di informazioni preziose per la ricostruzione della genesi della città. L'edificio sorge al margine sudorientale del centro cittadino e costituisce un tipico esempio di architettura minore capodistriana; dettagli e documenti lasciati in eredità però testimoniano del carattere borghese dell'edificio all'inizio del XX secolo. Gli strati archeologici dell'interno dimostrano l'esistenza in loco di insediamenti sia tardoantichi sia medioevali. Il quadro relativo alla stanzialità di tali insediamenti, alla produzione locale e ai legami col più vasto ambiente italiano è ulteriormente arricchito dal recente ritrovamento di cospicui reperti di ceramica. Gli esiti degli scavi in via Krelj 1, congiuntamente alle ricerche svoltesi nell'orto dei cappuccini e nel palazzo Baseggio in via Krelj 6, contribuiscono a delineare un quadro eloquente della morfologia urbana di Capodistria.

Parole chiave: Capodistria, morfologia urbana, architettura minore, archeologia

UVOD

Od osemdesetih let 20. stoletja so zaščitne arheološke raziskave starega mestnega jedra Kopra redni spremljevalec večine gradbenih posegov v starem mestnem jedru. V zadnjem desetletju se je število gradbenih posegov, povezanih z naglo gospodarsko rastjo mesta,

še močno povečalo, kar je vplivalo tudi na povečanje števila zaščitnih arheoloških raziskav (sl. 1). Skladno z obsegom gradbenih del so zaščitna izkopavanja večje in manjše površine, tako znotraj gabaritov obstoječih objektov kot tudi na javnih mestnih površinah. Med manjše zaključene raziskave sodi tudi zaščitno arheološko izkopavanje notranjosti stavbe na Kreljevi 1.

1 – pristanišče Porporella/the Porporella port (2005), 2 – Carpacciov trg/Carpaccio Square (1999), 3 – Ukmarjev trg/Ukmar Square (2007), 4 – Ukmarjev trg/Ukmar Square (2006), 5 – Belveder (2000), 6 – Verdijeva ulica (2006), 7 – Mladinska 4 (1998), 8 – Muzejski trg/Museum Square (2008, 2009), 9 – Kidričeva ulica (1993), 10 – Muzejski vrt/Museum garden (1997), 11 – Garibaldijeva ulica (1990), 12 – Garibaldijeva ulica, 1 (2001), 13 – Fakulteta za humanistične študije/Faculty of Humanities (2005, 2006), 14 – Armeria-Forresteria (1990, 2005–2006), 15 – Pretorska palača/Praetorian Palace (1993), 16 – Titov trg/Tito Square (1980), 17 – Stolnica-zunanost/Cathedral, exterior (1986, 2006), 18 – Stolnica-notranost/Cathedral, interior (1991, 2006), 19 – Krstilnica sv. Janeza Krstnika/Baptistery of St. John the Baptist (1995, 2000), 20 – Škofijski ordinariat/Diocesan Ordinary's Office (1989), 21 – Ulica OF (1990), 22 – Ulica pri Velikih vratih (1992), 23 – Pristaniška ulica (1985), 24 – Prešernov trg/Prešeren Square (1993), 25 – Soška ulica (1992), 26 – Kolarska ulica (1989), 27 – Vojkovo nabrežje (2008), 28 – Tovarniška 8–10 (1993), 29 – Tovarniška ulica 4 – Božičeva ulica 2 (2005), 30 – 22 – Vrtna ulica 2, 4, 8 (2005, 2006), 31 – Kreljeva ulica 1 (2009), 32 – Kreljeva ulica 6 (1993, 2010), 33 – Martinčev trg/Martinič Square (2003), 34 – Cerkev sv. Frančiška/The Church of St. Francis (1996), 35 – Cerkev sv. Klare/The Church of St. Clare (1989), 36 – Grudnova ulica 3 (2008), 37 – Kumarjeva ulica 4 (2004), 38 – Trg Giordana Bruna/Giordano Bruno Square (1994), 39 – Kapucinski vrt/Capuchin garden (1986–1987), 40 – Cankarjeva ulica (2007), 41 – Cankarjeva ulica (1993), 42 – Bazoviška ulica 34–36 (1997), 43 – Ribiški trg/Fishermen's Square (2007), 44 – Ribiški trg/Fishermen's Square 9 (2010), 45 – Minoritski samostan Sv. Ane Minorite Monastery of St. Ana (2007).

Sl. 1: Načrt Kopra z lokacijami in letnicami arheoloških raziskav znotraj mestnega jedra.

Fig. 1: Plan of Koper with locations and years of archaeological research within the urban core.

Sl. 2: Lokacija raziskav na Kreljevi 1 v Kopru: (a) na načrtu G. Finija iz leta 1619, (b) na franciscejskem katastru iz leta 1819 in (c) na dopolnjeni verziji franciscejskega katastra.
 Fig. 2: Location of research at Kreljevi 1 in Koper: (a) on the plan by G. Fini from 1619, (b) in the Franciscan register from 1819 and (c) in the supplemented version of the Franciscan register.

Stanovanjska stavba na Kreljevi 1 leži na jugovzhodnem robu ožjega kopskega mestnega jedra, v neposredni bližini Trga Brolo tik ob platei communis, današnjem Titovem trgu, v središču mesta (sl. 2).

Zaščitne arheološke raziskave znotraj obodnih zidov objekta na parceli št. 378 k. o. Koper so izvajali sodelavci Inštituta za dediščino Sredozemlja Znanstveno-raziskovalnega središča Koper Univerze na Primorskem junija in septembra 2009. Raziskave je naročil in financiral Zavod za zdravstveno zavarovanje Republike Slovenije (ZZZS), OE Koper kot obvezni poseg pred celotno prenovo stavbe. Notranjost stavbe je bila zaradi dotrajanosti – podrte strehe in 1. nadstropja – predvidena za odstranitev, kar je omogočilo arheološki izkop celotne notranje tlorisne površine v izmeri približno 70 m².

Raziskave so pokazale zidane dele novoveške arhitekture in ostaline starejših predhodnih objektov. Na geološki osnovi so ohranjeni sledovi pokončnih lese- nih stebrov, po vsej verjetnosti poznoantičnih objektov. Drobnost gradivo, odlomki lončenine, steklo, bronasti predmeti, potrjuje časovno opredelitev arhitekture.

ZGODOVINA STAVBE NA KRELJEVI 1

Že na zemljevidu Giacoma Fina iz leta 1619 je dobro vidna tedanja mestna shema in fizični obstoj uličnega gabarita stavbe na Kreljevi 1, ki je razviden v izrisanih stranicah ulice (sl. 2a). Podrobnejše podatke nam ponuja franciscejski kataster iz leta 1819 (sl. 2b). V tem dokumentu beremo, da je stavba obsegala gabarite današnje stavbe na Kreljevi 1 in vzhodnega dela današnjega vrta stavbe ZZZS OE Koper. Tloris ima razvidno nepravilno, trapezasto obliko. Na desno (vzhodno) stran je mejila na slepo ulico oziroma ulični zamik, ki stavbo razmejuje od današnje stavbe na Kreljevi 3. Zanimiv namig najdemo na levi, zahodni strani, kjer je tik ob obravnavani stavbi izrisana še ena, ožja stavba. Slednja je bila z mostovžem povezana s stavbo na današnji Kreljevi 2 na nasprotni strani ulice. Šele ta stavba je nato na zahodnem delu mejila na zeleno površino. A že na franciscejskem katastru je s prečrtanimi zidovi nakazana rušitev tega mostovža in stavbe (glej sl. 2b,c).

Poudariti moramo, da je območje današnje Kreljeve ulice v visokem srednjem veku v izoblikovanju, saj v bližini od leta 1260 že stoji frančiškanski samostan, pred letom 1300 že 'palača konzulov', na kateri je bil zgrajen samostan klaris (Žitko, 2009, 18), območje vzhodno in južno od tod (Bošadraga, okolica Gramscijevega trga, okolica Tomažičevega trga) še danes zaznamuje tako imenovana anonimna arhitektura, ki izhaja iz obdobja gotike in je bila kasneje v baroku pogosto predelana (Guček, 2000). Prav baročno obdobje je močno zaznamovalo Kreljevo ulico, saj je v tem obdobju doživela vrsto preizidav, kot to izkazujejo pročelja stavb na Kreljevi 2 in 4, še posebno pa v dveh gradbenih fazah predelana palača Basseggio, imenovana Borilnica, na Kreljevi 6 (Kovač, 2007) kot tudi notranjščina samostanske cerkve sv. Klare.

Iz zapisov Laura Decarlija (2001) izvemo, da je v tej stavbi živel pred koncem druge svetovne vojne notar Edvard Della Savia,¹ ki je imel svojo pisarno v tej hiši še v osemdesetih letih 20. stoletja. V zapuščeni stavbi naj-

deni trohneči dokumenti potrjujejo odvetniško dejavnost, saj gre v najdenem gradivu večinoma za pravne spise, vloge, prošnje itd. Celotno gradivo je preneseno v Pokrajinski arhiv Koper.

a)

b)

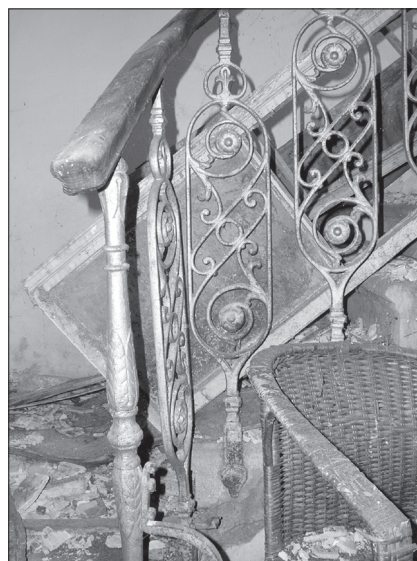
c)

d)

e)

f)

Sl. 3: Koper – Kreljeva 1, stanje objekta pred raziskavami: (a) ulično pročelje hiše (stanje 2011), (b) zidovje nadstropja z zazidanimi nekdanjimi povezavami, (c) naslikana stenska bordura, (d) lesena ograja nadstropja, (e) vhodna vrata, (f) litoželezna ograja stopnišča (foto: N. Čebtron Lipovec, A. Ogorelec).

Fig. 3: Koper – Kreljeva 1, state of the building before the research: (a) the façade facing the street (condition in 2011), (b) walls with cemented former corridors, (c) painted wall edging, (e) entrance door, (f) cast iron fencing along the staircase (photo: N. Čebtron Lipovec, A. Ogorelec).

¹ Zanimiv je podatek, ki ga navaja Aldo Cherini, da naj bi priimek Della Savia spadal med starejše priimke v starem jedru Kopra in naj bi bil slovanskega porekla (Cherini, 1998, 16).

OPIS STAVBE

Enonadstropna hiša na naslovu Kreljeva 1 (sl. 3), zgrajena iz lokalnega peščenjaka, je bila več let prepuščena propadu, saj je bila že dalj časa brez strehe. Pritličje je bilo zapolnjeno z zapuščenim pohištvo in strohnelim materialom, dostop v nadstropje ni bil mogoč, saj sta leseno ogrodje in leseni pod strohnela in razpadla. Prepoznavni so bili tudi znaki požara. V notranjščini so bili pred arheološko raziskavo, junija 2009, odstranjeni vsi zidovi.

Stavba z dvoosnim preprostim simetričnim pročeljem je bila zgrajena v nepravilnem podolgovatem tlorisu velikosti 6 x 11 m. Vhod skozi dvokrilna vrata je postavljen v levo os, v desni osi je kvadratno dvokrilno okno (sl. 3a). Tloris pritličja sestavlja levo za vodom širok, podolgovat hodnik, ki vodi do manjšega vogalnega stopnišča z izrazito oblikovano ograjo. Desni del pritličja obsegajo trije postori v nizu (sl. 4). Na severnem delu stavbe beremo povišan del, privzdignjen s stopnico, z vratno odprtino, brez pregradnih sten, ki sicer razdeljujejo pritličje. V oseh nad vodom in oknom v pritličju se v nadstropju ponovita dve dvokrilni okni. Vse odprtine so uokvirjene s kamnitimi ertami. Pročelje na vrhu zaključuje profiliran strešni venec, pri tleh pa betonski cokel, izveden kot posnetek kamnitih plošč. Omet fasade kot tudi strešni venec sta bila v precej uničenem stanju (Zajko, 2008).

Razporeditev prostorov v pritličju (sl. 4) in najdeni deli pohištva so pokazali, da je bil prvi prostor z oknom na ulico uporabljan kot kuhinja, vmesni notranji prostor brez okna pa kot spalnica. Za tretji prostor na severu ni jasnih indicov. V nadstropju so verjetno bile spalnice. Razporeditev prostorov sega v čas prezidave v moderni dobi. V srednjem veku pa je notranja razporeditev verjetno sledila ustaljenemu ustroju z delavnico ali hlevom in kuhinjo v pritličju ter bivalnimi prostori v nadstropju (Guček, 2000).

Zahodni zid, ki meji na današnjo zeleno površino, ima v nadstropju dve okni, na robu z južnim zidom pa slepa vrata (sl. 3b). Le-ta skupaj z nezaključenim, ravno odrezanim strešnim vencem na fasadi priča o nekdanjem objektu, ki ga še srečamo dokumentiranega na franciscejskem katastru (sl. 2b).

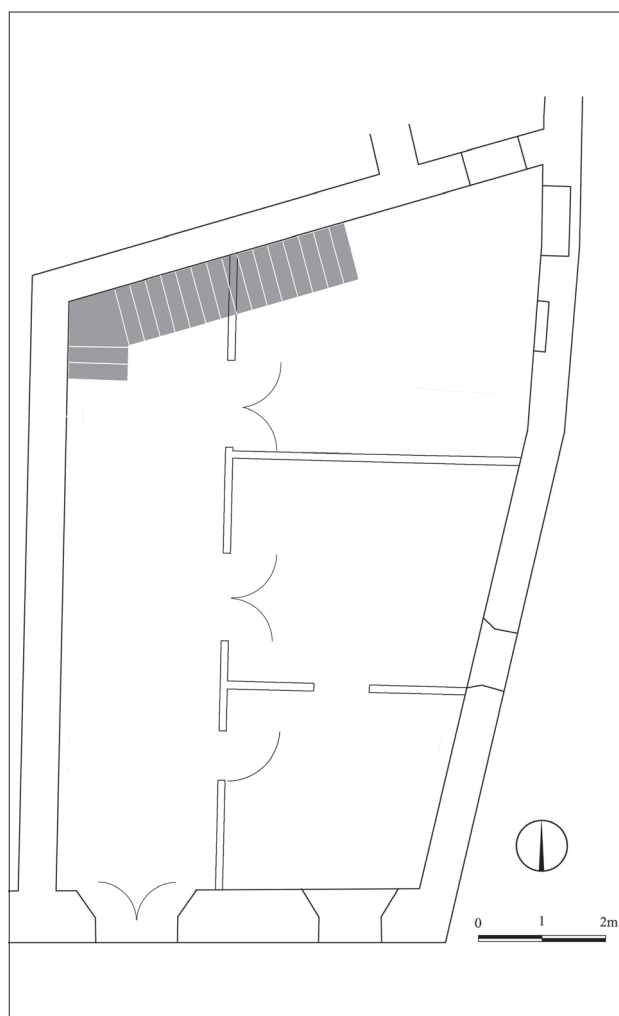
Vzhodni zid kaže dvoje zazidanih vratnih odprtin v pritličju, v nadstropju pa tri z opekami zazidane vratne odprtine, ki vse nakazujejo na nekdanjo povezavo s sosednjo stavbo na Kreljevi 3. Iz tega namiga opazimo, da je verjetno v franciscejskem katastru izrisani slepi zamik ulice mlajši in da je prej tu obstajala enotno pozidana površina.

Notranjščina stavbe je bila predeljena z opečnatimi zidovi. Pred izvotlitvijo pritličja je bila barvana v svetlo pastelno zeleno barvo do višine pribl. 1,5 metra, kjer jo je zaključeval temno siv tanek rob. Ostanki notranjega ometa v porušenem, severovzhodnem prostoru pritličja so pokazali sivo barvo ostenja tega prostora, ki ga je na

višini pribl. 1,5 metra krasila naslikana bordura v rjavi barvi, z motivom ribje kosti in cvetic (sl. 3c). Pogled v prvo nadstropje je odkril, da je bila tam lesena ograja podesta, sestavljena iz elegantnih stebričev valjaste oblike (sl. 3d).

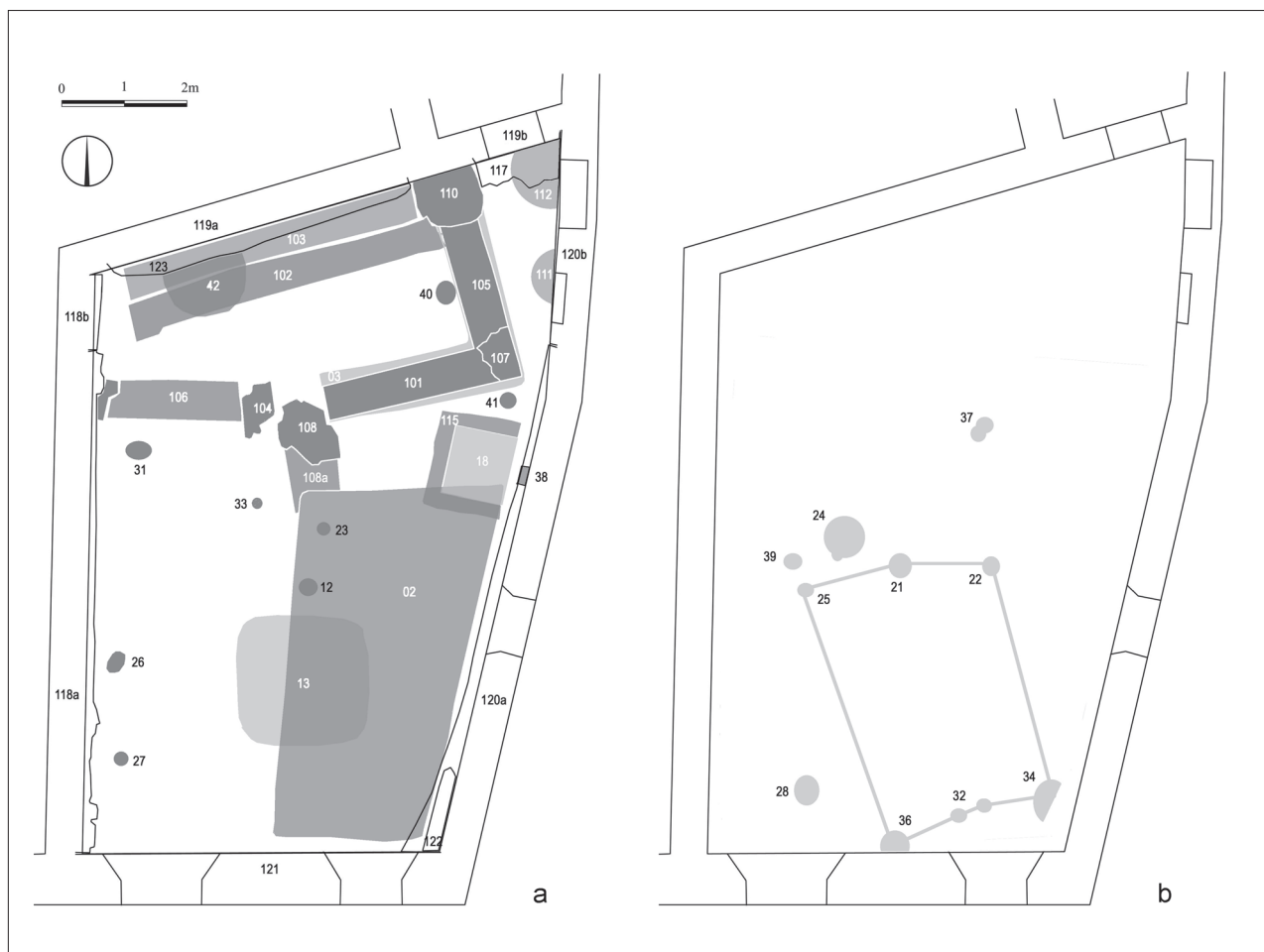
Hiša na Kreljevi 1 je po svoji gradbeni zunanosti običajno poslopje, kjer so bila značilna dvokrilna vhodna lesena, v historističnem stilu izdelana vrata edini izraziti detajl na pročelju (sl. 3e). Prav vrata s kovanimi rešetkami skupaj s kovano železno ograjo notranjega stopnišča predstavljajo edino jasno prepoznavno stavbno opremo.

Vhodna vrata enostavnega portala so sestavljena iz lesenega okvirja, vrhnji polji kril sta zapolnjena s kovano okrasno mrežo in steklenim oknom (sl. 3e). Spodnji del gladko obdelanega lesenega okvirja je oblikovan kot šti-rikotni kasetni panj. Sorodno oblikovana vrata iz druge

Sl. 4: Koper – Kreljeva 1, razporeditev prostorov pritličja (N. Čebren Lipovec, A. Preložnik).

Fig. 4: Koper – Kreljeva 1, ground floor layout (N. Čebren Lipovec, A. Preložnik).

Sl. 5: Koper – Kreljeva 1: (a) ostanki zidov, jam in plasti srednjega in novega veka; (b) poznoantične jame za stojke (izdelal A. Preložnik).

Fig. 5: Koper – Kreljeva 1: (a) remains of walls, caves and layers from medieval and modern ages, (b) late Roman grooves for pit props (by A. Preložnik).

polovica 19. stoletja srečamo na številnih drugih stavbah v Kopru in drugih istrskih mestih.²

Kovinsko okrasje sestavlja simetrični križni cvetlični motiv lilijinega cveta na sredini ter čašasto zavit enak cvetlični motiv ob zgornjem in spodnjem robu. Povezani so s petimi vertikalnimi palicami, od katerih sta druga in četrta spiralno zaviti. Oblikovanje kovinske mreže je še precej geometrično historistično, v nasprotju z v secesijski maniri izdelano litoželezno ograjo notranjega stopnišča.

V notranjščini je stalo kamnito stopnišče s polkrožno profiliranim gornjim robom stopnice v merah pribl. 70 x 18 x 20 cm in se je v obliki črke L vilo v nadstropje. Spremljala ga je litoželezna ograja (sl. 3f), sestavljena iz sedmih elegantnih, podolgovatih polj, zapolnjenih z

vegetabilno dekoracijo v navpičnem nizu dveh volut. Ti se stikata z vzporednima diagonalnima zaključkoma, te pa v nizu ustvarjajo diagonalo in tako vzporednico z vzpenjajočimi se stopnicami. Vrhnji del polj, na stiku z lesenim ročajem, upodablja uokvirjen cvet lilije. Oblikovanje nakazuje secesijsko obliko s poudarjeno vertikalo in diagonalo ter s prepletajočimi se abstrahiranimi cvetličnimi zaključki.

Motiv lilije in sorodno oblikovane kovinske izdelke srečamo še na številnih hišah v Kopru, motiv se pojavlja tudi v kovinskem okrasju baročnih palač, kot na primer Gravisi Barbabianca v Gallusovi ulici in palači Barbabianca na Čevljarski ulici. V Kopru najdemo izrazit secesijski motiv v kovanem okrasju na bivšem portalu sv. Klare, o katerem poroča Lauro de Carli, obenem med

² Podobni primeri secesijskega sloga so v Izoli dokumentirani na stavbah, ki segajo v začetek 20. stoletja (npr. stavba v Gregorčičevi ulici 70 (Sau, 2004, 74–75).

stanovanjskimi hišami anonimnega tkiva srečamo nekaj primerov kovanega vratnega okrasja v secesijskem slogu, na primer na Cankarjevi ulici in na Stanič-Gortanovem trgu (Decarli, 2001, 106–107).

Skrbno izdelana stavbna oprema nakazuje, da je bila sicer manjša samostojna stavba z dobrimi 140 m² uporabne površine, v bližini Trga Brolo s številnimi upravnimi poslopji, ob prelomu stoletja gradbeno urejena in opremljena v skladu s standardi tedanjega meščanskega sloja. Kot taka se je ohranila do osemdesetih let 20. stoletja, ko je bila prepuščena propadu.

OPIS ARHEOLOŠKO RAZISKANIH ZIDANIH ARHITEKTUR IN LESENIH OBJEKTOV POD POSLOPJEJEM NA KRELJEVI 1

Za lažje razumevanje in opis rezultatov arheološke raziskave so v besedilu opisa stratigrafske enote, poime-novane po dejanskih lastnostih njihove primarne rabe ali namena. Tako je SE spremenjena v ustrezen naziv (temelj, zid, suhozid, plast, itd.) ter za orientacijo na načrtu izkopane situacije spremljana z ustrežno številko. Številke so arbitrarne in veljajo samo za to situacijo arheoloških raziskav na Kreljevi 1.

Pod odstranjenimi tlaki (glej sl. 5) so se v severnem delu izkopnega polja pokazali dokaj ohranjen kamniti zid 101/105, suhozid 102, temelj 123 in med objektom 101/105 ter zahodno steno še vrsta različnih kamnitih struktur 104, 106 in 108, ki predstavljajo ostanke in ruševine nepovezanih arhitektur. Skupka kamenja in opeke 104 in 108 sta v plasti 01. Peščeni plasti 106 in 108a sta morda ostanka odstranjenih zidov ali povezani z najmlajšimi gradnjami.

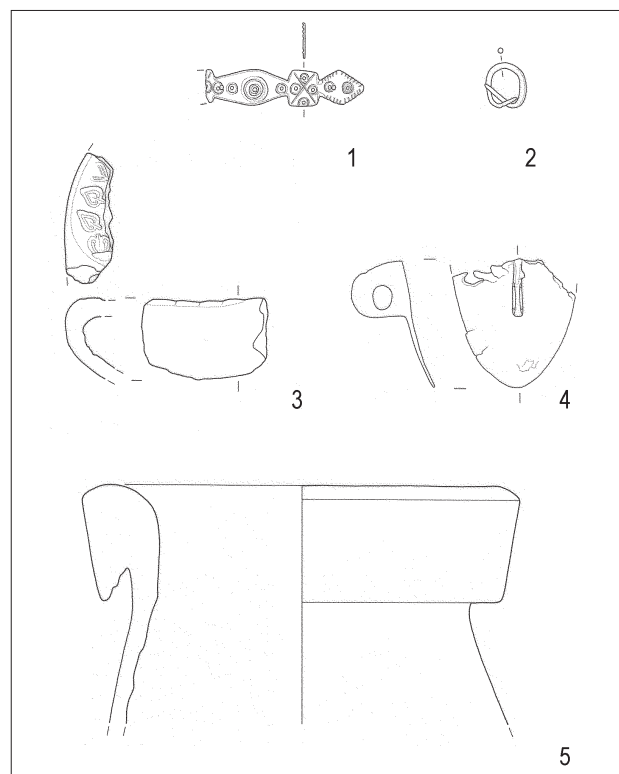
Izkopno polje je sicer prekrivala plast 01 iz glinasto meljaste ilovice zelo temno sive barve z odlomki gradbenega materiala, kosti in predvsem celih in zdrobljenih morskih polžkov in školjk. Pod vrhno plastjo 01 je v osrednjem in severnem delu izkopnega polja ležala zemljena plast meljaste ilovice temno sive barve 048, ki se od plasti 01 loči le po vsebnosti starejšega (večinoma poznoantičnega) gradiva.

Osrednji objekt v izkopnem polju predstavlja kakovostno in z malto zidan zid 101/105, ki je s temeljem vkopan v ilovnato plast 20, s katero je tudi zapolnjen jarek 03 za njun temelj. Zid 101 poteka od zahodnega zaključenega roba do poškodovanega vzhodnega vogala 107, ki se pravokotno nadaljuje v zid 105 in se pred severno steno zaključuje z razširjenim kamnitim balvanom 110, ki je morda služil kot prag. Na koncu balvana 110 je v severni steni 119 viden še en kamen, ki morda nakazuje povezavo naprej proti severu. Večina odkritega zidu 101/105 je morala biti tik pod površino, kar dokazuje na tej višini viden obris temeljnega jarka, ki je bil sicer skopan skozi vrhne plasti 01, 48 in ilovnato plast 20. V zidu 105 je bil najden in situ večji odlomek novoveške skleda. Objekt je bil vsekakor podrt najkasneje ob gradnji sedanje severne stene 119a.

Suhozidan zid 102, sestavljen iz večjih in manjših kamnov peščenjaka, morda opora za stopnišče v nadstropje, teče vzporedno s severno steno 119a in je pravokotno naslonjen na zid 105. Prostor med suhozidom 102 in severno steno 119 je zapolnjen z glinasto plastjo 35, v kateri je ležala moderna steklena ampula ter tlak 103.

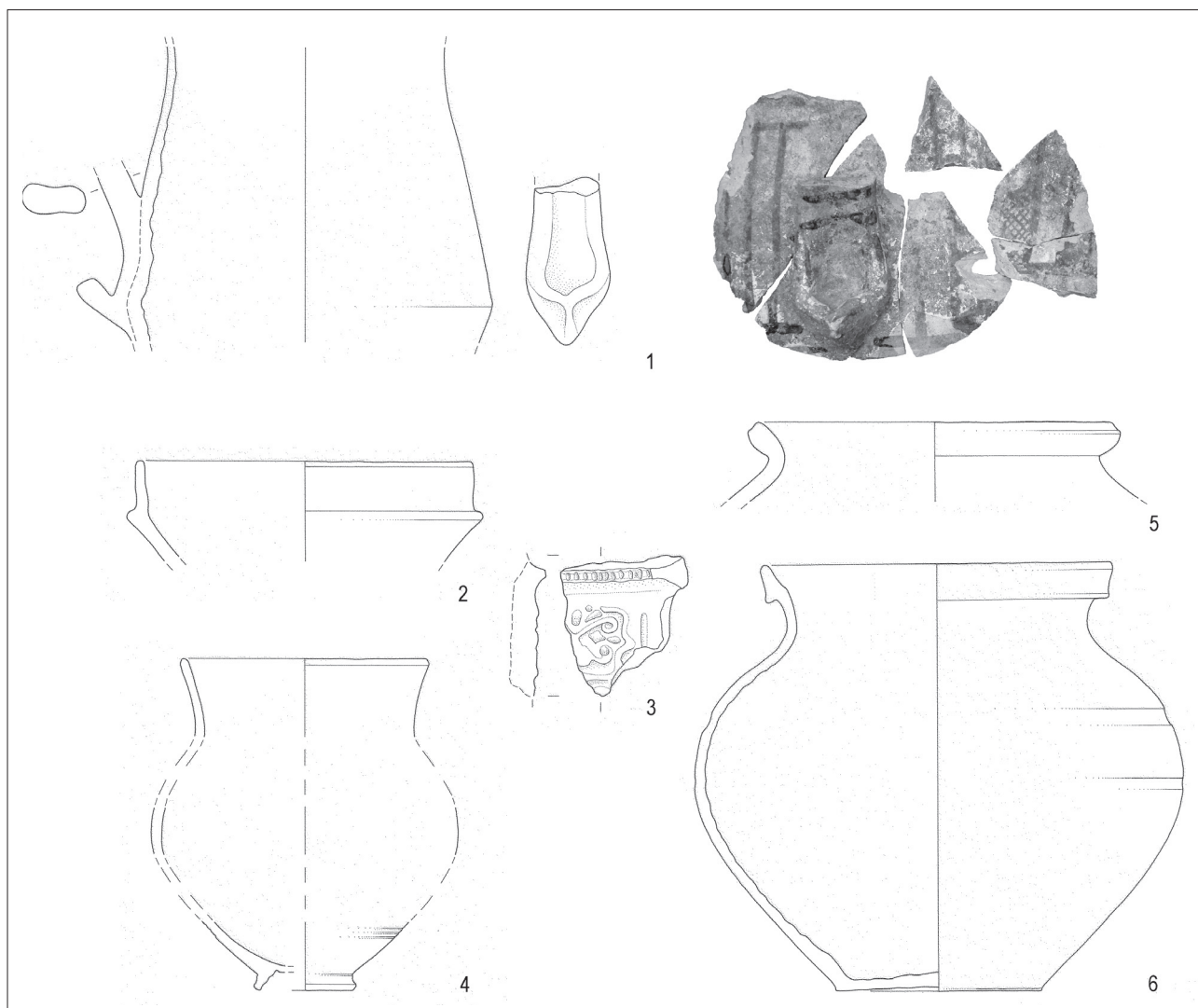
Pod vrhno plastjo 01 in pod suhozidom 102 leži jama 42 z novodobnim odpadnim gradivom, ki jo je deloma poškodovala gradnja temelja 123, na katerem stoji zid 119a. Stene in dno jame 42 s premerom 140 cm je bilo ponekod utrjeno s kamnito oblogo 42b, sama jama je bila zapolnjena z dvema polniloma 42 in 42d, ki sta vsebovali novoveško keramiko, med drugim skoraj povsem ohranjen keramični kuhinjski lonec.

Pravokotno zidan kamnit temelj 115 pripada kurišču oziroma zbiralšču pepela ob čiščenju dimnika, katerega nastavek za dimnik z močno poševno postavljeno kamnito ploščo je viden v jašku stene 120, zapolnjenim s plastjo pepela 38. Temelj kurišča je bil verjetno vkopan v plast 048, saj je zanesljivo šlo za poglobljen prostor, kjer so pravilno poravnane le notranje stranice zidov, medtem ko so zunanje površine zadelane s kamnitim drobirjem. Notranjost kurišča je bila zapolnjena z debelo plastjo pepela 18.

Sl. 6: Koper – Kreljeva 1: izbor značilnega gradiva (risba: J. Tratnik Šumi).

Fig. 6: Koper – Kreljeva 1: Selection of specific materials (drawing: J. Tratnik Šumi).

Sl. 7: Koper – Kreljeva 1: izbor značilnega gradiva (risba: J. Tratnik Šumi, foto: A. Ogorelec).

Fig. 7: Koper – Kreljeva 1: Selection of specific materials (drawing: J. Tratnik Šumi, photo: A. Ogorelec).

Pod zidom 120b sta bili v plasti 01 v severovzhodnem kotu objekta dve ruševinski jami 111, 112.

V vzhodnem delu izkopnega polja se je pokazala velika, pravokotno zamejena 13 cm debela plast črnega oglja 02, vkopana v plast 01 do zelenkasto obarvane ilovnate plasti 11.

Sredi južnega dela izkopnega polja se je pod plastjo 02 pokazal vkop 13 v velikosti pribl. 2 x 2 x 0,92 m (sl. 5a). Vkopan je bil tako v antropogeno plast 48, v ilovnato plast 20/ 11, v ilovnate sterilne plasti 49 in 50 ter v geološko osnovo 51. Jamo so verjetno uporabljali kot shrambo ali klet. Zapolnjena je bila z recentnimi plastmi (13, 19, 46, 47).

Po odstranitvi plasti 01 in 48 se je v ilovnati plasti 20 jasno pokazalo dvajset jam za lesene stojke. Polovica jih je vsebovala starejše poznoantično gradivo (21, 22, 24, 25, 28, 32–34, 37–36), druge pa so imele odlomke novodobne lončenine (12, 16, 23, 26, 27, 31, 39). Na podlagi povezovanja poznoantičnih stojk lahko rekonstruiramo vsaj en leseni objekt kvadratne oblike s stranicami, ki merijo pribl. 3 do 4 m (sl. 5b).³

Jame za stojke z novodobnim gradivom pa predstavljajo neopredelljivo leseno konstrukcijo, ki je na tem mestu stala sočasno z ohranjenimi kamnitimi temelji znotraj raziskanega poslopja.

3 Arheološke raziskave in drobna sondiranja kažejo, da se pod srednjeveškim Koprom praktično po vsej površini nekdanjega otoka razprostirajo naselbinski sledovi pozne antike, ki so v tem delu zastopani s sledovi lesenih gradenj, drugod pa tudi z zidano arhitekturo (glej Cunja, 1996).

Ob severnem robu jame 13 je bila izkopana sonda v izmeri 2 x 2 m. Sonda je pokazala, da ilovnati nanos 20, ki tvori osnovo celotni površini in vsem arhitekturnim strukturam, vsebuje redke odlomke poznoantične keramike.

DROBNO GRADIVO

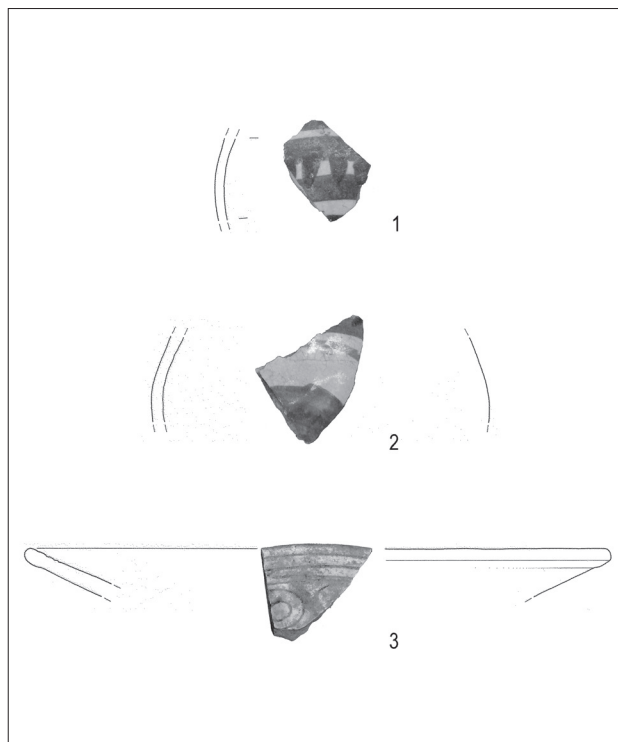
Med drobnimi najdbami prevladujejo odlomki keramičnih posod ter nekaj kovinskih in steklenih predmetov, ki jih lahko umestimo v čas pozne antike, srednjega in novega veka.⁴

Pregled keramike je pokazal prisotnost odlomkov poznoantičnega kuhinjskega in transportnega posodja ter odlomka dveh oljenk, srednjeveške kuhinjske in namizne lončenine in novoveško namizno keramiko. Večina najdb, ki jih lahko tipološko in časovno opredelimo, je bila najdena v premešanih plasteh 01 in 48, ki sta pokrivali izkopno polje. Zaradi tega dejstva je izbor drobnega gradiva predstavljen kronološko; v večjem številu je z izbranimi kosi vključeno gradivo iz jame 42, ki predstavlja zaprto stratigrafsko enoto.

Poznoantično gradivo je bilo najdeno predvsem v plasti 48 in v manjših jamah za stojke (21–22, 24, 25, 28, 32–34, 37–36, 39). V veliki večini so zastopani odlomki amfor oranžne do svetlo rdeče barve, običajno tudi s svetlo rumenim glinenim premazom. Veliko odlomkov pripada ostenjem narebrenih amfor. Najbolj izpoveden je odlomek ustja poznoantične amfore iz jame za stojko 33 (sl. 6: 5), ki ga na osnovi analogij lahko uvrstimo med poznoantične severnoafriške amfore tunizijske proizvodnje v čas prve polovice 5. do sredine 6. stoletja (Cunja, 1996, 109–110, T. 22: 262; T. 23: 264, 266). Odlomek tako imenovane afriške oljenke z okrasom srčastih listov (sl. 6: 3) lahko datiramo v 5. stoletje (Cunja, 1996, 103; T. 19: 220–223).

Ob številnih odlomkih keramike sodijo v ta čas tudi trije kovinski predmeti (sl. 6: 1–2, 4). Vsi so bili najdeni v vrhnji plasti 01, kar nam dopušča le okvirno časovno opredelitev na podlagi tipoloških značilnosti. Med njimi izstopa odlomek kovinskega okova, okrašenega z vrezanimi krogci (sl. 6: 1), ki ga zaradi značilnega okrasa lahko okvirno opredelimo v čas pozne antike od konca 4. in v začetek 5. stoletja.

Približno v enakem številu so zastopane tudi mlajše najdbe, večinoma novoveške. Kronološko starejšo izjemo predstavlja osem odlomkov vrča tako imenovane arhaične majolike (sl. 7: 1). Odlomki posode so bili najdeni v zasipni plasti 01 in jih na podlagi načina okraševanja zunanje površine lahko uvrstimo v 14. sto-

Sl. 8: Koper – Kreljeva 1: izbor značilnega gradiva (risba: J. Tratnik Šumi, foto: A. Ogorelec).

Fig. 8: Koper – Kreljeva 1: Selection of specific materials (drawing: J. Tratnik Šumi, photo: A. Ogorelec).

letje. Tovrstna keramika je bila v naše kraje uvožena iz italijanskih delavnic in je med arheološkim gradivom praviloma zastopana le v manjšem številu.⁵

Večina preostalih odlomkov keramičnih najdb sodi v obdobje novega veka. Med številnimi odlomki novoveškega posodja iz plasti 01 je bil izkopan tudi del keramične pečnice (sl. 7: 3).

Osnovne poteze novoveškega posodja so razvidne iz ostankov keramičnega gradiva iz jame 42 (sl. 7: 4–6). Zaradi slabše ohranjenosti so možnosti za analizo in tipološko-kronološko opredelitev najdb omejene; na podlagi splošnih značilnosti pa omogočajo vpogled v vrsto keramike, katere množičen pojav zasledimo v 15. stoletju in kasneje. Številni odlomki ustij kuhinjske keramike kažejo na intenzivno uporabo loncev (sl. 7: 5, 6),⁶ rekonstrukcija lončka (sl. 7: 4) pa tudi na uporabo značilnega posodja z zeleno ali rumeno loščeno površino. Za loščeno posodje je značilno, da je bilo v rabi tako pri pripravi kot tudi pri serviranju hrane, kar dodatno

4 Podobno kronološko zastopanost arheološkega gradiva lahko vidimo tudi na drugih lokacijah znotraj srednjeveškega mestnega jedra: Kapucinski vrt, Ukmarjev trg, palača Baseggio – Kreljeva 6, Cankarjeva ulica, Trg Giordana Bruna, Tovarniška ulica, ulica pri Velikih vratih (neobjavljeno).

5 Glej Bertacchi, 1977, 32–33, n. 24, 25, 32c, d; Buora, Leonarduzzi, 1999, 98, T. III: 3.

6 Glej Cassani, Fasano, 1993, 64, T. 1: 5, 7; T. 2: 9; Tomadin, 1992, 46, fig. 20: 3; 1994, 62–63, T. 1: 1, 2; 2000, 104, 116, n. 3, 72; 2004, 50, 51, n. 10.

potrjujejo različne oblike loščenega posodja, kot so lonci, kozice, trinožniki in sklede (sl. 7: 2), ki nedvomno sodijo med namizno posodje.⁷

Namizno posodje novoveškega časa najbolj označujejo odlomki gravirane keramike in majolike; nekaj odlomkov pa pripada tudi mlajšemu posodju iz bele prsti. Majolika je bila uvožena iz italijanskega prostora, medtem ko gravirani kosi lahko pripadajo proizvodom lokalnih delavnic. Kljub majhnosti ohranjenih kosov, na nekaterih prepoznamo dovolj jasne poteze, ki nam omogočajo kronološko opredelitev odlomkov. Takšna sta odlomka majolike s sledmi načina okraševanja posod s sredinskim medaljonom, ki ga omejuje lestev modre barve in znotraj katerega je upodobljen glavni motiv, kar odlomka uvršča v skupino majolike famiglia floreale ter omogoča okvirno

datacijo odlomkov v čas 15. in 16. stoletja (sl. 8: 1, 2). Nekoliko mlajši je odlomek gravirane keramike z ustjem, okrašenim z vrezanimi krogci, in vrsto zeleno poslikanih linij, ki pripada proizvodnji 16. in 17. stoletja (sl. 8: 3 – Cunja, 2004, 114, kat. št. 379, 380).

Arheološke raziskave na Kreljevi 1 so bile zaradi majhnega tlorisa objekta zamejene na slabih 70 m², a so pomemben del zgodovine poznoantičnega in srednjeveškega Kopra, saj predstavljajo pričevalen del urbanistične pozidave tega dela mesta. V tem predelu mesta je bila raziskava posebnega pomena, saj z raziskavami bližnjega kapucinskega vrta in cerkve sv. Klare pred desetletji ter palače Baseggio v letu 2010 tvori dragocene nastavke za razumevanje geneze mesta Kopra skozi dobrih petnajst stoletij.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN KOPER: EXAMPLE OF KRELJEVA 1, ARCHAEOLOGICAL AND ARCHITECTURAL HERITAGE

Mitja GUŠTIN

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: mitja.gustin@zrs.upr.si

Maša SAKARA SUČEVIĆ

Koper Regional Museum, Kidričeva 19, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: masa.sakara@pokrajinskimuzej-koper.si

Neža ČEBRON LIPOVEC, Zrinka MILEUSNIĆ

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: neza.cebronlipovec@zrs.upr.si; zrinka.mileusnic@zrs.upr.si

SUMMARY

The renovation of the residential building at Kreljeva 1, located on the south-eastern edge of the town core next to Brolo Square, is a typical example of vernacular architecture of Koper. Its details and historical documents also testify to the bourgeois character of this building in the early 20th century. The carefully constructed parts of the building (gate with wrought iron nets, staircase handrails) indicate that the smaller independent two-storey building with a usable area of a good 140 m², located in the vicinity of Brolo Square and its many administrative buildings, was constructed and furnished in accordance with the standards of the bourgeois class of that time. It had been preserved in this form until the 1980s when it was left to decay.

Archaeological research on less than 70 m² in this area has uncovered an important part of the late antique and medieval history of Koper, testifying to the urban development of the city. The results of this archaeological research are of special importance as they, along with the studies on the nearby Capuchin garden and Church of St. Clare from a few decades ago and on the Baseggio Palace at Kreljeva 6 from 2010, constitute a valuable resource for understanding the genesis of the town of Koper over a period of more than fifteen centuries.

⁷ Glej Bertacchi, 1977, 68, kat. 174; Cunja, 1989, 38, kat. št. 75; 2000a, 289, kat. 74; 2000b, T.II: 5; 2004, 82–83, kat. 56, 57, 60.

The archaeological layers in the interior stand testament to the Late Antiquity as well as to a medieval settlement on this site. Characteristic for Late Antiquity are the traces of wooden architecture while traces of masonry have been preserved from the medieval settlement.

The remains of the late Roman material are mostly represented by fragments of amphorae, some of which belong to the ribbed walls of amphorae, mainly from the 5th century. Standing out among the metal objects is a fragment of a metal plate decorated with incised circles (Fig. 6:1), that can be broadly dated back to the Late Roman Period from the end of 4th and the beginning of the 5th century.

The picture of permanent settlement, local production and connection with the broader Italian space is complemented by numerous finds of ceramics from the modern era. Modern tableware is best represented by the fragments of engraved pottery, majolica pottery and glazed tableware and some fragments belonging to the younger tableware made of white clay. Majolica was imported from the Italian area, while the engraved items may have been produced in local workshops.

Key words: Koper, urban morphology, vernacular architecture, archaeology

LITERATURA

Bertacchi, L. (1977): Ceramiche dal XIV al XIX secolo dagli scavi archeologici di Aquileia. Aquileia, estate-autunno 1977. Catalogo a cura della Soprintendenza archeologica del Veneto e del Friuli-Venezia Giulia, con il contributo della Regione Friuli-Venezia Giulia e dell'Associazione nazionale per Aquileia. Padova, Antoniana industria grafica.

Buora, M., Leonarduzzi A. (1999): Recenti rivenimenti di maiolica arcaica e altro materiale trecentesco a Udine nella Casa della Confraternita in Castello. V: Buora, M., Žbona Trkman, B. (ur.): Ceramica dal Bassomedioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine. Atti della giornata di studio-Udine, 16 marzo 1996. Archeologia di frontiera 2. Trieste, Editreg, 95–99.

Cassani, G., Fasano M. (1993): La grezza terracotta. V: Buora, M., Tomadin, V.: Ceramiche rinascimentali a Udine e altri materiali dello scavo del palazzo Savorgnan di Piazza Venerio. Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici musei di Udine IV. Roma, »L'Erma« di Bretschneider, 57–73.

Cherini, A. (1998): Le famiglie di Capodistria: notizie storiche ed araldiche. Trieste, Famiglia Capodistriana.

Cunja, R. (1989): Izkopavanje na vrtu kapucinskega samostana. V: Cunja, R.: Koper med Rimom in Benetkami. Katalog razstave. Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravnih in kulturnih dediščin.

Cunja, R. (1996): Poznorimski in zgodnjerednjeveški Koper. Arheološko izkopavanje na bivšem kapucinskem vrtu v letih 1986–1987 v luči drobnih najdb 5. do 9. stoletja. Koper, Založba Annales.

Cunja, R. (2000a): Keramika. V: Dioecesis Justinopolitana. Spomeniki gotske umetnosti na območju koprške škofije. Koper, Pokrajinski muzej, 282–295.

Cunja, R. (2000b): Poznosrednjeveška in renesančna keramika v Slovenski Istri. Annales, Series historia et sociologia, 10, 1. Koper, 63–76.

Cunja, R. (2004): Zbirka Gajšek. V: Guštin, M. (ur.): Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana / Ceramiche medievali e postmedievali da Pirano e San Giovanni / Srednjovekovna i novovekovna keramika iz Pirana i Svetog Ivana. Koper, Založba Annales, 67–203.

Decarli, L. (2001): Caterina del buso – Capodistria attraverso i soprannomi, necroscopia di una città. Trieste, Italo Svevo.

Guček, M. (2000): Anonimna arhitektura v prenovi Kopra. Koper, Založba Annales.

Kovač, M. (2007): EŠD 246 Koper – Palača Kreljeva 6. Konservatorski program (konservatorski načrt). December 2007. Piran, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran.

Sau, S. (ed.) (2004): Di porta in porta per le contrade di Isola / Od vrat do vrat čez izolske kontrade. Mediteraneum, Izola.

Tomadin, V. (1992): Moggio Udinese: Scavi archeologici ai piedi dell'Abbazia di San Gallo. Moggio Udinese, Občina Moggio Udinese.

Tomadin, V. (1994): Indagine archeologica nell'ala Nieveo del Castello di Colloredo di Montalbano. Udine, Fondazione Ippolito Nieveo.

Tomadin, V. (2000): Colloredo Duemila, Nuove testimonianze archeologiche dall'ala Nieveo del castello di Colloredo di Montalbano. Monfalcone, Edizioni della Laguna.

Tomadin, V. (2004): Le ceramiche medievali e rinascimentali del Museo civico di Gradisca d'Isonzo. Collana di studi Storici e Artistici del Museo della Città. Gradisca d'Isonzo, Stampa Goriziana.

Zajko, K. (2008): Anonimna arhitektura Kreljeva 1. Elaborat ZVKDS. Piran, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran.

Žitko, S. (2009): Koper na načrtu Giacoma Fina iz 1619, Pianta di Capod'Istria. Koper, Histria editiones.

original scientific article
received: 2011-08-09

UDC 94:334.782(497.472)«15/17»

THE FINANCIAL OPERATIONS OF URBAN AND RURAL CONFRATERNITIES IN THE KOPER AREA AS REVEALED BY REPORTS FROM CHURCH AND STATE OFFICIALS BETWEEN THE 16TH AND 18TH CENTURIES

Zdenka BONIN

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
Provincial Archives of Koper, Kapodistrias Square 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: zdenka.bonin@gmail.com

Darko DAROVEC

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: darko.darovec@zrs.upr.si

ABSTRACT

Confraternities were an important part of life; at the same time, they represented a link between rural and urban cultures in north-west Istria. In addition to the religious dimension, an important element of becoming a member of such confraternities was advancing the social and economic interests of both individuals and certain social groups. The confraternities made the lives of their members easier by lending them money, giving them land to lease, offering them the opportunity to provide services to the confraternity and finding them other temporary work. This also affected the economic development of rural and urban areas. The number of confraternities increased steadily in the Koper area until the 18th century. Some kind of overview statement concerning them was made in the spring of 1580 by the Apostolic visitor Agostin Valieri, while their revenue was also precisely documented at a later date by the Koper Podesta and Captains Lorenzo Donato (1675) and Paulo Condulmier (1741) and the auditor Antonio Solveni (1797).

Key words: Confraternities, Koper, city, countryside

GESTIONE DEL DENARO NELLE CONFRATERNITE URBANE E RURALI DI CAPODISTRIA ALLA LUCE DEI RESOCONTI DI UFFICIALI DELLA CHIESA E DELLO STATO TRA IL '500 E IL '700

SINTESI

Le confraternite rappresentarono un importante segmento della vita e un legame tra le culture rurali e urbane dell'Istria nordoccidentale. Un elemento importante di adesione alle confraternite, oltre a quello religioso, era anche l'interesse sociale ed economico sia di singole persone sia di determinati gruppi sociali. Mediante prestiti di denaro, terra offerta in affitto e la possibilità di eseguire servizi di confraternite e altri impieghi precari, le confraternite agevolavano la vita dei propri membri e incidevano sullo sviluppo economico delle aree urbane e rurali.

Il numero di confraternite a Capodistria crebbe continuamente fino al XVIII secolo. Il visitatore apostolico Agostin Valier ne offrì un quadro riassuntivo nella primavera del 1580, mentre le loro entrate furono dettagliatamente registrate dalle potestà e dai capitani di Capodistria Lorenzo Donato (1675) e Paulo Condulmier (1741) nonché dal revisore Antonio Solveni (1797).

Parole chiave: confraternite, Capodistria, città, campagna

Particularly from the 15th and 16th century, these confraternities started bringing together more and more people, since they gave them moral and financial support during times of crisis (wars, famine, cyclically occurring plagues and other infectious diseases and outbreaks of mass death) and provided decent burials and requiem masses as well as other religious obligations together with hope (faith) in a better life beyond the grave. Thus, they were also an important factor for economic development in many places. Despite the large number of Istrian confraternities, these supposedly did not have a large number of members. Most confraternities are estimated to have had an average of 10 to 20 members, while the archconfraternities in Koper (under Venetian rule), Pazin and Trieste under imperial rule, are claimed to have had more than 100 members each (Štoković, 2006, 150). At the discretion of testators and other benefactors, the confraternities received large material assets, to whose value were then more or less skilfully added by work of the managers of the confraternities, either by means of renting out their possessions or by lending money (*livello francabile*). After the establishment of pawnshops (*Monte di Pietà*) in the 16th century and at the beginning of the 17th century, they also invested capital in the latter, thereby ensuring a safe investment and profit. The property of some confraternities was considerable, and in general an important part of the communal capital as well as that of the entire Istrian peninsula was turning in their hands (compared with the total revenue of communes and provinces). And precisely because of this, both the church and the Venetian central authorities made concerted efforts to gain control over their operations – especially over their financial operations.

The report of the Koper Podesta Andrea Erizzo from 1659 is particularly comprehensive. In it, he concluded that the situation in the communal administration, Fontiks (granaries), confraternities and Spittals (Spittals) was not improving, but just the opposite. In addition to irregularities in the communal administration¹, church property was also found to be in an alarming state. Due to lack of money, the decoration of churches and altars was being increasingly abandoned and this was seen as clear evidence of the economic decline of the province. Particular attention is devoted to the state of the operations of churches, confraternities and other institutions. Due to their unclear operations, he requested that the managers of these institutions (gastalds, cashiers, syndics and other

heads of churches, altars, and confraternities) make an inventory of all movable and real estate property in the presence of at least two of the oldest members in one month, as well as cattle and sheep in their *socida*², or under lease, and establish with a public notary a ledger and cadastral register (inventory) of the possessions (Paruta, 1757, 70). The book should contain records of all revenues (*affitti, livelli, decime*) with the names of the contributors. These managers also had to record the transfer of rent to another tenant; while in a separate section they had to include all aged debtors including a report as to the cause of the debt. He noted that there was a strong lack of clarity in the state of property of church and confraternities due to poorly managed account-books and the involvement of pastors and priests in the work of the confraternities. The ownership of cattle, sheep and goats was particularly badly recorded, so he requested the situation of the *socidas* to be clarified. Since some were just appropriating cattle and sheep for themselves without paying the compulsory charges to the confraternities, he demanded that the debtors meet all obligations incurred towards the confraternities in accordance with the census and the established state of affairs. Only persons who had settled all obligations to the confraternity and have no remaining debts could be elected for leading positions in confraternities. Furthermore, priests, clergymen, or representatives of the church could not be elected for (or appointed to) the same position – it had to be always and only a layperson. It became forbidden to sell or lease property belonging to the church or a confraternity without the permission of the secular authorities. A week before the sale or lease, they were required to publish an auction, and the procedure had to be renewed every three years (Paruta, 1757, 73). As it happened that the brothers invited non-members of the confraternities to their feasts (they used to organise common breakfast banquets once a year), and that some members of confraternities received payment for participation in the council, it was expressly forbidden to give them any alms, bread, wine, oil or other goods. To this end, it was forbidden to use the legacy of testators or money that was intended for payment of services or masses. Those brothers who paid the *luminaria* could once a year be offered bread in the value of up to 6 solidi (Paruta, 1757, 74).

It seems that in certain confraternities membership was restricted, or that they required a special invitation in order to accept a new member³. This behaviour was

1 As staff were unsupervised in spending communal money, the debtors of the commune were still performing their functions and there were several cases of fraud and other irregularities in the management of communal books, he demanded that the debtors engaged in communal jobs must settle their debts within three months, otherwise they would be excluded from the Great Council (and could only be re-accepted in it after the discharge of all obligations to the commune). They also had to organise the books properly, by keeping revenues and expenditures in separate sections.

2 About *socida* c.f. Mihelič, 1979.

3 ... *ed in certe Fraterne commode viene costumata, di nominarsi in Confratelli dalli Padri li Figliuoli, dalli Fratelli li Fratelli, dalli Zii li Nipoti* ... (Paruta, 1757, 74). Since the confraternities had among their members several members of the same family, that family was able to obtain a majority in voting on the income and expenditure, which probably sometimes led to abuses. It also meant that they were able to elect their members for leadership positions (thus making these functions semi-hereditary) and thus appropriated the confraternity's property to the detriment of other confraternity brothers.

prohibited by the podesta, who required that people join a confraternity out of piety and at the same time pay the *luminaria*. Anyone who did not pay the *luminaria* for three years was to be excluded from the confraternity. Newly elected gastalds and their clerks had to account for all debts and income of the confraternity (also those of the previous gastalds). Those costs which could not be justified, or that were not clearly recorded in the book, would not be reimbursed. If any of the confraternities did not keep their books properly but only had them briefly summarised by the priest, they were required to hire the nearest notary, who had to carry out the audit. The notary, who was additionally to manage the account-books of the confraternity in the future, had to be approved by the podesta. Notaries received between 2 and 6 lire a year for keeping the books. Gastalds and other charity managers were unable to spend any money for extraordinary expenses without the Council's decision, and clerks could not enter any unauthorised expenditures in the cashbooks either. The gastald was not allowed to use the confraternity's money unsupervised, but this also meant that he did not have to give it for the needs of the commune. If the confraternity had a profit, it could spend it for the maintenance of churches and altars. The individual responsible for this operation was the gastald, under the supervision of at least two members of the confraternity, but the purpose of the expenditure still had to be decided upon first by the Council and subsequently confirmed by the podesta. A former gastald could not be selected for the same function again for three years after the termination of his appointment; neither could he perform similar functions in any charity of a similar character. All members could attend the review of accounts at the termination of a gastald's tenure period; while the presence of at least two representatives chosen by the Council (*syndics*) was required. After the completion of the examination, the report had to be submitted to the podesta to sign. (Paruta, 1757, 66-79).

With the termination, Erizzo wanted to improve asset management in charitable institutions and establish greater control over it. Money from charity gifts and from testamentary legacies had to serve only the needs of confraternities. Each newly elected gastald of a confraternity had to make an inventory of the confraternity's

property with his clerk and edit the books, which were to contain clearly separated entries of income and expenses. Poorer confraternities which did not keep records prior to that point had to establish them and make an inventory of their property. A confraternity could use its money for the arrangement and decoration of altars and churches. In exceptional cases, however, they were allowed to devote part of it also to aiding poor people. A gastald who wanted to move to another confraternity or perform a similar function in another charitable institution had to wait for three years. In the case of failure to perform their duties conscientiously, the podesta Andrea Erizzo threatened all employees (treasurers, gastalds, camerlengos, etc.) with severe punishment,⁴ and they had to cover all costs incurred.

It seems that officials in charitable institutions and communal administrations did not respect the ordinances and requirements of their supervisors, as the situation did not seem to improve significantly even after the publication of Erizzo's *terminations*; there arose new forms of fraud and exploitation, which can be found in subsequent terminations of podestas and proveditors. Among them, the termination of Francesco Diedo (1678), Domenico Morosini (1718) and Pietro Benzon (1722) deserve a mention; while special attention was devoted to the issues related to the institution of the confraternity by Gabriel Badoer (1748) and Orazio Dolce (1762/63).

REPORT ON CONFRATERNITIES BY BISHOP AGOSTINO VALIERI FROM 1580

According to previously known data, the first summary account of the confraternities of Koper was made by the apostolic visitor Agostino Valieri, Bishop of Verona⁵, who, in the period between the 4th and 22nd of February 1580 visited the Koper diocese. The inhabitants of Koper welcomed him with a ceremonious reception upon his arrival (Lavrič, 1986, 2). On the 7th of February, when his galley sailed into the port, he was met by numerous ships, decorated with confraternity crosses and banners⁶ (Lavrič, 1986, 30). He was greeted by the representatives of both secular and ecclesiastical authorities, namely the Bishop of Koper Janez Ingenerio,⁷ podesta and captain Nicolò Donado and the Bishop of Pula Matej Barbabianca, who was born in Koper.⁸

4 If they did not comply with the ordinances, they were obliged to reimburse the costs, and in addition, they could face monetary, physical punishment or imprisonment. For serious offenses they could have been permanently expelled from the province or, depending on the seriousness of the offense, sentenced to a 7-year sentence on a galley or a 10-year prison sentence. The accused was able to avoid these penalties if he recovered all damages.

5 Augustinus Valerius was Bishop of Verona from the year 1565 (HC, 1968, 331).

6 *Vbi aduentantem triremem Iustinopolitanam prospexere, innumeris eductis nauculis, in eisq[ue] crucibus et vexillis societatum impositis ...*

7 Ioannes Ingenerius, a sub-deacon from Venice, who was a lawyer and professor at the University of Padua. He was Bishop of Koper from 3 December 1576 until 1600 (HC, 1968, 216).

8 Matthaeus Barbabianca, archdeacon of Koper, was Bishop of Pula from 28 April 1567 to the year 1582 (HC, 1968, 216).

According to the Bishop of Koper, the city was inhabited by approximately 4,000 people⁹ with another 6,577 in the 43 villages on the territory of Koper (AMSI, 1890, 100). In addition to the urban parishes of Koper, the diocese was also comprised of 12 outer parishes; namely Šmarje, Kaštel, Korte, Izola, Koštabona, Pomjan, Krkavče, Marezige, Truške, Kubed, Sočerga and Tinjan. According to the canon of Koper Ioannes de Senis, son of the late Christophore, the total annual revenues of the diocese were about 300 ducati 1,860 lire. Most of the diocesan income came from the oil tithe (it received about two percent of the total) and some from the few fields that were being cultivated (Lavrič, 1986, 35). The Koper tax coffers (fiscal chamber)¹⁰ received an income of (depending on taxes) between 14,000 and 15,000 lire per year (AMSI, 1890, 81). According to data for the year 1580¹¹, the fiscal chamber had about 2,400 ducati of income and around 2,500 ducati of expenses. They also leased the tax of the Office of Supervision of the Treasury (*Ufficio sopra le Camere*) amounting to 915 ducati and 4 lire, therefore the fiscal deficit amounted to 690 lire and 4 solidi (AMSI, 1890, 99).

At the time of his visitation, the Bishop Valieri also registered 20 confraternities, which were active at the time in Koper. These were the confraternity of St. Anthony the Abbot, St. Nicholas, St. Cross, the Madonna of the Servites, St. Name of Jesus, St. Christopher, Crucified in the chapel of St. Thomas, St. Corpus Christi, Crucified in the cathedral church of St. Maria of the Rotunda, St. Maria the New, St. Andrew, St. George (perhaps Gregory, see Lavrič, 1986, 134, 179), St. Sebastian, St. Francis, St. Rocco, St. Nasarius, St. John [the Evangelist], St. Barbara and St. Maria "del bel uerde" (Lavrič, 1986, 131–135). On the 14th February in the cathedral in Koper, Valieri founded the confraternity of "Christian Love" (Lavrič, 1986, 51), so that the actual number of Koper confraternities in 1580 was twenty-one.

Performing a census of individual confraternities was not a complex matter, but it seems that Valieri conducted his visit in accordance with instructions given by the

Council of Trent. In fact, it constitutes a confirmation of how the decisions of the Council were carried out in practice. He set out to verify whether the confraternities adopted and properly managed a statute, if they kept the books correctly and if they had (aged) debtors and unsettled accounts. At the end of the description of the individual confraternities, he added a recommendation to present their accounts (their accounting books) to the Ordinary every year. He also made an inventory of the confraternities' possessions, and from his report it is possible to make an estimation of the economic power of individual confraternities. In total, they had approximately 6,363 lire of income (in cash) (Lavrič, 1986, 131–135), i.e. about 40 percent of the income of the Koper tax coffers, while the communal purse had significantly less money, because they only had income from the 'muda tax' and some other minor income. In 1598, for example, the Koper communal purse had 2,355 lire of income. In Koper, the majority of tax income went into the fiscal chamber, while the situation was much better in nearby Piran, where the communal purse benefited from inflows from the saltpans, fishing and other activities. In 1604 they had 29,498 lire of revenue (Darovec, 2004, 230), while their purse could at times gather up to 11,000 ducati (Darovec, 2004, 176).¹²

Most of the twenty confraternities had a statute, except for the confraternity of St. Barbara¹³ and three women's confraternities. The confraternity of Madonna of the Servites, which was newly established; that of the Crucifix in the cathedral church did not have a statute; St. Maria »del bel uerde" only had a part of the statute, but they could not see it, because it was kept by the clerk, who was in Venice at that time (Lavrič, 1986, 132–134).

The confraternity that had the highest income was that of St. Anthony the Abbot. Every year it received about 2,500 lire about as much as the communal purse. The confraternity of St. Maria the New had about 1,000 lire of revenue, St. Corpus Christi 600, the confraternity of the Crucified in the chapel of St. Thomas and St. Fran-

9 This number is indicated by the bishop of Koper (Lavrič, 1986, 31), while the Koper podesta Nicolò Donado in his report to the Senate reports that there around 5,280 people living in Koper at that time (AMSI, 1890, 85). As a major problem of the urban population he highlighted the swamp around the city and the unbearable stench emanating from it especially in the landward facing area. In August and September around 300 people died, predominantly women and children, three quarters of whom lived in those parts of the area facing landward (AMSI, 1890, 88–89). The problem of the wetlands in the length of about 460 perticas between the door of St. Peter and the Lion Castle and a width of about 75 perticas between the town and castle, and further to a length of about 186 perticas to the salt pans, is also reported the following year by the podesta Alessandro Zorzi (AMSI, 1890, 95). In 1581, the same podesta wrote that at the time there were 4,252 people living in the town (AMSI, 1890, 98).

10 A fundamental work on the provincial fiscal chamber and the Venetian tax policy in Istria was written by Darko Darovec (2004).

11 The podesta and captain delivered the report in 1581.

12 At the time, there were twenty confraternities active on the entire territory of Piran (Lavrič, 1986, 128–131).

13 According to Valieri's report, the confraternity of St. Barbara, which included cannoneers (*bombardieri*, members of the local urban military unit), had been established only 4 months prior to that (Lavrič, 1986, 135), thus probably in November 1579. The confraternity had not yet had a statute at the time, and unfortunately, when consulting the archival sources, we could not trace even a subsequent statute, neither were there any records of cashbooks that could testify regarding its activities and operations. The only things that are preserved are the alphabetical list of members of the confraternity between the years 1799 and 1806 (PAK-6, a. e. 1445) and some material on the merger with the confraternity of St. Christopher (1791). In podesta Alessandro Zorzi's report from the year 1581 it is indicated that there had already been 50 members enrolled in the confraternity, but due to death or some other causes there were in fact no more than 44. He suggested that confraternities should enlist those, "who are able to provide services to a total of 100 cannoneers" (AMSI, 1890, 98).

cis had 500 each, St. Name of Jesus¹⁴ 400, St. Cross¹⁵ and St. John [the Evangelist]¹⁶ while 150,100 lire were received by the confraternities of St. Christopher and St. George. The confraternity of St. Sebastian had 80 lire of income, while the confraternity of St. Nicholas had about 70 lire, St. Maria of The Rotunda around 60 lire of revenues, and 50 lire each by the confraternities of St. Nasarius and St. Maria "del bel uerde".¹⁷ The confraternities with the lowest income were the confraternities of St. Rocco¹⁸ (30 lire), the women's confraternity of the Crucified in the cathedral (12 solidi – the members of the confraternity were likely to have been paying that amount) and the Madonna of the Servites, which did not have any income apart from 3 urns of wine (Lavrič, 1986, 131–135). The actual wealth owned by confraternities was undoubtedly greater, as some confraternities also owned property (vineyards, olive groves, fields). Confraternity members mostly spent their money on worship, maintenance of churches or chapels, eternal light on the altars and breakfast banquets. Those who had property also used the money on cultivating vineyards and harvesting olives.

In Koper there were also two Spittals. The Spittal of St. Nazarius, which was managed by the confraternity of St. Anthony the Abbot from 1454 onwards, had around 2,000 lire of income from movable and real estate property,¹⁹ the Spittal of St. Mark, on the other hand, in the last four years of its operation had no more than 1,550 lire of income²⁰ (Lavrič, 1986, 135–137).

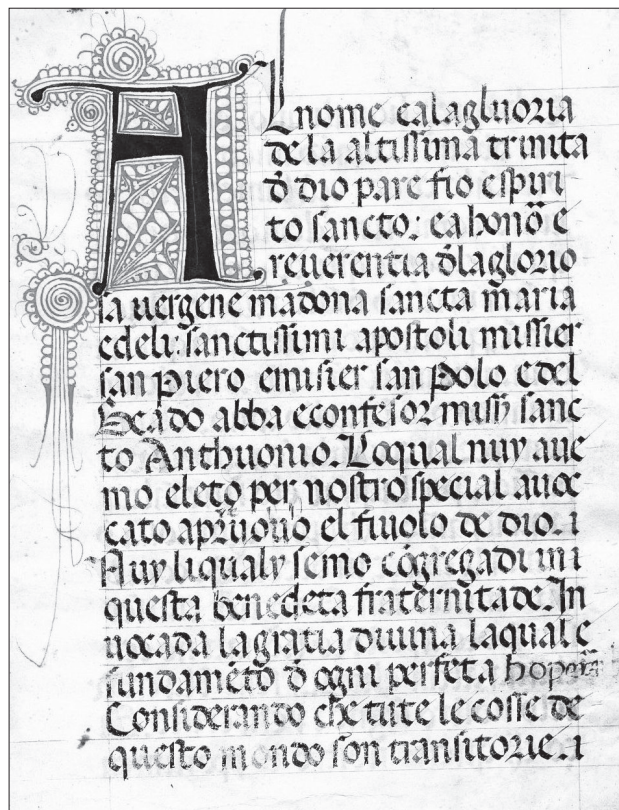

Fig. 1: Statute of the confraternity of St. Anthony the Abbot in Koper, 14th century (ŠAK-KA, a. e. 222, 2r).

Sl. 1: Statut kopske bratovščine sv. Antona opata iz 14. stoletja (ŠAK-KA, a. e. 222, 2r).

14 The confraternity's altar was most probably in the church of St. Anna (Lavrič, 1986, 69).

15 The confraternity's altar was most probably in the church of St. Clare (Lavrič, 1986, 77); Alisi mentions that the mentioned confraternity had its altar in the Cathedral (Alisi, 1932, 55, 62 and 90).

16 The headquarters of the confraternity was probably in the church of John the Evangelist (Lavrič, 1986, 74).

17 Also *S. Maria del Belvedere* (Cigui, 2005, 481).

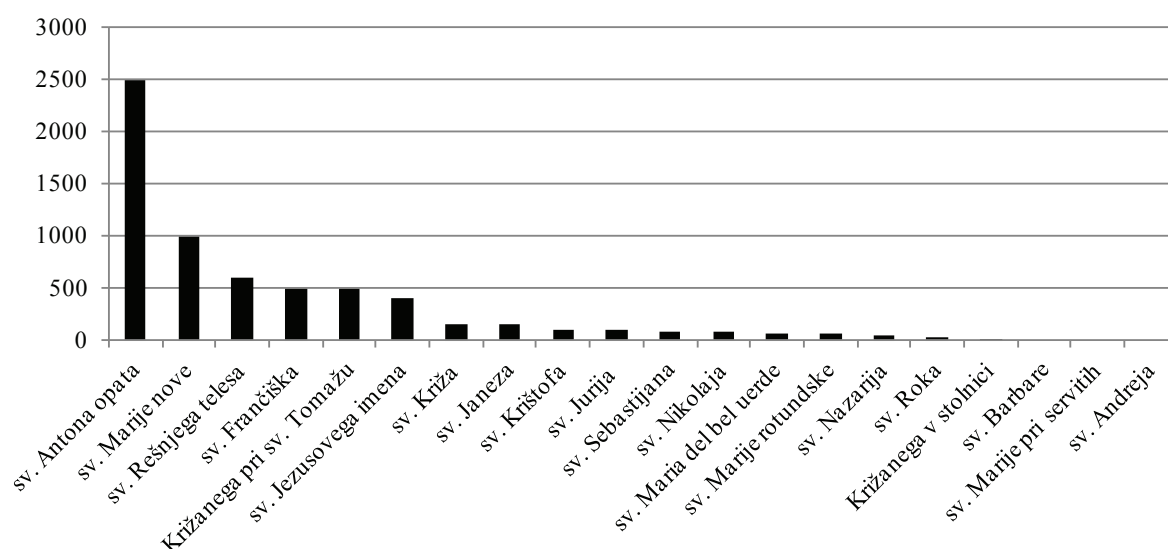
18 The confraternity had its altar in the cathedral church (Lavrič, 1986, 61–62).

19 The Spittal of St. Nazarius accepted the poor of both sexes from the town, foreigners, as well as patients and foundlings. The latter were maintained until they were sent with a nanny to an orphanage in Venice (*Casa di Dio*). Revenue was spent on the needs of the Spittal, clothing, bread, wine, meat and other necessities for aiding the poor and the sick who were not residing in the Spittal, on the cultivation of vineyards and olive groves owned by the Spittal and on the physician and surgeon who treated the poor in the Spittal and on covering the costs for those who were in the Spittal but were not able to leave it in order to earn money by begging. Valieri argues that the building of the Spittal was well maintained. On the ground floor there was a room with a few "beds", which were not equipped; while in the upper part there were six rooms, of which five were equipped with mattresses, sheets and rather good blankets. If it was necessary, they could bring additional "beds" from the lower part. The Spittal also had a well-equipped kitchen and other rooms. In it there lived the poor and two managers (priors), who had an apartment there and received a salary for their work. The revenue was managed by the *nobile*, who was elected annually by the members of the confraternity of St. Anthony the Abbot. At the end of his mandate, the *nobile* had to show the accounts to the confraternity *banca* and the auditors (Lavrič, 1986, 136–137). For more on the Spittal, see Darovec (2005) and Bonin (2009).

20 In 1580 the Spittal revenue had been managed for many years by the Koper local Raymondo de Polo. On the testator's (Trivisano Marco in Venice) request, the Spittal was given by the Venetian treasury 126 lire each year, and this was its only annual income. Although the Spittal was supposed to maintain 8 poor women (offering both accommodation and food), it was only housing 6 women in 1580. They spent one lira on each of them per month. The remaining money was spent for the chaplain to perform masses and on the maintenance of the house (Lavrič, 1986, 135–136). In Naldini's time, the poor women who lived there were only given residence, and only received food from time to time (Darovec, 2001, 187–188).

Table 1: Revenues and costs (in lire) of Koper confraternities in 1580 (Lavrič, 1986, 131–135).**Tabela 1: Prihodki in stroški (v lirah) koprskih bratovščin leta 1580 (Lavrič, 1986, 131–135).**

Confraternity	Revenue		Confraternity	Revenue	
	lire	percent		lire	percent
St. Anthony the Abbot	2,500.0	39.29	St. Nicholas	74.5	1.17
St. Maria the New	1,000.0	15.72	St. Maria "del bel uerde"	68.0	1.07
St. Corpus Christi	600.0	9.43	St. Maria of the Rotunda	60.0	0.94
St. Francis	500.0	7.86	St. Nazarius	50.0	0.79
Crucified at St. Thomas	500.0	7.86	St. Rocco	30.0	0.47
St. Name of Jesus	400.0	6.29	Crucified in the cathedral	0.6	0.01
St. Cross	150.0	2.36	St. Barbara	0.0	0.00
St. John	150.0	2.36	St. Maria of the Servites	0.0	0.00
St. Christopher	100.0	1.57	St. Andrew	0.0	0.00
St. George (or Gregory)	100.0	1.57	Total	6363.1	100.00
St. Sebastian	80.0	1.26			

Chart 1: Revenues and costs (in lire) of Koper confraternities in 1580 (Lavrič, 1986, 131–135).**Grafikon 1: Prihodki in stroški (v lirah) koprskih bratovščin leta 1580 (Lavrič, 1986, 131–135).**

At that time there were 6 confraternities in Izola, while in Piran there were 20 confraternities and one Spittal. The index includes a record of confraternities in the following Koper hinterland villages: Brda, Bezovica, Šmarje, Padna and Loka with one each; Kaštel, Sveti Peter, Kubed, Rižana and Pomjan with two and Krkavče with four, five in Koštabona, six in Marezige, seven in

Črni Kal and eight in Truške; making a total of 45 confraternities (Lavrič, 1986, 195–196).

In the period following the Council of Trent, the operation of confraternities was gaining some new functionality. They were either accepting new statutes and rules or complementing their old ones. Their charitable activity was increasingly emphasised (visits to patients, prisoners

Fig. 2: Luxurious ornaments in the church of St. Nicholas prove that the confraternity took good care of their church and had a feel for art (foto: Vogrin, 2008).

Sl. 2: Bogata okrašena notranjost cerkve sv. Nikolaja dokazuje, da so člani skrbeli za njeno urejenost in imeli čut za umetnost (foto: M. Vogrin, 2008).

and terminally ill members of the confraternity, attending funerals and funeral ceremonies, supporting the sick in receiving the Sacrament, and similar activities).

THE OPERATION OF CONFRATERNITIES IN THE KOPER AREA DURING THE PERIOD BETWEEN THE 17TH AND THE END OF THE 18TH CENTURY

The most comprehensive summary account on secular confraternities for the entire Venetian Istria is offered by the inventory of their revenues and costs, which was performed by the Koper podesta and captain Lorenzo Donato in order to determine their taxes to obtain funds for the establishment of a seminary in Koper on the 25th of May 1675. According to his data, there were nineteen confraternities in Koper at the time, and, along with the administration of the property of the cathedral (*Fabrica del Duomo*), twenty payers of contributions; in the territory of Koper 100 and 512 in the entire Venetian Istria. Based on their income, a tax was levied on the confraternities, which they had to pay in order to contribute to

the costs of the establishment and annually thereafter for the maintenance of the Koper seminary.²¹ The confraternities from the Koper territory were required to contribute 93 ducati, while the remaining 412 confraternities 377 ducati.²² With the administration of the cathedral, Koper confraternities had a total of 8,493 lire of income and 5,026 lire of costs.²³ The amounts of taxes determined for each confraternity were different. They paid from a minimum of 1 lira 11 solidi, then 3 lire 2 solidi, 6 lire 4 solidi, 7 lire 16 solidi, 9 lire 6 solidi, 12 lire 8 solidi, 18 lire 12 solidi, 31 to a maximum of 35 lire (PAK-6.1, a. e. 22, *Seminario Q*).²⁴ The confraternities

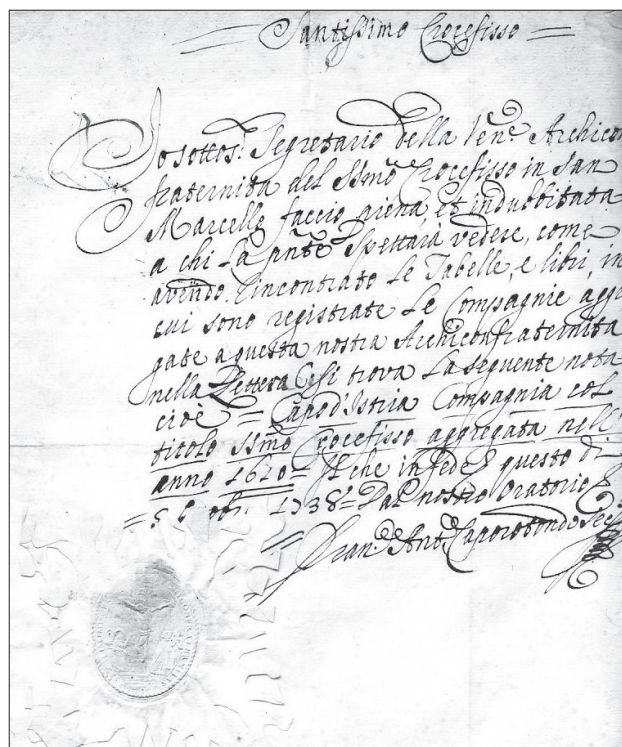

Fig. 3: A document from 1738 on the accession of the confraternity of the Crucified in the church of St. Thomas to the Roman archconfraternity (ŽAK-ŽU, Bratovščinske knjige, Statuti della Venerabile Arciconfraternita del santissimo Crocifisso in S. Marcello di Roma).

Sl. 3: Dokument iz leta 1738 o vključitvi kopske bratovščine Križanega pri cerkvi sv. Tomaža v rimsko nadbratovščino (ŽAK-ŽU, Bratovščinske knjige, Statuti della Venerabile Arciconfraternita del santissimo Crocifisso in S. Marcello di Roma).

²¹ *Collegio di Capodistria*. See more on the subject in Žitko, 1994, 123–132.

²² PAK-6.1, a. e. 22, *Seminario Q*, 18; BCT-AD, a. e. 2 D 31, *Per li Reverendi Padri delle Scuole Pie direttori del Seminario di Capodistria contro le Scuole della Città e giurisdizione di Pola 1675–1742*, 34–35; La Provincia, 1874–76, 1853; AMSI, 1900, 73–74.

²³ The original document lists 101 confraternities for the Koper territory, which together had 26,577 lire of revenues and 18,932 lire of expenses, while there are 516 confraternities listed for the entire Venetian Istria, with 147,435 lire of revenue and 95,614 lire of expenses (PAK-6.1, a. e. 22, *Seminario Q*).

²⁴ Due to the poor state of the document, the tax amount for 30 of the confraternities is not visible, thus making the sum slightly lower. On the territory of Koper, the calculated deficit is 14 lire and 13 solidi; while for the entire Venetian Istria it amounts to 57 lire and 16 solidi.

*Capitulum e Territorio
Città*

Scuola di S. Antonio	1500	1500	1500	13.1
Scuola di S. Maria Nuova	750	750	750	12.8
Scuola di S. Rocco	520	520	520	6.4
Scuola di S. Stefano	220	220	220	6.4
Scuola di S. Barbara	500	500	500	6.4
Scuola di S. Maria della Roda	510	510	510	6.4
Scuola di S. Nicolo	250	250	250	3.2
Scuola di S. Michele	520	520	520	3.2
Scuola di S. Rocco	90	90	90	3.2
Scuola di S. Rocco	128	128	128	3.2
Scuola di S. Francesco	150	150	150	3.2
Scuola di S. Maria	80	80	80	3.2
Scuola di S. Maria	90	90	90	3.2
Scuola di S. Maria	130	130	130	3.2
Scuola di S. Cristoforo	120	120	120	3.2
Scuola di S. Nicolo	270	270	270	6.4
Scuola di S. Duomo	950	950	950	12.8
Scuola di S. Maria della Roda	900	900	900	12.8
Scuola di S. Maria della Roda	800	800	800	12.8
Scuola di S. Maria della Roda	600	600	600	9.6

Fig. 4: The revenue of Koper confraternities and the taxes have been levied for the establishment of the Koper seminar in 1675 (PAK-6.1, a. e. 22, Seminario Q, 14).

Sl. 4: Prihodki koprskih bratovščin in davki, ki so jim bili odmerjeni za ustanovitev koprskega seminarja leta 1675 (PAK-6.1, a. e. 22, Seminario Q, 14).

were then required to pay these amounts each year. All the urban confraternities in Koper had to pay 136 lire and 8 solidi a year, and together with the *administration of the parish church* 148 lire and 16 solidi (PAK-6.1, a. e. 22, Seminario Q, 14).

Among the urban confraternities, the highest revenues were those of the confraternity of St. Anthony the Abbot, which with 1,500 lire, had more than 17 percent of the total confraternities' annual revenue and it was also allocated the highest tax amount of 31 lire. The confraternities of St. Maria's the New and the two located in the area called Lazaret which had incomes of 750 to 900 lire, together with the *Fabrica* paid 12 lire 8 solidi; the confraternity of St. Maria della Roda of Rižana, with 600 lire of annual income, paid a tax of 9 lire 6 solidi; while the confraternities of St. Barbara, St. Sebastian, St. Maria of the Rotunda, St. Maria of the Servites and St. Nicholas, with an income between 270 and 500 lire, paid 6 lire 4 solidi of tax. The remaining nine confraternities were paying a tax of 3 lire 2 solidi.

According to the podesta Donada, in this period all the city confraternities operated positively. In average, they put aside about 40 percent of the annual revenues for the following year.

In addition to the twenty urban confraternities, the territory of Koper had another 80 confraternities active in the nearby villages. The latter had a total of 18,101 lire of revenue and 13,586 lire of costs. The total amount remaining in their accounts was 7,982 lire, i.e. 30 percent of all the money obtained.

Of the village confraternities, the ones with the high-

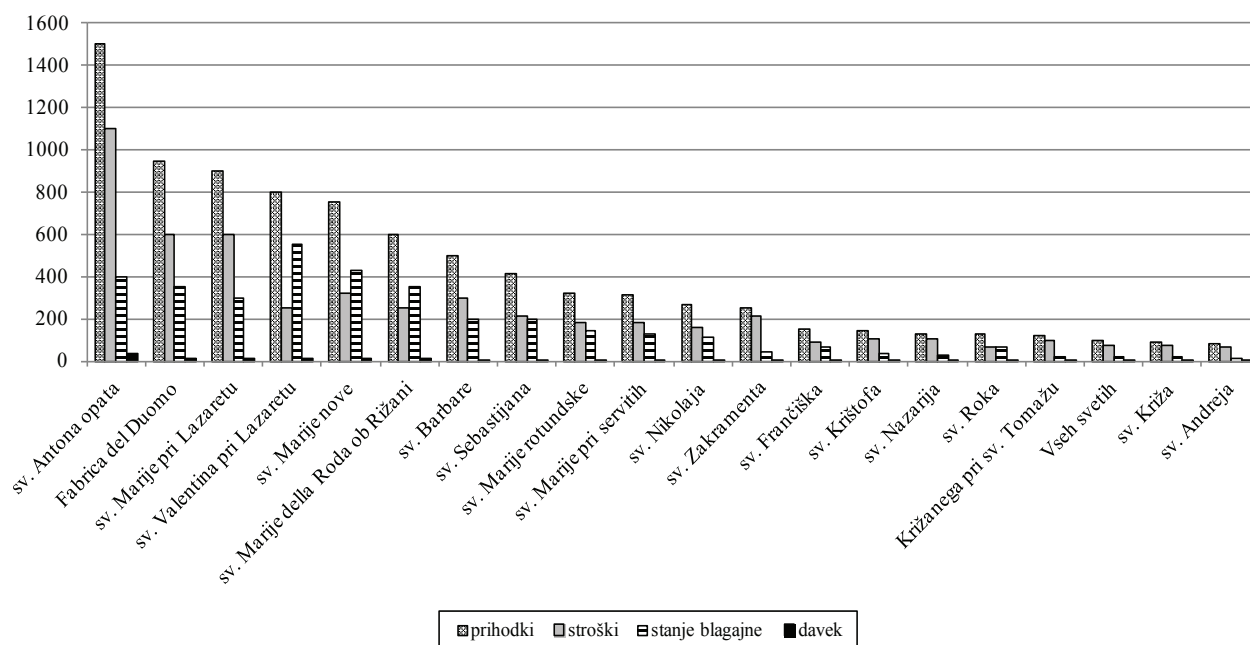

Chart 2: Revenues and costs (in lire) of Koper confraternities in 1675 (PAK-6.1, a. e. 22, Seminario Q, 14).

Grafikon 2: Prihodki in stroški (v lirah) koprskih bratovščin leta 1675 (PAK-6.1, a. e. 22, Seminario Q, 14).

Table 2: Revenues and costs (in lire) of Koper confraternities in 1675 (PAK-6.1, a. e. 22, Seminario Q, 14).**Tabela 2: Prihodki in stroški (v lirah) kopskih bratovščin leta 1675 (PAK-6.1, a. e. 22, Seminario Q, 14).**

Confraternity	Revenue		Expenses		Fund Balance		Tax
	lire	percent	lire	percent	lire	percent	
St. Anthony the Abbot	1,500	17.66	1,100	21.89	400	26.67	31.0
Fabrica del Duomo	950	11.19	600	11.94	350	36.84	12.4
St. Maria at Lazaret	900	10.60	600	11.94	300	33.33	12.4
St. Valentine at Lazaret	800	9.42	250	4.97	550	68.75	12.4
St. Maria the New	750	8.83	320	6.37	430	57.33	12.4
St. Maria dellaRoda of Rižana	600	7.06	250	4.97	350	58.33	9.3
St. Barbara	500	5.89	300	5.97	200	40.00	6.2
St. Sebastian	410	4.83	210	4.18	200	48.78	6.2
St. Maria of the Rotunda	320	3.77	180	3.58	140	43.75	6.2
St. Maria at the Servites	310	3.65	180	3.58	130	41.94	6.2
St. Nicholas	270	3.18	160	3.18	110	40.74	6.2
St. Sacrament	250	2.94	210	4.18	40	16.00	3.1
St. Francis	150	1.77	86	1.71	64	42.67	3.1
St. Christopher	140	1.65	102	2.03	38	27.14	3.1
St. Nazarius	130	1.53	105	2.09	25	19.23	3.1
St. Rocco	128	1.51	65	1.29	63	49.22	3.1
Crucified at St. Thomas	120	1.41	100	1.99	20	16.67	3.1
All Saints	95	1.12	72	1.43	23	24.21	3.1
St. Cross	90	1.06	70	1.39	20	22.22	3.1
St. Andrew	80	0.94	66	1.31	14	17.50	3.1
Total	8,493	100.00	5,026	100.00	3,467	40.82	148.8

est revenues were those of St. Sacrament in Dekani and of the Blessed Madonna in Bezovica (800 lire each), while 500 lire went to the confraternity of St. Elena from Podpeč, 493 lire to St. Sacrament of Sočerga, 490 lire to St. Sacrament of Šterna, 400 lire to St. Cecilia of Loka,

350 lire to St. Michael from Šterna, and 300 lire each to the confraternities of St. Lucia from Zanigrad and St. Maria of Movraž. Seventeen confraternities had an income of between 200 and 250 lire; thirty-two between 100 and 190 lire and six had less than 100 lire.

Table 4: Revenue (in lire) of Koper urban confraternities from livellos and rent in 1741 (Luciani, 1872, 1079).**Tabela 4: Prihodki (v lirah) kopskih mestnih bratovščin od livelov in najemnin leta 1741 (Luciani, 1872, 1079).**

Confraternity	Livellos		Other income		Total revenue	
	lire	percent	lire	percent	lire	percent
the Spittal of St. Nazarius ²⁵	4430.35	77.90	1256.65	22.10	5687.00	46.10
St. Anthony the Abbot	1890.25	53.79	1624.00	46.21	3514.25	28.49
St. Name of Jesus	377.30	75.16	124.70	24.84	502.00	4.07
St. Sebastian	229.20	59.50	156.00	40.50	385.20	3.12
St. Cross	377.45	100.00			377.45	3.06
St. Francis	339.10	93.91	22.00	6.09	361.10	2.93
St. Nazarius	285.65	82.64	60.00	17.36	345.65	2.80
St. Sacrament	311.75	97.19	9.00	2.81	320.75	2.60
St. Christopher	180.05	100.00			180.05	1.46
St. Maria of the Rotunda	151.00	88.30	20.00	11.70	171.00	1.39
St. Jakob	139.00	100.00			139.00	1.13
St. Maria at the servites	117.50	87.69	16.50	12.31	134.00	1.09
St. Barbara	74.00	100.00			74.00	0.60
St. Andrew	8.40	12.28	60.00	87.72	68.40	0.55
All Saints	54.00	100.00			54.00	0.44
St. Nicholas	22.20	100.00			22.40	0.18
Total	8987.20	72.85	3348.85	27.15	12336.05	100.00

²⁵ The mentioned source was also published by Ivan Erceg. The amounts of revenue differ for 23 lire from Luciani's transcript, since the Spittal is supposed to only have had 4,407 lire and 7 soldi of revenue (Erceg, 1983, 105).

Table 3: Revenues and costs (in lire) of confraternities in the entire Koper territory in 1675 (PAK-6.1, a. e. 22, Seminario Q, 14).**Tabela 3: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin na celotnem koprskem teritoriju leta 1675 (PAK-6.1, a. e. 22, Seminario Q, 14).**

Settlement	Number of confraternities	Revenue		Expenses		Fund Balance	Tax for the seminar
		lire	percent	lire	percent		
Koper	20	8,493	31.94	5,026	27.00	3,467	148.80
Dekani	6	1,800	6.77	1,360	7.31	440	40.30
Marčenigla	2	1,064	4.00	722	3.88	342	18.60
Podpeč	4	1,030	3.87	790	4.24	240	24.80
Bezovica	2	1,000	3.76	760	4.08	240	18.60
Salež	3	991	3.73	783	4.21	208	18.60
Sočerga	4	963	3.62	756	4.06	207	24.80
Movraž	4	890	3.35	710	3.81	180	21.70
Sdregna	3	855	3.22	598	3.21	257	27.90
Strena	3	800	3.01	590	3.17	210	12.20
Nugla	1	800	3.01	400	2.15	400	12.40
Rožar	5	780	2.93	670	3.60	110	12.40
Loka	3	750	2.82	580	3.12	170	15.50
Grimalda	2	645	2.43	457	2.46	188	18.60
Čnica	2	628	2.36	420	2.26	208	12.40
Marezige	5	540	2.03	355	1.91	185	15.50
Šmarje	5	510	1.92	390	2.10	120	15.50
Mnum	1	434	1.63	350	1.88	84	6.20
Zanigrad	2	400	1.50	280	1.50	120	9.30
Kubed	3	370	1.39	295	1.58	75	9.30
Sveti Anton	2	320	1.20	270	1.45	50	9.30
Pregara	1	308	1.16	210	1.13	98	6.20
Čepič	1	280	1.05	240	1.29	40	3.10
Cudel pri Grimaldi	1	223	0.84	180	0.97	43	6.20
Koštabona	2	220	0.83	180	0.97	40	6.20
Padna	1	220	0.83	180	0.97	40	3.10
Zazid	1	200	0.75	180	0.97	20	6.20
Pomjan	2	180	0.68	150	0.81	30	4.75
Puče	1	150	0.56	120	0.64	30	3.10
Krkavče	1	120	0.45	100	0.54	20	3.10
Rakitovec	1	120	0.45	80	0.43	40	3.10
Lopar	1	100	0.38	80	0.43	20	3.10
Popetre	1	100	0.38	90	0.48	10	3.10
Truške	1	100	0.38	80	0.43	20	3.10
Oskoruš	1	80	0.30	70	0.38	10	3.10
Gabrovica	1	70	0.26	60	0.32	10	3.10
Labor	1	60	0.23	50	0.27	10	1.55
Total	100	26594	100.00	18612	100.00	7982	554.80

Number of confraternities in the territory of Koper in 1741 and their revenues from real estate

According to a report on the financial situation of the Istrian confraternities of 26th July 1741, sent to the Venetian Senate by the podesta and captain of Koper

Paulo Condulmier, Koper had 15 confraternities and a communal Spittal of St. Nazarius, administered by the confraternity of St. Anthony the Abbot.

The confraternities with the highest revenues from real estate property and livellos were those of St. Anthony the Abbot (3,514 lire 5 solidi) and the Spittal of St.

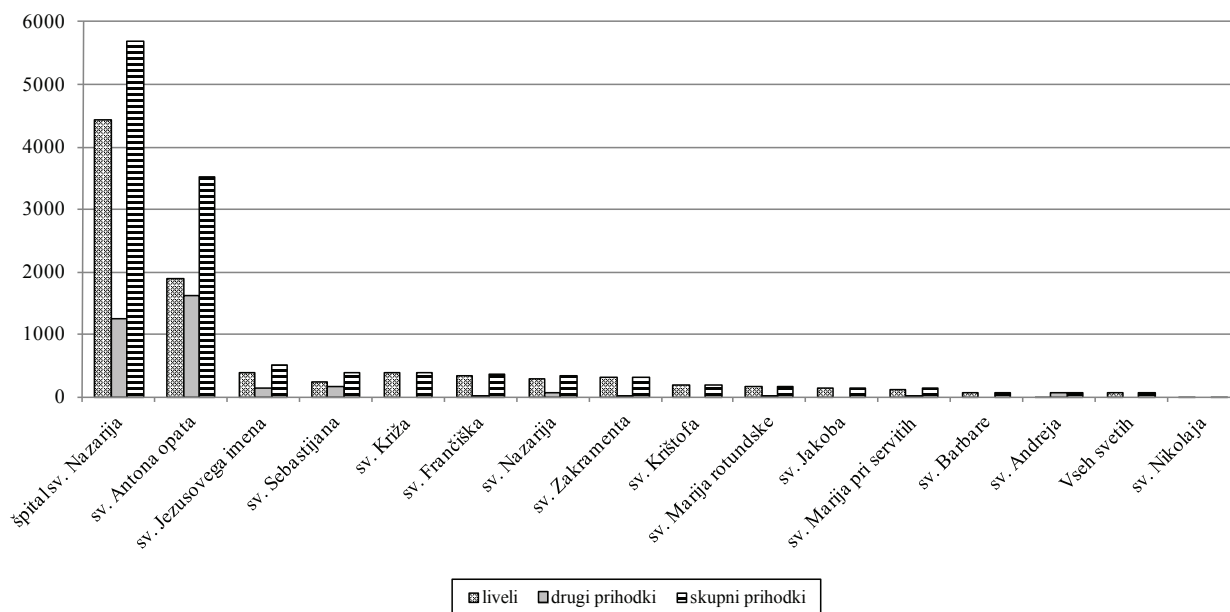

Chart 3: Revenue (in lire) of Koper urban confraternities in 1741 (Luciani, 1872, 1079).

Grafikon 3: Prihodki (v lirah) koprskih mestnih bratovščin leta 1741 (Luciani, 1872, 1079).

Nazarius with 5,687 lire, which in also had the highest number of immoveble property and the highest income. They owned fields, vineyards, olive groves, salt pans, repositories and houses, as well as placing substantial amounts of money into the *livello francabile* or investing it in the *Monte di Pietà*. Together they had 9,201 lire 5 solidi, which was almost 45 percent of the income of all the confraternities in the territory of Koper; 75 percent of income of Koper urban confraternities. The only other one to have had more than 500 lire of yearly income from real estate was the confraternity of St. Name of Jesus from Koper (502 lire). Five confraternities had between 320 and 385 lire of revenue, four had between 130 and 180 lire and four under 100 lire. The confraternity that had the least income from real estate was that of St. Nicholas, on average only about 22 lire. The latter were leasing their shipyard. In 1758, for example, they received 22 lire of rent from it (PAK-6, a. e. 1439, *Libro de Amministrazioni della Scuola di san Nicolò*, 1694–1806).

There were active confraternities also in 34 Koper hinterland villages: namely in Dekani there were six; in Rožar and Hrastovlje five; while Tinjan, Sveti Anton, Podpeč, Kubed, Movraž, Koštabona, Krkavče and Pomjan had four each; Osp, Loka, Šmarje and Lazaret had three each; Bezovica, Rakitovec, Smokvice, Gračiče, Zanigrad and Marežige had two; while Gabrovica, Zazid, Dol, Nova Vas, Puče, Padna, Boršt, Truške, Trebeše, Gažon, Merišča, Oskoruš and Sveti Peter had one active confraternity each. In total, there were 85 confraternities in these villages and 101 on the whole territory (Luciani, 1872, 1079–1080).

Confraternities in rural areas owned less real estate. These were mostly fields, however, they also had a few vineyards, olive groves and fallows, while they only had a few houses. The rural confraternity that had the highest income from real-estate *livellos* was that of St. Sacrament of Dekani, which had a 444 lire 13 solidi income, therefore considerably more than most urban confraternities. Of all the confraternities in the territory of Koper, the following had an income of between 300 and 400 lire: St. Sacrament, St. Nasarius, St. Sebastian, and St. Cross of Koper and the Blessed Virgin of Lazaret, while three confraternities had between 200 and 300 lire of income. 25 confraternities had an income of between 100 and 200 lire, and as many as 62 confraternities i.e. 61 percent of the whole, had less than 100 lire of income. During this time there were 18 confraternities in Izola with a property of 4,345 lire and 16 solidi, which was 3.4 percent of the entire property of all confraternities from *livellos* and rent. As mentioned, the confraternities received their income from loans and leases (either of houses or land and tithes), while smaller confraternities (especially in rural areas) had less real estate property and consequently lower revenues from it.

In any event, the total revenues of the confraternities were high and they therefore represented a prominent economic entity both in the province as the commune of Koper. Altogether, a hundred confraternities with the Spittal of St. Nazarius had 20,560 lire 13 solidi annual income from lending money and letting real-estate, which was 16 percent of the total amount of all Istrian confraternities (127,079 lire 7 solidi). They generated the bulk of their revenue by lending money (12,797 lire

Table 5: Revenue (in lire) of Koper confraternities from livellos and real estate in the hinterland villages in 1741 (Luciani, 1872, 1079-1080).**Tabela 5: Prihodki (v lirah) bratovščin od livelov in nepremičnin po zalednih koprskih vaseh leta 1741 (Luciani, 1872, 1079–1080).**

Village	Number	Livellos		Other income		Revenue of confraternities	
		lire	percent	lire	percent	total	average on one
Dekani	6	559.45	48.97	583.10	51.03	1142.55	190.43
Rožar	5	130.25	18.26	583.10	81.74	713.35	142.67
Lazaret	3	291.00	52.62	262.00	47.38	553.00	184.33
Hrastovlje	5	333.50	61.93	205.00	38.07	538.50	107.70
Krkavče	4	37.50	7.71	449.00	92.29	486.50	121.63
Tinjan	4	265.00	65.11	142.00	34.89	407.00	101.75
Sv. Anton	4	65.25	16.51	330.00	83.49	395.25	98.81
Podpeč	4	182.00	47.15	204.00	52.85	386.00	96.50
Kubed	4	274.40	76.35	85.00	23.65	359.40	89.85
Movraž	4	254.00	71.55	101.00	28.45	355.00	88.75
Loka	3	144.00	40.68	210.00	59.32	354.00	118.00
Šmarje	3	223.70	78.85	60.00	21.15	283.70	94.57
Zazid- St. Martina	1	206.00	80.47	50.00	19.53	256.00	256.00
Bezovica	2	38.00	15.51	207.00	84.49	245.00	122.50
Osp	3	137.10	57.80	100.00	42.16	237.20	79.07
Pomjan	4	67.90	32.66	140.00	67.34	207.90	51.98
Rakitovec	2	17.80	8.78	185.00	91.22	202.80	101.40
Koštabona	4			172.00	100.00	172.00	43.00
Gračišče	2	88.10	63.79	50.00	36.21	138.10	69.05
Marezige	2	50.40	39.87	76.00	60.13	126.40	63.20
Zanigrad	2	46.00	36.51	80.00	63.49	126.00	63.00
Sv. Peter - St. Peter	1	125.00	100.00			125.00	125.00
Pučje - Blessed Virgin	1			120.00	100.00	120.00	120.00
Gažon- St. Peter	1	55.40	48.01	60.00	51.99	115.40	115.40
Smokvica	2	75.00	71.43	30.00	28.57	105.00	52.50
Nova vas - Holy virgin	1	21.65	26.52	60.00	73.48	81.65	81,65
Padna - St. Catherine	1			80.00	100.00	80.00	80.00
Gabrovica- St. Nicholas	1	33.10	48.60	35.00	51.40	68.10	68.10
Dol - St. John	1	2.50	4.00	60.00	96.00	62.50	62.50
Trebeše - St. Marina	1	19.80	33.11	40.00	66.89	59.80	59.80
Boršt - Blessed Virgin	1	9.70	16.52	49.00	83.48	58.70	58.70
Merišče - St. Sebastian	1	21.20	41.41	30.00	58.59	51.20	51.20
Truške - Blessed Virgin	1	27.00	57.45	20.00	42.55	47.00	47.00
Oskoruš - St. George	1	10.00	25.00	30.00	75.00	40.00	40.00
Total	85	3,791.90	46.04	4,443.45	53.96	8,235.35²⁶	190.43

26 The amount of total revenue of all the confraternities in the villages of the territory of Koper differs from Luciani's document copy for 9 lire and 3 solidi, namely the confraternity of St. Cecilia in Loka was said to have, instead of 66 lire 14 solidi, 3 solidi less income, and the confraternities of St. Rocco 10 lire less, St. Anthony the Abbot of Sveti Anton had 10 lire more and the confraternity of St. Maria of Boršt had 9 lire less (Erceg, 1983, 105–108).

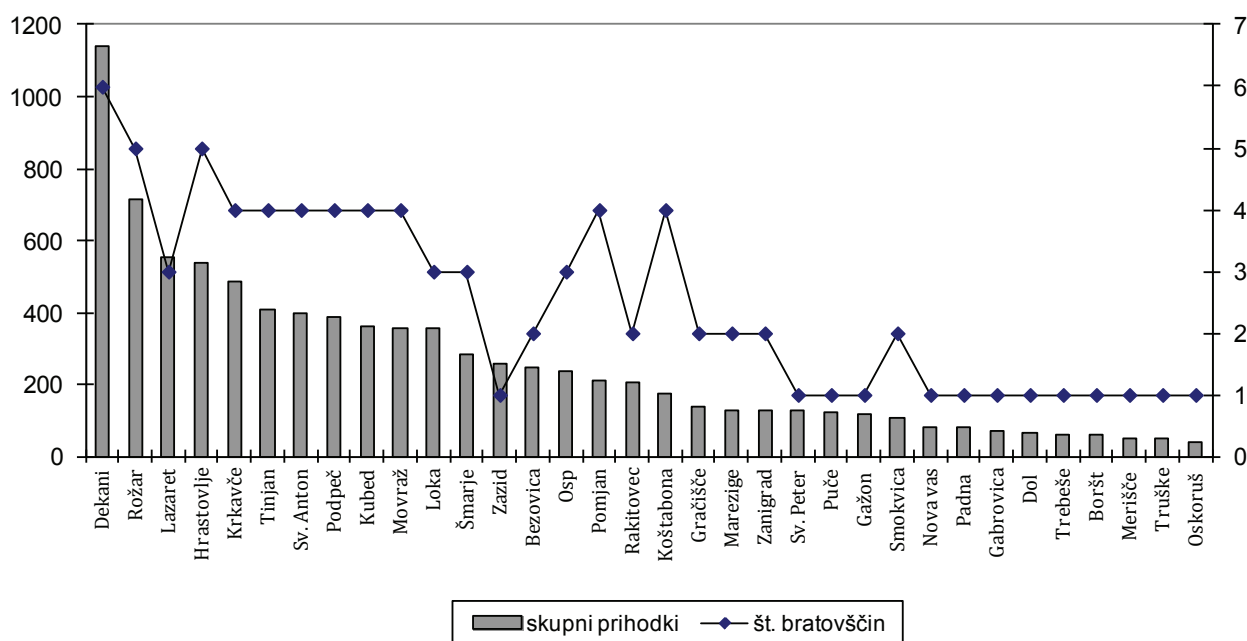

Chart 4: Revenue (in lire, left ordinate) from livellos and real estate of the confraternities and their number (right ordinate) in Koper hinterland villages in 1741 (Luciani, 1872, 1079–1080).

Grafikon 4: Prihodki (v lirah; leva ordinata) bratovščin od livelov in nepremičnin ter njihovo število (desna ordinata) po zalednih koprskih vaseh leta 1741 (Luciani, 1872, 1079–1080).

7 solidi); by renting out real estate they got 7,763 lire 6 solidi (Luciani, 1872, N° 23, 1124). At the 6-percent interest rate at which they were lending money, their total financial assets can be estimated at 213,289 lire. The 15 urban confraternities and the town Spittal, which generated 8,987 lire of revenue through lending money, could obtain the mentioned inflow from a capital in the value of 149,786 lire, while the 85 rural confraternities received 3,791 lire through lending money, which means that they lent around 63,198 lire to various individuals. The ratio of revenue from lending money and other rentals differed between urban and rural confraternities. Urban confraternities were making as much as 72 percent of their annual income by lending money, while the rural ones made around 46 percent that way.

In about the same period (in 1748) the Koper communal purse had 4,109 lire 16 solidi of revenue (Darovec, 2004, 230, 232–238), the Piran purse had 13,629 lire (Darovec, 2004, 227), and the Koper fiscal chamber had 76,000 lire of revenue (Darovec, 2004, 221). Compared with it, the Koper confraternities had about 27 percent of the income of the fiscal chamber and as much as five times the revenue of the communal pot.

Number of confraternities in the territory of Koper in 1797

At the end of the Venetian Republic, the new (imperial) government made an inventory of the property belonging to the confraternities. At the request of the political and economic court of second instance (*Tribunale di Seconda Istanza Politico, ed Economico*) in Trieste, the inventory was made on the 28th of September, 1797 by Antonio Solveni, the auditor who had already been controlling the confraternities' assets under the previous government. At the request of the Venetian government, he audited the books of the majority of the confraternities and the Spittal every year - some of them every three or six years - so that he had already carried out audits for the previous five years for most confraternities. The Spittal of St. Nazarius and the confraternity of St. Anthony the Abbot, which also had their own Spittal, called St. Anthony Abbot, were led by the *providur nobile* and the gastald. Since the administration was changed every three or even six years, their operations were reviewed in the same time periods also under Venetian government; usually in the last days of March.²⁶ All other con-

27 PAK-6, a. e. 1451, *Libro M delle Amministrazioni della Scuola di S. Antonio Abbate in Capodistria*, 1763–1779.

Fig. 5: Insignia, fèr and fanò from the cathedral church in Koper (photo: Z. Bonin, 2009).

Sl. 5: Insignija, fèr in fanò iz koprške stolne cerkve (foto: Z. Bonin, 2009).

fraternities were revised in January. Since it was compulsory for confraternities to pay tax to the Venetian state, some became overdrawn.

The confraternities received the majority of their revenue from interest on the livellos (in cash and kind) from rents and charity donations; but also from the sale of old wax, equipment (e.g. lanterns or old frocks for the burial of the members), lending the catafalque, etc. Some of the costs were periodically regular while others were occasional. Periodic costs included the purchase of wax and oil, paying for masses, payment for work in the fields and for the confraternity services; occasionally, they repaired houses and other buildings that they owned, purchased equipment for processions and liturgies.

The gastald and his officials had to ensure that all income to which the confraternity was entitled was collected; otherwise he would have had to cover the deficit himself. He also had to ensure that all the fields owned

Fig. 6: One of the symbols carried by the confraternity members during processions (photo: Z. Bonin, 2009).

Sl. 6: Eno od znamenj, ki so jih člani bratovščin nosili v procesijah (foto: Z. Bonin, 2009).

by the confraternities were cultivated and all crops (e.g. olives, wine, fruit, salt) belonging to the confraternity were harvested. He had to supervise all works and costs. When houses, churches, warehouses, salt depots and the like were renovated with the confraternities' money, he had to obtain a preliminary assessment of the estimated cost with the public appraisers. Only on the basis of these evaluations could the Council adopt a decision and select the supervisors who would later help the gastald.

The public scribe (in the last period it was Girolamo Gavardo, a public notary) also reviewed the administration of all confraternities before entering its details in the main cashbook. When the confraternity officers completed the census of their books, called *giornaletto*,²⁸ the scribe audited them – particularly their management of the accounts, both income (type and amount) and expenses. They could not deviate from current market prices. Gastalds were required to attach original invoices for justification of the costs. The surplus of money was then handed on to the next gastald. The next person who reviewed the operations of the confraternity was the auditor (at the end of the 18th century, this job was performed

28 They had to bring it to his public office.

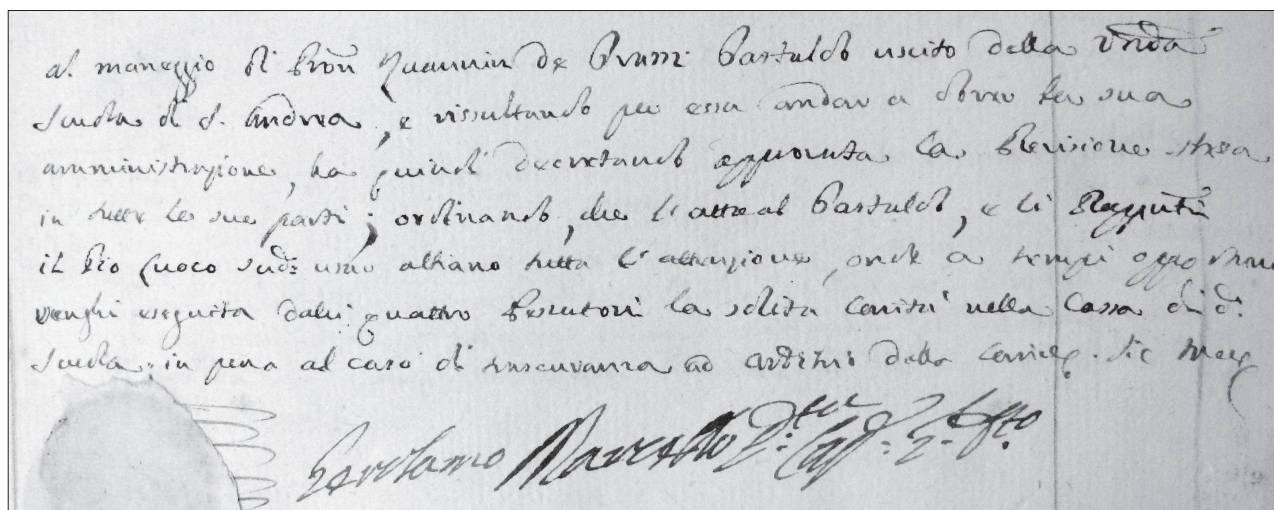

Fig. 7: Record of the review of financial operations, the podesta's signature and stamp in the book of the confraternity of St. Andrew in 1769 (PAK-6, a. e. 1446, Scuola di S. Andrea di Capodistria, 1762–1806, 5r).

Sl. 7: Zapis o pregledu poslovanja, podestatov podpis in žig v bratovščinski knjigi sv. Andreja leta 1769 (PAK-6, a. e. 1446, Scuola di S. Andrea di Capodistria, 1762–1806, 5r).

by the abovementioned Antonio Solveni). Following the audit of the books, he forwarded the written report to the Koper podesta and captain, and his office.

The court of Trieste and the new government required from Solveni that he review all revenues and expenditure, placing special attention to the management structure (administration) and suggesting improvements so as to enable the charities to better carry out their work better.

Urban confraternities

In 1797 there were seven active confraternities in the town, including the Spittal of St. Nazarius. The latter, after the acquisition of the heritage of the Gavardo family of Koper stood out among all, as it had 13,401 lire of income in the preceding three years – an average of 4,467 lire per year – while the annual costs amounted to around 4,429 lire. The highest income (4,233 lire) among the confraternities was still that of the confraternity of St. Anthony the Abbot, which had more than a quarter of the total revenues of all confraternities in the city. Following the accession of six smaller confraternities, the financial situation also improved for the confraternity of St. Sacrament,²⁹ which took care of most of the religious ceremonies and of the eternal light in the cathedral. With annual revenues of around 4,000

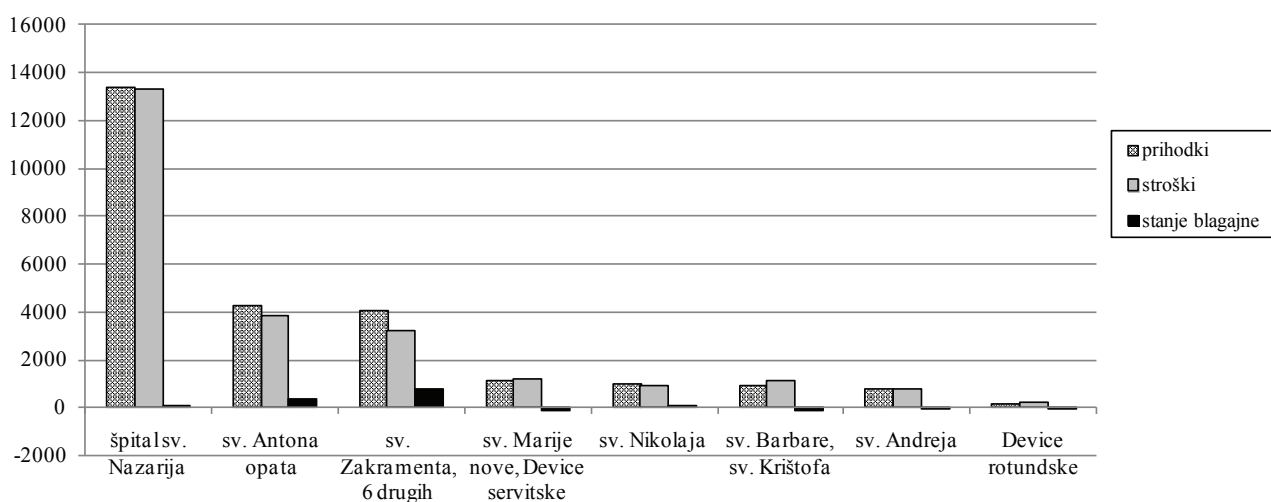
lire, it had about one quarter of the total revenues of all confraternities.

Among the confraternities, the highest revenues were those of the confraternity of St. Anthony the Abbot and St. Sacrament. As the manager of the Spittal, the former was entitled to state funds for its maintenance, so it received part of the money obtained from taxes (*capitali censuari*); it additionally received an annual rent of 224 lire – about 5.3 percent of annual revenues – from the coffers of the X. Council of Venice. It received about 25 percent of the money from rents of houses, salt and lawsuits and about 7.6 percent from charity donations by the members. The confraternity of St. Sacrament and its associated members received about 48 percent of their revenues from livellos, 12.6 from the rental of property, almost 20 percent of luminaria, charitable donations from residents of the city; while the remaining 20 percent came from taxes (especially on wax, lanterns and the sale of old wax) contributed by the Koper fiscal chamber. The confraternity of St. Andrew, which was a confraternity of fishermen, only received 31 lire from livellos (i.e. 4 percent), about 6 percent from rents and all the rest from donations by the members of the confraternity. A large percentage of the money (just over 40 percent of the total confraternities' revenue) was collected by the members of the confraternities of St. Maria the New and the Servite Madonna;

29 In 1787 it annexed the confraternity of St. Nazarius with about 322 lire of regular income, St. Name of Jesus with 302 lire, St. Francis with 484 lire and St. Sebastian with about 227 lire revenue (ŽAK-ŽU, Bratovščinske knjige, N.o 54, Knjiga zasedanja kapitlja bratovščine sv. Zakramenta – *Libro parte Capitoli della Venerande Scuola del Santissimo Sacramento*). The annexed confraternities were obliged to hand in all their movable and real estate property, tools, utilities, and wax (DAR-396, Puljski kaptol 1303–1882, Bratovštine u Istri 1459–1820, *Confraternita del Santissimo Sacramento* (1626–1806), Kopar, t. e. 45, a. e. 111, 61). Since the confraternity's financial situation improved, it also had to accept all their charitable duties, while the members of these confraternities were able to join the confraternity of St. Sacrament.

Table 6: Revenues and costs (in lire) of Koper urban confraternities and the Spittal in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, No 580).**Tabela 6: Prihodki in stroški (v lirah) koprskih mestnih bratovščin in špitala leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, No 580).**

Confraternity	Revenue			Expenses			Fund Balance
	lire	percent		lire	percent		
the Spittal of St. Nazarius ³⁰	13,401	52.29	26.75	13,288	54.02	28.14	112
St. Anthony the Abbot	4,233	16.52	25.35	3,839	15.61	24.39	393
St. Sacrament, 6 other	4,043	15.77	24.22	3,228	13.12	20.51	814
St. MariaNew, the Servite Virgin	1,099	4.29	6.58	1,210	4.92	7.69	-111
St. Nicholas	973	3.80	5.83	942	3.83	5.98	31
St. Barbara, St. Christopher	940	3.67	5.63	1,099	4.47	6.98	-159
St. Andrew	753	2.94	4.51	799	3.25	5.08	-46
Virgin of the Rotunda	188	0.73	1.13	194	0.79	1.23	-5
Total	25,630	100.00	100.00	24,599	100.00	100.00	1,029

Chart 5: Revenues and costs (in lire) of Koper urban confraternities and the Spittal in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, No 580).**Grafikon 5: Prihodki in stroški (v lirah) koprskih mestnih bratovščin in špitala leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, No 580).**

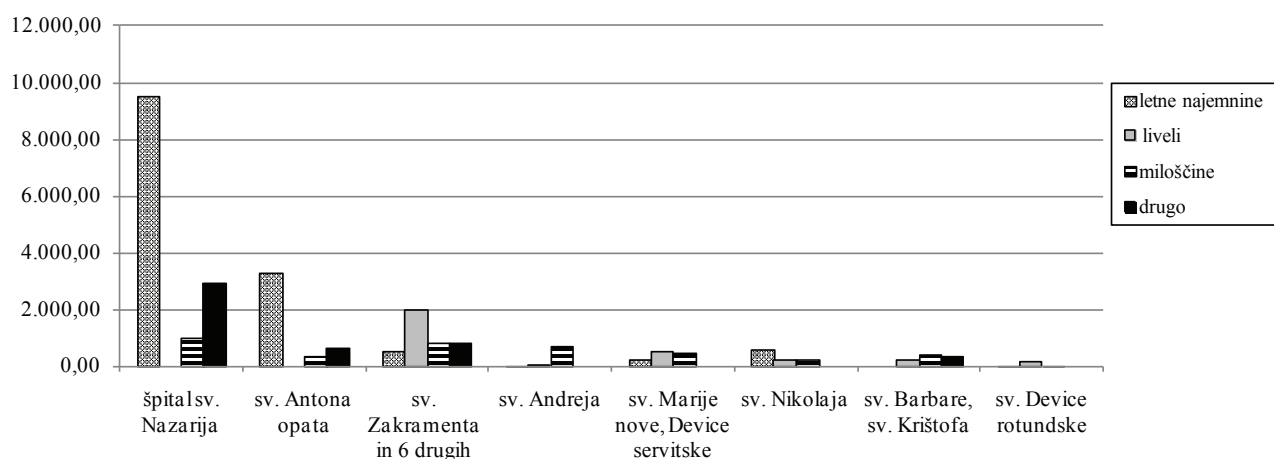
43 percent from livellos, the rest being from rent on real estate property. Sailors, who gathered in the confraternity of St. Nicholas, contributed 24 percent to the coffers from charity; 55 percent was obtained from shipyard rentals, the lease on mail service from Venice to Koper and back and from old wax; and about 20 percent from the payments of livellos (money), which were mostly in the form of loans to confraternity members. The confraternities of St. Barbara and Christopher, whose members

were cannonneers and urban police, got around 40 percent of the money from luminarium fees and other charity donations; about 36 percent came from prizes for shooting and old wax sales; while 23 percent of annual revenue came from livellos. The poorest confraternity, that of the Blessed Virgin of the Rotunda, received 78 percent of its 188 lire revenues from livellos, about 3 percent from the charitable donations of the members and the rest from rent.

³⁰ Spittal revenues were counted for the last three years, therefore the first column of the table that shows the percentage of revenue of the Spittal and confraternities represents a calculation of the entire Spittal property, while the second one shows its average annual income.

Table 7: Types of income of individual Koper urban confraternities and the Spittal in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).**Tabela 7: Vrste prihodkov posameznih koprskih mestnih bratovščin in špitala leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).**

Confraternity	Annual rent		Income from livellos		Charity donations		Other	
	lire	%	lire	%	lire	%	lire	%
Spittal of St. Nazarius	9,527.2 ³¹	71.09			942.6	7.03	2,931.8	21.88
St. Anthony the Abbot	3,267.9 ³²	77.19			321.0	7.58	644.7	15.23
St. Sacrament and six other	517.0	12.79	1,947.3	48.16	795.8	19.68	783.2	19.37
St. Andrew	51.0	6.77	31.5	4.18	670.6	89.05		
St. Maria the New, the Servite Virgin	177.5	16.14	476.6	43.34	445.7	40.53		
St. Nicholas	536.9 ³³	55.15	202.2	20.77	234.5	24.09		
St. Barbara, Christopher			221.0	23.50	379.0	40.29	340.6	36.21
St. Virgin of the Rotunda	35.0	18.55	147.3	78.06	6.4	3.39		
Total	1,6059.7	62.65	1,399.6	5.46	3,474.6	13.55	4,706.3	18.36

Chart 6: Types of income of individual Koper urban confraternities and the Spittal in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).**Grafikon 6: Vrste prihodkov posameznih koprskih mestnih bratovščin in špitala leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).**

The Spittal of St. Nazarius spent most of its money on caring for the sick and poor, children and soldiers, who were then housed there; while about 9 percent was disbursed on the cost of judicial and administrative procedures for obtaining the Gavardo family heritage.

The confraternity of St. Anthony the Abbot spent 27 percent of its money on the purchase of wax, about 10 percent on the purchase of cereals and baking bread, which was given to the members with their payment for performing the luminarium, around 5 percent for re-

pairing salt yards, dams and houses; while the rest went for church services, payment for work and other needs of the confraternity. The confraternity of St. Sacrament spent almost 82 percent of its money on the purchase of wax, oil for the eternal lights at the altars, the payment of church services and repairs in the cathedral church; these costs were also similarly high in other confraternities, namely reaching between 87 (Saint Andrew) and even 92 percent (St. Maria the New and the Servite Virgin) of all monies spent.

31 The mentioned sum includes revenues from taxes (capitali censuari), which the Spittal received for the maintenance of the poor and the sick (c. 5,988 lire); 780 lire from rental of warehouses and houses; 2,420 from the rental of houses, salt pans, fields and meadows, and other income from crops.

32 From letting houses they received 510 lire, about 2,646 from taxes for the management of the Spittal.

33 In addition to rent (e.g. for the shipyard), the above category of revenues also includes revenues from the lease on the postal service and sale of old wax.

Table 8: Types of costs of individual Koper urban confraternities and the Spittal in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 8: Vrste stroškov posameznih koprskih mestnih bratovščin in špitala leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Miscellaneous costs		Wax, oil, divine services		Total
	lire	percent	lire	percent	
the Spittal of St. Nazarius	12,598.8 ³⁴	94.81	689.8	5.19	13,288.6
Anthony the Abbot	2,799.9	72.92	1,039.7	27.08	3,839.6
Sacrament and six others	583.6	18.08	2,644.9	81.92	3,228.5
Andrew	101.1	12.65	698.4	87.35	799.5
Maria the New, the Servite Virgin	89.8	7.42	1,121.0	92.58	1,210.8
Nicholas	107.9	11.44	834.8	88.54	942.8
Barbara Christopher	103.3	9.39	996.3	90.61	1,099.6
Virgin of the Rotunda	79.5	40.96	114.6	59.04	194.1
Total	16,463.9	66.92	8,139.5	33.08	24,603.5

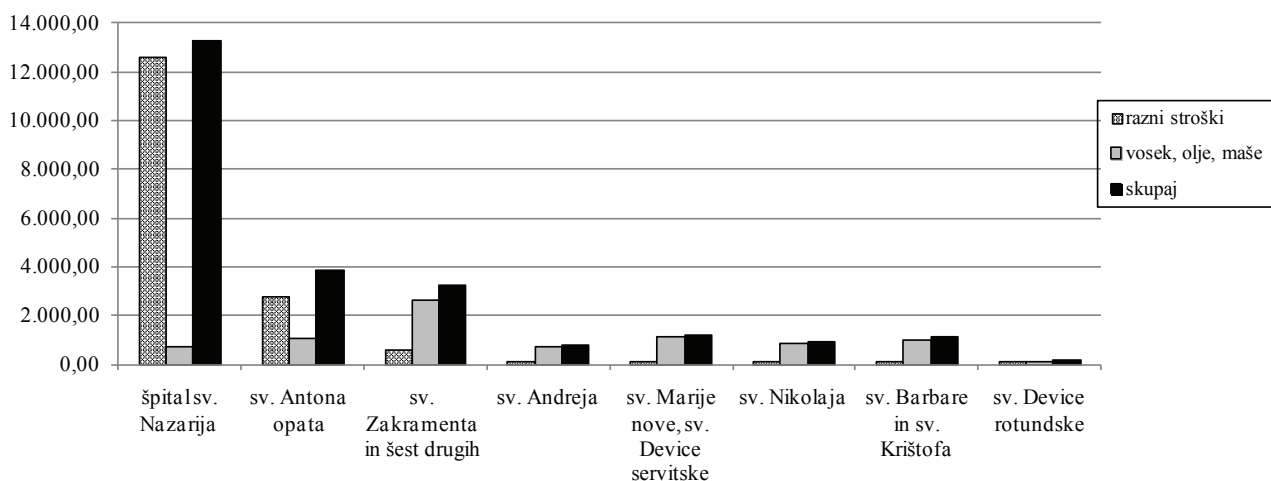

Chart 7: Types of costs (in lire) of individual Koper urban confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 7: Vrste stroškov (v lirah) posameznih koprskih mestnih bratovščin leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

³⁴ Most of that amount was spent on the purchase of medicinal products, the well being of patients, buying food for foundlings and other orphans.

Rural confraternities

There were 87 active confraternities in the Koper countryside, with total revenues of 16,051 lire. In Dekani there were as many as seven; in Hrastovlje five; four were in Šmarje, Movraž, Podpeč, Pomjan and Rožar;

while Kubed, Loka, Šterna and Lazaret has three each. On average, these confraternities had a low income, mostly below 200 lire. The only exception was the confraternity of St. Michael in Šterna, which had about 800 lire of revenue; this was more than two of the urban confraternities in Koper.

Table 9: Revenues and costs (in lire) confraternities in hinterland villages in the Koper area in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 9: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin po vaseh na koprskem ozemlju leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternities		Revenue		Expenses	Fund Balance	Confraternities		Revenue		Expenses	Fund Balance
villages	No.	lire	%			villages	No.	lire	%		
Dekani	7	1,564.1	9.74	1,538.7	25.4	Rakitovec	2	259.9	1.62	21.3	21.3
Osp	2	604.4	3.77	647.2	-42.8	Boršt	2	289.8	1.81	-12.6	-12.6
Šmarje	4	583	3.63	558.5	24.5	Kubed	3	564.5	3.52	-58.3	-58.3
Kučibreg	1	141.9	0.88	143.3	-1.4	Oskoruš	1	91.1	0.57	-0.1	-0.1
Tinjan	2	450.2	2.80	596.4	-12.7	Zazid	1	331.8	2.07	102.9	102.9
Kuberton	1	321.1	2.00	186.8	134.3	Loka	3	441.9	2.75	43.1	43.1
Gradin	1	261.8	1.63	262.4	-0.6	Gabrovica	1	119.6	0.75	-0.1	-0.1
Topolovec	1	256.9	1.60	258.8	-1.9	Bezovica	2	345.9	2.16	4.5	4.5
Sv. Peter	1	187.2	1.17	164.9	22.3	Popetre	1	144.5	0.90	-0.5	-0.5
Gračišče	1	166.8	1.04	172.7	-5.9	Podpeč	4	470.9	2.93	19.0	19.0
Gažon	1	197.5	1.23	216.1	-18.6	Hrastovlje	5	553.2	3.45	30.4	30.4
Trsek	1	108.5	0.68	108.5	0.0	Pomjan	4	369.2	2.30	3.5	3.5
Padna	1	323.1	2.01	208.5	114.6	Koštabona	2	697.9	4.35	17.3	17.3
Sorbar	2	237.8	1.48	227.8	10.8	Puče	1	118.1	0.74	-15.0	-15.0
Smokvica	1	131.3	0.82	152.1	-20.8	Šterna	3	1,175	7.32	28.1	28.1
Dol	1	66.2	0.41	66.2	0.0	Lazaret	3	693.6	4.32	-83.7	-83.7
Trebeše	1	74.8	0.47	76.1	-1.3	Rožar	4	462	2.88	-0.7	-0.7
Movraž	4	465.1	2.90	373.8	-8.7	Škofije	1	125.5	0.78	-15.3	-15.3
Merišče	1	134.3	0.84	74.4	59.9	Labor	1	46.5	0.29	-1.9	-1.9
Krkavče	1	984.9	6.14	741.2	207.7	Lopar	2	127.2	0.79	-0.1	-0.1
Zanigrad	1	222.8	1.39	218	-4.8	Truške	1	60.8	0.38	0.0	0.0
Marezige	2	385.6	2.40	400.7	-15.1	Total	87	16,051	100.00	624.4	624.4
Sv. Anton	2	692.8	4.32	615.1	77.7						

In **Dekani** there were six confraternities. The highest revenues were those of the confraternity of St. Sacrament, which obtained most of its annual income (as much as 98 percent) from livellos, and 11 lire from rent and crops. Similarly, a high proportion from livellos was also received by the confraternity of St. Sebastian (95 percent); 94.8 percent by the Blessed Virgin; while St. Rocco received 92.5 percent (the remaining income was from rent and sale of old wax). St. Leonard obtained the entire amount from livellos, because it had no other income. The village apparently also had a communal school which received 16.8 percent of its income from livellos; 78 percent from rent, crops and old wax while the rest came from donations.

Table 10: Revenues and costs (in lire) of Dekani confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 10: Prihodki in stroški (v lirah) dekanskih bratovščin leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Sacrament	619.8	578	41.8
Immaculate Conception	294.3	299.4	-5.1
Scuola del Comun	194.9	181.7	13.2
St. Sebastian	162.8	186.5	-23.7
St. Leonard	158.9	153.8	-5.1
St. Rocco	133.4	139.3	-5.9
Total	1,564.1	1,538.7	25.4

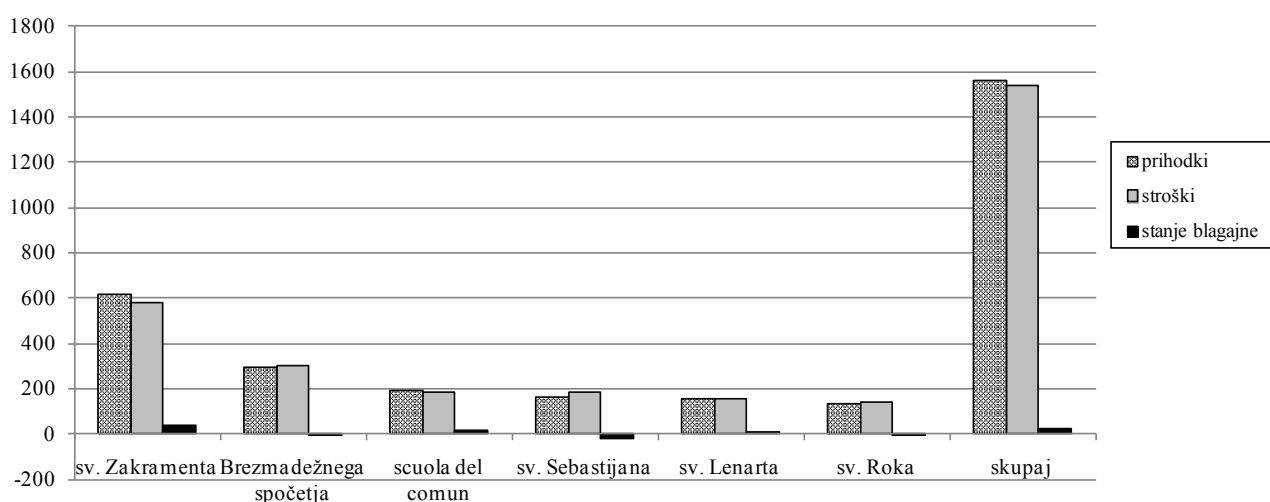

Chart 8: Revenues and costs (in lire) of Dekani confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 8: Prihodki in stroški (v lirah) dekanskih bratovščin leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

In **Osp**, the highest revenues were those of the confraternities of St. Peter (about 315 lire), the three united confraternities of St. Thomas, Rocco and the Blessed Virgin, which had almost 290 lire. The first obtained about 76 percent of the money from livellos, 11.4 percent from charity, the rest from rents, cereals, oil and old wax. The three united confraternities had around 58 percent of their revenues from livellos, 38 percent from rents, cereals, oil and old wax, and 10 lire from charity. They both experienced higher costs than income so that the state of their accounts was negative.

Table 11: Revenues and costs (in lire) of Osp confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 11: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Ospu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Peter	315.5	341.6	-26.1
St. Thomas, Rocco, Madonna	288.9	305.6	-16.7
Total	604.4	647.2	-42.8

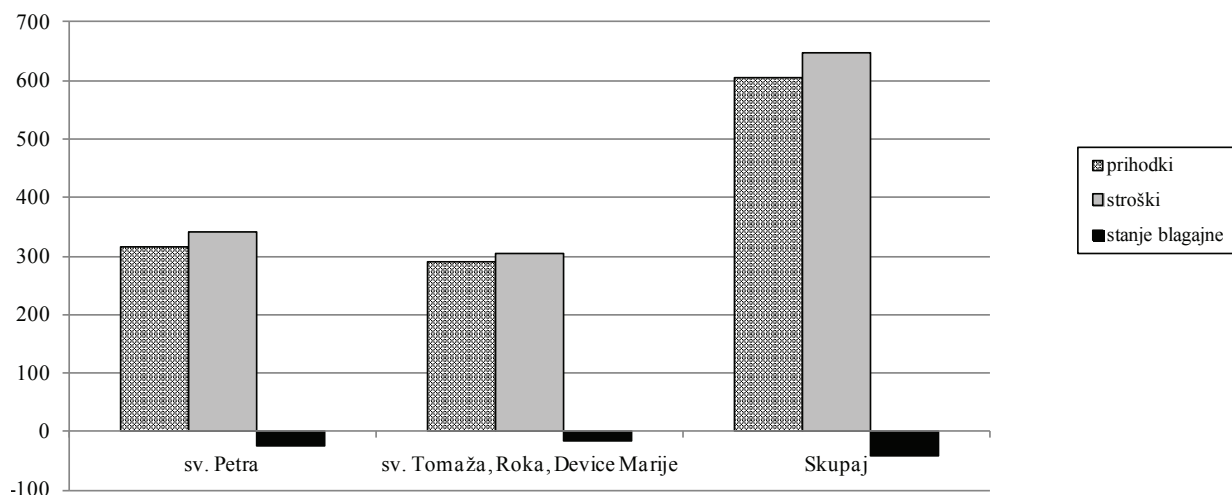

Chart 9: Revenues and expenses of Osp confraternities in 1797 (AST-GL, *Atti d'amministrazione*, b. 3, Anno 1797, 6/1 *Scuole Laiche*, N° 580).

Grafikon 9: Prihodki in stroški bratovščin v Ospu leta 1797 (AST-GL, *Atti d'amministrazione*, b. 3, Anno 1797, 6/1 *Scuole Laiche*, N° 580).

In **Šmarje**, people gathered in four confraternities; before the amalgamation of the confraternity of St. Sacrament with that of St. Rosary there had been five. Most of the income of the united confraternities came from rents and from the sale of old wax (42.8 percent); 39.5 percent came from charity; while only 17.6 percent was derived from livellos. All the other confraternities obtained the majority of their income from livellos. The confraternity of the Blessed Virgin got 73.8 percent of its revenues from them while the rest came from cereals, oils and rent. The confraternity of St. Anthony the Abbot had 82.2 percent of its revenues coming from livellos, about 14 percent from rent and the rest was charity. The members of the confraternity of St. Blaž also apparently borrowed money from the confraternity – the annual revenue from livellos was 80 percent –; while they were able to derive 18.6 percent from rents and the sale of fruit and other crops.

Table 12: Revenues and costs (in lire) in Šmarje confraternities in 1797 (AST-GL, *Atti d'amministrazione*, b. 3, Anno 1797, 6/1 *Scuole Laiche*, N° 580).

Tabela 12: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Šmarjah leta 1797 (AST-GL, *Atti d'amministrazione*, b. 3, Anno 1797, 6/1 *Scuole Laiche*, N° 580).

Confraternity	Revenue	Costs	Cash Balance
Immaculate Conception	130.4	130.4	0
St. Sacrament, Rosary	140.8	138.2	2.6
St. Anthony	135.9	130.3	5.6
St. Blaž	175.9	159.6	16.3
Total	583.0	558.5	24.5

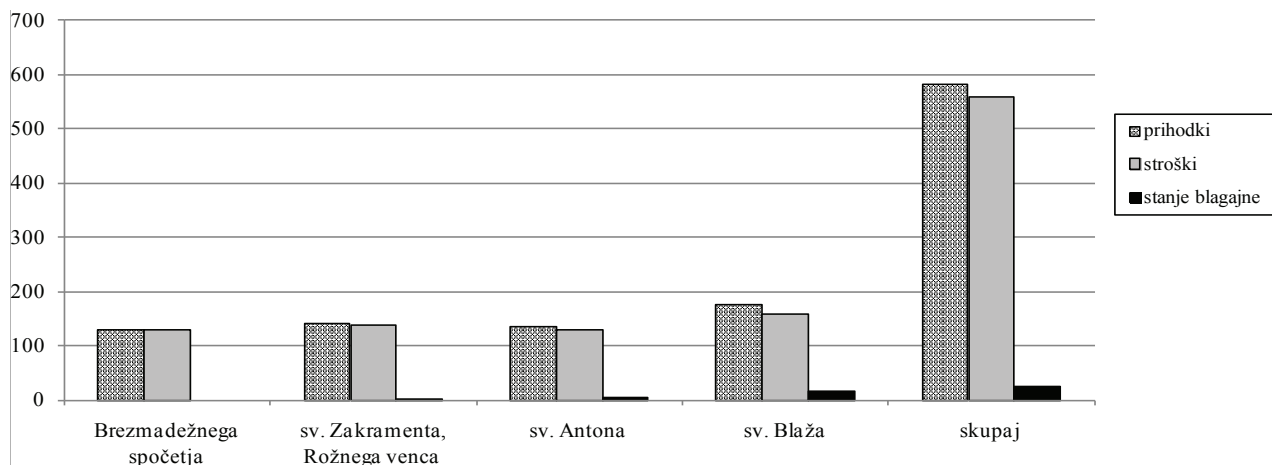

Chart 10: Revenues and costs (in lire) in Šmarje confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 10: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Šmarjah leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

In **Marezige**, only two confraternities remained in operation that year. The united confraternities of St. Cross, St. Anthony and St. Sacrament had a total income of 216 lire; of which 58 percent came from livellos and 37 percent from rents and income in kind. Another union, which united the confraternities of St. Rocco, St. John and Paul and the Blessed Virgin, made about 79 lire or 46 percent from rent and a bit less from livellos. All six of the above-mentioned confraternities had just over 385 lire of revenues, while their expenses amounted to around 400 lire, so that their accounts showed a negative financial situation. The first three had about 9 lire of inflow in charity from the members; the other three had 16.4 lire.

Table 13: Revenues and costs (in lire) in Marezige confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 13: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Marezigah leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Cross, St. Anthony, St. Sacrament	216.5	221.5	-5.0
St. Rocco, St. John and Paul, Blessed Virgin	169.1	179.2	-10.1
Total	385.6	400.7	-15.1

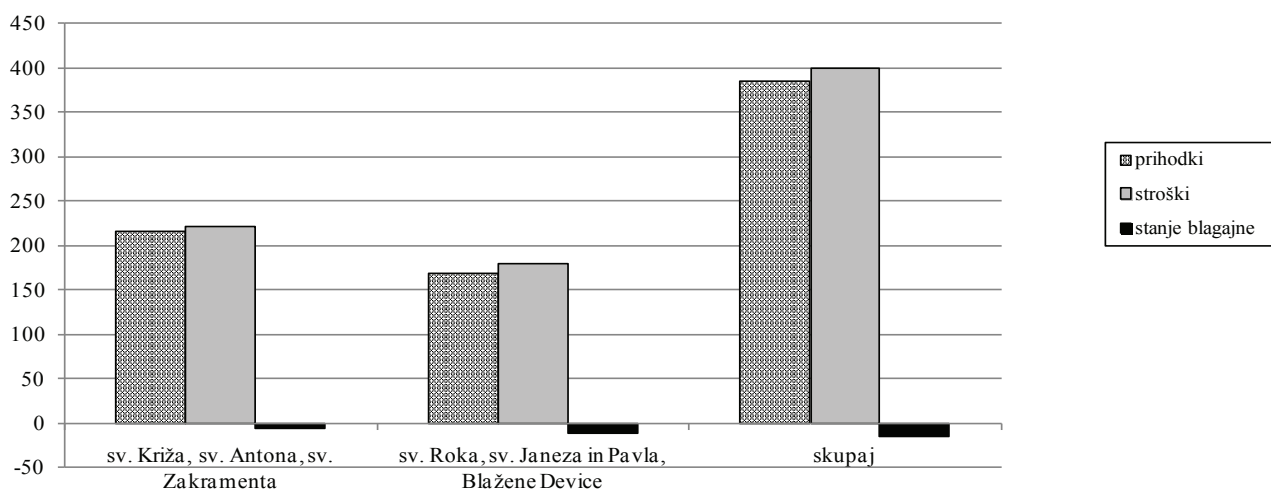

Chart 11: Revenues and costs (in lire) in Marezige confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 11: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Marezigah leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

There were also two confraternities operating in **Tinjan**. Both the confraternity of St. Michael as the united confraternity of St. Blaž and St. Maria Magdalene made just over half of their revenue from livellos, less than half from rent and yields while charitable donations only brought them around one percent.

Table 14: Revenues and costs (in lire) of Tinjan confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 14: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Tinjanu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Sacrament, St. Michael	141.9	277.1	-1.6
St. Blaž, St. Magdalene	308.3	319.3	-11.1
Total	450.2	596.4	-12.7

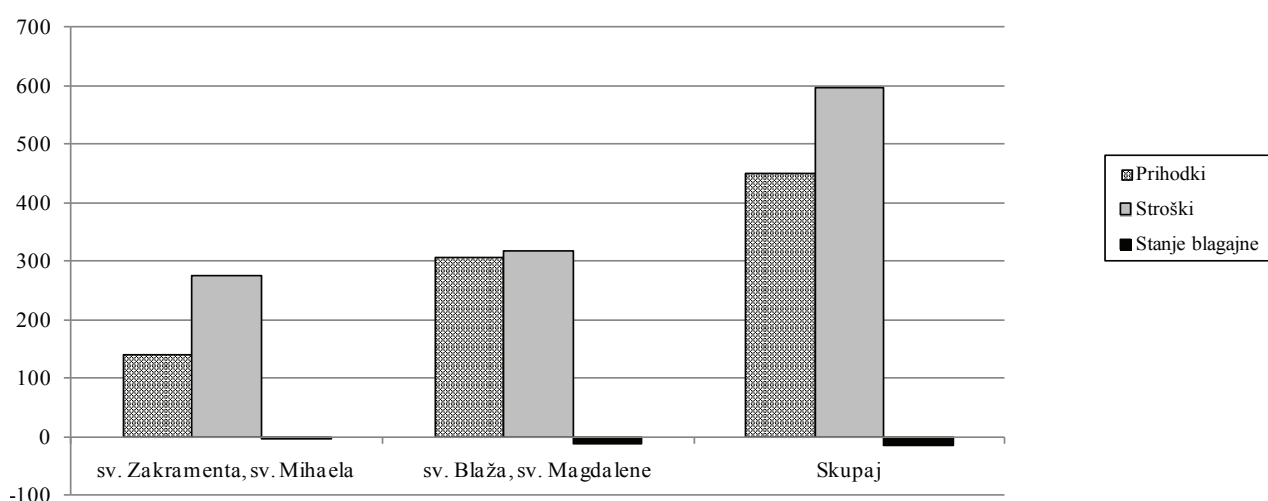

Chart 12: Revenues and costs (in lire) of Tinjan confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 12: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Tinjanu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

The **Sorbar** confraternity of St. Lucia obtained half of its revenue from livellos, 43.5 percent from rents and yields, and 7 lire from charity. The confraternity of St. Sebastian made 59.3 percent from livellos, around 37 from rent and yields, and a bit over 3 lire from the members' donations. Both operated from positive accounts, but with very low incomes.

Table 15: Revenues and costs (in lire) of Sorbar confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 15: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Sorbarju leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Lucia	123.1	113.9	9.2
St. Sebastian	114.7	113.9	1.6
Total	237.8	227.8	10.8

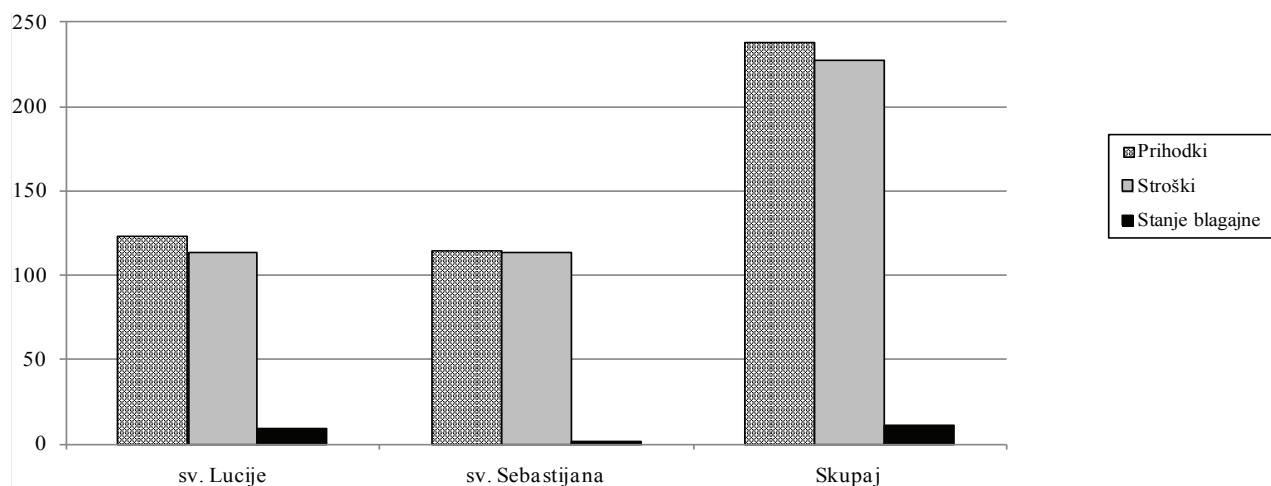

Chart 13: Revenues and costs (in lire) of Sorbar confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 13: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Sorbarju leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

There were four confraternities operating in **Movraž**. The confraternities of St. George (78 percent) and St. Peter (90 percent) obtained most of their revenues from livellos; the confraternity of St. Rocco made the most with crops (67 percent) and only 27 percent of livellos; while the confraternity of the Blessed Virgin obtained 55 percent from rents and yields and 41 percent from livellos. The latter spent two thirds of the money on buying wax, oil, paying for church services and the necessary equipment and a part towards the expenses associated with the cultivation of their land.

Table 16: Revenues and costs (in lire) of Movraž confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 16: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Movražu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Blessed Virgin	238.9	149	-10.1
St. Rocco	62.8	62.9	-0.1
St. George	72.9	73.0	-0.1
St. Peter	90.5	88.9	1.6
Total	465.1	373.8	-8.7

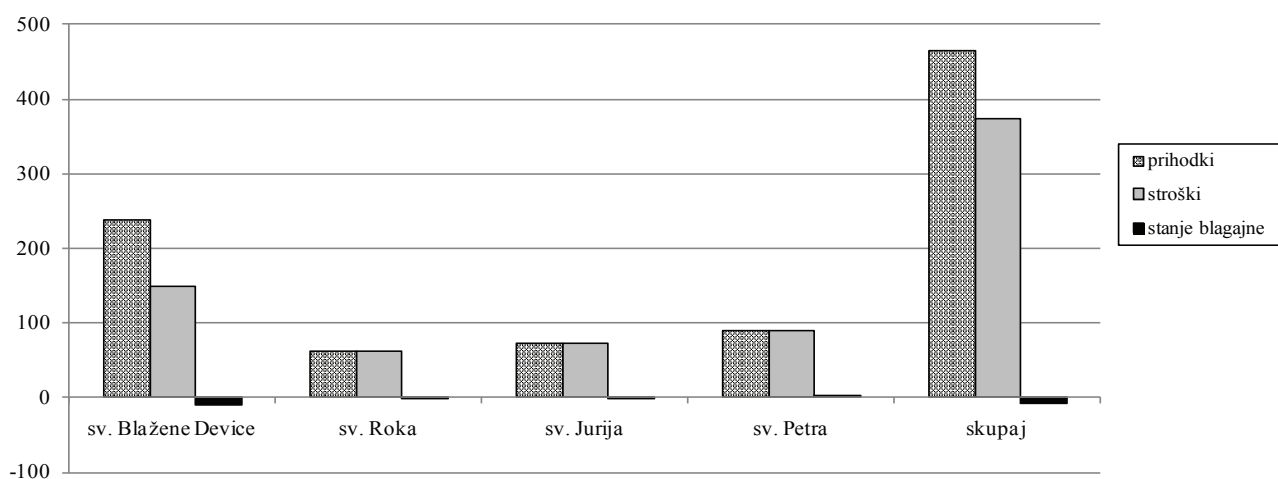

Chart 14: Revenues and costs (in lire) of Movraž confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 14: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Movražu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternities also joined together in **Sveti Anton**. The united confraternity of St. Rocco and St. John made around 66 percent of its income from rents and yields, and 30 percent from livellos. Almost twice higher were the revenues of the joined confraternities of St. Sacrament and St. Anthony the Abbot. Of their income of 460 lire, 63 percent came from rent, 19 percent from livellos; while 79 lire or 17 percent came from charitable donations.

Table 17: Revenues and costs (in lire) of Sveti Anton confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 17: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Svetem Antonu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Rocco, St. John	235.5	202.6	32.9
St. Sacrament, St. Anthony the Abbot	457.3	412.5	44.8
Total	692.8	615.1	77.7

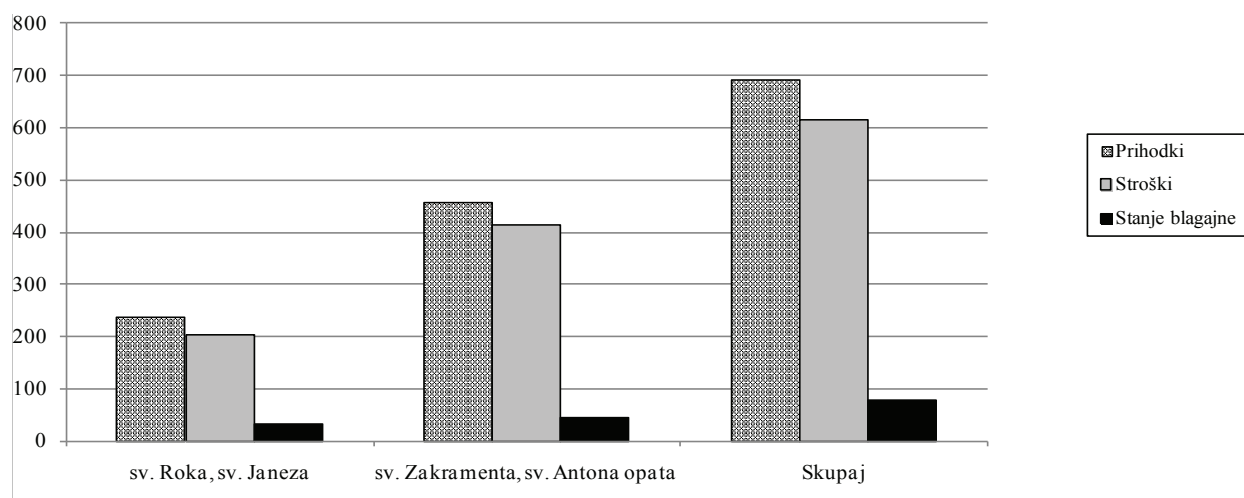

Chart 15: Revenues and costs (in lire) of the confraternities of Sveti Anton in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 15: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Sv. Antonu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

In **Rakitovec** there were the confraternity of St. Cross with nearly 200 lire of income and the smaller confraternity of the Blessed Virgin, which only had 64 lire of revenues. Of the above amount about 87 percent was received from livellos; the rest was charitable donations. Both operated positive balances. The confraternity of St. Cross got only 8.5 percent of its revenue from livellos, while rents brought in as much as 89.3 percent.

Table 18: Revenues and costs (in lire) of Rakitovec confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 18: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Rakitovcu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Cross	195.6	176.5	19.1
Blessed Virgin	64.3	62.1	2.2
Total	259.9	238.6	21.3

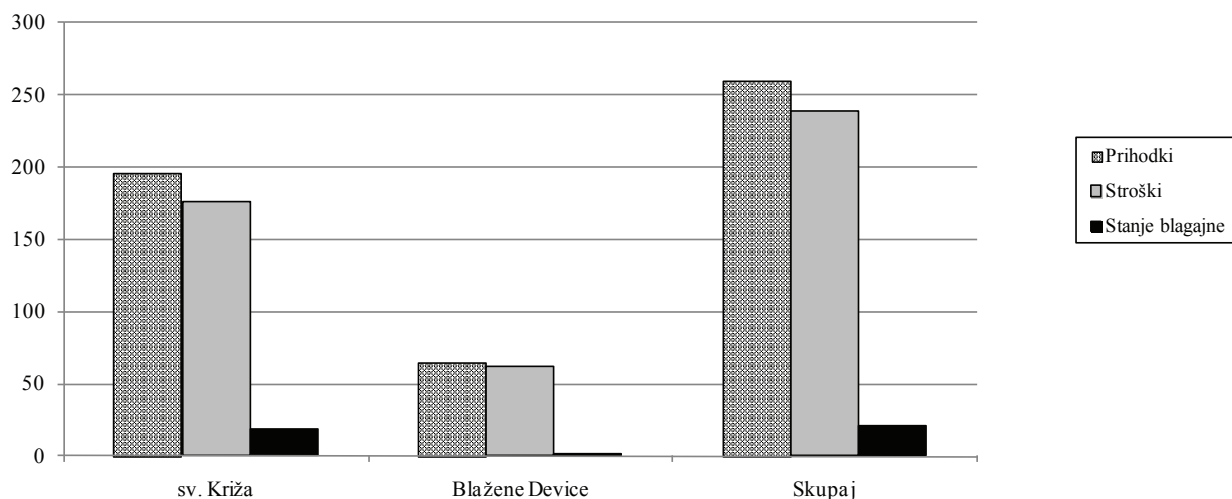

Chart 16: Revenues and costs (in lire) of Rakitovec confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 16: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Rakitovcu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

There were also two confraternities in **Boršt**: namely the confraternity of St. Nazarius, dedicated to the legendary Bishop of Koper, who was said to have come from that village; and the brotherhood of the Blessed Virgin which had more than twice the revenue of the former one. Both received most of the revenues from the rental of land and from crops (the Blessed Virgin almost 96 percent), only about 3 lire came from charity, and the rest was from livellos. Both confraternities showed a cash deficit.

Table 19: Revenues and costs (in lire) of Boršt confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 19: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Borštu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Nazarius	99	100.6	-1.6
Blessed Virgin	190.8	201.8	-11.0
Total	289.8	302.4	-12.6

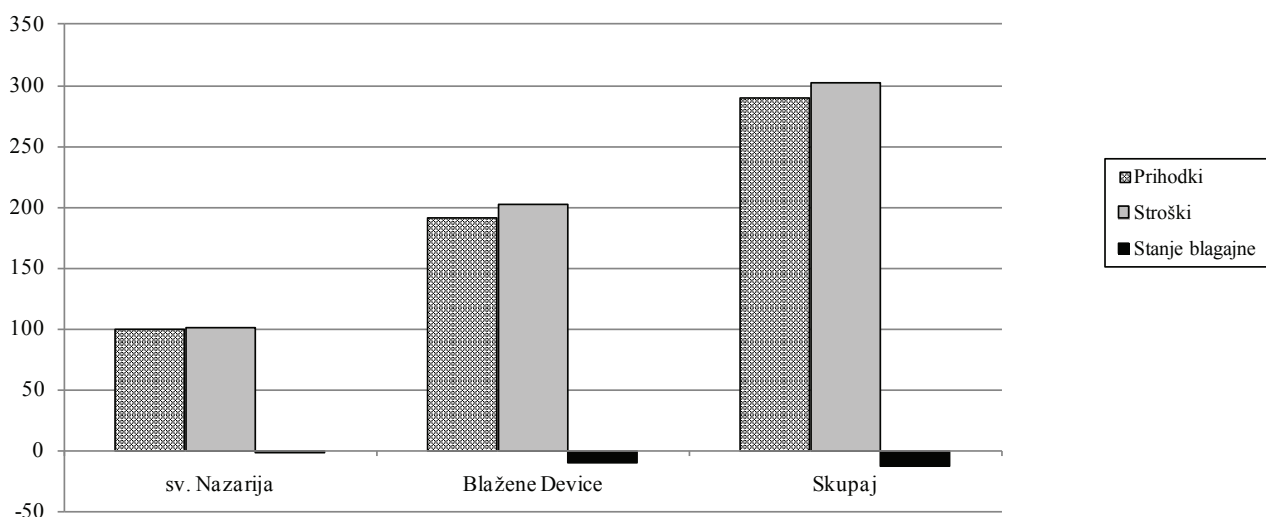

Chart 17: Revenues and costs (in lire) of Boršt confraternities in 1797 (AST, Governo del Litorale, b. 3, N° 580).

Grafikon 17: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Borštu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

In **Kubed** there were three active confraternities; namely the confraternities of St. Florian, the Blessed Virgin and St. Michael. The highest revenues were those of the confraternity of St. Florian, which had more than double the income of the other two confraternities. It obtained only 8.5 percent of its revenue from livellos, while rents brought in as much as 81 percent. The confraternity of the Blessed Virgin had around 77 lire or 58 percent of the money from livellos, St. Michael got 73 lire, i.e. 54 percent from rent on their land and selling crops.

Table 20: Revenues and costs (in lire) of Kubed confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 20: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Kubedu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Florian	297.4	379.8	-82.4
St. Blessed Virgin	131.8	113	18.8
St. Michael	135.3	130	5.3
Total	564.5	622.8	-58.3

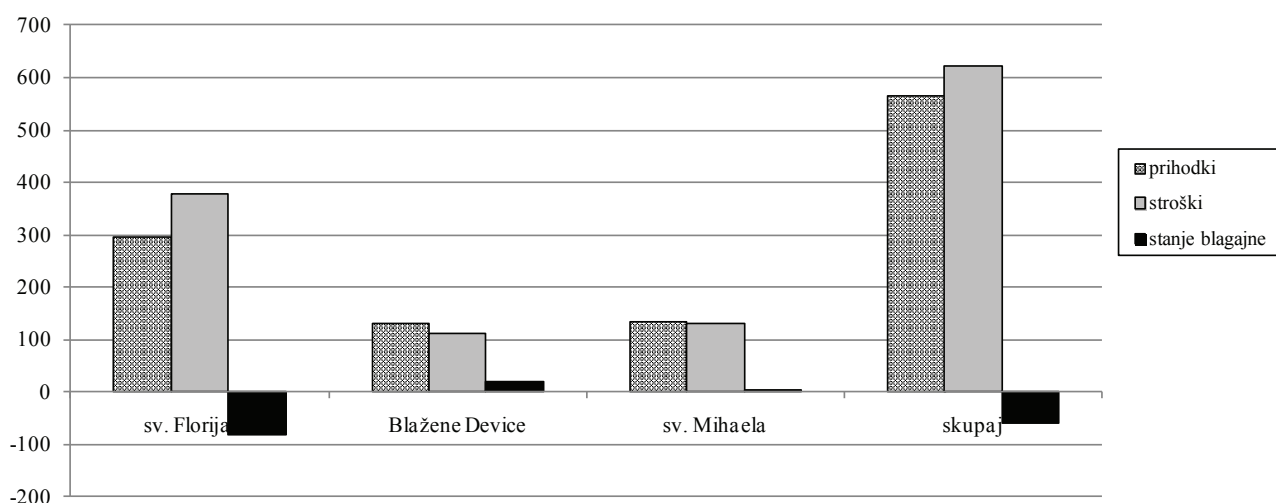

Chart 18: Revenues and costs (in lire) of Kubed confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 18: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Kubedu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Loka, a village with a small population under the Karst edge, also had three operating confraternities. More than half of the approximately 440 lire of total revenues was collected by the confraternity of St. Cecilia, St. Sacrament made just over 130 lire, while the Blessed Virgin only got 57 lire, which it mainly acquired in kind. The two other confraternities collected most of their money from rents and yields.

Table 21: Revenues and costs (in lire) of Loka confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 21: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Loki leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Sacrament	137.3	135.6	1.7
Blessed Virgin	57.2	57.5	-0.3
St. Cecilia	247.4	205.7	41.7
Total	441.9	398.8	43.1

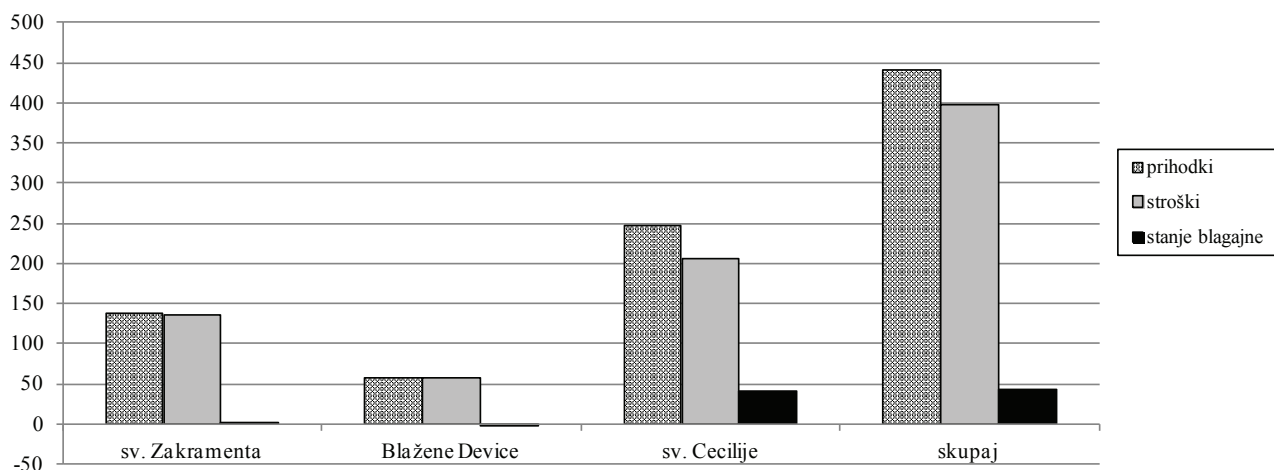

Chart 19: Revenues and costs (in lire) of Loka confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 19: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Loki leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

In **Bezovica**, there were the confraternity of St. Apollonia and the confraternity of the Blessed Virgin. The latter had a higher income, receiving most of the money (95 percent) from rents and yields.

Table 22: Revenues and costs (in lire) of Brezovica confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 22: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Bezovici leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Apollonia	89.3	89.4	-0.1
Blessed Virgin	256.6	252.0	4.6
Total	345.9	341.4	4.5

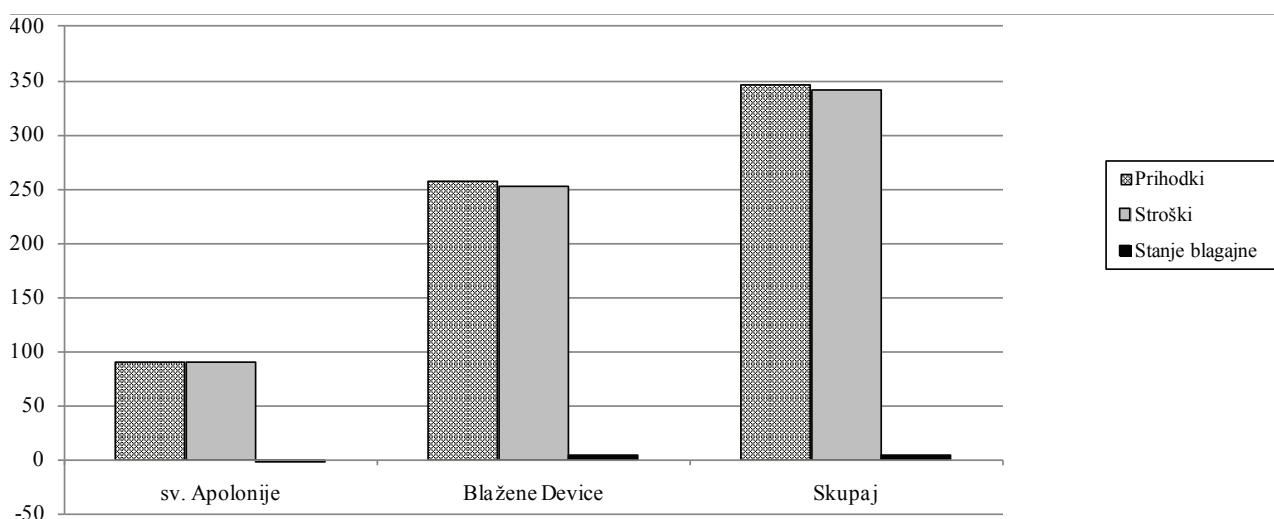

Chart 20: Revenues and costs (in lire) of Brezovica confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 20: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Bezovici leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

There were four confraternities operating in **Podpeč**. The highest revenues were those of the confraternity of St. Elena, while the rest made less than half as much. The money was mostly received in the form of rents and yields with the remained coming from charity and livellos.

Table 23: Revenues and costs (in lire) of Podpeč confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 23: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Podpeči leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Rocco	84.1	82	2.1
Blessed Virgin	108.8	108.9	-0.1
St. John and Paul	98.4	97.2	1.2
St. Elena	179.6	163.8	15.8
Total	470.9	451.9	19.0

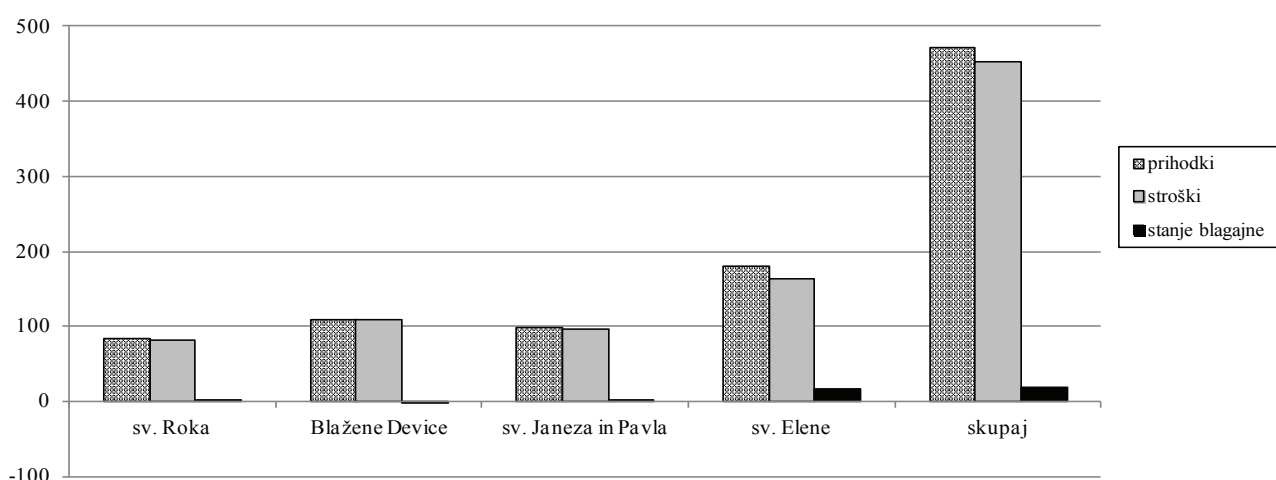

Chart 21: Revenues and costs (in lire) of Podpeč confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 21: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Podpeči leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

The five **Hrastovlje** confraternities did not have a high income either. The confraternities of St. Marina and St. Sebastian received more than half of their revenue from livellos, while the others made more from rents and yields. Charitable donations were negligible, and the confraternity of St. Marina and St. Trinity did not receive any at all.

Table 24: Revenues and costs (in lire) of Hrastovlje confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 24: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Hrastovljah leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Catherine	99.9	91.7	8.2
St. Trinity	153.2	127.9	25.3
St. Sebastian	87.1	85.3	1.8
St. Marina	152.8	157.9	-5.1
St. Mark	60.2	60	0.2
Total	553.2	522.8	30.4

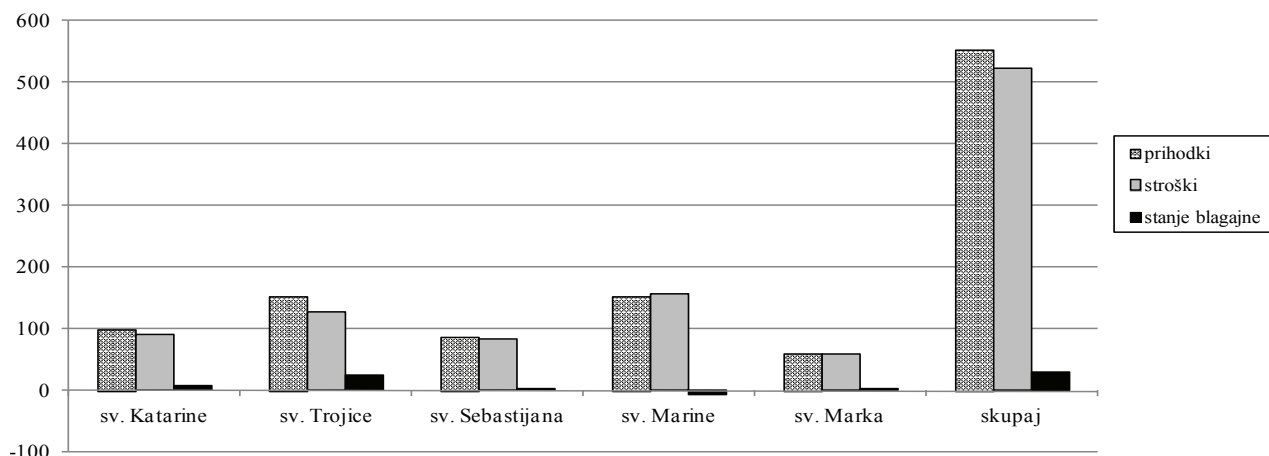

Chart 22: Revenues and costs (in lire) of Hrastovlje confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 22: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Hrastovljah leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

In **Pomjan** the inhabitants formed themselves into four confraternities. All had a low income of between 70 and 113 lire, which, as was the case with most other rural confraternities, was probably not sufficient for their normal operation. They obtained their income from rents and from livellos; alms were given within the range of 2 lire 11 solidi and 2 lire 19 solidi.

Table 25: Revenues and costs (in lire) of Pomjan confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 25: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Pomjanu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Sacrament	72.8	73.8	1.0
St. Stefan	80.4	80.6	-0.2
Blessed Virgin	102.5	102.8	-0.3
St. George	113.5	110.5	3.0
Total	369.2	367.7	3.5

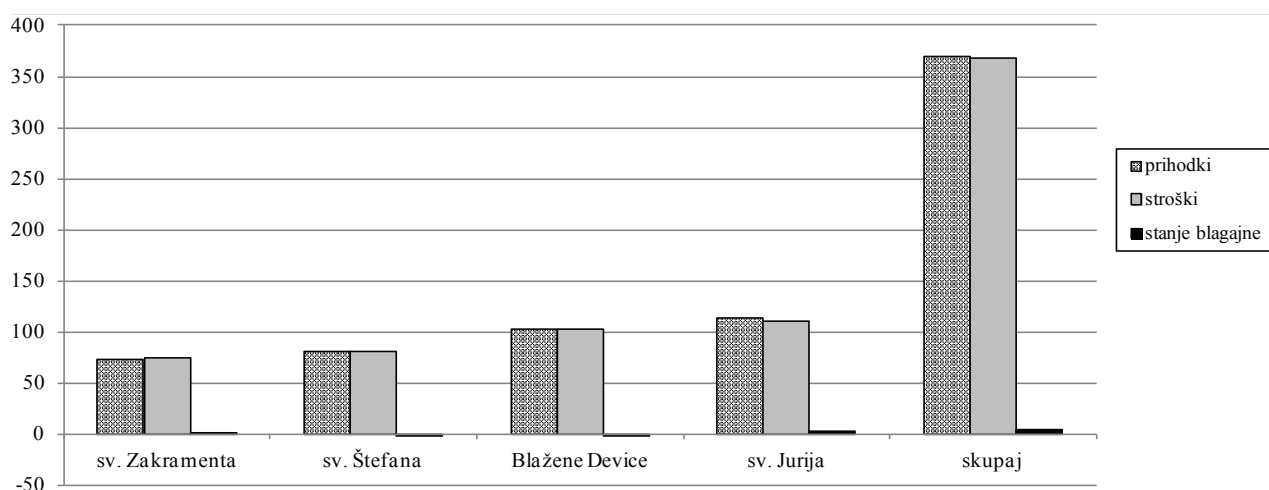

Chart 23: Revenues and costs (in lire) of Pomjan confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, No 580).

Grafikon 23: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Pomjanu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

In **Koštabona**, the confraternity of St. Sacrament was joined by the confraternities of St. Andrew and St. Lenart. Of the total, about 400 lire revenue or 85 percent of the money came from rents, about 6 percent from livellos while 8 percent was derived by charitable donation. The village also had the confraternities of St. Cosmas and Damian, which had just under half the income. Most of their money was received from rents and yields with about 14 percent or 41 lire coming from charity.

Table 26: Revenues and costs (in lire) of Koštabona confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 26: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Koštaboni leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Sacrament, Andrew, Lenart	407.7	402.8	4.9
St. Cosmas and Damian	290.2	277.8	12.4
Total	697.9	680.6	17.3

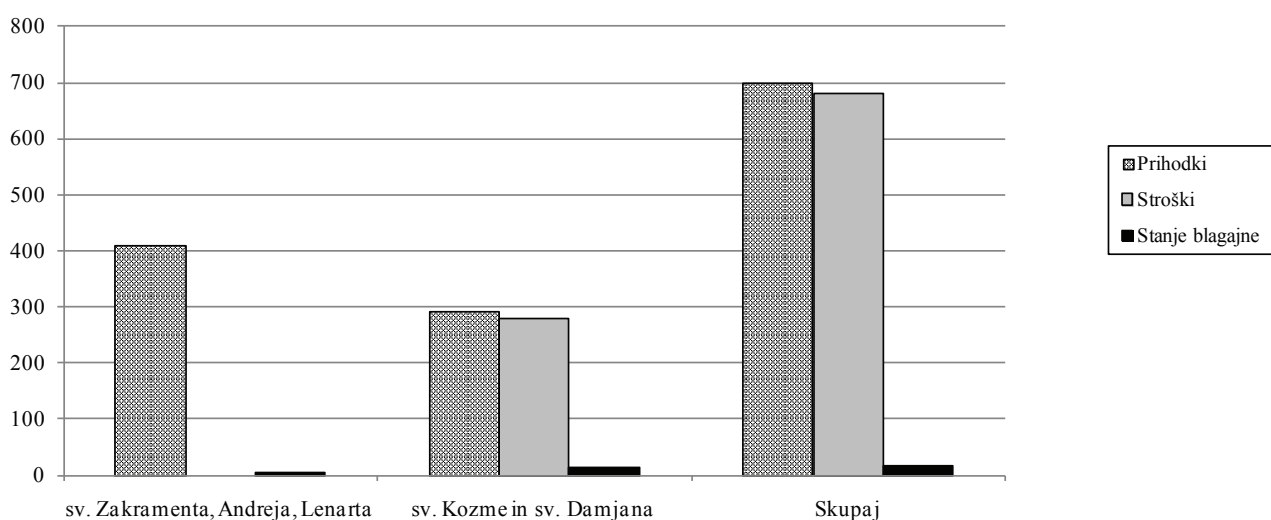

Chart 24: Revenues and costs (in lire) of Koštabona confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 24: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Koštaboni leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

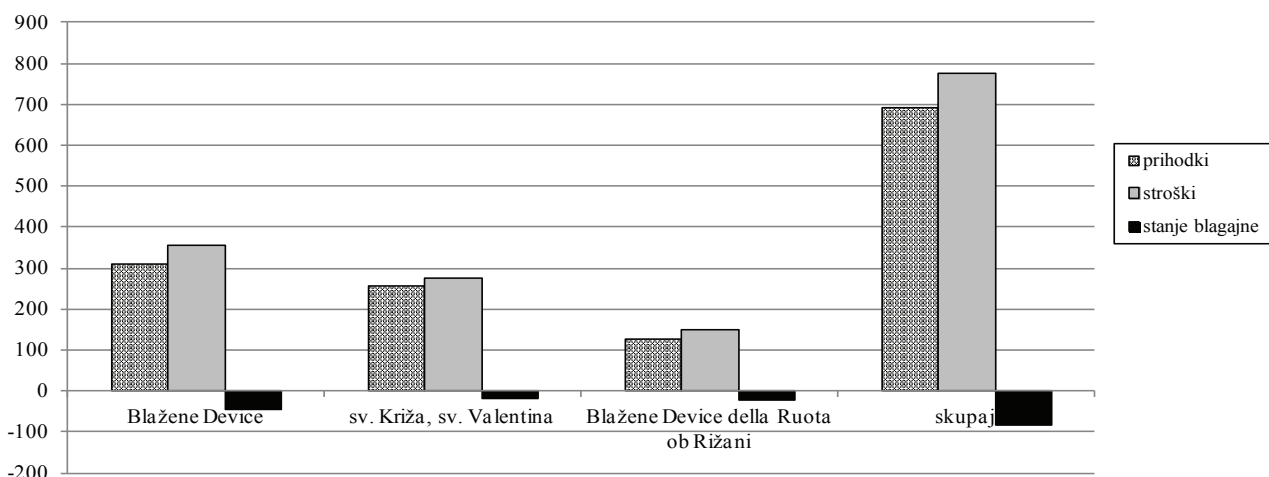
In the wider **Lazaret** area, the confraternity of the Blessed Virgin was operating with almost 310 lire of revenues; the united confraternities of St. Cross and St. Valentine, with about 260 lire; and that of the Blessed Virgin, called *della Ruota* in the small church of Rižana, where there had once been the famous Koper Fair, which attracted visitors from the city as well as from all over the Koper hinterland. The latter had the lowest income among all the confraternities, namely only 127 lire. It got 65 percent of its revenue from livellos and 23 percent from rent. The confraternities of St. Cross and St. Valentine obtained 92 percent of their revenues from livellos; the confraternity of the Blessed Virgin got about 60

percent from rents, 12 percent from the donations of the members of the confraternity as well as probably from people who frequented mass in the associated church.

At the end of the 17th century, all three confraternities had substantially higher incomes than most urban confraternities in Koper (the only exception was the confraternity of St. Anthony the Abbot). This was probably due to an increased number of visits by townspeople and local residents to these churches, where they usually prayed for divine assistance against the plague and other diseases that were devastating the city in the 16th and 17th centuries as well as for the souls of their deceased fellow citizens.

Table 27: Revenues and costs (in lire) of Lazaret confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).**Tabela 27: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Lazaretu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).**

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
Blessed Virgin	309.8	354.9	-45.1
St. Cross, St. Valentine	256.7	274.4	-17.4
Blessed Virgin della Ruota in Rižana	127.1	148.3	-21.2
Total	693.6	777.6	-83.7

Chart 25: Revenues and costs (in lire) of Lazaret confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).**Grafikon 25: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Lazaretu leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).**

In **Rožar** above Rižana, people united in four confraternities. The highest revenues were those of the confraternity of St. Gregory, with about 130 lire – about 87 percent – coming from rents; while only 86 lire was collected by the confraternity of St. George. The majority of its modest income – namely 50 lire – was obtained from livellos, with 27 lire being obtained from rent and 8 lire coming from charity.

Table 28: Revenues and costs (in lire) of Rožar confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).**Tabela 28: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Rožarju leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).**

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Sebastian	117.0	117.1	-0.1
St. George	86.1	86.3	-0.2
St. Jacob	126.4	126.5	-0.1
St. Gregory	132.5	132.8	-0.3
Total	462.0	462.7	-0.7

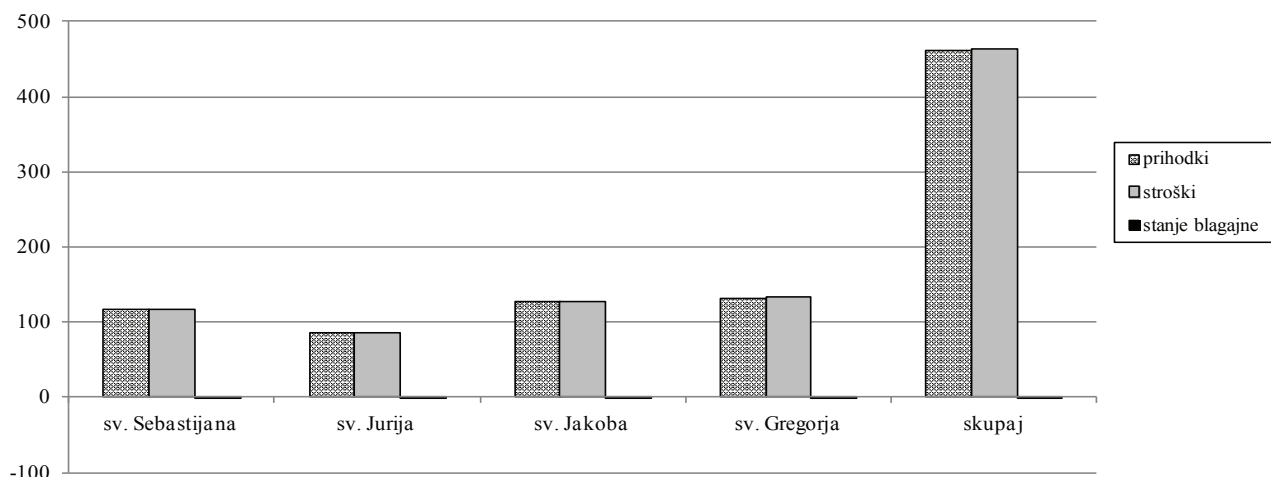

Chart 26: Revenues and costs (in lire) of Rožar confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 26: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Rožarju leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

In **Šterna** there were three operating confraternities, which together had about 1,175 lire of revenue. The richest was the confraternity of St. Michael which obtained 790 lire – i.e. 97 percent of its income – from rents, yields and the sale of old wax, and the rest from livellos. It had a deficit of 15 lire 16 solidi. The two other confraternities also made more than 75 percent of their money from rents and yields, but both operated positively.

Table 29: Revenues and costs (in lire) of Šterna confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 29: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Šterni leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	Revenue	Expenses	Fund Balance
St. Rocco	125.45	116.8	8.7
St. Canziano	242.55	207.35	35.2
St. Michael	807.07	822.85	-15.8
Total	1,175.07	1,147	28.1

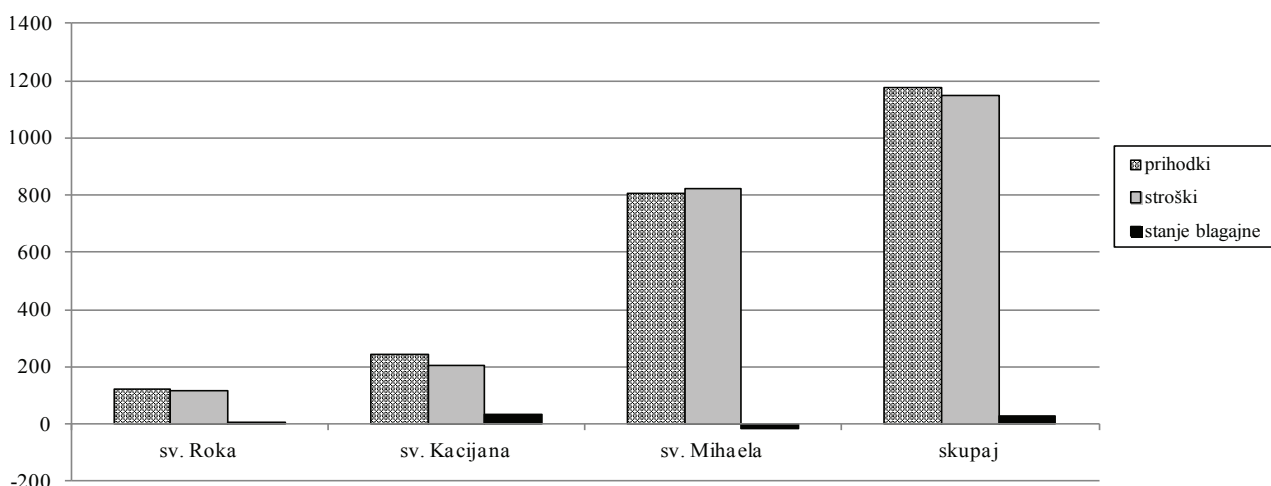

Chart 27: Revenues and costs (in lire) of Šterna confraternities in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 27: Prihodki in stroški (v lirah) bratovščin v Šterni leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Ninety-four confraternities within the Koper territory had a total of 28,283 lire 12 solidi of income, with the Spittal of St. Nazarius as much as 41,685 lire. Of the total sum, the 87 rural confraternities received 38.5 per cent of the money, the urban 29.4 percent; while the Spittal got about 32 percent of the total revenue with its 13,400 lire income. Combined, Koper confraternities declared a 1,655 lire surplus of revenues over expenses.

Compared with the revenues of the Koper fiscal chamber in 1794/95, when it had about 83,137 lire (AMSI, 1895, 337), Koper confraternities (albeit two years later) had about 34 percent of its revenues; together with the Spittal, this equalled about half of the fiscal chamber's revenue.

Table 30: Revenues and expenses of Koper confraternities and the Spittal of St. Nazarius in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Tabela 30: Prihodki in stroški koprskih bratovščin in špitala sv. Nazarija leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Koper Territory	Revenue		Expenses		Fund Balance		Conraternities and Spittal	
	lire	%	lire	%	lire	%	Number	%
Confraternities, villages	16,051.0	38.51	14,992.4	37.86	624.4	37.7	87.0	91.58
confraternities, town	12,232.6	29.35	11,314.9	28.58	917.7	55.4	7.0	7.37
Spittal	13,401.6	32.15	13,288.6	33.56	113.0	6.8	1.0	1.05
Total	41,685.2	100.00	39,595.9	100.00	1,655.1	100.00	95.0	100.00

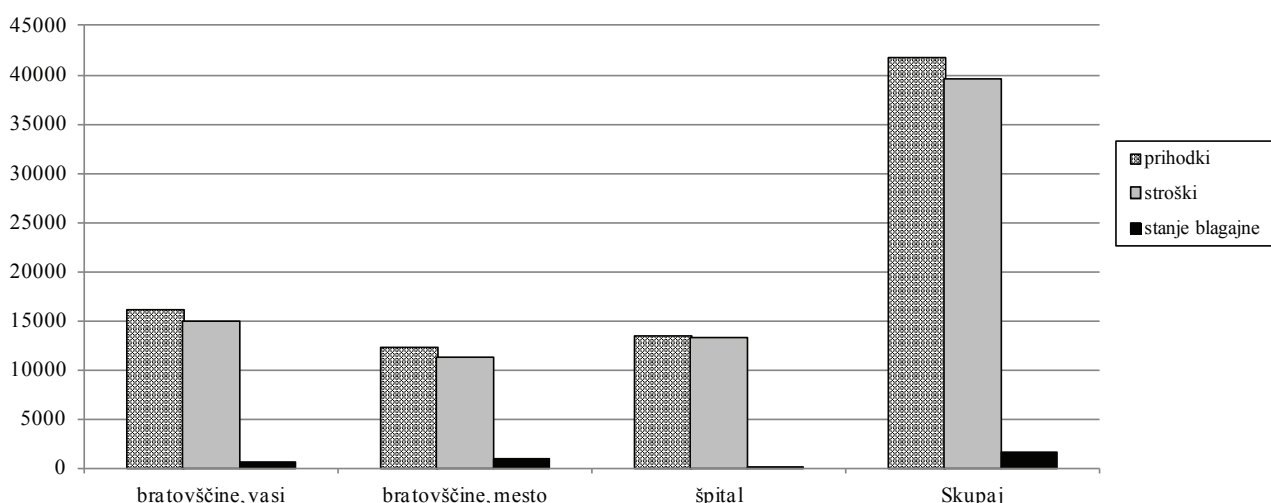

Chart 28: Revenues and expenses of Koper confraternities and the Spittal of St. Nazarius in 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Grafikon 28: Prihodki in stroški koprskih bratovščin in špitala sv. Nazarija leta 1797 (AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Some of the smaller confraternities were not able to maintain and manage their property themselves, so Solveni suggested that it would be better if they were sold and the money be spent on the operation of the confraternity. In this way, they would be able to avoid exploitation of the confraternities' property or even fraud. He further suggested that for a better operation of the confraternities there should only be one confraternity for each individual village or church in the city and that it should be managed exclusively by the most competent

people. He commended some of the confraternities in the city for managing their operations very well.

In Koper, he singled out the confraternity of St. Thomas, which did not have its own statute or any other founding act. A statute was also lacking in the Spittal of St. Anthony and the Spittal of St. Mark, which only gave free accommodation to a few women. The city also had three other societies (congregations) – namely the Madonna of Mt. Carmel, the Immaculate Conception and the Rosary – which had no property; their only income

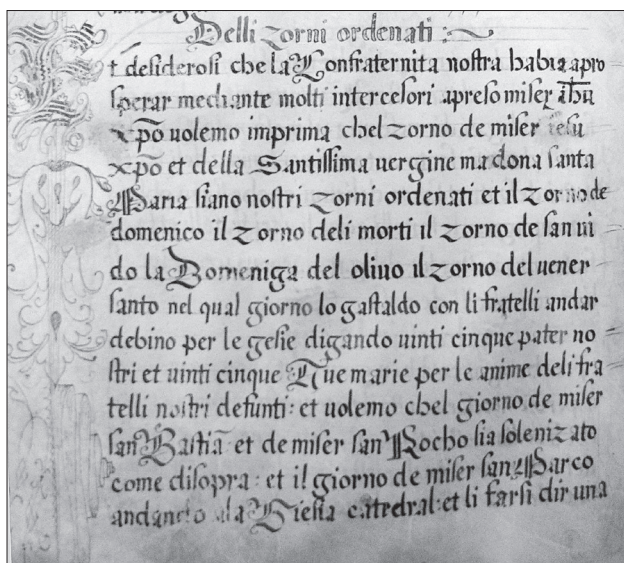

Fig. 8: Decree on obligatory holidays from the statute of the Koper confraternity of St. Anthony the Abbot (DAR-396, a. e. 109, 10v).

Sl. 8: Odlok o zapovedanih praznikih iz statuta kopske bratovščine sv. Antona opata (DAR-396, a. e. 109, 10v).

being in the form of charitable contributions. They paid for masses for their deceased members - sisters.³⁵

In this period, the Brotherhood of St. Anthony the Abbot consistently enjoyed the highest incomes; it was probably as a consequence of this that in 1454 it was entrusted with the management of the Spittal of St. Nazarius. The confraternity of St. Maria the New also recorded substantial revenues throughout this period. The confraternity of St. Sacrament, which was the third richest confraternity at the time of Valieri's visitation at the end of the 16th century, later had financial problems; its situation only improved during the thirty-year gastald mandate of Michiele Totto,³⁶ who proposed to the podesta the merger of six smaller confraternities, something that was finally achieved in 1778. The confraternity was responsible for the decoration of the cathedral, purchasing *torcias* and other waxes and preparing processions for the feast of Corpus Christi and other holy days. The incomes of the other confraternities were much lower. Mostly they took care of their own altars or churches if

they had them; they helped confraternity members (by offering them favourable *livellos* or loans at a 6-percent interest rate, leasing land or houses, warehouses, halls, cellars and the like) and taking care of the funerals of members and their close relatives. Occasionally, they performed charitable work for other (unknown) members; they paid alms to individuals or families that converted to the Catholic religion (e.g. Jews, Calvinists, Lutherans, as well as Muslims), and contributed to the poor or prisoners either in Turkish or Tunisian hands. In this connection it is worthwhile to draw attention to the confraternity of the Crucified of St. Thomas, who took care of prisoners and their funerals. In 1675, all three Lazaret confraternities also recorded a high income. This was probably due to their position: residents of Koper went there for parish festivals and in the summertime there was a solemn procession which probably brought in substantial mounts of money from donations.

The central Venetian authorities were also informed about the problems of confraternities in Koper and Istria; inventories of their financial position are not coincidental. The authorities wanted to have control over confraternities' operations as they had large amounts of capital in their hands. In 1762, for instance, the Koper podesta and captain Vincenzo Gritti reported that there were 616 secular confraternities in the province, and that in many of them he had encountered an imprecisely managed administration. (AMSI, 1894, 101). According to Girolamo Gavardo, clerk of all the secular confraternities in the Koper territory, there were considerable problems in some confraternities in 1777. He reported to the podesta that the confraternities of St. Sacrament, St. John of Sveti Anton and St. Sacrament of Šmarje had such a low income that it was not even sufficient for candles in churches or at the confraternities' altars. The confraternities of St. Cross of Lazaret and St. Rocco of Rožar, in addition, did not even have a gastald. Similarly, one single gastald headed the confraternity of St. Mary Magdalene and St. Anthony the Abbot of Smokvica (PAK-6, a. e. 1466, 1).

From a review of the financial books of the confraternities, it is evident that they operated smoothly even after the end of the Republic of Venice when they came under Austrian rule. The Koper confraternity of St. Sacrament was obviously pleased with the new authority, as upon the changeover of power the gastald proposed to the

35 AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580, 3–4.

36 Michiel Nazario Totto, born 19/ 12/ 1732 to his father Giovanni (Zetto, designated Totto, son of Michael) and Paula Bencich (ŽAK-ŽU, Krstna matična knjiga 1731–1749) began to engage in commercial transactions in hides in the 1760s and was (along with his son Giovanni) the largest trader in hides Venetian Istria by the end of the century. Even before the end of the century, he left the management of all leather-tanning activities to his son, and totally devoted his time to his function in the archconfraternitas of St. Sacrament. He had also previously been active in confraternities. From 1764 to 1769 he was the gastald of the confraternity of St. Anthony the Abbot (PAK-6, a. e. 1450), then for more than 29 years he was gastald of the archconfraternitas of St. Sacrament, namely between the 12th February 1785 (ŽAK-ŽU, Bratovščinske knjige, N.o 54, Knjiga zasedanja kapitlja bratovščine sv. Zakramenta (*Libro parte Capitoli della Venerande Scuola del Santissimo Sacramento*), 1v) until his death on the 3rd May 1814 (ŽAK-ŽU, *Libro parte Capitoli* ..., 29r). The same function was then taken over, following the elections at the meeting of the confraternity's council on the 4th of June, by his son Giovanni (PAK-314, t. e. 25, a. e. 33, Orazione funebre, str. 9).

Table 31: Revenue of Koper urban confraternities between 1580 and 1797 (Lavrič, 1986, 131–135; PAK-6.1, a. e. 22, Seminario Q, 14; Luciani, 1872, 1079; AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580). Tabela 31: Prihodki koprskih mestnih bratovščin med letoma 1580 in 1797 (Lavrič, 1986, 131–135; PAK-6.1, a. e. 22, Seminario Q, 14; Luciani, 1872, 1079; AST-GL, Atti d'amministrazione, b. 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580).

Confraternity	1580	1675	1741	1797 ³⁷
St. Anthony the Abbot	2,500.0	1,500	3,514.25	4,233
St. Maria the New	1,000.0	750		1,099 ³⁸
St. Corpus Christi or St. Sacrament	600.0	250	320.75	4,043 ³⁹
St. Francis	500.0	150	361.10	
Crucified at St. Thomas	500.0	120	377.45	
St. Name of Jesus	400.0		502.00	
St. Cross	150.0	90		
St. John	150.0			
St. Christopher	100.0	140	180.05	
St. Gregory	100.0			
St. Sebastian	80.0	410	385.20	
St. Nicholas	74.5	270	22.40	973
St. Maria del bel uerde	68.0			
St. Maria of the Rotunda	60.0	320	171.00	188
St. Nazarius	50.0	130	345.65	
St. Rocco	30.0	128		
Crucified in the cathedral, a woman's confraternity	0.6			
St. Barbara	0.0	500	74.00	940 ⁴⁰
St. Maria of the Servites	0.0	310	134.00	
St. Andrew	0.0	80	684.0	753
Fabrica del Duomo		950		
St. Maria of Lazaret ⁴¹		900	309.80	
St. Valentine of Lazaret		800	256.70	
St. Maria della Roda of Rižana		600	127.05	
All Saints		95	54.00	
St. Jacob			139.00	
Total	6,363.1	8,493	6,649.25	14,026
the Spittal of St. Nazarius	2,000.0		5,687.00	13,401 ⁴²
Total	8,363.1		12,336.25	25,630
Fabrica del Duomo	950.0			
the Spittal of St. Mark (1550 in 4 years)	387.5			

confraternity's council to pay tribute to the emperor and to celebrate the anniversary of the occupation of Istria by exposing the *Santissimo* in the cathedral church, and

by a solemn mass, which was to be attended by the representatives of local authorities, public entities, officials and the entire population. In honour of Emperor Franz II,

³⁷ Only an average income from livellos and rent is recorded.

³⁸ The confraternity was joined by the confraternity of St. Maria of the Servites

³⁹ It was also joined by the confraternity of St. Cross, St. Francis, St. Name of Jesus, St. Jacob, St. Sebastian, and St. Nazarius

⁴⁰ United with the confraternity of St. Christopher.

⁴¹ This confraternity and the two confraternities listed below (St. Valentine of Lazaret and St. Maria della Roda of Rižana) are discussed with the rural confraternities in the year 1741 and are not included in the total amount of revenue of the urban confraternities. Their revenues are recorded for the year 1741 only as a comparison.

⁴² The income of the Spittal was calculated for the last three years.

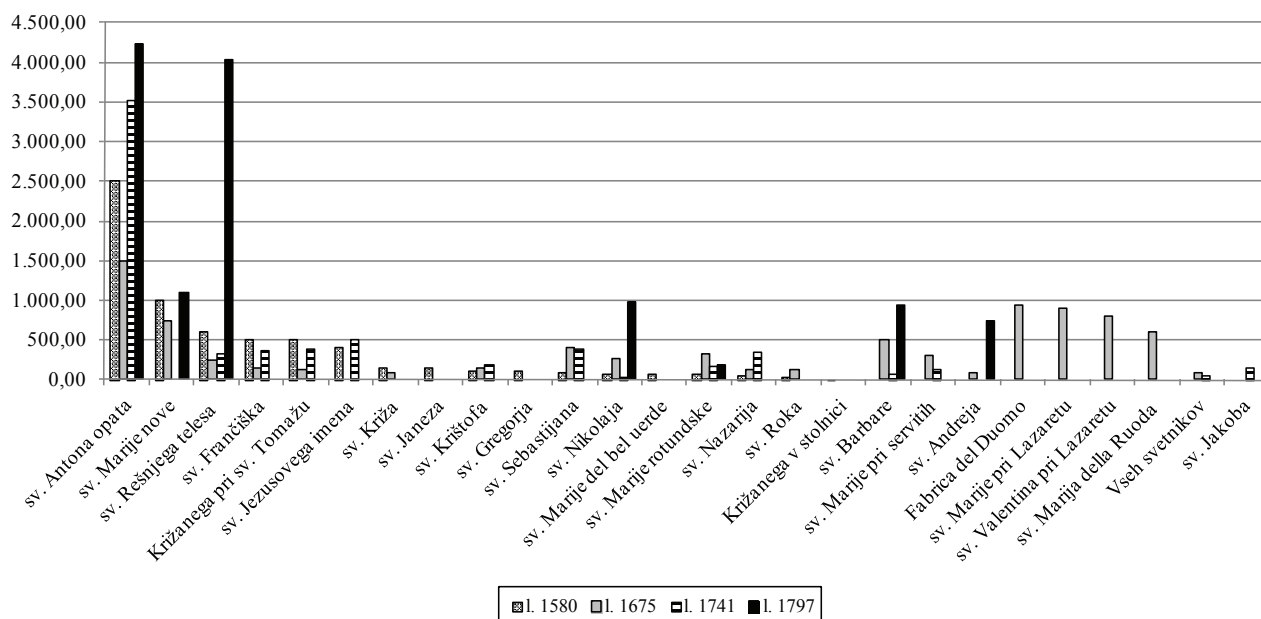

Chart 29: Revenue of Koper urban confraternities between 1580 and 1797.
Grafikon 29: Prihodki koprskih mestnih bratovščin med letoma 1580 in 1797.

they bought an insignia with a statue of St. Francis of Assisi, as well as solemnly celebrating his nameday.⁴³

A major turning point in the operation of the confraternities was the French occupation of Koper. On the basis of decrees of the 8th June 1805 and 24th May 1806, the French abolished most of the confraternities (except for the confraternity of St. Sacrament⁴⁴ and Christian love) and nationalised their assets. Thus, a document of 19th September 1806 shows that in Istria, 434 church organizations (monasteries, Spittals, confraternities) were nationalised, of which 420 were confraternities, having a total of 91,870 Venetian lire of assets. Within the territory of Koper they thus nationalised 58 confraternities with 24.420 lire of assets, in Piran 21 with 3,510 lire and in Izola 9 confraternities with 2,940 lire of assets (PAK-6, a. e. 1469, N° III). Then, in the year 1807, they abolished individual confraternities in the presence of their gastalds (PAK-6, a. e. 1463, 168; PAK-

6, a. e. 1466, 177). Their assets were nationalised and established the Domain Office for this purpose,⁴⁵ which supervised the property of the abolished monasteries, confraternities and Spittals.

Judging by the censuses, they seem to have also gained the majority of their silverware, which they had for the decoration of churches. In 1807, as much as 838 lbs and 2 oz of silver were sent to Udine from north-west Istria (Koper, Dekani, Milje, Izola and Piran) from the 41 abolished monasteries and confraternities. Of the stated quantity, 546 lbs of silver came from the 41 confraternities, with the rest coming from five Koper monasteries (St. Blaž, St. Clara, St. Dominic, St. Gregory and St. Francis) and both Minorite monasteries, namely St. Francis of Milje and of Piran. From the abovementioned areas they took 34 silver candlesticks, 32 canon plaques, 6 reliquaries, 15 chalices, 14 consecrated wafer dishes (*ciboria*), 5 monstrances, 36 crosses, a po-

43 DAR-396, Puljski kaptol 1303–1882, Bratovštine u Istri 1459–1820, *Confraternita del Santissimo Sacramento (1626–1806)*, Koper, t. e. 45, a. e. 111. In 1800, the gastald Michiel Totto proposed to celebrate the emperor's name-day (October 4) with a solemn Mass, normally performed by the bishop, and pray for the health and welfare of the emperor. The archconfraternitas of St. Sacrament from the 30th of April 1800 was in charge of all religious rites (ceremonies and celebrations) in the cathedral church (DAR-396, Puljski kaptol 1303–1882, Bratovštine u Istri 1459–1820, *Confraternita del Santissimo Sacramento (1626–1806)*, Koper, t. e. 45, a. e. 111, 72r). On the basis of the law passed on the 20th September 1767, on the 3rd of May 1800, the Government granted it the privilege to be free to invest money from the leases (*reinvestita dei Capitali Livellari*), as well as giving it back the privilege of investing the money of some monasteries in Koper (*capitali livellari*). The president, and Council of twelve and the archconfraternitas also became the primary investors for the Spittal of St. Nazarius and the confraternity of St. Anthony the Abbot (DAR-396, Puljski kaptol 1303–1882, Bratovštine u Istri 1459–1820, *Confraternita del Santissimo Sacramento (1626–1806)*, Koper, t. e. 45, a. e. 111, 73–74v), i.-r., while the government exempted the archconfraternitas from its dependency on the office for charitable institutions (*Diretorio delle Cause Pie*) (DAR-396, t. e. 45, a. e. 111, 72v).

44 When most confraternities, monasteries and other charitable institutions were abolished with the arrival of the French government, and the movable property belonging to secular organisations given to the churches, the decision that the notary Bortolo de Rin wrote on the 22nd of May on the abolition of the archconfraternity of St. Sacrament was repealed due to its "significant work" performed in the cathedral church, and the confraternity could carry on with its work.

45 Most of the material of that office is kept by the Regional Archives of Koper (PAK-12).

molo, 4 plaques (*pace*), 4 sprinklers, 10 vases, 37 lamps, 6 chalices for consecrated wafers (*pisside*), 5 incense burners (*navicelle*), 3 pails and 5 dishes for incense (*toriboli*) from the monasteries. 2,687 lbs and 10 ounces of silverware were taken from all over Venetian Istria (PAK-6, a. e. 1469).

CONCLUSION

Most confraternities in Koper had a great deal of land and other real estate property that they rented out; they also lent money at a 6-percent interest rate (low for those times), invested money in the communal pawnshops and thus grew their patrimony. While major urban confraternities earned relatively large amounts of income – which was generally received from rent on land tenure and partly from investments in pawnshops –

in the 18th century, most rural confraternities only had a small income, which was usually sufficient only for the decoration of churches and the fulfilment of religious duties.

As some confraternities were unable to maintain and control their land due to their low income, even before the end of the Venetian rule there were cases of amalgamation of some of the smaller confraternities, both in villages and in the city. In 1797 there were 7 confraternities remaining in the city and 87 in the countryside. When the auditor Antonio Solveni prepared a report on the financial operations of the confraternities for the new imperial authorities, he emphasized that in order to improve the operation of confraternities there should only be one confraternity for each individual village and for each church in the city, and that they should only be managed by the most competent people.

DENARNO POSLOVANJE KOPRSKIH MESTNIH IN PODEŽELSKIH BRATOVŠČIN V LUČI POROČIL CERKVENIH IN DRŽAVNIH URADNIKOV MED 16. IN 18. STOLETJEM

Zdenka BONIN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
Pokrajinski arhiv Koper, Kapodistrijski trg 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: zdenka.bonin@gmail.com

Darko DAROVEC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: darko.darovec@zrs.upr.si

POVZETEK

Ker so bratovščine razpolagale s precejšnjim premoženjem (posamezniki so jim z volili zapuščali nepremičnine in denar, ki so ga z zakupi in drugimi finančnimi dejavnostmi plemenitile), so cerkvene, predvsem pa beneške centralne oblasti nad njimi in drugimi dobrodelnimi ustanovami izvajale stalni nadzor (zlasti nad njihovim denarnim poslovanjem). Tako je vesti o bratovščinah mogoče zaslediti v terminacijah in poročilih koprskih podestator (senatu) in drugih centralnih beneških providurjev, ki so pregledovali stanje v Istri.

Veronski škof Agostin Valier je leta 1580 (ob vizitaciji koprške škofije v smislu priporočil tridentinskega koncila) pregledal tudi delovanje koprškega špitala, 20-ih bratovščin v mestu in 45 na podeželju ter v grobem popisal njihovo premoženje. Ker so bili prihodki bratovščin (npr. od nepremičnin, zakupov, posojanja denarja, plačil luminarij) relativno veliki, saj so koprške mestne bratovščine leta 1580 razpolagale z denarjem v višini 40 odstotkov prihodkov istrske davčne komore, se ne kaže čuditi, da je beneška centralna oblast skušala nadzirati njihovo delovanje in del prihodkov preusmeriti v javno dobro.

Sto let kasneje je na ozemlju koprške komune delovalo sto bratovščin. V mestu se število ni spremenilo, na teritoriju pa je naraslo na 80. Vse istrske bratovščine (leta 1675 jih je bilo 512) so skupno imele okoli 141.500 lir prihodkov in okoli 94.500 lir stroškov, koprške mestne okoli 8.500 lir prihodkov in 5.000 odhodkov, podeželske pa 18.101 lir prihodkov in 13.586 lir stroškov. Bratovščine so razpolagale z veliko vsoto denarja, saj jim je omenjeno leto v blagajnah ostalo okoli 47.000 lir, medtem ko naj bi koprška fiskalna komora imela leta 1678 43.000 lir prihodkov oz. kar 5.000 lir manj od presežkov prihodkov nad odhodki vseh istrskih bratovščin iz leta 1675. Verjetno so bili prav njihovi visoki prihodki vzrok za odmero davka, ki so ga morale bratovščine po naročilu oblasti od leta 1675 dalje plačevati

za ustanovitve, pozneje pa vzdrževanje koprškega seminarja (*Collegio*).

Ob koncu beneške oblasti leta 1797 je bilo na celotnem koprskem teritoriju 95 bratovščin, od tega sedem v mestu. Slednje so nemoteno delovale tudi pod habsburško oblastjo, velika prelomnica v njihovem delovanju pa je bila francoska okupacija Istre. Francozi so na osnovi dekretov z 8. junija 1805 in 24. maja 1806 ukinili večino bratovščin (razen bratovščin sv. zakramenta in krščanske ljubezni) in njihovo premoženje priključili državnemu imetju. V Istri so poddržavili 434 cerkvenih združenj, od tega 420 bratovščin, ki so skupno imele 91.870 beneških lir premoženja. Od 58-ih ukinjenih bratovščin s koprškega teritorija se je v državno blagajno steklo 24.420 lir premoženja.

Bratovščine v severozahodni Istri so imele veliko zemlje in drugih nepremičnin, ki so jih dajale v zakup, posojale so denar po za tisti čas nizki 6-odstotni obrestni meri ter ga vlagale v komunske zastavljavnice in plemenitile. Medtem ko so pomembnejše mestne bratovščine razpolagale z relativno velikim premoženjem, ki so ga večinoma dobile od rent na zemljiške posesti, deloma pa tudi od vložkov v zastavljavnice, je v 18. stoletju večina podeželskih bratovščin imela malo prihodkov, ki so največkrat zadoščali le za krasitev cerkva in izpolnjevanje verskih dolžnosti.

Čeprav so bratovščine premožnejšim prebivalcem velikokrat zagotavljale nespremenjen (privilegiran) položaj, saj so ti opravljali (naj)pomembnejše bratovščinske funkcije in pridobivali najvišja posojila, so hkrati revnejšemu delu prebivalstva nudile večjo socialno varnost (npr. možnost zakupa zemlje in drugih nepremičnin, opravljanje plačanih služb in priložnostnih del, pridobitev dote ter ne nazadnje skrb za posmrtno življenje – pokopi in opravljanje maš za duše pokojnih članov). Z vključitvijo v bratovščino, s pripadnostjo neki skupnosti, zlasti s sodelovanjem na istih slovesnostih (npr. procesijah, skupnih pojedinah) in v enakih oblekah so se med člani bratovščine zmanjševale socialne razlike. Vplivale so na zunanjo podobo mesta, izgled in notranjo opremo cerkva (gradile in vzdrževale so oratorije, cerkve, bratovščinske oltarje, plačevale poslikave in izdelave oltarnih podob), s sodelovanjem v procesijah, pri verskih obredih (v cerkvah so imele svoje klopi, omare, vzdrževale so večno luč na oltarju) in raznih sprejemih (z bratovščinskimi prapori so bile prisotne ob sprejemih cerkvenih in svetnih dostojanstvenikov) pa so mestnemu in podeželskemu življenju dajale svojevrstno podobo in prispevale k etnološkim posebnostim območja.

Ključne besede: bratovščine, Koper, mesto, podeželje

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

AMSI (1890): Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria (AMSI), VI, 1–2. Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria - Tipografia Gaetano Coana.

AMSI (1894–1895): Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria. AMSI, X, 1–4. Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria - Tipografia Gaetano Coana.

AMSI (1900): Senato mare. Cose dell'Istria. AMSI, XVI, 1–2. Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria - Tipografia Gaetano Coana.

AST-GL – Archivio di Stato di Trieste (AST), I. R. Governo del Litorale (GL).

BCT-AD – Biblioteca Civica Attilio HortisTrieste (BCT), Archivio diplomatico (AD).

DAR-396 – Državni arhiv u Rijeci (DAR), f. 396.

HC (1968): Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi. Vol. III. Patavia.

Luciani, T. (1872): Prospetto delle scuole laiche dell'Istria e delle loro rendite nel 1741. Capodistria. La Provincia dell'Istria, 18–21, 23, 1065–1124.

PAK-6 – Pokrajinski arhiv Koper (PAK), f. 6 (Komuna Koper), IX. skupina.

PAK-6.1 – PAK, Komuna Koper, Dodatek.

PAK-12 – PAK, f. 12 (Urad domen Koper).

PAK-314 – PAK, f. 314 (Rodbina Totto).

ŽAK-KA – Župnijski arhiv Koper (ŽAK), Kapiteljski arhiv Koper (KA).

ŽAK-ŽU – Župnijski arhiv Koper (ŽAK), Župnijski urad Koper – stolnica (ŽU).

Bonin, Z. (2009): Ubožne ustanove v Kopru in njihova skrb za zdravje prebivalstva od 13. do začetka 20. stoletja. Arhivi, XXXII, 1, 7–32.

Cigui, R. (2005): Due statuti di confraternite giustinopolitane. Atti, XXXV, 433–485.

Darovec, D. (ur.) (2001): Pavel Naldini: Cerkevni krajepis ali Opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper. Koper, Založba Annales - Škofija.

Darovec, D. (2004): Davki nam pijejo kri: gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike. Koper, Založba Annales.

Darovec, D. (2005): Oris zgodovine zdravstva v Kopru. Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije, Mlinaričev zbornik I, 5, 1–3, 257–272.

Erceg, I. (1983): Broj i finansijsko stanje bratovština u Istri (1741). *Vijestnik historijskih arhiva Rijeke i Pazina*, XXVI, 103–123.

La Provincia (1874–1876): Seminario o Collegio di Capodistria. *La Provincia* (1867–1894). Koper.

Lavrič, A. (1986): Vizitacijsko poročilo Agostina Valierja o koprski škofiji iz leta 1579. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti - Umetnostno-zgodovinski inštitut Franceta Steleta.

Mihelič, D. (1979): Socida v Piranu od 1280 do 1340. *Slovensko morje in zaledje*, 2/3. Koper, Založba Lipa.

Paruta, L. (1757): In materia de fontici, comunità, scuole. Monte, colletraria, ogli e Sali. In: *Leggi Statuarie per il buon governo della Provincia d'Istria. Libro III.* Padova, Stampatore camerale della città di Padova.

Štoković, A. (2006): Bratovštine na istočnoj obali Jadrana. Prilog proučavanja socijalne povijesti na Sredozemlju od XI. do XVII. stoljeća. *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. XLVII–XLVIII. Rijeka, Državni arhiv u Rijeci, 141–158.

Žitko, S. (1994): Vloga in pomen Collegia dei Nobili v Kopru. *Acta Histriae*, III. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije - Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 123–132.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2011-06-13

UDK 32(497.1):929Broz J.-Tito

TITO IN KARDELJ: OD »TOVARIŠIJE« DO SOVRAŠTVA

Jože PIRJEVEC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: pirjavec@alice.it

IZVLEČEK

Avtor članka se sooča z odnosom, ki se je ustvaril med Titom in Edvardom Kardeljem, protagonistoma jugoslovanske zgodovine od srede tridesetih let prejšnjega stoletja do njune smrti ob koncu sedemdesetih let. Čeprav sta si bila po značaju odločno različna, sta brez večjih trenj sodelovala v času pred drugo svetovno vojno, med njo in tudi kasneje, vse do sredine petdesetih let. V tistem trenutku, ki ga je zaznamovala »normalizacija« odnosov med Moskvo in Beogradom, pa je prišlo med njima do razhajanja. Medtem ko je Tito prisluhnil vabi N. S. Hruščova, naj obnovi s Sovjetsko zvezo tisto entente cordiale, ki je obstajala pred njegovim razkolom s Stalinom, je bil Kardelj skeptičen glede možnosti iskrenega dialoga med obema državama. Šlo je v bistvu za vprašanje, kakšen socializem naj gradi Jugoslavija. Avtoritarni socializem ali socializem, temelječ na dediščini evropskega razsvetljenstva. Te dileme, ki je močno pogojevala njune odnose, Tito in Kardelj nista nikoli razčistila.

Ključne besede: Tito, Kardelj, Jugoslavija, socializem, samoupravljanje

TITO E KARDELJ: DA "COMPAGNI" A NEMICI

SINTESI

L'autore dell'articolo affronta il rapporto tra Tito e Edvard Kardelj, protagonisti della storia jugoslava dalla metà degli anni Trenta del secolo scorso fino alla loro morte, alla fine degli anni Settanta. Benché nettamente diversi per temperamento, i due collaborarono senza grossi attriti prima, durante e dopo la Seconda guerra mondiale fino alla metà degli anni Cinquanta, periodo caratterizzato da una »normalizzazione« dei rapporti tra Mosca e Belgrado e nel quale si giunse tra loro a una divergenza. Mentre Tito era orientato a dare ascolto all'invito di N. S. Krusciov a rinnovare con l'Unione Sovietica quella entente cordiale che esisteva prima della rottura con Stalin, Kardelj era scettico per quanto riguarda la possibilità di un dialogo sincero tra i due stati. Essenzialmente, la questione concerneva il tipo di socialismo da costruire in Jugoslavia: un socialismo autoritario o un socialismo fondato sull'eredità dell'illuminismo europeo. Tale dilemma, che Tito e Kardelj non risolsero mai, condizionò fortemente il loro rapporto.

Parole chiave: Tito, Kardelj, Jugoslavia, socialismo, autogestione

Od vseh »karakteristik«, ki jih je v drugi polovici tridesetih let o svojih »tovariših« pisal Josip Broz-Walter za Kominternu, ne poznam nobene tako pozitivne, kot dve o Edvardu Kardelju. O njem je dejal, da je izredno nadarjen »kader«, primeren za partijsko delo. Edini pomislek, ki ga je izrazil, je bil ta, da se Kardelj preveč zanima za Slovenijo in premalo za Jugoslavijo. Omenil je, da ga je v tem smislu okaral in da je po vsem sodeč Kardelj kritiko začel upoštevati (RCHIDNI-495, 74, 587). Mislim, da ga je zadel dobro, a da se je zmotil samo glede Kardeljeve zmožnosti postati bolj Jugoslovan kot Slovenec.

Josip Broz in Edvard Kardelj sta se spoznala že konec leta 1934 v Ljubljani, zblížala pa sta se v Moskvi med leti 1935 in 1936, kjer je »Walter« delal znotraj Kominterne, »Bevc« pa na tamkajšnji Komunistični univerzi narodnih manjšin Zahoda (KUNMZ). Ker sta se v času Stalinskih montiranih procesov in čistk v sovjetski prestolnici počutila zelo nelagodno, sta se pogosto družila v iskanju medsebojne psihološke podpore (Dedijer, 1984, 316; Adamič, 1981, 422–423). Kardelj je celo prosil Walterja, naj mu pomaga, da se čim prej vrne v domovino, kar je slednji tudi storil, pri tem pa izrabil krizo, do katere je prišlo znotraj Komunistične partije Slovenije. Kominterni je predlagal, naj prav Kardelju poveri nalogo za premostitev omenjenih težav in ureditev razmer med »tovariši« v Dravski banovini (RCHIDNI-495, 11, 300, 74; Dedijer, 1980, 221; 1984, 316). S tem ga je verjetno rešil pogube, če pomislimo na tragično usodo, ki je doletela 800 od 900 Jugoslovanov, prisotnih v tistem obdobju v Sovjetski zvezi. Glede na uslugo, ki mu jo je storil, je težko verjeti, da bi Kardelj gojil do Tita sovražna čustva. In vendar se je slednji pred smrtjo večkrat spominjal, da je leta 1939, ko je po povratku iz Moskve obtičal v Istanbulu zaradi problemov s potnim listom, kar dvakrat dobil iz Jugoslavije tako slabe ponaredke, da bi jih bil zmožen opaziti katerikoli žandar. Dejstvo, da je ilegalno partijsko tiskarno, ki je bila sicer odlična, vodil Kardelj, mu je sugeriralo sum o zaroti, v katero naj bi bil vpleten tudi slovenski politik (Cenčič, 2001, 97, 152, 291, 292; Girenko, 1991, 80; Velebit, 2001, 60).¹ Kljub oblaku, ki se je pojavil na obzorju njunih odnosov, je treba reči, da sta Tito in Kardelj pred izbruhom vojne in med njo sodelovala složno. Kakor izhaja iz njune korespondence, sta bila v vseh velikih problemih tega odločilnega obdobja bistveno v sozvočju, čeprav je Kominternu leta 1942 na predvečer prvega Avnoja med njima skušala vnesti razdor. Takrat sta namreč prišla iz Moskve dva telegrama, od katerih je bil prvi naslovljen na Tita, drugi na Centralni komite KPJ, v resnici pa na Kardelja, od katerega so Sovjeti zahtevali, naj se upre Titovi ambiciji, da postane pred-

sednik Avnoja, saj bi si to na Zahodu lahko razlagali, kot da želijo komunisti udejanjiti revolucijo v Jugoslaviji, namesto da bi se borili proti okupatorju iz patriotskih motivov.² Moskovski maneuver ni uspel, ker sta bila v tem času Tito in Kardelj istega mnenja: narodnoosvobodilno borbo je treba oplemenititi z idejo o radikalni preobrazbi družbe, ne glede na Stalinove ugovore, naj bodo jugoslovanski komunisti previdni, ali na strahove zahodnih zaveznikov pred njihovo revolucionarno vne-mo. Izhajajoč iz tega prepričanja nista oklevala v svojem borbenem in revolucionarnem zagonu in sta v letih NOB delila marsikatero nevarnost, kot na primer nemški napad na Užice ali na Drvar. Koliko je Tito v tem času zaupal Kardelju, potrjuje na primer dejstvo, da je leta 1944 prav njemu skupaj z Đilasom poveril občutljivo nalogo, da preverita preveč nacionalno ubrano politiko Andrije Hebranga na Hrvaškem in da ga odstranita z vrha ZAVNOHA (Pirjevec, 2011, 251). Edini trenutek razhajanja, ki ga je med vojno mogoče zaznati med njima, je morda povezan z vprašanjem Trsta in Primorske, ki je bilo za Kardelja dosti pomembnejše kot za Tita. Spomladi 1945 je Kardelj prigovarjal Titu, naj ukaže IV. armadi JA, da čim prej udari proti Soči, pozneje pa je tožil, da tako slednja kakor tudi IX. korpus v tem smislu nista bila zadosti udarna. »V tem tempu«, se je pozneje spominjal, »smo zamudili dva dni in je IV. armada prišla dva dni prekasno, ker bi bila situacija drugačna, če bi na Sočo prišla IV. armada, ne pa IX. korpus, ki je bil kolebljiv in ni napravil tega, kar bi moral napraviti. Če bi IV. armada prišla na Sočo, nisem prepričan, da bi izgubili Trst. Če bi [Jože] Borštnar [komandant IX. korpusa] takrat stvar politično razumel in dal podreti mostove ter postaviti mitraljezna gnezda ter nekoliko demonstriral proti Angležem, bi bila situacija verjetno drugačna, tako pa je pustil mostove in dopustil, da so Angleži pridrli s tanki čeznje, s čimer je bila stvar zaključena. Če bi mostove podrli, Angleži ne bi šli v Trst.«³

Kardelj še pred smrtjo ni znal odgovoriti na vprašanje, ali je rušitev mostov na Soči, kakršno je predlagal, preprečil Tito ali kdo drug. Pa tudi ne, ali bi se možni spopad z Zahodnjaki zaradi Trsta lahko prevesil v poskus Velike Britanije in ZDA, da udarijo proti Ljubljani in poskušajo prevzeti oblast v Sloveniji in na Hrvaškem. Na zagotavljanje Billa Deakina, prvega britanskega predstavnika v Titovem Vrhovnem štabu, da Churchill ni imel tega namena, je reagiral z ugotovitvijo: »Veste kaj, ne vmešavam se v vprašanje, ali ste imeli te namene ali ne, toda da bi za vami v tem primeru marširala tu v Slovenijo vsa ta kraljevsko-monarhistična banda – to je bilo jasno, bilo je tudi jasno, da jih boste podpirali v možnem spopadu z nami. Mi nismo mogli verovati, da boste pustili lepo na miru to našo oblast, ki je bila že

1 AS-1979, 261, Pogovor V. Dedijerja s Stanetom Dolancem, okt. 1984, Pasoši za Tita, J. Kopinič, 12. 7. 1981, Zašto Titu 1940 godine nisu slali dobre isprave; 262, Herta Haas, 47.

2 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 8.

3 AS-1979, 7, Spomini tov. Kardelja, 25. 12. 1951, 40; 143, Dr. Vladimir Dedijer – Umag, Kardelj, 5.

oblikovana.«⁴ Kar zgovorno pojasnjuje, zakaj je prišlo do povojnih pobojev tistih kolaboracionistov, ki so se zatekli na Koroško in so jih Britanci izročili Titu.

Ko je postal leta 1975 omenjeni problem predmet burne debate zaradi intervjuja, ki ga je napisal Edvard Kocbek za brošuro, s katero sta Boris Pahor in Alojz Rebula želela počastiti njegovo sedemdesetletnico, se Kardelj v polemiko ni vmešal, čeprav ga je pisatelj napadel (Inkret, 2011, 527). Bolj je bil prizadet zaradi očitkov glede »levih odklonov«, nasilja, ki so ga zagrešili partizani v času vojne proti sonarodnjakom in celo soborcem, »odklonov«, o katerih je spregovoril Milovan Đilas v svoji na tujem objavljeni knjigi spominov. V pogovoru z Dedijerjem je leta 1978 kasneje takole pojasnjeval: »Revolucija je revolucija. V revoluciji se dogaja dobesedno tisto, ker je rečeno v Internacionali: '...Kdor je bil nič, bo postal vse...'. Ta zares postane vse in nato svoje preteklo trpljenje, vse to, da so ga tlačili in preganjali in da je gladoval itd. – vse to sedaj izliva in se skuša na nek način maščevati v sovraštvu do vsega, kar ga je nekoč davilo, da s silo kompenzira svoje prejšnje muke. V takih primerih nek delavec ali kmet ne misli na nič drugega. A to ni bistveno, saj je v revoluciji to celo normalno. Kar je bistveno, je, ali se revolucija proti temu bori ali ne. In naša revolucija se je proti temu borila, tako da smo zaradi tega ubijali lastne ljudi.«⁵

Po zmagi in prevzemu oblasti je bilo sodelovanje Tita in Kardelja znova zgledno, čeprav ni mogoče spregledati dejstva, da je slednji na začetku junija 1945 v pogovoru s sovjetskim veleposlanikom Ivanom V. Sadčikovom kritiziral maršala zaradi njegovega govora v Ljubljani 25. maja, v katerem je posredno namigoval tudi na Sovjetsko zvezo, češ da Jugoslavija ne namerava postati moneta v igri velikih sil za influenčne sfere. Toda, kot pravi Đilas, Kardelju ni Tito nikoli očital njegovih pikrih besed, nasprotno, do njega je vedno ohranil korekten, če ne celo spoštljiv odnos (Đilas, 1980, 234).⁶ Na isti način se je obnašal tudi Kardelj. Povedno je, da se na maršala nikoli ni obračal s pridevkom »Stari«, kakor so mu rekli najbližji sodelavci, temveč, da ga je vedno naslavljal s »tovariš Tito«. Dejstvo je, da sta se oba v določenem smislu dopolnjevala, kajti kolikor je bil Tito ekstroverzen in karizmatičen, toliko je bil Kardelj zaprt vase in nekomunikativen, bolj zainteresiran za intelektualno delo kot za praktično politično akcijo. V tem smislu maršalu ni mogel delati sence in te ambicije tudi ni imel. Toda, kot je rekel Đilas: »[B]rez formalnega položaja in celo brez kakega izrecnega dogovora smo smatrali, in tudi Tito je smatral, da je Kardelj njegov namestnik, ko Tita ni bilo v Jugoslaviji.«⁷

V najbolj kritičnem obdobju povojne Jugoslavije, ko so se začeli krhati odnosi s Stalinom, je Kardelj stal zvesto Titu ob strani. Ni naključje, da je prav njega maršal poslal skupaj z Đilasom in Vladimirjem Bakarićem na usodno srečanje v Kremelj s »hozjajinom« (gospodarjem) 10. februarja 1948 in da ga je po izključitvi KPJ iz Informbiroja imenoval za zunanjega ministra. V tej funkciji je Kardelj opravil delikatno nalogo približevanja Jugoslavije k Zahodu, približevanja, ki je Titovemu režimu dovolilo, da je preživel in se z ameriško pomočjo oborožil za možni napad sovjetskega bloka. Pri tem ne gre spregledati, da sta Tito in Kardelj pravilno ocenjevala možnosti, ki jih ima Jugoslavija, da vztraja v svojem upor proti Stalinu. Izhajala sta iz prepričanja, da je edina država znotraj sovjetskega bloka, o kateri je mogoče reči, da je neodvisna od Moskve in da se je zaradi tega Stalin v določenem smislu boji: »Vedel je, da smo pripravljeni reagirati na njegove diktate.«⁸

Kakor vemo, pa Kardelj ni bil samo dejaven na področju zunanje politike, temveč je posegel tudi v razpravo o preoblikovanju jugoslovanskega družbenega in gospodarskega sistema. Odločilno je vplival na uveljavljanje samoupravljanja, prepričan, da je treba zavreči stalinistični azijski model družbe in odkriti evropske korenine socializma. »Tovarne delavcem!«, to je bilo geslo proudhonističnega kova, ki so ga razglašali jugoslovanski ideologi. V tem smislu je šel Kardelj zelo daleč, saj ni mogoče spregledati dejstva, da je v bistvu delil Đilasove ideje o globinski preobrazbi partije in se celo poigral z mislijo, da se bo z reformo ustave leta 1953 v Jugoslaviji uveljavila opozicija (Pirjevec, 2011, 388). Prav v zvezi z Đilasovo afero v drugi polovici leta 1953 in na začetku naslednjega leta, ko je bil slednji politično uničen, pa je prišla na dan Kardeljeva značajska poteza, ki je nato pogojevala vso njegovo nadaljnjo kariero. Medtem ko je Črnogorec Đilas šel v svojem radikalizmu do konca, naj stane, kar stane, je Slovenec Kardelj pozorno preračunal, do kam sme iti, da si ne zapravi Titove naklonjenosti. Ko se mu je zdelo, da mu Đilas predlaga oblikovanje nove partije, ki naj bi bila antititovska, se ni pomišljal, na katero stran se mu splača stopiti. Čeprav je bil eden najbolj bolečih trenutkov v njegovem življenju tisti, ko je po Titovi nalogi postal januarja 1954 poglavitni tožnik Đilasa in v bistvu njegov politični eksekutor. To nalogo je briljantno in nadvse vestno opravil.⁹ Do padlega tovariša, ki je bil še do nedavna tudi njegov osebni prijatelj in zaupnik, pa je ohranil vedno spoštljiv odnos. In to kljub temu, da je črnogorski oporečnik povsem prelomil z režimom na oblasti. »Sicer pa je Đilas politični fenomen,« je izjavil še leta 1978.

4 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerjem u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 35.

5 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 28.

6 AS-1979, 252, Tipkopis za IV. zvezek Titove biografije, Sedmo poglavje, 292.

7 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 32.

8 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 3.

9 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 6.

»Zaradi tega ni mogoče reči, da nič ne pomeni in da nima nikakršne vloge, čeprav je ta vloga vse manjša. Ta fenomen bi bilo treba zgodovinsko opredeliti in razjasniti, in če bi ga dobro analizirali, bi bilo koristno. Z druge strani je jasno, da ga bo reakcija še dalje izrabljala za svoje cilje, uperjene proti Jugoslaviji.«¹⁰

Zaradi Kardeljeve zaprtosti vase nimamo dokumentov, ki bi pričali, kaj se je dogajalo v njegovi intimi. Verjetno pa ni le naključje, da se je od trenutka, ko je bil prisiljen politično uničiti Đilasa, Kardelj začel oddaljevati od Tita in da je v naslednjih letih zavzel do njega vedno bolj kritično stališče. Poudariti velja na primer, da je pol leta po Đilasovem padcu obiskal Skandinavijo (kamor bi po začetnih načrtih moral odpotovati Đilas) in da je v Oslu nastopil z govorom, naslovljenim *Socijalistična demokracija v jugoslovanski praksi*, ki je bil v marsičem odmev prevratniških idej črnogorskega opo-
sovjetskega tabora in da je v slednjem zaznati elemente državnega kapitalizma, je v Moskvi vzbudil veliko nasprotovanje in nezaupanje, ki se ni poleglo do konca njegovega življenja (Pirjevec, 2011, 384).

Prav Kardeljev kritični, če ne celo sovražni odnos do Sovjetske zveze pa je postal povod za nesoglasje med njim in Titom. Do prvega izrazitejšega razhajanja med njima je prišlo že leta 1955, ko je Tito po potovanju N. S. Hruščova v Beograd začel govoriti o nuji, da pride med Moskvo in Beogradom do poravnave ne samo na državni, temveč tudi na partijski ravni. S prevelikim navdušenjem, s katerim se je maršal začel približevati KPSZ, se Kardelj ni strinjal in je to tudi izrazil med obiskom jugoslovanske delegacije v Moskvi poleti 1956, med katerim je ne samo psihološko, temveč tudi fizično stal ob strani. Dovolj je pogledati na fotografije, ki jih je v tem času objavljala sovjetski tisk. Po pričevanju Aleksandra Rankovića je Tito že ob tej priliki načrtoval »likvidacijo« Kardelja, češ »na vsakem koraku me dežavuira. Z mano se o ničemer ne dogovarja. Napada Ruse. Vodi svojo politiko do Rusov. Pepca [Kardeljeva žena] pa spletari proti meni in Jovanki. Skličimo plenum CK. Iz Partije ven on ali jaz« (Ćosić, 2001, 291; Ranković, 2001, 125–128).

Dejstvo pa je, da so se konec leta 1956 zaradi madžarske vstaje njuna stališča znova približala, kakor kaže na primer Titova odločitev oktobra 1957, da pošlje kot svojega predstavnika na velike svečanosti, organizirane v Moskvi ob petdesetletnici revolucije, na čelu jugoslovanske delegacije prav Kardelja (Pirjevec, 2011, 412–413). Naslednje leto je pomenilo za slovenskega politika vrh njegove miselne izkušnje, saj je VII. kongres ZKJ izzvenel v bistvu kot potrditev njegovih idej, kar zadeva notranjo in zunanjo politiko. Ta naj bi slonela na vedno bolj poudarjeni samoupravi in neuvrščenosti med blokoma, v prepričanju, da mora Jugoslavija na

obeh področjih opraviti zgodovinsko nalogo mednarodnih dimenzij. Po Kardeljevem mnenju naj bi v sodobni stvarnosti svetovna vojna ne bila mogoča, saj je jasno, da bi se neizbežno izrodila v atomsko katastrofo planetarnih razsežnosti. Ker se velike sile niso mogle neposredno spopasti med sabo, naj bi zato vodile toliko bolj zagrizen boj za širjenje svojih interesnih krogov na račun držav Tretjega sveta. Tu naj bi ne bilo izključevati tradicionalnih oboroženih spopadov. Takšni politiki – je menil Kardelj – se je bilo treba postaviti po robu: »Zato je danes borba za omejevanje konvencionalnega orožja prav tako važna kot borba za omejevanje nuklearnega orožja.«¹¹

Ugodna gospodarska konjunktura, ki je zaznamovala proti koncu petdesetih let jugoslovanski razvoj, je narekovala misel, da je prišel čas za reforme, ki naj uvedejo v federacijo elemente tržnega gospodarstva. Kot Slovence je bil Kardelj za omenjene reforme posebno zainteresiran, ker bi to očitno dalo zagona razvoju njegove republike in obenem omililo nacionalna nasprotja, ki so tlela pod pepelom in jih geslo o »bratstvu in enotnosti« ni moglo prikriti. Toda tu se je zapletlo: reforma je bila zares udejanjena, a je takoj pokazala, da jugoslovanska družba ni zrela zanjo. Zaradi katastrofe, ki se je začela nakazovati, je Kardelj postal grešni kozel trenutka, tako da je moral leta 1961 bežati v londonski eksil. Ker si Tito ni mogel privoščiti, če ne zaradi drugega, zaradi mednarodnega javnega mnenja, da bi tam tudi ostal, se je po dvomesečni odsotnosti vrnil v domovino. Tu se je močno angažiral pri oblikovanju nove ustave, sprejete leta 1963, vendar je ostal stalno na preži. Tudi zaradi incidenta, ki ga je doživel dve leti prej na lovu, ko ga je oplazil strel iz puške Jovana Veselinova (Rankovićevega človeka), je bil z ženo Pepco prepričan, da mu strežejo po življenju (Pirjevec, 2011, 450–453).

Od omenjenega incidenta dalje se je razvnel med obema najbližjima Titovima sodelavcema neizprosni boj za nasledstvo, ki je tekel v zakulisju in ne na odprti sceni, a zaradi tega ni bil nič manj dramatičen. Skupaj z Vladimirjem Bakarićem, najbolj vplivnim hrvaškim politikom, je Kardelj – posebno po VIII. kongresu leta 1964 in po ponovnem valu gospodarskih reform – aktivno spletkaril proti Aleksandru Rankoviću z namenom, da ga zruši. Po skrbno pripravljeni zaroti, v kateri je sodeloval tudi Ivan Krajačić – Stevo, hrvaški notranji minister in dolgoletni Titov zaupnik, se je julija 1966 to zares posrečilo. Na IV. plenumu CK ZKJ, organiziranem na Brionih 1. junija 1966, je bil Ranković razrešen vseh svojih državnih in političnih funkcij pod obtožbo, da je skušal spremeniti Udbo (tajno policijo) v oblastni organ, ki naj bi nadzoroval vso jugoslovansko družbo, celo samega Tita (Pirjevec, 2011, 492–501). Kardeljeve možnosti, da postane Titov naslednik, so po tem travmatičnem dogodku postale dokaj konkretne, kar mu je na-

10 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 6, 7.

11 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 26.

rekovalo politiko, ki je bila sicer naklonjena reformam, a ne preveč demokratičnim. Kardelj v bistvu ni verjel v Jugoslavijo, saj je večkrat dejal, da je prehodna tvorba in da je Kominterna imela prav, ko jo je hotela razbiti (Bilandžić, 2006, 107). Kljub temu pa se mu ni zdelo primerno, da bi s preveč radikalnimi ukrepi načel ravnovesje, kakršno se je oblikovalo znotraj jugoslovanske družbe, v prepričanju, da bi vsaka prenapla odločitev lahko povzročila poseg Rusov v »obrambo socializma«. Zaradi tega ni nameraval iti v nikakršno avanturo in je na primer proti koncu šestdesetih let odklonil ponudbo Koče Popovića, naj se z njim poveže proti Titu in ga skuša strmoglaviti (Pirjevec, 1995, 279). Slednjega je celo podprl v rušenju hrvaških, srbskih in slovenskih liberalcev med leti 1971 in 1972. Prepričan, da ima Jugoslavija možnost za obstoj samo, če se preoblikuje v konfederacijo in če sprejme njegove ideje o radikalni samoupravi, je svojo utopijo dograjeval do smrti. V tolažbo sebi in drugim je pri tem trdil, da imajo utopije lastnost, da se uresničijo. Toda v to ni več verjel nihče, še najmanj Tito, ki Kardeljeve megalomanske ustave iz leta 1974 ni hotel niti podpisati. Nalogo je prepustil predsedniku sveta narodov v zvezni skupščini Miki Špiljaku (Cenčić, 2001, 13, 23, 175).

Od leta 1939 pa do zadnjega dne svojega življenja je Kardelj napisal pravo biblioteko ideoloških traktatov, deklaracij, resolucij, pravnih aktov in besedil, bil je avtor vseh jugoslovanskih ustav od odloka II. zasedanja Avnoja v Jajcu leta 1943. »Delal je kot črv,« je o njem menil Dušan Bilandžić, »iz Jugoslavije je ustvaril laboratorij stalnih reform, a ni dosegel končnega cilja – transformacije Jugoslavije v zvezno državo po vzorcu Evropske gospodarske skupnosti – in ni uspel ustvariti tega, kar je želel [...], da bo pri nas svoboda po vzoru Hyde Parka« (Bilandžić, 2006, 185). V nenavadnem kontrastu s to ambicijo, da naj bi vsi uživali enakopravnost in glasnost, pa Kardelj ni bil nikoli zmožen ali pripravljen priznati polnoletnosti »samoupravljalcem«, temveč je bil vedno prepričan, da jih je treba v socializem voditi za roko (Udovički, 2008, 49). »Vse življenje sem se boril za svobodo človeka. Toda če zmagovita revolucija ne bo znala kontrolirati razmerja moči družbenih sil v korist socialističnih sil, se lahko zgodi, da se bo svoboda spremenila v nasilje kontrarevolucije.«¹² Ta stavek iz intervjuja, ki ga je Kardelj dal malo pred smrtjo, je značilen za njegovo pojmovanje svobode, ki je taka samo v mejah ideološkega sistema, v katerega je on sam verjel.

Kot je Vladimirju Dedijerju dejal Lado Kozak, eden najstarejših slovenskih komunistov, je bil Kardelj po naravi sicer oprezen človek, ni pa se odlikoval zaradi svoje samokritičnosti (Dedijer, 1984, 272–273). V njegovi naravi sta se združevali dve težnji: didaktični odnos do tistih, ki jih je lahko učil, in ponižnost do tistih, o kate-

rih je vedel, da z njimi tega ne more početi. Deset let po njegovi smrti je Koča Popović zapisal: »Verjel sem v Kardeljevo intelektualno energijo bolj kot v njegovo sicer skromno izobrazbo. Usodno pa je bilo to, da sem se zanašal na njegovo politično integriteto. Sedaj moram na žalost ugotoviti, da sem se zelo uštel: sčasoma sem namreč prišel do sklepa, da je Kardeljeva demokratičnost bolj formalna kot stvarna« (Nenadović, 1989, 170). V drugem kontekstu pa je tudi rekel: »Ni večjega nacionalista in separatista od Kardelja. Pred smrtjo bo napravil jugoslovanskim narodom mnogo zla« (Cenčić, 2001, 100, 152). Najučinkovitejši, a tudi najbolj uničujoči epitaf je za Kardelja napisala Savka Dabčević-Kučar v svojih spominih: »Ta samozvani veliki teoretik neprestanih 'naprednih sprememb' v Jugoslaviji, ki nas niso pripeljale nikamor« (Dabčević-Kučar, 1997, 549). Njeni uničujoči sodbi, ki sta jo pač narekovali boleča osebnost izkušnja in zamera, je primerno še dodati ugotovitev, ki jo je izrekel Vladimir Bakarić junija 1981 v pogovoru s sodelavci, kako napisati Titovo biografijo. Hrvaški politik ni hotel biti omalovažujoč ne do Tita ne do Kardelja, vendar ju je nehote združil v istem polomu: »Ta naš sistem je Kardeljev sistem,« je rekel. »A brez Tita ne bi bil mogoč.«¹³

Kot pravi v svojih spominih Niko Kavčič, je bil Kardelj eden izmed redkih, ki je že pred vojno dobro poznal Tita in njegove lastnosti. Ker je vedel, s kom ima opravka, je bil edini izmed vodilnih sodelavcev, ki je na tem položaju preživel do konca (Kavčič, 1996, 250). Tito in Kardelj bi ne mogla biti bolj različna drug od drugega: prvi je bil ekstroverzen, praktičen politik, drugi mislec, ves predan svoji misiji. V načinu življenja in nastopanju je bil Kardelj zadržan, v njem ni bilo nič karizmatičnega, prav malo pa je bilo tudi pripravljenosti, da bi sprejel kritiko ali vsaj debato glede svojih zamisli in vizij. Ljubil je oblast, ne zaradi oblasti, ampak predvsem zato, ker je bil prepričan, da mu bo z njeno pomočjo mogoče uresničiti svojo utopijo. Ker je menil, da to zmore samo on, ni poznal usmiljenja, če mu je kdo stopil na pot. »Kardelj je bil glavni režiser v likvidaciji mnogih ljudi od leta 1945 dalje,« je zaupal Vladimirju Dedijerju eden od njegovih informatorjev. »Stalno je Tita prepričeval, naj se pazi zarote in to ne samo v primeru Hebranga in Žujovića [ki sta stopila na Stalinovo stran leta 1948, op. av.], Blagoje Neškovića, temveč tudi, kar zadeva Svetozara Vukmanovića Tempa, Milentija Popovića, generala Gošnjaka in celo Mijalka Todorovića, ki je prisegal na Kardelja in tako naredil svojo politično kariero, a on mu je zabodel nož v hrbet, kar Todorović nikoli ni mogel pričakovati.«¹⁴

V ocenjevanju jugoslovanske stvarnosti, na katero je gledal brez čustvenega zanosu, kakršnega je narekovala uradna propaganda, si ni delal utvar: vedel je, da velik

12 AS-1979, 7, Intervju s Kardeljem.

13 NSK-AB, 10, Magnetofonski snimak razgovora Bakarića i Boška Šiljagovića, 4. 6. 1981.

14 AS-1979, 298, Novi prilozii, IV., Štirinajsto poglavje, 80.

del prebivalstva ni zadovoljen s konkretnimi razmerami. A tudi, da obstajajo v danih pogojih za obstoječi družbeni sistem le slabše alternative (PA–B 42, 1343; Repe, 2010, 115). S Titom si je bil Kardelj navzkriž več kot dvajset let, praktično do smrti (Bilandžić, 2006, 206). Z ženo Pepco, ki je imela nanj močan vpliv, sta o maršalu nadvse kritično govorila tudi ljudem, s katerimi nista bila v intimnih odnosih, in pri tem opozarjala na njegovo oblastiželjnost (Dabčević-Kučar, 1997, 688, 806, 825). V začetku sedemdesetih let je Kardeljev sin Borut – malo pred samomorom – rekel svojemu sošolcu in prijatelju Jerneju Vilfanu: »Ti ne veš, kako moj oče sovraži Tita!« (Vilfan, 2006). Kljub vsemu pa je bil Kardelj toliko bistroumen, da je znal ceniti stabilnost in relativno blagostanje, ki ju je Tito vsaj začasno uresničil v razbitem južnoslovanskem prostoru. Mlajšima hrvaškima intelektualcema, s katerima se je občasno pogovarjal, je dejal: »Ne zavidam vama za vajino bodočnost. Boljšega življenja od tistega, ki sta ga imela pod Titovim soncem, ne bosta imela« (Bilandžić, 2006, 240).

Tik pred Kardeljevo smrtjo, ko je bilo že povsem jasno, da ne bo živel dolgo, so Titovi sodelavci pripravili za Kardeljev rojstni dan pravi panegirik, ki naj bi ga »tovariš Predsednik« odobril in ga podpisal. Od vsega je slednji odobril in poslal samo sklepni stavek: »Pridružujem se vsem delovnim ljudem naše države, ki visoko cenijo tvoje revolucionarno delo in iskreno žele, da ga še dalje bogatiš s svojo revolucionarno izkušnjo, neutru-dnim duhom in ustvarjalno aktivnostjo.«¹⁵

Ko je Kardelj pri 69-ih letih v Ljubljani umrl, je Tito prekinil obisk v Siriji, da bi se udeležil njegovega pogreba. V spominsko knjigo je sicer zapisal vzneseno hvalnico »tovarišu Bevcu«, ki da bo navdihoval še bodoče ro-

dove (Jović, 2009, 68; Poč et al., 1979, 282–285). Toda, kakor piše Lado Ambrožič v biografiji, posvečeni očetu »Novljanu«, znamenitemu partizanskemu poveljniku, ki ga je Kardelj po vojni »odžagal«, se je »predsednik očitno znašel v precepu med tistim, kar mu je narekovala njegova osebnost, njegova nprav, in tistim, kar mu je veleval položaj vodje jugoslovanske partije in države«. Slovo je bilo organizirano v slovenski republiški skupščini. Tito je stopil do mrtvaškega odra, kjer je bila pokojnikova žara, in se osamil v štiriminutni molk. Potem se je oblikoval pogrebni spreved, na čelu katerega je častnik JLA nosil žaro v bližnjo grobnico narodnih herojev. »Pot je bila kratka, z lahkoto bi jo opravili tudi stari in onemogli ljudje.« Toda Tito, ki je zgledal povsem pri močeh, tega ni storil, temveč je ostal na vratih skupščine, negiben v svojem črnem plašču, v nenavadno podobni drži lastnega kipa iz belega marmorja, ki je stal za njegovim hrbtom v vhodni veži. Takoj nato je zapustil Ljubljano. Slovenci njegovega obnašanja niso opravičili s slabim vremenom, ki je motilo žalno slovesnost, temveč so si ga razlagali kot izraz nepopravljivega razhajanja med njim in Kardeljem (Ambrožič, 2006, 473–474; TNA-FCO, 28/3908, ENU 010/2).

Sodba, ki jo je o »Bevcu« izrekel Tito 28. decembra 1979 na sestanku v Karadjordjevu s člani Predsedstva SFRJ, Predsedništva CK ZKJ in Vojaškega sveta, je bila uničujoča: »Sedaj vam moram odkrito reči, da je z novo Ustavo in Kardeljevimi reformami konec Avnojske Jugoslavije [...] Niti ena Bečeva reforma ni dala rezultatov. Ljubil je spor, vedel je, da v sporu 'tretji dobiva'« (Cenčič, 2001, 62, 174). »Tretji« so bili po Titovem mnenju očitno Slovenci, ki naj bi kovali zase koristi od srbsko-hrvaških zdrah.

TITO AND KARDELJ: FROM "COMRADESHIP" TO ENMITY

Jože PIRJEVEC

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: pirjevec@alice.it

SUMMARY

Tito and Kardelj met in Ljubljana in 1935 when Josip Broz was not yet at the head of the Communist Party of Yugoslavia. Their friendship strengthened in the following two years in Moscow where they both found refuge from the persecution of the Yugoslav gendarmerie. In Moscow they were forced to cope with Stalin's terror, which reached its peak during that very period, but were very lucky, as Kardelj put it, to have escaped with their lives. Despite this terrifying experience that decimated Yugoslav refugees in the Soviet Union, they did not lose their faith in the "homeland of the proletariat" and Marxism although they were aware of Stalin's tyranny. Following a conviction that in Yugoslavia "everything would be different", they continued their cooperation in the activities for the consolidation

15 AJ-838, LF, II-1/78, K 4, Tito – Kardelju, februarja 1979, Beleška o Kardeljevi bolezni. Pogovor 24. 1. 1979 s Sergejem Kraigherom, Popitom in Bogdanom Brecljem.

of the Communist Party in their homeland, in particular after Tito was appointed to the position of Secretary General of the Party. Tito appointed Kardelj a new member of his Politburo and in addition to Milovan Djilas, Aleksandar Ranković, and Ivo Lola Ribar, Kardelj became one of his closest collaborators. After the outbreak of World War II and the beginning of a national liberation movement among Yugoslav nations that emerged following an initiative of the communists, Kardelj loyally stood by Tito's side. This does not mean, however, that they always shared all the same views, in particular those concerning the expansion and role of partisanship in Slovenia. In Kardelj's view, partisanship was a starting point for the consolidation of Slovene national identity that was different from those of other Yugoslav nations. Thus, Kardelj started to lay the foundations for the independence of the Slovene republic within the Yugoslav federation, which marked all of his activities in the following decades. Initially, these did not generate any resentment between them. On the contrary, Kardelj was increasingly often used as the Party's ideologist. Among other tasks, together with other prominent intellectuals he was entrusted with the formation of the vision of post-war Yugoslavia that was later confirmed at the second Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Yugoslavia in 1943. After the victory and taking over of power, their bond strengthened further despite the concomitant beginning of a manifestation of the differences between them. Tito began to emerge as a charismatic personality with a sense for glamour whereas Kardelj maintained the intellectual reservation of a politician and diplomat who views power only as a means for the realization of his ideas. After the partition with Stalin in 1948, Kardelj unhesitatingly gave his support to Tito in his decision to rebel against the Moscow "hozjain". He became one of the main heralds of the new Yugoslav political direction which was trying to find another route into socialism, different from the one enacted by Stalin in the Soviet Union and "people's democracies" of his bloc. He was one of the main initiators of self-management – an economic system that drew upon the ideas of French utopian socialists of the 19th century and the Commune of Paris – and the Non-Alignment Movement, an external policy that defied the division of the world into two opposing blocs and searched for support in former colonial states, in particular India and Egypt. The dynamics of Yugoslav political life in the early 1950s was not devoid of trauma. For instance, reformation zeal took Milovan Djilas too far; he started questioning the monopoly of power held by the Communist Party of Yugoslavia and as a result was removed from the very top of the Party. Kardelj diligently obeyed and did not object to his removal although he mostly shared Djilas' ideas. At that moment, one of Kardelj's significant personality traits emerged: in a political struggle one should rather bend than be broken, to which he remained loyal to until his death. Nevertheless, it was during this period that his split with Tito had its roots. Tito observed Kardelj with suspicion because he viewed him as a possible successor if not a competitor. The content of the conflict, which grew into enmity in the decades to follow, was also ideological and political. Contrary to Tito, Kardelj nurtured a great distrust of the Soviet Union. Also after a "normalization" of relations between Moscow and Belgrade in the mid-1950s, he continued to upgrade his idea of socialism, perceived by the Soviets as despicable "revisionism". According to Kardelj's ideological construction, each working man and each nation should have the autonomy to make decisions about their future and to actively create their society. However, this was only an attractive utopia that was disfigured by the very fact that it did not allow any possibility of contradiction (in the opinion of the author, Kardelj was the last European utopian socialist). For Tito building these intellectual castles in the air was an alien concept yet he did allow Kardelj the possibility of formulation and realization of his ideas, always keeping a vigilant eye on having the reins of power firmly in his hands. At times their relation acquired a very conflictual tone. However, in the mid-1960s it changed into a kind of truce, also characterized by joint conspiring operations against common enemies: first Aleksandar Ranković, and then, at the beginning of the 1970s, Croatian, Serbian, and Slovene liberals. The core of the conflict was Tito's identification with Yugoslavia although he was not certain that it would survive after his death, and Kardelj's view that in the history of the Slovene nation, Yugoslavia was a necessary but only transitional stage.

Key words: Tito, Kardelj, Yugoslavia, socialism, self-management

VIRI IN LITERATURA

Adamič, L. (1981): Orel in korenine. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

AJ-838 – Arhiv Jugoslavije (AJ), fond AJ-838.

AS-1979 – Arhiv Republike Slovenije (AS), Zapuščina Vladimir Dedijer (fond 1979).

Bilandžić, D. (2006): Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945–2005. Zagreb, Prometej.

Ćosić, D. (2001): Piščevi zapisci (1951–1968). Beograd, F. Višnjić.

Dabčević-Kučar, S. (1997): '71, Hrvatski snovi i stvarnost. Vol. II. Zagreb, Interpublic.

Đilas, M. (1980): Tito. Eine kritische Biographie. Wien, Molden.

Kavčič, N. (1996): Pot v osamosvojitve. Ljubljana, samozaložba.

Nenadović, A. (1989): Razgovori s Kočom. Zagreb, Globus.

NSK-AB – Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb (NSK), Arhiv Bakarić (AB).

PA – Politische Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin (PA), fond B 42.

Ranković, A. (2001): Dnevničke zabeleške. Beograd, Jugoslovenska knjiga.

RCHIDNI-495 – Rossijskij Centr Hranjenja i Izučenja Dokumentov Novejšej Istorii, Moskva, fond 495.

TNA-FCO – The National Archives, London-Kew (TNA), fond Foreign and Commonwealth Office (FCO).

Velebit, V. (2001): Svjedok historije. Zagreb, Razlog.

Vilfan, J. (2006): Jernej Vilfan, r. 1941. Ustno pričevanje.

Ambrožič, L. (2006): Novljanovo stoletje, 1908–2004. Ljubljana, Modrijan.

Cenčić, V. (2001): Titova poslednja ispovijest. Cetinje - Beograd, Grafos - Orfelin.

Dedijer, V. (1980): Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. Vol. I. Zagreb, Mladost.

Dedijer, V. (1984): Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. Vol. III. Beograd, RAD.

Girenko, J. S. (1991): Stalin – Tito. Moskva, Izdatel'stvo političeskoj literaturi.

Inkret, A. (2011): In stoletje bo zardelo. Kocbek, življenje in delo. Ljubljana, Modrijan.

Jović, D. (2009): Yugoslavia. A State that Withered Away. West Lafayette (Indiana), Purdue University Press.

Pirjevec, J. (1995): Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Pirjevec, J. (2011): Tito in tovariši. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Poč, M. et al. (ur.) (1979): Edvard Kardelj. Skica za monografiju. Zagreb - Ljubljana, Globus - Delo.

Repe, B. (2010): Slovenski »liberalizem« šestdesetih let in vloga Staneta Kavčiča. V: Čepič, Z. (ur.): Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 109–120.

Udovički, D. (2008): Treči juni 1968. Od kritike sveg postoječeg, do uništenja svega postignutog. Novi Sad, Prometej.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2011-01-03

UDK 141.7:930.1

DVE FILOZOFSKI POTOVANJI IZ SREDOZEMLJA V EVROPO: FILOZOFIJA ZGODOVINE G. W. F. HEGLA IN BITNA ZGODOVINA M. HEIDEGGRA

Rok SVETLIČ

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: rok.svetlic@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava dve vrsti historičnega mišljenja, filozofijo zgodovine G. W. F. Hegla in bitno zgodovino M. Heideggra. Zgodovino biti bomo uporabili kot optiko, ki nam bo omogočila nov, celovit pogled na razvoj filozofije zgodovine. Začetek linearizma, ki se pojavi v Evropi z razmahom krščanstva, ni le prelom s poganskim ciklizmom, temveč nujna posledica premikov v razumevanju biti, ki se spočnejo že v obdobju, ko je ciklizem še globoko zasidran. Videli bomo, da ciklizem in linearizem, kljub na videz povsem drugačni shemi poteka zgodovine, odgovarjata na povsem isto potrebo človeka, najti ethos v svetu, najti prebivališče v izvornem pomenu. In s tem nadaljujeta grško izkustvo biti.

Ključne besede: grška filozofija, filozofija zgodovine, bitna zgodovina, fenomenologija, Mediteran

DUE VIAGGI FILOSOFICI DAL MEDITERRANEO ALL'EUROPA: LA FILOSOFIA DELLA STORIA DI G. W. F. HEGLA E LA STORIA DELL'ESSERCI DI M. HEIDEGGER

SINTESI

Il contributo prende in esame due diverse forme di riflessione sulla storia, la filosofia della storia di G. W. F. Hegel e la storia dell'essere di M. Heidegger. La storia dell'essere è utilizzata come punto di vista che consente di gettare un nuovo sguardo d'insieme sullo sviluppo della filosofia della storia. La concezione lineare della storia, che si sviluppa in Europa con l'affermazione del cristianesimo, costituisce non solo una rottura rispetto alla concezione ciclica, ma anche una conseguenza obbligata dei cambiamenti nella comprensione dell'essere, già iniziati nel periodo in cui quest'ultima era ancora profondamente radicata. Si constaterà che ambedue le concezioni, benché apparentemente del tutto diverse l'una dall'altra, rispondono allo stesso bisogno umano di trovare nel mondo un ethos e una residenza dell'essere, nel senso originario dell'espressione. In questo senso, esse proseguono entrambe l'esperienza greca dell'essere.

Parole chiave: filosofia greca, filosofia della storia, filosofia dell'essere, fenomenologia, Mediterraneo

Oba avtorja, G. W. F. Hegel in M. Heidegger, ne skrivata mediteranske reference svoje filozofske misli. Heidegger v grškem izkustvu biti vidi priložnost, ki lahko omogoči izhod iz obdobja, imenovanega metafizika. To je obdobje miselne dezorientacije, ki ga začenja ravno odklon od tistega razumevanja biti bivajočega, ki ga opisuje izvorni pomen grškega izraza *aletheia*. Ko Hegel proučuje potek zgodovine, vidi na delu proces simbolne geografije. Posebno zanimivo je, da je središče tega dogajanja Mediteran, označi ga za središče svetovne zgodovine: »*Za tri celine je torej Sredozemsko morje tisto združujoče in središče svetovne zgodovine. Grčija se nahaja tukaj, mesto luči (der Lichtpunkt) v zgodovini*« (Hegel, 2007, 115).

V pričujočem sestavku bomo prikazali odnos med Heglovo filozofijo zgodovine in zgodovino biti (*Seinsgeschichte*), ki jo srečamo v delu M. Heideggra. Soočenje bomo izpeljali na dveh ravneh. Najprej bomo zgodovino biti uporabili kot optiko, ki nam bo omogočila nov, celovit pogled na razvoj filozofije zgodovine. Tradicionalno razlikujemo med dvema osnovnima konceptoma poteka zgodovine, med ciklizmom in linearizmom. Tej delitvi sledi tudi večina šolskih pregledov, ki ju zoperstavljajo kot dva radikalno različna koncepta, pripadajoča radikalno različni podobi človeka in sveta. Motenje razvoja filozofije zgodovine skozi temeljna spoznanja zgodovine biti bo pokazalo, da je to zoperstavljanje treba relativizirati. Nastop linearizma, ki se pojavi v Evropi z razmahom krščanstva, ni le prelom s poganskim ciklizmom, temveč nujna posledica premikov v razumevanju biti, ki se spočnejo že v obdobju, ko je ciklizem še globoko zasidran. Videli bomo, da ciklizem in linearizem, kljub na videz povsem drugačni shemi poteka zgodovine, odgovarjata na povsem isto potrebo človeka, poiskati si *ethos* v svetu, poiskati si prebivališče v izvornem pomenu. In s tem nadaljujeta grško izkustvo biti.

Druga raven soočenja zgodovine biti in filozofije zgodovine se bo osredotočila na podobnosti, ki se med njima na prvi pogled vsiljujejo. Ponuja se namreč vzporednica med pričakovanjem drugega začetka (*der andere Anfang*) in pričakovanjem konca zgodovine. Drugi začetek ni le sprememba med spremembami, temveč obeta rešitev, izhod iz metafizike, konec poltretje tisočletje trajajoče pozabe biti. V obeh primerih torej srečamo historični moment mišljenja in nekakšen »cilj« zgodovinskih premikov. Toda s tem je podobnosti tudi konec. Videli bomo, da je med tradicionalno filozofijo zgodovine in fenomenološko ontologijo radikalna razlika, saj se slednja giblje na povsem drugi ravni. Zato zgodovini biti manjkajo ključni elementi eshatologije, in pokazali bomo, da je omenjena podobnost zgolj površinska interferenca.

I.

Filozofija zgodovine sodi med mlajše filozofske discipline in se lahko pojavi šele, ko lahko zgodovina postane samostojen predmet filozofske tematizacije. V velikem slogu jo vpelje, podobno kot filozofija prava, Heglov filozofski sistem. Danes filozofija zgodovine ne obsega le mišljenja zgodovine od Hegla dalje, temveč preučuje tudi refleksije o poteku zgodovine, ki jih srečamo razpršene v starejši filozofski literaturi. V to skupino spadajo številni koncepti, ki nastanejo, če se omejimo na zahodno izročilo, od antike dalje. Problemsko težišče pa vendarle ostaja na filozofiji zgodovine, ki jo lahko srečamo od razsvetljenja dalje. Poleg tematik, ki jih odprejo veliki sistemi Hegla in Marxa, vključuje tudi modernejša vprašanja, npr. problem metode zgodovinskega proučevanja, implikacije postmodernizma za mišljenje zgodovine kot kontinuuma smisla idr.

Posrečena definicija filozofije zgodovine se glasi:

Filozofija zgodovine je aplikacija filozofskih pojmov in analiz na zgodovino v dveh pomenih, tako glede proučevanja zgodovine kot tudi glede zgodovine same. (Craig, 1998, 453)

Poleg jedrnatosti je njena odlika v tem, da jasno ločuje dva vidika filozofije zgodovine, *materialnega* in *formalnega*. Njuni problemski jedri lahko orišemo s preprostima vprašanjema: »Ali je v zgodovini red in smisel?« ter »Kaj dela zgodovinar, ko preučuje zgodovino?«

Materialni vidik, ki odgovarja na prvo vprašanje, je najstarejši, najobsežnejši in najzanimivejši del filozofije zgodovine. Obsega dva velika pogleda na potek zgodovine, ciklizem in linearizem. Ciklični pogled na potek zgodovine je starejši in ga najdemo, v obliki mitov ali različnih verovanj, v vseh kulturnih izročilih od Indije, Irana do Rima, celo na drugi strani planeta, pri Majih in Aztekih.¹ Tudi Grki so del tega naziranja, toda pri njih se že začne napredujoče gibanje zgodovine, značilno za kulture Mediterana. Svojo prepričljivost je ciklizem črpal tako iz teoretskih spekulaciji kot tudi iz neposrednega izkustva. Človek je razumljen kot enakovreden del sveta in tako usidran v njegov red, ki velja za bivajoče v celoti. Vse je ujeto v zakon kroženja: nebesna telesa, letni časi, življenje rastlin, živali, človeka, države itd. Tudi laično opazovanje sveta, navsezadnje lahko temu sledimo še danes, potrjuje ciklično zakonitost zgodovine. Ruševine, izkopanine, starodavna geografska imena opozarjajo, da se posamezne kulture, civilizacije, države, kraljestva, dinastije itd. rodijo, vzpenjajo, dosežejo vrh in naposled preminejo. Ta pogled na dinamiko kozmosa globoko prežema tudi

1 Več o tem Tartalja, 1976, 18–19.

antično Grčijo. Verjetno najbolj znan pasus, ki izreka univerzalni princip nastajanja in pohajanja, je Anaksimandrov rek:

Iz česar pa stvari nastajajo, v tistem tudi minevajo po Nujnosti; zakaj druga drugi plačujejo kazen in poravnavo za krivdo po redu Časa. (Sovrè, 1988, str. 35)

Povsem drugačen pogled na potek prinese krščanstvo, ki prelomi s cikličnim pojmovanjem zgodovine in vpelje linearnega. Avrelij Avguštin je prvi avtor, ki (v delu *De civitate dei*) na sistematičen način spregovori o linearnem poteku zgodovine. Sedaj je zgodovina obdobje med absolutnim začetkom in absolutnim koncem. Sovisje preteklosti in prihodnosti je odpravljen. V središče stopi odnos do Prihodnosti, tj. do radikalnega preloma, do dogodka, ki se ni zgodil še nikdar. Za Grke je nepredstavljivo, da bi se zgodilo nekaj, kar se še nikoli ni. Za kristjana, nasprotno, pa postane nepredstavljivo življenje, če ne bi bilo upanja v tak prelom.

Po zatonu krščanske podobe človeka in sveta, ki ga prinese moderna, se linearni pogled na zgodovino ohrani. Razsvetljenstvo je obdobje, ki prvič v okviru sekularnega diskurza sistematično spregovori o smislu in cilju zgodovine. Še več, tedaj nastane tudi sintagma »filozofija zgodovine«, njen avtor je Voltaire (*Eseji o navadah in duhu narodov*, 1756). Pri Voltairu še ne moremo govoriti o filozofiji v strogem pomenu besede, njegov domet je sekularna zavrnitev religioznega tolmačenja zgodovine in nič več. Prvi veliki filozof, ki piše o filozofiji zgodovine, je I. Kant. Tematiko sicer obravnava na raznih mestih, ključni deli pa sta *Ideja k obči zgodovini s kozmopolitskega stališča* in *K večnem miru*. Med njima je precejšnja časovna oddaljenost, kar je tudi eden² od vzrokov, da je zasnitek v *Miru* precej drugačen, mestoma celo nasproten tistemu iz *Idej*. Teoretski okvir njegove filozofije zgodovine predstavlja nauk o smotrnosti iz tretje *Kritike*. Ime za smotrnost na področju zgodovine je »načrt narave«, mehanizem, ki vodi napredovanje zgodovine, je »družabna nedružabnost« ljudi, cilj zgodovine pa opredeljuje regulativna ideja »večnega miru«.

Po slavnem Heglovem zasnutku filozofije zgodovine,³ ko (domnevno⁴) razglasi konec zgodovine in Marxovemu evangeliju Revolucije revolucij, se odpre prostor za drug spekter vprašanj. V 19. stoletju se velike teme o Cilju in Smotru zgodovine umaknejo in

na njihovo mesto stopijo bolj »prizemljeni« pristopi k zgodovini, npr. zahteva po znanstvenosti mišljenja. V ospredje pride *formalni* vidik filozofije zgodovine, ki ga povzema drugo, zgoraj omenjeno vprašanje: »Kaj dela zgodovinar, ko preučuje zgodovino?«. Iskanje znanstvenosti metode je tendenca, ki obeležuje celotni spekter »duhoslovja«, npr. tudi pravo, ki se čez noč razvije v (pozitivno) znanost. Kot prvo veliko delo na področju zgodovinopisja, ki odraža spremembo v samorazumetju mišljenja na splošno, običajno navajajo *Zgodovino romanskih in germanskih narodov* Leopolda Rankeja (1824). Poseben preobrat pri mrzličnem iskanju znanstvene metode prinaša Dylthejevo razlikovanje med duhoslovjem in naravoslovjem ter zlasti razmah hermenevtike v 20. stoletju.

Obdobje po drugi svetovni vojni je zanimivo za mišljenje zgodovine zaradi premika, ki ga prinese postmoderna. Najlepše ga povzema Lyotardova aklamacija »ni metadiskurza!«, ki spodnese temelj klasične filozofije zgodovine: enoten kontinuum dogodkov, ki ga imenujemo »zgodovina«. S stališča postmodernih premis je gesta enotenja številnih epoh pod enim skupnim imenovalcem Smisla ali Cilja zgodovine nelegitimna operacija *par excellence*. S slovesom od metadiskurza zgodovina razpade na številne male enote smisla (»male pripovedi«), ki jih ni mogoče poenotiti (v »veliki pripovedi«). Lep primer novega pogleda na zgodovino prinaša M. Foucault, ki piše o zgodovini norosti, zapora itd., zlasti pa je za mišljenje zgodovine dragoceno njegovo delo *Arheologija vednosti*. Svoje poglavje predstavlja rehabilitacija »velikih« vprašanj filozofije zgodovine, ki jih odpreta članek F. Fukuyame iz leta 1989 in S. Huntingtonov odgovor nanj, ki je bil objavljen štiri leta kasneje.

II.

V naslednjih vrsticah se bomo ozrli na razvoj filozofije zgodovine skozi temeljna spoznanja nauka o zgodovini biti. Videli bomo, da je šolski pogled, ciklizem vs. linearizem, pomanjkljiv, saj spregleda dvoje. Ne zazna premikov pri razumetju človekovega *ethosa*, ki jih prinese nastanek filozofije in se pojavijo že v okviru ciklizma. In, nadalje, ne uvidi, da ti premiki zahtevajo nastanek linearizma, ki zaradi tega ne predstavlja radikalnega preloma s ciklizmom, temveč nujen korak, ki ga začrtajo premiki v biti sami.

² V vmesnem času se zgodi francoska revolucija, s čimer se odpre tudi perspektiva napredka v meddržavnih odnosih.

³ Hegel ni pripravil nobenega besedila za objavo, ki bi celostno obravnavalo filozofijo zgodovine. Danes poznamo njegov nauk o filozofiji zgodovine z njegovih predavanj, ki jih je imel petkrat, v zimskih semestrih vsake dve leti v obdobju 1822–1831.

⁴ Teza o Heglovi razglasitvi konca zgodovine je zelo popularna, toda nič manj sporna. Mnogi (npr. prof. Samir Arnautović) govorijo o »vulgarnem« branju Hegla. Proti peremptornosti teze o koncu zgodovine govori npr. mesto, kjer Hegel zaključuje opis pomanjkljivosti (tedanjega francoskega) liberalizma in sklene: »Ta kolizija, ta vozel, ta problem je tisti, ki je za zgodovino odločilen in ga bo v bodoče morala še rešiti.« (Hegel, 2007, 535) Za nas, Slovence, je zanimivo tudi mesto, ko spregovori o (ne)zgodovinskosti slovanskih narodov. Beremo, da so Slovani sicer del boja krščanske Evrope proti nekrščanski Aziji, da so Poljaki celo Dunaj rešili pred Turki, »toda vsa ta masa vseeno ostaja zunaj naše obravnave, ker doslej ni nastopila kot samostojni moment v nizu podob duha v svetu. Ali se bo to v bodoče zgodilo, nas ne zadeva; kajti v zgodovini imamo opraviti z zgodovino.« (Hegel, 2007, 422)

Dragocenost nauka o zgodovini biti je v tem, da omogoči vpogled v temelj, iz katerega izraščajo koncepti, ki smo jih zgoraj na hitro očrtali. Da mu to uspe, se mora ozreti v nasprotno smer kot koncepti sami. Avguštin polemizira s poganstvom, Kant s krščanstvom, Hegel s Kantom, Marx s Heglom. Fenomenologija pa se, nasprotno, izloči iz diskusije o kraju, kjer naj bi bil položen Smisel zgodovine, in se poda na iskanje ontoloških pogojev, ki tako iskanje šele omogočijo oziroma zahtevajo. Prva posledica te strategije je opustitev »šolskega« pogleda na nastanek in razvoj filozofije, ki je dedič razsvetljenskega zanesenjaštva in vere v umni napredek. Motriti premike v zgodovini filozofije kot geste osvobajanja, ki jih izbojuje emancipatorno mišljenje, spregleda bistveno: nastanek in razvoj filozofije je izsiljen odziv na ontološko krizo. Nastanek filozofije ni beg od naivnosti *mithosa* k znanstvenosti *logosa*, renesansa ni umik izpod mračnjaštva vere k luči razuma. Oboje je odziv na stisko, na krizo. Na podlagi česa fenomenologija vidi krizo mišljenja tam, kjer običajno vidimo zmagoslavje in osvoboditev? Zakaj Heidegger uvidi krizo ravno v reševanju kriz? In rešitev v opustitvi iskanja Rešitev?

Heidegger vpelje popolnoma novo ontologijo, ki gradi na mišljenju ontološke difference. To je mišljenje, ki kot samostojno vprašanje izpostavi prav »je« nekega fenomena, njegovo bit,⁵ ne da bi jo utopilo v bivajočem. In prav to je glavna karakteristika epohe, ki jo poimenuje metafizika: metafizika je pozaba biti. Natančneje, metafizika zliža bit z bivajočim, z vrhovnim bivajočim. Trenutek pomešanja biti in (vrhovnega) bivajočega lepo opisuje tale pasus iz Platonove *Države*:

'Sonce ne podeljuje vidnim stvarim samo sposobnosti, da jih lahko vidimo, temveč je hkrati tudi vzrok njihovega nastanka, rasti in uspevanja, ne da bi bilo tudi samo nekaj, kar nastane.'

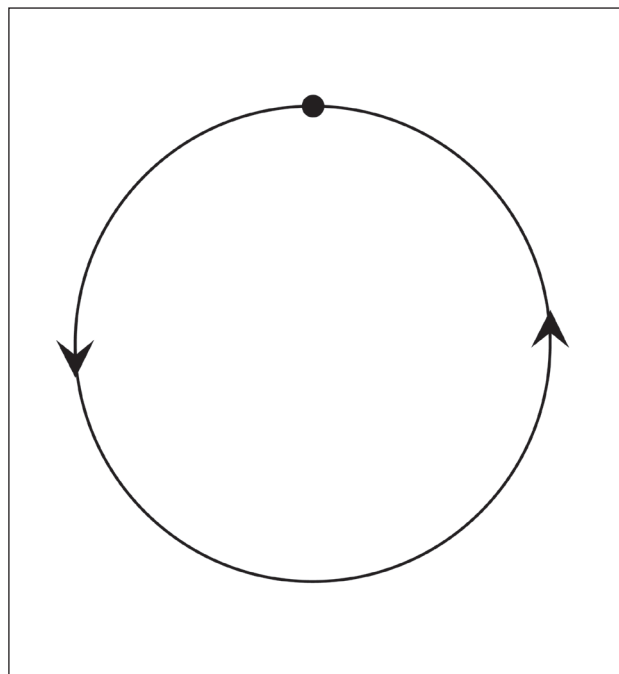
'Kako naj bi tudi bilo!'

'Prav tako stvarim, ki jih je mogoče spoznati, dobro ne daje samo sposobnosti, da jih spoznamo, temveč so mu le-te dolžne hvalo tudi za svojo eksistenco, za svojo bit, čeprav samo ni nič eksistentnega, vendar s svojo zvišenostjo in močjo prekaša to, kar obstaja. (Platon, 1995, 203)

Eden od pristopov k razumevanju tega premika je razgrnjen v spisih *O bistvu temelja* in *O bistvu resnice*: bit se z nastankom filozofije začne misliti kot temelj. Kot garant. Smisel je lahko dan le skozi fiksiranost v temelju. Metafizika v celoti je projekt, kako ohraniti čvrstost resnice. Resnica je tako že poltretje tisočletje razumljena na način, ki ga lepo opisuje angleški izraz »*hard fact*«.

Zahtevata ga tako Platonova maksima *logon didonai* kot tudi Leibnizov stavek *nihil est sine ratione*.

Predfilozofsko, tj. nemetafizično mišljenje resnice ponazarja vase sklenjeni krog, ki je hkrati shema za razumevanje poteka zgodovine:

Človekovo prebivališče je na obodu tega kroga (ponazarja ga točka), v vseh pomenih njegovega bivanja. Tako njegovo življenje v celoti, posamezna obdobja v življenju, dovršenost življenja itd. dobivajo svoj smisel iz ravnotežja nastajanja in pohajanja. Grško ime za tako razumljeno resnico je znameniti izraz *aletheia*.

V nekem trenutku se poraja kriza, ki povzroči, da se človek na obodu tega kroga ne počuti več domače. Izraz kriza danes uporabljamo v zvezi z ekonomskimi težavami, z razmerami v politiki, s slabljenjem vrednot ipd. Ko govorimo o ontološki krizi, ki zahteva nastanek metafizike, se giblomo na povsem drugi ravni, za katero je v prvi vrsti značilno, da ni v nobenem primeru posledica (malomarnih) dejanj človeka. Heidegger govori o premiku znotraj vitalnosti resnice (ne-skritosti) same:

Neskritost, za prikazovanje bivajočega ustvarjeni prostor se je udrl. Kot ruševine tega vdora sta bili rešeni 'ideja' in 'izjava', ousia in kategorija. (Heidegger, 1995a, 190)

5 Slovenščina ima za pravilno razumevanje biti pravzaprav trojno smolo. Drugi jeziki izraz tvorijo z glagolnikom, tako kot npr. iz »peti« nastane »petje«. Tako bi iz »biti« tvorili izraz »bitje«. To pa v slovenščini ne pride v poštev, saj »bitje« že ima svoj pomen, pravzaprav kar dva (npr. bitje srca in npr. pravljico bitje). Uveljavil se je izraz bit, ki pa zaradi bližnje hrvaščine aludira na bistvo. Verjetno se v nobenem drugem jeziku ne more pripetiti tako napačno razumevanje pomena biti, ki ga izkazuje besedilo nedavno popularne skladbe, ki duhovito govori o iskanju biti, ki se jo naposled najde »ležati na plaži«. Zato moramo s posebno skrbnostjo paziti na rabo izraza bit in se vselej zavedati njene »nesubstancialnosti«.

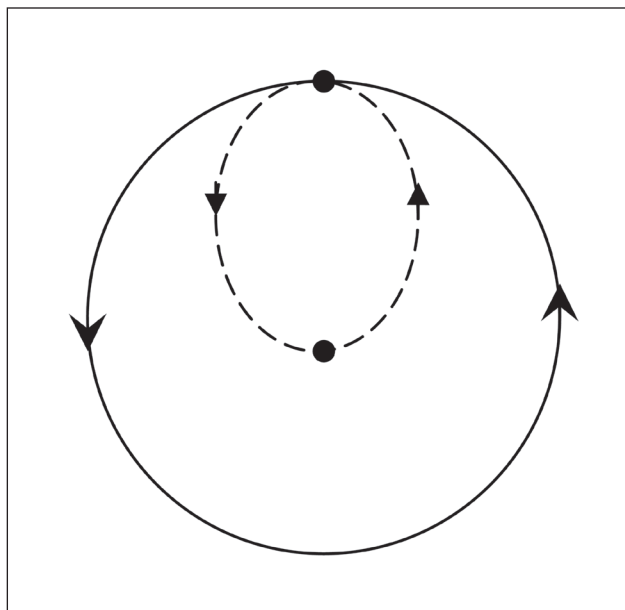
Ne gre za izgubo, ki bi se jo dalo bodisi preprečiti bodisi odvrniti, saj

vzrok vdrtja leži v veličini začetka in v bistvu začetka samega. ('odpad' in 'vdrtje' ostajata navidezno negativna samo ob osprednjem, površinskem prikazu). (Heidegger, 1995a, 191)

Odgovor na krizo je nastanek Platonove filozofije. Vidimo, da le-ta ne vznikne kot vzpenjanje človeka iz močvirja dogmatike, k nebu čiste misli: »Tega, da se od Platona dalje kaže vse dejansko v luči idej, ni naredil Platon. Ta mislec je samo odgovarjal tistemu, kar se mu je pri-govarjalo.« (Heidegger, 1967c, 337–338.) Gre za prisiljen odziv na dejstvo, da življenje v stalnem toku spreminjanja ni več življenje v resnici. Manifestacija te erozije je sofistika: znanost o tem, kako karkoli prikazati kot resnično. Rešitev iz zadrege je v vpeljavi mehanizma, ki nam bo znova omogočil razlikovati med resničnim in neresničnim. Resničnosti svetu nastajanja in minevanja v pomenu izvirne *aletheie* ni več mogoče povrniti. Lahko pa se najde merilo, s katerim se bo preverjalo status posamičnega fenomena. Platonova filozofija »reši« svet idej kot referenco resnice, varno pred premenami. Preostanek, tj. svet posnetkov idej, v katerem živi človek, je poslej nekaj drugorazrednega:

»Kolikor ta (tj. posnetek, R. Svetlič) svojega pralika nikoli ne dosega, je tako pojavljajoče se goli pojav, pravzaprav videz, in to zdaj pomeni manko.« (Heidegger, 1995a, 185)

Rojena je metafizika, ki je v bistvu filozofija meril. To ima posledice za življenje na obodu antičnega kroga. Platonovo rešitev te krize bivanja ponazarja sledeča shema:

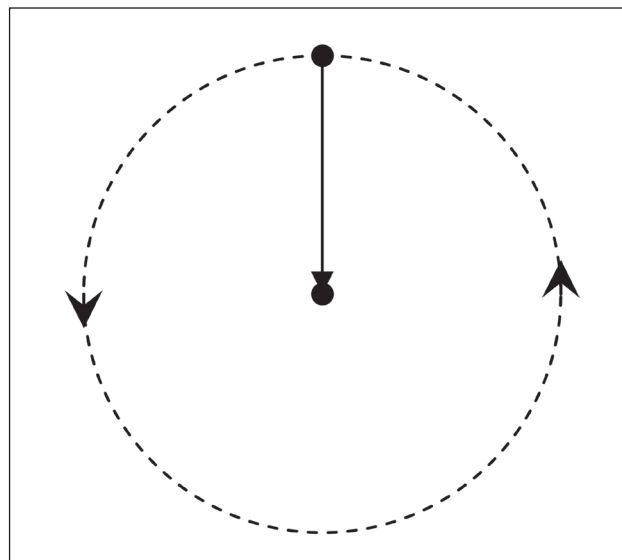

Človekovo prebivališče ostaja na obodu kroga, ki je, v Platonovem jeziku, svet pojavov. Vendar ne le tam. Poslej »... bit narave postane tematizirana izključno kot sfera smrti, bolečine, trpljenja ...«, (Brandner, 1992, 45), zato pot do dovršenega bivanja vodi preko izhoda iz votline v svet idej, ki ga simbolizira središče kroga. Središče je odtegnjeno premenam in za sleherno točko na obodu vselej isto. Potreben je torej izhod iz votline (tj. z oboda) v svet resnice in vrnitev nazaj na obod kroga, kar ponazarja črtkana puščica. S tem postane življenje na obodu znosno in človek ga znova lahko prepozna kot svoj ethos. Toda za to je bila, kot opozarja Brandner, plačana visoka cena. Imenuje jo »teleološka decentralizacija« človeka:

'teleološka decentralizacija' človekove biti transponira tisto, kar je človek kot fizično postajanje in minevanje, v eksistencialno izkušnjo trajajoče in neustavljive izpolnjenosti življenja na njem samem ... (Brandner, 1992, 79)

Kakorkoli, mišljenje je izbojevalo svoj prvi boj zoper »brezdomovinskost«, ki pa ne bo zadnji: »Ta brezdomovinskost je priklicana iz usode biti v podobi metafizike ...« (Heidegger, 1967c, 209) in razvoj metafizike je proces njenega stopnjevanja, kar zahteva vse bolj radikalen odziv.

Naslednja kriza zahteva, da se človek z oboda kroga izseli. Ta premik se zgodi, ko življenje v svetu, ne glede na pomoč izhoda iz votline, ne more biti več človekovo prebivališče. Odgovor na to krizo je stoiška filozofija:

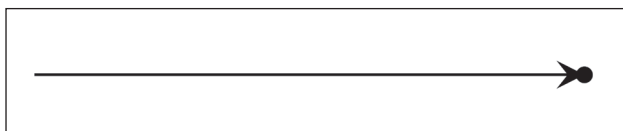
Sestop z oboda kroga je poslej enosmerna pot. Za cilj nima vrnitve v »votlino«, temveč dokončno notranjo emigracijo. Človekovo življenje kajpak še vedno ostane vključeno v razburkan svet premen, toda tam obleži le

človekovo telo, njegova duša pa se preseli v duhovno skupnost (*politikon sistema*). To je kozmopolitska skupnost, ki nima nikakršne povezave s politično realiteto in jo tvorijo ljudje in bog:

V pravem smislu je treba imenovati srečno državo ali mesto to edino medsebojno skupnost bogov in vanjo vključiti tudi ljudi skupaj z bogovi, če hočemo vključiti vanjo vsa razumska bitja (...). (Hrizostom⁶, cit. po Reale, 2002)

Ko naposled še ta shema zaide v krizo, se postavi vprašanje, ali je sploh mogoč korak naprej. Sedaj ne zadostuje več niti simbolna selitev v Smisel, še toliko manj kroženje okoli Smisla. Zdi se, da so načini, kako zagotoviti večje »odmerke« Smisla, življenje bližje resnici, izčrpani. Nekaj je neizpodbitno: rešitev v paradigmi kroga ni več mogoča. Potrebna je popolnoma nova shema s popolnoma novimi rešitvami: linearizem. Prinese ga krščanstvo. Če je kriza bivanja tako globoka, da je v tem »logosu«, »redu«, »svetu« itd. ni več mogoče reševati, jo lahko reši le nekaj radikalno novega. Nekaj, kar se ni še nikoli zgodilo. Nekaj, kar se nahaja v radikalni prihodnosti in nastopa kot eshaton (*ta eschata*: tisto poslednje, zunanje), kot konec zgodovine. Eshaton omogoča orientacijo v zgodovini, saj vselej lahko pokaže »kam«. Lahko bi rekli, da je eshaton za čas tisto, kar je kompas za prostor.

Shematsko eshatološki linearizem ponazarja premica, ki se konča v točki absolutnega konca:

Na tem mestu se lepo vidi, da je radikalna zoperstavitev, ciklizem vs. linearizem, pomanjkljiva. Premica je dedič oboda kroga, točka na koncu pa dedič središča kroga. Linearizem je aplikacija platonistične delitve bivajočega na dve ravni, prenesena v shemo časa. Čeprav je linearizem na videz povsem drugačen, je ontološka podlaga, iz katere poganja, ista kot pri Platonovem ciklizmu. V ontološkem smislu je prehod iz ciklizma v linearizem manj radikalen kot prehod iz predfilozofske aletheie v platonistični krog s čvrstim središčem. Novost je v tem, da človek ne kroži zgolj okoli središča, temveč (bo) v njega dokončno in v celoti vstopi(l) in dosegel absolutno zlitje bivanja in smisla. To je dobesečna (!), ne le duhovna selitev v središče kroga. Toda središče kroga, ki nastopa kot središče smisla, ostaja grškega, tj. »ciklističnega« porekla.

Z linearizmom lahko začnemo govoriti o filozofiji zgodovine v ožjem pomenu besede. Zgodovine v okviru ciklične predstave o poteku časa pravzaprav ni: prihodnost in preteklost sta le dva pogleda na isto stvar. Če se naj zgodi nekaj, kar se še nikoli ni zgodilo, če naj bo prihodnje radikalno ločeno od preteklega, potem je to mogoče le v linearni shemi. Zato K. Löewith k filozofiji zgodovine prišteva le linearizem in jo opredeljuje takole:

V sledeči raziskavi označuje izraz 'filozofija zgodovine' sistematično razlago svetovne zgodovine ob vodilu enega principa, s pomočjo katerega so zgodovinski dogodki in njihove posledice postavljeni v sovisje in se naslanjajo na poslednji smoter. (Löwith, 2004, 11)

Kljub vsej teži preloma, ki ga prinese kartezijanski obrat, je nadaljnji razvoj filozofije zgodovine zavezan bistvenim značilnostim linearizma. Sprejme tezo o 1) ločitvi bivanja in smisla (ki ga v shemi ponazarja heterogenost premice in eshatona) ter obet 2) združitve bivanja in smisla (kar v shemi ponazarja stik premice in eshatona). Zato so vsi veliki sistemi filozofije zgodovine (Kant, Hegel, Marx) po Löwithu, ki svoje glavno delo o filozofiji zgodovine pomenljivo poimenuje *Weltgeschichte und Heilsgeschehen*, v svojem temelju soteriologije (soter: odrešenik). Fenomenologija ne poskuša vstopiti v to diskusijo in podati boljše formule za zlitje bivanja in smisla. Nasprotno, poskuša razumeti premike, ki takšno iskanje sprožijo. To jo ločuje od sicer odličnega zasnutka K. Löwitha (ki je bil Heideggrov učenec), ki novoveški filozofski projekt prikaže kot preslikavo krščanske eshatologije na sekularno razumetje človeka in sveta.

Videli smo, da fenomenologiji uspe izoblikovati perspektivo, ki omogoči videti bližino linearizma in ciklizma. S tem je prva naloga, ki smo si jo zastavili pri soočenju filozofije zgodovine in zgodovine biti, izpolnjena. Linearizem ni prelom, temveč nadaljevanje premen, ki jih pozna že ciklizem. In filozofija zgodovine v ožjem pomenu, linearizem z eshatologijo, ni emancipatorična zahteva duha, temveč stopnjevanje bolezni, imenovane metafizika. Bolezen, ki potrebuje vedno večje »odmerke« smisla, proti koncu celo Smisla. Če je za Platona dovolj kroženje okoli resnice, stoiki že potrebujejo simbolno selitev v kozmopolitsko skupnost. Kristjani tudi to ne zadostuje več, pomaga lahko le še vera v dobesečno selitev v Resnico. Razsvetljenski optimizem je omogočil, da se je mišljenje za kratek čas zadovoljilo s projektom napredka oz. z regulativno idejo. Hegel in Marx pa že zahtevata spravo. Kljub načelnemu slovesu od mišljenja sprave, kljub zapriseženosti liberalizmu in človekovim pravicam, je temeljna patologija metafizike še vedno

6 Dion Hrizostom: Govori, 36, § 23 (= von Arnim, S.V.F. III, frg. 339).

prisotna. Najdemo jo celo v srcu sodobne politične morale, v *Splošni deklaraciji o človekovih pravicah*.⁷

III.

To je dragocena perspektiva, ki jo omogoči mišljenje ontološke difference in je nikoli ne bi odpri, če bi se posvetili še tako dosledni analizi posameznih konceptov filozofije zgodovine in tehtanju njihove medsebojne kritike. Toda Heidegger gre dlje. Z naukom o bitni zgodovini vpelje dimenzijo dinamike biti same, s čimer se na videz približa shemi linearističnih konceptov filozofije zgodovine. Govori namreč o zdrsu v epoho blodenja biti, ki se zgodi v grški filozofiji, o razvoju te stranpoti in o pričakovanju njenega konca.

Na eni strani takole opisuje nevzdržnost sodobnega stanja duha: »... na Zemlji se, vsenaokrog, dogodeva omračanje sveta. Bistvene zgrade tega so: beg bogov, uničevanje Zemlje, pomasovljenje človeka, prednost povprečnega« (Heidegger, 1995b, 45). Na drugi vzneseno opisuje izhod iz tega stanja z metaforično nabitimi izrazi: prihod bogov, rast rešilnega itd. Nadalje, omenja »drugi začetek«, ko zapiše, da vprašanje po biti »ne pomeni nič manj kot ponoviti začetek naše zgodovinsko-duhovne tubiti, da bi ga preobrazili v drug začetek« (Heidegger, 1995a, 39). In ta začetek ni eden od mnogih, temveč prinaša nekaj odrešilnega: »... mišljenje spremlja zgodovinsko eksistenco, se pravi humaniteto humanega človeka, v okoliščini vzhajanja odrešilnega« (Heidegger, 1967c, 229). Na podlagi tega se upravičeno vsiljuje vprašanje, ali Heidegger ponavlja tradicionalno shemo eshatologije?

Pokazali bomo, da kljub navidezni podobnosti, bitni zgodovini manjkajo ključni elementi, ki so nepogrešljivi za eshatologije. Prvi med njimi je zlitje bivanja in smisla. Nasprotno, bitna zgodovina se ne ozira po prihodu epohe, ko bo tako zlitje izvršeno, temveč epohi, ko bo samo iskanje zlitja postalo preseženo.

Razumetje biti se je skozi različne epohe spreminjalo in s tem določalo načine, kako se bivajoče izkusi. Pri Parmenidu kot prisotnost prisotnega, pri Platonu kot navzočnost navzočega, pri Descartesu kot predstavljenost predstavljenega. Zadnja epoha, postavje, pa razume bivajoče skozi razpoložljivost razpoložljivega. To je prva epoha v zgodovini metafizike, ki jo zaznamuje svojevrstna dvojnost. Po eni strani prinaša stopnjevanje ontološkega nasilja nad fenomenom, ko se pomen bivajočega nivelarizira skozi operator (ne)razpoložljivosti. Tako je postavje v osnovi nasilje, saj

vsak nov pojav, ki vznikne znotraj kakega znanstvenega področja, obdelujejo toliko časa, dokler ne ustreza kriteriju predmetnostne svojskosti teorije. (Heidegger, 1995a, 22)

Celo človek je na tem, da se »pomasovi«, da postane le še surovina.⁸ Na to opozarja ameriški izraz za v tržnem gospodarstvu ključno panogo, *human resources*, ki izdaja grozljivo obličje postavja.

Na drugi strani pa je postavje obdobje, kjer se zgodi nekaj, česar poltretje tisočletje ni bilo na spregled. Heidegger govori o »vblisku« nove epohe: zdi se, da pozaba biti popušča. To se da razbrati celo v samem jedru patologije metafizike, pri znamenitem stavku o zadostnem razlogu. »Vblisk« nam omogoči, da stavek *Nihil est sine ratione* beremo na dva načina, 'nič ni brez razloga' in 'nič (bit) je brez razloga'. Prvo branje zaznamuje zahteva metafizičnega mišljenja, drugo branje pa lahko, kot tih nagovor, prepozna osmišljajoče mišljenje:

V stavku o zadostnem razlogu govori zahteva načela. V stavku o zadostnem razlogu govori nagovor besede biti. Nagovor je mnogo starejši kot zahteva. (Heidegger, 1997, 209)

Da je lahko stavek o zadostnem razlogu to, kar je (tj. temelj metafizike), je doseženo na takšen način, da metafizika nagovor biti utiša v hrumenju zahteve: zahteve po zagotoviti-si-predvidljiv-temelj. Sedaj, v postavju, lahko prvič uvidimo, da bit ni temelj. Je nič (bivajočega), in ne garant vsega. Tu je ključna razlika z mišljenjem, iz katerega izrašča eshatologija. Čeprav v *Pismu o humanizmu* beremo, da nas mišljenje lahko povede »v okoliščini vzhajanja odrešilnega«, to ni retorika soteriologije. Je zgolj namig, da se bolezen metafizike zdravi in da zdravilo v obliki Smisla nemara ne bo več potrebno.

Toda: še vedno smo globoko v epohi postavje. V nobenem primeru ni možno hitenje, revolucija, »veliki skok naprej« (Mao Cetung). Človek je lahko gospodar bivajočega, lahko izpelje reformo, postavi novo zakonodajo. Toda njegovo delovanje bo neizogibno priklenjeno na predrazumetje bivajočega, ki ga razpira bit: »...mišljenje kot mišljenje, vezano na prihod biti, na bit kot prihod« (Heidegger, 1967c, 234). Človeku ostane le čakanje,

zakaj njegovo bistvo je, da je čakajoči, ki čaka bistvo biti s tem, da ga misleč varuje. Samo kolikor je človek pastir biti, čaka na resnico biti, lahko pričaka prihod usode biti, ne da bi zapadel v golo radovednost. (Heidegger, 1967b, 370)

⁷ Več o tem Svetlič, 2008, 43–59.

⁸ Tej tezi bi lahko ugovarjali z argumentom, da je, nasprotno, stari in srednji vek sprejemal suženjstvo, ki je človeka ponižalo na stvar. Danes pa, vsaj deklarativno, človeku pripadajo človekove pravice in svoboščine. Toda tu se giblamo na ontološki in ne na politično-moralni ravni. Da postaja tudi človek zgolj »obstoje« (*Bestand*), ki je na razpolago, se lepo vidi v odnosu sodobnega človeka do sebe. Skokoviti razmah lepote kirurgije in športni ekstremizem, ko se nekdo z brezumnim treningom pogubi, sta samo dva primera, ko človek celo sam zase postane surovina, obstoj.

Tako je bitna zgodovina usmerjena h koncu neke poti, ki pa ni eshaton. Razlike izhajajo iz povsem drugačnega mišljenja, ki ga Givsan opiše takole:

Heideggrova fundamentalna ontologija (...) je do te mere drugačna in nova, da nas postavi pred dilemo, ali reči, da dosedanja ontologija pravzaprav sploh ni ontologija, ali pa reči, da Heideggrova ontologija v njenem jedru ni ontologija, v vsakem primeru ne ontologija v dosedanem pomenu. (Givsan, 1998, 78)

Zato so tudi vse kategorije, ki jih Heidegger uporablja (svoboda, resnica, rešilno itd.), razumljene povsem drugače kot v tradicionalni ontologiji. Dospetje bitne zgodovine v epoho dogodka ni dokončanje poti v točki, ko napredovanje ne bo več možno. Pač pa v točki, ko, zaradi premene v biti, ideje napredovanja ne bomo več »razumeli«. Morda na takšen način, kot danes ne »razumemo« problemov srednjeveške filozofije. Zato bitno zgodovino lahko metaforično imenujemo *metafilozofija zgodovine*. Razliko ravni, na katerih se gibljeta, ponašarja tale shema:

Filozofije zgodovine → konec zgodovine

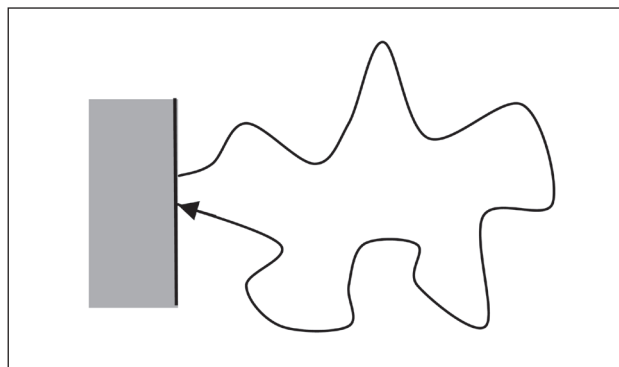
Metafilozofija zgodovine → razpust filozofije zgodovine

Filozofija zgodovine se osredotoča na konec zgodovine: na točko *zgoditve* Smisla, na vrhunec, kjer svetloba vrhovnega bivajočega prežari bivajoče v celoti. Pri Avguštinu jo predstavlja zmaga *civitas dei* in poraz *civitas terrena*, pri Heglu sovpadanje svobode na sebi in za sebe, pri Marxu odprava odtujenosti.

Metafilozofija zgodovine, tj. bitna zgodovina, pa se ozira v točko *sprostitve*, ko bo donenje zahteve iz stavka o zadostnem razlogu utihnilo in bo ostal le še tihi nagovor biti. To bo trenutek, ko bo filozofija zgodovine razpuščena. Ukinjena bodo tla, iz katere je poganjala, tj. metafizika kot epoha blodenja biti, epoha, ki je kot zdravilo potrebovala vselej več Smisla. Zato je tudi shema blodenja biti povsem drugačna od eshatološkega linearizma:

Dospetje na konec je pravzaprav vrnitev na začetek. Ni pot napredovanja. Ne prinaša dovršitve, zlitja bivanja in smisla. Vmes se pravzaprav ni »nič zgodilo«. Nikjer ni nikakršnega cilja, s pozicije katerega bi se lahko na pot ozrli kot na pot-za. Gre za naravo resnice biti, ki v sebi skriva skrivanje, skrivnost, lethe: »... *bistvo resnice vključuje nebstvo in predvsem vlada kot skrivanje* ...« (Heidegger, 1967a, 173) Blodenje biti ni bilo vodeno z »zvižnostjo« biti, temveč je bilo zgolj in samo – blodenje.

To razpravo smo začeli s filozofsko-geografsko referenco: oba avtorja, Hegel in Heidegger, vidita dogajanje, v katerem se zgodi vse zahodno mišljenje, kot potovanje iz Mediterana v centralno Evropo. Tako dovršitev zgodovine kot tudi novo izkustvo biti sta hkrati preseganje kulturne dobrobiti Mediterana in njena ohranitev na novi, bolj dovršeni ravni. Že omenjeni prof. Samir Arnavtović upravičeno opozarja na spregledani diahroni vidik medkulturnosti. Pod vplivom postmoderne politične morale danes pomen medkulturnosti neupravičeno omejujemo na plodovitost prostorskega stika dveh kultur, pri čemer pozabljamo na časovni stik. Evropska duhovna identiteta je rezultat večtisočletnega procesa v čas položenih srečevanj med kulturami. Zato evropska bit ni »original«, temveč nadaljevanje izkustva bivajočega, ki so ga imeli Rimljani, Grki, Egipčani, Perzijci itd. Koliko dolgujemo sredozemskim kulturam, lepo povzema Heglova pripomba, da samega jedra sodobne kulturne identitete Zahoda, človekovih pravic, ne bi bilo brez koncepta abstraktne osebnosti, ki prvič vznikne v rimskem pravu.

TWO PHILOSOPHICAL JOURNEYS FROM THE MEDITERRANEAN TO EUROPE: THE G.W.F. HEGEL'S PHILOSOPHY OF HISTORY AND M. HEIDEGGER'S HISTORY OF BEING

Rok SVETLIČ

University of Primorska, Faculty of Humanities, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: rok.svetlic@guest.arnes.si

SUMMARY

The paper presents the confrontation of two authors who interpret the origins of western philosophical tradition as the journey from the Mediterranean to Europe. G.W.F. Hegel analyses the process of rational development of history, focused around the Mediterranean sea, which he explicitly call as the center of world history. For M. Heidegger, however, the Mediterranean is also the notion with philosophical implications since the only way out from crisis of thinking is the return to Greek experience of the being.

The confrontation of the phenomenological philosophy and the philosophy of history will be carried out which is fruitful on two levels. In the first part of paper the phenomenological philosophy, more precisely the history of the being (Seinsgeschichte) is used as instrument for new prospect on the development of philosophy of history. Ontological analysis demonstrates that the common distinction between cyclic and linear view in history is deficient. In spite of apparently radical difference between the cyclic and linear concept there exists a surprising nearness which results from the dynamics of development of metaphysic. The paper demonstrates that the changes that come about already in the period of cyclic view on history are more profound than the mere crossing from the cyclic to the linear concept.

The paper discusses the confrontation of phenomenological philosophy with the philosophy of history also from another aspect. On the first glance it is intruding similarity between traditional eschatology and Heidegger's introduction of other beginning (der andere Anfang). Ontological analysis indicates that the phenomenological philosophy lacks in numerous elements, essential for eschatology. The grounds are explicated, why the other beginning can not function as the eschaton.

Key words: Greek philosophy, philosophy of history, history of the being, phenomenology, Mediterranean

BIBLIOGRAFIJA

Brandner, R. (1992): Warum Heidegger keine Ethik geschrieben hat. Wien, Passagen Verlag.

Hassan, G. (1998): Heidegger – Das Denken der Inhumanität. Würzburg, Königshausen/Neumann Verlag.

Heidegger, M. (1967a): O bistvu resnice. V: Heidegger, M.: Izbrane razprave. Ljubljana, Cankarjeva založba, 147–178.

Heidegger, M. (1967b): Tehnika in preobrat. V: Heidegger, M.: Izbrane razprave. Ljubljana, Cankarjeva založba, str. 319–382.

Heidegger, M. (1967c): O humanizmu. V: Heidegger, M.: Izbrane razprave. Ljubljana, Cankarjeva založba, str. 181–235.

Heidegger, M. (1995a): Uvod v metafiziko. Ljubljana, Slovenska matica.

Heidegger, M. (1995b): Znanost in osmislitev. Phainomena 13/14. Ljubljana, 12–33.

Heidegger, M. (1997): Der Satz vom Grund. Stuttgart, G. Neske.

Hegel, G. W. F. (2007): Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Reale, G. (2002): Antična zgodovina filozofije (III. del). Ljubljana, Studia humanitatis.

Löwith, K. (2004): Weltgeschichte und Heilsgeschehen. Stuttgart - Weimar, J. B. Metzler.

Platon (1995): Država. Ljubljana, Mihelač.

Craig, E. (ed.) (1998): Routledge encyclopedia of philosophy, vol. 3. London - New York, Routledge.

Sovrè, A. (1988): Fragmenti. V: Sovrè, A.: Predsokratiki. Ljubljana, Slovenska matica, 35.

Svetlič, R. (2008): Vrstni red prvih treh členov Splošne deklaracije o človekovih pravicah. Poligrafi, 51/52/53. Ljubljana, 43–59.

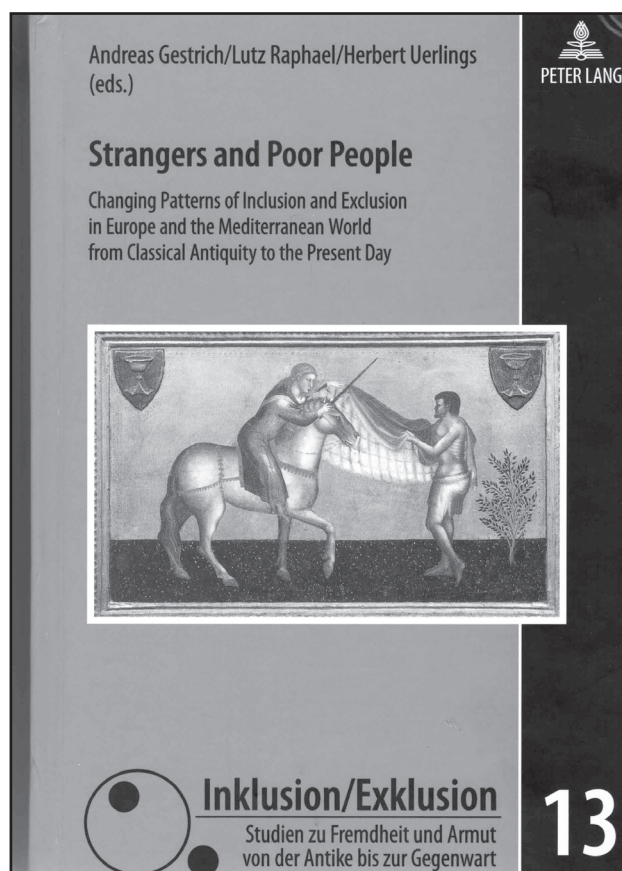
Tartalja, S. (1976): Skriveni krug – obnova ciklizma u filozofiji istorije. Beograd, Ideje.

OCENE
RECENSIONI
REVIEWS

Andreas Gestrich, Lutz Raphael, Herbert Uerlings
(ur.): STRANGERS AND POOR PEOPLE. CHANGING
PATTERNS OF INCLUSION AND EXCLUSION IN
EUROPE AND THE MEDITERRANEAN WORLD FROM
CLASSICAL ANTIQUITY TO THE PRESENT DAY.
Inklusion/Exklusion – Volume 13. Frankfurt am Main
et al., Peter Lang Verlag, 2009, 615 str.

Gre za knjigo, ki jo je ena od avtoric omenjene recenzije že predstavila v njeni nemški obliki in zato ta prispevek ne bo namenjen ponovnemu pisanju o že predstavljenem, čeprav ne gre za prevod omenjenega zbornika, ampak za sicer nekoliko arbitrarni izbor član-
kov, ki segajo na eni strani do historičnega razvoja procesov vključevanja in izključevanja, na drugi strani pa do še vedno aktualnih procesov in mehanizmov vključevanja in izključevanja, kot del sodobnih političnih, a tudi pravnih odnosov in ne nazadnje tudi aktualnih vprašanj mednarodnih političnih in pravnih odnosov. Glede na poznavanje drugih publikacij iz omenjene serije lahko rečemo, da je skupna izbira knjige iz zbirke, ki je bila prevedena, precej dobra odločitev, saj je v njej velik poudarek na politični, sociološki in antropološki metodologiji procesov izključevanja in vključevanja v družbo. Odnos do revščine in z njo povezanih metod izključevanja in vključevanja je v krščanskem obdobju rimskega cesarstva zaznavala na eni strani asketska revščina in na drugi strani tujost, ki je bila politično in pravno določena. Zelo obsežen del zbornika pa predstavlja odnos do revščine, izključenosti in vključenosti v zgodovini, s seveda najbolj preglednim člankom Franza Dorna, ki zajame velik časovni razpon in področje, zato so njegovi osnovni principi javne oskrbe revežev mogoče kdaj tudi arbitrarno izbrani, a kljub temu predstavljajo bistvene etape v razvoju javnega reševanja socialnih vprašanj. Na drugi strani temeljne pravne principe izključevanja in vključevanja predstavi ena najboljših poznavalk omenjenega problema Helga Schnabel Schulte. Izbira omenjenih prispevkov je zagotovo primerna, saj dokazuje različne pristope k obravnavani tematiki, slednje pa določenim razvojnim fazam dokazujejo tudi različna metodološka stališča posameznih raziskovalcev in metodoloških usmeritev posameznih strok, ki pa jih projekt noče in ne želi spravljati na isti imenovalec. S stališča razumevanja posebnega pravnega položaja po svojem pravnem, političnem in ekonomskem položaju določenih izredno specifičnih socialnih skupin je izredno pametna izbira član-
kov o položaju Judov v poznesrednjeveških družbah in o odnosu do Romov v 19. stoletju. S stališča političnega izključevanja pa je na mestu tudi članek o vključevanju in izključevanju v primeru druge delitve Litve in Poljske v letih 1772–1795. Podobni članek, ki nakazuje na razvoj omenjenega principa, kaže naturalizacijo in transformacijo populacije v industrijskem področju Longwy po drugi svetovni vojni, ki kaže modele in vprašanja, ki so značilni za vsa industrijska območja zahodne Evrope po 2. svetovni vojni.

Alexander Wagner se v svojem članku ne drži popolnoma svojega osnovnega načela, saj v določenih elementih poseže čez pravni status razvoja pravne (a tudi politične) teorije in zakonodaje, v drugem delu pa se ob koncu zgodnjega novega veka posveti zlasti gospodstvu Trier. Vendarle njegov prispevek dopolnjuje prispevek F. Dorna v naslednjem bistvenem elementu: razvoj v 7. stoletju. Osnovnemu nemškemu zborniku, ki je bil ravno tako razdeljen na poglavja: koncepti, religijske dimenzije oskrbe revnih, ubožni zakoni in politika do revščine ter semantike vključevanja in izključevanja, sta dodana en prispevek v poglavju verske dimenzije in en prispevek v poglavju semantike, kjer je bistven poudarek namenjen ikonografiji revščine, ki je v primerjavi s prejšnjimi deli slikovno veliko bolj bogat in omogoča sledenje teoriji, ki jo predstavljajo avtorji člankov. Ikonografska analiza je osredotočena na srednji vek – upodobitve sv. Martina, ki daje plašč revežem in 19. stoletje (giblive slike) ter pozni srednji vek ter razsvetljenstvo v iskanju elementov stigme Romov. Žal popolnoma izpusti čas 16. in 17. stoletja, ki izkazuje nekoliko drugačen političen interes in odnos do Romov v nekaterih okoljih, problem pa je povezan tudi z zelo zadržano uporabo strokovne literature, kar se sicer ne dogaja pri drugih prispevkih v omenjenem zelo obsežnem zborniku. Opozarja med drugim na spremembo naziva iz Cigana (*Zigeuner*) in njihove stigmatizacije kot turških vohunov

v zenitu srednjega veka do splošne, a zelo negativno konotirane besede vaganta (*Landstreicher*) po drugi svetovni vojni. Izbira prispevka je izjemno zanimiv članek, skupaj s slikovnim gradivom pa ga predstavlja Ludwig Marie Vogl-Bienek, ki se ukvarja z analizo prostočasnih aktivnosti meščanov – fotografskih predstav tako imenovanih gibljivih slik, predhodnic filmov, ki so meščanom predstavljale podobe iz vsakdana, njihovo popularnost dokazujejo številna podjetja, ki so jih predvajala, velika ponudba pa je spodbudila tudi fikcijsko impresijo realnosti, ki so jo ustvarili fotografi, fikcija pa se je pogosto spogledovala s stereotipi. Kot dokaže, se je cela serija prizorov oziroma motivov nanašala na zgolj eno literarno delo Georga R. Simsa, ki pa je bilo pod močnim vplivom Dickensovih del in ki je zaradi popularnosti medija ustvarilo samosvoj imaginarij revščine in čustvovanj.

Oba zbornika, ki sta služila kot predloga za izdajo omenjenega zbornika, prinašata tudi druge članke, ki pa žal niso dobili prostora v omenjeni angleški različici, med vsemi pa je bil mogoče najbolj neprimerno za angleški prevod izbran prav članek o znani krompirjevi lakoti na Irskem, ki ne prinaša bistveno novih ugotovitev, drugi članki o tovrstnih eksistenčnih krizah, ki so metodološko in vsebinsko mogoče bolj napredni, pa se v omenjeni angleški različici niso znašli. Vsekakor pa je prevod omenjenih člankov v »linguo franco« dobrodošel in bi moral postati obvezna literatura študentov, ki jih tovrstna področja zanimajo.

Dragica Čeč

Slaven Bertoša: OSEBUJNO MJESTO AUSTRIJSKE
ISTRE: LUPOGLAVSKI KRAJ U SREDNJEM
I NOVOM VIJEKU.
Zagreb, Srednja Europa, 2011., 257 str.

Monografija naslovljena *Osebujno mjesto austrijske Istre: lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku* puljskoga povjesničara Slavena Bertoše, redovitoga profesora na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, objavljena je 2011. u izdanju Srednje Europe. Nastala je, naime, kao plod suradnje na dvama znanstveno-istraživačkim projektima - »Istarsko društvo XVI.-XIX. stoljeća: povijesne i kulturološke teme« te »Povijest Zapadne Hrvatske: Istra, Kvarnersko primorje, Gorski kotar, Lika«. Autor je u ovoj djelu sabrao dosadašnje spoznaje o povijesti Lupoglavštine u srednjem i novom vijeku te ih nadopunio rezultatima novijih i vlastitih istraživačkih radova o toj problematici.

Knjiga započinje »Predgovorom« (str. 7.-9.) u kojemu autor želi ukazati na dosadašnju, prilično oskudnu historiografiju sjeveroistočnoga dijela Istre. Poticaj su objavljivanju knjige bili godišnji znanstveno-stručni

skupovi, nazvani »Susret s baštinom Lupoglavštine i Boljunštine«, a istraživački su radovi na spomenutim skupovima tiskani u »Zbornicima Općine Lupoglav«. Svrha je ove prve znanstvene monografije, koja detaljnije opisuje lupoglavsko područje pomoću suvremenih metoda arhivskoga i bibliotečnog istraživanja, ukazati na relativno skromne rezultate njegovog proučavanja te, slijedom samoga naslova, biti prilogom za povijest navedenoga kraja.

U poglavlju »Kronološki pregled historiografije« (str. 10.-24.) autor navodi nezaobilaznu činjenicu da Lupoglavština nije bila predmetom osobitog i detaljnijeg proučavanja u starijoj hrvatskoj historiografiji (do 1945.). Valja napomenuti da su krajem XIX. stoljeća talijanski povjesničari svoje znanstvene radove objavljivali u ediciji »Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria«, čime je postavljen temelj kasnijim istraživanjima. Vrijedan doprinos spomenutoj ediciji prije svega čine radovi istarskih talijanskih povjesničara Camilla i Carla De Franceschija. Za noviju su historiografiju (od 1945. do 1991.) od osobitoga značaja studije Vjekoslava Bratulića, Danila Klena, Ivana Graha i Miroslava Bertoše, dok iz razdoblja nakon 1991. valja istaknuti članke otisnute u »Zborniku Lupoglavštine i Boljunštine«.

»Teme iz srednjovjekovne i novovjekovne prošlosti« (str. 25.-43.) naziv je idućega poglavlja, u kojemu je opisan povijesni pregled Lupoglavske gospoštije, počevši od 1000. godine, kada se na tome prostoru nalazila utvrda, koja je imala bitno obrambeno značenje, ali i važnost središta iz kojega se moglo kontrolirati trgovačke putove, pa sve do kraja XIX. stoljeća. Prateći povijesnu nit, u ovome je poglavlju dan prikaz različitih feudalnih vlasnika, koji su u svojim rukama željeli zadobiti potpunu kontrolu nad tim područjem, što svakako potvrđuje njegovu stratešku važnost. Početkom je XV. stoljeća gospoštija bila u vlasništvu obitelji Herberstein. Od poznatih povijesnih ličnosti koje su boravile na tome području treba istaknuti senjskoga kapetana i kliškoga branitelja Petra Kružića. Međutim, nesumnjivo je jedan od najuglednijih žitelja bio Pompeo IV. Brigido, koji je pretvorio Lupoglav u prosperitetno imanje i u vlasništvu čije je obitelji lupoglavsko područje ostalo preko dva i pol stoljeća.

Kratko poglavlje »Lupoglavska buna 1847. godine« (str. 44.-46.) opisuje izbijanje seljačkih nemira na feudalnome posjedu pod vlašću prethodno spominjane tršćanske obitelji Brigido. O toj je dramatičnoj povijesnoj epizodi podrobnije podatke iznio Carlo De Franceschi u svojim »Uspomenama«. Pobuna je bila potaknuta nepodnošljivim kmetskim obvezama koje su teretile podložnike, a kulminirala je sljedeće, revolucionarne 1848. godine.

Slijede poglavlja »Camillo De Franceschi i njegov opis područja Lupoglava« (str. 47.-67.) te »Camillo De Franceschi i njegov opis područja Boljuna i Vranje« (str. 68.-79.), koja donose mnoštvo novih informacija, neza-

obilaznih u proučavanju povijesti Lupoglavštine i Boljunštine. Historiografske spoznaje o prošlosti toga područja svakako dopunjuje opsežni članak toga uglednog povjesničara pod naslovom »I castelli della Val d'Arsa«, kao i posthumno tiskana sinteza »Storia documentata della Contea di Pisino«.

»Migracijski kontakti Lupoglava, Boljuna, Vranje i Učke s Pulom (XVII.-XIX. stoljeće)« (str. 80.-104.) tematska je cjelina u kojoj je autor na temelju izravnih podataka iz puljskih matičnih knjiga, upotpunivši ih primjerima doseljenika, razmotrio intenzitet migracijskih odnosa između mletačkoga i austrijskog dijela Istre. Naime, obrađene matične knjige, u razdoblju od 1613. do 1817., koje čine okosnicu autorova znanstvenog rada, omogućuju cjelovito praćenje demografskih kretanja i stoga predstavljaju prvorazredan povijesni izvor.

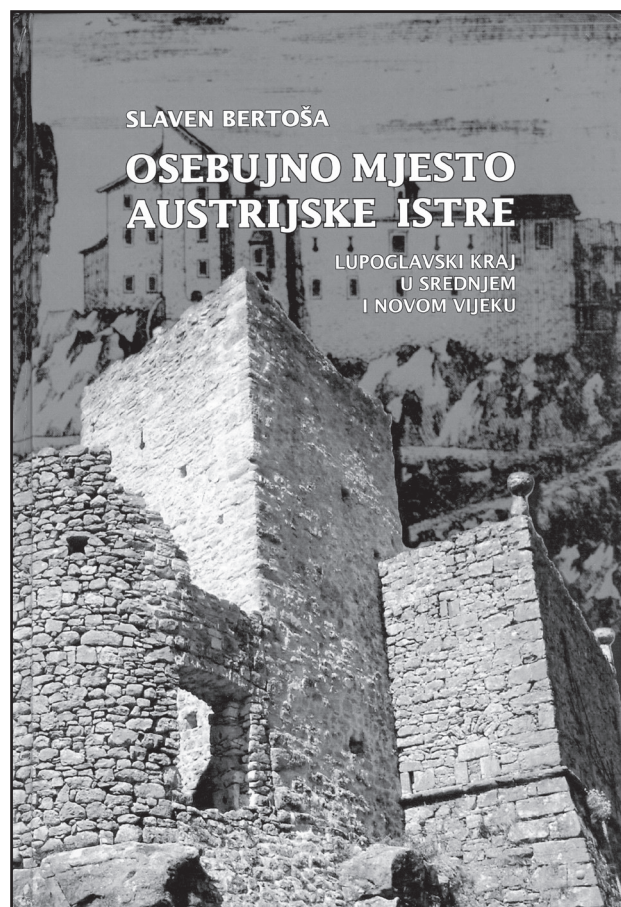
Analizu staroga spisa, pronađenoga u Državnome arhivu u Veneciji, autor donosi u poglavlju »Mletačka pljačka kaštela Lupoglava (1782.)« (str. 105.-132.). Temelj je građe o ovome neugodnom događaju, koji je relevantan za poznavanje odnosa između Mletačke Republike i Habsburške Monarhije, dopis između rašporskoga kapetana Francesca Avogadra i lupoglavskoga feudalca Pompea IV. Brigida. Detaljan je pregled spomenute građe upotpunjen nizom priloga, koji pružaju vrijednu mogućnost izravnoga upoznavanja s počinjenom štetom, kao i sa sudskim procesom koji je završio tek u siječnju 1786.

Vrela pronađena u Državnome arhivu u Rijeci osnova su dvaju sljedećih poglavlja: »Prodaja lupoglavskog kaštela (1895.)« (str. 133.-143.) te »Prometne prilike na Lupoglavštini i Boljunštini u XIX. stoljeću« (str. 144.-149.). Dokument je o prodaji popraćen kvalitetnim slikovnim priložima kaštela i njegova područja, no među arhivskim se izvorima nalaze i topografski crteži sjeveroistočne Istre iz druge polovice XIX. stoljeća, koji sadrže niz ključnih podataka za povijesnu toponimiju toga područja.

Značajan dio lupoglavskoga područja predstavlja planina Učka, koja je činila višestoljetnu prirodnu barijeru. Njezin je smještaj, opisan u poglavlju »Crtime iz prošlosti Učke« (str. 150.-156.), potaknuo velik broj europskih putopisaca, istraživača i znanstvenika na obilazak toga područja.

U poglavlju »Prošlost Bresta pod Učkom« (str. 157.-178.) pozornost je usmjerena na čičarijsko selo, smješteno podno uzvisine Šebrn. U prošlosti je Brest bio dio Lupoglavske gospoštije, a neko vrijeme i zaseban posjed, uvijek u granicama Pazinske knežije. Tekst je bogato opremljen fotografijama polupećinskih i pećinskih lokaliteta, koje pridonose cjelovitijoj spoznaji o ovome omanjem mjestu.

U zaključnim poglavljima »Selo Semić u srednjem i novom vijeku« (str. 179.-193.) te »Iz prošlosti Lesišćine« (str. 194.-205.) izloženi su podaci o pripadajućim mjestima Lupoglavštine, koja se spominju u dragocjenim povijesnim izvorima – gospoštijim urbarima. Na sa-

mome kraju knjige priloženi su sljedeći dodaci: »Izvori i literatura« (str. 206.-214.), sažeci na talijanskome (str. 215.-221.), engleskom (str. 222.-227.) i njemačkom jeziku (str. 228.-234.), »Kazalo zemljopisnih naziva« (str. 235.-242.), »Kazalo osobnih imena« (str. 243.-253.) te »Bilješka o piscu« (str. 254.-257.).

Zaključno, treba napomenuti da ova knjiga, dopunjena uvidom u arhivska vrela koja je sâm autor otkrio, ali i njegovim osobnim obilaskom istraženoga kraja, u mnogočemu popunjava nepoznanice iz prošlosti lupoglavskoga kraja. Obogaćenu brojnim primjerima, učinio ju je zanimljivim djelom za šire čitateljstvo. Zbog vrijednosti objavljenih dokumenata predstavlja značajan doprinos istarskoj historiografiji, a ujedno i poticajnu znanstvenu literaturu za buduća istraživanja.

Samanta Paronić

Jože Pirjevec: TITO IN TOVARIŠI.
Ljubljana, Cankarjeva založba, 2011, 712 str.

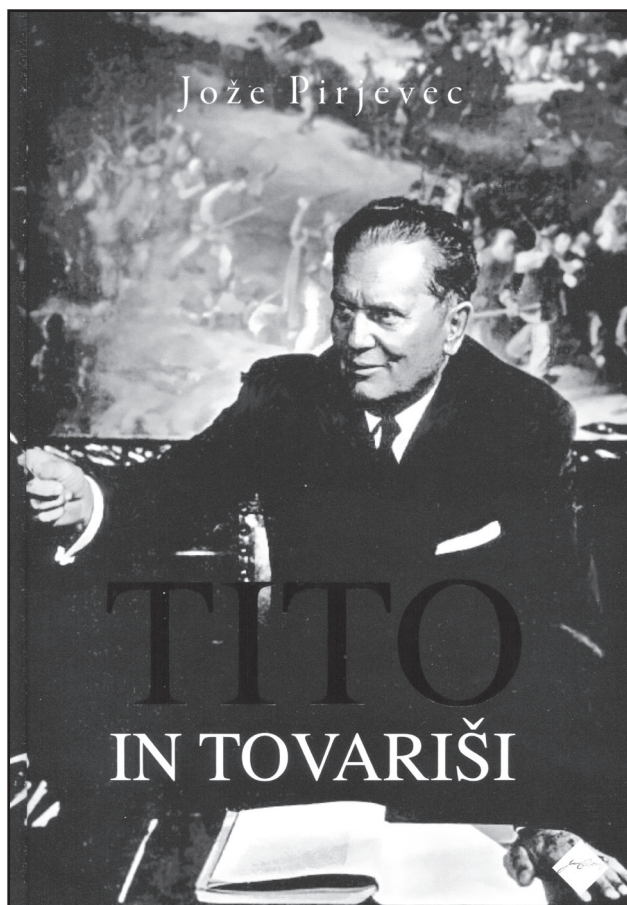
Impresivnih 712 strani, ki jih je Titu in tovarišem posvetil Jože Pirjevec, je verjetno še vedno premalo, da bi lahko zaobjeli vse vidike tako osebnega delovanja jugoslovanskega komunističnega voditelja kot tudi »dvora«, ki ga je obdajal. Kot je avtor poudaril na ljubljanski predstavitvi knjige, je moral zaradi pomanjkanja prostora določena poglavja, recimo o Koči Popoviću, izpustiti. Pa vendar je največja prednost Pirjevčeve knjige prav ta, da kljub omenjenim nujnim omejitvam obsega ničesar bistvenega ne zamolči. Nasprotno: prav vsako poglavje potrjuje v knjigi citirano ugotovitev Dobrice Čosića, da je bil Broz sicer veličastna, a hkrati tudi strašna osebnost. Pirjevčevo kritično pero se ne ustavi niti pred najbolj kontroverznimi temami iz življenja »maršala Jugoslavije«, hkrati pa nam v isti maniri osveži spomin na standardno znane epizode iz njegovega življenja.

Iz Pirjevčeve knjige jasno izhaja, da si je Broz prisvojil oblast s kombinacijo dveh lastnosti: izjemnim občutkom za diplomatska preigravanja med interesi velesil in avtorskim značajem, ki mu tudi kruto in brezobzirno obračunavanje z nasprotniki režima ni bilo tuje. Prva lastnost je lepo vidna že v Pirjevčevem opisu partizanskega boja, kjer najbolj pritegnejo mojstrsko zapisani

dramatični zapleti bitk na Sutjeski in Neretvi ter desanta na Drvar. Ugled, ki si ga je z odporom Silam osi pridobil pri vseh ključnih zmagovalcih druge svetovne vojne, je znal nato uspešno oplemenititi tudi v hladnovojnih razmerah. Če je mogoče glede vprašanja Trsta Jugoslavijo šteti za njene prve žrtve, pa je v naslednjih desetletjih prav hladna vojna omogočila Brozu, da se je profiliral v državnika z velikim mednarodnim slovesom. Pirjevčevi nazorni opisi njegovega razhoda z informbirojem, koke-tiranja z ZDA in iskanja »čudežne« formule neuvrčenih se berejo v enem dihu.

Podobno slikoviti so tudi opisi Brozovega dvora. Pod drobnogled je Pirjevec vzel tri: Edvarda Kardelja, Aleksandra Rankovića in Milovana Đilasa, ki so skupaj s svojim voditeljem odločali o življenju in smrti vseh in vsakogar v državi: »Tito, ki je stal po rangi najvišje in je bil od preostalih treh dvajset let starejši, je globalno obvladal položaj, v sodelovanju s Kardeljem pa se je posebej posvetil Hrvaški. Specifična Kardeljeva domena je bila Slovenija, medtem ko sta bila Ranković in Đilas še pred vojno zadolžena za Srbijo in Črno goro, prek svojih vazalov pa še za Makedonijo, Kosovo, Vojvodino in BiH. Delitev obveznosti je tekla še na drugi ravni: Kardelj je prevzel vlogo oblikovalca družbenega sistema in zunanje politike, Ranković je bedel nad notranjimi razmerami, medtem ko je pripadala Đilasu agitacija in propaganda, torej oblast nad intelektualnim življenjem. Skupaj s Titom je ta peščica kovala vse pomembne odločitve in jih nato predstavljala politbiroju v potrditev.« Tem članom dvora se je pridružila še usodna ženska – Jovanka, ki ji Pirjevec pripisuje nenadzorovano ambicijo, katere »žrtev« je kmalu postal sam maršal.

Brozova avtoritarnost se je vse od prevzema oblasti kazala tudi v obračunavanju z nasprotniki sistema, ki ga je s tovariši vzpostavljala. Zvest svojemu načelu, da opiše tudi temno stran njegove osebnosti, Pirjevec jasno in nedvoumno opozori na njegovo usodno vlogo pri povojnih zunajsodnih pobojih leta 1945. Likvidacija domobrancev, ustašev, četnikov in pripadnikov drugih protikomunističnih enot je bila izpeljana tako brezobzirno, da je celo Stalin, človek, ki si je od vseh novodobnih diktatorjev najbolj umazal roke s krvjo nasprotnikov režima, maršala Jugoslavije krepko pohvalil pred izbrano družbo sovjetskih brutalnežev. Prav tako pa je nedvoumna avtorjeva ugotovitev, da so se »iz borcev za svobodo« Tito in tovariši »čez noč prelevili v totalitarne oblastnike, ki so o sebi mislili, da imajo zgodovinsko pravico do oblasti, pri čemer so izdali tiste vrednote, za katere so se borile široke množice v NOB«. Čeprav se poskuša danes v raznih nostalgčnih zapisih ponekod maršalovo osebnost postaviti nad to družbeno nepravilno realnost, pa tudi njemu v Pirjevčevi knjigi ni prizanešeno, ko zapiše: »Ta metamorfoza ni poznala etičnih zadržkov ali zadreg, še najmanj pri Titu.« V skrajni obliki se je ta najprej kazala v brezobzirnosti Rankovićeve ovaduško-diskreditacijsko-likvidacijske mašine, ki jo je od vsega začetka spremljal grabež za privilegiji novope-

čene elite. Slednjega je simboliziral znameniti »diplomatski magazin«, kjer so se vodilni komunisti za smešno ceno oskrbovali s težko dostopnimi dobrinami, medtem ko je moralo ljudstvo nositi vsa bremena povojnih obnovitvenih gospodarskih naporov, da o kolektivizacijah in nacionalizacijah niti ne govorimo.

Ob tem je treba še upoštevati ambicijo Kardelja in drugih izvrševalcev »čistega Marxovega nauka«, da po razhodu s Stalinom dokažejo, kako so menda še boljši komunisti od svojih donedavnih sovjetskih vzornikov. Kot ugotavlja avtor, je hitra industrializacija »širokim slojem prebivalstva zagotovila stalen vzpon življenjskega standarda – vendar na račun izposojenega denarja«. Dokler so v Washingtonu videli v Jugoslaviji »ščit za obrambo Zahoda«, Sovjeti pa so se trudili vrniti »izgubljenega brata« je bila ta formula še izvedljiva, čeprav je s Titovim odhodom izgubila glavnega igralca. Če ne že prej, je postala nemogoča ob padcu berlinskega zidu. Gospodarski krizi sedemdesetih se je po Brozovi smrti v osemdesetih pridružila še politična, ki je s padcem berlinskega zidu doživela še dodaten pospešek. Dejstvo, da je bila komunistična Jugoslavija država, ki ji je uspelo preživeti komaj desetletje po smrti svojega ustanovnega očeta, seveda ne more biti zanemarljiv podatek v nobeni analizi njegovih življenjskih dosežkov.

Znameniti britanski zgodovinar Alan John Percivale Taylor je Broza nekoč označil za »poslednjega Habsburžana«. Res nam Broz s svojimi bleščečimi uniformami in lovskimi (pa tudi drugimi, lepšimi) trofejami sproža določene asociacije. V Opatiji, na primer, se lahko sprehajamo tako po Titovi ulici kot tudi sprehajališču Franca Jožefa. Bolj kot po Habsburžanih pa se je Broz pri vzpostavljanju dvornega ceremoniala oprl na Karadorjeviće, kar kaže uradno državna prilastitev, v bistvu pa njegova osebna privatizacija posesti izgnane dinastije. S to razliko, da so bili slednji za njegov okus še premalo razkošni: tako je dal povečati posest okoli palače na Dedinju ali pa podaljšati in obnoviti Aleksandrov »plavi vlak«. Pred dvema letoma sem ob neki polemiki izrazil skrb, da ne bi kdo v novokomponirani jugonostalglični evforiji predlagal še ponovne uvedbe Titove štafete. Tudi to so namreč poznali že v Kraljevini Jugoslaviji: razlika je bila samo v tem, da je bila njena pot krajša, ker je bila pač vmes rapalska meja, namesto pionirjev pa so svojemu (čeprav mladoletnemu) »starešini« Petru II. peli hvalnice »sokoli«. Kot beremo v knjigi, pa je po sporu s Stalinom maršalov glamurozni stil življenja v sovjetskem propagandnem aparatu doživel celo primerjavo z nekim drugim (feld)maršalom – Hermannom Göringom.

Pirjevčeva knjiga je polna različnih anekdot, ki nas držijo prikovane ob knjigo vseh 712 strani. Hkrati pa jo odlikuje izjemen znanstveni aparat, ki temelji na gradivu iz najuglednejših arhivov na Češkem in Hrvaškem, v Italiji, Nemčiji, Ruski federaciji, Srbiji, Veliki Britaniji in ZDA. Posebna dragocenost je pritegnitev arhiva Vladimirja Dedijerja, ki je svoje raziskovalno življenje posvetil prav Brozu. To, kar loči Pirjevca od Dedijerja

in drugih biografov, pa je prav slog pripovedovanja, ki je v slovenskem prostoru zaradi svoje izredne dinamike ter bogate igre besed redek in je prej značilnost zgodovinarjev anglosaškega sveta, kjer je Broz že desetletja priljubljen predmet proučevanja. Slovenska politična biografika je tako dobila delo, ki je konkurenčno tudi v širšem mednarodnem prostoru.

Andrej Rahten

Ksenija Vidmar Horvat: ZEMLJEVIDI VMESNOSTI. ESEJI O EVROPSKI KULTURI IN IDENTITETI PO KONCU HLADNE VOJNE.

Ljubljana, Založba Sophia, 2009, 273 str.

Knjiga *Zemljevidi vmesnosti* avtorice dr. Ksenije Vidmar Horvat, sicer profesorice na Oddelku za sociologijo ljubljanske Filozofske fakultete, je zbirka kritičnih esejev o oblikovanju nove politike evropske kulturne identitete. Študije, ki jih vključuje knjiga, se te politike lotevajo prek najbolj aktualnih problemov, ki trenutno določajo politike in prakse oblikovanja evropskega modela državljanstva, pripadanja in demosa: meje, migracije, versko-civilizacijska dediščina, nacionalna pripadnost in kulturna identiteta Evrope. Temeljna ugotovitev je, da je zdajšnji model evropske identitete neustrezen, saj temelji na poskusu prenosa nacionalnega na nadnacionalno raven. Takšna »ponovitev« je nemogoča, saj so se družbeni, politični in kulturni konteksti spremenili do te mere, da nadnacionaliziranje evropske družbe ne more več slediti programu kulturnega homogeniziranja, ki je bil temelj nacionaliziranja v 19. in 20. stoletju. Evropsko ljudstvo je danes razpršeno, razseljeno, heterogeno in pluralnih lojalnosti, kar zahteva drugačne premisleke tako o modelu evropskega državljanstva kot politiki določanja kulturne identitete Evrope danes in jutri.

Kot razgrinja že naslov knjige, se avtorica tega modela loti s pomočjo koncepta vmesnosti. Vmesnost je konceptualna dediščina postkolonialnih študijev, ki z njo poskušajo opredeliti novo stanje družbenega pripadanja posameznika in skupin. Vmesnost pomeni, kot zapiše Vidmar Horvat, »stanje stalne nestalnosti«, ki je demokratična alternativa »zamišljanja Evrope, njenih mnogoterih meja in skupnih lojalnosti« (str. XV). Posebnost omenjenega dela je, da postkolonialni teoretski okvir križa s postsocialističnim družbenopolitičnim kontekstom, pri čemer avtorica opozori, da smo priča sorodni izkušnji postimperialne politike, ki po eni strani pomeni emancipacijo družbe, po drugi strani pa tudi novi val nasilja – predvsem nad manjšinami, drugačnimi in »drugimi«.

Teoretsko se delo Ksenije Vidmar Horvat opira na bogato literaturo s področja nacionalizma, kulturnih študijev, multikulturalizma, feminizma in kozmopo-

litstva. Prvo poglavje tako bralca uvede v polemiko s klasično avtoriteto na področju študijev nacionalizma Anthonyjem Smithom. Avtorica Smitha »prebere« skozi lečo oblikovanja slovenske nacionalne identitete, da bi pokazala, kako je njegov model analitsko retrogradna afirmacija in hegemonizacija zgolj enega od mnogoterih procesov oblikovanja kolektivne identitete: čeprav se ta – osnovan na etniciziranju in kulturnem homogeniziranju družbe – zgodovinsko retrospektivno izkaže za zmagovitega, saj ga ob tem podpirajo močan šolski aparat in drugi ideološki aparati države, pa to ne pomeni, da ne moremo izslediti še drugih poti, po katerih so si posamezniki in posameznice tudi že v preteklosti zmišljali svojo nacionalno identiteto. V poglavju, ki sledi, avtorica argumentacijo ponazori s pomočjo dveh zgledov, študij primera svoje babice in avto-analize Nele Malečkar *Dalmatinske neveste*.

Poglavje »Tehnologije evropejstva« se nato preusmeri k analizi izdelovanja evropske kolektivne identitete. S pomočjo kritične diskurzivne analize Eurobarometrov, ki »merijo« evropsko kulturno in identitetno pripadnost, Vidmar Horvat pokaže, kako imamo na delu postopke interpeliranja, ki jih ideološko uokvirja preselekcioniран in prefiltriran pogled na evropsko zgodovino. Ta pogled je imperialno evropocentričen, elitističen in vzvišen glede na druge, potlačene dediščine, npr. prispevke imi-

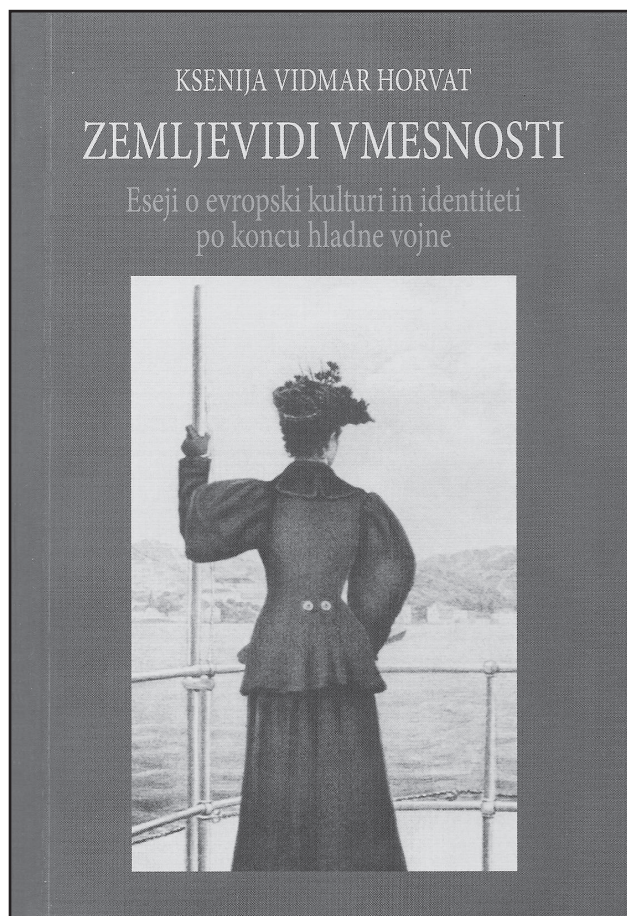
grantov, drugih kultur in civilizacij itn., pa tudi glede na dediščine Vzhodne Evrope. V tem pogledu tehnologija evropejstva, ki jo avtorica konceptualizira v foucaultovskem smislu, pomeni zares sistem vpoklica v subjekt, za čigar kulturno podobo se je že vnaprej odločila elita EU – tudi s pomočjo načina meritev in metodološkega aparata Eurobarometra.

Sledijo študije konkretnih zgledov oblikovanja evropske identitete, ki pa jih avtorica ne išče na mestu uradnih politik, temveč predvsem v polju javnega in popularnega. Tako se najprej, s pomočjo analize spomina, loti vprašanja potrošništva kot mesta, kjer se v kontekstih oblikovanja novega skupnega trga »konzumira« tudi evropska identiteta. Pri analizi se opre na vznik javnega diskurza o dveh Evropah v Sloveniji, ki invocira spomin na delitev v času hladne vojne in ideološko ponovitev dveh kulturnih podob Evrope – bolj in manj napredne, svobodne in zaostale. S pomočjo analize uporov v francoskih predmestjih avtorica nato pokaže, kako so pri tej delitvi na delu postopki avtokoloniziranja pa tudi postkolonialnega nasilja, ki ga tako v Sloveniji kot v EU projiciramo na podobo priseljence – kot grožnje in civilizacijskega tujka, ki slabi identitetno jedro Evropejca. Razprava ob vstopu Slovenije v schengenski režim temo marginaliziranja in podrejanja obelodani še s pomočjo teorije meje in spomina.

V zadnjih dveh poglavjih se avtorica loti vprašanja alternativnega spomina in možnosti za drugačno politiko evropejstva. V poglavju o Sisi in ženskem nomadizmu v času habsburškega imperija avtorica z inovativnim branjem podobe avstrijske cesarice ponudi izjemno priložnost za zgodovinsko rememoriziranje načinov pripadanja v dobi, ki jo opredeljujejo raznotere družbene, spolne in narodne napetosti. Razprava se opre na poročanje dveh slovenskih časnikov ob smrti Elizabete in tako, s pomočjo analize žalnega diskurza, Vidmar Horvat pokaže na modele identifikacije, ki spodnašajo hegemonie zgodovinske diskurze o ekskluzivni narodnosti in lojalnosti.

V sklepu avtorica na podlagi predstavljenih študij opravi kritično soočenje s teorijo multikulturalizma. Pokaže na pasti multikulturalistične konceptualizacije kulture in identitete ter namesto na diskurz sobivanja kulturnih identitet stavi na kozmopolitski model. Tega predstavi s pomočjo pojma transversale, ki pomeni oblikovanje začasnih solidarnosti in lojalnosti glede na skupne teme političnega angažmaja, ter s pomočjo reformuliranja feminističnega spomina, ki v ozir vzame tako elitne kot vsakdanje pripovedi žensk različnih pripadnosti in zgodovinskih bivanj.

Delo *Zemljevidi vmesnosti* Ksenije Vidmar Horvat je kompleksno sociološko delo z bogatim teoretskim aparatom, ki bo zanimivo za različne strokovne javnosti in širše bralstvo. Ponuja drugačen pogled na Evropo, kot smo ga vajeni iz vsakdanjega političnega žargona, pa tudi drugačno vizijo, kot se nam običajno ponuja v kritikah evropskega projekta. Ali, kot je v svoji recenziji

zapisal Bojan Baskar, »knjiga je po svojem pristopu in predmetu zelo relevantna, vrh tega pa tudi izrazito inovativna v okolju, v katerem izrazito dominira esejistični in negativen (oziroma kritikastrski) diskurz o Evropi, ki ga kronično karakterizira odsotnost zanimanja za vprašanje, kaj združena Evropa sploh je in kako se obliku-

je.« V tem pogledu je knjiga kritična družbena analiza današnje skupne nad-domovine, pa tudi humanistični pripomoček za državljansko imaginacijo, ki presega in zaobhaja vsiljene predstave o tem, kdo smo »mi, Evropejci«.

Avgust Lešnik